

*„Új könyvtár virul itt,
tele rendbe rakott tudománnyal.
Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent.”*

Tudomány és kutatás a Klimo Könyvtárban

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 13.

*„Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal.
Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent.”*

TUDOMÁNY ÉS KUTATÁS
A 240 ÉVES KLIMO KÖNYVTÁRBAN

A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi
tudományos konferencia tanulmányai

Szerkesztette:
Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelczer-Pohánka Éva

Pécs, 2016

A kötet megjelenését támogatta:

Pécsi Egyházmegye

Pécsi Tudományegyetem

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

Borítóterv: Gergely Zsuzsanna

Olvasószerkesztő: Fekete Ágnes

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont
és a Pécsi Egyházmegye.

Felelős kiadó: Dr. Fischerné Dr. Dárdai Ágnes és Dr. Udvardy György

Nyomdai előkészítés: Virágmandula Kft.

Felelős vezető: a Kft. ügyvezetője
www.mandulavirag.hu

ISBN (print): 978-963-429-059-9

ISBN (pdf): 978-963-429-063-6

ISBN (epub): 978-963-429-060-5

ISBN (mobi): 978-963-429-061-2

ISBN (html): 978-963-429-062-9

ISSN: 1587-5202

© Szerkesztők és szerzők

© Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

© Pécsi Egyházmegye

TARTALOMJEGYZÉK

Ajánló (Dr. Fischerné Dr. Dárdai Ágnes).....	7
Köszöntő (Dr. Udvardy György)	9
KÖNYVTÁRTÖRTÉNET – A PÉCSI KÖNYVKULTÚRA A 18–19. SZÁZADBAN.....	11
Monok István: A könyvtárak nyilvánossága a 16–18. században.....	13
Schmelcz-Pohánka Éva: „Mennyire szép odabent! Mily nagy a hírneve kint!” A pécsi püspöki bibliotéka alapításának korabeli ismertetései és recepciói.....	25
H. Simon Katalin: A Szombathelyi Püspökség szerepvállalása Szombathely kulturális életében a 18. század végén.....	47
Kocsis Éva: Mátyás Flórián kutatásai és könyvtára Pécsen.....	61
Gergely Zsuzsanna: Illustrationes – Régi könyves metszetgyűjtemény	89
OKTATÁS- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET	97
F. Dárdai Ágnes: Pécsi vonatkozású történelemtankönyvek a Pécsi Püspöki Joglyceumban (1865–1922).....	99
Egyed Emese: A fegyelmezett világ munkása. Daniele Concina a színjátszás veszedelméről.....	113
Boda Miklós: Az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára Balogh Károly (1879–1944) irodalomtörténész és műfordító életében....	129
JOG- ÉS HADTÖRTÉNET.....	147
Kiss Gábor: A 19–20. század kánonjogi műveltsége Pécsen	149
Pókecz Kovács Attila: Huszty István <i>Jurisprudentia Practicájának</i> hatása a 18. századi jogi oktatásra.....	163
Tegzes Ferenc: A <i>Világháború Heti Postája</i> képanyaga. Egy újabb érték a Klimó Könyvtár kincses ládjából.....	177
IRODALOMTUDOMÁNY.....	199
Maczák Ibolya: A méhkirálynő édes uralma. Esterházy Krisztina Jozefa felett mondott temetési beszéd a Klimó Könyvtárban.....	201
Nagy Imre: Az Olvasó, a Cenzor, a Könyvek és „egy gonosz lelkű Pap” (Szerzői szerepek Alexovics Vazul A ‘Könyvek’ Szabados Olvasásáról című könyvében)	209
Hartvig Gabriella – Jankovits László: A bárd és a magyarok. Michael Denis <i>Protepticónja</i> a Klimó Könyvtárban.....	217
A KLIMO KÖNYVTÁR TÖRTÉNETÉHEZ KAPCSOLHATÓ SZEMÉLYEK	243
Borsy Judit: Koller József nagyprépost francia kapcsolatai. Francia levelek a Klimó Könyvtárban.....	245

Hencz Enikő: Mit ajánlhatott Dobai Székely Sámuel Klimo György pécsi püspöknek? Dobai Székely Sámuel könyvtárának kínálata.....	267
T. Papp Zsófia: Agyich István kéziratos versei a Klimo Könyvtárban. <i>Ille vir est, quem Phoebus amat, cui Pallas amica est</i>	277
TÖRTÉNETTUDOMÁNY.....	321
Nagy János: Baranya vármegye követei az 1751. évi országgyűlésen	323
Vitári-Weber Adrienn: Egy főpapi magángyűjteménytől a (nyilvános) múzeum felé. A pécsi püspöki könyvtár numizmatikai gyűjteménye a kezdetektől 1918-ig	335
A KÖTET SZERZŐI.....	385

AJÁNLÓ

A pécsi püspöki könyvtárat 1774-ben alapította és tette nyilvánossá Klimo György püspök. A könyvgyűjtemény Magyarország első nagy nyilvános könyvtára volt. Az alapító püspök célja, hogy újraalapítsa a pécsi egyetemet, nem valósult meg, azonban létrehozott egy olyan tudományos könyvtárat, amelyben a vallástudomány mellett a jog-, orvos-, bölcsészet- és természettudomány korábbi és korabeli szakirodalmá és kéziratok forrásai is helyet kaptak. Klimo püspök álma az egyetemi könyvtárrá válásról csak 1923-ban az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésével vált valóra, mikor Zichy Gyula püspök örökös használatra átengedte a könyvtárat az egyetem hallgatói és tanárai számára.

A 2014-es évforduló kapcsán a Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, valamint a Pécsi Egyházmegye közös programsorozattal ünnepelte a könyvtár 240 éves fennállásának jubileumát. A hajdani püspöki bibliotéka Arany- és Szepesy-termében egy 26 vitrines, enteriőr kiállítás került megrendezésre, *„Itt van, György főpap a Te könyvtárad (...) mindenki számára nyitva áll.” Ritkaságok és kuriózumok a 240 éve alapított Klimó Könyvtárból* címmel. A rendkívül színes tárlat átadására 2014. május 22-én került sor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti Munkabizottságának Pécsre kihelyezett, tavaszi ülésének keretében. A kiállításban a könyvtár ritkán látott kézirateit, kódexeit, legszebb ősnymtatványait, ritkaságait mutattuk be.

Az évfordulós programsorozat záró akkordjaként 2014. október 16–17-én a Dóm Kötárban *„Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találsz odabent.” Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban* címmel, tudományos szimpózium keretében 28 előadó adott számot az egykori püspöki bibliotéka állományában végzett, jelenkori kutatásainak eredményeiről. A témakörök a könyvtártörténet, az oktatás- és művelődéstörténet, a jog- és hadtörténet, irodalom- és történettudomány, valamint a hajdani püspöki könyvtárhoz köthető neves pécsi személyekhez kapcsolódó kutatásokat ölelik fel.

Ajánlom tehát a Tisztelt Olvasók figyelmébe a *Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai* sorozatának 13. kötetét, amelyben a 240 éves bibliotékához kapcsolódó legújabb tudományos kutatásokról olvashatnak érdeklődők.

Pécs, 2016. február

Fischerné Dárdai Ágnes
főigazgató

KÖSZÖNTŐ

Szeretettel köszöntöm a konferenciakötet olvasóit, akik egy gazdag és sokrétű összeállítást vehetnek kezükbe a 240 esztendőes Klimó Könyvtár jubileuma alkalmából.

A kötet méltó emléket állít a gyűjtemény történetének és az alapító személyének, Klimó György püspöknek, aki bölcsességgel, ugyanakkor bátor előrelátással törekedett arra, hogy a művelődés lelket formáló ajándékait az egyház Krisztustól kapott küldetésén keresztül ismertesse meg a rábízottakkal. Főpásztori tevékenysége során kitartó hittel ismerte meg a kor újdonságait, mely szemlélet ma is jövőt építően van jelen az általa alapított intézmény munkájában.

A hálás utód emlékezetével kívánom, hogy az egy-egy részletet szakmai alaposítással megragadó írások adják meg annak a lelket gazdagító felfedezésnek az örömét, melyet Klimó püspök mindig megújulásra kész életútja hordoz mindannyiunk számára!

Dr. Udvardy György
pécsi megyéspüspök

Könyvtártörténet
A pécsi könyvkultúra a 18–19. században

A könyvtárak nyilvánossága a 16–18. században

A könyvtárak története számos ponton érintkezik a kultúra polgári nyilvánosságának kérdésével. A 19. századtól kezdődően ez nem is meglepő, nem is vitakérdés. Ismerjük a könyvtártörténetben a „porosz utas” *öffentliche Bibliothek*, és az „angolszász típusú” *public library* megkülönböztetést. A Magyar Királyság és Magyarország könyvtárainak története is, az újkorban, ismeri ezeket a típusokat. A modern ember – és ez nem volt mindig így – hajlamos mindig „újat”, illetve kényszeresen „újat” cselekedni. Vagy ténylegesen újat, vagy nem tudja, hogy nem újat, vagy tudja, hogy nem új, de másként nevezi, és így újnak tűnik. Amikor ma a „modern”, a „nyitott” könyvtárakról szónokolnak politikusok, vagy azok közelébe sodródott, magukat értelmiséginek tartó személyek, és kioktatják a könyvtárakat fenntartó, azok modernizálásáért küzdő szakembereket, elfeledik, hogy ahogy a világon minden, a „modern, 21. századi, nyilvános, elektronikus könyvtár” is csak egy folyamat eredménye. És a folyamat – a történelem, vagyis mások tapasztalatának – megismerése sok olyan ötletet ad, amelyet a mai társadalomban is kiválóan lehet alkalmazni, a végzetes „elbunkósodási” folyamat lassításához.

A könyvtárak története egyben sok más tanulságot is hordoz. Olyat, amely jelzi, a kultúra polgári nyilvánossága felé haladunk. Ahogy a könyvtáros szakma különvált más értelmiségi tevékenységi formáktól, az egyes kulturális közösségek különféle megoldásai erre a szétválásra önmagukban is tanulságosak az egyes népek története, társadalmuk demokratizálódása szempontjából. 2006-ban Lyonban szerveztek erről nemzetközi konferenciát az *École nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques* falai közt (Dominique Varry és Frédéric Barbier), és a legtöbb előadás meg is jelent a *Histoire et civilisation du livre, Revue internationale*, 3. köteteként, 2007-ben.¹ Ugyanígy érdekes kérdés a katalógusok történetében az a „demokratikus” pillanat, amikor a cédulakatalógus megjelent, és egy egyszerű szerző az „ordo” (amely már az ABC) szerint megelőzte a szenteket, vagy királyokat.²

A könyvtári nyilvánosság fogalma a modern és posztmodern társadalmakban összekötődik a polgárosodással, mint mondtam, a kultúra polgári nyilvánosságának a kérdésével. Ez a kép alapvetően azért alakult ki, mert az egyház, mint intézmény hatalomvesztése a francia forradalom idején, és az azt követő évtizedekben, egy időben zajlott a könyvtártörténeti folyamattal. Az egyház, még a nem marxista gondolkörben is, a visszahúzó, a társadalmi nyilvánosságot és a kultúra demokratizálódását akadályozó erő. A kultúra birtoklása tekintetében monopolhelyzetben lévő társadalmi csoport. Itt most nem tárgya az előadásnak, hogy a modern

¹ A magyarországi könyvtárosokról Monok István beszélt (MONOK 2007a.); az előadás magyarul is megjelent: MONOK 2007b.

² Vö.: PETSCHAR 1999., legújabbán BARBIER–DUBOIS–SORDET 2015.

médiumok, az internet tulajdonosai mennyiben manipulálják az elnevezésében „nyitott”, és „szabad” társadalmat, de azt leszögezhetjük, hogy a médiumoknak (a modern sajtónak) semmivel sincsen több, illetve kevesebb köze az ember szólás-szabadságának eszméjéhez, mint amennyi az egyháznak a hithez. Az egyházi és világi hatalom összefonódottsága egykor, ma nem más, mint a sajtó tulajdonosainak, a gazdasági és a politikai hatalmat gyakorló köröknek az azonossága. Talán egyszer eljutunk ez utóbbiak szétválasztásához is.

A francia forradalom előtti időkben (*Ancien Régime*) a közös könyvhasználat és a közös használatú könyvtár számos formája létezett. Ha ezeknek a formáknak a történetét vázlatosan áttekintjük, akkor több érvet találunk arra nézve, hogy kultúrának az a bizonyos „polgári” nyilvánosságának megteremtésében sokszor az egyházak tagjai, gyakran vezetői is fáradoztak. Hiszen a nyilvános könyvtár megteremtése értelmiségi törekvés volt (ahogy az apostoli szegénységben élés ideája, vagy a protestáns reformáció, és számos más szellemi mozgalom). Az elmúlt években két nagyobb könyvtártörténeti vállalkozás fejeződött be, olyan, amely nagyobb korszak könyvtártörténetét foglalja össze. Az egyik Konstantinos Sp. Staikos monumentális műve,³ hat kötetben, időben a minőszi könyvtártól a 16. század elejéig jut el. A másik, Frédéric Barbier nagy szellemi kalandja, amelyben Alexandriától az virtuális könyvtárákig foglalja össze az európai könyvtárak történetét.⁴ Bár két szerző szellemi horizontja nagyon eltérő, más-más a szocializációjuk, és más az iskolázottságuk, a közös könyvhasználat kérdését egyik megközelítés sem hagyja figyelmen kívül.

A közös könyvhasználat történetét vázlatosan két rendező elv mentén tudjuk a legrövidebben végig követni. Az egyik a közös használat színtereinek a sorra vétele, a másik a közös használat elvi megfontolásainak számba vétele. A színtereket egészen természetesen az egyház különféle intézményeinek könyvtáraival lehetne kezdeni (vannak példák közösen gyarapított plébániai könyvtárra is, de a rendházak gyűjteményei is használhatóak voltak a laikus testvérek számára), folytatni az iskolai gyűjteményekkel. Számos magánkönyvtár is közös használatúvá vált, vagy egy tudós baráti kör számára, vagy például a főurak udvari bibliotékái is az ott élő vazallusokon kívül – és főleg Közép-Európában –, a birtokon szolgáló papok, lelkészek segítségére lehettek a prédikációik összeállításában. A latin kifejezéssel „*bibliotheca publica*”-ként megjelölt városi intézmény többféle nyilvánosságú volt, földrajzi területenként, illetve még vallási csoportonként is. Más a 15. századi firenzei, és merőben más a protestáns városoknak a lutheránus parókiához kötött, gyakran fizikailag is ott elhelyezett könyvtárak használati rendje, nyilvánosságának mértéke, jellege. A bevezetőben említett „*öffentliche Bibliothek*”, illetve „*public library*” csak 19. századi jelenség.

Sokan a nyilvános könyvtárak megjelenését a reformációhoz kötik. A közös könyvhasználat azonban nem csak a protestantizmus iskolai és vallási programja – „a tudatos hit az igazi hit” – mentén terjedt el. A német nyelvterületen már a 15.

³ STAIKOS 2004–2013.

⁴ BARBIER 2013.

században tudunk közös használatú városi könyvtárakról, amelyeket a helyi humanista értelmiségiek javaslatára nyitottak meg a polgárok előtt is. Az igazi értelmiségi az, aki elveit követve cselekszik. Így tett számos 15–16. századi humanista személyiség is akkor, amikor magánkönyvtárát legalább a szűk baráti kör számára, de gyakran lakóhelye polgárai számára is nyitotta tette. A nemzetközi szakirodalom általában a sponheimi bencés apátot, Johannes Trithemiust (1462–1516),⁵ a selestat-i (Schlettstadt) Beatus Rhenanust (1485–1547)⁶ és a Sankt Gallen-i Joachimus Vadianust (1484–1551)⁷ szokta említeni, de számos más példa is felhozható igazolásul. A reformáció előtti városi könyvtárak, illetőleg a városi tanácsok könyvtárai, s azok részleges nyilvánossága is a humanista generációk hatásának tudható be. Ilyen lehet a hamburgi⁸ vagy a lipcsei⁹ városi tanácsi gyűjtemény, de főként a nürnbergi példa, ahol az alapítás „*dem almechtigen Got zu lob vnd ere vnd dem rate der stat vnd der gantzen gemeyn zu nutz*” történt (Isten nagyobb dicsőségére, a városi tanácsnak köszönhetően az egész közösség használatára).¹⁰ Az említett, már az új szellemet képviselő példák végén említjük meg, hogy Wittenbergben, 1512-ben, Georg Spalatin az új egyetemi könyvtár számára a könyveket már „*pro communi omnium utilitate et doctorum et discipulorum nostrae academiae tam posteriorum quam praesentium*” vásárolta, vagyis a mostani és a jövőbeli tanárok és diákok közös hasznára és használatára.¹¹

Elméleti szinten ez a törekvés az antikvitásig megy vissza, hiszen Seneca külön is írt a feleslegesen nagy magánkönyvtárakról.¹² A 13. században Szent Jeromosnak tulajdonítottak hasonló gondolatokat, részben összekötve a protestáns reformáció előzményének tekinthető kolduló rendi tanításokkal. Ezek nem pusztán az egyszerű, szegény életben látták az üdvözülés útját, programjukban a közösség felé való nyitottságnak, a mások szolgálatának is jelentős szerep jutott. Guillaume Perault (cca. 1200–1271), a lyoni püspöki székbe emelkedett domonkos szerzetes külön beszédet tartott a feleslegesen sok könyvről (*De superbia librorum*). Ezeket a magánszemélyek a vagyoni értékük (aranyozott kéziratok stb.) miatt tartják, és nem a szöveg iránt érdeklődnek, és nem érdekli őket az sem, ha a szöveg romlott. Ráadásul másoknak sem engedik tanulmányozni a kódexeiket.¹³ Francesco Petrarca (1304–1374) sem mulasztja el kifejezni véleményét azokról, akik olyan könyveket

⁵ ARNOLD 1971. 56–73.; BEHRENDT 1959.

⁶ ADAM 1973.; MEYER 1976.; HARTWEG 1984.

⁷ BIBLIOTHECA VADIANI 1973.

⁸ ZIMMERMANN 1959.

⁹ WUSTMANN 1906.

¹⁰ PETZ 1886.

¹¹ GROSSMANN 1975. 100–112.: The Growth of a Humanistic Library

¹² „*Vitiosum est ubique quod nimium est*” SENECA: De tranquillitate animi 9,4–7.; „*distingit librorum multitudo*” SENECA: Epistola ad Lucilium 1,2.

¹³ PERALDUS 1567. Tractatus 6.: De superbia librorum, Szent Hieronymusra hivatkozva ezt írja: „*Habeant qui volunt veteres libros, vel in membranis purpureis auro argentoque descriptos, vel uncialibus ut vulgo aiunt litteris, onera magis exarata quam codices, dummodo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas, et non tam pulchros codices, quam emendatos*”

halmoznak fel, amelyeket el sem tudnak olvasni.¹⁴ A 15. században, Firenzében alakult ki az a gondolat, hogy létre kell hozni az ideális, valamennyi ismert görög és latin szöveget összegyűjtő humanista könyvtárat. Cosimo Medici (1389–1464) magánkönyvtárát ajánlotta erre a célra, mint bázist, de az őt követő tudós generációknak nem volt módjuk ezt a célt megvalósítani a toszkániai városban (gondoljunk Girolamo Savanarola tevékenységére), így a magyar királynak, Matthias Corvinusnak segítettek a hatalmi reprezentációjaként létrehozott humanista könyvtár (*Bibliotheca Corvina*) gazdagításában.

A közös használatú könyvtárak gondolata hamar megjelent az országokat és a társadalmat irányító nemesség nevelésére vonatkozó, illetve államelméleti munkákban is. Egészen odáig menően, hogy a 16. század közepén már megkülönböztették a „*nobilitas generis*”-t és a „*nobilitas literatá*”-t.¹⁵ A lengyel Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572) megfogalmazta azt is, hogy az arisztokráciák nem akkor szolgálják igazán a „*res publicá*”-t, ha pusztán önmaguk lesznek képzetek és olvasottak, de azzá kell tenni a *res publica* tagjait is.¹⁶ Ennek elérésére azonban, mint Christian Besold mondja, jobb, ha ők is részt vesznek a „*publica institutio*” életében és a „*publica disciplina*” útját választják neveltetésükhöz is.¹⁷ Könyvtáraikat pedig nyissák meg egyfajta közösségi használat előtt, fogalmazza meg Cyriacus Spangenberg „*Adelspiegel*”-jében.¹⁸

Akkor tehát, amikor Martin Luther 1524-ben kiadott felhívása a német városi vezetőkhez („*An die Ratsherren aller Städten deutsches Landes*”) tanácsolja, hogy azok alapítsanak „*gutte librareyen odder bücher heuser*” (jó könyvkereskedéseket és könyvtárakat),¹⁹ nem járatlan úton járt. Ezután a gyorsan szerveződő új egyház szabályzataiba is bekerült a könyvtárról való gondoskodás szükségessége. Johannes Bugenhagen, aki az 1528-as braunschweigi és az 1535-ös pomerániai és poroszországi egyházi rendtartás (*Kirchenordnung*) összeállítója, a közös használatú könyvtár gondolatát már egyházi kötelezettségi szintre emelte.²⁰ 1531-ből Strasbourgból

¹⁴ PETRARCHA 1585. 177–184.

¹⁵ HUMPHREY 1559. 326. „*se armis, non literis natos predicant*” (sc. nobiles)

¹⁶ FRICIUS 1953. 56–57. „*Nulla est igitur compediosior ad sapientiam perveniendi via, quam lectio librorum tum sacrorum, tum etiam a viris eruditis conscriptorum.*”

¹⁷ BESOLD 1626. 16. „*Ego puto publicam disciplinam in sapientia et consensu totius civitatis fundatam, firmiorem quidem constantiam habere, quam ab unius quae iudicio pendet*” — 27. „*Juvat et habere publicas bibliothecas ... nulliusque privati ...*”

¹⁸ SPANGENBERG 1594. ff. 75v–77v.: *Von Bibliotheken oder Librereyen: „Neben wolbestellten Predigstüelen vnd rechtschaffen angerichten Schulen sind gute Bibliotheken nicht allein ein schönes lustiges Kleinodt, sondern auch ein notwendig stück, daran gar viel gelegen vnd solchs auch nicht wenig zu beförderung vnd erhaltung warer Religion vnd guter Künste nützlich vnd dienstlich ist. Denn alle Pfarrherrn, Professores vnd Schulmeister des vermögens nicht sind das sie alle Patres, Historicos, vnd andere gute Autores für sich selbst zeugen möchten, deren sie aber doch nicht allwege allerding entraten können.*”

¹⁹ LUTHER 1899. 48.

²⁰ KIRCHERORDNUNGEN (Braunschweig) 1955. 396. „*Van librien. Unde sind in den steden in parhen unde klöstern etliche librien, dar denne etliche gude bökere inne sind, welcke itzunder iemmerlick unde schmelick vörkamen unde vörbrackt werden, dat men dar över ock bevelen unde vörordenen wille, dat solcke wol to hope vorsammet werden, unde in einer iewelicken stad eine gemeine liberie gehalten werde, vör de partners, predikers, scholmesters und scholgesellen etc.*”; ugyanez a szöveg a porosz és a pomerániai rendtartásban:

maradt ránk egy dokumentum, amely szerint azért kellene egy könyvtárat alapítani, hogy a szegényebb írástudók is használni tudják a könyveket („*ein liberi anrichten... die gemein wär, das die armen gelerten sich daran üben möchten*”)²¹ – de szinte valamennyi protestáns várost vizsgálva sorolhatók a példák. A közép-európai régióban a most említett példákkal párhuzamosan – késétség nélkül – megjelent mindegyik típusú közös használatú könyvtár alapítása. Ebben a régióban az elmélet hatása és a vallási célok megfogalmazása mellett azért is lehetnek ismertek a könyvek közös használatának formái, mert könyvben is szegényebben voltunk és maradtunk. Ezért is került a nemzetközi szakmai közönség számára is az érdekesek közé az a könyvtár, amelyet a 14. század végén hozott létre 24 plébános, a Magyar Királysághoz tartozó Szepességben (Zips, Špiess).²² A falvak papjai a terület központjában, Lőcsén, a Szent Jakab templom egyik melléképületében tartották a könyveket, közösen használták azokat a napi munkában. Az első katalógusok a 15. század első feléből maradtak ránk. A humanista Johann Henckel (1483–1539) számottevően gazdagította, majd amikor Lőcse protestáns többségű lett, ezt a könyvtárat már ebben a szellemben gyarapították. Közép-Európa másik jellegzetessége a közös könyvhasználatban az, hogy az egyes példányok általában több tulajdonoshoz kerültek. Ezt a ma is meglévő könyvekben őrzött kézirásos bejegyzések igazolják. A Közép-Európában fennmaradt példányok jobban összefirkáltak, mint a nyugatibb könyvtáraké, és ez nem az olvasó fegyelmezetlenségéből származik. Külön szakirodalom foglalkozik a közös könyvhasználatra utaló „... *et amicorum*” típusú bejegyzésekkel, vagyis azzal, hogy egy könyv, már az első tulajdonosa szándéka szerint kifejezettem az övé, és a barátaié.²³ Sok formája ismert ennek a bejegyzésnek: „*καὶ τῶν φίλων*”, „*et sociorum*”, „*sibi et amicis*”, „*pro se et amicis*”, „*et fratrum christianorum*”, és egyhangúan elfogadott az az állítás, hogy Közép-Európában előfordulásuk gyakoribb.

A protestáns reformáció és a tridenti zsinat évszázada egyben a világ felfedezésének az első száz éve is. A természetre és a természetfelettire vonatkozó ismeret robbanásszerű mennyiségi gyarodása abban az időszakban történt, amikor a társadalmi kommunikáció rendszerében is alapvető változás állt be, nevezetesen a könyvnyomtatás újításai immár hatalmas mennyiségű könyv előállítását tették lehetővé. A 16. században közel félmillió, a 17. században már közel kétmillióféle könyv jelent meg, és a művek példányszáma is nőtt. A 18. század további exponenciális mennyiségi növekedést hozott. A nagytömegű új ismeretet már nem lehetett az ókorból örökölt rendszerekbe elhelyezni, elkezdődött az új ásvány-, növénytani stb. rendszerek kialakítása. A folyamat kezdete, a 16. és a 17. század fordulója természetes módon eredményezett szkepticizmust, hiszen a teremtés titkainak feltárhatóságában bízó reneszánsz ember csalatkozott reményeiben: átláthatatlan

KIRCHERORDNUNGEN (Preussen) 1911. 336. Ezen Kirchenordnungok könyvtártörténeti szempontú feldolgozását lásd: RADLACH 1895.

²¹ ROTT 1971. 145.

²² HÖLIK 1923.; VIZKELETY 2008.

²³ HOBSON 1949.; NEBBIAI 2006.; NUOVO 2006.; MONOK 2009.; MONOK 2012.

lett a világ. A 17. században hatalmi kérdéssé vált az, hogy ki tud valós eligazítást adni az emberek számára ebben az összetett világban. Az egyház, akinek szorgos munkásai összehordták a tényanyagot a frissen alapított *Collegium Romanumba*, ahol olyan polihisztor, rendszerezők foglalták ezeket rendszerbe, mint Athanasius Kircher. De adott volt a másik út is: a dogmák megkötéseit figyelembe nem vevő, szabadon gondolkodó emberek alkotta közösségek egyesített tudása. Sorra alakultak a tudós társaságok, akiket a világi uralkodók már csak az egyházzal való összeforrottságukat lazítandó is támogattak. Mindenképpen figyelniük kell azonban arra a tényre, hogy ez a két út egyetlen konkrét, tudós társaságot, vagy közös használatú gyűjteményt létrehozó esetben sem kizárólagos utak. Nem lehet azt mondani, hogy az „egyház” ellenezte ezt vagy azt az alapítást. Minden egyes intézmény létrejöttékor az alapítók közt ott vannak az egyházi vezetők is. A tudósok közös könyvhasználata töretlen történet a 16. és 17. században is, és a korai felvilágosodás jegyében létrejövő tudós társaságok már kifejezetten egy „könyvtár-mag” köré szerveződtek, független a könyvtár eredetétől (magán, egyházi stb.). A 18. században egész Európában elterjedt szándék volt nyilvános könyvtárak létrehozására, a kezdeményezők gyakran az egyházi körökből kerültek ki. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a 17. század közepétől megszületik az a könyvtáros szakma, amelynek képviselői már ekkor kidolgozták az első „*bibliothconomia*” szakmunkákat. A könyvek tömegében megtettesült tudást nem csupán új tudományrendszerekben, hanem új könyvtári rendszerekben is el kellett tudni helyezni, és ez az elhelyezni tudás már több ismeretet is megkívánt, mint valamely diszciplína alapos tudását. A továbbiakban néhány példát mutatnék be, hogy egy-egy gyűjtemény miként válik közös használatú könyvtárrá.

Jules Mazarin (Guilio Raimondo Mazarino, 1602–1662) bíboros három könyvtárat egyesítették a Szajna partján felépült új épületben, könyvtárosa, Gabriel Naudé (1600–1653) irányításával. A könyvtári gyűjtőkörre egyetemes volt, és kialakulásának történetét csak a többi Mazarin gyűjteménnyel együtt lehet megérteni, ahogy azok párhuzamosan a Barberini család műgyűjteményével gyarapodtak. A könyvtáros, Naudé, könyvtártani alapművét is²⁴ ennek a könyvanyagának az ismeretére, és főként küldetésére alapozta. A „küldetés” (*destin, Schicksal*) egy akadémiai könyvtár megalapítása, ahogy már a bíboros életében is nyitott volt a könyvtár a tudományos kutatás számára.²⁵

Torinóban az uralkodó, Vittorio-Amadeo II di Savoia (1720–1730) a régiebb savojai hercegi könyvtárat egyesítette az *Ateneo Torinese* gyűjteményével azért, hogy létrejöhessen egy egyetemi könyvtár (*Bibliotheca Regia Universitaria*).²⁶ A könyvtáros, Scipione Maffei (1666–1775) irányította az új gyűjtemény rendjének a kialakítását, a könyvtár célja tehát a felsőbb tanulmányok támogatása.

Mária Terézia 1773-ban a Habsburg Birodalom országaiból kitiltotta a jezsuita rendet, és a 18. században több országban feloszlatták a kontemplatív életet élő

²⁴ NAUDÉ 1627, de főleg az új kiadás: NAUDÉ 1644.

²⁵ SORDET 2014.

²⁶ DE PASQUALE 2013.

rendekeket. A rendházak könyvtárainak anyaga sok helyen az aukciós házakat gazdagította, szétszóródott az új tulajdonosok könyvtáraiban. Sok helyen azonban az egyetemi könyvtáraknak adták a könyveket, vagy a felosztás alkalmát kínált egy nyilvános könyvtár megnyitásához. Erre az utóbbi történetre kiváló példa a milánói *Biblioteca Braidense*. Az itteni *Collegio Gesuitico di Brera* könyvtárát a későbbi II. József császár a világhírű berni tudós, Albrecht von Haller (1708–1777) gyűjteményének a megvásárlásával modernizálta, további két jezsuita rendház (San Fedele, San Gerolamo) könyvtárával bővítette, és így együtt nyílt meg Milánó olvasó közönsége előtt, 1778-ban.²⁷ Az 1788-ban kiadott köteles rendeletben a városi nyilvános könyvtár kedvezményezett lett, gyarapítása tehát egyfajta biztosítékot kapott.

A nyugat-európai példák felsorolását egy sajátos eset bemutatásával zárjuk. Azért választottam ezt az avignoni példát, hogy lássuk, a felvilágosodás korának egyházi vezetői pontosan tudták a kultúra társadalmi nyilvánossága szükségszerűségét. Az 1810-ben elhunyt Esprit Calvet (1728–1810) könyvtárát, és gyűjteményeit szülővárosára hagyta. Közel 1400 könyvritkaság, 12 ezres éremgyűjtemény, antik vázák, szobrok stb. Az ötlet, hogy Avignonban nyilvános könyvtárát alapítsanak, nem volt új, hiszen maga Calvet is tervezte a forradalom előtt is, sőt, a környék főpapjai aktív lépéseket tettek ebben az irányban: François-Maurice de Gonteri (1705–1742) érsek teljes könyvtárakat vásárolt meg erre a célra, egyesítve kolostori könyvtárakkal. A könyvanyag együtt volt a nyilvános könyvtár megnyitására, amikor bekövetkezett a forradalom, és az összegyűlt könyvvállományt, mint egyházi és nemesi javakat, konfiskálták, létrehozva a „népkönyvtári elosztó központot” (*dépôt littéraire*). A forradalom elől a városból elmenekült Calvet később hazatért, és Avignonban is halt meg. Halálakor a konfiskált könyvvállomány – amely mindenütt Franciaországban egy új, városi nyilvános könyvtári alapjául szolgált – mellett, mint a közkönyvtár alapja, ott volt az ő hagyatéka is. Az a paradox helyzet alakult ki, hogy a közösségi szándékot kifejező forradalom ugyanazt akarta, mint azok a magánszemélyek, akiknek a tulajdonát ugyanazon cél jegyében elkobozták, csak hogy ez a dokumentum együttes köztulajdonként „állami” volt (*domain public national*), és nem helyi (*domain public municipal*). Hosszú évtizedek teltek el, amíg a gyűjtemény jogilag is az akkor már száz évvel előbb élt főpapok szándékával egyező státuszt nyert: városi nyilvános könyvtár és múzeum lett.

Rövid tanulmányomban szerettem volna bemutatni azt az európai könyvtártörténeti folyamatot, amelynek vége a kultúra polgári nyilvánossága, illetve ennek egyik záloga, a nyilvános könyvtárak léte. A könyvek közös használata ismert volt az ókortól kezdődően, számos érdekes, egy-egy művelődéstörténeti korszakra jellemző formát hoztak létre az idők folyamán. A Magyar Királyságban és Erdélyben ugyanilyen könyvtárakat alapítottak főurak, főpapok, tudósok, városi vezetők.

Klimo György könyvtáralapítása tehát egy művelődés-, illetve könyvtártörténeti folyamat – azt mondhatnánk – természetes pillanata. Ezt a természetességet persze roppant összetett történeti és emberi háttérben kell látni. A török kiűzése után a

²⁷ DE PASQUALE 2013.

Magyar Királyság főpapjainak nem egyszerűen egy új egyházat kellett megszervezniük, és a püspöki székhelyeket újjáépíteni. A főpapok többsége a magyar arisztokrácia családjaiból került ki. Klimó azonban már az új egyházat építeni akaró mecénásoknak, és persze tehetségének köszönhetően egyszerű családból származott. Egyetemes katolikus anyaszentegyháza pozíciójának javításáért, saját honfitársai kulturális felemeléséért egyidejűleg érzett felelősségérzete együtt élt benne az uralkodó tiszteletével, és a magyar kultúra intézményes megerősítésének szándékával. Könyvtáralapításával megelőzte a többi főpapot (Eszterházy Károly, Baththyány Ignác), és azokat, akik saját vallási közösségük támogatását hasonló úton képzelték el (Teleki Sámuel, Samuel Bruckental).

IRODALOM

- ADAM 1973 ADAM, Paul: L'Humanisme à Sélestat. L'Ecole. Les humaniste. La bibliothèque. 3e. éd. Sélestat, 1973.
- ARNOLD 1971 ARNOLD, Klaus: Johannes Trithemius (1462–1516). Würzburg, 1971 (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg. Bd. 23.)
- BARBIER 2013 BARBIER, Frédéric: Histoire des bibliothèques d'Alexandrie aux bibliothèques virtuelles. Paris, 2013 (Collection Histoire)
- BARBIER–DUBOIS–SORDET 2015 De l'argile au nuage: une archéologie des catalogues (IIe millénaire av. J.-C. – XXIe siècle). Ouvrage publié à l'occasion des expositions organisées par la Bibliothèque Mazarine et la Bibliothèque de Genève. Paris, 13 mars – 13 mai 2015 et Genève 18 septembre – 21 novembre 2015. Sous la dir. de Frédéric BARBIER, Thierry DUBOIS, Yann SORDET. Paris, 2015.
- BEHRENDT 1959 BEHRENDT, Roland: The Library of Abbot Trithemius. *The American Benedictine Review*, 10 (1959) 67–85.
- BESOLD 1626 BESOLDUS, Christianus: Discursus politici singulares de informatione et coactione ... Argentorati, 1626.
- BIBLIOTHECA VADIANI 1973 Bibliotheca Vadiani. Die Bibliothek des Humanisten Joachim von Watt nach dem Katalog des Josua Kessler von 1533. Unter mitwirkung von Hans FEHRLIN und Helen THURNHEER bearb. von Verena SCHENKER-FREI. St. Gallen, 1973 (Vadian-Studien. Untersuchungen und Texte. 9.)
- DE PASQUALE 2013 DE PASQUALE, Andrea: Le biblioteche pubbliche nell' »Italia nord-occidentale nell'XVIII secolo: servizi e gestione. In: *Un'istituzione dei Lumi: la biblioteca. Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell'Europa dei Lumi*. Convegno internazionale. Parma, 20–21 maggio 2011. A cura di Frédéric BARBIER, Andrea DE PASQUALE. Parma, 2013, Museo Bodoniano (Caratteri 8.) 209–228.
- FRICIUS 1953 Andreae Fricii Modrevii Commentariorum de republica emendanda libri quinque. Vol. I. Ed. Casimirus KUMANIECKI. Warszawa, 1953.

- GROSSMANN 1975 GROSSMANN, Maria: Humanisme in Wittenberg 1485–1517. Nieuwkoop, 1975.
- HARTWEG 1984 HARTWEG, Franz: Das Bildungsangebot in Schlettstadt in der zweiten Hälfte des XV. und im XVI. Jahrhundert. In: *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit*. Symposium Wolfenbüttel 1981. Hrsg. von Ludger GRENZMANN, Karl STACKMANN. Stuttgart, 1984 (Germanistische Symposien. Berichtsbände 5.) 215–224.
- HOBSON 1949 HOBSON, Geoffrey D.: „Et amicorum“, *The Library*, 5. series, Vol. IV, No. 2, 1949, 87–99.
- HOLIK 1923 HOLIK, Florian: Die erste gelehrte Gesellschaft in Ungarn. *Ungarische Jahrbücher*, 2 (1923) (Berlin-Leipzig) 383–399.
- HUMPHREY 1559 HUNFREDUS (HUMPHREY), Laurentius: *Optimates sive de nobilitate*. Basileae, 1559.
- IPERT 2010 IPERT, Stéphane: La bibliothèque du Musée Calvet d’Avignon de 1789 à aujourd’hui: une situation juridique originale. In: *„Je lègue ma bibliothèque à ...“ Dons et legs dans les bibliothèques publiques*. Actes de la journée d’études annuelle „Droit et patrimoine“ organisée le 4 juin 2007 à l’École normale supérieure Lettre sciences humaines, Lyon, par l’École nationale supérieure des science de l’information et des bibliothèques et le Centre de conservation du livre, sous la direction de Raphaële MOUREN. Arles, 2010. (Kitab Tabulae)
- KIRCHERORDNUNGEN (Braunschweig) 1955 Die evangelischen Kircherordnungen des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von Emil SEHLING. 6. Bd. I. Hälfte. Die Welfischen Lande. 1. Halbband. Die Fürstentümer Wolfenbüttel und Lüneburg mit den Städten Braunschweig und Lüneburg. Tübingen, 1955.
- KIRCHERORDNUNGEN (Preussen) 1911 Die evangelischen Kircherordnungen des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von Emil SEHLING. 4. Bd. Das Herzogtum Preussen. Polen. Dei ehemals polnischen Landesteile des Königreichs Preussen. Das Herzogtum Pommern. Leipzig, 1911. (reprint: 1970)
- LUTHER 1899 Martin Luthers Werke. Hrsg. von Joachim Karl Friedrich KNAAKE (et alii.) Weimarer Ausgabe. Bd. 15. 1899.
- MEYER 1976 MEYER, Hubert: *Beatus Rhenanus (de Sélestat) et sa bibliothèque*. *Librarium*, 19 (1976) 21–31.
- MONOK 2007a MONOK, István: Qu’est-ce qu’un bibliothécaire en Hongrie à l’époque moderne (XVIe–XVIIIe siècle)? *Histoire et civilisation du livre. Revue internationale*, 3 (2007) 319–328. p.
- MONOK 2007b MONOK István: Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századbeli Magyarországon? In: *„Mert a szívnek teljességéből szól a száj.” Könyvtártudományi tanulmányok Hajdu Géza 80. születésnapjára*. Szerk. BARÁTNÉ HAJDU Ágnes. Szeged, 2007. 156–164
- MONOK 2009 MONOK István: „Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum” Az „et amicorum” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról. In: *Humanizmus és gratuláció. Szolgáltatam ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*. Szerk. CSÁSZTVAY Tünde – NYERGES Judit. Budapest, 2009. 266–276.
- MONOK 2012 MONOK, István: L’uso pubblico dei libri nell’Ungheria del Cinque e Seicento. *La Bibliofilia*, CXIV(2012) Nr. 2. 215–229.

- NAUDÉ 1627, 1644 NAUDÉ, Gabriel: Advis pour dresser une bibliothèque ... Paris, 1627; 1644.
- NEBBIAI 2006 NEBBIAI DELLA GUARDA, Donatella: Letture e circoli eruditi tra quattro e cinquecento: a proposito dell'Ex libris „et amicorum”. In: *I luoghi dello scrivere da Francesco Petrarca agli albori dell'età moderna*. Atti del Convegno internazionale di studio dell'associazione italiana dei Paleografi e Diplomatisti, Arezzo, 8–11 ottobre 2003, a cura di Caterina TRISTANO, Marta CALLERI, Leonardo MAGNIONAMI. Spoleto, 2006. 375–395.
- NUOVO 2006 NUOVO, Angela: „Et amicorum”: Construzione e circolazione del sapere nelle biblioteche privata del cinquecento. In: *Libri, biblioteche e cultura degli ordini regolari nell'Italia moderna attraverso la documentazione della Congregazione dell'Indice*. Atti del Convegno Internazionale, Macerata, 30 maggio – 1 giugno 2006, a cura di Rosa Maria BORRACCINI, Roberto RUSCONI. Città del Vaticano, 2006. (Studi e testi, 434.) 105–127.
- PERALDUS 1567 PERALDUS, Guilielmus: Summa virtutum ac vitiorum. Antverpiae, 1567.
- PETRARCHA 1585 PETRARCHA, Franciscus: De remediis utriusque fortunae libri II. Lugduni, 1585.
- PETSCHAR 1999 Der Zettelkatalog: ein historisches System geistiger Ordnung. Hrsg. von Hans PETSCHAR, Ernst STROUHAL, Heimo ZOBERNIG. Wien, 1999.
- PETZ 1886 PETZ, Johann: Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Bücherei des Nürnberger Rates. 1419–1538. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, 6 (1886) 138.
- RADLACH 1895 RADLACH, Otto: Die Bibliotheken der evangelischen Kirche in ihrer rechtsgeschichtlichen Entwicklung. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 12 (1895) 153–173.
- ROTT 1971 ROTT, Jean: Sources et grandes lignes de l'histoire des bibliothèques publiques de Strasbourg détruites en 1870. *Cahiers alsaciens d'archéologie, d'art et d'histoire*, 15 (1971) 145–180.
- SORDET 2014 SORDET, Yann: Le premier acte de “donation au public” de la bibliothèque de Mazarin (1650). *Histoire et civilisation du livre*, 10 (2014) 93–112.
- SPANGENBERG 1594 SPANGENBERG, Cyriacus: Ander Theil des Adelspiegels. Schmalkalden, 1594.
- STAIKOS 2004–2013 STAIKOS, Konstantinos Sp.: The History of the Library in Western Civilization. From Minos ... to Michelangelo. Transl. by Timothy Cullen. Vol. I–VI. New Castle (Delaware), 't Goy-Houten, Athen, 2004–2013.
- VIZKELETY 2008 VIZKELETY, András: Die Fraternitas XXIV plebanorum civitatum regalium in Oberungarn und der Handschriftenbestand Zipser Pfarreibibliotheken. In: *Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*. Vom 30. November bis 2. Dezember 2006 am Max-Planck-Institut für Geschichte eine Tagung zum Thema Pfarreien in Mitteleuropa im Mittelalter. Hrsg. von Nathalie KRUPPA. Göttingen, 2008. 327–338.

- WUSTMANN 1906 WUSTMANN, Gustav: Geschichte der Leipziger Stadtbibliothek. Bd. 1. *Neujahrsblätter der Bibliothek und des Archivs der Stadt Leipzig*, 2 (1906) 1–122.
- ZIMMERMANN 1959 ZIMMERMANN, Erich: Hinrich Murmester und die älteste Hamburger Stadtbibliothek (1478/81). In: *Libris et Litteris. Festschrift für Hermann Tiemann*. Hrsg. von Christian VOIGT, Erich ZIMMERMANN. Hamburg, 1959. 40–49.

„Mennyire szép odabent! Mily nagy a hírneve kint!”¹

A pécsi püspöki bibliotéka alapításának korabeli ismertetései és recepciói

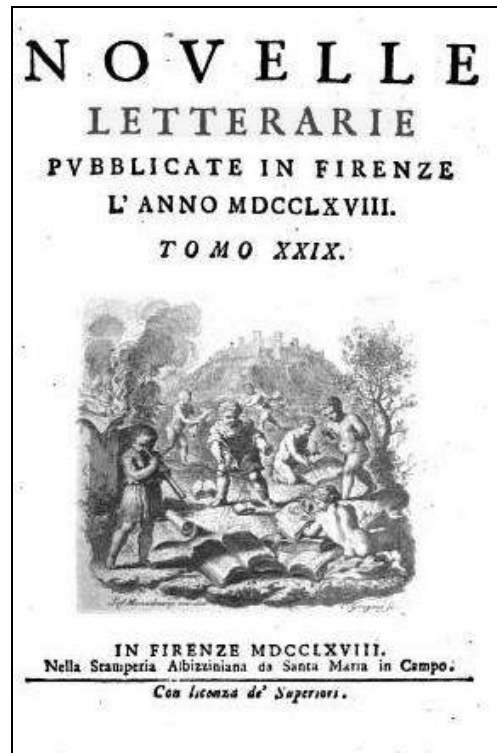
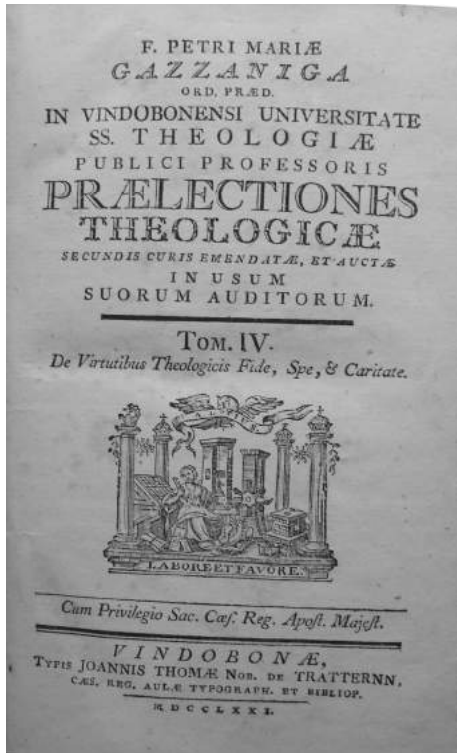
A hajdani püspöki könyvtár, a Klimó Könyvtár 1774-es alapításának és a közönség előtti megnyitásának közvetlen körülményeit kutatva a fennmaradt levéltári és irattári források tekintetében akadályokba ütközünk. Tulajdonképpen ma a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban (a Pécsi Püspöki Levéltár és a Pécsi Káptalani Levéltár) egyetlen olyan kézirat, levél, tervrajz sem lelhető fel, amely bármiféle támpont adhatna a bibliotéka nyilvánosításának közvetlen körülményeiről, vagy „első kézből” számolna be Klimó György püspök (1751–1777) korabeli könyvkultúrához kapcsolható tevékenységéről. Ugyanilyen hiányt szenved a könyvtár eredeti épületének történeti forrásanyaga (1770-es évek idejéből) is, hiszen az egyházmegye gazdasági levéltárának megsemmisülésével ennek iratai sem találhatók meg ma. Korabeli dokumentumok hiányoznak a korszakra vonatkozóan a Pécsi Püspöki Könyvtár irattári anyagából is, amelyet ma a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztályán őriznek.

Ekképpen a könyvtártörténeti kutatások során a működéssel kapcsolatos dokumentumok helyett más típusú, de még közvetetten elsődlegesnek számító forrásokra támaszkodva kell pótolnunk a hiányosságokat, felhasználva és bevonva a bennük található közvetett információkat a további kutatásokba. Ezek azok a korabeli bemutatások, amelyek hír, ismeretterjesztő vagy útleírás, valamint költeményes formában emlékeznek meg a pécsi püspöki bibliotéka felállításának tényéről, annak nagyszerűségéről, továbbá Klimó tevékenységének kiemelkedő és példamutató voltáról.

Azt, hogy a pécsi püspöki könyvtár létrejöttének és megnyitásának terve köztudott volt Klimó György levelezőtársai körében mi sem bizonyítja jobban, mint hogy már az 1760-as évek második felétől találkozunk erre való utalással. Hernády Ferenc, a Pécsi Egyetemi Könyvtár könyvtárosa 1961-es tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy Pietro Maria Gazzaniga (1722–1799) bécsi egyetemi tanár

¹ Faludi Ferenc verse *In Bibliothecam ejusdem (Klimó György könyvtárára)* (Jankovits László fordítása). JANKOVITS 2001. 93.

*Praelectiones theologicae*² című művének negyedik kötetét Klimó György pécsi püspöknek ajánlotta:³

1–2. kép – Pietro Maria Gazzaniga *Praelectiones Theologicae*... című munkájának és az 1768-as *Novelle Letterarie* címlapja

Ennek első kiadása 1766-ban jelent meg, és a *De virtutibus theologicis fide, spe et caritate* címet viselte. A *Novelle Letterarie* firenzei lap 1768. május 20-i számának Bécsről szóló írásában az alábbi szavak kíséretében ismertette művet: „Ajánlás Őméltósága Klimó György püspök számára, aki nagy anyagi ráfordítással mindenféle

² GAZZANIGA, Petrus Maria: *Praelectiones (theologicae) secundis curis emendatae et auctae in usum suorum*. 1–4. Tomus. Vindobonae, Typis Joannis Thomae Nob. De Trattnernn Caes. Reg. Aulae Typograph. et Bibliop., 1770–1771. Jelzet: PEK TGYO KK K.IX.12–13–14–15. A 4. kötet – *De virtutibus theologicis; fide, spe et caritate*. 1771. A Klimó Könyvtárban a második kiadás található meg.

³ Az ajánlás: „Illustrissimo, Reverendissimo, atque Excellentissimo Georgio Klimo, Episcopo Quinque-Ecclesiensi, duorum Comitatum de Baranya, & Tolna supremo, ac perpetuo Comiti, S. C., & R. A. M. actuali intimo, & ad excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Consiliario, Patrono, ac Maecenati suo. F. Petrus Maria Gazzaniga Ord. Praedicat. Sal., & Felicit. (...) Tua Dioecesis sibi patros gratulatur. Testis copiosa illa, & selecta librorum, praesertim Ecclesiasticorum suppelex, quam non exigua auri vi a Te comparatam omnibus sciendi cupidis patere jubes, Testis denique insignis illa Tua liberalitas, qua homines sacris studiis addictos non solum favore, & patrocinio, sed opibus etiam, pecunia, atque eximiis praemiis excitare soles, atque adjuvare.” GAZZANIGA 1771. IV. [5 fol.].

könyveket, különösen az egyházi vonatkozásúakat gyűjtött össze könyvtárában, majd mindenki számára nyilvánossá is tette.” (Jankovits László fordítása)⁴ Összegezve az itáliai lap az 1766-os Gazzaniga-féle ajánlás szövegének felidézésével, befejezett tényként utalt a könyvgyűjtemény nyilvánosítására.

Hernády e korai dátummal kapcsolatban végül azt a következtetést vonta le, hogy Klimó püspök levelezésük vagy személyes találkozásuk során említést tehetett a bécsi egyetemi tanárnak leendő szándékáról, esetleg tanácsot kért tőle a könyvtárszervezés ügyében: így Gazzaniga arra már végbement történésként utalt ajánlójában. Az meg az eddig feldolgozott levelezésük alapján bizonyos, hogy a könyvbeszerzésekkel, az újdonságok ajánlásával, a felvásárlásra váró könyvgyűjteményekre való felhívásaival Gazzaniga végig segítette pécsi barátját könyvgyűjteménye gyarapításában.⁵

A korábbi megnyitás, vagy legalábbis a használat tényére enged következtetni az 1760-as évben elkészített katalógus megléte, valamint előszava is: „*Nyájás olvasó, használd ezt a könyvtárat a legkegyelmesebb pártfogónak jóságos engedelmével, a felséges Uristen nagyobb dicsőségére, a Haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára.*” (Entz Géza fordítása)⁶ Erre vonatkozóan azonban sem a levéltári források, sem a korabeli méltatások nem adnak meggyőző bizonyítékot. Bizonyos, hogy az addig meglévő kötetek használatát a régi könyvtári szobában (*Antiqua bibliotheca*) biztosíthatták, hiszen a könyvtárépület még ekkor nem készült el.⁷ Tudjuk, hogy Klimó püspök könyvtárost is nevezett ki Stadler József személyében, akit az első *bibliothecae praefectusként* (1760–1771) tartunk számon. Hiszen már a nyilvánosítás előtti könyvgyűjtemény is megfelelő szakembert igényelt. A szisztematikus könyvgyűjtés – természetszerűleg – már a püspöki regnálás kezdetén megindult, a könyvbeszerzéseket Kerticza Máté mellett az itáliai tanulmányokat végző Koller József és Szalágyi István pécsi egyházmegyei papok, valamint a bécsi könyvágens, Bernáth György, továbbá a külföldi levelező barátok is segítették. Az egyházmegyei férfiak számára való külön megnyitásnak azért sem látjuk értelmét, hiszen ők voltak az a réteg, amely amúgy is engedélyt kaphattak a kötetek olvasására. Így a használatot külön megnyitási procedúra nélkül is biztosíthatták számukra. Emiatt a jogi nyilvánosítás aktusa – véleményünk szerint – az 1760-as évekre való datálása nem állja meg a helyét. Továbbá az időpont még jóval a könyvtárépület felépítése előttre esik (1770-es évek eleje). Ám azt leszögezhetjük, hogy Klimó közvetlen és

⁴ „...*la Dedicatoria a Monsig. Giorgio Klimo Vescovo delle Cinque Chiese, Prelato, che (...) e con molta spesa si e compolla una Biblioteca scelta d'ogni sorta di libri, e specialmente Ecclesiastici, la quale tiene aperta per tutti: tiene aperta per tutti...*” NL 1768. 334–335. h.; Idézi: HERNÁDY 1959.; HERNÁDY 1961.

⁵ HERNÁDY 1959.; HERNÁDY 1961. 304–305., Gazzaniga–Klimó levelezését lásd: HORVÁTH 1932.

⁶ „*Hunc igitur exignum laborem Lector benevole aequi, bonique consule, hoc vero bibliotheca ex Benignissima Excellentissimi sui Patroni gratia ad majorem Dei te optimi maximi gloriam ad Patriae honorem, tutellamque, tuam aliorumque salutem utere, et vale.*” PEK TGYO KK CC.I.11 = PEK TGYO It. Ms 6.; Magyar fordítás: ENTZ 1940. 25–26.

⁷ MNL OL Delineationea aedilium Fasc. 1. Nr. 73. (alaprajz); PEL PKL MGLT 137. Fasc. 29. Nr. *Conscriptio uniuersum Eppatus Quis anno 1778 peracta.* (Klimó György pécsi püspök hagyatéki leltára)

közvetett környezetében a bibliofil „kollégák” körében nyilvánvaló volt, a könyvállomány szélesebb körben való nyilvánosításának terve.

E korai dátumra való utalással kapcsolatban közvetett forrásként tekinthetünk Csajághy Károly (1815–1905) volt püspöki könyvtárőr Klimó Györgyől írott életrajzára, melynek könyvtárismertetése szerint már korábban megnyitotta kapuit a bibliotéka a város tudósai és az egyházmegye papjai számára, de a köz hasznára csak 1774-ben rendeltetett.⁸

A fentiekben bemutatott első, közvetett utalás után már az 1774-es évet követően többnyire lírai alkotásokban, lexikonokban, városrajzokban, személyes jellegű útleírásokban kerül középpontba a pécsi könyvtár megnyitásának ténye, valamint Klimó püspök kulturális tevékenységének dicsérete.

A legkorábbi, részletesnek mondható ismertetés/híradás a könyvtárról valószínűleg közvetlenül a megnyitás után a Habsburg Birodalom területén megjelenő két nagy időszaki lapban, a *Pressburger Zeitung*ban és a *Wienerisches Diarium*ban jelent meg. Három nap különbséggel – az előbbiben 1774. április 13-án; az utóbbiban 1774. április 16-án – „kellemes hírként” adták tudtul a bibliotéka nyilvánossá tételének tényét az olvasóknak: „Pécsről érkezett az örvendetes hír, hogy a tudós főtitestelen-dő Klimó püspök úr saját költségén püspöki palotájában rendkívül értékes könyvtárat létesített. Ez mintegy húszezer kötetet tartalmaz, és öméltósága szándéka szerint mindenki számára nyitva fog állni. (...): Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. Még boldogabb lehetne azonban, ha szeretett hazánk más tájairól is hasonló intézmények létesüléséről kaphatnánk híreket. – Egyik fény gyújtja a következőt.” (Móro Mária Anna fordítása)⁹ A tudósítás szerzője külön kiemelte Koller Józsefnek (1745–1832), a gyűjtemény könyvtárőrének, későbbi nagyprépostnak fontos szerepét is. A pécsi bibliotéka előrelátó és átgondolt „könyvtárpolitikájának”, valamint a gondos, szakmailag magas szintű gyarapodásának zálogát a lejegyző egy évenként felhasználható alap biztosításában jelölte meg. Követendő példaként, a könyvtáralapítás mellett dicséretes kezdeményezésként említették meg a Klimó György 15.000 forintos költségén felállított, jól felszerelt papírmalmot is. Mivel a *Pressburger Zeitung* szerkesztője ebben az időszakban Korabinszky Mátyás János térképész-könyvkereskedő (1740–1811) volt, feltételezhető, hogy a tudósítást ő készítette. Ennek alátámasztására később munkáinak idézésével kitérünk.¹⁰ A *Wienerisches Diarium* szó szerint közölte ugyanezt a szöveget.

⁸ CSAJÁGHY 1838. 330. Jelzet: PEK TGYO KK Sz.R.V.1.; CSAJÁGHY 2000. 91.

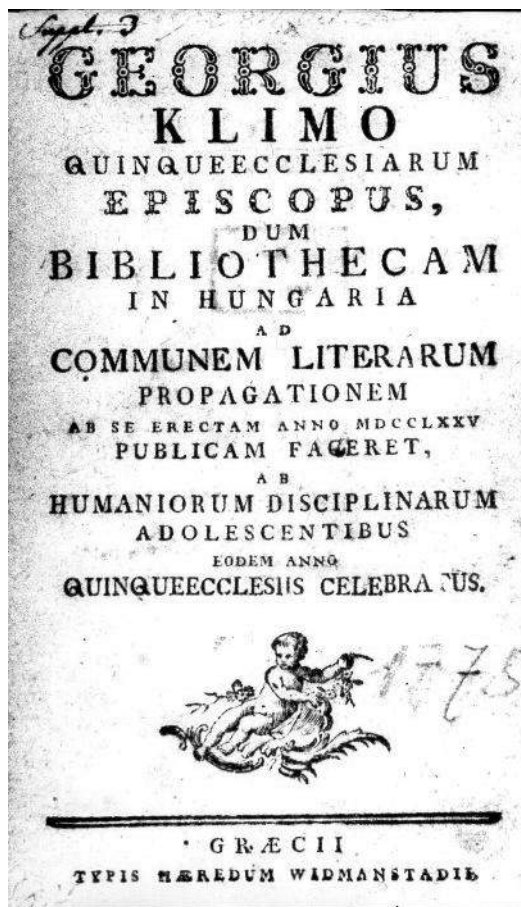
⁹ „Aus Fünfkirchen ist die angenehme Nachricht eingegangen, daß Sr. Excellenz der hochwürdigste und hochgelehrteste Herr Bischof Klimó, mit eigenen Kosten in seinem bischöflichen Pallaste daselbst eine überaus kostbare Bibliothek angeleget hat. Sie enthält gegenwärtig 20.000 Bände, und wird nach der Absicht Sr. Excellenz zu jedermanns Gebrauche offen stehen.” PZ 1774. 7.; WD 1774. 4.; Magyar fordítás: MÓRO 1996. 8.

¹⁰ ALMANACH 1778.; KORABINSZKY 1786. 187.

3–4. kép – A Pressburger Zeitung 1774. április 13-i és a Wienerisches Diarium 1774. április 16-i számainak fejléce

A könyvtár megnyitásának tényét, valamint a püspök jótéteményét többen is érdemesnek tartották költeményben megénekelni. 1775-ben a bibliotékaalapító ordináriust egy, grazi kispapok tollából keletkezett versgyűjtemény három költeményében is magasztalta.¹¹

5. kép – A grazi kispapok verseit tartalmazó nyomtatvány (1775)

Valószínűleg az első épület könyvtártermére rácsodálkozva írta meg versét a pécsi püspöki bibliotékáról és Klimó püspök méltatásáról Faludi Ferenc jezsuita költőtanár (1704–1799).¹² A költemény voltaképpen egy versciklus része, amelynek első darabja Klimó György címerére íródott, ezt követi a könyvtár méltatása, majd egy

¹¹ GK 1775. Ezek magyar fordítása még nem készült el, így a latin szöveget sem idézzük.

¹² Faludi 1759-től a jezsuiták pozsonyi könyvtárának igazgatója lett, és valószínűsítjük, hogy lehetőleg kapcsolat a kialakulóban levő bibliotéka okán Klimó és Faludi között. A könyvtárszervezésben is szakmai tanácsokat kaphatott a pécsi ordinárius a költő-könyvtárosigazgatótól. A kölcsönös kapcsolat okán látogathatta meg Faludi a megnyitás után a pécsi nyilvános püspöki könyvtárat.

Klimo püspökről készült festményre¹³ reflektáló vers, végül az egészet egy, a püspök mecseknádasdi nyaralásáról szóló költemény zárja.¹⁴ A *In Bibliothecam ejusdem* (Klimo György könyvtárára) címet viselő, latin nyelvű vers a témában az egyik legtöbb kiadást érte meg. Forrása Faludi hajdani jegyzetfüzete, az *Omniarium* 6–7. levele.¹⁵ A könyvgyűjteményről szóló rész az enciklopédikus gyűjtőkör mellett a nyilvánosságban látta annak kiemelkedő szerepét:

„Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal.

Fontos, hogy mindent nyitva találsz odabent.

Ég áldjon, püspök, te tudós tudománygyarapító!”¹⁶

(Jankovits László fordítása)

A vers pontos keltezés nélküli, de az utolsó sora arra utal, hogy még Klimo György életében elkészült. Egyrészt utal a könyvtár szépségére, másrészt saját írásokat is vár a püspöktől a költő, ennek okán keletkezését Jankovits László 1774 és 1777 közöttre datálja, bár azt kérdésesnek tartja, hogy Faludi ezen időintervallumban Pécsen járt volna.¹⁷ Annyi azonban bizonyos, hogy más módon nemigen láthatta a költő a könyvtár azon termeit, amelyekről ekképp nyilatkozott: „Mennyire szép odabent!”. Hiszen jelenleg egyetlen egy olyan ábrázolást sem ismerünk az eredeti könyvtárépület szobáinak enteriőrjeiről, amelyek az ottani működés időszakában (1774–1832) készültek volna.

1777-re datálható Tóth Farkas (1746–1825) pécsi költő, főgimnáziumi esztétika-tanár Klimo György ordináriushoz íródott, 12 versszakos, latin nyelvű ódája (*Ode*), amely a pécsi főgimnázium két tanárának (Faicsér Ferenc (1733–1793) jezsuita igazgató és tanártársa, Schvarzl Zsigmond) *Poemata* címet viselő verses füzetében¹⁸ jelent meg. A közös munkát hálaadásuk jeleként írták Klimo püspöknek, hogy saját költségén kinyomtatta Francesco Sacchini (1570–1625) jezsuita szerzetes *De ratione*

¹³ A Klimo-féle 1778-as hagyatéki leltárban (PEL PKL MGLT 137. Fasc. 29. Nr. *Conscriptio universum Eppatus Qusis anno 1778 peracta*) és a későbbi könyvtárépület leírásokban szó van egy képzőművészeti alkotásról, amely magát Klimo püspököt ábrázolja. Ez az Anton Hartelmayer-féle vörös krétarajz volt, amelyet még a 20. század első harmadában a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem igazgatói irodájában is megőriztek egy fényképen. Ifj. ENTZ Géza és Petrovich Ede is ezt tartotta valószínűnek, Jankovits László azonban a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán fellelhető olajfestményre gondolt. ENTZ 1940. 11.; PETROVICH 1974. 317.; Vö. JANKOVITS 2001. 94–95.

¹⁴ JANKOVITS 2001. 93.; Irodalom vö: SÁRKÖZY 2008. 67., 209.

¹⁵ OSZK Quart. Lat. 699. – *Faludi Francisci collectio miscellanea poematum minorum et notata diversa* (Szerzői kézirat). Kiadások: FALUDI 1786. 93.; FALUDI Ferenc: *Georgii Klimo, episcopi Quinqueecclesiensis bibliothecam*. In: CHRESTOMATHIA (1940) 1991. 335–336.

¹⁶ JANKOVITS 2001. 91–99.

„Altera iam floret selecta plena Minerva:

Quoque rei caput est, pectus aperta patet.

Dii te, praesul, ament, studiorum cultor et auctor!”

¹⁷ JANKOVITS 2001. 93–94. Klimo festményt is valószínűleg a könyvtárban láthatta Faludi, ami még inkább alátámasztja pécsi látogatását tényét.

¹⁸ POEMATA 1777. Jelzet: PEK TGYO KK NN.II.15/13

libros cum profectu legendi (A könyvek hasznos olvasásának elve) című munkáját, amelyet a püspöki bibliotékában is elhelyeztek.¹⁹

Tóth Farkas ódájának középpontjában a nyilvános könyvtár gazdagsága, annak hozzáférhetősége került.

*Ó, meddig adsz még, isteni püspökünk,
eltékozolván mind, ami csak tiéd,
nekünk ajándékot? Hiszen már
nyitva találjuk a drága könyvtárt:*

*bizony szokatlan tett. Ki csak erre jár,
és tiszta lélekkel tudományokat
művel, legyen dús vagy szegény, mind
új javakat szerez itt magának*

*lélekben, ingyen. Krózus olyan vagyont
nem bírt aranyban, mint ami itt hever:
szebben ragyog száz ércszobornál.
Mégse hiszed, hogy elég ajándék?*

(Jankovits László fordítása)²⁰

A már említett *Pressburger Zeitung* 1777. június 28-i számában a pécsi püspöknek még temetési búcsúztatása alkalmából is emléket kívánt állítani, amikor utolsó hírként temetéséről egy hosszabb lélegzetű beszámolót közölt. Ebből kiderült, hogy a ceremóniára 1777. június 17. és 19. között került sor. Az ordinárius ravatala előtt álló négy piramison Klimó egyházmegyei tevékenységének kiemelkedő momentumait vették sorra. Így természetesen a tudomány előmozdítása és a nyilvános bibliotéka ügyében folytatott munkássága is hangsúlyos szerepet kapott a má-

¹⁹ SACCHINI, Francesco: *De ratione libros cum profectu legendi libellus. – De vitanda moribus noxia lectione oratio. Jussu et impensis ... Georgii Klimo. Quinque Ecclesiae, Typis Johann. Joseph Engel, 1777.* Jelzet: PEK TGYO KK T.VIII.35.

²⁰ POEMATATA 1777.; A vers teljes latin és magyar szövege: JANKOVITS 2011a. 551–553.; Irodalom: NAGY I. 2013. 127–130.; JANKOVITS 2011b.

*„Quousque tandem se tua porriget
Divine Praesul, prodiga munerum
In nos voluntas? Tot librorum
Non satis est penetrare nobis*

*Inusitata pandere gratia,
Ut, cui parandae cura scientiae
Pectus remordet non profanum,
Possit egens locuplesque iuxta,*

*Non erogata merce pecuniae,
Securiores auro Alyattici,
Centumque signis clariores
Divoitias animo indipisci?”*

sodikon: „... felállította a legtudósabb könyvtárat, és a nyilvánosság használatára bocsátotta, a tudományok forrását így mindenkinek hozzáférhetővé tette...” (Móror Mária Anna fordítása).²¹

6. kép – A Pressburger Zeitung 1777. június 28-i számának fejléce

Klimo püspök halálát (1777. május 2.) követően a megírt gyászbeszédek (így Faicsér Ferenctől)²² és Agyich István pécsi kanonok-költő (1730–1789) által szerzett temetési költemény is megemlékezett a Klimó-féle nyilvános könyvgyűjteményről. Részlet ez utóbbiból:

„Ám téged elsősorban a tiszteletreméltó isteni könyvek,
a könyvtár énekel meg örök időkre.
A könyvtár, amelyre százezer alkalommal
amennyire csak tudtad, mindenben gondot, munkát fordítottál
Emellett jól látható az érdemek hatalmas tára,
amelyet égi nyelv sem tud elbeszélni (...)

(Jankovits László fordítása)²³

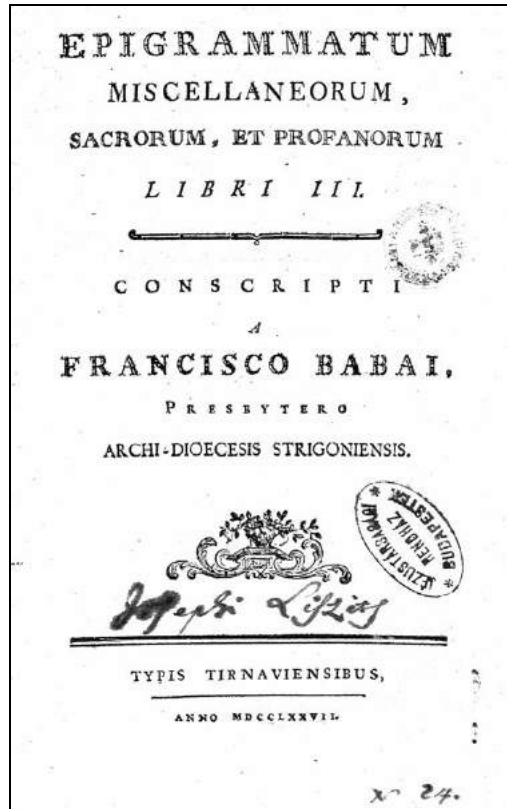
²¹ „...Bibliotheca lectissima comparata, & usui publico relicta, Scientiarum fontem omnibus aperuit...” PZ 1777. 4.; Magyar fordítás: MÓRÓ 1996. 9.

²² FAICSER 1777.

²³ AGYICH 1777. 10.; Irodalom: PAPP 2003.

„Te tamen in primis veneranda volumina Divum
Aeternis fastis Bibliotheca canunt.
Bibliotheca, cui centenis millibus omnis
Ut tandem fieres, cura, laborque stetit.
Ingens praeterea meritorum copia prostat,
Quam nec coelestis lingua referre queat.”

Szintén 1777-es megjelenésű a nagyszombati egyetemi könyvtár vezetőjének, Babai Ferenc jezsuita szerzetes-költőnek dicsőítő éneke, amelyben a szerző Klimó György érdemeit és könyvtára megnyitásának tényét méltatta, ám magát az eseményt egy évvel korábbra datálta.²⁴

7. kép – Babai Ferenc: *Epigrammatum Miscellaneorum...* című munkája (1777)²⁵

A szerző külön kitért a ritka és értékes kötetek használatának lehetőségére, az állomány bőségére valamint a püspök szellemének kimagasló voltára, amely messze túlhaladja a könyvtárlétesítést is:

„A legjelesebb, leghíresebb, tiszteletre méltó Klimó György püspök úr könyvtára. Ugyanő tette különleges odaadással a tanulmányok és a tudósok számára könyvtárát nyilvánossá 1773-ban. Itt van, György főpap a Te könyvtárad.

²⁴ BABAI 1777. 133.

²⁵ <http://fulltext.lib.unideb.hu/book.cgi?lf=babai.lst> [2015.08.03.]

*Különösen a tieid [ti. az egyháziak – S-P É], s emellett mindenki számára nyitva áll.
A legnagyobb bőségben állnak itt a ritka könyvek, ám
A püspök szelleménél a könyvtár is kisebb.”²⁶*

(Jankovits László fordítása)

1778-ban került ki a nyomdából a Magyarország megyéit és városait bemutató *Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778* című kötet, a már a *Pressburger Zeitung*-féle hír kapcsán említett Korabinszky Mátyás János tollából. Ennek Pécs városáról szóló összefoglalásában a szerző ugyancsak kitér Klimó püspök tevékenységére, köztük a nyilvános könyvtáralapítására is: „Az utoljára elhalálozott püspök, Klimó a tudományok megőrzője és támogatója, mindent ezen céloknak szentelt, a művészetek és a tanulás iránti szeretetet felébresztette saját szülőföldjén. Ennek megvalósítása érdekében 1774-ben nyilvános könyvtárat alapított, mindenki használatára. Azt a kezdetekkor mintegy 20.000 válogatott kötettel látta el, megfelelő anyagi alapot biztosítva a folyamatos gyarapodásnak is. A püspök a könyvállomány mellett még egy régi ritka görög, római és magyar érmékkel felszerelt éremtárral is rendelkezett.” (Schmelczer-Pohánka Éva fordítása)²⁷

Bél Mátyás (1684–1749) evangélikus lelkész, történetíró fia, Bél Károly András (1717–1782) 1779-ben kiegészítésekkel megjelentette a *Notitia Hungariae* rövidített változatát *Compendium Hungariae Geographicum* címen. Ennek negyedik kiadásban Baranya vármegye bemutatásánál rövid közlést adott a pécsi püspöki könyvtárról, ám a nyilvánossá tételhez téves dátumot (1777) rendelt. A könyvtár „kiszolgáló intézményeit”, a nyomdát és a papírmalmot is említésre méltónak tartotta: „Klimó György püspök 1777-ben (sic!) itt alapította meg, nyitotta meg közhasználatra kivételesen jól berendezett könyvtárát. A művelt főpap nyomdát is adott hozzá, és malmot, amelyben papír készül.” (Schmelczer-Pohánka Éva fordítása)²⁸

²⁶ *Bibliotheca Excellentissimi, Illustrissimi, ac Reverendissimi D. Georgii Klimo, Episcopi Quinque-Ecclesiens. Etc. et ejusdem in literas, et literatos singulari studio publica facta Anno 1773.*

*Haec est, Antistes, tua Bibliotheca, Georgi,
Imo tui populi, quippe cuique patet.*

Copia librorum rarorum est maxima, verum

Praesulis ingenio est Bibliotheca minor.” BABAI 1777. 133.

Ugyanezen kötetben Koller Józsefhez írott epigrammájában a nyilvános püspöki bibliotéka könyvtárosaként is definiálja az egyházmegye történeti krónikását. Koller ezt a tisztséget 1770 és 1786 között töltötte be hivatalosan, de utódainak több alkalommal segítségére volt, sőt a betöltetlen időszakokban is visszatért a könyvtári prefektusi feladataihoz. SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 50–51., 285.

²⁷ „Der letztverstorbene Bischof Klimo ein wahrer Kenner und Beförderer der Wissenschaften wendete alles an, und die Liebe zu den Künsten und Studien auch in dieser Gegend des Vaterlandes zu erwecken. Zu diesem Zwecke liess er 1774. eine öffentliche Bibliothek anlegen, welche zu jedermanns Gebrauche sein sollte. Er liess solche gleich beyn Anfang mit 20.000 auserlesenen Büchern versehen, und setzte eine konvenablen Fond, zur fährlichen Vermehrung derselben aus. Zu diesem Bücherschatze gesellte derselbe auch sein Münzkabinet, von lauter raren, grisechischen, römischen und ungarischen Münzen.” ALMANACH 1778. 333.

²⁸ „Fundavit hic et pro publicis usibus aperuit, instructissimam bibliothecam, Georgius Klimo episcopus, anno 1777 interceptus. Addidit pontifex eruditus typographiam, et molam, in qua papyrus paratur.” BÉL 1779. 180. (A Klimó Könyvtárban az 1792-es kiadás található meg. Jelzet: PEK TGYO KK Sz.X.VII.18/1)

8. kép – Korabinszky János Máttyás²⁹

9. kép – Bél Máttyás³⁰

Adalbert Blumenschein Maria-Taferl-i könyvtáros pap (1720–1781) a 18. század második felében az európai könyvtárak számba vételére vállalkozott. A négykötetes, gót német kéziratos munkájában lajstromba szedett 931 város 1089 könyvgyűjteményét ugyan nem tudta személyesen bejárni, ekképpen számos leírása más források – így ország- és városbemutatók, útleírások, stb. – felhasználásával készült el. Az első kötet Portugália, Spanyolország, Franciaország, Anglia, Németalföld és Svájc könyvtárait mutatta be 377 oldalon keresztül. A második, 565 oldalas kötet Ausztria és Németország tartományokra (Bajorország, Frankónia, Baden-Württemberg, Rajna-Vesztfália, Szászország) lebontott bibliotékáinak képét vázolta fel. A harmadik 162 oldalon Csehország, Dánia, Svédország, Poroszország, Lengyelország, Oroszország és végül Magyarország könyvgyűjteményeit taglalta. A negyedik kötet Itália könyvtári „hálózatát” rajzolta meg. Az intézmények bemutatása mellett Blumenschein a bibliotékák tipizálását is megtette, elkülönítve az egyházi, az iskolai, a nyilvános, a főúri, a magán- és a speciális (szak)könyvtárakat. Magyarországon – balkáni kitekintéssel – 22 város nevezetes könyvtáráról jegyzett le kb. 10–12 soros ismertetőket, 10 oldalon keresztül: így pl. Pozsony, Pest, Buda, Pécs, Eger, Esztergom, Kassa, Debrecen, Kalocsa, Nagyszében, Brassó, Marosvásárhely, Kolozsvár. A kéziratos munka és Blumenschein munkásságának bemutatására vállalkozó Giuseppe Osti tanulmányának statisztikai kimutatásai révén tudomásunk van arról, hogy Blumenschein csupán Magyarország egyetlen gyűjte-

²⁹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Korabinszky_J%C3%A1nos_M%C3%A1ty%C3%A1s#mediaviewer/File:Janos_Matyas_Korabinsky_AGE_V21_1806.jpg [2015.02.11.]

³⁰ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6e/B%C3%A9l_M%C3%A1ty%C3%A1s.jpg [2015.01.31.]

ményében járt személyesen, a többi kizárólag már nyomtatásban megjelent leírások alapján vázolta fel. Ezek egyik forrását az 1778-as – már említett – *Almanach* jelentette.³¹ Ezáltal nem meglepő, hogy a pécsi püspöki könyvgyűjteményről írott feljegyzése is csaknem szó szerint megegyezik annak teljes szövegével: „Pécs – Az utoljára elhalálozott Klimó püspök 1774-ben egy nyilvános könyvtárat alapított, mindenki szükségére. Azt a kezdetekkor mintegy 20.000 válogatott kötetrel látta el, megfelelő alappal ellátva a folyamatos gyarapodás biztosítására. Emellett a könyvállomány mellett volt még egy éremtára a püspököknek, régi ritka görög, római és magyar érmekkel.” (Schmelczer-Pohánka Éva fordítása)³²

Ugyanígy 1780-ban jelent meg Karl Gottlieb Windisch (1725–1793) pozsonyi tudós, újságszerkesztő *Geographie des Königreichs Ungarn* című munkája Pozsonyban, amelyben Baranya vármegye leírásának részeként – ugyancsak a *Pressburger Zeitung*ból elinduló hibás adatokra hivatkozva mutatja be a helyi egyházi könyvtárat, a nyomdát és a papírmalmot: „...Ő [ti. Klimó György – S-P É] egy nyilvános könyvtár alapjait tette le, amely mintegy 20.000 kötetet számlált (...) Emellett egy éremgyűjteményt gyarapított, és nyomdát és papírmalmot is emeltett.”³³

1781. december 12-én egy bécsi hetilap, a *Die Wiener Wochenschrift* lapjain Koller József kanonok egyháztörténeti munkájának méltatása a nyilvános püspöki könyvtárosként is definiált dicséretét tartalmazza, ekképpen utalva a nyilvános pécsi bibliotéka ismeretére.³⁴

Papanek György (1738–1802) olasz plébános 1783-ban, Pécsen nyomtatott Baranya vármegye és Pécs szabad királyi városának leírásában (*Geographica descriptio comitatus Baranyensis ... et liberae regiaeque urbis Quinque-Ecclesiensis*), a XX., a szabad művészetekről szóló fejezetében is említést tett a klimói bibliotékáról: „A püspöki palotában található a nyilvános könyvtár, ahol a múzsák és a szabad művészetek szerelmeseinek öröme minden fellelhető, amiből bárki szabadon, a saját hasznára tanulhat.” (Schmelczer-Pohánka Éva fordítása)³⁵

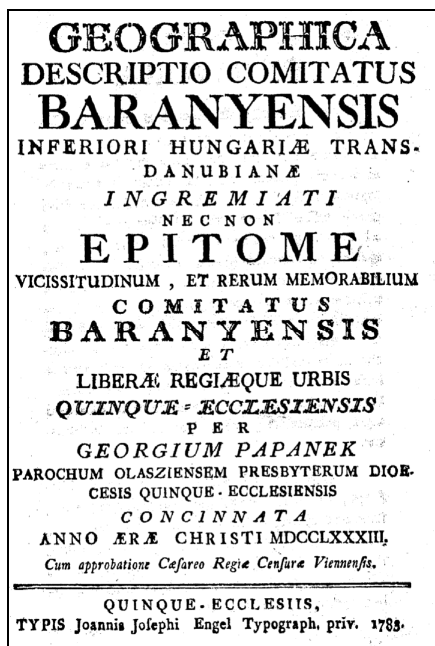
³¹ BLUMENSCHNEIDER 1780. Munkásságáról lásd: OSTI 2000. 288–290.

³² „Fünfkirchen – Der letztverstorbene Bischof Klimó liess alle im Jahre 1774 eine öffentliche Bibliothek anlegen, welche zu Jedermanns Gebrauch seyn solle, solche auch gleich beym Anfang mit 20.000 meist auserlesenen Büchern versprochen, und setzte einem konyenablen Fond zur jährlichen Vermachung derselbigen aus: Zu diesem Bücherschalz gesellte Hoch[se]l[ter] auch sein Münzkabinet von lauter raren griechischen-römischen und hungarischen Münzen.” BLUMENSCHNEIDER 1780. 156.

³³ „Er [ti. Klimó – S-P É] legte auch eine öffentliche Bibliothek an, die gleich Anfangs aus 20.000 auserlesenen Bänden bestand, und setzte zur jährlichen Vermehrung derselben einen hinlänglichen Fond aus. Dazu gesellte er auch sein ansehnliches Münzkabinet, errichtete überdiets eine gute Buchdruckerey, und Papiermühle.” WINDISCH 1780. 391.

³⁴ WW 1781. 374.

³⁵ „In aedibus Episcopalis est publica Bibliotheca, in qua musarum, liberarumque artium amantes omni oblectamento lacantur, & quidquid libet, condiscendi campum nanciscuntur.” PAPANEK 1783. 189. Jelzet: PEK TGYO KK c.II.4.

10. kép – Papanek György *Geographica descriptio comitatus Baranyensis*...
című munkájának címlapja (1783)³⁶

Egy újabb pécsi lírai alkotás folytatja a Klimó Könyvtár alapítás korabeli recepcióit. A század végére datálható a már említett Agyich István pécsi kanonok-költő másik költeménye, amelyet Katona István jezsuita történetíró (1732–1811) „szájába adva” jegyzett le a szerző. (*Carmen Super insigni Iudicio clarissimi Domini Stephani Katona de Bibliotheca Klimoiana Quinque-Ecclesiensi*, azaz *Ének az igen kiváló Katona István úrnak a pécsi Klimó-féle könyvtárról mondott jeles véleményéről*) Katona 1784-ben, hét évvel Klimó halála után járt Pécsen, és a vers alapján úgy véljük, hogy megtekintette a neves bibliotékát.³⁷ Erről való benyomásait örökítette meg Agyich lírai művében:

*„Annyi szerencsétlenség és viszontagságos dolog után
vannak a magyarországi mezőkön tudósi könyvoszekerények,
de több gyűjtemény között van egy könyvtár,
ami műveltségben a legkiemelkedőbb: az, amelyik Pécsen áll.”*

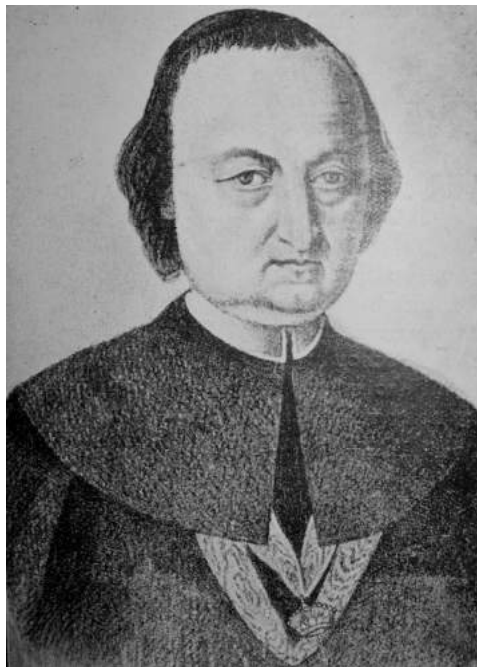
(T. Papp Zsófia fordítása)³⁸

³⁶ http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06011103/0_0_1_pg_1.html [2015.08.03.]

³⁷ Koller Józseffel a Klimó Könyvtár Kézirattárának tanúsága szerint levelezésben állt.

³⁸ PEK TGYO Kt. Ms 922/1-2. – Agyich István: *Carmen Super insigni Iudicio clarissimi Domini Stephani Katona de Bibliotheca Klimoiana Quinque-Ecclesiensi*. Ezúton köszönöm T. Papp Zsófiának a forrás feltárását és a magyar fordítás megküldését. Lásd a jelen kötetbe T. Papp Zsófia Agyich István kéziratos költeményeiről szóló tanulmányát.

*„Post tantas clades licet, et discrimina rerum, / Esse per Hungaricas scrinia docta plagas;
Attamen in reliquis, cultu præstantior una / Staret Pentano, Bibliotheca solo.”*

11. kép – Katona István³⁹

Korabinszky Mátyás János a *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* című, 1786-os német nyelven írt munkájában Pécs város történetének taglalásánál újból megismételte korábbi ismereteit a pécsi püspöki bibliotékáról: 20.000 kötetes klimói nyilvános könyvtár felállítását emelte ki. Ez a téves állományadat – mint láthatjuk – már a *Pressburger Zeitung* beharangozó cikkének idejétől hagyományozódott át a későbbi ismertetésekbe, lexikonokba.⁴⁰

A Kovachich Márton György jogtörténész-forráskutató-könyvtáros (1744–1821) kiadásában megjelenő, első tudományos igényű hetilap, a *Merkur von Ungarn* volt. Ennek 1787-es számában a szerkesztő egy lábjegyzet erejéig megemlékezett a Klimó György-féle könyvtáralapításról és a benne fellelhető gyűjtemények nagyszerűségéről: „...Pécsett egy nyilvános könyvtárat létesített, amelyben a válogatott, nyomtatott könyvek mellett nagy ritkaságoknak és kéziratoknak is helyük volt.” (Schmelczer-Pohánka Éva fordítása)⁴¹

³⁹http://hu.wikipedia.org/wiki/Katona_Istv%C3%A1n_%28t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%ADr%C3%B3%29#mediaviewer/File:%C5%A0tefan_Katona_-_Bo%C4%BEkovce_%281732_-_1811%29.jpg [2015.01.31.]

⁴⁰ KORABINSZKY 1786. 187.

⁴¹ „... hat zu Fünfkirchen eine öffentliche Bibliothek angelegt, in welche nebst dem ausserlesenden gedruckten Büchern auch manche sehr seltene und Schatzbare Handschriften ... sich befindet...” KOVACHICH 1787. 22. Kovachich jogtörténeti forráskutatásainak egy jó 10 évvel későbbi állomása lett ez a bibliotéka, ahol kikutatta és közölte a Mátyás (Magyi-kódex) és II. Ulászló korából fennmaradt jogi formuláriumokat. A kutatás eredménye: KOVACHICH Márton György: *Formulae solennes styli in Cancellaria, Curiaque*

12. kép – Kovachich Márton György portréja egy bronzérmén⁴²

1792-ben egy német nyelvű földrajzi írás 12. része (*Geographischer Schriften*) is röviden szólt a könyvtárról Pécs nevezetességeinek taglalása során: „Pécs (...) Hajdan volt itt egy egyetem, és ugyancsak itt található egy nyilvános könyvtár és egy szép pénzügyi-temény, amelyeket Klimó püspök egy orsolyita kolostor kíséretében alapított meg.”⁴³

Neves utazók pécsi látogatásának is egyik kiemelt helyszíne volt az 1790-es években a Klimó-féle nyilvános könyvtár. Két neves arisztokrata részletes leírása is betekintést ad a könyvgyűjtemény ritkaságaiba. Egyikük, gróf széki Teleki Domokos (1773–1798) királyi táblai ülnök, erdélyi nemes 1795-ben tett körutat Dél-Magyarország és Horvátország nagyobb városaiban. Utazásai naplóját magyar és német nyelven is közzétette.⁴⁴ Egyik állomása május végén, június elején Baranya vármegye és Pécs városa volt. A könyvgyűjteményekért való rajongásának bizonyítéka, hogy oldalakat szentelt a Klimó által alapított könyvtár bemutatásának. A látogatásnál kalauza valószínűleg Koller József volt, hiszen leírásában többször is hivatkozott személyes közléseire, továbbá kitért a folyamatosan megjelenő egyházmegye-történeti munkájának méltatására is. A könyvtár nyilvánosságára külön

Regum, foris minoribus ac locis credibilibus authenticisque Regni Hungariae olim usitati. Quas in subsidium diplomaticae ac veteris jurisprudentiae Hungariae potissimum practicae ante-Werbóczianae a coaevis codicibus manuscriptis collectas. Pesthini, Typis Matthiae Trattner, 1799. Jelzet: PEK TGYO KK EE.V.24.

⁴² http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/Ungarn_Bronzemedaille_1813_Martin_Kovachich_%28Kopfseite%29.jpg [2015.01.31.]

⁴³ „Fünfkirchen (...) Ehedem war eine Universität dahier, und noch findet man eine öffentliche Bibliothek und schönes Münzkabinet, die der Bischof Klimó nebst einum (sic!) Urselinonnenkloster gestiftet hat.” GEOGRAPHISCHER SCHRIFTEN 1792. 192.

⁴⁴ TELEKI D 1796. 196–201.; TELEKI D 1805. 201–205.; TELEKI 1993.

felhívta a figyelmet, főként, hogy az ott levő királyi akadémia tanulói számára is látogatható volt: „A püspök bibliotékája a püspöki rezidenciában vagyon, és közönséges hasznovételre mindennek nyitva áll; ez kivált az akadémiára nézve becses institútum.”⁴⁵ A gyűjtemény jelesebb darabjairól részletes leírást, néhol még forrásközlést is adott Telekinek, aki még láthatta az eredeti Klimo-féle éremgyűjteményt, amelyet nyolc évvel később eltulajdonítottak a bezárt könyvtár éremszekrényeiből. Esterházy Pál László pécsi püspök (1780–1799) ásványgyűjteményét is megemlítette a minerológus gróf, és javasolta további fejlesztését is.⁴⁶

Másikuk, a 22 éves branyicskai báró Jósika János erdélyi nemes 1799. július 5. és 7. között tett pécsi tartózkodásának egyes állomásait vázolta fel. 1930-ban a pécsi egyetemi könyvtár munkatársa, Winis Nándor birtokába jutott egy addig ismeretlen, kéziratossá váló másolata a Jósika-család kolozsvári hitbizományi levéltárából (ma Kolozsvári Állami Levéltár). A szerző háromnapos pécsi tartózkodásának fénypontjaként írta le a Klimo György püspök által felállított bibliotékában tett látogatását. Elragadtatásának a következő szavakkal adott nyomatékot: „*méltán első bibliothecának tartatik.*”⁴⁷ Vezetője „*a tudós és históriákban, a régiségekben fáradhatatlan canonicus*”, azaz Koller József volt. Jósika 12 oldalon keresztül mutatta be a püspöki könyvtár ritkaságait, külön kiemelve a kódexeket, egyedi kéziratokat. Ez utóbbiak közül a *Cimelion* középkori és kora újkori okleveles gyűjtemény töltötte el külön elragadtatással a főurat, hiszen maga is lelkes kutatója volt a régi forrásoknak. Érdekességként megemlítette egy vele egykorú szerző, Jules Mazarin kardinális életét taglaló kéziratának másolatát is.⁴⁸ Továbbá kezébe került a Kaunitz von Rittberg kancellár rendelkezésére bocsátott *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae* című forrásgyűjtemény is, amely a püspöki könyvtár megnyitása előtt az első „nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésként” tartják számon.⁴⁹

A 18. századi leírások, bemutatók és recepciók áttekintése után összegezve elmondhatjuk, hogy a Klimo-féle nyilvános bibliotéka már tervezés szintjén is ismert volt a püspök baráti körében. A konkrét ismertséget azonban a közönség előtti használat lehetőségének 1774-es megadása hozta meg, így belekerült Pécs város leírásaiba, híradásokba és lírai művekbe, továbbá a művelt utazók célpontjává lett. A pontos információk természetesen a folyamatos átvételekkel csorbát szenvedtek, vagy az eleve hibás adatok hagyományozódtak tovább. Ami hiba nélküli volt, az Klimo György kulturális tevékenységének és céljainak dicsérete. Ezek a művek is hozzájárulnak a hajdani nyilvános pécsi püspöki könyvtár alapításkori történetének megismeréséhez és apróbb adatokkal való kiegészítéséhez. Annyi egyértelmű, hogy Európa nagyobb államaiban és az ország egész területén kiemelkedő tevékenységnek ítélték a nyilvános könyvtár felállítását, a hazai minta folytatását pedig

⁴⁵ TELEKI D 1796. 196–201.; TELEKI D 1805. 201–205.; TELEKI 1993.

⁴⁶ TELEKI D 1796. 196–201.; TELEKI D 1805. 201–205.; TELEKI 1993.

⁴⁷ WINIS 1930a.

⁴⁸ GALL, Abbate: *Relazione della Nascita, delli costumi e uiuere del Card[inale] Giulio Mazzarino dal di suoi Natali sino al presente 1657: Dell ... -- Principe Leopoldo de Medici.* [Cop. s. n. l. a.] Jelzet: PEK TGYO KK NN.II.14 = PEK TGYO Kt. Ms 43.

⁴⁹ WINIS 1930a.; WINIS 1930b.; WINIS 1930c.

követendőnek jellemezték: „*Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. Még boldogabb lehetne azonban, ha szeretett hazánk más tájairól is hasonló intézmények létesüléséről kaphatnánk híreket. – Egyik fény gyújtja a következőt.*” (Móro Mária Anna fordítása)⁵⁰

FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK

- AGYICH 1777 [AGYICH István]: *Funebre carmen piis manibus olim excellentissimi, illustrissimi, ac reverendissimi domini domini Georgii Klimo episcopi Quinque Ecclesiensis, comitatum de Baranya, Tolna, et Valpo supremi, et perpetui comitis, Sacrae Caesareo-Regiae, et Apostolicae Majestatis actualis intimi status consularii dum solemnes ejus exequie die 17. mensis Junii anni 1777 in Cathedrali Ecclesia Quinque Ecclesiensi peragentur ad perennem singularium tanti praelati promeritorum memoriam a suorum quodaem in devoti animi obsequium delatum. Quinque Ecclesiensis, Typis Joannis Josephi Engel, [1777.]*
- ALMANACH 1778 *Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778. Im Verlage der Gesellschaft Wien und Pressburg, Gedruckt mit von Ghelschen Schriften. 332–336.*
- BABAI 1777 BABAI Ferenc: *Epigrammatum miscellaneorum sacrorum, et profanorum Libri III. Typis Tirnaviensibus, 1777. 133.*
- BÉL 1779 BÉL Mátyás: *Compendium Hungariae geographicum, ad exemplar notitiae Hungariae novae historico-geographiae. In Partes IV. Ed. Tertia auctior et correcta. Posonii et Cassoviae, Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, typographi et bibliopolae, 1779. 178–182.*
- BLUMENSCHNEIDER 1780 BLUMENSCHNEIDER, Adalbert: *Beschreibung verschiedener Bibliotheken in Europa. 4 Bd. (Österreichische National Bibliothek – Handschriften Cod. Ser. Nr. 2807–2810) 3. Bd. – Ungarn. p. 156.*
- CC.I.11 = PEK Bibliotheca Excellentissimi Illustrissimi ac Reverendissimi Domini TGYS It. Ms 6 Domini Georgii Klimo episcopi Quinque Ecclesiensis s. Caes. et Reg. Apost. Majest. Consiliarii intimi etc. In ordinem digesta, Fidei Calamo excerpta et necessariis indicibus[ue] et Catalogis Instructa Anno MDCCLX. 456 fol.
- CHRESTOMATHIA (1940) 1991. Latin chrestomathia. Latin nyelvi olvasmányok. Összeáll. HUSZTI József. Budapest, 1940. Reprint: Budapest, 1991.
- GAZZANIGA 1770–1771 GAZZANIGA, Petrus Maria: *Praelectiones (theologicae) secundis curis emendatae et auctae in usum suorum. 1–4. tomus. Vindobonae, Typis Joannis Thomae Nob. De Trattnerum Caes. Reg. Aulae Typograph. et Bibliop., 1770–1771.*
1. tom. De Deo, ejusque proprietatibus. 1770.
2. tom. De Trinitate, de actibus humanis, et de beatitudine. 1770.

⁵⁰ „*Glückliche Zeiten! Wo man dem Verstande des Menschen durch solche Anstalten zu Hilfe zu kommen sucht. Noch glücklicher werden sie seyn, wenn auch in den übrigen Gegenden unseres geliebten Vaterlandes ähnliche Denkmäler errichtet werden. – Ein Licht zündet das andere an.*” PZ 1774. 8., WD 1774. 5. Magyar fordítás MÓRO 1996. 8.

3. tom. De gratia actuali et habituali. 1771.
4. tom. De virtutibus theologicis; fide, spe et caritate. 1771.
- GEOGRAPHISCHER SCHRIFTEN 1792 Geographischer Schriften Zwölfter Theil. Enthält: die geographischen Enleit- und Beschreibungen von österreichisch-Schleisen, Ungarn, Slavonien, Kroatien, Gallizien und Lodomerien, der Bukowina und Siebenbürgen. In: *Neue Sammlung geographisch-historisch-staatistischer Schriften*. Weissenburg und Schwabach, gedruckt bey Johann Martin Friedrich Mizler, Buchhändler und Buchdrucker, 1792. 192.
- GK 1775 Georgius Klimo Quinqueecclesiarum episcopus, dum Bibliothecam in Hungaria ad communem literarum propagationem ab se erectam anno MDCCLXXV publicam faceret, ab humaniorum disciplinarum adolescentibus eodem anno Quinqueecclesiis celebratus. Graecii, Typis haered. Widmanstadtii, [1775].
- FAICSER 1777 FAICSER Francisco: Laudatio funebris excellentissimi illustrissimi ac reverendissimi domini domini Georgii Klimo miseratione divina Quinque-Ecclesiarum Episcopi inclytorum comitatum de Baranya Tolna et Valpo supremi ac perpetui comitis utriusque sacratissimae caesarae et regio Apostolicae Maiestatis actualis intimi consilarii dicta a Francisco Faicser collegiatae Ecclesiae sancti Michaelis Archangeli de Catro Ferro canonico honorario regii et capitalis gymnasii Quinqueecclesiensis direttore, cumin cathedrali basilica Quinqueecclesiensis Triduanae Funeris exequiae finirentur XIII. Kalendas Julias Anno MDCCLXXVII. [Quinqueecclesia], Typis Johannis Josephi Engel, 1777.
- FALUDI 1786 FALUDI Ferenc: Költeményes maradványi. Egybe szedte, s elő beszédekkel, jegyzésekkel és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta Révai Miklós I. Győrött, Strajbig József betüivel, 1786.
- GK 1775 Georgius Klimo Quinqueecclesiarum episcopus, dum Bibliothecam in Hungaria ad communem literarum propagationem ab se erectam anno MDCCLXXV publicam faceret, ab humaniorum disciplinarum adolescentibus eodem anno Quinqueecclesiis celebratus. Graecii, Typis haered. Widmanstadtii, [1775].
- KORABINSZKY 1786 KORABINSZKY Mátyás János: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, welchem die vorzüglichsten Örter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lange bestimmt und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich einen vollständigen Ideal-Atlas dieses Reichs selbst entwerfen kann. Pressburg, zu finden im Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786. 186-188.
(<http://books.google.hu/books?id=FuZdAAAAcAAJ&pg=PA187&dq=Klimo+Bibliothek&hl=hu&sa=X&ei=DjIkVOXVF8PhywPapIHgDQ&ved=0CCsQ6AEwAjo#v=onepage&q=Klimo%20Bibliothek&f=false>) [2014.09.25.]
- KOVACHICH 1787 [KOVACHICH Márton György]: Geschichte der neuen Schulreform in Ungarn. *Merkur von Ungarn oder Litteraturzeitung für das königreich Ungarn und dessen Kronländer... aus das Jahr 1787*. 1787. 22.
- MNL OL Ms Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Manuscriptum

- NEUE SAMMLUNG Neue Sammlung geographisch-historisch-statistischer Schriften 12. Band. Weißenburg–Nordgau–Schwabach, Gedruckt bey Johann Martin Friedrich Mizler, Buchhändler und Budhdrucker, 1792.
(http://books.google.hu/books?id=XxZDAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=Klimo&f=false) [2015.02.05.]
- NL 1768 *Novelle Letterarie*. Publicate in Firenze L' anno MDCCLXVIII. Tomo XXIX. In Firenze, Nella Stamperia Albizziniana da Santa Maria in Campo, 1768.
(<https://books.google.hu/books?id=uZIEAAAAQAAJ&pg=RA1-PT78&lpg=RA1-PT78&dq=Novelle+Letterarie+1768&source=bl&ots=Fbo3BEAtYd&sig=IP5NYAAIpVneiRskXzjdpoqZStE&hl=hu&sa=X&ei=gCXWVOOfL429aeqkgtAK&ved=0CCcQ6AEwAg#v=onepage&q=Novelle%20Letterarie%201768&f=false>) [2015.02.07.]
- OSZK Quart. Lat. Országos Széchényi Könyvtár – Latin nyelvű kötetes kéziratok
PAPANEK 1783 PAPANEK György: *Geographica descriptio comitatus Baranyensis Inferiori Hungariae Transdanubianae ingremiati nec non epitome vicissitudinum, et rerum memorabilium comitatus Baranyensis et liberae regiaeque urbis Quinque-Ecclesiensis. Quinque-Ecclesiis, Typis Joannis Josephi Engel Typograph. priv., 1783.*
(<http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06011103/tartalom.html>) [2015.02.11.]
- PEK TGYO It PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Irattár
- PEK TGYO KK PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimo Könyvtár
- PEK TGYO Kt PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár
- PEK TGYO Kt. Ms [AGYICH István]: *Carmen super insigni Judicio Clarissimi Domini Stephani Katona de Bibliotheca Klimoniana [Quinque] VEcclesiensi.* [s. l., 1784.]
- PEL Pécsi Egyházmegyei Levéltár
PKL MGLT Pécsi Káptalani Levéltára, Káptalani Magánlevéltár
POEMATA 1777 *Poemata, quae ... Georgio Klimo Quinque Ecclesiarum episcopo ... in grati animi significationem obtulit Regium et Capitale Gymnasium Quinque Ecclesiense ob donatum ab eo studiosae iuventuti xenium litterarium ineunte anno 1777.* (Franciscus FAICSER: *Encomion.* – Wolfgangus TÓTH: *Ode* – Sigismundus SCHVARZL: *Elegia.*) [Pécs], Iohann Ioseph Engel, 1777.
- PZ 1774 *Pressburger Zeitung*. Das 30. Stück. Mittwoch, den 13. April, 1774. – Innländisch und gelehrte Anzeigen. 7–8.
(<http://www.difmoe.eu/view/issue?ausgabe=30&content=Periodika&filename=1337-7442-1774-000000177&month=4&name=Pre%C3%9Fburger+Zeitung&title=Pre%C3%9Fburger+Zeitung&type=T&year=1774>) [2015.02.11.]
- PZ 1777 *Pressburger Zeitung*. Das 52. Stück. Samstag, den 28. Juni, 1777. – Innländisch und gelehrte Anzeigen. 4–5.
(<http://www.difmoe.eu/view/issue?ausgabe=52&content=Periodika&>

- filename=1337-7442-1777-000000406&month=6&name=Pre%C3%9Fburger+Zeitung&title=Pre%C3%9Fburger+Zeitung&type=T&year=1777) [2015.02.11.]
- TELEKI D 1796 TELEKI Domokos: Egynehány hazai utazások' le-írása Tót és Horváth országoknak rövid emértetésével egygyütt. Nyomattatott Bétsben, S.n., 1796. 195–201.
- TELEKI D 1805 TELEKI, Domokos: Reise durch Ungern und einige angränzene Ländern. Aus dem Ungarischen übersetzt durch Ladislaus v Németh. Pesth, Bey Konrad Adolf Hartleben, 1805. 201–205.
- TELEKI D 1993 TELEKI Domokos: Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt. Ford. Éder Zoltán, 1993. (<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b92/index.html>) [2007.05.14.]
- WD 1774 *Wienerisches Diarium von Staats- vermisch- und gelehrten Neuigkeiten*, Nr. 31. – Sonnabend den 16. April 1774. (Sonnabend) 4–5.
- WINDISCH 1780 WINDISCH, Karl Gottlieb von: Geographie des Königreichs Ungarn. Ester Theil.Pressburg, bey Anton Löwe, 1780. 390–395. (<http://books.google.hu/books?id=0bQAAAAAcAAJ&pg=PA391&dq=Klimo+Bibliothek&hl=hu&sa=X&ei=DjIkVOXVF8PhywPapiHgDQ&ved=0CDIQ6AEwAzgo#v=onepage&q=Klimo%20Bibliothek&f=false>) [2014.09.25.]
- WW 1781 *Die Wiener Wochenschrift*: Erstes Vierteljahr – Julius, Augustus, September. XLVII. Stück, Den 12. Christmond [ti. Dezember] 1781. 374–375. (http://books.google.hu/books?id=wxxIAAAAcAAJ&pg=PA374&dq=Bisch%C3%B6fliche+Bibliothek+F%C3%BCnfkirchen&hl=hu&sa=X&ei=8SCCU_K0GrKp7Aa8l4CIBQ&ved=0CFwQ6AEwBjg8#v=onepage&q=Bisch%C3%B6fliche%20Bibliothek%20F%C3%BCnfkirchen&f=false) [2014.05.25.]

IRODALOM

- CSAJÁGHY 1838 CSAJÁGHY Károly: Klimó György Pécsi Püspök élete. In: Munkálatai a' pesti növendék-papság' magyar iskolájának. V. kötet. Buda, A m. kir. Egyetem betüivel, 1838. 321–342.
- CSAJÁGHY 2000 CSAJÁGHY Károly: Klimó György könyvtáráról. In: *A könyv- és könyvtár-kultúra ezer éve Baranyában*. Szerk. BODA Miklós – KALÁNYOS Katalin-SURJÁN Miklós – TUSKÉS Tibor. Pécs, 2000. 91–94.
- ENTZ 1940 ENTZ Géza: Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. (Kü-lönlenyomat Pannonia 1940. évi április-júniusi szám) Pécs, 1940.
- HERNÁDY 1959 HERNÁDY, Ferenc: Iscrizione di origine italiana nella priom biblioteca pubblica d'Ungheria. *La Bibliofilia*, (1957):2–3. 155–159.
- HERNÁDY 1961 HERNÁDY Ferenc: Klimó György könyvtárának két felirata – Adatok a pécsi műemlékkönyvtár nyilvánosítása és szabályzata történetéhez. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1959. Budapest, 1961. 302–315. (<http://epa.oszk.hu/01400/01464/00003/pdf/302-315.pdf>) [2015.02.10.]
- HORVÁTH 1932 HORVÁTH Margit: Klimó püspök könyvtáralapítása. *Közlemények az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából*, 12. szám. 1932. október. 1–23.

- JANKOVITS 2001 JANKOVITS László: Könyvtári utazások (Faludi Ferenc és a Klimó Könyvtár). In: A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. Szerk. CSÓKA-JAKSA Helga. Pécs, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 3.) 91–99.
- JANKOVITS 2011a JANKOVITS László: Tóth Farkas: Óda Klimó György püspökhöz. *Jelenkor*, 54. (2011):5. 551–553.
(<http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2250/verse>) [2014.10.07.]
- JANKOVITS 2011b JANKOVITS László: Tenger, könyv, könyvfolyó. Tóth Farkas ódájáról. *Jelenkor*, 54. (2011):5. 554–556.
(<http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2251/tenger-konyv-konyvfolyo>) [2014.10.07.]
- MÓRÓ 1996 MÓRÓ Mária Anna: Pressburger Zeitung – Belföldi Hírek. *Pécsi Könyv- és Infotár*, 1. 1996. március 31. 8–9.
- NAGY I. 2013 NAGY Imre: Ötörony. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig. Pécs, 2013.
- OSTI 2000 OSTI, Giuseppe: Adalbert Blumenschein: L'uomo e l'opera. Estratto Atti dell'Accademia Roveretana degli Agiati, a. 250 (2000), ser. VII, vol. X, A. Accademia Roveretana Degliagiati, Rovereto, 2000. 269–338.
- PAPP 2003 PAPP Zsófia, T.: Agyich István kanonok élete és versei (könyvtári adatok alapján). In: Tanulmányok Koller József tiszteletére. Szerk. FONT Márta – VARGHA Dezső. (Tanulmányok Pécs történetéből 13.) Pécs, 2003. 201–245.
(<http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmanyok/193-t-papp-zsofia-agyich-istvan-kanonok-elete-es-versei-konyvtari-adatok-alapjan>) [2015.08.03.]
- PETROVICH 1974 PETROVICH Ede: A 200 éves Klimó-könyvtár történetéhez. *Magyar Könyvszemle*, 90. (1974):3–4. 315–325.
(http://epa.oszk.hu/00000/00021/00290/pdf/MKSZ_EPA00021_1974_90_03-04_307-355.pdf#page=9) [2014.12.10.]
- SÁRKÖZY 2008 SÁRKÖZY Péter: „Az olasz negédes kertjében” Olasz–magyar kulturális kapcsolatok és az olasz árkádikus költészet hatása a 18. századi magyar irodalomban. Budapest, 2008. (Mundus – új irodalom 79.) (Olasz irodalom, kultúra és művészetek 1.)
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyújtja a következőt.” A pécsi püspöki könyvtár története, 1774–1945. Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)
- WINIS 1930a WINIS Nándor: Egy 130 éves feljegyzés a pécsi püspöki könyvtárról. *Dunántúl*, 30. 1930. március 9. 13.
- WINIS 1930b WINIS Nándor: Egy 130 éves feljegyzés a pécsi püspöki könyvtárról II. *Dunántúl*, 30. 1930. március 15. 13.
- WINIS 1930c WINIS Nándor: Egy 130 éves feljegyzés a pécsi püspöki könyvtárról III. *Dunántúl*, 30. 1930. március 23. 14.

H. Simon Katalin

A Szombathelyi Püspökség szerepvállalása Szombathely kulturális életében a 18. század végén

Szombathely életében jelentős fejlődést hozott az új püspökség felállítása 1777-ben. A Szombathelyi Egyházmegye első főpásztora, Szily János¹ (1777–1799) püspöki székhelyén után nemcsak az új egyházszervezet kiépítésén dolgozott, hanem püspöki székhelyén előbb muzeális, azután közművelődési és oktatási intézményeket is alapított, amelyek csakhamar az egyházi műveltség, mi több a szellemi élet központjaivá váltak. Ezek a létesítmények kezdetektől nyitva álltak mind az egyházi, mind a világi érdeklődők előtt. „*Felbecsülhetetlen értékű alkotásokat hozatott létre, ezek mind a mai napig a város legértékesebb műkincsei.*”² Sajnálatos azonban, hogy a korábbiakban megjelent, e korszakot is tárgyaló könyvtár- és művelődéstörténeti munkákból rendszerint kihagyták a szombathelyi bibliotékákat. Emiatt aztán országos és külföldi ismertségük, hírnevük még mindig eltörpül a hasonló értékkel és állománnyal bíró könyvtárak mellett, noha a helyi szerzőktől – az elmúlt évtizedek alatt – számos tudományos munka, kutatási beszámoló, publikáció, sőt egy-egy disszertáció is napvilágot látott. Ezért tanulmányom témájaként a vasi megyeszékhelyen, a 18. század végén létrejött egyházi alapítású közgyűjtemények ismertetését választottam.

A régiségi múzeum és a szellemi műhelyek létrejötte

Szily Jánost ifjú kora óta erős szálak fűzték a művészetekhez és a könyvkultúrához. Ez irányú érdeklődése, széleskörű műveltsége még inkább erősödött akkor, amikor Rómában élt, ahol a *Gregoriana*³ egyetem hallgatója, illetve a híres kollégium, a *Collegium Germanicum-Hungaricum* növendéke volt. Szombathelyi püspök, mikor építteti az egyházi épületeket.⁴ Figyelt arra is, hogy az alapításakor a rendkívül nagy mennyiségben, de jó állapotban felszínre került római szobor-, kő- és oszloptöredékeket gondosan összegyűjttesse, hogy azokat méltó környezetben – a püspöki palota belső és külső udvarán – elhelyeztesse. Tudásvágya az archeoló-

¹ Szily János (1735–1799) Sopronban, Győrben majd Rómában folytatott tanulmányokat. Pappá szentelése Győrött 1758-ban, 1762-ben a vasvár-szombathelyi társaskáptalan tiszteletbeli kanonokja, 1764-ben győri kanonok és oldalkanonok, 1770-ben örkanonok, 1775-ben Zichy Ferenc püspökké szenteli, győri segédpüspök, 1777. február 17-én Mária Terézia kinevezi az újonnan felállított egyházmegye első püspökévé. GÉFIN 1929. 27.

² BUÓCZ 2003. 8.

³ GÉFIN 1929. 28. A Loyolai Szent Ignác alapította Gregoriana Pápai Egyetemen tanult több 18. századi magyar egyházfő.

⁴ Papi szeminárium 1778–1780, püspöki palota 1778–1783, székesegyház 1791–1797,*1813.

gia, a klasszikus ókor és irodalom emlékei iránt palotája belső kialakításakor nyilvánult meg először. Ekkor mutatkozik meg az is, hogy az egykori római évek (1755–1758) nem múltak el nyomtalanul. A fogékony lelkű ifjú egyéniségének kialakulására ezek az évek döntő befolyást gyakoroltak. Az ott tanultak, látottak kifejlesztették műérzékét, csiszolták tudását, és egész további életének érdeklődési körét előre meghatározták.⁵ A püspöki díszkertekben felállított tizenkét nagyméretű feliratos kő, valamint tizenöt oszloptöredék⁶ is azt bizonyítja, hogy Szily püspök gyűjteményszervező tevékenysége már nagyon korán, püspökségének első éveiben megmutatkozott.

A Szombathelyen folyó leletmentésről a következő híradás jelent meg a korabeli sajtó hasábjain: „*Vas vármegyében Szombathelyen, a múlt ősszel, midőn azon vidéki Püspöknek palotáját kezdenék építeni, sok régi álló képek és holmi Római írásokkal jegyzett kövek ásattottanak ki a földből, melyek az említett F.T. [Főtisztelendő] Püspök úr parancsolatára összeszedettek, hogy illendő magyarázatokat megíratassanak. Hihető, hogy a Rómaiaknak azon a tájon viselt dolgaikat és Szombathely városának régi nevét és eredetét nagyobb világosságra hozzák.*”⁷ A főpap a város első közgyűjteményének alapjait 1784-ben tette le, amely egyben az első hazai régészeti kiállítóhely lett, merthogy rezidenciája földszintjén a *Sala Terrenában* archeológiai múzeumot létesített a felszínre hozott római kori köemlékekkel.⁸ A lapidárium alapítása és a nagyközönség számára történő bemutatása az időben országos és helyi vonatkozásban is egyedülállónak számított.

A szombathelyi püspök múzeumalapításáról nemsokára Garampi⁹ – a bécsi nuncius – is tudomást szerzett. „*Méltóságos Uram! – írja Szilynek – Elsősorban örülök a nagyszerű püspöki palotának, melyet ott építtetett s a legutóbbi napokban felavatott, (...). Azt is örömmel hallom, hogy összegyűjteni szándékozik a feliratokat és régiségeket, melyek a város és a falvak különféle helyein szétszórva vannak s annak a veszélynek voltak kitéve, hogy elvesznek és szétmállanak s nehezen voltak hozzáférhetőek a tudós kutatóknak. Most tehát valamennyit összegyűjtve létesít egy régiségi múzeumot (museo lapidario), mely a püspöki palota díszét fogja emelni.*”¹⁰ A „Püspökvárban” kiállított gyűjtemény Európa utazói előtt csakhamar ismertté, mi több, rendkívül népszerűvé vált, és messze vitte a város hírnevét. Érthető módon a tudós Garampi kíváncsiságát is felkeltették a római leletek, ezért hamarosan egy ismerősét küldte Szombathelyre, hogy az közelről is tanulmányozza a kiállított római leleteket. Ajánló levelében a következőket írja Szilynek: „*Bemutatom Kettler generálist, aki attól a szándéktól lelkesítve megy oda, hogy megvizsgálja az ott őrzött régiségeket, melyekről gyakran beszéltem vele. Képzelteti tehát, hogy szeretném, hogy ő kielégíthetné az ő dicséretes tudományos*

⁵ GÉFIN 1929. 28.

⁶ SIMON 2010a. 5.

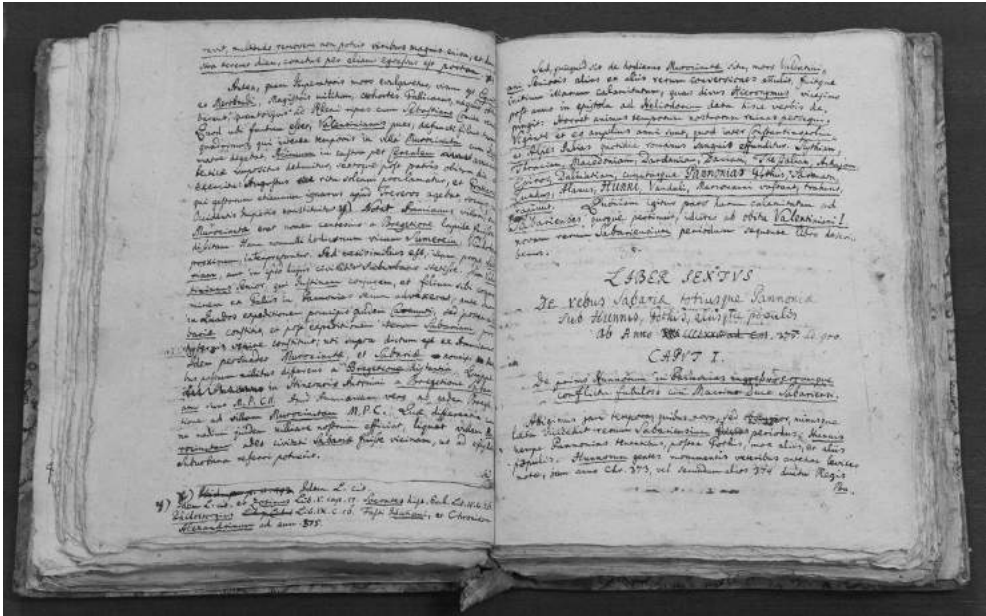
⁷ Közli a *Magyar Hírmondó* a Közlemények című rovatban 1780. január 8-án.

⁸ SCHOENVISNER 1791. 379.

⁹ GARAMPI (1725–1792) 1751-ben vatikáni, 1759-ben angyalvári levéltár-igazgató, 1776–1785: nuncius Bécsben, 1785: bíboros, történész, műgyűjtő. GÉFIN 1929. 49.

¹⁰ (Géfin Gyula fordítása) GÉFIN 1929. 66. Garampi 1784. augusztus 14-én kelt levele a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (SzEL.) I. állv. kurrens iratok.

kíváncsiságát.”¹¹ A lapidárium művészi ábrázolásait – melyben az antik Savaria,¹² illetve az Örök Város emlékei kaptak helyet – Szily Stephan Dorffmaisterrel¹³, a kor neves festőjére bízta. A szombathelyi régiségi múzeum tehát jóval megelőzte a Széchényi Ferenc¹⁴ által 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum létrejöttét. Schoenvisner, a római régészeti leletek szakértője az 1780-as években többször is megfordult Szombathelyen, hogy kutassa és lejegyezze a felszínre került római leleteket. A régész azonban nemcsak a lapidárium anyagának összegyűjtésében segítette a püspököt, hanem régészeti kutatásait követően Szily megbízására megírta Savaria-Szombathely történetét a kezdetektől 1791-ig.¹⁵ Magyarország első várostörténeti monográfiáját Szily még abban az évben kiadatta Pesten.

1. kép – Schoenvisner István kézzel írt várostörténeti monográfiája *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus...* (Pest, 1791)

¹¹ GARAMPI 1778. június 18-án kelt levele Bécsből Szilynek. SzEL. I. állv. kurrens iratok. (Géfin Gyula fordítása) SIMON 2010b. 7.

¹² Schoenvisner István (1738–1818) jezsuita, tudós, a pesti egyetem professzora, a magyar archeológia megteremtője régész, könyvtáros. GÉFIN 1929. 89.

¹³ Stephan Dorffmaister (1729 k. – 1797) barokk festőművész GÉFIN 1929. 59.

¹⁴ Széchényi Ferenc gróf (1754–1820) főispán, helyettes országbíró, nagybirtokos, a Magyar Nemzeti Múzeumnak és Könyvtárának alapítója.

¹⁵ Az *Antiquitatum et historiae...* – Schoenvisner kéziratos könyve – nemcsak ezért egyedülálló, mert az első hazai várostörténeti monográfia, de az első szakszerű, lábjegyzetekkel és hivatkozásokkal ellátott tudományos régészeti munka. Tóth Endre és Sosztaits Ottó régészek szíves közlése.

A 18. század utolsó évtizedében így indult virágzásnak Szombathely szellemi-kulturális élete, miközben akadályok is nehezítették a főpap építő-szervező munkáját. II. József (1780–1790) a katolikus egyházat sújtó rendeleteivel 1783. december 9-én felszámolta a vidéki szemináriumokat. Ennek következtében az újonnan felállított papi szemináriumban nem kezdődhetett el a tanítás. Az épületet a katonaságnak kellett volna átadni. Ám Szily e rendelkezést egyrészt úgy kerülte meg, hogy teológusokat és nyugalmazott lelképásztorokat költöztetett az épületbe, majd 1787. április 23-án, Siess József János¹⁶ nyomdászt Szombathelyre hívta Sopronból, hogy műhelyét állítsa fel a szinte üresen álló épületben. Mindazonáltal a püspök azon törekvését, hogy Szombathelyen is legyen nyomda, a Vas vármegye is buzgón támogatta. Siess a szeminárium földszintjén – a korábban nagyebédlőnek kijelölt, ám üres helyiségben – rendezte be kézi szedésű nyomdáját. A Siess-nyomda tevékenysége kezdetben nem terjedt túl a püspöki körlevelek és más egyházi nyomtatványok: elmékedések, alkalmi beszédek, emlék- és ünnepi beszédek készítésén.¹⁷ 1789-től már Siess fia, Siess Antal József¹⁸ működtette a nyomdát.¹⁹ II. József halála aztán véget vetett az uralkodó és Szily püspök között kialakult feszült helyzetnek. A katolikus egyház érdekeit sértő intézkedések rövidesen hatályukat veszítették. A Helytartótanács 1790. június 5-én a növendékpapságot visszairányította saját egyházmegyéjébe,²⁰ így 1790 őszén a Szent Mártonról nevezett szeminárium megnyithatta kapuit a kispapok előtt. Az oktatás megkezdése előtt azonban a nyomdának költöznie kellett, hiszen a papnöveldeben minden talpalatnyi helyre szükség volt – a nagyebédlőre is. Siess – köszönetének és hálájának kifejezése mellett – tett azért egy kísérletet Szilynél, hogy az épületen belül maradjon a műhelye. Mivel azonban e tevékenységre alkalmas helyiséget nem tudott neki felajánlani Szily, a Siess-nyomdának költöznie kellett.

A Székesegyházi-könyvtár a papi szemináriumban

Schoenvisner nemcsak a régiségek megmentésében volt első számú segítsége Szilynek, de a főpap magánkönyvtárának szerzeményezésében is jobb keze volt. Fennmaradt levelezésük bizonyítja, hogy a tudós rendszeresen értesítette a püspököt egy-egy könyvaukcióról, továbbá katalógusokat küldött, és a felszámolt osztrák és magyar szerzetesi kolostorok bibliotékáinak jegyzékeit is eljuttatta Szombathelyre.²¹ A szemináriumban megindult tanítással elérkezett Szily püspök

¹⁶ Siess József János soproni nyomdász életrajzi adatai nem ismertek.

¹⁷ ULREICH 1960. 7.

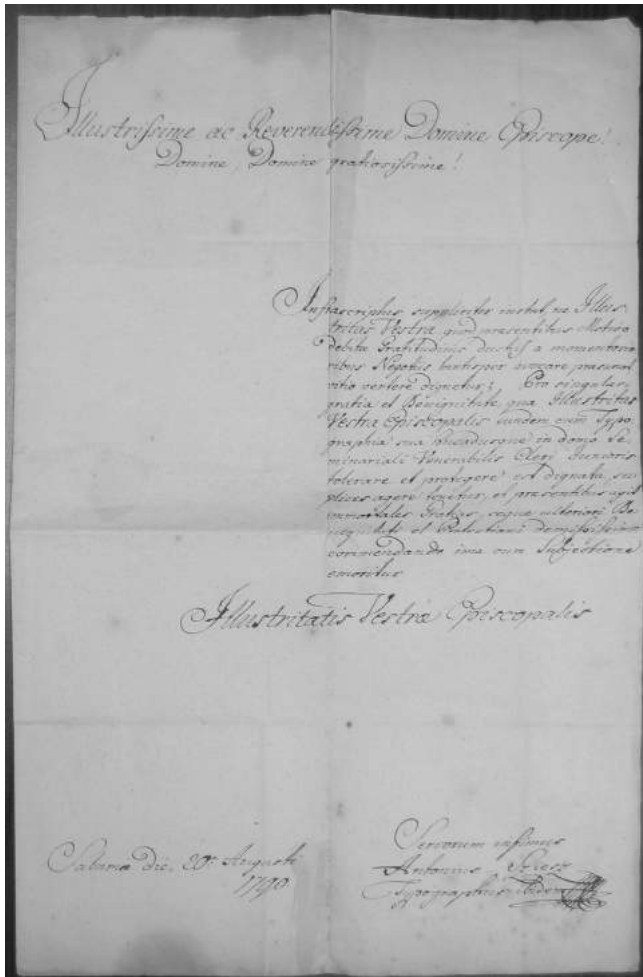
¹⁸ Siess Antal József (1756 k. – 1806) nyomdász, Siess József János fia

¹⁹ A Siess-féle nyomda viszonylag rövid ideig 1787–1790-ig volt az épületben. Mikes Kelemen *Törökország Levelek* című művének első kiadása Szombathelyen a Siess nyomdában látott napvilágot 1794-ben, ám a nyomda akkor már nem a szemináriumban, hanem a mai Fő téren működött.

²⁰ SILL 1999. 39.

²¹ Szily és Schoenvisner levelezése 1786. november 18. – 1791. október 8. iratsomó. SzEK. kéziratár, íróasztalfiók. Jelzet nélkül.

régóta tervezett könyvtáralapításának ideje. Mivel az egyházmegye papságának, elsősorban is a növendékpapság oktatásához, kulturáltságának és szellemi életének növeléséhez, valamint a hittudományi képzéshez könyvek kellettek, elsődleges volt tehát egy bibliotéka felállítása. Ám előbb a leendő könyvtár termeit jelölte ki a püspök, amelyeknek mennyezetfreskóin – Szily tematikáját követve – Dorffmaister 1791-ben kezdett dolgozni. A grandiózus munkát a mester az év folyamán be is fejezte. A bútorzatot és a könyvszekrényeket – a püspök révén szintén sokat foglalkoztatott tiroli építőmester – Melchior Hefe²² tervezte és készítette.

2. kép – Siess Antal József nyomdász kérvénye Szily püspökhöz (1790) ²³

²² Melchior Hefe asztalos, építész (1716–1794) GÉFIN 1929. 37.

²³ Siess Antal kérvénye. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár. (SzEK.) ős. XXVIII. fiók 4. számú irat

Szily János harmadikként csatlakozott azokhoz a magyar főpapokhoz, akik könyvgyűjteményüket a köz javára bocsátották. A főpap, követve Klimó György pécsi püspök (1751–1777) és Patachich Ádám kalocsai érsek (1766–1784) könyvtár-alapító főpapok példáját, a több évtizedes munkával összegyűjtött kb. 3000 kötetes könyvtárát 1791. december 21-én felajánlotta a köz hasznára. A bibliotéka alapítólevelében ekképpen indokolja döntését: „A mi szombathelyi egyházmegyénkben ilyen könyvtár még nem volt.”²⁴

3. kép – A Székesegyházi könyvtár alapítólevele 1791. december 21.

Az alapítás tényét megörökítő bullában világosan kifejti céljait a könyvtár működésére vonatkozóan. Azonban az okiratból az is feltételezhető, hogy ennek a könyvtárnak nem rendeztek látványos megnyitó ünnepséget, hiszen a szemináriumban már folyt az oktatás, ezért a könyvtár mielőbbi megnyitása nem várathatott magára. Valószínű, hogy Szily püspök a bibliotékát egyszerűen felállította, és azonnal látogathatóvá tette. „...Mivel pedig a mindennapos tapasztalás során meggyőződünk róla, hogy főként a kiterjedtebb tudományokat a fontos könyvek segítése nélkül nem lehet megszerezni, illetve hogy a szombathelyi egyházmegyénkben nincs olyan könyvtár, amelyhez papjaink fordulhatnának, a tiszteletreméltó klérus iránti őszinte és lángoló szeretettől vezérelve elhatároztuk, hogy könyvtárunkat, amelyet ifjúkorunktól fogva nem kis kényelmetlenségek árán gyűjtöttünk össze, teljes egészében szombathelyi székesegyhá-

²⁴ Közli és ford. SILL 1993. 98.; HÁZSZABÁLY 1791.

zunknak adományozzuk... azzal a mindenkori sérthetetlen kikötéssel..., hogy az mindig is a szombathelyi szemináriumban maradjon, ahol már ténylegesen el is helyeztük, hogy ott mind a papnövevények tanítói, mind maguk a tanulók könnyen hozzáférhessenek.”²⁵ Szily roppant szigorú volt a könyvek megőrzése és használata tekintetében, ugyanis a könyvek kölcsönzését, azaz elvitelüket a könyvtárból határozottan és következetesen megtiltotta. „A könyvtáros (...) egyetlen tanárnak, vagy tanulóknak, semmilyen ürüggyel, semmilyen ígéretésre se adjon ki könyvet a könyvtárból (...). Minden rendű és rangú olvasót egyaránt a lelkiismeretére hivatkozva – kötelezünk arra, hogy semmilyen ürüggyel ne vigyen ki sehova egyetlen könyvet se.”²⁶ Az alapító az egyházi, pontosabban a „székesegyházi” tulajdonú bibliotéka nyilvános jellegének fenntartására és az állomány gyarapítására az 1792. január 15-én kelt bullájával 1000 rajnai aranyforintos alapítványt helyezett el a könyvtárat felügyelő székeskáptalannál.

A nyilvánosság azonban azt is megkövetelte, hogy a könyvtár élére könyvtár-őrt állítsanak. Taschler Mihály²⁷ egy évig töltötte be ezt a megbízatást. A stafétát Potzik József²⁸ vette át, aki aztán egy évtizeden át viselte a „*Custos Bibliothecae publicae*” titulust.²⁹

A körülbelül 3000 kötetes állomány (1081 mű) már kezdetektől magában foglalta a könyvtár legértékesebb kincseit: a 16 középkori kódexet és a 96 ősnymtatványt, melyeket Szily 1791 és 1795 között szerzett be Európa minden tájáról. Az ősnymtatványok több mint felét, 57 kötetet ez időben. Az ősnymtatványok között harminc olyan kötet van, mely csak ennek a könyvtárnak a gyűjteményében lelhető fel.³⁰ A főpap igen nagyvonalú volt az anyagi áldozatvállalás terén, ha bármilyen értékesnek tartott kiadványt megvásárolhatott. A II. József által feloszlott szerzetesi kolostorokban az időben elég gyakoriak voltak a könyvaukciók. Szily, mihelyst árverésről értesült, azonnal küldte könyvügynökét. Így vásárolt a váti szervitáktól, a pesti pálosoktól és a pöllai ágoston rendiektől. A beszerzett művek elsősorban hittudományi jellegű munkák voltak. A magyar nyelv és irodalom művelése terén fontos kiemelni azt is, hogy Szily püspök a rohonci szégyénházban elhunyt jezsuita Faludi Ferenc³¹ kézíratait összegyűjtette, valamint Révai Miklós³² számára lehetővé tette azok kiadását. De támogatta a kőszegi Rajnis Józsefet³³ is az első magyar *Vergilius-fordítások* kiadásában.

Külföldről Garampi figyelemmel kísérte a nyilvános könyvtár gyarapodását. Anton Kurzt és Joann Binzt bécsi könyvügynökök Pray György³⁴ ajánlásának kö-

²⁵ Közli és ford. SILL 1993. 98.; HÁZSZABÁLY 1791.

²⁶ Közli és ford. SILL 1993. 99.; HÁZSZABÁLY 1791.

²⁷ Taschler Mihály (1739–1805) jezsuita szerzetes, könyvtárőr (1791–1792). GÉFIN 1935. 416.

²⁸ Potzik József (1761–1812) könyvtárőr (1792–1802) GÉFIN 1935. 329.

²⁹ SCHEMATISMUS 1793.

³⁰ RÉTFALVI 2006. 11.

³¹ Faludi Ferenc (1704–1779) jezsuita szerzetes, író, költő műfordító. GÉFIN 1935. 87.

³² Révai Miklós (1750–1807) nyelvész, egyetemi tanár, a magyar történeti nyelvészet megalapítója.

³³ Rajnis József (1741–1812) tanár, bölcseleti és teológiai doktor, műfordító. GÉFIN 1935. 338.

³⁴ Pray György (1723–1801) jezsuita szerzetes, történetíró, a budai, majd a pesti Egyetemi Könyvtár vezetője.

szönhetően kerültek munkakapcsolatba Szilyvel.³⁵ A könyvtár gyarapodását részben papi hagyatékok és ajándékok jelentették. A vásárlást követően Szily vagy oldalkanonokja, Eölbey János³⁶ jegyezte be a címoldalra a tulajdonosi megjelölést: „*Cath. Eccl. Sab.*”.

A bibliotéka kezdetektől szervezett keretek között működött. A könyvtárhasználatot a papnövelde házszabályzatában a *Disciplina Domus Seminarii Sabarinensis*-ben rögzítették.³⁷ A kispapok, illetve a tanárok számára a könyvtár látogatása, a művek tanulmányozása kötelező volt. E szellemi műhely aztán meghatározott napokon és időben nyitva állt bármilyen rendű és rangú szabad férfi előtt is.³⁸ A nyilvános használat viszont megkövetelte az állomány feltárását, valamint a visszakereshetőséget is. Ezért a bibliotékában az évtizedek során valóságos katalógusrendszer jött létre. A kezdeti évekből több katalógus is fennmaradt. Az első 1795 körül készülhetett.³⁹ A (kötet)katalógusok leginkább a használók kívánságainak igyekeztek megfelelni, éppen ezért az akkor alkalmazott könyvtári gyakorlatot követik, és a szeminaristáknak, valamint a tanároknak, de a könyvtárörnek is nélkülözhetetlen segédeszközt jelentettek.

A könyvtár gyűjtőköre kiterjedt a korabeli tudományterületekre, így a teológiára, a filozófiára, a klasszikus irodalomra, a jogra és egyházjogra, valamint a különböző tudományos művekre. Nyelvi megoszlás szerint az állomány legnagyobb része latin, német, magyar nyelvű könyv. A nyugati nyelvek közül legtöbb francia és olasz, de bőven találunk angol és spanyol nyelvű könyveket is. A keleti nyelvek közül héber, görög, szír, arab nyelveken íródott műveket őriz a gyűjtemény. A nyilvános bibliotéka működése már nemcsak a tanulók, tanárok és a helyi értelmiség számára biztosított ismeretszerzési lehetőséget, hanem hatással volt a könyvkötészet és könyvkereskedelem helyi szintű kialakulására, illetve fejlődésére is.

Szily püspök igényes volt a beszerzett könyvek esztétikai megjelenését illetően. Számos bőrkötésű könyv mellett papírkötésű köteteket is beszerzett, amelyeket aztán helyi könyvkötőkkel kötettett be – zömmel egészbőrbe, vagy félbőrbe. E kötések reprezentálják a szombathelyi bibliotéka helyi kötéstörténetét. A főpaptól a legtöbb megbízást a szombathelyi Zsoldos István és családja, illetve Hindringer Ferenc könyvkötők kapták, de tudomásunk van győri könyvkötőről, Schatten Józsefről, aki szintén dolgozott a püspöknek.⁴⁰ Szily halála után Herzan Ferenc⁴¹ püspök Rómából hozott (1800) európai színvonalú könyvtára nem a *Székesegyházi*

³⁵ PATAKI 1977. 436.

³⁶ Eölbey János (1759–1820) Szily unokaöccse, kanonok (1793–1809), nagyprépost (1810–1820). GÉFIN 1935. 82.

³⁷ HÁZSZABÁLY 1791.

³⁸ PATAKI 1977. 437.

³⁹ CATALOGUS. 1795. A könyvtár első katalógusa a 18. század végén vagy a 19. század első éveiben készülhetett. SzEK. ős. XXIX. alsó polc

⁴⁰ HALÁSZ 1993. 114–115.

⁴¹ Herzan Ferenc gróf (1735–1804), 1770-ben a római törvényszék az *Uditore della Rota* ülnöke, a német birodalom nagykövete, 1779-ben VI. Pius pápa bíborosnak nevezte ki, a szombathelyi egyházmegye második püspöke (1800–1804). GÉFIN 1935. 142.

könyvtár állományát gazdagította, hanem mint az első *Püspöki-könyvtár* a főpapi rezidenciában nyert elhelyezést, és lett a palota ékköve, amelyet a későbbi püspökök is féltő gonddal őriztek. Ha pedig tehették, gyarapították azt.⁴²

4. kép – A Herzan-könyvtár

A Herzan-könyvtár római hatásra jött létre a 18. század végén. Az állomány 5196⁴³ kötetet (2025 művet), azonfelül húsz fólió Piranesi-rézmetsetet foglal magában. Herzan bíboros tudatos könyvvásárlásai mellett egyes könyvek nagynevű gyűjtőktől kerültek hozzá, így néhány Garampi könyvtárából. A legtöbb mű első kiadás, ezért a gyűjtemény érdekes forrása a 18. század szellemi műveltségének, továbbá annak tanúbizonyága, hogy milyen könyvek érdekelték az arisztokrata főpapot. A bibliotéka felöleli a tudományok széles területét és tartalmazza a felvilágosodás alapvető műveit is. A tartalom szerinti megoszlás: hittudományi, bölcséleti, történelmi művek, a francia irodalom remekei. A legtöbb könyv Szentírás és Szentírás-magyarázat. Öt ősnymtatványt őriz a könyvtár. Nyelvi megoszlás szerint: latin, olasz, francia, német, angol, cseh, kopt, szír, magyar stb., összesen 24 nyelven találhatóak könyvek a gyűjteményben. Számos kötet arról tanúskodik, hogy a bibliotéka gyarapításakor elsősorban a tartalom, de emellett a könyvköté-

⁴² SIMON 2010a. 11.

⁴³ SIMON 2010a. 11. A korábbi szakirodalom 5000 kötetet említ. A gyűjtemény áthelyezése után, az állomány konzerválására, majd a gyűjtemény pontos felmérésére is sor került. 5196 kötet könyv található a könyvtárban.

sek esztétikuma is nagyban meghatározta a művek beszerzését. Herzannak könyvtárosa is volt Szombathelyen, Róka Imre⁴⁴, aki különösen a keleti nyelvek tanulására fordított nagy figyelmet. Később aztán elsajátította a német, a francia és az olasz nyelveket is. Herzan 1804-ben bekövetkezett halála után örökösei szereték volna külföldre vinni az értékes könyvgyűjteményt, hogy azt később egyben vagy részenként eladják. Csakhogy a püspökség ehhez nem járult hozzá, ezért aztán évekig tartó vita és pereskedés kezdődött a rokonok és a székeskáptalan között. Utóbbi a Kollonich-féle egyezményre hivatkozott⁴⁵, és a könyvhagyaték ügyében Ferenc királyhoz (1792–1835) fellebbezett. „*A nagy értékű bibliotéka nem személyi hagyaték, tehát az egyházmegye tulajdonában marad*” – válaszolta hivatalos levélben az uralkodó.⁴⁶ A megboldogult főpap levéltárának nagyobb részét Bécsbe vitték, értékes képtára az örökösöké lett.⁴⁷ A Herzan-könyvtár egészen hosszú ideig, 1800 és 2007 között a nyilvánosság előtt zárva volt.⁴⁸

E korszakban, a nagyszabású építkezésekkel illetve az új műalkotásokkal párhuzamosan a város kulturális intézményei is gyarapodtak, és ezek által emelkedett a megyeszékhely szellemi élete is. Az egyetemes kultúrát megtestesítő könyvtár a megye és a város művelődési és oktatási életének fontos és meghatározó helyszíne lett. A Szily püspök által életre hívott bibliotéka, mágnesként vonzotta magához a már meglévő és az újonnan alapított oktatási intézményeket. A 18. század végére az elemi iskolától a főiskoláig tartó oktatási rendszer jött létre.⁴⁹ A szombathelyi gimnáziumot, ahol kezdetben ferencesek, később világiak, majd egyházmegyes papok tanítottak, még Zichy Ferenc győri püspök (1743–1783) alapította 1772-ben.⁵⁰ Később a gimnázium működtetését a csornai premontreiek vették át.⁵¹ Az iskola 1789-ben már hat osztállyal működött. Csödy Pál⁵², a jeles

⁴⁴ Róka Imre (1780–1821) szertartó pap, teológiai doktor, könyvtáros (1800–1804). GÉFIN 1935. 343.

⁴⁵ 1. A főpapság végrendelkezési joga az 1703: megkötött Kollonich-féle egyezmény és az ezt szentesítő 1715:16. törvénycikk szerint: az elhunyt hagyatékából levonandók a temetési költségek, az alkalmazottak bére és az adósságok. Kvei, kz-ai a javadalomra egyh. felszerelése a szegyh-ra, házi ingóságai és a pincefelszerelés az utódra szállt. Az ezek után fenn maradt összeg három részre oszlott az Egyh. (szem., tp-ok és pb-k fenntartására), a kir. kincstár és a rokonok között. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/V/v%C3%A9grendelet.html> [2015.08.21.]

⁴⁶ KOLTAI 1993. 111.

⁴⁷ A főpap képtára európai színvonalat képviselt. Nagyon sok eredeti, illetve világhírű mesterek műveinek másolatai is megtalálhatóak voltak a gyűjteményben, amely összesen 76 képből állt. KOLTAI 1993. 111.

⁴⁸ A gyűjtemény a korban is hozzá illő, a 18. századi Dorffmaister-freskóval díszített, egykor a Szily-féle könyvtárnak helyet adó termekben nyert végleges elhelyezést 2007/08-ban. A Herzan-könyvtár az Egyházmegyei Könyvtár különgyűjteménye. Az áthelyezés nemcsak az egyedülálló bibliotéka állagmegővését eredményezte, hanem azt is, hogy az állomány ma már kutatható, illetve a gyűjtemény idegenforgalmi látványosság.

⁴⁹ RÉTFALVI 2003. 43.

⁵⁰ Mária Terézia 1772. július 1-jén engedélyezte a gimnázium felállítását

⁵¹ GÉFIN 2008. 95.

⁵² Csödy Pál (1717 k. – 1794) szombathelyi nagyprépost. GÉFIN 1935. 61

szónok, Kultsár István,⁵³ akit a magyar hírlapírás atyjának is neveztek, és 1789-ben már Czinke Ferenc⁵⁴ is a gimnázium katedráján tanítottak.

A szombathelyi királyi líceum (bölcseleti és filozófiai karral) alapítását 1793-ban Szily püspök ösztönzésére Vas vármegye rendjei is támogatták.⁵⁵ A líceum felállítására – még az évben – sikerült megnyerniük a királyi megerősítést, ezzel pedig Szombathely számára olyan iskolát szereztek, amellyel egyik szomszédos vármegye sem rendelkezett. A fiatal szellemi elit attól fogva már Szombathelyen is tanulhatott. Efféle iskola azelőtt csak Pécsen, Pozsonyban és Pesten működött. Jöttek tanulni a Dunántúlról, Horvátországból, sőt a Felvidékről is. A líceum 1793–1796 között a gimnáziummal egy házban működött. A filozófiai iskola új épülete 1796 novemberére készült el. A líceum tanárai közül kiemelkedett a nagynevű Kresznerics Ferenc⁵⁶ és kiváló tanítványa Bitnicz Lajos.⁵⁷ A líceum leghíresebb diákja, Széchenyi István gróf magánúton végezte tanulmányait.⁵⁸ Az elemi iskola, a gimnázium, a teológiai főiskola és a líceum diáksága étellel töltötte meg Szombathelyt. A 3000-es lélekszámot el sem érő megveszékelyt ez időben már iskolavárosnak tekintették.⁵⁹ Mindez pedig köszönhető volt Szily püspöknek, aki *„Mitsoda költségeket tett mind azokra a ritka és bötsös [becses] kézi írásokra? Mind azokra a régi és emlékeztető válogatott pénzekre? ...Mit mondgyak azon költségekrül? Mellyekkel ugyan itt Szombathelyen az emlékeztetre méltó régiségeket, nagy fárattsággal össze szedegette, és a Pesti Királyi Univeritásnak egyik tanult és érdemes Tagjára bízván, hogy a régi és mostani Szombathelynek történetét meg-írná, ugyan ezt a tudós munkát a talált régiségek képeivel együtt kinyomtatatta?”*⁶⁰ – így emlékezett meg róla később Szegedy János⁶¹ kanonok.

A fentiekben röviden bemutatott egyházi közgyűjtemények – amelyeket Szily János és kora Szombathely számára hozott – a 18–19. század fordulóján a város művelődési-szellemi-oktatási életének meghatározó helyszínét jelentették, ahol a kulturális sokszínűség és a művészeti értékek együttesen jelenítették meg a múlt iránti tiszteletet, a hagyományokat, illetve a korszak értékrendszerét.

⁵³ Kultsár István (1760–1828) író, szerkesztő, kiadó, színigazgató. GÉFIN 1935. 230.

⁵⁴ Czinke Ferenc (1761–1835) egyetemi tanár, költő.

⁵⁵ GÉFIN 2008. 95.

⁵⁶ Kresznerics Ferenc (1766–1832) esperes-plébános, tanár, nyelvész, régész, matematikus, akadémikus, szótáríró. GÉFIN 1935. 227.

⁵⁷ Bitnicz Lajos (1790–1871) bölcseletdoktor, szombathelyi nagyprépost, a MTA tiszteletbeli tagja. GÉFIN 1935. 39.

⁵⁸ Széchenyi István (1791–1860) 1807. augusztus 31-én geometriából vizsgázott kitűnőre Kresznerics Ferencnél. 1808. január 18-án Horváth Ferencnél filozófiából, 1808. november 8-án pedig bölcsészettől is kitűnő eredményt szerzett.

⁵⁹ RÉTFALVI 2003.43.

⁶⁰ NEKROLÓG 1799.

⁶¹ Szegedy János (1741–1806) kanonok. GÉFIN 1935. 397.

RÖVIDÍTÉSEK

SzEK	Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár
SzEL	Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár

FORRÁSOK

CATALOGUS 1795	Catalogus Librorum Cathedralis Ecclesiae Sabariensis. (1795 k.), [A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár könyvtári katalógusa]
HÁZSZABÁLY 1791	Disciplina Domus Seminarii Sabariensis... 1791. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár. ős. XXIX. alsó. II. polc
NEKROLÓG 1799	Szegedy Pál: A jó Pásztor. Szily János dicsérete. Szombathely, Siess, 1799. SzEK. Miscellanea XXXIV. 43. köt. 3. hely.
SCHEMATISMUS 1793	Catalogus Cleri Diocesis Sabariensis pro anno M.DCC.XCIII. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, G/3. [Schematismus /névtár, megj. kézzel írt]. A digitalizált névtárak elérhetőek: (http://konyvtar.martinus.hu/egyhazmegye/nevtar) [2015.08.08.]
SCHOENVISNER 1791	SCHOENVISNER, Stephanus: Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus (...).Pestini, Typis Matthiae Trattner, 1791.

IRODALOM

BUÓCZ 2003	BUÓCZ Terézia: Lapidarium Savaria Múzeum. Szombathely, 2003.
GÉFIN 1929	A szombathelyi egyházmegye története. Szerk. GÉFIN Gyula. 1. kötet. Szombathely, 1929.
GÉFIN 1935	A szombathelyi egyházmegye története. Szerk. GÉFIN Gyula. 3. kötet. Szombathely, 1935.
GÉFIN 2008	GÉFIN Gyula: Gróf Széchenyi István a szombathelyi királyi líceumban. Szerk. FEISZT György. Szombathely, 2008. 99–100. (Acta Savariensia 20.)
HALÁSZ 1993	HALÁSZ Margit: Az Egyházmegyei Könyvtár történeti kötéseiről és azok mestereiről. <i>Vasi Szemle</i> , 47. (1993):1. 114–120.
KOLTAI 1993	KOLTAI Jenő: A Herzan-könyvtár. <i>Vasi Szemle</i> , 47. (1993):1. 110–120.
PATAKI 1977	PATAKI László: A szombathelyi egyházmegyei könyvtár története. In: <i>A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977)</i> . Szerk. TÓTH Imre. Szombathely, 1977. 431–462.
RÉTFALVI 2003	RÉTFALVI Gábor: Az Egyházmegyei könyvtár létrejöttének hatása Szombathely művelődési viszonyaira 1791–1799. <i>Könyv, könyvtár, könyvtáros</i> , 12. (2003):8. 43–48.
RÉTFALVI 2006	A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár ősnymtatványainak katalógusa. Összeáll. RÉTFALVI Gábor. Szombathely, 2006.
SILL 1993	SILL Ferenc: Szily János püspök könyvtáralapítása. <i>Vasi Szemle</i> , 47. (1993):1. 97–100.

- SILL 1999 SILL Ferenc: A püspökség alapítása. Az egyházmegye megszervezése. In: *Szily János (1735–1799) Szombathely első püspöke*. Szerk. DOBRI Mária. Szombathely, 1999. 31–44.
- SIMON 2010a H. SIMON Katalin: A Herzan-könyvtár. Szombathely, 2010. (A szombathelyi egyházmegye kincsei 3.)
- SIMON 2010b H. SIMON Katalin: Sala Terrena, múzeum és kincstár. Szombathely, 2010. (A szombathelyi egyházmegye kincsei 2.)
- ULREICH 1960 ULREICH Tibor: Szombathely nyomdái napjainkig, valamint termékeik 1787-től 1900-ig. Szombathely, 1960.

Mátyás Flórián kutatásai és könyvtára Pécssett*

Mátyás Flórián munkásságában két nagy korszak, egy nyelvészeti és egy történeti periódus különíthető el.¹ Nyelvészeti munkái 1855 és 1871 között jelentek meg,² majd lényegében haláláig történettudománnyal foglalkozott. Pécsre gimnáziumi tanulmányai kapcsán került először, ahol Kelemen József kanonok pártfogoltja lett, emellett Keszthelyen, Kantán, Nagy-Szebenben, Eszéken is végezte középfokú tanulmányait, majd Fiumében retorikát, Páduában poézist, Zarában (Zadar) filozófiát tanult.³ Békefi Remig szavait idézve: „(...) kegyeletes hűséggel ragaszkodott Pécshez (...)”,⁴ ahová 1839-be tért vissza, és amely városnak 1845. május 26-án hivatalosan is polgára lett.⁵

Gazdag könyvtárát számos, a korban ritkaságnak számító művel gyarapította, emellett azonban gyakran végzett kutatásokat hazai és külföldi könyvtárakban egyaránt. Kutatásai a hagyatéki iratanyag dokumentumai alapján olykor szöveg-hű, kéziratos másolatok, számos esetben pedig megjegyzésekkel ellátott jegyzetek segítségével követhetők nyomon.

* A témában végzett kutatómunka és a tanulmány nagyrészt a Magyar Nemzeti Levéltár kutatónapi pályázatával elnyert kutatónapok felhasználásával valósult meg.

¹ Egy harmadik, úgynevezett transzcendentális korszakot is elkülönítenek a szakirodalmak, amelyhez a következő művek köthetők szorosabban: *Személykettőzések és látomások története. Hiteles adatok időségi sorozatban. Függelékül: Túlvilági szellemjelenések* (Pécs, 1892), *Földi élet és áhitat csodái a természetvilágban. Látomások túlvilági állapotokról* (Pécs, 1892), *Élet a halál után. Függelékül: Eledel és pénz csak mellékes járulékok és idézések Isten színe elé. Történeti adatok gyűjteménye* (Pécs, 1893).

² Szilágyi Erzsébet Mátyás Flórián nyelvészeti működésének kezdeteként az 1855. évet jelöli meg, Békefi Remig úgyszintén, Szőnyi Ottó azonban az 1857–1871 közötti évekre teszi e korszakát. (SZILÁGYI 1976. 215., BÉKEFI 1906. 5–6., SZŐNYI 1909. 3.) Mátyás Flórián első nyelvészeti munkája, a *Magyar-árja nyelvhasonlatok* megjelenési éveként Békefi Remig és az Országos Széchenyi Könyvtár katalógusa az 1855-ös évet említi, Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* 1857-et, ami a Pécssett történet kiadás ideje. (SZILÁGYI 1976. 229.)

A nyelvészeti korszakba sorolható művek között kell megemlíteni a *Nyelvtudományi Közleményekben* közölt *Régi magyar családi és időnevezetek*, valamint a *Magyar nyelvitkaságok* című tanulmányokat. Az előbbi megjelenésének ideje a Szilágyi-tanulmány – és egyéb szakirodalmak – alapján 1875, az utóbbié 1876. Stemler Ágnes *Nyelvrokonság és nyelvtörténet. Mátyás Flórián nyelvtudományi munkássága értekezésében és a Nyelvtudományi Közlemények* vonatkozó számai alapján a *Régi magyar családi és időnevezetek* 1864-ben, a másik tanulmány 1865-ben jelent meg. (SZILÁGYI 1976. 228., STEMLER 2004. 169.)

³ BÉKEFI 1906. 2–19.

⁴ BÉKEFI 1906. 19.

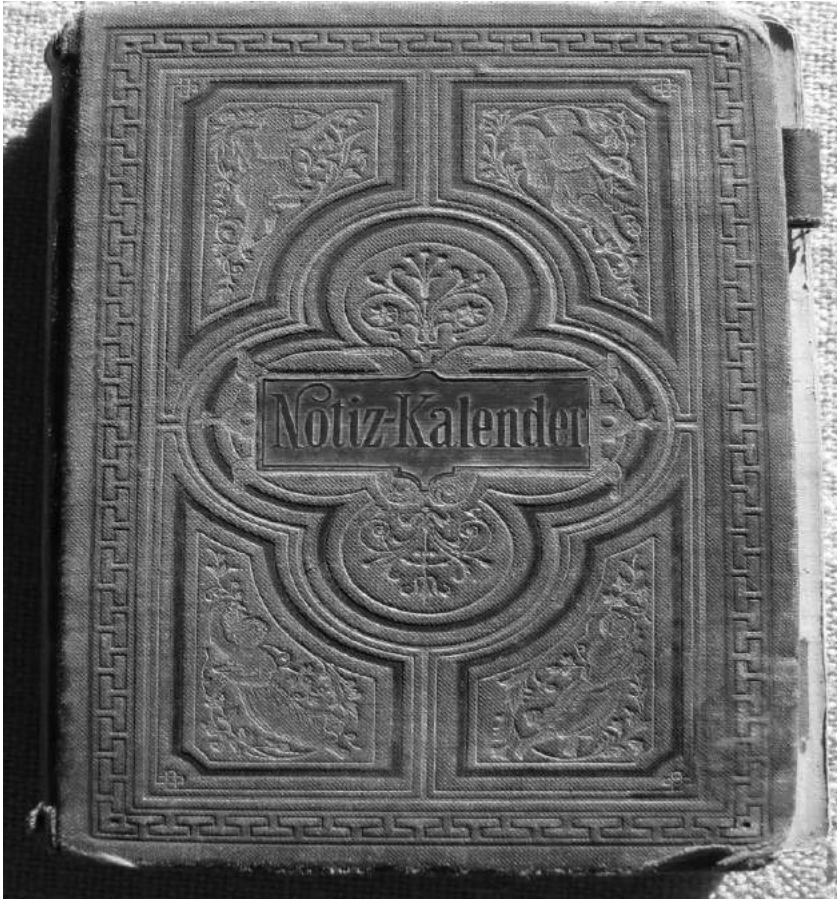
⁵ MNL BaML XIV. 39. a. 1. Mátyás Flórián polgárlevele, 1845. május 26.

születési és elhalálozási időpont	Születési hely és nevelési intézmény	Elsője		Utolsója		Egyéb feljegyzések
		Születési időpont	Elhalálozási időpont	Születési időpont	Elhalálozási időpont	
1. Felső-Batshom	1809. Mátyás 1. sz. p. t.	1861. Mátyás 1. sz. p. t.				
2. Pécs, Baranya Megyei Leveletár	1809. Mátyás 1. sz. p. t.	1861. Mátyás 1. sz. p. t.				
3. 40 éves.	1809. Mátyás 1. sz. p. t.	1861. Mátyás 1. sz. p. t.				
4. K. K. K. K.	1809. Mátyás 1. sz. p. t.	1861. Mátyás 1. sz. p. t.				
5. Pécs	1809. Mátyás 1. sz. p. t.	1861. Mátyás 1. sz. p. t.				

1. kép – Minősítvényi táblázat, 1862⁶

A tudós számára Pécssett, a püspöki könyvtáron kívül lehetőség nyílhatott kutatásokat végezni a püspöki levéltárban, ahol azonban a feltételezett kutatások időszakából nem maradtak fenn kutatói nyilvántartások. A ciszterci rend pécsi főgimnáziumának világi tanáraként (1858–1860) akár a gimnázium könyvtárában is hozzájuthatott egyes művekhez. A tanulmányban elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában található hagyatéki iratanyag kézíratai és feljegyzései, valamint a Pécsi Püspöki Könyvtár kutatói nyilvántartásai alapján vizsgálom Mátyás Flórián Pécssett, elsősorban a püspöki könyvtárban végzett kutatásait, valamint a kutatott, illetve kölcsönzött művek szerepét kézíratos munkáiban, számos esetben pedig nyomtatásban megjelent írásaira is támaszkodom. A hagyatéki iratanyag alapján a tanulmányban olyan források is közlésre kerülnek, amelyek Mátyás Flórián főbb tudományos nézeteinek alapfelgondolásaiba, valamint a tudósnak a Magyar Tudományos Akadémiához való viszonyába engednek betekintést.

⁶ MNL BaML XIV. 39. a. 3.

2. kép – Mátyás Flórián jegyzetfüzet és kalendáriuma, 1879. (14x9,5 cm)⁷

Egy-egy forrásként használt mű jelentőségét meghatározni egy életműben, illetve hatását felfedezni a szerző munkáinak tanulmányozása során pusztán a hagyatéki iratanyag részletes áttekintésére korlátozódva is kihívás, mivel Mátyás Flórián számos olyan műre, amely hozzájárulhatott ismereteinek bővítéséhez, nem mindig hivatkozik kézíratos munkáiban. Arra is találni példát, hogy nyomtatásban megjelent műveiben nem, de azok kézírataiban előfordul utalás egy-egy általa kutatót műre, ahogy arra is, hogy egyes kötetekre több alkalommal, illetve több különböző írásában hivatkozik. Annak vizsgálatával, hogy a Pécsi Püspöki Könyvtár értékes darabjainak milyen szerepe volt Mátyás Flórián munkáiban, végső soron Pécs egyetlen, akkoriban nyilvános könyvtárának a tudós munkásságára tett hatásáról kaphatunk képet.

⁷ MNL BaML XIV. 39. a. 4.

Mátyás Flórián könyvtára a Pécsi Püspöki Könyvtár épületében⁸

Mátyás Flórián nevelt lányára, Laky Mariskára hagyta végrendeletében kéziratait és könyvtárát.⁹ A könyvtár esetében kitétel volt, hogy lehetőleg egyben kell azt értékesíteni, ami 1905-ben a Pécsi Városi Múzeum Könyvtára javára meg is történt. A könyvtár számos értékes darabbal rendelkezett, tárolási problémák miatt azonban elzárva maradt az olvasóközönség elől, átmenetileg a városháza földszintjén kapott helyet.¹⁰ Az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése az 1923/24-es tanévben megoldást jelentett a tárolási problémára és egyben a közkönyvtár ügyére nézve is. Gróf Zichy Gyula pécsi püspök az egyetem rendelkezésére bocsátotta a püspöki könyvtár épületét, ahova 1924-ben került letétbe Mátyás Flórián könyvtára, egy évvel később pedig már az olvasók is használhatták annak darabjait. Az egyetemi könyvtár rész elkülönült a püspöki könyvtártól, a Mátyás Flórián-könyvtárat pedig az 1924. június 18-ai hétpontos megállapodásnak megfelelően az egyetemi könyvtáron belül is külön kellett kezelni. Az emeleti terek alaprajza alapján 1923 és 1945 között a Városi Könyvtár anyaga (Szikray Odó, Mátyás Flórián és Kelemen Mihály-féle gyűjtemények) az északi emelet utolsó szobájában került elhelyezésre.¹¹ Az átadás előtt minden könyvbe beütötték a Városi Múzeum Könyvtárának pecsétjét, és részletes leltár is készült.¹²

Az Erzsébet Tudományegyetemen letétbe került Mátyás Flórián-könyvtár a város tulajdonában maradt. A letét ideiglenességére és visszavonhatóságára nagy hangsúlyt fektettek a megállapodásban, mivel a város célja az volt, hogy a Pécs Városi Közművelődési Könyvtár létesítésekor annak egyik alapját képezze. Ennek megfelelően, illetve e terv megvalósítása részeként 1938-ban a város levélben kérte vissza a könyvtár egyetemi oktatásban nélkülözhető anyagát. A kérésnek az egyetem kész volt eleget tenni, 1938. december 1-jével meg is kezdődött a közkönyvtár anyagának kiválogatása, azonban a Mátyás Flórián-könyvtár nagy része az egyetemi könyvtárban maradt, jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya őrzi különgyűjteményként.¹³ A könyvek mozdíthatatlanságának oka az egyetem és a város részéről fennmaradt, általam vizsgált dokumentumokban nem volt fellelhető, de valószínűsíthető, hogy a főleg nyelvészeti, történettudományi, filozófiai, természettudományi, vallási témájú művek helyett elsősorban szépirodalmi munkákkal szerették volna bővíteni a közkönyvtár állományát.

⁸ A Mátyás Flórián-könyvtár jelenlegi őrzési helyére kerülése előtti sorsáról, valamint a könyvtár összetételének változásairól bővebben lásd KOCSIS 2014. 215–244.

⁹ MNL BaML XIV. 39. a. 2. Mátyás Flórián végrendelete, 1899. március 19.

¹⁰ NAGY Ms 10.

¹¹ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 207–208.

¹² MNL BaML IV. 1406. g. Pécs Város Elnöki ügyosztályának iratai E-5398/1930. (16853/1934. sz.).

¹³ PTE EL VIII. 114. 61/1938–1939.

A Pécsi Püspöki Könyvtár kutatói nyilvántartásai

A püspöki könyvtár látogatóinak és olvasóinak névjegyzéke a fólióalakú, félbörkötésű, közel négyszáz lapot tartalmazó vendégekönyvben olvasható, amelyből azonban Mátyás Flórián neve hiányzik.¹⁴ A vendégekönyvbe a könyvtár szinte minden látogatója és kutatója beírta magát, 1883-ban már a négyezredik bejegyzést rögzítették. A kor híres könyvtárát például a királyi család tagjai, püspökök, államférfiak, különféle tudományágak tudósai, grófok, bárók, katonatisztek, diákok tekintették meg, de bármilyen rangú látogató lehetett vendég.¹⁵ A következőkben tárgyalásra kerülő adatok is alátámasztják, hogy Mátyás Flórián biztosan végzett kutatásokat a könyvtárban. Asztalos Miklós szerint azért nem szerepel a neve a vendégekönyvben, mert „*Lehet, hogy földi hiúságot látott az olcsó névörökítésben és megvetette.*”¹⁶ E sor magyarázata talán Mátyás Flórián életvitelében keresendő, ugyanis a korabeli feljegyzések rendkívül zárkózott, szerény, a külsőségekkel nem törődő képet festettek a tudósról,¹⁷ aki ki is jelentette, hogy pécsi, Petrezselyem utcai (ma Aradi vértanúk útja) lakásában nem szívesen fogad látogatókat.¹⁸

A püspöki könyvtár kölcsönzési nyilvántartásai közül a legkorábbi dokumentum az 1808–1818 közötti kölcsönzéseket rögzíti. Azon időszokról pedig, amikor Mátyás Flórián a könyvtárból kölcsönözhetett műveket, illetve kutathatott ott, Fényes Miklós sorai alapján az Ms 556 jelzetű, 1833–1870 közötti kölcsönzéseket rögzítő dokumentum, valamint egy jelzet és cím nélküli, 1879–1897 közötti kölcsönzések – és néhány esetben a helyben használt művek – adatait tartalmazó, bőrkötéses könyvecske adnak információkat.¹⁹ Az előbbi jegyzékben feltüntették a kölcsönző nevét és foglalkozását, a kölcsönzött mű szerzőjét és címét, esetleg könyvtári jelzetét is, minden esetben bejegyezték a visszaadás tényét, néhány alkalommal pedig a kölcsönző neve mellett csak a kölcsönzött mű jelzete szerepel. Több esetben az írás olvashatatlan, vagy olyan jelzet található, amely ma már nincs a nyilvántartásban.²⁰ A jegyzékben az első oldalak rendszerezettsége után bizonyos időszakokban hiányosságokat tapasztalhatunk.²¹

¹⁴ ASZTALOS 1925. 11. A vendégekönyv teljes címe: *Följegyzése minden úri vendégeknek, kik ezen nyilvános könyvtárt meglátogatni méltóztattak. 1835-ik Évi Szent György hava 24-kétől kezdődővén.* (PEK TGYO KK Sz.R.I.16 = PEK TGYO It. Ms 581)

¹⁵ ASZTALOS 1925. 11–13.

¹⁶ ASZTALOS 1925. 13.

¹⁷ „*Még télen is fűtetlen szobában, bundában üldögélve törte a fejét a különböző történettudományi kérdéseken. Napnyugtával tért pihenőre, de reggel négykor már talpon volt. Az egész város tudta róla, hogy hozzá bejutni igen nehéz. Kerülte az emberek zajos társaságát, félrevonultan szeretett élni. Zárkózottsága eleinte annyira szemet szúrt, hogy egyidőben bankócsinálás gyanújába került. (...) Nem kereste az elismerést, a rangot és a vagyont. Ami kevéske vagyonhoz házassága révén hozzájutott, azt is a Matessa nevű városi árvaházra hagyta.*” TÓTH 1963. 4.

¹⁸ Szőnyi megjegyzi: „*De tévedne, aki ezek után azt hinné, hogy keményszívű, cinikus, mogorva ember volt ő. Ime egy teljesen elhagyott kis leányt az utcáról fogadott be gondozó szeretetébe.*” SZŐNYI 1909. 17.

¹⁹ FÉNYES 1986. 311.

²⁰ FÉNYES 1986. 311.

²¹ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 147.

A jelzet és cím nélküli, bőrkötéses könyvecskébe az eltérő írásképek alapján az olvasók maguk írhatták be az általuk használt mű címét, jelzetét, kötetszámot és a használó nevét, míg az előző nyilvántartásban az egyes időszakokban egységesebb írásképekkel találkozhatunk, így azt többnyire a könyvtárosok vezethették. Fényes Miklós az 1833–1897 közötti időszakból a legtöbb könyvet kölcsönzők tizennégy fős listáját is közli, amelyben az első helyre Németh Béla történész került 179, a tizenegyedik helyre pedig Mátyás Flórián gimnáziumi tanár 18 művel. Az első tíz, legtöbb folyóiratot kölcsönzők listájában nem található meg Mátyás Flórián neve.²²

Napjainkra az Ms 556 jelzet alatt egy 1834–1877 közötti kölcsönzéseket rögzítő dokumentum maradt fenn,²³ amely alapján Mátyás Flórián egy perzsa-török lexikont, Pesti Gábor egy művét, egy imádságos könyvet és a bollandisták munkájának egy-egy kötetét kölcsönözte, amelyekről a későbbiekben lesz szó részletesebben.

E jegyzékeket alapul véve Fényes Miklós könyvkölcsönzésre vonatkozó kimutatásához képest Mátyás Flórián esetében 18-nál kisebb számadatot fogunk kapni. Nem valószínű, hogy esetleg a kölcsönzött folyóiratokat is beszámította volna az általa kapott eredménybe, mivel a folyóirat-kölcsönzésre vonatkozó adatok nyilvántartására más jegyzékek szolgáltak, valamint Fényes Miklós elkülönítette a könyvet és folyóiratokat kölcsönzőkre vonatkozó adatokat, sőt a helyben olvasókról készült összesítéseket²⁴ is. Mivel Fényes Miklós a könyvkölcsönzések esetében egyéb felhasznált forrásokra nem hivatkozik tanulmányában, a Mátyás Flórián kölcsönzéseit rögzítő két fenti jegyzék esetében pedig pusztán az a legfőbb eltérés állapítható meg, hogy az Ms 556 jelzetű dokumentum nem 1833–1870, hanem 1834–1877 közötti kölcsönzéseket rögzít, így a számadatokban található eltérés oka nem azonosítható be egyértelműen.

Mátyás Flórián kölcsönzései pécsi otthonában végzett kutatásaihoz

Mátyás Flórián számos művet kölcsönzött otthoni használatra. A kölcsönzések idejének ismerete fontos szempont annak meghatározásához, hogy e könyveket konkrétan mely kutatásai során használhatta, mivel, amennyiben a kölcsönzés évét bejegyezték, kutatásaim alapján a művekre is legtöbbször az adott évben, illetve az a körüli időszakban készített kéziratot vagy nyomtatásban megjelent munkáiban

²² FÉNYES 1986. 314–315.

²³ PEK TGYO It. Ms 556.

²⁴ Fényes Miklós tanulmánya alapján a helyben olvasókról a könyvtár Ms 948 (mai jelzete: PEK TGYO It. Ms 1037) és Ms 949 kéziratai adnak információkat, amelyek az 1843 januárjától augusztusig tartó időszak forgalmát regisztrálták. (FÉNYES 1986. 315.) E dokumentumokban nem található bejegyzés Mátyás Flóriánra vonatkozóan, viszont felfedezhetőek Mauritius Hamulyák (február 20-ai bejegyzés) és Colomanus Hamulyák (július 10-ei bejegyzés) nevei. Mátyás Flórián 1844. augusztus 19-én kötött házasságot Vendriczky Aloysiával, özvegy Hamulyák Antalnival, akinek négy gyermeke volt ekkor: Hamulyák Móríc 15, Kálmán 13, Ferenc 11, Gyula 6 évesek voltak. (CSERKUTI 1925. 2.)

találni hivatkozást. E szempontra a következőkben csak a Pécsi Püspöki Könyvtárból kölcsönzött művek esetében térek ki részletesebben.

A Magyar nyelvtörténeti szótár szerkesztési munkálataihoz szükséges akadémiai kódexmásolatok kölcsönzése céljából 1862-ben kérelmet nyújtott be báró Eötvös Józsefhez.²⁵

Múltóságos Elnök!

Ezek óta, Magyar nyelvtörténeti szótár főszerkesztésével foglalkodom. E nemzeti nyelvügyet személyesen felegyalman kívül egyéb, különösen anyagi állás-
-tot nem hozhatok.

A mű befejezéséhez fröhéjűz codex-irodalmi kimerítő tanulmányok miatt Pesten kellő hasznosb tar-
-tozkodáson házi körülményeknél fogva lehet-
-len lévén, - fizetlennel foglalkodom Múltóságos
Mr ismert hazafiságához, azon engedély kégyes
megadása végett ^{helyénél fogva} az akadémiai könyvtár
Codex-másolatait ^{helyénél} a fröhéjűz jótállás mellett,
az illatos könyvtárak is a károsson Pécsen
használat végett ^{az akadémiai könyvtár} ^{helyénél fogva} ^{Mr e mun-}
-ka rövid idő alatt befejezhetővé, ^{által} ^{am}
gyar szótár-irodalom gyarapítását szított, ^{hat}
újabb ^{mondva} egyedül tölpi lehetővé teszi.
Kérelmem kégyes méltánylását ^{remélvén} könyörgésem
va gyok

Múltóságos Elnök

Aláíratos jögyéjűz
Mátyás Flórián
a m. t. akadémia tanágy.

3. kép – Levél báró Eötvös Józsefhez (fogalmazóány), é.n.²⁶

²⁵ STEMLER 2004. 76.

²⁶ MNL BaML XIV. 39. e. 46.

A szótár ritka, a nyelvhasználatból kikopott kifejezések magyarázatát tartalmazza, amelynek anyagi források hiányában mindössze három füzete jelent meg, anyaga azonban a „zs” betűig összegyűjtésre került.²⁷ A harmadik füzetet *Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet* címmel 1871-ben adták ki, amely a „b” betűs és a szótárból korábban kihagyott, fontosabbnak vélt szavak listájával (*Pótlék*) zárul. A második füzet megjelenését követően Mátyás Flórián az akadémiához írt jelentés fogalmazványában munkáját hiányos volta miatt „nyelvadatgyűjteménynek”, nem pedig szótárnak nevezi. „A ~~kiadott~~maradt s már most pótolható anyagmennység a nyomott szövegét megközelíti. Oka nem a szorgalom, hanem aránylagos költséghiány. (...) Engem realis szegénység akadályoz, Akadémiánkat moralis tehetetlenség. Pénzerejét történet, régészet exact tudományok, ~~merítik ki,~~ s a nyelvtudomány philosophiai és külhasonlító része veszik igénybe; a nyelv beltörténete vagy késő, vagy időelőtti vállalatnak látszik.”²⁸

A szótár elkészítéséhez használt forrásainak egy részét Fráter Jánosné publikációja nyomán az akadémia kéziratárából 1867 és 1869 között kölcsönzött nyolc egység kézirat, kódexek és nyelvemlékek képezték.²⁹ Ezek közt megtalálhatóak voltak az Érdy-kódex, Simor-kódex, valamint az Érsekújvári, Pozsonyi, Lipcsei kódexek is, Szent Ferenc élete és az 1522-es Velyikei Zsoltárkönyv.³⁰ Az említett időszakban összesen harminckét egységet kölcsönzött, a további művek azonban – úgymint Szophoklész tragédiái, Cicero és Livius művei, valamint a Róma történetével kapcsolatos könyvek – nem köthetőek konkrétan egyik munkájához sem.

A hagyatéki iratanyagban öt, Mátyás Flórián kézírásával kitöltött kölcsönzési térítvény maradt fenn. Az Országos Széchényi Könyvtárból a „*Száz fabula, mellyeket Aesopusból, és ... egybegyűitet ... Heltai Gáspár*”,³¹ valamint 1872. május 17-én a „*Q. Horatius Flaccus. Ex recensione Richardi Bentlii. 2 kött.*”³² műveket kölcsönözte tudományos használatra, 1884. október 3-án a Nemzeti Múzeum Könyvtára által kiadott térítvény adatai szerint „*Ranzanus Petrus Epitome rerum*”, „*Ungaricum Viennae Austriae Raphael Hofhalter 1558.*” és „*Schwandtner SS. Rer. Hung.*” műveket.³³ A kölcsönzési térítvényeken az imént említett két esetben található évszám, így nem határozható meg pontosan, hogy mikor vett ki otthoni használatra műveket a budapesti Magyar Királyi Egyetemi Könyvtárból³⁴ és a Pécsi Püspöki Könyvtárból. Ez utóbbiból a térítvény adatai alapján „*Nestor: Russische Geschi., Leipzig, 1774.*”,³⁵ valamint „*Banduri: Imper. Orientale, Paris, 1711.*”³⁶ műveket kérte ki.³⁷

²⁷ MNL BaML XIV. 39. b. 7. A Magyar nyelvtörténeti szótár „B” betűje, é.n.

²⁸ MNL BaML XIV. 39. e. 54. Jelentés a M. Ny. Sz. ügyében, é.n. (A hagyatéki iratanyagból származó idézeteket azok eredeti sajátosságait megtartva, betűhíven közlöm.)

²⁹ FRÁTER 1965. 36.

³⁰ A *Magyar nyelvtörténeti szótár*hoz használt források teljes rekonstrukcióját lásd STEMLER 2004.

³¹ MNL BaML XIV. 39 f. 23. Kölcsönzési térítvény – Országos Széchényi Könyvtár, é.n.

³² MNL BaML XIV. 39 f. 24. Kölcsönzési térítvény – Országos Széchényi Könyvtár, 1872.

³³ MNL BaML XIV. 39 f. 25. Kölcsönzési térítvény – Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1884.

³⁴ MNL BaML XIV. 39 f. 26. Kölcsönzési térítvény – Budapesti M. Kir. Egyetemi Könyvtár, é.n.

³⁵ Lásd MÓRÓ 2001. 434. (N109. tétel) [NESZTOR Nacsalnaja letopisz.] Des Heiligen Nestoris und den Fortsetzer desselben älteste Jahrbücher der Russischen Geschichte von Jahre 858 bis zum Jahre 1203. Übersetzt, Anmerkungen von Johann Benedict Scherer. – Peter Suhm: Abhandlung von den Uzen oder

Térítvény							
a pécsi püspöki könyvtárból kiadott következő művekről:							
A k ö n y v		A nyomtatás		Kötetek		Kép, ábra stb.-vel vagy a nélkül	Könyvtári jegy
szerzője	címe, illetőleg része	helye	éve	száma	alakja		
<i>Neftor</i>	<i>Imperische Geſchichte</i>	<i>Leipzig</i>	<i>1774</i>	<i>1</i>	<i>4. Bdr</i>	<i>—</i>	<i>E. VII. 20.</i>
<i>Banduri</i>	<i>Imper. Orientale</i>	<i>Paris</i>	<i>1711</i>	<i>1</i>	<i>folio Bdr</i>	<i>—</i>	<i>N I. 2.</i>

Mindenki felelős a kölcsön vett könyvért, míg e térítvény a könyvtárban őrzetik.

Kivevés ideje: *Mart. 15.* Kivevő: *Mátyás Flórián*

Határidő: *April. 15.* Állása: *magin*

Jegyzet: A határidőn túl mindenik intésért a szolgának 10 kr. fizetendő. Lakhelye: *Petreszil utca. 21/p.*

Pécssett, nyom. Iff. Madarász R. 1860.

4. kép – Kölcsönzési térítvény – Pécsi Püspöki Könyvtár, é.n.³⁸

Mátyás Flórián szerint a történetíró legfőbb feladata gondolatra ébreszteni az olvasót, az eredetiség, a pontosság és az okszerűség pedig megkövetelt, mert hiányuk csökkenti a historikus művek értékét.³⁹ Elvként vallotta a külföldi történetírás eseményeinek hazaiakhoz hasonló ismeretét, a régmúlt események igazolásához jelenkori feljegyzések és oklevelek tanulmányozásának szükségességét, valamint, hogy az adott eseményt egybe kell vetni más világtörténeti munkákban leírt hason-

Polowzern. Leipzig 1774, B. C. Breitkopf. [8], 310, [10] p. 26 cm. 4° - exl. Georgii Klimó 17'. Jelzet: PEK TGYO KK E.VII.20.

³⁶ Lásd MÓRÓ 2001. 43. (B81. tétel) BANDURI, Anselmo Imperium Orientale sive antiquitates Constantinopolitanae in quatuor partes distributae: quae ex variis scriptorum Graecorum operibus et praesertim ineditis adornatae, commentariis, et geographicis, topographicis, aliisque quam plurimis monumentorum ac numismatum tabellis illustrantur. Opera et studio Anselmi ~. Tom. 1-2. Parisiis 1711, J. B. Coignard. [6], LVI, 214, 444, [54] p. 1 t., 445-1017, 140, [30] p. 40 t. 9 térk. 44 cm 2° gr.-lat. / [Corpus scriptorum historiae Byzantinae.] / GPB:X. 11292 - exl. Georgii Klimó. Jelzet: PEK TGYO KK N.I.12-13.

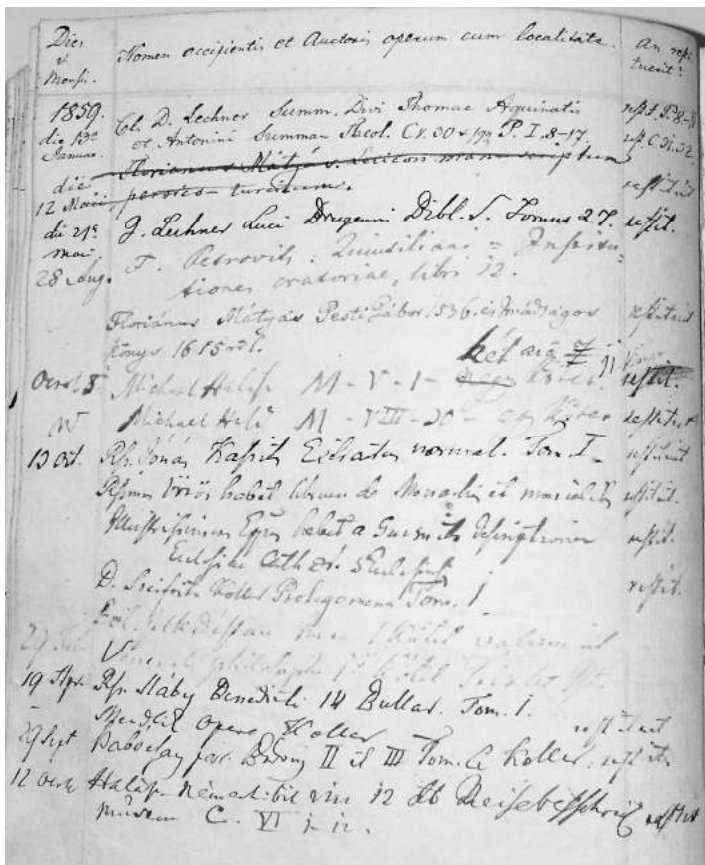
³⁷ MNL BaML XIV. 39. f. 22. Kölcsönzési térítvény – Pécsi Püspöki Könyvtár, é.n.

³⁸ (MNL BaML XIV. 39. f. 22.)

³⁹ MNL BaML XIV. 39. c. 83. Korunk történetírói és a tudomány, é.n.

ló eseményekkel.⁴⁰ Nagy valószínűséggel ezen utóbbi meggyőződéséből kiindulónan tanulmányozhatta Nestor és Banduri műveit.

A Pécsi Püspöki Könyvtár olvasói nyilvántartása az 1834 és 1877 közötti időszakból Mátyás Flóriánra vonatkozóan további négy kölcsönzési esetet rögzít. Ezek közül a legkorábbi bejegyzés 1859. május 12-ei, amely szerint egy perzsa-török kéziratot, 1859. augusztus 28-án pedig „Pesti Gábor 1536. és Imádságos könyv 1615-ről” könyvet kölcsönözte a tudós.⁴¹

5. kép – Mátyás Flórián kölcsönzései a Pécsi Püspöki Könyvtárból 1859-ben⁴²

Mátyás Flórián rendkívüli nyelvismerettel rendelkezett: tudott latinul, görögül, franciául, olaszul, héberül, elsajátította az arab nyelveket, később a szanszkritot, a perzsát, valamint a hagyatéki iratanyagban található Török-magyar hasonlatok cím-

⁴⁰ MNL BaML XIV. 39. c. 46. Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról, é.n.

⁴¹ PEK TGYO It. Ms 556.

⁴² PEK TGYO Ms 556.

mel ellátott jegyzetei alapján⁴³ a törököt is. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Osztálya levelező tagjává választotta, székfoglaló értekezését 1859. július 7-én tartotta *A hasonlító nyelvészetről tekintettel a magyar nyelv írási fontosságára* címmel.⁴⁴ A perzsa-török szótárra történő konkrét hivatkozást nem fedeztem fel munkáiban, de kölcsönzésének időpontja e műve keletkezési idejéhez áll a legközelebb, így nagy valószínűséggel nyelvhasonlításai munkálatai során használhatta. Mátyás Flórián nem találta kellően megalapozottnak a finnugor nyelvrokonságot vallók nézeteit, és a korban népszerű nyelvhasonlító módszer híve volt. (Nyelvek külső hasonlításának vizsgálata során a szóhasonlítások mellett a szerkezeti – idomi – hasonlóságok vizsgálatát is elvégezte.) Azonban, ahogy az Stemler Ágnes *Nyelvrokonság és nyelvtörténet* című munkájában kifejtésre kerül, és amit a hagyatéki jegyzetek is alátámasztanak, Mátyás Flórián nem mindenre elszántan finnugorelles, a perzsa-magyar vagy az árja-magyar nyelvrokonság hirdetője volt.⁴⁵

A kölcsönzési napló Pesti-műre vonatkozó bejegyzése nagy valószínűséggel Pesti Gábor *Új Testamentum* fordítására (1536) utalhat, amelyre konkrétan az 1860-ban megjelent, *A magyar birtokviszony. Nyelvszabályozási munkálat* című kézirat-töredékében – amelynek első oldalán 1859. augusztus 9-ei dátum, valamint még *A Magyar Birtokviszony. Szabályozási kísérlet* cím szerepel – található hivatkozás.⁴⁶ Mátyás Flórián 1859-ben már a *Magyar nyelvtörténeti szótár*hoz is gyűjthetett forrásanyagot. Az Országos Széchényi Könyvtárból kölcsönzött Heltai-műre, valamint Pesti Gábor fabulafordításaira számos hivatkozás található a szótárhoz készített jegyzetei között, a nyomtatásban megjelent füzetekben és a harmadik füzet végéhez fűzött *Pótlék* részben. Ez utóbbi végén megtalálható az idézett írók és könyvek jegyzéke, amellyel kapcsolatban Mátyás Flórián zárójelben jegyzi meg, hogy emlékezetből állította össze.⁴⁷ Pesti Gábortól *Aesopus Fabulái* és az *Újtestamentum* műveket,⁴⁸ a kiadás évét azonban egyiknél sem említi. A szótár hivatkozásainak legteljesebb rekonstrukcióját Stemler Ágnes adja, aki mindkét esetben az 1536-os kiadást tüntette fel az általa összeállított forrásjegyzékben.⁴⁹ Mindezek alapján nem lenne egyértelműen kizárható, hogy a kölcsönzési napló tárgyalt bejegyzése Pesti Gábor 1536-ban, Bécsben megjelent *Aesopus*-fordításaira utalhat,⁵⁰ azonban a Pécsi Püspöki Könyvtár katalógusában csak az *Új Testamentum*-fordítás adatai lelhetőek fel,⁵¹ ami ezen utóbbi kölcsönzését támasztja alá.

⁴³ MNL BaML XIV. 39. b. 17. Török-magyar hasonlatok, é.n.

⁴⁴ SZILÁGYI 1976. 209.

⁴⁵ STEMLER 2004. 10.

⁴⁶ MNL BaML XIV. 39. b. 3. *A Magyar Birtokviszony. Szabályozási kísérlet*, 1859. augusztus 9., 18. A hivatkozás pontos szövege: „1536-ban Pesti Gábor *Új Testamentuma végén Zent Jakab hava áll.*”

⁴⁷ MÁTYÁS 1871. lxxix.

⁴⁸ MÁTYÁS 1871. lxxi.

⁴⁹ STEMLER 2004. 136.

⁵⁰ <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/eRMK/1f0f/2167/218f> [2015.01.10.]

⁵¹ MÓRÓ 2001. 79. (B702. tétel)

A kölcsönzési napló 1864. március 10-ei bejegyzése szerint Mátyás Flórián Bolland *Acta Sanctorum* című munkájának egy kötetét kölcsönözte. Jean Bolland dolgozta ki részletesen a Római Martirológium szerint kiadandó „Szentek életrajza” (*Acta Sanctorum*) koncepcióját, a 67 kötetes, befejezetlen sorozat három kiadásban jelent meg.⁵² Mátyás Flórián 1866. október 15-én egy újabb Bolland-művet kölcsönzött, amelynek címe ez esetben nem került bejegyzésre a kölcsönzési naplóba. A tudós gyakran hivatkozott munkáiban az *Acta Sanctorum* több kötetére – a tanulmány kereteit figyelembe véve a teljesség igényéről lemondva –, inkább kutatási témákra, mintsem konkrét hivatkozási helyek felsorolására korlátoznom e forrás felhasználásának ismertetését.

A magyar történetírás mesterként problémáit feltáró jegyzeteiben, a Szent Istvánnal, Gizellával kapcsolatos kutatásai, a 11. századi szokások tárgyalása során, a Vergilius-művekről, az egyháztörténeti kutatásai alkalmával készített jegyzeteiben mind találni hivatkozást az *Acta Sanctorum*ra. Az egyes köteteket alkalmanként pusztán mély vallásosságából kifolyólag is használhatta, ahogy ez lehetett az oka annak is, hogy a Pécsi Püspöki Könyvtárból 1859. augusztus 28-án a korábban említett „*Imádságos könyv 1615ről*”⁵³ művet kölcsönözte. E könyv adatai Mátyás Flórián munkáin keresztül nem azonosíthatók be pontosabban, a *Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet Pótlék* részében⁵⁴ is csak egy 1783-i imádságos könyvre történik hivatkozás.

Szőnyi Ottó sorai alapján Mátyás Flórián a keresztény hit józanságának példaként tekinthető, aki vallásosságában is tudós maradt, adatkereső tudós.⁵⁵ Mátyás Flórián számos keltezés nélküli feljegyzése között találhatóak a következő sorok, amelyek a történész vallásosságáról tesznek tanúbizonyságot: „*Jézus Krisztus nélkül a történelem értetlen marad. A gondviselés működése csak az Ő jövede és önfeláldozása által szemlélhető. Jöttökör általános béke (...) magasb e világi fegyvernyugvásnál; s-ez isteni békével, új szellemi harcz nem versengő pártokkal, sem a földi külhatalommal, hanem a világ minden békétlensége és jogtalansága belforrása ellen intézett viadal. Az ezeket tápláló politikai rendszer bukása is elkerülhetetlen vala. (...) A történettudomány isteni és emberi dolgokat tekint mert embert az őt kormányzó istenség nélkül nem ismerhetünk. Az emberben levő istenképe, az emberi nemre általában kitejesztethetik, s az emberi történet tartalma az isten képe helyreállítása az egész emberi nemben. Az elvet a megértésre, vallásban találjuk, s a cél hogy Status, Tudomány, s egész élet keresztényileg alakuljon át.*”⁵⁶

⁵² SZENTGYÖRGYI 2013. 77.

⁵³ PEK TGYO It. Ms 556.

⁵⁴ MÁTYÁS 1871. xxi.

⁵⁵ SZÖNYI 1909. 16.

⁵⁶ MNL BaML XIV. 39. f. 44. Vegyes feljegyzések, é.n.

Mátyás Flórián kutatásai a Pécsi Püspöki Könyvtárban a jelzet és cím nélküli, bőrkötésű könyvecske adatai alapján

A Pécsi Püspöki Könyvtár helyben használt műveit is rögzítő könyvecske Mátyás Flóriánra vonatkozóan 1894-ből és 1895-ből tartalmaz adatokat.⁵⁷ Az eredeti, fekete tintával írt bejegyzés szerint 1894-ben – konkrétabb időmegjelölés nélkül – Muratori *Rerum Italicarum scriptores* című művének XII. kötetét kutatta, majd a kötet száma ceruzával VI.-ra lett javítva. Lodovico Antonio Muratori az olasz reformkatolicizmus megalapítója volt, a *Rerum Italicarum scriptores ab anno aerae christiane 500 ad annum 1500. Tom 1–25* (Milano, 1723–1751.) az 500 és 1500 között élt olasz írók 25 kötetes életrajzi lexikona.⁵⁸ E művet már korábban is ismerte a tudós, a hagyatéki iratanyagban található kéziratok, jegyzetek alapján történettudományi munkáiban Muratori – többek között Bolland mellett – az egyik leggyakrabban hivatkozott szerzőnek tekinthető. Muratori a korban rendkívül népszerű volt, és Mátyás Flórián kézírataiban, valamint megjelent munkáiban sem erre az egy művére találhatunk utalást.

A *Rerum Italicarum scriptores* XII. kötetére hivatkozik például a Vergilius munkáiról készített jegyzeteiben, *A magyarok Dalmáciában. István és Péter korában*, a *Nyugat-Európa története korabeli krónikák alapján* kézirat-töredékeiben,⁵⁹ nyomtatásban megjelent művei közül például a *Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteire* című értekezésében.⁶⁰ A XII. kötetre jóval nagyobb arányban találunk hivatkozást a különböző években megjelent történettudományi munkáiban, mint e mű többi köteteire együttvéve. A *Rerum Italicarum scriptores* más köteteire való hivatkozás fellelhető például Anonymus, valamint Péter és Aba királyok országlási évei kapcsán végzett kutatásainak jegyzeteiben, a VI. kötetre a *Nyugat-Európa története korabeli krónikák alapján* művéhez használt feljegyzéseiben hivatkozik.⁶¹

Muratori említett művére és az *Acta Sanctorum* egy-egy kötetére egy művön belüli hivatkozásra példát a *Történeti egyezések és tévedések* című, 1896. október 12-én a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának ülésén felolvasott értekezésében találhatunk, amelynek több töredékes, kézíratos változata maradt fenn a hagyatéki iratanyagban. Az egyes változattöredékek közötti különbségek vizsgálata rendkívül érdekes kutatás lehetne, keletkezési idejük azonban nem minden esetben állapítható meg pontosan.⁶² A székfoglaló értekezésnek szánt tanulmány akadémián

⁵⁷ PEK TGYO It. j. n.

⁵⁸ KÓKAY 1998. 196.

⁵⁹ MNL BaML XIV. 39. c. 112. Mátyás Flórián jegyzetei Vergilius műveiről, é.n., MNL BaML XIV. 39. c. 53. *A magyarok Dalmáciában. István és Péter korában*, é.n., MNL BaML XIV. 39. c. 59. *Nyugat-Európa története korabeli krónikák alapján*, é.n.

⁶⁰ MÁTYÁS 1899. 33.

⁶¹ MNL BaML XIV. 39. c. 37. Anonymus-kutatásokkal kapcsolatos jegyzetek, é.n., MNL BaML XIV. 39. c. 94. Péter és Aba királyok országlási évei, é.n., MNL BaML XIV. 39. c. 59. *Nyugat-Európa története korabeli krónikák alapján*, é.n.

⁶² MNL BaML XIV. 39. c. 79. *Történeti egyezések és tévedések. (Előzmények)*, é.n., MNL BaML XIV. 39. c. 80. *Történeti egyezések és tévedések. (Előzmény)*, 1896. június 27.

történi felolvasása ügyében írt, dátum nélküli kérelem fogalmazványa több érdekességre is rávilágít:

„Nagys. Főtitkár Úr. Hajlott korom búcsuzásra int; és sajnálnám ha adósa maradnék a II osztálynak azon szívességéért hogy engem átvett tagjai közé 1883 ban. Illenkedő volna legalább egy értekezéssel nyomot hagyni arról, hogy az osztálynak nemcsak névoleges, hanem tevékeny tagja voltam. Nagyságodhoz pedig azért folyamodom, hogy legyen oly kegyes és kérdezze meg az osztály befolyásos előkelő tagjait, nincsenek-e kifogásaik ezen című most bejelentett értekezés ellen: „Történeti egyezések és tévedések.” Ha fellépésemet azután a mértékadó körök nem ellenzik, kérem méltóztassék velem tudatni, mely napon tarthatom meg az említett értekezést, melyet székfoglalónak tekintek. (...) Adalékul akadémiánk történetéhez megjegyzem hogy ~~28-éve~~ pár évtized előtt tudós kartársaim zárt ülésben akartak megfosztani szabad értekezhetési jogomtól. Azt kívánták, hogy előleges cenzura végett terjesszem a bizottság elé írásbeli dolgozatomat, s csak azt olvashassam fel abból, mit ki nem töröltek. Hiába hivatkoztam én akkor alap szabályokra, csak az elnök veto-jának köszönhettem, hogy ~~kívételt nem tettek személyemre~~ személyemre nézve kivételt mégsem tehettek. Kéziratban maradtak azonban ama gyűlölt történeti értekezések s botránytól tartva 1878 óta nem vettem többé részt az akadémiái üléseken.”⁶³

Mátyás Flóriánt végül 1898-ban választották a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának, székfoglaló értekezése 1898. április 24-én hangzott el *A magyarok első hadjárata Európában* címmel.⁶⁴ A tudós nem tartott a tudományos munkáival kapcsolatos kritikáktól, sőt egyik feljegyzésében éppen azt hangsúlyozta, hogy a tudományos testületeknél szükség van ellenzékre.⁶⁵ Amint azonban az előbbi idézetből is látható, kortársai eljárása a kritikus szemléletmódot illetően nem minden esetben korlátozódott az érvek és ellenérvek felek közti vitájára. Ezt támasztják alá Mátyás Flórián azon sorai is, amelyek egyik legjelentősebb történettudományi művének, a négykötetes *Historiae Hungaricae fontes domestici* (1882–1885) folytatásának elmaradását indokolják: „A munka címe *Historiae hingaricae fontes domestici* =, melynek kiadásában minket tudományos akadémiánk is segélyezett. Midőn ennek IVdik kötete is megjelent, melyben Sz. István király születési és uralkodási éveiről is értekeztiünk. Kikelt ~~a vállalat~~ az eddig megjelent közlemények becsértéke ellen egyik népszerű tudósunk, és egy időszaki folyóiratban bebizonyította, hogy mi ezen akadémiái vállalat folytatására „képtelenek” vagyunk. Ebből következett az akadémiái megbízatás megszűnése; mert elmaradt a

⁶³ MNL BaML XIV. 39. c. 80. Történeti egyezések és tévedések. (Előzmény), 1896. június 27. (A feljegyzés a kézirat-törödékek utolsó lapjának hátoldalán található.)

⁶⁴ SZILÁGYI 1976. 215.

⁶⁵ „Még a tudományos testületeknél is szükség van az ellenzékre; ahol ez hiányzik, ott ilyet teremteni kell. Mert szükség van a tekintély diktálta dogmák ellenében részrehajlatlan kritikára. A kritikusnak pedig, hogy sikeresen védhessen vagy csáfolhassonnemcsak terjedelmesebb tudománygyal, hanem finomabb és-~~je~~ fegyverezettebb elmeéllel is kell bírnia. Csak így ellensúlyozhatja a hatalom adta tekintélyt, s döntheti halomra a szeszély építette légvárakat. (...) Mi az élet véghatárán naponként készen állunk hogy örök nyugalomra hajthassuk fejünket; - kérjük tehát ifjabb kartársainkat, ne engedjék előbbi tespedésébe hanyatlani nemzeti történettudományunkat, s vállalkozzék valamelyikük az ellenzéki feladatok folytatására. Kitüntetés vagy anyagi haszon helyett bőséges jutalmat fog a tények jogvédője találni, azon tudatban, hogy kötelességét teljesítette.”

MNL BaML XIV. 39. f. 44. Vegyes feljegyzések, é.n.

biztosítás, hogy a kiadás költségei továbbra is fődöztetnek, nem érezhettünk tehát kedvet a haszontalannak tartott vállalat, saját költségen leendő folytatására.”⁶⁶

A fennmaradt kódexek kritikai egybevetésével összeállított középkori krónikákat, legendákat és egyéb forrásokot tartalmazó gyűjteményt Mátyás Flórián európai használatra szánta.⁶⁷ (Az első kötet Szent István király és Imre herceg legendáit, a második Anonymus *Gesta Hungarorum*át és Kézai Simon krónikáját, illetve a *Bécsi Képes Krónika* szövegét tartalmazta, a harmadikban a dubninci, zágrábi, váradi krónikák, valamint 12–13. századi történeti feljegyzések, a negyedikben pedig a pozsonyi krónika, illetve kisebb forrásművek mellett Rogerius és Razanus történeti munkája kerültek közlésre).⁶⁸ A bírálatot egy névtelen szerző írta, és a *Budapesti Szemle* 1885. márciusi és decemberi füzetében jelent meg. Ezt Mátyás Flórián 1886-ban a *Századok* hasábjában közölte, és válaszolt a kritikára.⁶⁹ A négykötetes történeti kútfők gyűjteményét⁷⁰ (*Historiae Hungaricae fontes domestici*) Pauler Gyula korszakalkotónak nevezte,⁷¹ a következő elismerés is tőle származik: „(...) a szerény magán embernek köszönhetjük, hogy Szent István legendájának, a *Képes Krónikának* megállható kritikai kiadását bírjuk, s hogy a dubniczi krónika egyáltalában nyomtatásban megjelent és végre, – hogy még egyet, de a legfőbbet – említsem, az ő nevéhez fűződik annak a sokat vitatott, régi történetünk szempontjából oly fontos kérdésnek megoldása: melyik Béla királynak volt jegyzője Anonymus?”⁷²

1895-ből a jelzet és cím nélküli könyvecskében még egy bejegyzés található Muratorira vonatkozóan – „Muratori 4 t E I. 7”⁷³ –, ami a jelzet alapján szintén a szerző *Rerum Italicarum scriptores* művére utal.⁷⁴ E kötetre hivatkozást Mátyás Flórián *Nyugat-Európa története korabeli krónikák alapján* kéziratföredékében találhatunk.⁷⁵

A Pécsi Püspöki Könyvtárban Mátyás Flórián 1895. április 16-án Johann Georg von Eckhart *Corpus historicum medii aevi*...⁷⁶ kétkötetes művének első kötetét használta,⁷⁷ amelyre az 1898-ban megjelent *Egy honfoglalás előtt magyar hadjáratról* Né-

⁶⁶ MNL BaML XIV. 39. c. 124. Történeti jegyzetek II., é.n.

⁶⁷ SZILÁGYI 1976. 211.

⁶⁸ STEMLER 2004. 16.

⁶⁹ MÁTYÁS 1886. 450, 435–439.

⁷⁰ A *Historiae Hungaricae fontes domestici* ötödik kötetéhez készült kéziratokat Baranyai Béla, kaposvári levéltárnok rendezte sajtó alá. Lásd SZÖNYI 1909. 17.

⁷¹ TÓTH 1963. 4.

⁷² PAULER 1895. 354.

⁷³ PEK TGYO It. j. n.

⁷⁴ Lásd MÓRÓ 2001. 518. (R291. tétel) *Rerum Italicarum scriptores ... Collegit, adornavit, praef. auxit Ludovicus Antonius Muratorius*. IV. tom. Mediolani 1723, ex Typographia Societatis Palatinae in Regia Curia. 2 t., [10], 651 p. 6 t. 39 cm. 2° - exl. Georgii Klimo. Jelzet: PEK TGYO KK E.I.7.

⁷⁵ MNL BaML XIV. 39. c. 59. *Nyugat-Európa története korabeli krónikák alapján*, é.n.

⁷⁶ Lásd MÓRÓ 2001. 185. (E19. tétel)

Corpus historicum medii aevi, sive scriptores res in Orbe universo praecipue in Germania a temporibus maxime Caroli M[agni] imperatoris usque ad finem seculi post C.N. XV. gestas enarrantes aut illustrantes, e variis codicibus manuscriptis ... collecti, editi a Jo. Georgio Eccardo. Tom. 1–2. Francofurti–Lipsiae, 1743, J. P. Krauss. [10] fol., 2176 col., [14] fol., [9] fol., 2280 col., [10] fol. 36 cm. 2° - exl. Georgii Klimo 17'. Jelzet: PEK TGYO KK D.IV.12–13.

⁷⁷ PEK TGYO It. j.n.

metországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről művében található többszöri hivatkozás,⁷⁸ többek között a hun, avar és magyar nevezetek váltakozó használata kapcsán. Nem kizárt, hogy Mátyás Flórián 1895 után másik könyvtárban is kutatta Eccardi e művét, és az ott készített jegyzeteiből dolgozott, mindenesetre a Pécsi Püspöki Könyvtárban végzett kutatását követően az említett művében hivatkozik először Eccardinak e középkort tárgyaló gyűjteményére.

A könyvecske Mátyás Flóriánnal kapcsolatos utolsó bejegyzése szerint 1895-ben – további konkrét időmegjelölés nélkül – a *Népnevelők Kalauzát* (e.VIII.26–28.), valamint a *Kalauz* egy számát (1865 a.II.31.) kérte ki a tudós kutatásra.⁷⁹ A *Népnevelők Kalauza* (1866-tól *Kalauz*) című lap 1865-től 1870-ig havonta háromszor, 1861-től pedig évkönyvként jelent meg ugyanezen címmel, többek között kerületi tanfelügyelők, igazgatók, hitelemzők, tanítók számára. A szintén havonta háromszor megjelenő *Kalauz* általános pedagógiai és módszertani cikkeket tartalmazott.⁸⁰ Mátyás Flórián világi tanárként 1858 és 1860 között tanított a ciszterci rend pécsi főgimnáziumában,⁸¹ amelynek így tanári és ifjúsági könyvtára folyamatosan gyarapodó anyagához is hozzáférhetett. A hagyatéki iratokban, valamint a gimnáziumnak a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára őrzetében lévő iratanyagában nem találtam forrást a gimnázium könyvtárából kölcsönzött, illetve helyben használt könyvekre, folyóiratokra vonatkozóan, viszont a tudós saját könyvtárában megtalálható volt a *Népnevelők Kalauza* 1863. évi kiadása.⁸²

További források a Pécsi Püspöki Könyvtárból a hagyatéki iratanyag alapján

Több olyan forrás található a hagyatéki iratanyagban, amelyekben – többnyire a keltezésben – feltüntetésre került Pécs város neve. Pusztán ezt figyelembe véve Mátyás Flórián a jegyzetek alapjául szolgáló műveket a Pécsi Püspöki Könyvtárban is kutathatta, amennyiben azok az állomány részét képezték. E forrásokban azonban a hivatkozások alapján olyan könyvekre való utalások is felfedezhetőek, amelyek a Mátyás Flórián-könyvtárról készült jegyzékek adatai szerint⁸³ saját könyvtárában is megtalálhatóak voltak. Ilyen esetekben nem bizonyítható, hogy a tudós a saját könyvtárában meglévő köteteket a könyvtári kutatást követően szerezte-e be, vagy már korábban is könyvtára részét alkották.

Azon kijegyzetelésekről, amelyek szó szerinti, folytonos szövegmásolatai adott műveknek, és a hivatkozott művek a tudós könyvtárának nyilvántartásai alapján

⁷⁸ MÁTYÁS 1898. 21., 22., 26., 28.

⁷⁹ PEK TGYO It. j.n.

⁸⁰ <http://mek.oszk.hu/01800/01861/01861.htm> [2015.02.20]

⁸¹ BÉKEFI-KASSUBA-WERNER 1896. 281.

⁸² PEK TGYO j.n. a.

⁸³ MNL BaML XIV. 39. a. 22., MNL BaML IV. 1420. 267, PEK TGYO j.n. a, PEK TGYO j.n. b. Az egyes jegyzékekről részletesebben lásd KOC SIS 2014. 215–244.

nem voltak megtalálhatóak saját könyvtárában, pécsi helymegjelölés esetén nagyobb valószínűséggel állítható, hogy a püspöki könyvtárban történő kutatások alkalmával készültek. A nagyobb valószínűséget az alapozza meg, hogy a kutatott művek megtalálhatóak voltak Pécs akkoriban egyetlen nyilvános könyvtárában, leginkább pedig az, hogy Mátyás Flórián a kézírataiban tanulmányútjai kivételével ritkán jegyezte fel kutatásainak helyét és idejét. Mindezek alapján a következőkben a vizsgálat tárgya a biztosan és a valószínűleg a Pécsi Püspöki Könyvtárban kutatott, illetve a könyvtárból kölcsönzött művek két nagy csoportja.

Anyagi források hiányában a tudományos eredmények közlésének nehézségei mind nyelvészeti, mind történettudományi kutatásai során végigkísérték a tudós életét. Több feljegyzés tanúskodik az akadémiai támogatások szétosztásával kapcsolatos ellenérzéseiről. Meggyőződése volt, hogy az akadémia olyan szerzőket támogatott inkább, akik nem hoztak helyre évszázados tévedéseket, és új felfedezéseket sem tettek. Hat értekezésben összefoglalt Anonymus-kutatásait például – a fő tézis szerint Anonymus nem I. (uralkodott: 1060–1063), hanem III. Béla (uralkodott: 1172–1196) jegyzője volt – az akadémia még kiadásra érdemesnek sem találta, így saját költségén kellett megjelentetnie, de a *Magyar nyelvtörténeti szótárral* járó munkálatokat követően a nyelvészettel való felhagyásának oka is részben saját forrásainak tudományos célokra történő felélésében keresendő.⁸⁴

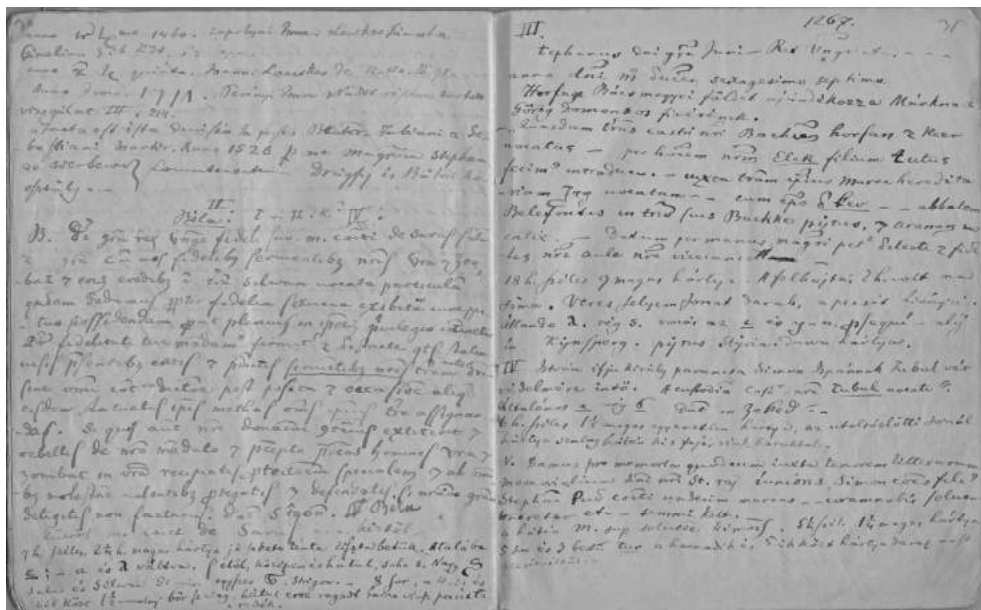
A hazai és külföldi könyvtárakat Tóth István sorai alapján saját költségén járta be,⁸⁵ a köz- és magánlevéltárakat egyaránt, amit a hagyatéki iratanyag egyes feljegyzései is alátámasztanak. A tanulmányutak alkalmával készült legtöbb jegyzet diplomatikai kutatásaihoz köthető, amelyek többségén hely- és időmegjelölés is található. 1866 szeptemberében Veszprémben Szent László diplomáját, ugyanebben az évben Zircen IV. Béla 1254. évi adománylevelét tanulmányozta, 1869 novemberében, 1870 augusztusában és 1876-ban Esztergomban kutatott. Az eredeti dokumentumokról a legtöbbször saját megjegyzéseivel ellátott, kézírásos másolatokat és – 1866. szeptember 11-ei, veszprémi kutatása során keletkezett jegyzeteiben használt kifejezéssel élve – okmánybúvárlati jegyzőkönyveket készített. Jegyzetei között „Pécsi eredeti okm.” alcím alatt a Klimo Könyvtár alapállományának részét képező oklevélgyűjteményből közöl részleteket, összesen 28, sorszámmal ellátott oklevél leírását, kiegészítve azokat saját meglátásaival.⁸⁶ Hivatkozást két helyen találhatunk a sorok között: az egyik esetben a harmadik kötet 67. lapjára, a másikban az első kötet 54. lapjára utal.⁸⁷ E jegyzetek keletkezési ideje az 1866 és 1869 közötti évekre tehető, mivel közvetlenül a kutatás során rögzített sorok felett egy 1866-os, alattuk pedig egy 1869-es tanulmányúton készített feljegyzések olvashatóak.

⁸⁴ MNL BaML XIV. 39. f. 44. Vegyes feljegyzések, é.n.

⁸⁵ TÓTH 1978. 6.

⁸⁶ Például „IV István ifju király parancsa Simon Ispánnak Tubul vár védelmére intő. (...) 6 h. széles, 1 1/2 magas egyenetlen hártya, az utolsóelőtti sornál hártya szalag hátán kis fejtér viaszpecséttel.” „VI László konsensusa Farkas, Emődi húsvét fia részére Thorona föld hagyományzása tárgyában. (...) 6. h. sz. 3 1/2 magas hártya 13 sor. a 7 és 8 -ik közt vízirányosan áthuzott hártyszalagon hátul barna viaszdarab.” MNL BaML XIV. 39. c. 109. Diplomatikai feljegyzések, 1866–1970.

⁸⁷ MNL BaML XIV. 39. c. 109. Diplomatikai feljegyzések, 1866–1970.

6. kép – Mátyás Flórián jegyzetei a *Cimelion* gyűjtemény okleveleiről (részlet).
Diplomatikai feljegyzések, 1866-1970.⁸⁸

A négykötetes gyűjtemény az Árpád- és Anjou-kortól 1709-ig bezárólag keletkezett, 266 kéziratos oklevelet tartalmaz.⁸⁹ A hagyatéki iratanyagban található történettudományi jegyzetekben még három esetben fordul elő konkrét hivatkozás a *Cimelion*ra. Egy alkalommal a „*Cimelii Episcopalis Bibliotheca*” feltüntetését követően – pontosabb hivatkozás nélkül – pusztán pár sort idéz valamely kötet ötödik oldaláról, a kutatás ideje pedig nem pontosan beazonosítható. A feljegyzés előtti és utáni jegyzetekben sem található konkrét időmeghatározás.

Ezen utóbbi *Cimelion*-hivatkozás további érdekessége, hogy közvetlenül felette egy Francisci Troll-kéziratra,⁹⁰ és egy Koller József megjegyzéseivel ellátott, Johann Christian von Engel-műre történő utalás található. Mindezek után „*Chronicon mss. 3 Tomi in folio in Biblioth. Epali 5 Ecclien*” sorral bevezetve megközelítőleg négyoldalmnyi, német nyelvű jegyzet készült – vélhetően Engel művéről – az oldalak tetején „*Koller Mss.*”, vagyis Koller-kézirat megjelöléssel.⁹¹ E jegyzeteket Szent István-

⁸⁸ MNL BaML XIV. 39. c. 109.

⁸⁹ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 216.

⁹⁰ Békefi Remig sorai alapján Troll Ferenc, a pécsi káptalan nagyprépostja 1904-ben, amikor Mátyás Flórián beteg lett, meglátogatta a tudóst, régi barátját otthonában. Ekkor a halálról beszélgettek, Mátyás Flórián pedig kijelentette, hogy áldozócütörtökön, Krisztus mennybenemelének ünnepén fog meghalni. Végül 1904. április 2-án, nagyszombaton hunyt el. Lásd BÉKEFI 1906. 19.

⁹¹ „Über die Geschichte des Ungarischen Reichs von Johann Christian von Engel Wien 1813, 1814. Bemerkungen von Joseph Koller Gross-Propsten in Fünfkirchen. 1820.”, „*Mss. Rvsz. D. Francisci Troll Canonici 5 Ecclesiensis.*” MNL BaML XIV. 39 c. 109. Diplomatikai feljegyzések, 1866-1970.

nal kapcsolatos kutatásai során készíthette, *Értekezés Anasztáz első esztergomi érsek és Szent István 1001-i oklevele fölött* című írása 1869-ben jelent meg.⁹²

E hivatkozásokat követően „*Res nummaria*” címmel 13 oldalnyi jegyzetet közöl. A forrás helyeként a *Cimeliont* jelöli meg, a kutatás ideje azonban itt sincs feltüntetve. Az oklevélgyűjteményre vonatkozó harmadik konkrét utalás „*Cymeliotheca. I.*”, a forrás helyének megjelölése pedig Pécsi Püspöki Levéltár formában történik. Ez alkalommal a kutatás során IV. darabként jelölt, Tubul vár védelméről szóló, keltezés nélküli oklevélből idéz pár sort.⁹³

Mátyás Flórián nyelvészeti és történettudományi vizsgálódásaihoz egyaránt fontos forrásnak tartotta eredeti oklevelek tanulmányozását. „*A Cod. Dipl. Hungarica nem adja mindenütt teljes hűséggel az eredeti szövegeket, nem is alkalmas előleges kritika nélkül kutfői idézésekre. Csak eredeti oklevelek huzamosabb tanulmányozása után lehetünk oly helyzetben, hogy ismert keltű okiratokban használt kifejezésekből a királyi jegyző korát némi valószínűséggel meghatározhassuk.*”⁹⁴ Egy kézirata elején pedig a következőket találhatjuk: „*Számos évet töltöttünk anyaggyűjtéssel magyar nyelvtörténeti szótárhoz. Szók és szókötési viszonyok történetírása diplomatikai buvárlatot követel, - századonként osztályozott eredeti oklevelek bírálatos ismeretét. A nálunk eddig kiadott diplomatariuminkok nem sokat e célra keveset használnak. Sem Fejér, sem a többi tudós gyűjtő jót nem áll között oklevele valódiságáról. Vagy nem tudja, vagy nem akarja megmondani nincs-e az valahol interpolálva, - nem koholt-e egészen. Sőt még arról sem biztosít; híven van-e az leírásolva és nyomtatva. (...) Anonymus művéből 180 magyar szót sorolhatunk elő; személy – hely és folyó neveket együtt véve.*”⁹⁵

Mátyás Flóriánnak 1894-ben jelent meg *Diplomatikai vitatkozások* című értekezése, amelyben egyrészt ismerteti a diplomatika fő kellékeit (a diplomák helyes olvasása, a szokásos formulák és műszavak helyes értelmezése, az írás és a pecsételési módok korszerű ismerete), másrészt a *Kálmán király oklevelei* című munka tévedéseinek helyreigazítását adja.⁹⁶ A cáfolt állítások szerzőjét, Fejérpataky Lászlót csak tudós értekezőként nevezi meg, a *Cimelionra* Mátyás Flórián e művében és annak kéziratában nem történik utalás. Ellenben a Magyar Nyelvtudomány II. füzetében 1863-ban közölt *Akadémiai értekezések igazítás és potlékul a Magyar Nyelv Szótárhoz* munkájában, az arányzik szó magyarázata esetében konkrét hivatkozás található: „*Arányzik = irányul. Az Dezmások ugy uegezzenek uele, az mintt eő Felsegenek nagioh haznara aránzik. Instructio super Decimatione 1609. Pécsi Cimelia IV. 126. l.*”⁹⁷ Ebből az következik, hogy Mátyás Flórián már 1863 előtt is – illetve legfeljebb ez évben – kutatta a Pécsi Püspöki Könyvtár oklevélgyűjteményét. A *Cimelion* tanulmányozása oklevelek írásképeinek, szóhasználati és nyelvtani sajátosságok vizsgálatát illetően nyújthatott számára mintát, amit leginkább a valóban eredeti és az eredetinek

⁹² MÁTYÁS 1869.

⁹³ MNL BaML XIV. 39. c. 109. Diplomatikai feljegyzések, 1866–1970.

⁹⁴ MNL BaML XIV. 39. c. 26. I. Értekezés Anonymus időkorá bizonytalan voltáról. Előzmény, 1866.

⁹⁵ MNL BaML XIV. 39. c. 27. Anonymus időkoráról IV. Előzmény, 1870.

⁹⁶ MÁTYÁS 1894. 581–591.

⁹⁷ MÁTYÁS 1863. 22.

vélt oklevelek közötti különbségtétel, és ez által az idők során rögzült tévedések korrigálása során kamatoztatható.

Nemcsak diplomatikai írásokat, hanem egyes szerzők történeti problémákra adott, általa hibásnak vélt megoldásait is gyakran cáfolta műveiben, de minden esetben útmutatást is kaphatunk, hogy milyen elvek mentén kell megközelíteni helyesen egy adott típusú kérdést. Erre példát találhatunk Kézaival kapcsolatos feljegyzéseiben: „Történt dolgok tényhű elbeszélése historia, - képzelt, ~~események~~ vagy valónak vélt, de nem igazolható események összeállítása, szófia beszéd, vagy mese. Midőn például Kézai harmadfélszázad mulva azt írja, hogy Péter király Sz. István hugafia volt, elhiszem, mert egykoruan is az írják, - midőn hozzá teszi, hogy atyja velenceziek hercege volt, nem hiszem el. Ezt előtte még senki nem mondotta; adja urát állításának, hol olvasta, kitől hallotta? Sokat tart ő valónak, mit olvasói némelyike hat század mulva sem akar olybá venni.”⁹⁸

„Számos tévedésekre adnak alkalmat a kútfői gyűjteményekkel nyereségre spekuláló hanyag és tudatlan vállalkozók. Például szolgál a »Monumenta Arpadiana« című, Endlicher nevét bitorló gyűjteményes munka 1849-ből.”⁹⁹ „Tiszteljük mi mindenkinél a magán véleményt bármily tarthatlannak tartjuk is azt, de Endlicher feldicsért eljárását még sem ~~mel-~~ ~~őzhetjük hallgatással~~ mentegethetjük.”¹⁰⁰ – írja a Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról befejező részének kéziratföredékében, amelyben kifejti, hogy a bécsi udvari könyvtár igazgatója a bécsi *Sambucus kódex*t Kézai művének, a bécsivel egyező *Budai Krónikát* pedig Kézai munkáján alapulónak tartotta. A kéziratföredék sorai alapján Mátyás Flórián tudós szaktársaival együtt az összes fennmaradt krónika szövegét áttanulmányozta, és képesek lennének igazolni, hogy Kézai dolgozott a Budai csoporthoz tartozó krónikákból, nem pedig fordítva.

A *Budai Krónikára* több hivatkozás található Mátyás Flórián műveiben. A hagyatéki iratanyagban fennmaradt jegyzetei alapján egy adott forrás esetében, amennyiben annak több kiadása is létezett, szinte mindegyiket áttanulmányozta, főleg a hazánkban hozzáférhető irodalmak esetében. A *Budai Krónika* eredeti példányai Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban és az Egyetemi Könyvtárban találhatóak,¹⁰¹ a Pécsi Püspöki Könyvtár azonban rendelkezett egy, a Hess András által 1473-ban Budán nyomtatott krónika Johannes Menestarffer-féle 1481-es másolatával.¹⁰² A kézirat Klimó György püspök idejében, valószínűleg 1777 májusa és 1778 között Koller József első könyvtárőr közvetítésével került a könyvtárba, és a bibliotékáról készült első katalógusban (1778) már szerepelt.¹⁰³ 1838-ban még megvolt, de 1859-ben – amely évben Mátyás Flórián már biztosan végzett kutatásokat a

⁹⁸ MNL BaML XIV. 39. c. 46. Pogány szokások őseinknél Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról, é.n.

⁹⁹ MÁTYÁS 1898. 4.

¹⁰⁰ MNL BaML XIV. 39. c. 46. Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról, é.n.

¹⁰¹ BODA 1973. 7.

¹⁰² A krónika szerzője a kolofón alapján Johann Menestarffer, a hét szabad művészet doktora és kánonjogi licenciátus, aki Bécsben másolta le a magyar krónikát. Nevének nyolc változata létezett, sokáig pedig nem jogtudósként, hanem tévesen orvosként tartották számon. Lásd SCHMELCZER-POHÁNKA 2014. 241–246.

¹⁰³ SCHMELCZER-POHÁNKA 2014. 246.

könyvtárban – már nem volt fellelhető.¹⁰⁴ Valójában ekkor még a könyvtár állományának részét képezhette, ténylegesen az 1910-es évek közepe és 1930 között kerülhetett ki abból. 1971-ben az Eötvös József Collégium könyvtárában találtak rá, és csak 1993-ban került vissza Pécsre, azóta is a Pécsi Egyházmegye őrzi.¹⁰⁵ Mátyás Flóriánnak a hagyatéki iratanyagban található *Chronicon Budense anni 1473* című, 158 számozott oldalnyi, az utolsó lapon *Quinque-Ecclesiis* (Pécs), 1882. január 28. keltezéssel ellátott kijegyzetelése nem tartalmaz utalást a Pécsi Püspöki Könyvtárra.¹⁰⁶ Elképzelhető, hogy kölcsönzött műből dolgozott pécsi otthonában, vagy jegyzeteinek nagy része Budapest valamely könyvtárában készült, de Pécssett fejezte be a munkát. Összességében a rendelkezésre álló adatok alapján nem bizonyítható, hogy Mátyás Flórián a Pécsi Püspöki Könyvtárban található műről készítette e jegyzeteit.

Pécssett, 1864. február 18-ai keltezéssel ellátott, *Egyháztörténeti jegyzetek* címet viselő írásában¹⁰⁷ Mátyás Flórián Claude Fleury egyik egyháztörténettel foglalkozó művéből idéz több részletet kommentárokkal ellátva. A keltezést, valamint azt figyelembe véve, hogy a szerző több műve is fellelhető volt a Pécsi Püspöki Könyvtárban, legfeljebb szintén csak bizonyos mértékben valószínűsíthető, hogy ott történt a kutatás. Fleury *Historia ecclesiastica* művének XIV. kötetéről készített, Pécssett, 1864. április 7-ei keltezéssel ellátott jegyzet is található a hagyatéki iratanyagban,¹⁰⁸ ami alapján arra következtethetnénk, hogy több alkalommal kutatta azt a könyvtárban, de nem zárható ki, hogy kikölcsönözte otthoni használatra – a Pécsi Püspöki Könyvtár ezen időszak kölcsönzéseit rögzítő jegyzékében sajnos nincs nyoma¹⁰⁹ –, illetve egy másik könyvtár példányát használta. Mátyás Flórián saját könyvtárának nem volt része e mű, egyéb hivatkozást pedig nem találtam rá vonatkozóan a kéziratokban és az általam vizsgált, nyomtatásban megjelent munkákban.

Mátyás Flóriánnak a *Péter és Aba királyok országlása és végnapjai* című műve kéziratföredékében a kritikai megjegyzéseket követően a következőket olvashatjuk: „Hasonló kifogásokat hoz fel Koller az 1782-ben kiadott »Pécsi püspökség történeté«ben.”, majd idéz a szerzőtől.¹¹⁰ Vagyis ismerte Koller József egyháztörténeti munkáját (*Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*) is, azonban ez esetben sem maradt fenn forrás, ami igazolná, hogy a tudós a pécsi könyvtárban kutatta annak valamely kötetét. A könyvtár közvetett hatása azonban mégis fenntartható e mű kapcsán, hiszen a püspöki könyvtár nagyprépostja Pécssett kiadott művéhez kézenfekvőbb egy pécsi tudós, kutató számára Pécssett hozzáférni, mint bárhol máshol.

Mátyás Flórián egyháztörténeti kutatásairól pár évvel nyelvészeti munkásságának befejezését követően, 1875. május 3-ai dátummal ellátott, *Egyházviselési régiségek* című akadémiai értekezésének kéziratából tudhatunk meg többet. „Jó ideje

¹⁰⁴ FITZ 1931–1932. 6.

¹⁰⁵ SCHMELCZER-POHÁNKA 2014. 249–251.

¹⁰⁶ MNL BaML XIV. 39. c. 13. *Chronicon Budense anni 1473*, 1882. január 28.

¹⁰⁷ MNL BaML XIV. 39. c. 132. *Egyháztörténeti jegyzetek*, 1864. február 18.

¹⁰⁸ MNL BaML XIV. 39. c. 133. Claude Fleury *Historia ecclesiastica* Tom. XIV., 1864. április 7.

¹⁰⁹ PEK TGYO It. Ms 556.

¹¹⁰ MNL BaML XIV. 39. c. 95. *Péter és Aba királyok országlása és végnapjai*, é.n.

hogy megszüntettem, s azt hívén végképen, akadémiai működésemet; miért értekezem mégis ma, és pedig egyházviselési régiségekről, elmondom. Hiu erőlködések közt, hogy én majd csekély vagyonom bel- és külföldi utazásokra vesztegetvén, honi diplomatikánk felvirágzását előmozdíthatom, - az esztergomi székesegyházat is meglátogatám: s bámulva kelle tapasztalnom, hogy a főoltárán és falain ~~frescoképek~~ és szemlélhető szobrok és fresco képek Sz. Adalbert, Anasztáz Gellért, és Mór püspököket nem római, hanem görög egyházi viselettel, vállatverő üstökkel és szakállal ábrázolják. Mint jelent ez ? gondolám; Schwartz Godofred elméletét fogadták el azon művek alkotói és megrendelői mely szerint, a magyarok keresztény hitre térítését, nem a római, hanem a keleti görög egyháznak kell tulajdonítanunk? (...) Ismeretlen-e korunkban mai egyházvisélet története vagy abban nyugodjunk meg, hogy képviselőnek és faragóknak minden vétkét el kell néznünk?"¹¹¹ A kézirat e bevezető szavai arra is magyarázatot adnak, hogy az utójegyzetben található hivatkozás – amely felett Pécssett, 1875. január 27-ei dátum szerepel – milyen szempontból volt fontos Mátyás Flórián számára: „(...) bajuszos még Janus Pannonius pécsi püspök, a pécsi püspöki könyvtár érmén.”¹¹²

A Pécsi Püspöki Könyvtárban nagy jelentőséggel bírt Klimó György éremgyűjteménye, ami több mint 3000 darabra becsülhető. A gyűjteményt a püspök halála után, az 1800-as évek elején kirabolták, aminek következtében szinte teljesen megsemmisült, Klimó utódai azonban újabb érmekkel gazdagították.¹¹³ A bajuszos Janus Pannonius egy 1840-es években előkerült ezüst érmen volt látható, ami mára már sajnos sem a könyvtár őrzetében, sem a püspökségen nem található.¹¹⁴ Mátyás Flórián a Pécsi Püspöki Könyvtárban végzett kutatásai alkalmával többször is találkozhatott az éremgyűjtemény darabjaival, ennek írásos nyoma azonban csak a fenti sorban maradt fenn.

Egyházviselési régiségek címmel található még egy kéziratváltozat a hagyatéki iratanyagban, ez azonban keltezés nélküli, viszont az előbbinél korábbi lehet, mivel olyan részeket is tartalmaz, amelyek a fent említett iratba már nem kerültek be, és e kéziratban is többszörösen áthúzva szerepelnek. E fájdalommal teli sorok legtöbbször négy évvel korábban abbahagyott akadémiai működésére tekintenek vissza, mind nyelvészeti, mind történettudományi munkásságára nézve a támogatottság és az elismertség hiányáról számolnak be.¹¹⁵ Kutatói szenvedélye és a könyvek iránti szeretete azonban haláláig megmaradtak, amit gazdag könyvtára is bizonyít.

¹¹¹ MNL BaML XIV. 39. c. 129. Egyházviselési régiségek, 1875. május 3.

¹¹² MNL BaML XIV. 39. c. 129. Egyházviselési régiségek, 1875. május 3.

¹¹³ RAYMAN 2007. 17–21.

¹¹⁴ Dr. Schmelcz-Pohánka Éva szíves közlése alapján, akinek ezúton is köszönöm a kutatásaim során nyújtott segítségét.

¹¹⁵ A kéziratban például a második bekezdés nehezen olvasható, a mondatok többszörösen áthúzva szerepelnek: „(...) Tudós férfiak őszhangzó itélete ellen tudomány terén nincs föllebbezés, s-saját véleményem is tehát azokéhoz járult; s meggyőződtem, hogy nem szorgalomhiány, hanem elmetehetségim csekély volta miatt vagyok képtelen e tudomány [a nyelvtudomány – megjegyzés tőlem, K. É.] gyarapítását elősegíteni. Diplomatikával (...) tüzetesen kelle foglalkoznom, mert ~~ny~~ oklevelek képezik nyelvünk egyik őstörténeti forrását. Épen midőn búcsut akarok venni a grammatikától, történik hogy az Egyetem tanári kara pályadíjt oszt, legjobb értekezésnek Anonymus időkoráról. A nyertes mű irányadó tekintélyekkel egyezőleg, I. Béla idejére ~~határozta~~ teszi őt meg. Közbekelle szólanom s ~~hat~~ őt év telet bele, míg Anonymust (...) 3ik Béla jegyzőjéül sikerült

Az akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának 1865. november 6-án tartott ülésén Hunfalvy Pál felvetette, hogy mivel Mátyás Flórián akkori, nyelvtörténeti szótárral kapcsolatos munkálatai miatt Pestre való költözése válik szükségessé, az akadémia könyvtárának másodalkönyvtárnoka is lehetne. A létszám bővítés indokolt lett volna, de az Igazgató Tanács 1866. március 18-ai határozata alapján a másodalkönyvtárnok fizetésére nem volt fedezet, valamint a tanács két nyelvtudós könyvtárnoka – Hunfalvy Pál, Budenz József – mellett inkább egy „történetnyomozót” szeretett volna kinevezni. Ezen utóbbi szempont nem teljesült, mivel 1868 végén Lindner Ernő, jogász, nyelvész, irodalomtudós, műfordító kapta meg az állást.¹¹⁶

Egy Mátyás Flórián által írt, dátum nélküli levélfogalmazvány alapján azonban a tudós mégiscsak volt könyvtáros, egy családi gyűjtemény könyvtárosa. A fogalmazványt, amely valójában egy könyvek visszakérése tárgyában írt felszólításra válaszul készülhetett, a tudós Hellebrandt Árpádnak, az akadémiai könyvtár alkönyvtárnokának címezte. A levél szövege alapján annak megírásakor Mátyás Flórián 84 éves volt, és 30 évvel ezelőtt, vagyis 1872-ben ő volt azon családi gyűjtemény könyvtárosa, amely háromkötetes Liviusának visszajuttatására szólították fel. A könyveket tudomása szerint már visszaküldte a tulajdonoshoz.¹¹⁷ Sajnos a hagyatéki iratanyagból nem derül ki, hogy mely gyűjtemény könyvtárosa lehetett a tudós. Fráter Jánosné hivatkozott munkájában beszámol az akadémia könyvtárosairól is, Mátyás Flóriánt azonban nem említi köztük.¹¹⁸ Mindenesetre a levélfogalmazványból még arra a további érdekességre is fény derül, miszerint saját könyvtárát ezernyi munkából állóra becsüli.¹¹⁹

Mátyás Flórián számos hazai és külföldi könyvtárban, levéltárban, a Pécsi Püspöki Könyvtárban pedig a fennmaradt kutatói nyilvántartások alapján 1859 és 1895 között végzett kutatásokat. Akadémiai működéséből adódó feladatai többször Budapestre szolgáltatták, Pécsre azonban mindig visszatért, ahogy a város akkoriban egyetlen nyilvános könyvtárába is több alkalommal. A tudós folyamatosan gyarapította saját könyvtárát, amihez a püspöki könyvtár is mintául szolgálhatott, a könyvtárból kölcsönzött vagy ott kutatott szerzők említett művei azonban nem képezték a Mátyás Flórián-könyvtár részét. Muratori és Bolland munkáit például többször is kutatta a könyvtárban, számos hivatkozást találni az egyes kötetekre a hagyatéki iratanyagban, a gyakran hivatkozott szerzők művei pedig sok esetben fellelhetőek voltak könyvtárában, ahogy a püspöki könyvtár alapállományát

bemutathatnom. Tudós történetbuvárink, mégis előbbi véleményökben maradtak. Megkísértém Gizela első királyémnk, Péter király származása, történeti problémáink fejtegetését; történetírói tekintélyünk nem tartják előadásimat figyelemre méltóknak. Saját ügyemben bárki illetékesb bíró nálamnál, himni kezdém tehát, hogy történettudományunk gyarapítására hasznos működésem nem szorgalmam, hanem tehetségem nincsen befolyást nem gyakorolhatan ugyan, s úgy tevék mint az ki bölcs akar lenni, és addig bölcs míg hallgat.” MNL BaML XIV. 39. c. 130. Egyházviselési régiségek, é.n.

¹¹⁶ FRÁTER 1965. 15.

¹¹⁷ MNL BaML XIV. 39. e. 48. Levél Hellebrandt Árpádhoz (fogalmazvány), é.n.

¹¹⁸ FRÁTER 1965.

¹¹⁹ MNL BaML XIV. 39. e. 48. Levél Hellebrandt Árpádhoz (fogalmazvány), é.n., A Mátyás Flórián-könyvtár állományára vonatkozó felmérések adatait lásd KOC SIS 2014. 215–244.

képező kötetek közül több is. Feltehetőleg szándékában állhatott az ott kutatott műveket, illetve néhányat azok közül valamilyen módon beszerezni. Mátyás Flórián könyvtárának és kutatásainak elemzése további kérdések felvetését teszi lehetővé. Emellett e témában folytatott vizsgálódások többek között arra is rávilágíthatnak, hogy a város első akadémikusának tudományos munkássága és személye a fennmaradt források alapján leginkább a Pécssett végzett kutatásainak és könyvtára vizsgálata révén köthető a tudós szeretett városához, ezzel is tisztelve nagysága előtt és egyben megemlékezve Pécshez való kötődéséről.

FORRÁSOK

- MNL BaML IV. 1406. g. Pécs Város Tanácsának iratai (18. sz.) 1872–1950 g. „E” (1946-ban EA, 1947-től I.), Főjegyzői (Elnöki) ügyosztály iratai. E-5398/1930.
- MNL BaML IV. 1420. Pécs város okmánytára 267. 1905.
- MNL BaML XIV. 39. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. Mátyás Flórián történész, akadémikus irathagyatéka. 1837–1904.
- a. Személyes iratok
 - b. Mátyás Flórián nyelvészeti munkásságához kapcsolódó iratok
 - c. Mátyás Flórián történettudományi munkásságához kapcsolódó iratok
 - e. Mátyás Flórián levelezése
 - f. Vegyes iratok
- PEK TGYO It. Ms 556 Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya, Irattár. *Connotatio eorum, quibus libri pro lectione dati sunt e Publica Bibliotheca Quinque-Ecclesiensi cum restitutione eorumdem accurata serie deducta.* [Pécs, 1834–1877.] 22 fol.
- PEK TGYO It. Ms 581 Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya, Irattár. Följegyzése minden úri vendégeknek, kik ezen nyilvános könyvtárt meglátogatni méltóztattak 1835-ik évi Szent György hava 24-kétől kezdődvén (1958-ig). [Vendégkönyv] 121, 58 fol. 40 cm. 2°.
- PEK TGYO It. Ms 1037 Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya, Irattár. [Könyvtárlátogatók aláírásai] 1843. Január - (július). [s. n.] 10 fol. (Régi jelzet: Ms 948)
- PEK TGYO It. j.n. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya, Irattár. [A pécsi püspöki könyvtár látogatói (1879–1897)]. [Pécs, 1877–1897.] 59 fol.
- PEK TGYO j.n. a. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya. Mátyás Flórián könyveinek betűrendes és szakjegyzéke.

- PEK TGYO j.n. b. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya. Leltári Napló – Mátyás Flórián könyvtára.
- PEK TGYO KK Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár [Sz.R.I.16, E.VII.20, N.I.12–13, E.I.7, D.IV.12–13.]
- PTE EL VIII. 114. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár. Egyetemi Könyvtár iratai. A városi közművelődési könyvtár létesítése. 1938–1939.

IRODALOM

- AMBRUSNÉ KÉRI 1992 AMBRUSNÉ KÉRI Katalin: A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868–1918 között. Pécs, 1992. (<http://mek.oszk.hu/01800/01861/01861.htm>) [2015.02.20.]
- ASZTALOS 1925 ASZTALOS Miklós: A püspöki könyvtár vendégei 1835–1925. *Dunántúl*, 1925. április 12. 11–13.
- BÉKEFI 1906 BÉKEFI Remig: Emlékbeszéd Mátyás Flórián r. tag fölött. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékszédek*, XIII. kötet. (1906):1.
- BÉKEFI–KASSUBA–WERNER 1896 BÉKEFI Remig – KASSUBA Domokos – WERNER Adolf: Emlékönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend. Budapest, 1896.
- BODA 1973 BODA Miklós: Krónika kerestetik. *Dunántúli Napló*, 1973. június 3. 7.
- CSEKUTI 1925 CSEKUTI Adolf: Mátyás Flóriánról és egyebekről. *Dunántúl*, 1925. április 3. 2.
- FÉNYES 1986 FÉNYES Miklós: A pécsi Klimó-könyvtár múlt századi forgalmáról. *Magyar Könyvszemle*, 102. (1986):1. 309–316.
- FITZ 1931–1932 FITZ József: A Pécsi Püspöki Könyvtár egy eltűnt kódexe: Menestarter Chronica Hungarorum. *Közlemények a pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Könyvtárából*, (1931–1932):3. 1–8.
- FRÁTER 1965 FRÁTER Jánosné: Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből (1865–1875). Budapest, 1965. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 45.)
- KOCSIS 2014 KOCSIS Éva: Mátyás Flórián, Pécs első akadémikusának könyvtára. In: *Rangos famíliák – jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon*. Szerk. KULT László – ÓDOR Imre. Pécs, 2014. (Baranyai Történelmi Közlemények 6.) 215–244.
- KÓKAY 1998 KÓKAY György: Muratori és Magyarország I. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században. *Magyar Könyvszemle*, 114. (1998):3. 193–206.
- MÁTYÁS 1863 MÁTYÁS Flórián: Akadémiai értekezések igazítás és pottlékul a Magyar Nyelv Szótárához. *Magyar Nyelvtudomány*, 1863. II. füzet.

- MÁTYÁS 1869 MÁTYÁS Flórián: Asztrik-Anasztáz első esztergomi érsek, és Sz. István 1001-ki oklevele fölött értekezik Mátyás Flórián m. t. akad. lev. tag. Buda, 1869.
- MÁTYÁS 1871 MÁTYÁS Flórián: Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet. III. füzet. Pécs, 1871.
- MÁTYÁS 1886 MÁTYÁS Flórián: Nyílt levél a szerkesztőhöz a Magyar történeti kútfők IV. k. ügyében. *Századok*, 20. (1886). 450, 435–439.
- MÁTYÁS 1894 MÁTYÁS Flórián: Diplomatikai vitatkozások. *Századok*, 28. (1894). 581–591.
- MÁTYÁS 1896 MÁTYÁS Flórián: Történeti egyezések és tévedések. In: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*, XVI. kötet. (1896):10.
- MÁTYÁS 1898 MÁTYÁS Flórián: Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről. In: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*, XVII. kötet. (1898):8.
- MÁTYÁS 1899 MÁTYÁS Flórián: Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. In: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*, XVIII. kötet. (1899):5.
- MÓRÓ 2001 MÓRÓ Mária Anna: A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. I. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. Budapest, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.)
- NAGY Ms NAGY Imre Gábor: Mátyás Flórián hagyatéka. Ms. Pécs, 2013.
- PAULER 1895 PAULER Gyula: Szent István király kanonizációja. Válaszul Mátyás Flóriánnak. *Századok*, 29. (1895). 354–357.
- PESTI 1536 PESTI Gábor (transl.): Aesopi Phrygis fabulae Gabriele Pannonio Peshino interprete. Esopus fabulaji, mellijeket mastan wijionnan magijar nijelwre forditot Peshij Gabriel. Viennae Pannoniae 1536. (<http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/eRMK/1f0f/2167/218f>) [2015.01.10.]
- RAYMAN 2007 RAYMAN János: Klimó György híres éremgyűjteménye. In: *„... használd ezt a könyvtárat ... a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára.” Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban. Konferencia a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában. 2006. szeptember 26.* Szerk. POHÁNKA Éva. Pécs, 2007. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 7.) 11–30.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: *„Boldog idők! Amikor az értelem intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyűjtja a következőt.”* A pécsi püspöki könyvtár története (1774–1945). Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2014 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: A Klimó Könyvtár „kincsei” I. Johannes Menestarffer, *Chronica Hungarorum*, Bécs, 1481 (Kézirat). *Magyar Könyvszemle*, 130. (2014):2. 237–252.
- STEMLER 2004 STEMLER Ágnes: Nyelvrokonság és nyelvtörténet. Mátyás Flórián nyelvtudományi munkássága. Budapest, 2004.
- SZENTGYÖRGYI 2013 SZENTGYÖRGYI Rudolf: Korai oklevélgyűjteményeink nyelvtörténeti forrásértékéről. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9. 2013. 77–88.

- SZILÁGYI 1976 SZILÁGYI Erzsébet: Adatok Mátyás Flórián életéhez, nyelvészeti és történetírói tevékenységéhez. In: *Baranyai Helytörténetírás* 1976. 209–229.
- SZŐNYI 1909 SZŐNYI Ottó: Mátyás Flórián emlékezete. A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” *Értesítője*, 2. (1909):1. 1–18.
- TÓTH 1963 TÓTH István: A pécsi Diogenes. Emlékezés Mátyás Flóriánra. *Dunántúli Napló*, 1963. június 21. 4.
- TÓTH 1978 TÓTH István: Pécs kiváló nyelv- és történettudósa. *Dunántúli Napló*, 1978. május 6. 6.

Illustrationes – Régi könyves metszetgyűjtemény

Jelen írásomban a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont által gondozott Klimó Könyvtár anyagára épülő online metszetadatbázis¹ bemutatásával szeretnék tájékoztatást nyújtani a bevezetés alatt álló szolgáltatásról.

Az *Illustrationes* nevet viselő, folyamatosan bővülő digitális képgyűjtemény alapját a pécsi Klimó Könyvtárban őrzött kötetek metszetei adják. A vállalkozás közvetlen szellemi előzményét Móró Mária Annának² a hajdani püspöki könyvtár állományában fellelhető kötetek illusztrációiról készített, belső használatra szánt jegyzékei jelentették. Az adatbázis egyediségét az adja, hogy a könyvekben található metszetek feltárása kerül a középpontba. A digitalizált anyag hosszú távon megőrizhető, digitális gyűjteményként válik kutathatóvá, ugyanakkor a forrásdokumentum megóvása mellett biztosítható lesz a hozzáférhetőség a széles közönség számára.

A honlap létrejöttének előzményei

„Ami a fül által száll le a lélekre, bágyadtabban szokott hatni a szívekre, mint amit ama hív tanú, a szem, szemlél, s a néző magának maga beszélni vél.”³

Az illusztráció szó a latin *illustro* igéből származik. Jelentése: megvilágít, világossá tesz, megmagyaráz.⁴ A könyvekben elhelyezett grafikai ábrázolások napvilágra kerülésével, értelmezzük a látványt és tudásunkkal összekapcsolva további felismerésekre juthatunk.⁵ Johannes Amos Comenius a szemléletesség elvét és az érzékszervek sokoldalú használatát kulcsfontosságúnak tartotta, ezért olyan kimondottan oktatási célra szánt könyvet készített, melyben a latin szövegek megértését képillusztrációk segítették. Megalkotta, az *Orbis Pictus* – „A világ le festve” – című munkáját, az első közhasználatban is elterjedt, képekkel illusztrált tankönyvet.⁶ Az *Orbis pictus, in Hungaricum, Germanicum et Slavicum translatus, et hic ibive emendatus*⁷ című, 1798-ban kiadott kötete a Klimó Könyvtár állományában is meg-

¹ Az új honlap (<http://ilmet.lib.pte.hu>) fejlesztését Sebestyén Zsolt internetes alkalmazásfejlesztő végezte. A weboldal működésének és arculatának megtervezése jómagam feladata volt.

² MÓRÓ Mária Anna (1944. június 4. Pécs – 2010. május 8. Pécs): a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont egykori főkönyvtárosa készítette el a Klimó Könyvtár nyomtatványainak és kézirat anyagainak első teljes feltáró katalógusát. MÓRÓ 2001.

³ HORATIUS 1833. 506. Kis János fordítása.

⁴ FINÁLY 1884. 941.

⁵ SLEZÁK 2011.

⁶ NAGY 2002.

⁷ Jelzet: PEK TGYO KK Sz.S.IX.4

található. A honlap elnevezésekor végül több szempontot figyelembe véve döntöttünk a képi világot jól kifejező *Illustrationes* név mellett.

A Klimo Könyvtár tudományosan sokszínű gyarapítási politikájának köszönhetően, rendkívül gazdag könyv és metszetanyag áll rendelkezésünkre, melyek még további kutatásra várnak.⁸ Móró Mária elsősorban a portrékat és tájakat, városokat rendezte listába, így ez alapján 7200 darab metszetet tudunk a könyvekben azonosítani. Célunk, hogy folytassuk ezt a kutatást és feltárjuk, majd bemutassuk a könyveinkben rejlő, mindaddig kevesek által ismert alkotásokat. Az adatbázisnak nem feladata az adott forrás tudományos igényű feldolgozása, azonban szeretnénk, ha a tudományos kutatásban nélkülözhetetlen segédanyagává válna.

Kosár Beépés | Regisztráció

ILLUSTRATIONES
Régi könyves metszetgyűjtemény

Címlap Ismertető Keresés Súlyó

Vittorio Amadeo Alfieri botanika Szeged irodalom
Jaime Luciano Antonio Balmes y Urpiá Bertrand Clauzel
Sir Robert Peel cigányprímás brit politikus politikus Girk György
Bécs bíró író botanikus Antoine-Laurent de Jussieu Juss.
drámaíró francia író politikus Barcelona Pécs Kazinczy Ferenc
Küstner, J. Gottfried magyar zeneszerző II. Gusztáv Adolf
Svédország

Adatvédelem Impresszum Kapcsolat
Copyright © PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont 2013 - 2014

1. kép – *Illustrationes* – Címlap

⁸ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 76–128.

A háttérrendszer működése

Az adatbázis felépítésénél azzal kellett számolni, hogy akár több ezer metszetet is gyorsan kell kezelni, ezért a MySQL⁹ InnoDB tároló motorjára esett a választás, mivel nagyszámú adatlekérdezésnél is jól teljesít. Ez az adattárolás több milliő metszet rögzítésére kínál lehetőséget.

A karakterek helyes megjelenítéséhez az UTF-8-as (*Unicode Transformation Format*) karakterkódolási eljárást választottuk, mely egyszerre támogatja a magyar „ő” és „ű” betűk, a cirill, görög, indiai, arab és héber betűk, valamint a kínai írásjegyek megjelenítését. Így minden nyelv egységes kódolást tud használni, ezáltal az adatfeltöltéskor, a különböző nyelven írt könyvek adatait az adott nyelv egyedi írásjeleit használva rögzíthetjük.

A tárgyszavak, a könyv megjelenési adatai és a készítőkről gyűjtött információk egymástól elkülönítve találhatók, különböző táblákban. Az így tárolt különböző adatokat a folyamat során egyszerűbb összekapcsolni egy-egy metszettel, illetve könnyebb az utólagos adatmódosítás az adminisztrációs felületen keresztül. Minden felvitt adatot, képet, technikai leírást lehet utólag módosítani. A metszet készítőit (metszők, festők, nyomdászok stb.) a személyek adattáblában tároljuk, ahol minden személynek meg lehet határozni a nevét, foglalkozását és születési-halálzási adatait.

Új metszet rögzítésekor a háttérrendszerben a befoglaló műre vonatkozóan a következő metaadatokat adjuk meg: a könyv címe, szerzője, megjelenési adatai, leltári száma és lelőhelyének információi. Ezután a metszet felvételéhez további adatokat veszünk fel: készítő(k), foglalkozás, születési adatok, halálzási adatok, metszet címe, készítés dátuma, készítés helye, méret, elhelyezkedés, táblaszám, technika, minőség, tárgyszó, leírás, megjegyzés, katalógus URL, ár. A folyamat végén feltöltjük a képet és egy adatellenőrzés után a metszet bekerül a katalógusba. A feltöltött képekre vízjelet helyezünk, amelyek így magán- és oktatási célra szabadon felhasználhatók. Minden egyéb felhasználás esetén egyeztetni kell az őrző könyvtárral.

Kifejlesztettünk egy duplum ellenőrző funkciót is, amely kiszűri, ha egy metszetet többször szeretnének feltölteni az adatbázisba. Az adatfeltöltő értesítést kap erről az adatfeltöltési folyamat során, és ekkor ellenőrizheti, majd eldöntheti, hogy valóban egyezik-e a két metszet.

⁹ A MySQL egy többfelhasználós, SQL-alapú (*Structured Query Language*) relációs adatbázis-kezelő rendszer.

Metszet felvétele Vissza a listaoldalra

A könyv adatai > Metszet adatok > További adatok > Képfeltöltés > Áttekintés

Kattintson ide a metszet feltöltéséhez!

Vissza Tovább

2. kép – Képfeltöltés

A honlap bemutatása

Az *Illustrationes – Régi könyves metszetgyűjtemény* használata ingyenes, bárki számára szabadon elérhető. A honlap fejlécében Pécs ábrázolása látható 1763-ból, Klimó György püspök (1751–1777) idejéből, *Civitas Quinque-Ecclesiensis a. 1763 sub Georgio Klimo, Episcopo* felirattal. Pécs látképe Pruner Ignác¹⁰ pozsonyi építőmester, rajzoló városképe alapján készült.¹¹ A metszetet Hochrein József¹² (1820–1905) pécsi festő, litográfus, nyomdász 1863-ban készítette. A kivágott részleten a pécsi székesegyház, Gázi Kászim pasa dzsámija és a hozzá csatlakozó karcsú minaret, Jakováli Hasszán dzsámija (szintén minarettel), illetve az Assisi Szent Ferenc plébániatemplom (Ferences templom, Barátok temploma) látható a belső vár fala, valamint a külső városfal mellett.

A *Címlapon* egy címkefelhő fogadja a látogatókat, amely a leggyakrabban keresett kulcsszavakból tevődik össze véletlenszerűen. Ennek segítségével könnyen fellelhetőek azok a népszerű tárgyszavak, amelyek a metszetekhez kapcsolódnak. Ezekre kattintva, a kiválasztott tárgyszavakhoz tartozó metszetek fognak kilistá-

¹⁰ BOROS 2010a.

¹¹ GIRK 1875. Jelzet: PEK TGYO KK c.V.25

¹² BOROS 2010b.

zódni. A fejléc jobb felső sarkában található a *Kosár*, illetve a *Belépés* és *Regisztráció* lehetősége. A honlapon szabadon lehet böngészni. A megrendelés igénybevételéhez – képrendelés, illetve a könyvek megjelenési adatainak megtekintése – regisztrálni kell az oldalon. A fő menüpontokat a *Címlap* mellett az *Ismertető*, a *Keresés* és a *Súgó* alkotják. A láblécben az *Adatvédelem*, *Impresszum* és *Kapcsolat* menüpontok találhatóak.

3. kép – Fejléc

Az *Ismertető*ben egy rövid leírás olvasható a projektről és a célkitűzéseinkről:

„...A vállalkozás közvetlen szellemi előzményét Móra Mária Anna, a Klimó Könyvtár fáradhatatlan kutatójának tematikus, belső használatra szánt lajstromai jelentették a hajdani püspöki könyvtár gyűjteményben fellelhető kötetek illusztrációiról. Az *Illustrationes* ennek egy lényegesen továbbfejlesztett, a 21. század igényeinek megfelelő változata, mely a metszetek digitális összegyűjtését, kereshetővé és megtekinthetővé tételét tűzte ki célul. Személynévre, helynévre és tárgyszavakra kereshető adatbázissal azoknak kívánunk segítséget nyújtani, akik egyes korszakokhoz, vagy különböző témákhoz kapcsolódóan keresnek képi ábrázolásokat, hogy pontos forrásmegjelölés birtokában hivatkozassanak a felhasznált képekre.

Célunk, hogy a Klimó Könyvtárban fellelhető könyvek képanyagának teljességét feldolgozva az eddig nem vagy alig ismert képi ábrázolásokat is közkinccsé tegyük.”

Az oldal fő funkcióját a *Keresés* menüpont adja. A weboldalon található képek között többféle szempont szerint kereshetünk: *tárgyszó* – a mezőben megadott kifejezést a kereső, a metszetekhez rendelt tárgyszavakban, a technikák között, a leírásban és megjegyzésben, valamint a készítés helyében keresi; *cím* – a metszetek címei között keres; *évszám* – a készítés dátumai között keres; *név* – a készítők és a tárgyszavak között keres; *azonosító* – a metszet egyedi generált azonosítójában keres. A képek egyedi azonosítására szolgáló számsor felépítése: [örzőhely rövid neve].[generált sorszám], pl.: TGYO.100536763. A baloldalon megjelenő mezőkre írhatjuk a keresőszót, vagy kiválaszthatjuk azt az adatbázisban tárolt teaurusz listából. A *Keresés* gombra kattintva indíthatjuk el a keresési folyamatot. A megadott szempontok alapján, a találati oldalon jelenik meg az eredmény. Megjelenítésük kétféle módon történhet, csak a bélyegképek, illetve a képek melletti főbb adatok megjelenítésével, továbbá kiválaszthatjuk, hogy egyszerre mennyi képet szeretnénk látni az oldalon. Több találat esetén a lapozó nyilakat használva lépegethetünk az oldalak között.

A metszet a *Tovább* gombra kattintva jelenik meg nagyobb méretben és az adatlapon az adatfeltöltés során rendszerbe került információk lesznek olvashatóak. Ha a kép fölé visszük az egeret, megjelenik egy nagyító funkció, mellyel tüzetesebben is megszemlélhetjük a kiválasztott alkotásunkat.

Georgius Girk mp. Episcopus Quinque-Ecclesiensis Vissza a listaoldalra

Készítő(k)
Hochrein József

Cím
Georgius Girk mp. Episcopus Quinque-Ecclesiensis

Készítés éve
1874

Készítés helye
Pécs

Technika
kőrajz (litográfia)

Minőség
Fekete-Fehér

Méret
127 mm x 170 mm

Tárgyszó
Pécs
püspök

Cirk György

19. század

teológiai doktor

Buda

Baja

Megjegyzés
Nyomt. Hochrein J. Pécsen. A metszeten Hochrein

874 olvasható.

Órzhely
PTE EK TCYO

Azonosító
TCYO.77818571

Kép forrása
A könyv megjelenési adatait a metszet megvásárlásakor adjuk át Önnek.

Ára: Ingyenes

Kosárba helyezés

4. kép – A metszet adatlapja

A *Kosárba helyezés* gombra kattintva tudjuk megrendelni az adott metszetet. A felső sarokban lévő *Kosár* menüponthoz visszatérve láthatjuk, hogy a termék beke-
rült a kosárba. A *Tovább* gombra kattintás után már csak annyi a dolgunk, hogy regisztrálunk, ha eddig még nem tettük meg, vagy belépünk, ha már az oldal tagjai vagyunk. Még egyszer ellenőrizhetjük adatainkat, majd az *Adatvédelmi nyilatkozat* elolvasása és elfogadása után a *Rendelés* leadása gombbal leadhatjuk rendelésünket.

Minden beérkezett megrendelést követően automatikus visszaigazolást küld a rendszer, amellyel jelezzük látogatóinknak, hogy rendszerünk fogadta és tárolja a megrendelést. A rendelés feldolgozása után kiküldjük a végleges e-mail üzenetet, amely tartalmazza majd a megrendelt tételeket és azok leírását.

A *Súgó* menüpontban a keresésről és a másolatrendelésről olvasható tájékoztatás. Az *Illustrationes* gyűjteményének bármelyik metszete megrendelhető másolatként. Másolat alatt a kép nagy felbontású, vízjel nélküli változatát értjük, amely digitális képként rendelhető. Egyéni felhasználás esetében a megrendelt digitális másolat kizárólag tudományos kutatáshoz, illetve egyéni tanuláshoz, egyéni felhasználás céljából, a hatályos szerzői jogi szabályok figyelembe vételével használható fel. A másolat nyilvános közlésre nem használható fel. Nyilvános felhasználás esetén minden esetben egyeztetni kell az őrző könyvtárral.

Az *Adatvédelem* menüpontban megfogalmaztuk az *Illustrationes* adatvédelmi nyilatkozatát:

„Az Illustrationes – Régi könyves metszetgyűjtemény az alábbiakban ismerteti adatkezelési elveit és elvárásait, melyeket saját magával, mint adatkezelővel szemben megfogalmazott és betart.

Adatkezelési alapelvei összhangban vannak az adatvédelemmel kapcsolatos hatályos jogszabályokkal, így különösen az alábbiakkal:

- 1992. évi LXIII. törvény - a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról (a továbbiakban Avtv., adatvédelmi törvény);

- 2001. évi CVIII. törvény - az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről (Eker. tv.);

Az Illustrationes – Régi könyves metszetgyűjtemény használata ingyenes, bárki számára szabadon elérhető. Az email cím bekérése a személyhez kötődő másolatkérés lebonyolításához, valamint az elengedhetetlen kapcsolatfelvételhez szükséges. A könyvek megjelenési adatainak megtekintéséhez valamint a megrendelés igénybevételéhez regisztrálni kell az oldalon. Az email címet kizárólag a metszetgyűjtemény céljaira használjuk fel.”

RÖVIDÍTÉS

PEK TGYO KK

PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár

IRODALOM

FINÁLY 1884

FINÁLY Henrik: A latin nyelv szótára. Budapest, 1884.

BOROS 2010a

BOROS László: Pruner Ignác. In: PL II. 149.

BOROS 2010b

BOROS László: Hochrein József. In: PL I. 305.

GIRK 1875

GIRK György: Sermones latini, quos Georgius Girk, olim episcopus quinque-ecclesiensis, ad clerum suum dioecesanum, item ad alumnos in Seminario suo vario

- tempore habuit. Quinque Ecclesiae, typis Lycei Episcopalis, 1875.
- HORATIUS 1833 HORATIUS FLACCUS, Quintus: Horatius' levelei. Második könyv. Pesten, Trattner-Károlyi 1833.
- MÓRÓ 2001 MÓRÓ Mária Anna: A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klíma-könyvtár katalógusa. I. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. Pécs, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.)
- NAGY 2002 NAGY Károly Zsolt: Orbis Sensualium Pictus - A' Látható Világ lefestve. Joh. Amos Comenius művének s különböző kiadásainak összehasonlításából nyert néhány tanulság. *Egyháztörténeti Szemle*, 3. (2002):1. 69–82.
- PL 2010 Pécs Lexikon. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. I-II. kötet. Pécs, 2010.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az értelem intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyújtja a következőt.” A pécsi püspöki könyvtár története (1774–1945). Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)
- SLEZÁK 2011 SLEZÁK Ilona: Az általános iskolai tankönyvek illusztrációról. *Könyv és Nevelés*, 13. (2011): 1. (http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/az_altalanos_iskolai_tankonyvek_illusztracioirol) [2015.08.10.]

Oktatás- és művelődéstörténet

Pécsi vonatkozású történelemtankönyvek a Pécsi Püspöki Joglyceumban (1865–1922)

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a Pécsi Püspöki Joglyceum oktatási rendjében az intézmény újjáalakulásától a megszűnéséig eltelt időszakban kik tanították a történelmet a diákoknak, és milyen történelemtankönyveket használtak/használhattak tanárok és diákok a tanítás/tanulás során. Figyelmünket elsősorban azokra a tanárookra irányítjuk, akik helyi oktatók voltak, és a saját maguk által írt tankönyvből tanítottak. A kérdést tágabb tematikai kontextusba helyezzük, melynek megválaszolásához áttekintettük a Pécsi Püspöki Joglyceum történetére vonatkozó szakirodalmat,¹ a Pécsi Püspöki Joglyceum könyvtárának,² továbbá a Pécsi Püspöki Könyvtárnak (Klimo Könyvtár és Kanonoki Gyűjtemény) a katalógusait,³ valamint a Püspöki Joglyceum évkönyveit.⁴ Vizsgálatunk időkerete 1865 és 1922 közé esik, amely időszak alatt viszonylag nyugodt feltételek és körülmények között jogi szakképzés folyt Pécsen.

¹ A kérdés modern kori szakirodalma jól feltárt, komoly kutatómunkára alapozott eredményeket, tudományos konferencián elhangzott névumokat tekinthetünk kiindulási alapnak. Pl.: PPJLE 2009.

² Forrás: PEK TGYO Kt. Jelzet nélkül = PPJL KVT JKV. A „jegyzőkönyv” tulajdonképpen a joglíceum könyvtárában beszerzésre került és lajstromba vett dokumentumok katalógusa, amely 150 lapból áll. Külső borítója papírkötésű, 4 sarkát rézborítás védi. Ugyancsak rézből készült a kötet közepén elhelyezett csat is. Minden lapon 7 oszlopból és általában 27 sorból álló táblázat található, ebbe vitte be a könyvtáros a legfontosabb könyvészeti adatokat. A táblázat fejléce az alábbi adatokat tartalmazza: a dokumentum sorszáma; a könyv címe; a kötet száma; a szerző neve; a kiadás helye és ideje; a dokumentum könyvtári azonosítója. 8 darab, piros színű, keménypapírból készített elválasztó „fül” biztosította a lajstromozott kötetek tematikus elkülönítését: hittudomány, jog- és államtudomány, bölcsészettudomány, történettudomány és földrajz, mennyiség és természetrajz, nyelvészettudomány, szépirodalom és vegyes. A katalógusban három féle írás található, a bejegyzések döntő többsége egyetlen könyvtárostól származik, a két másik kézírás tulajdonosai kb. az 1880-as évek végén kiadott és beszerzett köteteket vihették be a katalógusba. A joglíceum könyvtárának katalógusa tartalmaz még szabadon álló (a katalógus utolsó lapjai között található) cédulákat, melyek közül 6 darab olyan könyvek felsorolása, amelyek nincsenek meg a könyvtárban, és a feljegyzést író ezt a listát adhatta a könyvtárosnak a beszerzés elősegítésére, a többi papír (6 darab) pedig olyan elismervény, amely a kikölcsönzött könyvek adatait tartalmazza, és amelyek 1878 és 1892 között íródtak.

³ MÓRÓ 2001.; A PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont katalógusa (Klimo Könyvtár Kanonoki Gyűjtemény) (<http://corvina.tudaskozpont-pecs.hu/WebPac/CorvinaWeb?pagesize=10&DATEstart=&DATEend=&LANG=&TYPW=&LOCA=&COLL=KL&text0=&index0=AUTH&textlogic0=and&text1=&index1=TITL&textlogic1=and&text2=6%25&index2=CALL&action=find&button=Keres&whichform=advancedsearchpage¤tpage=advancedsearchpage>) [2014.10.02.]

⁴ PPJL Évk 1899–1922. 21 darab évkönyv.

Történeti előzmények

Témánk szempontjából szükséges röviden áttekintenünk a jogászképzés történetét, hiszen, ahhoz hogy a jogi képzésben használatos szakkönyvek, tankönyvek (és azon belül is a történelemtankönyvek) használatával kapcsolatos megállapításokat tegyünk, be kell ágyoznunk a témát a jogakadémiák, a joglíceumok oktatási rendjének rövid történetébe.

A két tornyu templom és a jogakadémia.

Zelensy K. fényképe után.

1. kép – A Pécsi Püspöki Joglyceum épülete⁵

Pécssett már a 11. századtól kezdve találunk olyan iskolát, amely magasabb végzettséget adott.⁶ Az 1367-es egyetemalapítási kezdetek után a 18. század kiemelkedő egyházi főméltósága, Klimó György (1751–1777) küzdött azért, hogy a városnak magasabb iskolája legyen. Halála után, bár sikerült elérni, hogy 1785-ben a királyi akadémia a tankerületi átrendezések után Győrből Pécsre kerüljön, az öröm nem sokáig tartott, hiszen 1802-ben az akadémiát visszahelyezték ismét Győrbe. A következő püspök, aki tovább folytatta a hiányzó felsőfokú iskola létrehozásáért folytatott küzdelmet, báró Négyessy Szepesy Ignác (1828–1838) volt. A püspök a városi méltóságokkal összefogva, jelentős anyagi áldozatot vállalva folyamodott a műkö-

⁵ Baranya multja és jelenje. Szerk. VÁRADY Ferenc. 1. köt. Pécs, 1896. 389.

⁶ Bővebben: RAJCSI 2009.

dés engedélyezéséért, melyet először 1832-ben, majd módosítva és kiegészítve 1835-ben engedélyezett a király.⁷ Az alapítási okirat birtokában kezdte meg a működését a pécsi püspöki líceum két karral (ahogy a korabeli szóhasználatban mondták: tanfolyammal): a bölcsészeti és a jogi karral. Ettől kezdve a püspöki líceum Pécs város egyik meghatározó oktatási intézménye lett. Az 1848/49-es szabadságharc, illetve a leverését követő időszak politikai változásai nem hagyták érintetlenül Pécs város oktatásügyét sem. A háborús körülmények közepette a jogi kari előadások szüneteltek, 1848 és 1851 között nem volt beiratkozott hallgatója a jogi tanfolyamnak. Elmélyítette a válságot az új osztrák oktatásügyi rendelkezés, az *Entwurf*,⁸ amely ugyan a középfokú iskolák (azon belül is a reáliskolák és gimnáziumok) képzését szabályozta, hatással volt azonban az akadémiák/líceumok sorsára is, hiszen e rendelkezés szerint a bölcsészeti stúdiumot a gimnáziumba kellett beolvasztani. A bölcsészeti tanfolyamoknak a líceumtól való leválasztása, valamint Pécsen a Szepesy-alapítványból finanszírozott líceum és a ciszterciek által vezetett gimnázium közötti vita hosszan elhúzódott, és csak 1853-ban, Girk György püspök (1853–1868) hivatalba lépésével látszott újból esély arra, hogy a jogi oktatás ügyét felelevenítsék Pécsen. Girk rendezte a Szepesy-alapítvány és a ciszterciek közötti pénzügyi-finanszírozási vitát,⁹ tárgyalásaiba bevonta a városi képviselőket, majd újból kezdeményezte a joglíceum megnyitását. A kormány közvetlen hatálya alá helyezett pécsi joglíceum ünnepélyes megnyitására 1865. október 15-én (151 évvel ezelőtt) került sor. Ettől kezdve a pécsi joglíceum fejlődéstörténete megegyezik a többi királyi akadémiával, oktatási rendje igazodott a tudományegyetemekhez, majd 1874-ben a jogakadémia jog- és államtudományi karrá alakult át. És bár a tanulmányi idő négy évre emelkedett, és képzési tartalmát tekintve is igazodott a joglíceum a jog- és államtudományi karokhoz, versenyhátrányát nem tudta leküzdödni. Továbbra sem volt ugyanis joga *promotiót* és *habilitációt* kezdeményezni, azaz tudományos fokozatot adni, illetve a képzés színvonala is sok kritikát vont maga után.¹⁰ Kezdetét vette a jogakadémiai képzés lassú agóniája, a képzőhelyek elnéptelenedése. A jogakadémiai sorsát előrevetítette az 1912. évi XXXVI. törvény is, amely két magyar királyi – azaz állami – tudományegyetem felállításáról rendelkezett Debrecenben és Pozsonyban, amely egyrészt elszívta a jelentkezőket a vidéki jogakadémiáktól, másrészt a jogakadémiák körüli polémiát felekezeti síkra terelte. Amikor a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemnek az I. világháborút lezáró békerendezés után el kellett hagynia a várost, Pécs városa komoly eséllyel indult az egyetem új székhelye ügyében. Pécs mellett komoly érvként szolgált nem csak az akkori vallás- és közoktatási miniszter, Klebelsberg Kuno támogatása, hanem a pécsi Joglyceum iskolaszervezőinek korábbi érdemei, illetve Zichy Gyula püspöknek azon előrelátó döntése, hogy az egyetemnek átadja a líceum

⁷ RAJ CZI 2009. 38.

⁸ ENTWURF 1849.

⁹ RAJ CZI 2009. 44.

¹⁰ MEZEY 2009.

templomát, illetve a Szepesy püspök által továbbfejlesztett Klimó Könyvtárat.¹¹ Ezzel a pécsi joglíceum sorsa rendeződött, egyben mint az Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar jogelődjének története befejeződött.

Történeti források

A joglíceumi tanárokkal és tankönyvekkel kapcsolatos kutatásokat több forráscsoportból meríthetjük.¹² Ezek közül az első csoport a püspöki líceum évkönyvei, melyeket az 1899 és 1922 közötti időszakban vizsgálhatjuk. Mivel 1899 előtt a Lyceum nem adott ki évkönyvet, ezért a képzésnek mind személyi, mind tartalmi kérdéseivel kapcsolatban egy korabeli történeti összefoglalóra, Kopcsányi Károly 1897-ben kiadott könyvére (*A Pécsi Jogakadémia múltja s jelene*)¹³ támaszkodhatunk. A mű erőteljes forrástani megalapozottsága, a szerző eltökélt forráskutatói szándéka, valamint a történeti hűségre törekedő objektivitása miatt e kiadvány forrásértékűnek tekinthető,¹⁴ melyet a milleneumi ünnepekhez kapcsolódóan mutatott be Kopcsányi. Mint „nyilvános rendes jogtanár” könyvének előszavában részletesen leírja, hogy a pécsi jogakadémia történetét az országos nyilvánosság eddig nem ismerte kellően, pedig az alapítók komoly erőfeszítéseket tettek és áldozatokat hoztak az intézmény létrehozásáért, megalapozásáért. Az ország ezer éves történelmének megünneplése, illetve a vallás- és közoktatási miniszter 1894. évi rendelete azonban jögalapot adott arra, hogy az országos kiállításon a felsőoktatási intézmények sorában a pécsi joglíceum története is bemutatásra kerüljön. Kopcsányi a korabeli (irattárban, levéltárakban és könyvtárakban található) források alapján írta meg az intézmény történetét.

A tankönyvekkel, történettudományi munkákkal kapcsolatos szakirodalomhoz Szabolcs Ottó és Katona András *Történelem tantárgy-pedagógiai olvasókönyvét*, Unger Mátyás¹⁵ máig érvényes – a középiskolai tankönyveknek a történelmi tudatot meghatározó szerepét boncolgató – megállapításait vettük alapul, illetve átlapoztuk a *Századok* című történelmi szakfolyóirat vonatkozó évszámait is.

¹¹ POHÁNKA 2009.

¹² A további, mélyebb kutatásokhoz a Baranyai Megyei Levéltár iratanyagát is át lehet tekinteni:

1/ MNL BaML VIII. 2. c. A Pécsi Püspöki Joglíceum iratai – 6. Gazdasági iratok

2/ MNL BaML VIII. 2. c. A Pécsi Püspöki Joglíceum iratai – 1. A tanári kari értekezletek jegyzőkönyvei (1865–1904)

3/ MNL BaML VIII. 2. c. A Pécsi Püspöki Joglíceum iratai – 2. Iktatott iratok (1865–1900)

¹³ KOPCSÁNYI 1897.

¹⁴ A kötet forrásértékét maga Kopcsányi bizonyítja, hiszen részletesen leírta előszavában, hogy pécsi, fővárosi levéltárakban, a könyvtári iratokban nézett utána állításainak, illetve még azt is kiemelte, hogy az anyaggyűjtés igen nehéz volt „...az okmányanyag szétszórtsága, részben hozzáférhetetlensége miatt, és mert az intézetnek [a Pécsi Püspöki Joglíceumnak [Beszúrás tőlem FDÁ] irodája, rendszeresen kezelt levéltára nincsen.” KOPCSÁNYI 1897. 2.

¹⁵ UNGER 1979.

A joglíceumi képzés tanárai

A joglíceum tanárai képzett, latinos műveltségű tudós tanárok, akik nemcsak az iskolának, hanem Pécs város kulturális közéletének is aktív szereplői voltak.¹⁶ A tanári állások betöltése kinevezés útján történt,¹⁷ e jogot ketten birtokolták: a mindenkori pécsi püspök és a ciszterci rend apátja. A püspök négy tanárt nevezhetett ki a bölcsészeti fakultáshoz (a bölcsészettan, történelem, matematika és fizika tanszékre), míg a jogi fakultásra két tanárt (a politikai tudományok, váltó- és kereskedelmi jog és a hazai jog tanszékére). Az apát mindkét fakultásra a hitszónok (egyben a hittan tanára) és a magyar nyelv és irodalom tanára személyére is tehetett javaslatot. A tanári kinevezések akkor váltak véglegessé, ha azt a Helytartótanács a felterjesztés után engedélyezte. A jogi fakultás élén a püspök által kinevezett prodirector állt, aki felett a szakmai felügyeletet a győri tanulmányi királyi főigazgató gyakorolta. A pécsi püspök a tanárokat az egyházmegye papjai közül választotta ki. A tanárok szakmai kvalifikációját kormányrendelet szabályozta, melynek értelmében nyilvános rendkívüli tanár csak az lehetett, aki jogi végzettséggel, és egyben magántanári képesítéssel (habilitációval) rendelkezett.

A tanárok, mielőtt munkába álltak volna, esküt tettek a tanári testület előtt. Javadalmazásuk nem volt egyforma, mert fizetségük függött éveik számától, illetve az „előléptetési illetéktől”, amelyet az alapfizetésükön túl kaptak. Valamennyi tanárnak a líceum épületében biztosítottak lakhatást. A diákok a látogatott órák (collegiumok) után „tanpénzt” fizettek tanáraiknak, mely jövedelem a tanári díjazás fontos részét képezte.

A tanári kar személyzete közé tartozott a pedellus is,¹⁸ aki rendes javadalmazásban részesült,¹⁹ és legfőbb feladata az volt, hogy az akadémiai hallgatókat ellenőrizze, fegyelmi vétségeiket jelentse.

A joglíceumi képzés tartalma – tantervek, tankönyvek

A pécsi líceum jogi karán a győri tantervek szerint haladt az oktatás, a tantervet „életbeléptetés végett”²⁰ elküldték láttamozásra a győri tanulmányi főigazgatónak. Az 1833/34. évi tanévtől kezdve az oktatás két évfolyamon folyt latin nyelven, minden nap 8–10 vagy 11-ig, illetve délután 2–4 óráig. Tanítás kedden délután és csütörtökön egész nap nem volt, a tanítási szünetben volt alkalom arra, hogy a diákok felkeressék a püspöki líceum könyvtárát. 1845 márciusától kezdve a tanítás nyelve már nem latin, hanem magyar volt. Az előadásokra kötelező volt járni, a

¹⁶ LENGVÁRI 2009.

¹⁷ KOPCSÁNYI 1897. 18–19.

¹⁸ Az alapító levél 5. pontjában nem a pedellus kifejezés, hanem a „*curator*” szerepel. Idézi KOPCSÁNYI 1897. 33. 211. l.j.

¹⁹ „... évi 150 frt fizetés, öt öl fa, szabad lakás és világítás” KOPCSÁNYI 1897. 33.

²⁰ KOPCSÁNYI 1897. 23.

megtanultakról évente egyszer, a vizsgán kellett számot adni, amiről a diákok „tanodai bizonyítványt” kaptak. A líceum 1865-ös újjászervezése után a királyi jogi akadémiákon érvényben lévő tanrend és tankönyvek alapján folyt az oktatás. Az 1865/66. tanévben pl. a történelmet Horváth Mihály tankönyve²¹ alapján heti 10 órában Szeredy József oktatta.²² Az 1874-es új szabályozás, melyet a vallás- és közoktatási miniszter adott ki, új tantervet és ezáltal tantárgyi struktúráját rendelt el.²³ A rendelet szabályozta a négy évfolyamos jogi képzés tantárgyi struktúráját, elrendelte, hogy azon tárgyak oktatására, amelyek mögött nincs tanszék, magántanárokat lehet felkérni, de csak abban az esetben, ha a habilitáció sikeres teljesítése után erre az illető személy a jogosultságot megszerezte. A rendelet 18. §-a külön szabályozza a bölcsészet és művelődéstörténet köréből kötelezően választandó kollégium helyzetét. Mivel az esetek nagy részében (így Pécsen is) nem volt arra kapacitás, hogy a történelem tárgyat oktatását önálló tanszék keretén belül oldják meg, így a történelmi stúdiumokat magántanárok oktatták. A „művelődéstörténet” cím alatt az első évfolyam számára a második szemeszterben, míg a „legújabb kor történelme”, illetve a „bölcsészeti erkölcsstan” speciálkollégiumként az első szemeszterben került meghirdetésre. Mindhárom tárgyat kötelezően el kellett végezniük a joghallgatóknak.

Az oktatáshoz, illetve a tanuláshoz szükséges könyvekről, tankönyvekről a könyvtárak állományának elemzésével, a korabeli katalógusok áttekintésével nyerhetünk adatokat. Pohánka Éva kitűnő tanulmánya feltárta a Pécsi Püspöki Joglyceum könyvtárának történetét,²⁴ és jelezte azt a kutatómódszertani problémát, hogy a két püspöki könyvtárként definiált könyvtár megkülönböztetése problémát jelent. A Püspöki Könyvtár állományát a joglíceum hallgatói is használták, ezt bizonyítja a beíratási szabályzat IV. pontja is, amely kimondta, hogy „A Pécsi jogakadémia hallgatói (...) a rendkívül gazdag tartalmú püspöki könyvtárt díjtalan használhatják és különösen az alap- és államvizsgálatokhoz szükséges könyveket, jegyzeteket és térképeket ingyenesen kölcsön vehetik.”²⁵ Témánk szempontjából most elsősorban a tankönyvekre fókuszálunk, és utalunk egy korábbi tanulmányunkra,²⁶ melyben a Klimó Könyvtárban található tankönyvek tematikai, nyelvi elemzését, és néhány tankönyv szövegelemzését végeztük el. E korábbi kutatás vizsgálati szempontjait megtartva most kiemelünk két pécsi szerzőt, és bemutatjuk az általuk írt, és Pécsen nyomtatott tankönyveket.

²¹ HORVÁTH M. 1842–1846.

²² KOPCSÁNYI 1897. 42.

²³ A vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1874. évi május 19-én 12917. szám alatt kibocsátott szervezeti szabályzat. Idézi KOPCSÁNYI 1897. 44., 150–158.

²⁴ POHÁNKA 2009.

²⁵ PPJL ÉVK 1912.

²⁶ DÁRDAI 2007.

Történet és földrajz.

Rend. szám	A könyvek címe	Kötet szám	Író neve	K i r a d a s		Mely más kiadás található
				évj.év	lap	
<i>V. Szekrény</i>						
<i>Külhoni történelem</i>						
1	<i>Unsere Zeit 1789-1830</i>	18		Hirtgen	1826	V. 1-18
2	<i>Die Geschichte unserer Tage</i>	6		Hirtgen	1831	V. 14-19
3	<i>Die Geschichte unserer Tage</i>	1	Hüttenbäum	Hirtgen	1843	V. 20
4	<i>Geschichte Frankreichs 1830-?</i>	5	Mühlgen	Hirtgen	1840	V. 21-25
5	<i>Die Frau und die Herr</i>	1		Hirtgen	1838	V. 26
6	<i>Geschichte Griechenlands 1833-1838</i>	1	Mühlgen	Hirtgen	1838	V. 27
7	<i>A. Humboldt's handb. d. Naturg.</i>	2	Richard	1855	Bad.	V. 28-29
8	<i>Geograph. Vorträge</i>	1	Carl Lehmann	Carl	1846	V. 30
9	<i>A. Humboldt's handb. d. Naturg.</i>	1	Mühlgen	Carl	1853	V. 31
10	<i>Monis Jansén's u. komische</i>	1	Waller	Carl	1859	V. 32
11	<i>Europa's Lander</i>	1				V. 33
12	<i>Universal Historie</i>	1	Schöner	Göttingen	1775	V. 34
13	<i>Historie antiquae</i>	1	Hoffmann	Frankf.	1854	V. 35
14	<i>Europ. Geschichte der Römer</i>	4		Wien	1792	V. 36-39
15	<i>Historie universale</i>	2	Bulla	Carl	1836	V. 40-41
16	<i>Gründungs der Geographie u. Sprach.</i>	1	Bulla	Köln	1857	V. 42
17	<i>Kl. u. Geogr.</i>	1				V. 43
18	<i>Gründ. u. Geogr. u. Sprach.</i>	1	Bulla	Köln	1858	V. 44
19	<i>Europ. u. Asien's Lander u. u. u.</i>	1	Hummel	Frankf.	1838	V. 45

2. kép – A Pécsi Püspöki Joglyceum könyvtárának katalógusa²⁷

Pécsi tanárok – pécsi tankönyvek

A Pécsi Püspöki Joglyceum tanárainak számát 1865 és 1896 között Kopcsányi 37-re²⁸ teszi. Az oktatókat négy csoportba sorolja: tanárok, segédtanárok, óraadók, és az istentiszteletet végző személyek. A tanári státuszokkal kapcsolatban két problémát említ meg; az egyik a szerinte magas fluktuáció – „a jövő-menő tanárok... nagy száma” –, a másik pedig az a tény, hogy a püspök magántanároknak nevezett ki segédtanárokat, holott erre a hatályos rendelet értelmében csak akkor lett volna

²⁷ PEK TGYO Kt. ltsz. n.

²⁸ KOPCSÁNYI 1897. 75.

joga, ha a kinevezett eleget tud tenni az egyetemi magántanári képezésnek. Kopcsányi felsorolásában szerepel az a két segédtanár, kiknek tevékenységével és tankönyvírói szerepével részletesebben foglalkozunk. Egyikük Tibold Özséb, a másik tanár pedig Rézbányai Nep. János.

*Tibold Özséb Zsebszótára*²⁹

Tibold Özséb Károly 1838. október 29-én Pápán született, ciszterci rendi áldozópap és tanár, aki az 1870-es években a pécsi katolikus főgimnáziumban a történelem és a földrajz tanára volt.³⁰ Az 1874/75. év I. félévében tanította a művelődéstörténet tárgyat a Pécsi Püspöki Joglyceumban, a II. félévben már nem, ennek okáról, részleteiről többet nem tudunk. Kopcsányi csak annyit jelez, hogy Tibold „lemondott”, mely után a tárgyat Maczki Valér gimnáziumi tanár vette át 1874–1877 között. Ezután két évig Csizmadia Vilmos tanította a bölcselet, az erkölcsan és a művelődéstörténet tantárgyakat 1877 és 1878 között.

Tibold Özséb lemondása után a ciszterci uradalom egyik központjába, a mezőfalvi plébániára került, ahol plébánosként tevékenykedett 1885 és 1892 között.³¹ Még pécsi tanársága alatt állította össze és rendezte sajtó alá azt a helynévtárat, amelyet még ma is Csuday Jenő és Fényes Elek hasonló jellegű munkái mellett, mint a történelmi kutatás számára fontos faktografikus adattárak, és a könyvtári tájékoztató munkában nélkülözhetetlen helységnévtárak egyik fontos dokumentumát tartjuk számon.

A Pécsen nyomtatott *Világtörténelmi helyek zsebszótára* munkát azon melegeben a *Századok* című történelmi szakfolyóirat recenzálta, hiszen az 1870. évi 9. füzetben a szerkesztő Thaly Kálmán meglepően hosszán – legalábbis a többi könyvismertetéshez képest részletesen – bemutatja a kötetet. Kiemeli hasznosságát, azt hogy a szerző a történelmi jelentőségű helyeket számba vette, és az adatokat ezekről a helyekről összegyűjtötte. A recenzens feladatát jól ellátva azonban kemény kritikával is illeti a munkát, és felsorolja azokat a helyeket, amelyeket hiányol a műben.

Tibold munkájához szokatlanul rövid, ám tényekben, gondolatokban gazdag előszót írt³². A bevezetőben csak a leglényegesebb információkat közölte: célja az volt, hogy az ifjúság tanulását megkönnyítse azáltal, hogy az eseményekhez könnyebben hozzá fűzhessék a helyszíneket. Az újabb kor kronológiai határát 1848/49-ig tolt ki, az események adatainak feltárásához egy osztrák szerzőnek, Friedrich Wilhelm Rüstow *Az 1848–49-diki magyar hadjárat története* című, magyarra

²⁹ TIBOLD 1870.

³⁰ SZINNYEI 1914. XIV. = (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>) [2014.10.10.]

³¹ 1892. április 3-án halt meg Hercegfalván.

³² Sem a Püspöki Joglyceum, sem a Klimó Könyvtár nem rendelkezik ezzel a kötettel, a *Zsebszótárat* a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény őrzi, amely példányból azonban a címlapot valaki kivágta. Így pontos könyvészeti adatokat nem magából a dokumentumból, hanem egyéb katalógusok leírásaiból tudunk beazonosítani.

fordított munkáját³³ használta fel. Az összegyűjtött adatokat, azaz a magyar és az egyetemes történelem helyszíneit betűrendbe szedte. Az adatokhoz a Vaszary Kólos által írt (Horváth Mihály korábbi műve³⁴ alapján átdolgozott) tankönyvét vette alapul.³⁵ Egyébként a ciszterci rend pécsi katolikus gimnáziumában a Vaszary-féle történelem tankönyvből tanítottak, feltételezhető, hogy maga Tibold Özséb is használta ezt a tankönyvet, és ehhez készítette el a tanári-tanulói segédletet. A Vaszary-féle tankönyvön kívül megemlíti előszavában a következő munkákat is, amelyekre támaszkodott: Demerácz János Pécsett, 1862-ben nyomtatott *A magyar királyság állaprajza*, Fényes Elek *Magyarország geográfiai szótára* 1851-ből, Hunfalvy Jánostól *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása*, végül Palugyay Imre *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása* című munkáit.³⁶ Tibold Özséb nem pusztán a helyszíneket írja le a pontos földrajzi paraméterekkel, hanem ahol lehet és szükséges, a helyszíneket „felöltöztette” az események rövid leírásával is. Tibold Özséb vidéki gimnáziumi paptanárként, a joglyceum magántanáraként a pécsi fiatal generációk történelmi és földrajzi személetét formálta, *Zsebszótárával* pedig a történelmi kutatásban máig használható segédletet készített.

Rézbányai János művelődéstörténeti tankönyve

Rézbányai Nep. János a pécsi egyházmegye áldozópapja, pécsi árvaházi igazgató, joglyceumi tanár 1831. január 16-án Pakson született. Az elemi iskolák elvégzése után először magántanuló volt a gimnáziumban, majd a következő két osztályt a piaristáknál, a többi a zirci ciszterciák vezetése alatt álló katolikus főgimnáziumban végezte Pécsen. Ugyanott, mint papnövendék teológiai tanulmányokat folytatott. Pappá szentelése után Tolna és Baranya megyei falvakban, illetve Pécsen különböző plébániákon káplánkodott. 1857 szeptemberében a pécsi megyés püspök a papnevelő intézet lelkiigazgatójának nevezte ki. 1864 tavaszán Vókányba, egy Baranya megyei kis faluba ment plébánosnak, ahol közel nyolc évig működött. Innen tért vissza ismét Pécsre, ahol a püspök az árvaház igazgatójának nevezte ki. Emellett 1878. augusztus 28-ától a pécsi püspöki jogakadémián mint magántanárt alkalmazták, 1907-ig tanította a művelődéstörténet tantárgyat. A joglyceumi hallgatók számára ő adta elő a bölcseleti erkölcsöt és a művelődési történelem tárgyakat, továbbá speciálkollégiumot hirdethetett a legújabb kor történelméről a francia forradalomtól kezdődően. Tagja volt a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Szakosztályának. Írói vénával megáldott paptanár volt, aki az 1850-es évek elején a papnevelő intézetben magyar irodalmi kört alakított, illetve több korabeli folyóiratnak, hírlapnak is állandó szerzője volt.³⁷

³³ RÜSTOW 1866. I-II. Az első kötetet Vértesi Arnold, a másodikat Áldor Imre fordította.

³⁴ HORVÁTH M. 1842–1846.

³⁵ VASZARY 1866.

³⁶ DEMERÁ CZ 1862.; FÉNYES 1851. I-IV.; HUNFALVY 1863–1865. I-III.; PALUGYAY 1852–1855.

³⁷ BRÜSZTLE 1874. I. 142.; 1880 IV. 873.; SZINNYEI 1906. XI. = (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>) [2014.10.10.]; HORVÁTH E. 2010. Rézbányai 1918. április 8-án hunyt el Pakson.

A következőkben azokat a munkáit mutatjuk be, amelyeket joglíceumi tanárként írt. E tankönyvek helytörténeti jelentőségét nemcsak az adja, hogy pécsi jurátus diákok tanultak és vizsgáztak belőle, hanem az is, hogy pécsi szerző munkáját pécsi nyomdában, Pécsen adták ki. Mindkét tankönyv a művelődéstörténet tantárgy elsajátítását segítette.³⁸

Mielőtt azonban részletezzük e két művelődéstörténeti tankönyvet, röviden ráterünk arra az oktatáspolitikai, tudománytörténeti helyzetre, amely a történelem tantárgy iskolai oktatásával, illetve a történettudományi témák kutatásával kapcsolatos, illetve utalunk azokra a történettudományi munkákra, tankönyvekre, amelyeket a püspöki líceum könyvtárának katalógusában találtunk.

A történelem tanítását Magyarországon először a *Ratio Educationis* (1777; 1806) szabályozta, és a kor szellemiségének megfelelően a történelemtanítást alapvetően a nevelés eszközének tekintették. Ezt a céltételezést mind a katolikus, mind a felekezeti iskolák még hosszú évszázadokig elfogadták. A tananyag értelmezése is a kor történelemfelfogását és tudományfilozófiáját tükrözte. Ennek szellemében születtek meg az első magyar nyelvű történelem tankönyvek, amelyek minden hazai képző intézményben elterjedtek. A legismertebb Losonczy István *Hármas kis tükör* című tankönyve volt.³⁹ Fél évszázaddal később, a reformkor idején új szemléletű tankönyvek íródtak, melyek a történelemtanítás fő célját abban látták, hogy a történelem tanulása által a magyar nemzet erkölcsi ereje, műveltsége emelkedjen, polgári léte erősödjön. E művelődéstörténeti irányzatú tankönyvek új generációját képviselték mind a protestáns, mind a katolikus szellemiségű tankönyvírók: Bocsor István⁴⁰, a pápai kollégium neves tanára, Spányik Glycér⁴¹, és Horváth Mihály⁴² katolikus szerzők. E három említett tankönyv mindegyike megtalálható a püspöki líceum könyvtárának katalógusában, így Rézbányai biztosan ismerte ezeket a munkákat,⁴³ e könyvek szellemiségét, újfajta történelemfelfogását magáévá tette, és beépítette a saját tankönyveibe is.

Az *Európa művelődéstörténete* tankönyv két részből áll, de egybefűzve így egy vaskos, több mint 500 oldalas könyvön kellett a diákoknak átrágniuk magukat. Ezen kívül egy külön kötet az ókori népek kultúrtörténetét taglalja közel 500 oldalon. Rézbányai minden bizonnyal tisztában volt azzal, hiszen nagy tapasztalata volt a nagygimnazisták tanítása kapcsán, hogy ekkora ténytanyagot, ilyen nagy oldalszámban csak világosan felépített szerkezettel, tudatos módszertani megoldásokkal lehet elsajátítani. Feltételezhető, hogy volt tudomása arról, hogy ez a 16–18 év közötti korosztály egyrészt mennyire fogékony az új ismeretek iránt, másrészt hogyan lehet gondolkodásukat szigorú módszerességgel fejleszteni. E tankönyvek mintaszerűek a mai kor tanára számára is abból a szempontból, ahogy Rézbányai a

³⁸ RÉZBÁNYAI 1878. I/1., 1879. I/2., 1881. II.; RÉZBÁNYAI 1886.

³⁹ SZABOLCS-KATONA 2006. 18.; DÁRDAI 2007. 38–40.

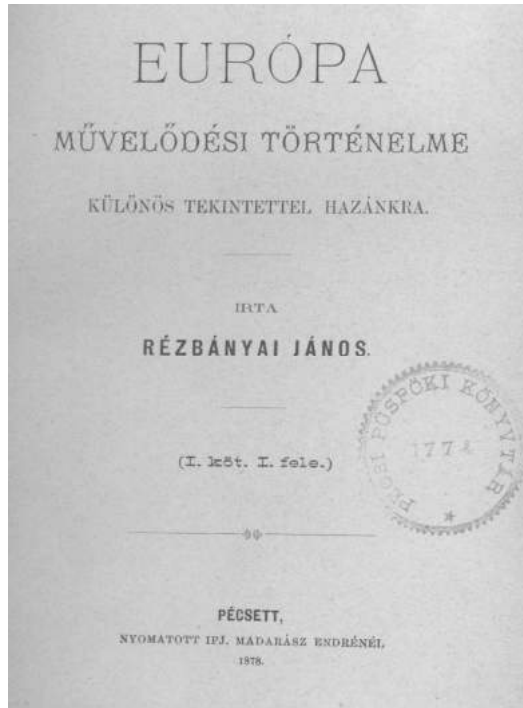
⁴⁰ BOCSOR 1861–1864.

⁴¹ SPÁNYIK 1825.

⁴² HORVÁTH M 1842–1846.

⁴³ További tankönyvek, amelyek szerepelnek a Püspöki Lyceum könyvtárának katalógusában, és amelyeket Rézbányai ismerhetett: BUMÜLLER 1854–1858. I –II/2.; SZALAY 1852–1862. I–VI.

tankönyv szerzőjeként beavatja olvasóit munkájának módszertani dilemmáiba. E gondolatait a korabeli könyvek, tankönyvek szokásához hasonlóan egy hosszú bevezetőben fejti ki.

3. kép – Rézbányai János: *Európa művelődési történelme különös tekintettel hazánkra.* (Pécs, 1878) első kötetének címlapja

Előszavát azzal indítja, hogy kettős oka volt annak, hogy tankönyvírásra adta a fejét. Az első okot abban látta, hogy szereti ezt a tárgyat, és ezért minden nehézség ellenére vállalkozott az írásra. A második ok pedig az, hogy „*még mindig hiányzik oly eredeti munka, mely az európai polgárisodás történelmét, hazánkat is belefoglalva, tárgyalná.*” Tisztában van azzal, hogy európai történelmet írni csak elegendő források birtokában lehet, aminek azonban komoly anyagi vonzata van. Mindenesre jelzi, hogy az általános történelmi munkákon kívül forrásként használta más tudományterületek, és tevékenységek (irodalom, művészetek, ipar) történeti leírását, ezekre hivatkozik is könyvében. Nemcsak az autentikus forrásoknak, hanem a művelődéstörténet-írásban alapvető szempontként szereplő kortörténeti háttér bemutatásának a jelentőségét hangsúlyozza. Meg is magyarázza ennek fontosságát: „*Ezt nemcsak a világosság és érthetőség kedvéért tettem, hanem azért is, hogy... elke-*

rülhessem némely újabb cultur-történések ama eljárását, melylyel az események helyébe saját egyéni nézeteiket illesztve... téves következtetésekre jutottak.”⁴⁴

A tananyag beosztását úgy oldotta meg, hogy az nemcsak könnyen feldolgozható, hanem változatos, érdekes is. Végezetül előszavában utal arra, hogy a tankönyvben vannak „polemikus színezetű helyek,” amelyek abból adódnak, hogy az ellentétes nézetek és vélemények kapcsán állást foglal, de mindezt igyekszik a „kellő higgadság és tárgyilagosság megtartásával” elérni. Rézbányai nem állítja, hogy munkája kifogástalan, tudja, hogy lehetnek tárgyi tévedések is a tankönyvben, az ezekre való utalást elvárja az olvasótól.

E bevezető szavak már önmagukban is felkeltik az érdeklődést, és biztosítanak egyfajta motivációt a tanulásban. A ma olvasója, ha belelapoz a könyvbe, értékeli Rézbányai János tankönyv szerzői munkáját: e tankönyvben megelevenedik a múlt kultúrtörténete, a nevek, események, helyszínek mögött ott húzódik az érthetően, tömören előadott korrajz, a tankönyvben szereplő állítások kapcsolódnak korábbi történések kutatásaihoz, Magyarország története pedig jól illeszkedik az egyetemes történeti elbeszélésbe.

Rézbányai munkásságát unokaöccse, Rézbányay József vitte tovább a Pécsi Püspöki Joglyceumban 1907 és 1922 között. Ő vette át nagybátyjától nemcsak a katedrát, hanem az általa írt művelődéstörténet tankönyveket is.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a Pécsi Püspöki Joglyceumban kitűnő tudós tanárok oktattak, akik mint tankönyvszerzők is elismertek voltak. A líceum diákjai kiválóan megszerkesztett, nagy szakértelemmel megírt tankönyvekből ismerhették meg Európa és Magyarország történelmét, azon belül is kultúrtörténetét. A történelem és művelődéstörténet tantárgyak, bár nem tartoztak a jogászképzés szakmai tárgyai közé, mégis fontos szerepet töltöttek be a képzésben, hiszen hozzájárultak ahhoz, hogy a joglíceumba járó diákok, történelmi, irodalmi ismeretekkel felvértezett művelt szakemberekké váljanak.

RÖVIDÍTÉSEK

MNL BaML
PEK TGYO Kt
PPJL

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztály, Kézirattár
Pécsi Püspöki Joglyceum

FORRÁSOK

BOCSOR 1861–1864

BOCSOR István: Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre. Főtanodai, s magányhasználatul. 1–4. füzet. Pápán, A reform. főiskola betűível Magda L. által, 1861–1864.

⁴⁴ RÉZBÁNYAI 1878. IV.

- BUMÜLLER 1854–1858 BUMÜLLER, Johannes: Világtörténet. Ford. DANIELIK József – FENICZY János. I-II/2. kötet. Pest, Szent István Társulat, 1854–1858.
- BRÜSZTLE 1874–1880 BRÜSZTLE József: Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis, distincte a tempore amotae cum exitu seculi 17-mi tyrannidis Turcicae, restitutaque in his partibus tranquillitatis, adjectis quibusdam aetatem hanc antecedentibus, commentariis historicis illustrata. Quinque-Ecclesiis, Typis Lycei Episcopalis C. Ramazetter, 1874–1880.
- DEMERÁ CZ 1862 DEMERÁ CZ János: A Magyar Királyság állapotja. Hiteles adatok nyomán. Pécs, Bittermann Könyvnyomdájában, 1862.
- ENTWURF 1849 Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts. Wien, Gedruckt in der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1849.
- FÉNYES 1851 FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. 1–4. kötet. Pesten, Nyomatott Kozma Vazulnál, 1851.
- HORVÁTH M 1842–1846. HORVÁTH Mihály: A magyarok története. 1–4. szakasz. Pápa, A Ref. Főiskola betűivel, 1842–1846.
- HUNFALVY 1863–1865. HUNFALVY János: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. 1–3. kötet. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1863–1865.
- MÓRÓ 2001 A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa I. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. Összeáll. MÓRÓ Mária Anna. Budapest, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.)
- PALUGYAY 1852–1855 PALUGYAY Imre, ifj.: Magyarország történeti, földrajzi és állami legújabb leírása. 1–4. kötet. Pest, Heckenast Gusztáv sajátja, 1852–1855.
- PPJL Évk 1898–1922 A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve 1898–1922-iki tanévről. Pécs, 1898–1922.
- PPJL Kvt Jkv Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtárának jegyzőkönyve. (Kézirat) [Pécs, 1865–1898] 150 p.
- RÉZBÁNYAI 1878–1881 RÉZBÁNYAI János: Európa művelődési történelme különös tekintettel hazánkra. Pécs, Nyomatott ifj. Madarász Endrénél, 1878–1881. 1/1. kötet: 1878.; 1/2. kötet: 1879.; 2. kötet: 1881.
- RÉZBÁNYAI 1886 RÉZBÁNYAI János: Az ó-kori népek művelődési története. Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1886.
- RÜSTOW 1866 RÜSTOW, Wilhelm Friedrich: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. 1–2. kötet. Ford. VÉRTESI Arnold – ÁLDOR Imre. Pest, Emich Gusztáv tulajdona, 1866.
- SPÁNYIK 1825 SPÁNYIK, Glycér: Historia practica regni Hungariae. Pesthini, Typis Nobilibus J. M. Trattner de Petroza, 1825.
- SZALAY 1852–1862 SZALAY László: Magyarország története. 1–6/3. kötet. Lipcse, Geibel Károly; Pest, Kiadják Laufer és Stolp, 1852–1862.

- TIBOLD 1870 TIBOLD Özséb: Világtörténelmi helyek zsebszótára, különös tekintettel hazánkra. Tanodai és magánhasználatra. Pécs, Nyomatott ifj. Madarász Endre nyomdájában, 1870.
- VASZARY 1866 A magyarok története rövid előadásban. Horváth Mihály ugyanazon című munkája nyomán. Al- és közép-tanodák használatára. Szerk. VASZARY Kolos. Pest, Heckenast, 1866.

IRODALOM

- DÁRDAI 2007 F. DÁRDAI Ágnes: Régi tankönyvek a hajdani Pécsi Püspöki Könyvtárban. In: „...használd ezt a könyvtárat ...a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára.” Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban. Konferencia a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában. Szerk. POHÁNKA Éva. Pécs, 2007. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 7.) 31–47.
- HORVÁTH E. 2010 HORVÁTH Eszter: Rézbányai János. In: *Pécs Lexikon* I. kötet. Pécs, 2010. 179.
- KOPCSÁNYI 1897 KOPCSÁNYI Károly: A pécsi jogakadémia multja s jelene. Pécs, Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 1897.
- LENGVÁRI 2009 LENGVÁRI István: Jogakadémiai tanárok mint egyetemi vezetők az Erzsébet Tudományegyetem első pécsi évtizedében. In: PPJLE 2009. 193–203.
- MEZEY 2009 MEZEY Barna: A jogakadémiák a jogászképzés történetében. In: PPJLE 2009. 17–36.
- POHÁNKA 2009 POHÁNKA Éva: Egy jogi „szakkönyvtár” múltja. A Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtára. In: PPJLE 2009. 253–276.
- PPJLE 2009 A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Szerk. KAJTÁR István – POHÁNKA Éva. Pécs, 2009.
- RAJCSI 2009 RAJCSI Péter Pál: A Pécsi Püspöki Jogakadémia története. In: PPJLE 2009. 37–47.
- SZABOLCS–KATONA 2006 Történelem. Tantárgy-pedagógiai olvasókönyv. Dokumentumok a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához. Összeáll. SZABOLCS Ottó – KATONA András. Budapest, 2006.
- SZINNYEI 1891–1914 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. kötet. Budapest, 1891–1914.
(<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>)
[2014.10.10.]
- UNGER 1979 UNGER Mátyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben. 2. kiad. Budapest, 1979.

A fegyelmezett világ munkása. Daniele Concina a színjátszás veszedelméről

Klimo György püspök pécsi tevékenységét a céltudatosság jellemezte, és talán nem túlzás kijelenteni, hogy a fegyelmezettség eszménye hatotta át egész egyházvezetői munkásságát. Könyvgyűjteményének forrásait, tartalmi, nyelvi egységeit többen vizsgálták, az egyes ritkaságokra is jutott figyelem.¹ Hogy a hivatására Bécsben felkészült püspök a 18. század 70-es éveiben magánkönyvtárát megnyitotta a nyilvánosság előtt, azzal bizonyára az volt a célja, hogy környezete színvonalasabban képviselhesse a katolikus keresztény tanokat.

De mit jelentett a kereszténység a 18. században, és hogyan törekedett társadalmi pozícióinak védelmére a világi gondolkodás térhódításával szemben (például a világkép, az életvitel, a tekintélytisztelet kérdéseiben)? Egy könyvtár vizsgálata is képet adhat a korban megfogalmazott válaszokról. E hatalmas könyvtárnak azonban csak kicsiny részéről, annak is tematikus tételeiről van most szó.²

A Klimo Könyvtár csaknem két tucat kötetet őriz Daniele Concínától (1687–1756); akinek neve Daniel, Daniele, Daniello alakban is előfordul.

A Klimo Könyvtár Concina-művei közül csak két, egymással összefüggő, színházi tárgyú könyve megközelítésére vállalkozom a következőkben. A több részből összeállított, sok vendégszöveget is tartalmazó művek a 18. század derekán (1754-ben, illetőleg 1755-ben) jelentek meg, amikor a színjátszás, a színház ismét vehemens viták tárgya lett Nyugat-Európában.

Hogyan viszonyuljon az egyház a helyi mulatságok szokásához és a hivatásos színjátszás terjedéséhez? Milyen magatartást tanúsítson a keresztény egyház szigorú tanításaiból nem következő visekedésformákkal kapcsolatban? E kérdések felvetése a 17. században már színházinak nevezhető vitákhoz vezetett Nyugat-Európában – a franciaországi például 1639-ben a protestánsok színházellenes írásaival kezdődött és csak az 1690-es évek végén ült el valamelyest. Pontosabban akkor, amikor az Edme Boursault (1638–1701) művei elé illesztett, színházpárti előszóra³ – talán Francesco Caffaro (1650 k.–1720) művére – érkezett vehemens válaszok keltette indulatok lecsillapodtak. Úgy tűnik, az oratoriánus rend képviselői a vita különböző szakaszaiban egyaránt elmarasztalóan ítélték meg a színjátszást. E tény sajátos tradícióhoz kapcsolja Daniele Concina – maga is oratoriánus teológus – színházellenességét.

¹ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012.

² A nyelvi szempontú megközelítés, mint például az angol könyvek vizsgálata esetében (HARTVIG 2009) nem volna célravezető; a korábbi könyv értekező nyelve a latin, a rá következő évben csaknem ugyanaz olasz nyelven jelenik meg Concínától: de mindkettő többnyelvű az idézetek miatt.

³ CAFFARO 1694. 1–75., lásd még: BOURSALUT 1697. 302–316.

1. kép – Daniele Concina⁴

A szerzőről

Daniele Concina Friuli tartományban született, Görzben a jezsuitáknál tanult. A domonkos rendbe való belépést életrajzírója szerint indokolta vonzódása is a szegénységet választó domonkosok vallásosságához is, ezt az irányt a Salomoni Jakabról elnevezett kongregációban sajátította el igazán. 1708-ban a San Martino e Rosa rendházban mint domonkos szerzetes filozófiát tanult, majd teológiát a Rosario alle Zattere rendházban – ez utóbbi lett az otthona 1711-től 1715-ig (idős korában oda vonult vissza és ott hunyt el). Közben Cividale del Friuli-ban filozófiát oktatott, gyakorta ment Rómába, le is kezdte írni és kötetekben kiadni heves, a jezsuitákkal is perbe szálló prédikációit. Elveihez ragaszkodott, folyamatosan a vallási polémiák középpontjában volt.⁵ Számos műve között legjelentősebb kiadványa egy dogmatikai traktátus 12 kötetben: *Theologia christiana dogmatico-moralis* (Róma–Velence, 1749–1751).⁶

Pályarajzára és műveinek monografikus feldolgozására halála után csaknem tíz évvel, 1767-es impresszumú, bresciai kiadású, latin nyelvű könyvben kerítettek

⁴ A kép forrása: SANDELLI 1767. 1. t. A Klimó Könyvtárban (Klimó püspök ex librisével egy 1767-es, bresciai kiadása (Brixiae, E Typographio Jo: Mariae Rizzardi, 1767.) található. Jelzet: PEK TGYO KK CC.VI.28. MÓRÓ 545–546. (S 123)

⁵ Vö. PRETO 1982.

⁶ CONCINA, Daniele: *Theologia christiana dogmatico-moralis*. 1–12. Tomus. Romae, Prostant venales Venetiis: Apud Simonem Occhi, 1749–1751. (A 2. (Róma–Velence, 1755) és 3. kiadás (Róma–Velence, 1758) fellelhető a Klimó Könyvtárban; Jelzet: PEK TGYO KK T.V.4-5-6-7-8-9-10-11-12-13; PEK TGYO KK Sz.G.I.2-3-4-5-6-7. MÓRÓ 2011. 145. (C633., C634. tétel)

sort egykori rendtársai – álnéven;⁷ Egyikük „Padre Sandelli da Padova” (valójában Vincenzo Domenico Fassini). Könyvének címe: *De Danielis Concinae vita et scripti commentarius* (Simone Occhi kiadása).⁸ A szenvedélyesen vitázó teológusról ad képet, ezért aztán a Gaspari katalógus is ezt a szenvedélyes portrét örökíti át a 20. századra.⁹ Fassini Concina összes botrányát (zajos vitáját) filológiailag dokumentálja, a röpiratoktól a gúnyversekig és a provokatív értekezéseire adott válaszok értelmezéséig. A kiadványban 25 oldalon a Concináról szóló gúnyversek értelmezése is olvasható. A színházi vita kérdését „Sandelli” monográfiája a 33. és a 34. fejezetben beszéli el. A 33. fejezetben éppenséggel a színházi könyv által kiváltott vitáról értekezik.¹⁰

Concina másik korai életrajzírója velencei rendtársa volt, Giovanni Vincenzo Patuzzi az oratoriánusok rendjéből, aki Eusebio Eraniste néven közölt. Az 1768-ban Bresciában, Giammaria Rizzardi nyomdájában megjelent, terjedelmes, olasz nyelvű életrajz címe *Vita del padre Danielo Concina dell' ordine de' predicatori*.¹¹

A későbbiekben többen is foglalkoztak Concina személyével; az egybehangzó vélemények szerint fáradhatatlanul támadta a világi intézményeket, és műveivel a római katolikus egyház folyamatos szigorító intézkedéseken alapuló megújítására törekedett. XIV. Benedek pápa, számon tartotta munkáit, de javaslatának nem adott minden esetben teret. (Ennek a pápának ajánlotta Voltaire *Mahomet ou le fanatisme* című munkáját.)¹²

Nagy mennyiségű könyv publikálása jelzi Concina pályáját, ezekben a keresztény ember „királytükreit” készíti el a kötelező böjtöléstől az uzsorakölcsön elutasításáig, az öltözködés erkölcsstanától a Biblia értelmezéséig, a családi életig mindent derekas szabályozásnak vet alá. Vagy legalábbis ilyenre tesz javaslatot.

A szerkesztőről

A két szóban forgó kötetnek mégis inkább értelmi szerzője és kompilátor-szerkesztője, nem pedig autora volt ő; amit mond, nem új és nem eredeti a modern értelemben. Azonban a polemikus alapmagatartás és a nyomtatás bátor felhasználása saját (hitbuzgalmi) elképzelései terjesztésére akkoriban újszerű és egyéni megoldásnak számított a katolikus egyházpolitikában.

⁷ SANDELLI 1767.

⁸ SANDELLI 1767.

⁹ „La sua figura è stata oggetto di dibattiti ancora nel XX secolo, con il giudizio favorevole espresso su di lui da Jemolo e quello invece fortemente limitativo di Franco Venturi, che lo ritenne un teologo torrentiziano e precluso a qualsiasi novità. (Viták keresztittüzében áll alakja a Jemolo-féle kedvező képtől az ezzel ellentétes, szűk látókörű, őt türelmetlen és minden újat elutasító teológusnak láttató Franco Venturi-ig. (Egyed Emese fordítása)” Cat. Gaspari, 1, 110. Olschki, 10864. – A könyvritkaságokat forgalmazó kereskedők is erre hivatkoznak.

¹⁰ SANDELLI 1767. 87.

¹¹ Szerzője Eusebio Eraniste (EZ Giovanni Vincenzo PATUZZI 1700–1769 írói neve), a továbbiakban ERANISTE [PATUZZI].

¹² A pápa (Lorenzo Lambertini néven bolognai érsek) és felvilágosodás viszonyáról vö. RUSSOMANNO 2012.

Mint szerkesztő, Concina skrupulusok nélkül válogat céljainak megfelelő szövegeket a legkülönbélebb művekből.

A latin nyelvű könyv második kiadása (pontosabban újranyomása) 1754-ből¹³ és a második az elsőt tartalmaiban részben megismétlő, de bővebb, olasz nyelvű könyv (1755-ből)¹⁴ által ismerhetők meg Daniele Concina színházi nézetei a Klimó Könyvtárban. Mindkettőben megtalálható Klimó ex librise,¹⁵ tehát a püspök saját gyűjteménye részét képezték.

A könyvek nem függetlenek a Szentszék korabeli orientációjától. Pápasága nyolcadik évében XIV. Benedek olyan körlevelet adott ki *Inter caetera* címmel, amelyet Daniele Concina latinul és olasz fordításban is szükségesnek tartott könyve elejére illeszteni. Ebben az olvasható, hogy a pápa megengedi ugyan a hagyományos karnevál megülését, de siet hozzátenni, hogy nem kell túlságosan kiterjeszteni, sőt óvatosságra int: „egyébként is tudni való, hogy a megtúrt dolgok a legkevésbé sem javallt dolgok”.¹⁶ A szabad időről (az idő szabad eltöltéséről) – de ennél többről is szó van, a pápa belső műhelyéhez fáradhatatlanul közelítő Concina művei bizonyítják.¹⁷

Értekezés latinul és idézetgyűjtemény a színház eredendően bűnös voltáról

Concina könyve először 1752-ben jelent meg. Második kiadását őrzik a Klimó Könyvtár kincsei között. A ma a ritka könyvek sorába tartozó *De spectaculis theatralibus cristiano cuiques tum laico, tum clerico vetitis dissertationes duae. – De presbyteris personatis* Rómában, az Apollinea nyomdában jelent meg 1754-ben, második kiadásként, voltaképpen utánnomás, díszkiadás.¹⁸

Munkáját Concina Andrea Majoralnak, Velence érsekének ajánlja, mint akinek teológiaiilag – Aranyaszájú Szent János tanításai révén is – meghatározó volt a szerepe abban, hogy a színházzal kapcsolatos hitvédő gondolatok megszülessenek a szerzőben. A Majoralnak szóló ajánlást egy Szent Ágostontól származó idézet követi, más szedéssel, voltaképpen egy *Institutiones Catholicae in modum Catecheseos* –

¹³ CONCINA 1754. A kötet jelzete a Klimó Könyvtárban: PEK TGYO KK P.V.12. MÓRÓ 2001. 144. (C618. tétel)

¹⁴ CONCINA 1755. A kötet jelzete a Klimó Könyvtárban: PEK TGYO KK K.VI.1. MÓRÓ 2001. 144. (C619. tétel)

¹⁵ Itt köszönöm meg Schmelczér-Pohánka Évának e tanulmány megszületéséhez nyújtott segítségét.

¹⁶ Körlevelében a pápa Szent Ágostonra, a Faustusszal vitázóra hivatkozik. *Inter caetera Rómában a Santa Maria Maggiorében 1748 január 1-én kelt levele. . Concina kötetében számozatlan előzőklapon. Az értekezés szövegébe építve, a XIX. fejezetben is olvasható* CONCINA 1754. 136–137.

¹⁷ PRETO 1982.

¹⁸ Az első kiadást Patuzzi Concina-monográfiája is említi (megjelenését 1753-ra teszi). A bresciai monográfia XXIII. fejezetében van szó Concina színházellenes traktátusairól: *Delle opere del P. Concina contro i Teatri, e contro i nemici della Religione rivelata*. ERANISTE [PATUZZI] 1768. 143–145. Álláspontját összefoglalhatjuk egyik kifejezésével: „*Qual peste sono i teatri*” [Értsd: miféle dögvész a színjátszás minden fajtája – E. E.]Eranište, valódi nevén Giovanni Vicenzio Patuzzi. Patuzzi szerint Concina Maffei és Muratori véleményét, hogy az újkori – 18. századi – színház a görög színjátásból levezethető, és hogy átalakítva (főleg a komédia révén, főleg farsangidőben) a kereszténység javára használható, itt még mind nem cáfolja elég határozottsággal. ERANISTE [PATUZZI] 1768. 144.

1756-ös löweni edíciójából származó lap,¹⁹ ahol Szent Ágoston a színháztörténetet rosszul emlegeti. A kereszténység virágzó korszakaként jelöli meg az első keresztények idejét; annak a kornak teológiai szemléletét kívánja érvényesíteni-feleleveníteni. Rámutat, volt példa a történelemben arra, hogy a színházakat a földdel tették egyenlővé (Majumát említi, ezt a kereszténység előtti rítushelyet bizonyára IV. Antiokhosz szeleukida király romboltatta le a Krisztus előtti 2. század elején); Thomas Stapletonra, a vitákban edzett, 16. századi angol katolikus hitvédőre is hivatkozik.

Concina kijelenti, hogy véleménye alátámasztására máshonnan is, de főleg a Borromeo Károlynak tulajdonított *De choreis et Spectaculis* című munkából válogat (ezt már a címlapon jelzi): „*Adjactae sunt: S. Caroli Borromaei Opusculum de choreis et spectaculis ... ejusdemquae selectae sententiae huc spectantes.*”²⁰ Az előszóban a kárhozott színháztörténetet (a színháztörténetet és a színházlátogatást), mint olyan eredendően rosszul mutatja fel, amely az alsó és a felső világi papság, de még a szerzetesek körébe is eljutott. A színháztörténetet mint főbenjáró vétket marasztalja el. A Borromeo Károly-féle könyvecskét hozza fel példának arra, hogy már a 16. században felismerhető volt a színháztörténet veszélyes volta.²¹

A luxus jelentéskörében értelmezi a színház jelenségeit: a színházi fényűzés ellen („*contram theatricas voluptates*”) szól; a színház megnevezései nála: „*theatra obscena et turpia*” (szemérmertlen és gyalázatos), ahol a jót rossznak, a rosszat jónak mondják (Izaias/Ésiás prófétára hivatkozva mondja).²² A nőkkel való beszélgetést és a színházba járást egyaránt a bűnök közé sorolja („*mulierum familiaritas*”, „*comoediarum frequentia*”, „*inanium pomparum usus*”). A könyv bevezetője Tacitus-idézettel zárul, amely szerint a férfi és női mimeseket és komédiásokat – mert a várost bűnbe viszik – ki kell végezni.²³ Hasonló bűn a kötélen való táncolás és a mértéktelen evés („*gulae et ventris saturitas*”).²⁴

A *Parergon* (summagyűjtés) aztán mintha nem Concina-tól származnék (rá is kérdez, kik azok az Alpokon túli eretnekek: a janzenisták, a lutheránusok, a kálvinisták?). Eszerint a hitigazságok „*megzavarásától*” is tartani lehet a színház hatása miatt: azt állítja, a protestánsok eszméi terjednek kora színházai révén! Az első fejezet egyfajta negatív színháztörténetet ad; megmutatja, hogy már az egyházatyáknak is szeméremszűrt a színház léte.

A Caffaro–Bossuet–Lamy féle, 17. századi vita bemutatására Concina könyve 7. fejezetében kerít sort. (Emlékeztet arra, hogy Francesco Caffaro pihenésképpen ajánlotta a színházba járást és vélekedésének előzményét Aquinói Szent Tamás

¹⁹ Szent Ágoston szoltármagyarázataiból idéz. Psalm. 40 serm 1 n. 4.

²⁰ A műnek van egy 1753-as kiadása is: BORROMEO 1753.

²¹ CONCINA 1754. xvii. (Praefatio)

²² Vö. Ésiás próféta könyve 8. rész.

²³ Vö. TACITUS *De Astrologia Lib. I.* CONCINA 1754. XXVI. (Praefatio) Itt kínálkozik az egybevetés a francia (a városi élet és az erkölcs összefüggéseire is vonatkozó) színházvitával, amely D’Alembert-nek a Francia Enciklopédia-beli „GenP” szócikkével kezdődik, Rousseau-nak a színház erkölcsi értékét megkérdőjelező értekezésével (*Lettre à D’Alembert sur les spectacles*, 1758.) és más polemikus cikkekkal folytatódik.

²⁴ CONCINA 1754. xxiv. (Praefatio)

hagyományában kereste.)²⁵ A mesék illedelmes és szerény bemutatása eszerint elképzelhető a színpadon.”²⁶ 1694-ben közölte Boursault nagy vitát kiváltó könyvét *Pièces de théâtre* címmel, élén a színházat jogszerűen működő intézményként bemutatva: „*Lettre d'un théologien illustre par sa qualité et son mérite consulté par l'auteur pour savoir si la comédie peut être permise ou doit être défendue*”. A vitába Bossuet is beleszólt (a színház ellen, 1794. május 9-i levele); ennek is következménye, hogy Caffaro visszavonta a színházra vonatkozó korábbi pozitív véleményét.

Műve 9–10. fejezetében Concina saját kora színházát az ókorinál is bűnösebbnek ítéli; szerinte a nők színházi jelenléte nagyon elmarasztalható; a 11. fejezet szerint a színház a szemérmertlenség és kísértés iskolája; a 21. fejezet Ludovico Antonio Muratori nézeteit teszi vizsgálat tárgyává – vele ellenkezőleg Concina nem ért egyet azzal, hogy a színház az erények iskolája lenne; a 24. fejezet a lutheránus protestánsok kortársi vélekedése: szerinte – sajnos – ezek összekötik és összetévesztik a katolikusokat a komédiásokkal és a tragédiaíjászokkal; a 22. fejezet XIV. Benedek pápa, Bellarmini, Lanfredini bíborosok véleményét használja argumentumként, a 28.-ban kárhoztatja azokat, akik gyónásra fogadják a mimes²⁷ férfiakat asszonyokat, kötélzáncosokat sőt ezek közönségét („*mimos mimas saltatrices cantatrices et Comoediarum spectatores*”), és azt is kifejti, miért rossz (helytelen) a színház látogatása; a 29.-ikben az *In lode dell'arte comica* című könyv ismertetését kapjuk, szerzője Giovanni Bianchi nemesember, Rimini főorvosa, ezt elrettentő például illeszti munkájába Concina.²⁸ A 207. a „*caput ultimum*”: a Szentatya válasza azoknak, akik védelmükbe veszik a színházat.

A *De Spectaculis* fejezetei után két függelék is következik: az egyik *Appendix* válogatás Juan de Mariana (1536–1624) jezsuita teológus műveiből: teátrális jellegű magatartás- és szöveges műfajok tipológiája, a tobzódás (*voluptate*) elítélése, figyelemztetés, hogy nőket nem szabad a színpadra engedni (mi lesz, ha a nő a színpadon a valóságosnál fiatalabbnak mutatja magát?); az egyháztyák, az egyházi jog (*jus pontifex*), a világi filozófusok (*ethnici philosophi*) véleménye a színházról, a konklúzió, miszerint semmiképpen nem szabad engedélyezni a színjátszást.²⁹ Egy második *Appendix*-ben a bikaviadalos látványosságokról és a spanyolországi *sacra rappresentatione* előadásokról nyilatkozik a szerző – szintén elítélően.³⁰

²⁵ Concina francia nyelvű, a színházi életre vonatkozó kifejezésekkel egészíti ki Caffaro-kommentárját (benne Aquinói Szent Tamás-hivatkozással): „*Tommaso d'Aquino, il quale ammette, secondo il Caffaro, che "l'homme fatigué par des actions sérieuses a besoin d'un agréable repos qu'il ne trouve que dans les jeux* „Aquinói szent Tamás szerint az élet komoly dolgaitól kikapad embernek megengedhető a kellemes pihenés, ezt pedig csak a játékban lel fel” (Egyed Emese fordítása). Vö. THOMAS DE AQUINO, *Summa theologiae*, IIa IIae, q. 168, a. 2.

²⁶ „*Insomma per il Caffaro. il teatro appariva come un divertimento lecito, perché rappresentava in quell'epoca "des fables avec bienséance et modestie"* (Értsd: „*Summa summárum, Caffaro számára a színház megengedett időmúlási forma, mivel valaha a meséket illendő módon és szerénységgel jelentette meg.*” (Egyed Emese fordítása) CONCINA 1754. 48.

²⁷ Vagy más magyar megfelelővel: alakos.

²⁸ Bianchi egyébként véleményét nem akárhol és nem akármikor: 1752 farsangjának utolsó péntekén, az *Accademia dei Lincei* rendezvényén saját házában mondta el. A mű 1752-ben Velencében jelent meg Giambattista Pasqualinál.

²⁹ CONCINA 1754. 223–237.

³⁰ CONCINA 1754. 238–247. (Appendix) Juan de Mariana *De spectaculis* című munkája *Tractatus septem* című kötetében Kölnben jelent meg 1609-ben. Egy kéziratos értekezését a spanyol nemzeti könyvtárban őrzik: *Tratado contra los juegos publicos*.

Az 1754-es kötet egy következő része, a *Dissertatio Secunda* a bűntudat idején való előadásokról szól (I–VIII. fejezet). Eszerint a különböző népi szokások és a rendházakban való mulatságok megrendezése, az azokban való részvétel („*comedias ethnicorum fabulis permixtas*”): halálos vétkek. A színházi vita napirenden tartása figyelhető meg abban, ahogyan értekezik a *Saggio Istorico-canonico...* című írásról: Palermo Bentivega 1751-ben megjelent értekezéséről (pontosabban egyik levelének értelmezéséről, amely Lo Presti 1748-as levelére adott válasz).

Egy harmadik értekezést is tartalmaz a kötet, ennek címe *Dissertatio tertia de presbyteris personatis* (XXXV. oldal); és az egyházi személyeknek a teátrális jelenséghez való viszonyát vizsgálja. Concina annak a szilárd meggyőződésének ad hangot, amely szerint az áldozópapok és általában a papi személyek nem öltözhetnek világi ruhába és ilyen öltözetben nyilvános helyen nem jelenhetnek meg, nem „*keveredhetnek a nép közé*”, nem nézhetnek színelőadásokat, sőt a jelmezt öltő papok halálos vétket követnek el. (Ha az áldozópap is jelen van, olaj a tűzre, az emberek méginkább belefeledkeznek a bűnbe.) Az egyháziak büntetésének formájára is javaslatot tesz Concina: aki színházba ment, ne kapjon enni.

A könyv reprodukálja a szerző által elnyert ajánlásokat és (cenzori) nyomtatási engedélyeket. Ezekből szép számmal összegyűjtött a szerző: 1752: Antonius Bremond Santa Maria Sopra Minerva (prédikátor rend) ellenjegyzi Mag. Joannes Thomas de Boxadors; Cyrillus Riga, aki a bécsi egyetemen lett doktor és Casanata prédikatori rendű papja, ellenjegyzi ugyanonnan egy prédikatori rendű személy, Thomas Maria Mamachus; illetve a vatikáni könyvtár segédőre, Petrus Franciscus Fogginus. 1751-ben Rómából ellenjegyzi: Hyeronimus Bugatus, a Sancti Biagio ed Caroli ad Catinaros kollégiumból, a Szent Pál kongregáció tagja. Az „*imprimatur*” két személy kezétől származik: egyikük de Rubeis konstantinápolyi pátriárka (de feltételként szabja: hogy a művet más is hagyja jóvá) a másikuk Josephus Augustinus Orsi, ő a végleges jóváhagyást adja a pápai palotából – szintén a prédikatori rendből való. A kötetet *Index* zárja (részletes személynév- és tárgymutató).³¹

A kötet újabb nagyobb strukturális egysége a *De publicis spectaculis dissertatio prima* címet viseli. A színházi előadások nyilvánosságának veszélyességéről értekezik benne a szerző, általában a teológusok, köztük a lutheránusok vélekedését adja a színházról. Visszatér az ókori szerzőkhöz is argumentumért.³² Concina Borromeo Károly könyvecskéjéből válogat:³³ „*christiano lectori*”³⁴ – vagyis ajánlása a keresztény olvasóhoz szól; tekintélyek: Borromeo Károly, XIII. Gergely és XIV. Benedek vélekedésére utal; a vándor (szín)társulatokra – „*venalia scenorum ludorum spectacula*”³⁵ – különösen haragszik.

³¹ CONCINA 1754. 312–326. (Index)

³² Itt kell hangsúlyoznunk, hogy az ókor műveltségéről való új ismeretekhez viszonyulnia kellett a római katolikus egyháznak is.

³³ CONCINA 1754. 327.

³⁴ CONCINA 1754. 329.

³⁵ CONCINA 1754. 331.

Az egyházi ünnepeken semmiképpen nem tarthatók mulatságok és látványosságok – vallja a *De choreis et spectaculis in festis diebus non exhibendis* részben.³⁶ A mulatságokat teljes mértékben elmarasztalja. Tételszerűen szervezi és sorjázza argumentumait:

1. Maga a zenés-táncos vigalom nem rossz, Dávid is zenélt és táncolt Istennek. De manapság ez nem gyakori.
2. A „chorea” egyesek szerint jó (hasznos), mások szerint rossz (káros).
3. A népünnepélyen az egyházi személy ne vegyen részt.
4. Szent helyeken a „chorea” (a mulatság) tilos.
5. Vétkezik, aki gonosz szándékkal mégis részt vesz rajta.
6. Aki tudja, hogy törvénytelenséget követ el (tehát fél), mégis megteszi, vétkezik.
7. Aki fél a büntetéstől, nem fog mást a bűnbe vinni.
8. A győzelmet, lakodalmat és családi eseményt megünneplő összejövétel is helytelen.
9. A népünnepélyen helytelen a megrészeződés.
10. A világi sokadalmak rendszeres frekventálása helytelen.
11. Megengedettek az egyházi jellegű összegyűlések, himnuszéneklések, vonulások (processziók).
12. A vasárnap és az ünnepnap lényegére kell figyelni.
13. Az egyházi ünnepen a mulatságok (*chores*) tilosak legyenek a világi törvények szerint.
14. Az egyházi ünnepen a mulatozások (*chores*) tilosak legyenek az egyházi törvények szerint.
15. A *balletti* (a társasági tánc) illetlen mozdulatokkal jár, legyen csak a magánünnepélyeken megengedett, karácsonykor és nagyböjt idején pedig ott sem.
16. („*Pericula ex aspectu Mulierum.*”) Szemmel is lehet vétkezni. Továbbá a negyvennapos és az ötvennapos böjt alatt mindennemű világi mulatozás legyen tilos.
17. Az asszonyok inkább kíváncsoznak a „*saltatores*” (kötéltáncosok) és színészek közé elegyedni; városon gyakrabban, és a tömegben való elvegyülés lehetősége miatt testi és szellemi tisztességtelenségekre kerül sor.
18. A lakodalmi mulatságot sem kell védeni: ott is kézfogások és nemcsak szóbeli, hanem tapintásbeli illetlenségek is történnek!³⁷
19. A püspök bármikor betilthatja az ünnepnapon, sőt bármelyik napon rendezett mulatságot.

Concina többször is elítélőleg emlegeti Velencét (tanulmányai egyik színhelyét). Színháztörténeti szempontból aranykornak szokás nevezni Velence 17–18. száza-

³⁶ CONCINA 1754. 332.

³⁷ CONCINA 1754. 351

dát;³⁸ tizenhét színház működött a városban, az opera itt volt a leginkább elterjedt szórakozás (Monteverdi, Cavalli, Cesti). Itt jegyezzük meg, hogy Velencében Carlo Goldoni a „*commedia dell'arte*” átalakítására vállalkozott: éspedig azért, hogy az új színházi történetekben az ismert *commedia dell'arte* figurák maguk segítettek a közönségnek abban, hogy azonosítsa őket valamely ismert (és kinevetésre ítélt) személlyel. Ez a színház által történő közvélemény-alakítás is félelmetesnek tűnhetett az egyház fegyelmező társadalmi szerepére felesküdt papnak. Gelasius pápával (492–496) példálódzik, a velencei püspöknek üzenve ajánlásában.³⁹ Az előadások szerinte az ördög művei, törekednie kellene arra, hogy teljesen felszámolják őket: „*At vero spectacula castra diaboli, mundi et carnis sunt, ubi mimi mimae accepto stipendio. Tu autem theatri demolitione et ad pauperum solamen erecta domo, patranda, docenda quae nequitiae artem sustulisti et excolendarum virtutum et sanctitatem templum reserasti.*”⁴⁰

Minden esetben a tekintélyekre való hivatkozással kívánja nyomatékossítani javaslatát; „*A komédia (arte comica) megszüntetésével az egyházatyák művét folytatod.*” – írja.⁴¹ A cselekvő vallásosságot tekinti ideálisnak; de Aguirre spanyol bíborost emlegeti, aki Bossuet-t a kvietizmus vádjával illette és támadta, illetőleg Francisco Pérez de Prado y Cuestát, Spanyolország 1746–1755 közötti főinkvizitort.

„*Poematum hoc est genus corruptissimum*”⁴² – állítja Concina a zenés pásztori költeményről.⁴³ A jezsuitákkal és az Árkádia költőivel élete során többször került összetűzésbe. Petrus Morettust dicséri a színházellenes könyvében Concina, alkalmat ad Scipione Maffeineknak⁴⁴ és Giovanni Antonio Bianchinak⁴⁵ a cáfolatra.

Művét a komikus színház bírálatával kezdi (a szavakkal tekintélyt rombol). Előszava, a *Praefatio a Spectaculorum abusus*-szal kezdődik.⁴⁶ Salvianus⁴⁷ *Proverb.* (Aforizmái) alapján Concina magát a színházat már mint helyet is a bűnök tanyájának nevezi (és kijelenti, hogy műveltségéből nem következik az erényesség), a barbárok némelykor erényesebben élel, mint az elpuhult – értsd túl művelt – keresztények.⁴⁸ Cyprián (200/210–258) karthágói püspök a pogány szerzők művei olvasásáról való lemondása révén válik „üttörővé” ebben az érvrendszerben. Gyökerestől kell kiirtani a színházi szokásokat és a színháztudományokat, írja Concina,⁴⁹ Borromeo Károlyra hivatkozva bevezetőben.

³⁸ Velence ekkoriban erős állam volt, területe a következő részeket foglalta magába: Veneto, Friuli, Istria, Dalmázia, Cattaro, Lombardia egy része és az Ion-szigetek. Ausztria és Spanyolország, mint nagyhatalmak között immár anyagilag és katonailag egyre kiszolgáltatottabban.

³⁹ Gelasius volt az, aki elérte a Lupercalia nevű hagyományos a megtisztulás, a termékenység ünnepeként megőrzött római fesztivál eltörlését (Andromachus szcenátor nevéhez kapcsolható).

⁴⁰ Ajánlás Andrea Majoralnak. CONCINA 1754. xiii.

⁴¹ CONCINA 1754. XVI.

⁴² Lásd művei értelmezését: SANDELLI 1767. 90.

⁴³ Ez a műfaj a korai operának feleltethető meg.

⁴⁴ Scipione MAFFEI 1754

⁴⁵ Árkádiai neve: Laurizio Tragiense.

⁴⁶ CONCINA 1754. XV.

⁴⁷ Keresztény író az 5. században.

⁴⁸ XIV. Benedek pápa (1740–1758) a keresztény erkölcsrel a színházi alakoskodást és annak nézését (mint a szemérmelenség formáit) elmarasztalja. Vö. BENEDEK, XIV. *De synodo dioecessana* XI. kötet, I. fejezet 41. lap.

⁴⁹ CONCINA 1754. XXIX.

Concina többek ajánlását kéri művének a cenzúrahivatalba való benyújtása előtt. Az engedélyek publikálásával kívánja műve jelentőségét hangsúlyozni. Az oratorianusok előljárója, Antonius Bremond atyailag jóváhagyja a művet, de két teológus szakértő bevonását kéri: megnevezi Cyrillus Rigát ugyanazon rendből, Petrus Franciscus Fogginiust a vatikáni könyvtár munkatársai közül. Végül a bécsi-konstantinápolyi hivatalviselő, Hyeronimus Bugatus aláírását is megszerzi. A nyomtatási engedély kibocsátói: F. M. de Rubeis (François-Bernard-Marie de Rubeis 1687-?) és Josephus Augustinus Orsi, mindketten a domonkos rend tagjai.

De publicis spectaculis címmel Concina a Scipione Maffei által sokra értékelt ókori követő színdarabját bírálja, szerinte az ókori színház obszcén, szemtelen, rút (*obscena, lasciva, turpia*), tudatosítja olvasójában, hogy többféle színházi forma létrejött a történelem során. Elagabalus császárt⁵⁰ az obszcén színház támogatójának tartja. Voltaképpen színháztörténetből és vallástörténetből hatalmas anyaggal dolgozik, minden illusztratív céllal kerül írásába, de a tézis az első laptól az utolsóig nem változik. (Csak Seneca tragédiáit tekinti a keresztény erkölcsök szerint elfogadhatóknak.)⁵¹

Az időtényezőre is figyel: példákat keres arra, hogy vasárnap és a keresztény ünnepeken tilos volt a színházi előadások látogatása. Szuggesztív erővel ostromozza a karthágóiak bűneit, és a vandál betörés halálhörgéseit a cirkuszi kiáltásokkal hangolja egybe.

Mindkét könyvben különösen foglalkoztatja a papság (ministri) és a színház viszonya.

A színházi formák előzményeire is kitér, a zenét illetően Ovidiust idézi:

Ai tanti tibi sit non indulgere theatri
(...)
Enervant animos citharae, cantusque, liraque
*Et vox, et numeris, brachia nota suis*⁵²

Ovidius művéből előítéletesen olvassa ki az elmarasztalást. Értelmezése szerint szíriának éneke a színházban való énekeszó.

Ami a test szerepét illeti, emlékeztet arra, hogy az egyházatyák a test egyetlen kicsavarását, a női meztelenséget, nyilvános ölelkezést ítélték el.⁵³ Figyel az öltözékre is. Ezzel kapcsolatban a nemi szerepek rendjére: a keresztény magatartáshoz illőnek azt tartja, hogy nő ne öltözzék férfiruhába és férfi se női ruhába. Szerinte a közjáték „*Exordio vulgare intermezzo*” is veszélyes (nyilván humorossága miatt). A X. fejezetben arról értekezik, hogyan kell megítélni a nők jelenlétét a színpadon.

Tény, hogy Daniele Concina nem tekint elnézően a színészetet hivatásszerűen űzőkre. Itt említjük meg, hogy a hazájukban otthonra nem lelő színészek, mint „*a királyi színészei*”, *Comédie Italienne* a francia királyi udvarban leltek ideig-óráig me-

⁵⁰ Római császár 218 és 222 között.

⁵¹ CONCINA 1754. 7.

⁵² OVIDIUS *De remedio amoris* lib. 2

⁵³ Vö. CONCINA 1754. III. 27.

nedékre. Róluk írja a színháztörténész: amennyiben gyönni kívántak, a színészeknek a következő szövegű fogadalmat kellett tenniük: „*Teljes szívemből fogadom istennemnek, hogy komédiában hátralevő életemben többé nem játszom, akkor sem, ha végtelen jószágának tetszenék, hogy visszaadja egészségemet.*”⁵⁴ A király által támogatott színészeket amolyan hisztrióként, gladiátorként kezelték – állítja továbbá Jacqueline de Jomaron.⁵⁵ Concina egyébként már dolgozhatott könyvén, amikor Franciaországban kirobbant a „*Querelle des Bouffons*” (a bohócok csatája). 1752 augusztusában kezdődött, a francia és az olasz operajátzás hívei csaptak össze, az előadás nyelvét, stílusát, a zene színpadi funkcióját vitatva esztétikainak tekintett szempontokból- és ezzel a támogatott színtársulat megítélését is befolyásolva.

Egész Európában kérdés ekkoriban a színház mibenléte; Mária Terézia 1753-ban rendeletet ad ki a színház nélküli napokról: a naptári évben összesen 210 napon lehet játszani, a többin csak egyházi zenét (hogy ne maradjanak a színészek keresmény nélkül). Még 100 év sem telt el a nyilvános színházi játékok velencei bevezetése óta, Concina már összegyűjtötte az egyház számára a perújrafelvételhez szükséges anyagot. Perújrafelvételt említhetünk, hiszen Bossuet egyházi szónoki hadjárata a 17. században felért egy perrel.

Ez a szerző tudta, kinek a példája válik leghatásosabbá. Volt színházi ember véleményét idézi. Luigi Riccobonit, aki Párizsban a *Comédie Italienne* igazgatója volt, a párizsi herceg 1729 körül Pármába hívja, itt az udvari mulatságok („*Menus Plaisirs*”) és a színházak felügyelőjévé nevezi ki. Két év múlva azonban Riccoboni – támogatója halála utáni lelkiismereti-vallásos fordulata következtében, amelyről *de la Réformation du Théâtre* című, 1743-ban Párizsban közzétett könyvéből kapunk hírt – Párizsba költözik és felhagy a színházművészetrel.⁵⁶ Mint egykori színházi ember a kiábrándultság érveit sorjázza: miért nem jár már színházba.

De hát Riccoboni szavai is az előfeltevés illusztrálására szolgálnak ekkor, akár csak Concina egész könyve.

A második könyv... A nép nyelvén (1755)

A második Concina-könyv bővített kiadásnak fogható fel, és cáfolatot is tartalmaz a korábbi értekezést ért bírálatokra: Concina Daniele: *De' Teatri moderni contrarj alla professione Cristiana. Libri due in conferma delle sue Dissertazioni De Spectaculis Theatralibus*. Alla Santità di Nostro Signore Benedetto XIV. Roma, Eredi Barbiellini, 1755. XXVIII, 376, vörös és fekete nyomtatású címlap XIV. Benedek címerével (neki szól az ajánlás is).

Ki kell térnünk az első könyvet ért kritikákra. A korábbi Concina-könyvre érkezett egyik válaszirat szerzője Giovanni Antonio Bianchi (árkádiai nevén: Laurizio

⁵⁴ JOMARON 1993. 188.

⁵⁵ JOMARON 1993. 188.

⁵⁶ Fia „Riccoboni, Lelio” Párizsban 1750-ban kinyomtat egy nyolcadrét könyvet: *Art dit Théâtre*, (A színháznak mondott művészet), később színészi karrierjéről lemond, drámaszerzőként dolgozik; végül az alkímia vonzáskörébe kerül.

Tragiense „*pastore arcade*”) ferencrendi szerzetes, XIV. Benedek tanácsosa; „*De i vizi e sui difetti del moderno teatro e sul modo di corregerli ed emendarli*” címmel adott közre Rómában 1753-ban a színházat a keresztény erkölcsiséggel egyeztető értekezést. Ajánlása (1750–175?) Pietro Andrea Capellonak (1700–1763) szól, aki a Szentszék-nél volt velencei követ. Bianchi két részben, több mint 300 oldalon védelmébe vette a modern színházat; ő érvel ugyan, de az árkádiai körök intézménye van a háttérben: egyetemes színháztörténetet ad, a színházat pozitív intézménynek tartja.⁵⁷ A pápának a második kötetben reprodukált levele (1755. november 29.) jelzi, hogy sokallja is a (színházellenes) buzgalmat; arról szól, reméli, Concina pihent, mert annyi munka és idegeskedés után ez nagyon is ráfér. Reméli továbbá, hogy nem lesz szükség sem rá, sem másokra, hogy elsimítsanak újabb zavarokat és lecsillapítsák a kedélyeket.⁵⁸

A 17. fejezetben Concina Caffaro és Bossuet vitáját értelmezi újra, a 18. fejezetben hivatkozik korábbi könyvére (1753), aztán Maffei és Bianchi színházi nézeteinek bírálata, cáfolata következik. Összefoglalásképpen megismétli, hogy a keresztény embernek három az ellensége: a világ, a test és a sátán.⁵⁹

Concinának ez a második színházi könyve tehát úgy egészíti ki az elsőt, hogy a színházak felől érkezett reakciókra is válasz; sürgeti a keresztény közösségek feltétel nélküli és végleges elhatárolódását a színháztól és egyéb szórakozási formáktól.

A kötet a „Rousseau–D’Alembert vita”-ként emlegetett színházi polémia előzményének is tekinthető.

Közbevetés a magyar költői recepcióról

A színház, mint a luxus nevű kísértés és emberi bűn sajátos formája a bécsi udvar környezetében egymással kapcsolatba került magyar költők témái közt is felbukkan; nem sokkal e vita leghevesebb éveitől. Példát hozunk erre. Orczy Lőrinc a császári sereg ezredeseként kvietál, ifjú barátja, az erdélyi Barcsay Ábrahám testőr, majd dragonyos katona. Orczy Lőrinc *Futó gondolat a szabadságról* című verse 1772-ben készült (1789-ben jelent meg).⁶⁰ Ebben a társadalmi berendezkedések komparációját nyújtja a szerző és egyebek mellett Velencének is szentel hét strófát. Palástot (köpenyt) és lárvát (maskarát) emleget – az általános titkolózást és korrupciót társítja a velenceiek társadalmához.⁶¹

*Dagályos Velence Bucentaurusával
Titkon tanácskozó Dózse hatalmával,
A' népet ámitja sok vitorlájával
Kit tíz lárvás Tanáts fedez palástjával.*

⁵⁷ Bianchi 1753.

⁵⁸ CONCINA 1755. 156.

⁵⁹ „Sapete tre nemici abbiamo terribilissimi, e sono il Mondo, il Carne, e il demonio.” CONCINA 1755. 106.

⁶⁰ Pozsony: RÉVAI 1789. A kötet két példányban a Klimó Könyvtárban is fellelhető: PEK TGYO KK BBi.II.21, PEK TGYO KK TGYO Tz.VIII.11/2. MÓRÓ 2001.45. (B125. tétel)

⁶¹ Itt meg kell említenünk, hogy Concina is elmarasztalólag szólt a velencei színháztól szerinte korlátlan szabadságáról.

A záró versszakban a zenélés és zenehallgatás, a színház és a társadalmi egyenlőség problémája, a mulatságokhoz való hozzáférés jogát jelenti, ez Orczy Lőrinc megfogalmazásában így hangzik:

*A' közrend elégszik ének muzsikával,
Theatrum, dobzódo helyek pompájával,
Az egyenlőségnek szép titulussával
Táplálván elméjét él boldog sorsával.⁶²*

A magyarokról szólva a kiváltságos rendről értekezik Orczy és a társadalom bizonyos csoportjainak elűzésére tesz javaslatot. „*Kártevő herékről*” szól, a lábjegyzetben a metaforát megfejtji: „*értetnek a vásárt járó Komédiások, kotzkások, Lotteriások s több e féle bűpénz ki tsaló s erkölts vesztegető Bitangok.*”⁶³ Hasonló kritikus-önironikus hangot üt meg a bécsi látványosságokat verslevélbe rögzítő barátja, Barcsay Ábrahám:

*Nints e szemfényvesztő helynek írására
Elegendő erőm le rajzolására,
Onnét el tántorgok Nézők piatzára
Hol szememet vetem Játszók csoportjára.
Itt ezer gyertyának gyenge világánál
Nyoltzvan hegedűnek babonás hangjánál,
A' Várasnak színét Momus játékánál
Ájúlásban látom leg kisebb tréfánál.⁶⁴*

Hogy ironikusan vagy megbotránkozva szól, eldönthetetlen, ebben is áll költői nagysága.

Szintén Orczy – *Föld indulás Bécsben* – című versében, mint isteni büntetést mutatja be a császárvárosban észlelhető földrengést, amely a versbeli állítás szerint az erkölcsök elfajulásának következménye: farsangolás, tánc, színházlátogatás, sőt a nevetés is mind bűnnek minősül:

*A' farsangos tsorda hívság kebelébenn
bujá tüzet hörpölt gerjedő melylyében,
Dögös lehelletet fúj község szivében,
Halálos mérget nyújt aranyos tsészében.
Ha elől jön Novér vitézek tántzával
Római mesékből szövött tsatájával,
Bétsi nép nem gondol Sodoma lángjával,
Tréfát úz Bírāja s Ura hatalmával.⁶⁵*

Ha nem ismernők a vitát és 18. századi kihívó tételét, a Daniele Concina által megfogalmazott az „*ördög-műve-színházról*”, Orczyt tarthatnók a nagy színházi inkvizítoroknak. Concina e könyveinek ismeretében azonban egyértelmű a versszövegek

⁶² ORCZY LŐRINC: Velence In: *Futó gondolat a szabadságról*. RÉVAI 1789. 16.

⁶³ RÉVAI 1789. 16.

⁶⁴ BARCSAY ÁBRAHÁM: *Egy nagyságos aszszonyinak intésére*. RÉVAI 1789. 113.

⁶⁵ RÉVAI 1789. 180

idézet- és paszkvillusjellege: a joviális szerző baráti körben nem veszi komolyan a dörgedelmeket. Látjuk, Daniele Concina nem röpiratokkal, hanem értekezésekkel vívta csatáját a fegyelem és keresztényi engedelmesség eszményét szerinte aláaknázó tevékenységi formák, főleg a színház ellenében, múltat és saját korát e támadva-védekező magatartás jegyében összekapcsolva, tudós (latin nyelven diskuráló) és közrendű (például olaszul társalgó) közönség fele irányítva érvrendszerét; a lazán összefűzött beszédekből, szöveggyűjteményekből is szellemi muníciót alakítva.

Összefüggést kereshetünk a színházellenes, Concina könyvei által is jelzett egyházi orientációk, illetőleg a Klimónál fiatalabb Patachich Ádám (1717–1784) püspök arkádiai színezetű művészetpártolása (1759–1765) és szinte büntetésszerű áthelyezése között (1766-ban irányította át Nagyváradról Kalocsára Mária Terézia császár-királynő). További kutatások kérdése, hogyan kerültek Concina e művei a Klimó-gyűjteménybe; esetleg Giuseppe Garampi (1725–1792), a vatikáni levéltár vezetője, Giuseppe Maria Gazzaniga (1722–1799) bécsi, domonkos rendi professzor vagy Koller József (1745–1832) kanonok, majd nagyprépost, a püspöki könyvtár őre jóvoltából? És mi volt magának Klimó püspöknek véleménye a színházról? Tény azonban, hogy a szép kiállítású, hatalmas ismeretanyagra épülő színházi könyvek hatásukban nagyjelentőségűek: az identitás kérdéseinek felvetésével a személyiség modern fogalma bontakozik ki (beleértve a nemi identitást is), a negatív vélemények halmozásával, ezáltal a tiltások emberfeletti sokszorozásával valósággal felértékelődik a tiltás tárgya és a cáfolatok ismeretében is a gyülekezési és lelkiismereti szabadság kérdései vetődnek fel élesen.

RÖVIDÍTÉSEK

PEK TGYOKK PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár

FORRÁSOK

- BENEDEK, XIV. Sanctissimi domini nostri Benedictus papae 14.: De synodo dioeciesana libri tredecim in duos tomos distributi. Tomus primus [-secundus], XI. kötet.
- BIANCHI *BIANCHI, Giovanni Antonio: Su i vizi e de i difetti dei moden teatri e sul modo di corregerli ed emendarli. Roma 1753.*
- BIANCHI 1753 *BIANCHI, Giovanni Antonio: De i vizi e sui difetti del moderno teatro e sul modo di corregerli ed emendarli. In Roma, Nelle Stamperia del Pallade, 1753.*
- BOURSAULT 1697 *BOURSAULT, Edme: Lettre à Mme la Marquise de B.... sur l'indigence du théâtre. In: BOURSAULT, Edme: Lettres nouvelles de Monsieur Boursault. Accompagnées de fables, de remarques, de bons mots et d'autres particularitez aussi agréables qu'utiles, avec sept lettres amoureuses d'une dame à un cavalier. Paris, Chez la Veuve de Théodore Girard, 1697.*

- CAFFARO 1694 CAFFARO, François: Lettre d'un théologien, illustre par sa qualité et son mérite, consulté par l'auteur pour savoir si la Comédie peut être permise, ou doit être absolument défendu. In: BOURSAULT, Edme: *Pièces de théâtre de Boursault*. Paris, Chez Jean Guignard, 1694.
- CONCINA 1754 CONCINA, Daniele: De spectaculis theatralibus cristiano cuiques tum laico, tum clerico vetitis dissertationes duae. – De presbyteris personatis. Romae, Prostant Venetiis, Apollinea, Apud Simonem Occhi, 1754.
- CONCINA 1755 CONCINA, Daniele: De' Teatri moderni contrarj alla professione Cristiana. Libri due in conferma delle sue Dissertazioni De Spectaculis Theatralibus. Alla Santità di Nostro Signore Benedetto XIV. In Roma, Presso gli Eredi Barbiellini Mercanti di Libri et Stampatori a Pasquinio, 1755.
- ERANISTE [PATUZZI] 1768 ERANISTE, Eusebio [PATUZZI, Vincenzo]: Vita del padre Daniello Concina dell' ordine de' predicatori. Che serve di compimento alle celebri Lettre Teologico-morali In Brescia, Dalle Stampe di Giammaria Rizzardi, 1768.
- MAFFEI 1754 MAFFEI, Scipione marchese: De theatri antichi e moderni Trattato in cui diversi punti morali appartenenti a theatro si mettono del tutto in chiaro. Con la qual occasione risponde al P. Daniele Concina chi vien ora in tal materia così fieramente attaccato da lui. Verona 1754.
- BORROMEO 1753 BORROMEO, Charles Saint: Opusculum de choreis et spectaculis in festis diebus non exhibendis, accedit collectio selectarum sententiarum ejusdem adversus choreas, et spectacula, ex ejus statutis, edictis, institutionibus, homiliis. Romae, Apud fratres Palearinos, 1753.
- RÉVAI 1789 [BARCSAY Ábrahám – ORCZY Lőrinc]: Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. A' költeményes gyűjtemény öregbedésére a' Nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közre botsátotta RÉVAI Miklós. Pozsonybann, Loewe Antal' betűivel, 1789.
- SANDELLI 1767 SANDELLI, Dionysius: De Danielis Concinae vita et scripti commentarius. 2. ed. Venetiis, apud Simonem Occhi, 1767.
- THOMAS DE AQUINO THOMAS DE AQUINO: Summa theologiae, Ila Ilae, Questiones. 168, articuli 2.
- AUGUSTINUS HIPONENSIS AUGUSTINUS HIPONENSIS De musica libri sex Opera omnia Editio latina Pl. 32.

IRODALOM

- HARTVIG 2009 HARTVIG Gabriella: Mennyire volt reprezentatív a Klimó Könyvtár angol anyaga? In: *Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére*. Szerk. KOKOVAI Szabina – POHÁNKA Éva. Pécs 2009. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 8.) 117–126.

- MÓRÓ 2001 A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. I. rész. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. Összeáll. MÓRÓ Mária Anna. Budapest, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.)
- PRETO 1982 PRETO, Paolo: Daniele Concina In Dizionario Biografico degli Italiani Volume 27. ([http://www.treccani.it/enciclopedia/daniele-concina_\(Dizionario_Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/daniele-concina_(Dizionario_Biografico)))[2015.09.5]
- RUSSOMANNO 2012 RUSSOMANNO, Eugenio.: Benedetto XIV alle prese con l'illuminismo. Tracce. Rivista internazionale di comunione e liberazione [Papi nella storia] 2012.06.14. (http://tracce.it/?id=413&id_n=29075)[2014.09.02]
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel (...) Egyik fény gyűjtja a következőt.” A Pécsi Püspöki Könyvtár története (1774–1945). Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)

Boda Miklós

Az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára Balogh Károly (1879–1944) irodalomtörténész és műfordító életében

1929 derekán rendkívül tartalmas, terjedelmes és gazdagon illusztrált pécsi számmal örvendeztette meg olvasóit a *Magyar Művészet*, a kor egyik legrangosabb szakfolyóirata. Ez a szám, évfolyamában a nyolcadik, Pécs város polgármesterének, Nendtvich Andornak a bevezető soraival indul, ekképpen: „Büszke öröm hatja át lelkemet, amikor e néhány előljáró szóban útra bocsátom a „Magyar Művészet”-nek ezt a számát, mely Pécs városának kulturális múltját és jelenét megismertetni, történeti, művészeti kincseit és természeti szépségeit a világnak bemutatni tűzte ki céljául.” E nemes cél elérése érdekében nyolc érdemes szerzőt mozgósított a város, illetve a szerkesztőség. Közülük itt csupán Szőnyi Ottó, Szabó Pál Zoltán, valamint Surányi Miklós nevét említem, és természetesen Balogh Károlyét, aki *A pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtára* című írást jegyezte a folyóiratban.¹

1. kép – A *Magyar Művészet* 1929/8. számának címlapja

¹ BALOGH K. 1929.

Az illusztrációk alapján mondhatni ránézésre is látható, hogy a szerző 1929-ben mindenekelőtt Klimó György és Szepesy Ignác könyvtári örökségének bemutatására vállalkozott, amikor immár a hatodik évében járt a püspöki és az egyetemi könyvtár több mint szépreményű együttélése a mai Szepesy utcában. Bemutatja az egy híján száz éves könyvtárápületet, Piatsek József főművét, melynek – mint írja – „komoly, tágas emeleti termeiben ma is ott áll, régi, egyszerű és felemelő elhelyezésében a Zichy Gyula pécsi főpásztor által az egyetem rendelkezésére bocsátott püspöki könyvtár.” Az akkori ismeretek alapján összefoglalja a patinás bibliotéka történetét, majd „tételesen” felsorolja a könyvtár legbecsesebb darabjait, minőségi fotoreprodukciók kíséretében. A bemutatás egy „kortárs” életkép felvillantásával zárul: „S ha ma a könyvtár kapuján át belépünk, a régi, boltozatos folyosókon a tanuló ifjuság, a magyar jövő nyüzsgő élete tárul elénk. Ifjú egyetemi hallgatók és hallgatónők új szint, új életet adnak a régi könyvtári épületnek.” Balogh Károly írását a reprodukciók mellett két eredeti fotó is illusztrálja. Az egyik a könyvtárápület utcai homlokzatáról készült, a másikon (a képaláírást idézve) az „egyetemi könyvtár püspöki osztályának egyik terme,” vagyis az „aranyterem” látható. A szerkesztőség jegyzete szerint a pécsi szám fotóinak többségét „Balogh Rudolf úr készítette”, a mások által készített fotók névvel szerepelnek. Következésképp joggal feltételezhetjük, hogy Balogh Károly (1879–1944) írásának „névtelen” fotóit a magyar fotótörténet nagy egyénisége, a névronkon és „életkortárs” Balogh Rudolf (1879–1944)², a magyar fotótörténet nagy egyénisége készítette.

Amikor a *Magyar Művészet* pécsi száma megjelent, mankóbüki Balogh Károly lényegében már az utolsó teljes évét töltötte az általa bemutatott könyvtár munkatársaként. Mint látni fogjuk, nem akármilyen „történeti előzmények” után, 1926. június 22-én lett – miniszteri kinevezéssel – *fizetéstelen könyvtári segédőr* a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárában. Negyvenhetedik életévében járt már ekkor a négy gyermekkel megáldott családapa, aki 1923 nyarán költözött Budapestre Pécsre családjával, hogy itt – (vitéz) Szabó Pált idézve – „kis szőlején gazdálkodjék és egészségét ápolja.”³A hivatali esküt 1926. július 19-én letette ugyan, de ténylegesen csak a következő év tavaszán kezdhetette meg könyvtári szolgálatát. A világháborús frontszolgálat során szerzett tüdőbetegsége kiújult, és egy ideig a pécsi belgyógyászati klinika lett a „munkahelye.” Nem véletlen, hogy 1926 tavaszán megjelent, leendő könyvtári főnökével, Várkonyi Hildebranddal közösen jegyzett *Madách-breviáriumának* egy példányát a tüdőgyógyász dr. Bokrétás Andrásnak dedikálta *igaz tisztelettel*.⁴

² KINCSES–KOLTA 1998.

³ SZABÓ 1940. 46.

⁴ VÁRKONYI–BALOGH 1926. (A dedikációra vonatkozó adat Kiss Zoltánnak, a Csorba Győző Könyvtár munkatársának köszönhető.)

A PÉCSI EGYETEMI, 1925-IG PÜSPÖKI
KÖNYVTÁRÉPÜLET. Építette báró Szepesy Ignác
pécsi püspök Piacsek József tervei szerint. 1830

2. kép – Balogh Rudolf fotója a Klimo Könyvtár épületéről
a *Magyar Művészet* 1929/8. számában, a szerző képaláírásával

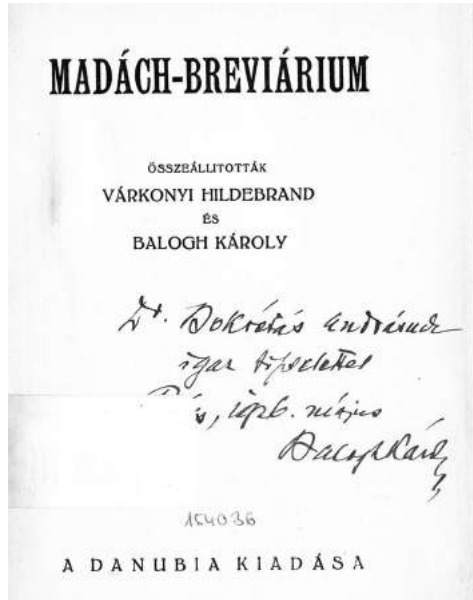
Két évvel korábban, 1924-ben Balogh Károly már közreadott egy könyvecskét *Madách Imre otthona* címmel, édesapja, idősebb Balogh Károly (1848–1920) jegyzetei alapján.⁵ Csak az 1930-as évek elején veszi fel ismét, immár nem könyvtárosként, a „Madách-fonalat.” Idevonatkozó főműve, melyet – ahogy mondani szokták – nem lehet megkerülni, 1934-ben került ki a sajtó alól, *Madách az ember és a költő* címmel, s hogy mást ne mondjunk, Schöpflin Aladár is méltatta a *Nyugat* hasábjain.⁶ A következő évben a nógrádi Madách-társaságban tart székfoglalót; ezt – *Egy pillantás a sztregovai oroszlánbarlangba* címmel – nyomtatásban is közreadják Budapesten.⁷ Már súlyos beteg, amikor rendhagyó székfoglalóként nagy lélegzetű verset tesz le a Kisfaludy Társaság asztalára. A *Csesztvei ősz* szépen sorjázó distichonokban írott,

⁵ BALOGH K. 1924.

⁶ BALOGH K. 1934. Vö. SCHÖPFLIN 1935.

⁷ BALOGH K. 1935.

Az *ember tragédiája* szerzőjének és a csesztvei Madách-kúriának állítanak maradó emléket. A költemény 1944 elején válhatott ismertté szélesebb körben is a *Buda-pesti Szemle* közlése és a különlenyomatok jóvoltából.⁸

3. kép – Balogh Károly dedikációja a *Madách-breviárium* címlapján

Balogh Károlyt mindenekelőtt a családi hagyomány ápolásának szívesen vállalt kötelezettsége készítette arra, hogy elsőként a *Tragédiát* és szerzőjét állítsa irodalmi és tudományos érdeklődésének a középpontjába, amint ezt élet- és munkakörülményei lehetővé tették. Most, amikor születése 150. évfordulója alkalmából Madách Imre úgymond reflektorfénybe került, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Balogh Károly oldalági Madách-leszármazott volt: Madách Imre tragikus sorsú nővérének, Máriának az unokája. Ismeretes, hogy Madách Máriát, miután első férje, Huszár József 1841-ben meghalt, 1847-ben a jelen írás „főszereplőjének” nagyapja, mankóbüki Balogh Károly vette feleségül. Ő, mint dragonyos kapitány Bem seregében harcolt, amikor 1849 júniusában megsebesült, és a temesvári körházban ápolták. Mária, első házasságából való nagyfiával együtt odautazott, hogy hazavigye sebesült férjét. Az utazás tragikus véget ért, mert a visszaúton (1849. augusztus 16-án) rablógyilkosság áldozatai lettek mindhárman Maros-Szlatina (mai nevén Slatina de Mures) közelében.

A szerencsétlenül járt szülők közös gyermeke, mankóbüki Balogh Károly (1848–1920), a mi Balogh Károlyunk apja, alig egyévesen árvaságra jutott, s a továbbiakban a Madách-családban nevelkedett Alsósztregován, együtt az író fiával, Aladár-

⁸ BALOGH K. 1944. 42–46.

ral. Taníttatásáról is ők gondoskodtak.⁹ Felsőfokú tanulmányait a pozsonyi jogakadémián végezte. Az államvizsga után az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott, majd 1890-ben, a királyi ítélőtábla felállítását követően bírāja, rövidesen elnöke lett a pécsi ítélőtáblának. Sokat köszönhetett neki a Mecsek Egyesület, melynek alapító tagja, alelnöke, 1907 és 1911 között pedig elnöke volt. Az egyesületi „lexikon” szócikkéből idézve: „Szabadidejében akvarelleket festett és novellákat írt, rengeteget túrázott, kiválóan ismerte a Mecsek hegységet. Tudományos alaposággal dolgozta fel annak növényvilágát, botanikai érdekességeit. Pontos és szép rajzain örökítette meg az itt élő legjellegzetesebb növényeket.” Emlékét a Közép-Mecsekben a Kardos úttól a Dömörkapuig vezető *Balogh Károly sétatűt* őrzi, az Egyetemi Könyvtárban pedig keze munkája, a Mecsek virágos növényeit és szubalpin virágokat ábrázoló akvarellek gyűjteménye.¹⁰ Feleségével, gyarmathy Bérczy Margittal, a költő és Anyeginfordító Bérczy Károly (1821–1867) leányával együtt öt gyermeket neveltek. A „mi Balogh Károlyunk” volt a másodszülött.¹¹

„Ifjabb” Balogh Károly, 1879. április 23-án született Budapesten. Örökölte apja sokoldalú érdeklődését, tehetségét, miként a Nógrádhoz kötődő család nemesi eredetére utaló mankóbüki (mankó-büki) előnevet is. Jóllehet „szűk” négy éves pécsi könyvtároskodása, mint látni fogjuk, nem volt számára sikertörténet, de az életpálya egészének ismeretében mindenképpen érdemesnek tartjuk őt arra, hogy méltóképpen megemlékezzünk róla, kiváltképp halálának kerek évfordulóján (mindössze 65 éves volt, amikor 70 évvel ezelőtt, 1944. április 24-én meghalt a balassagyarmati kórházban, és eltemették a csesztvei sírkertben, a ma is álló Madách-kúria közelében).¹²

Balogh Károly középfokú tanulmányainak Budapest, Pécs és Losonc voltak a színhelyei (Budapesten az akkor még középfokú képzést folytató Ludovika Akadémia növendéke volt.) A losonci főgimnáziumban érettségizett 1899-ben, majd – apja példáját követve – jogot tanult. A pécsi püspöki jogakadémián tett államvizsgát 1903. június 23-án, és még ugyanezen év októberében Nógrád vármegye szolgálatába lépett. Közigazgatási gyakornokként kezdte, tiszteletbeli szolgabíróként folytatta, s mint vármegyei szolgabíró fejezte be itteni működését. 1907. második felében már a fiumei tengerészeti hatóság állományában van: miniszteri segédfogalmazó. Megnősül, és feleségével (Csernyus Menyhért 1849-es mártír Aline nevű unokájával) együtt költöznek le a tengerparti városba. 1911 tavaszán a fiumei magyar királyi kormányzóság munkatársa lesz. Itt dolgozik mint miniszteri fogalmazó, segédtitkár, majd titkár, és innen vonul be mint hadi önkéntes 1915. március elején. Előbb az olasz fronton harcol a hivatalnokból lett „hadapródtűzmaster”

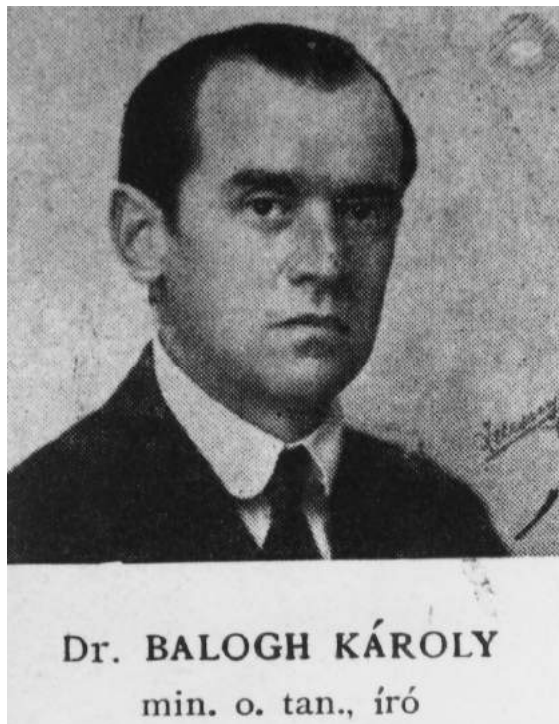
⁹ LEBLANCNÉ KELEMEN 1984. 150–151.; VÉGH 2008. 22–32; PÉTER 1996. 15.

¹⁰ *A Mecsek virágos növényei. Mankó-büki – m. kir. ítélőtáblai elnök akvarelljei.* (Pécs 1907–1919.) Jelzet: PEK TGYO Kt. Ms 1233 (A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Kézirattára).

¹¹ Balogh Károly, dr. (Mankóbüki) címszó: LENKEI 1922. 98.; MÓRÓ 1997. 3.; BARONEK-POLGÁRDY 2013. 7–8.

¹² „Ifjabb” Balogh Károly életrajzához: SZABÓ 1940. 46–49.; LEBLANCNÉ KELEMEN 1979. 5–6.; MIL 1963. I. 95.; MÉL 1967. I. 99.; ÚMIL 1994. 118.; PÉTER 1996. 15.; NAGY I. 2010. 68–69. (A MIL, a MÉL és az ÚMIL *Balogh Károly* szócikkében a halálozás éve 1944 helyett – helytelenül – 1945.).

(később hadnagy), majd a bolgár hadsereghez beosztva 18 hónapot tölt tűzvonalban az Al-Dunánál. Vitézségét több kitüntetéssel ismerik el odakint és idehaza. 1918 novemberében szerelik le tartalékos főhadnagy rendfokozattal (és olyan tüdőbetegséggel, mely a továbbiakban időzített bombának bizonyul.)

4. kép – Balogh Károly (Fotó a *Búvár* 1936. évi I. számának borítóján)¹³

1918–1919 fordulójának „forradalmi” eseményei rejtőzködésképpen kényszerítik, míg nem 1919 tavaszán visszatér Fiuméba a családjához. Az utolsó fiumei kormányzó, Jekelfalussy Zoltán oldalán részt vesz a kormányzóság felszámolási munkálataiban odakint, majd 1920-tól Budapesten. E munkálatok befejeztével, 1920 végén nyugdíjazzzák, *miniszteri osztálytanácsos* cím adományozásával. Apja, aki még a háború előtt elköszönt Pécestől, 1920. április 9-én befejezi életét Budapesten. Így már nem lehetett tanúja annak, hogy Károly fia a következő évben (42 évesen) természettudományi tanulmányokba kezd, és filozófiai előadásokat hallgat a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán, és ilyen tárgyú írásokat publikál a *Pester Lloyd* hasábjain, a *Természettudományi Közlönyben* és másutt. Egyik legszebb rajzokkal és saját fotókkal illusztrált írását *Hegyek virágzása* címmel a *Turistaság és Alpinizmus*

¹³ Boda Miklós reprodukciója.

közölte 1923-ban.¹⁴ Abban az évben, melynek nyarán a mi Balogh Károlyunk a fővárosból Pécsre költözött családjával, hogy ott – (vitéz) Szabó Pál már idézett szavaival – „*kis szőlejen gazdálkodjék és egészségét ápolja.*” Mondhatni velük együtt fejezte be leköltözését Budapestről a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem, melyet az 1923/24-es tanévvel nyitottak meg ünnepélyesen a szerb megszállás alól felszabadult városban. Ezt Balogh Károly is megünnepelte *Die neue Universitätstadt* című írásával.¹⁵

A pécsi címtárakból kiolvasható, hogy Balogh Károly *kis szőleje*, mely apai örökség lehetett, a Mecsek-oldalra vezető Fröhweiszvölgyi út (ma Székely Bertalan utca) magasabban fekvő részén volt, míg a család lakhelye ugyanezen út elején, már úgyszólván a központban. (Innen csak néhány lépés a Petrezselyem utca (a mai Aradi vértanúk útja), ahol a pécsi ítélőtábla elnöke, idősebb Balogh Károly is ott-hont talált annak idején a családjával).¹⁶ A mi Károlyunk innen könnyen elérhette a Pécsre költözött Belgyógyászati Klinikát, a városi közkórház egykori, a Jakováli Hasszán pasa dzsámihoz csatlakozó épületében, és az Egyetemi Könyvtárat is a Szepesy utcában. Nyilván olvasója lett a könyvtárnak, mielőtt még (1926 nyarán) állást kapott az intézményben. Erre mutat, hogy 1926 tavaszán már megjelenhetett az említett *Madách-breviárium*, leendő felettese, Várkonyi Hildebrand közreműködésével.

Várkonyi Hildebrand (1888–1971) bencésrendi áldozópap (eredetileg Várkonyi Dezső), Várkonyi Nándor bátyja, 1924-től 1929-ig az Erzsébet Tudományegyetem magántanára volt, és könyvtárőr, majd 1924. november 17-től 1929. december 24-ig az egyetemi könyvtár megbízott igazgatója.¹⁷ Kapcsolata Balogh Károllyal, úgy tűnik, jól indult. Erre mutat, hogy elvállalta az *osztálytanácsosi címmel nyugalmazott miniszteri titkár*, leendő beosztottja könyvének sajtó alá rendezését. Előszót is írt a könyvhöz, mely a következő sorokkal zárul: „*Balogh Károlyé az érdem, hogy az Ember Tragédiája előtti Madáchot is feldolgozta, lelki fejlődését megrajzolta, e Breviárium aforizmáit kiválogatta, sőt kiadatlan részletekkel gyarapította. Az enyém a munkából csak a filozófiai rendszerezés, a világnézeti szempontok kiválogatása volt.*”¹⁸ A folytatás is szépen alakult a levéltári források szerint. Példa erre, hogy amikor 1927 tavaszán Balogh bejelentést tesz *dr. Winis Nándor s. tiszt vele szemben tanúsított hivatali engedetlenségéről és tiszteletlenségeiről*, Várkonyi felterjeszti a panaszát, azzal a megjegyzéssel, hogy „*dr. Winis Nándor összeférhetetlen, inkollegiális viselkedéséről magam is több ízben*

¹⁴ BALOGH K. 1923a. Egyik példányát – ahogy Kiss Zoltán gyűjtéséből tudható – dr. Ángyán János pécsi orvosprofesszornak dedikálta a szerző.

¹⁵ BALOGH K. 1923b.

¹⁶ KALOTAI 1931. 71.: Balogh Károly, mankóbükk (sic!), egyetemi tisztviselő, Fröhweiszvölgy 36.; Balogh Károly ny. min. tanácsos, Fröhweiszvölgy 1.; Balogh Károly ny., Szepesy u. 3.; CÍMTÁR 1909. 168.: Balogh Károly, Itélőtábla elnöke, Petrezselyem u. 2.; PESTI 2013. 131., 198., 365., 404.

¹⁷ Várkonyi Hildebrand, eredetileg Dezső. POHÁNKA 2010.; SZÁNTÓ 1984. 1222–1232.

Várkonyi Hildebrand Dezső címszó: MÉL 1981. III. 822.; BARDÓCZ 1979. (A Madách-breviárium leírásában Várkonyi mint összeállító, Balogh mint *munkatárs* szerepel.)

¹⁸ VÁRKONYI–BALOGH 1926. III.

*tudomást szereztem.*¹⁹ S mi több, 1927. évi nyári szabadságának idejére az igazgató – rektori hozzájárulással – Balogh Károlyt bízza meg a helyettesítésével. Amikor 1928 elején másfél éves tanulmányútra indul Párizsba, mondhatni formálisan is Balogh lesz a megbízott igazgatóhelyettes.²⁰

A PÉCSI EGYETEMI KÖNYVTÁR PÜSPÖKI OSZTÁLYÁNAK EGYIK TERME
KLIMÓ GYÖRGY PÉCSI PÜSPÖK (1751–1774) BERENDEZÉSÉVEL

5. kép – A Klimó Könyvtár „Aranyterem”

Balogh Rudolf fotója a Magyar Művészet pécsi számában, a szerző képaláírásával

Kapcsolatuk feltehetőleg akkor szenved csorbát, amikor a Párizsból hazatérő Várkonyi felszólítja Balogh Károlyt úgymond a „hivatal” szabályszerű átadására. Balogh azt veti ellen, hogy kiutazása előtt Várkonyi sem adta át neki szabályszerűen a „hivatalt,” ráadásul néhány függő ügyet még az átadás előtt rendeznie kellett volna. Az Egyetemi Tanács utasította Balogh Károlyt, hogy írásban számoljon be helyettes igazgatói működéséről, és miután ennek 1929. június 25-én eleget tett,

¹⁹ Dr. Winis (Ferdinánd) Nándor, miként Balogh Károly is, 1926-ban lett a könyvtár munkatársa. 1950-ig dolgozott az intézményben, két időszakban (1942. július 8.–1946. október 25; 1947. augusztus 29. – 1950. március 1.) megbízott igazgatóként.

²⁰ A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára (MKETK) iratai: 1927: V. 11, 12, 14. – VI. 23. Az Egyetemi Levéltár iratai: PTE EL ET 1927/28. 5. r. ü. (1928. jan. 25:18.)

vélhetően a Tanács megegyezésére, felszólították Várkonyit a „hivatal” visszamenőleges átadására. A felek végül is megegyeztek, és szeptember 29-én az átadás-átvételt oda-vissza megejtették.²¹ Mindezek után meglepő, hogy két nappal később, Várkonyi Hildebrand hitelesítő aláírásával a következő „osztályzatok” szerepelnek Dr. Mankó-Büki Balogh Károly fizetéstelen könyvtári segédőr szolgálati és minősítési táblázatán: „Felfogás és ítélőtehetség: kellő – Szorgalom: elégtelen – Előadás (szóbeli, írásbeli): érthető – Szakképzettség (könyvtári ügyekben): elégtelen – Magaviselet: kifogásolható.”²² Az Egyetemi Tanács 1929. október 30-ai ülésén pedig napirendre került egyrészt Dr. Balogh Károly fizetéstelen könyvtári segédőr állásáról való lemondásának bejelentése, másrészt az Egyetemi Könyvtár tisztviselőinek 1929. október 7-én, Várkonyi Hildebrand igazgató által felterjesztett beadványa dr. Balogh Károly fizetéstelen könyvtári segédőr könyvtárból való eltávolításának tárgyában.²³

Csupán feltételezni lehet, hogy az egyetemi könyvtár tisztviselői, a korábban elmarasztalt Winis Nándorral az élen, úgy gondolták, hogy Balogh Károly az igazgatói állásra pályázik. Lám, a jogakadémián szerzett képesítését államtudományi doktorátussal egészítette ki nemrég a pécsi jog- és államtudományi fakultáson. Lám, a Magyar Művészet pécsi számában is ő mutatta be a könyvtárat 1929 derekán, nem csupán a könyvtárat, magát is népszerűsítve ezzel. S mi több, az igazgatóhelyettesi tevékenységéről számot adó, 1929. június 25-én kelt beszámolóját, melyet olvashattak ők is, a következő sorokkal zárta Balogh Károly: „...Ha az Egyetemi Tanács továbbra is megajándékoz bizalmával és támogatásával, az Egyetemi Könyvtár rövid idő alatt az Erzsébet Tudományegyetemnek, úgy a professzor urak, mint a városi közönség igényeit a jelenleginél fokozottabb mértékben kielégítő kulturális intézmény lesz.”²⁴ Növelhette a beadvány készítőinek a „veszélyérzetét,” hogy ekkoriban már tudni lehetett, és nyilván Balogh Károly is tudta, Várkonyi Hildebrand távozni készül a pécsi egyetemről (ez két hónap múltán be is következett, ugyanis december 29-én erősítik meg Várkonyi Hildebrand nyilvános rendes tanárrá való kinevezését a szegedi egyetemre.)²⁵

A beadvány készítői kiemelik dr. Balogh Károly osztálytanácsosi címmel nyugalmazott miniszteri titkár, fizetéstelen könyvtári segédőr úr könyvtárszakmai ismereteinek teljes hiányát, következetlen, pillanatnyi egészségi állapotától is függő intézkedéseit, valamint fogyatékos erkölcsi felfogását, mely a nőtisztviselőket megbotráncoztató viselkedésben jutott kifejezésre több alkalommal is. Leginkább pedig azt hangsúlyozták, hogy a megbízott igazgatóhelyettes igazgatójuk távollétében folytonosan igyekezett aláásni annak tekintélyét, és ezzel „a Könyvtár élére való visszatérését

²¹ PTE EL ET 1928/29. 10. rendes ülés (1929. VI. 26.): 26. Vö. SZTANA-KOVÁCS 2014.

²² PTE EL - Egyetemi Könyvtár: Szolgálati és minősítési táblázat. Hitelesítő záradék: 1929. okt. 1.

²³ PTE EL ET 1929/30. 2. rendes ülés (1929. okt. 30.): 3, 23.

²⁴ Doktori oklevél: 1928, VI. 27. 2740/1927-28. - Balogh Károly a Magyar Művészetben megjelent írásáról ld. SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 23. Balogh Károly beszámolója helyettes igazgatói működéséről: lásd. 18. számú lábjegyzet.

²⁵ Az Egyetemi Tanács 1930. január 19-én közönte dr. Várkonyi Hildebrand c. ny. rk. tanár szegedi kinevezését, ugyanakkor dr. Holub József egy. ny. r. tanárt megbízzák az Egyetemi Könyvtár igazgatói teendőinek ellátásával. PTE EL 1929/30. 5. rendes ülés (1930. jan. 29.): 9, 10.

minden eszközzel megakadályozni törekedett.” Kéri, hogy az Egyetemi Tanács mentse fel a további munkavégzés alól Balogh Károlyt, aki – mint írják – *„nemcsak intézetünk vezetésére nem alkalmas, hanem beosztott tisztviselő munkakörének ellátására is képtelen”*. Befejezésként hozzátesszik: *„egy tőlünk idegen terület nyugalmazottai közé tartozó (...) tisztviselőnek fölöttünk gyakorolt hatalmi zabolátlansága által történt mélységes megalázottságunkból bennünket felemelni kegyeskedjék”* a Tanács.²⁶ A beadvány végén Dr. Winis Nándor, Dr. Winis Nándorné, Dr. Horváth Margit, Dr. Várkonyi Nándor, Dull Ágnes és Dr. Szabó István aláírása mellett vitéz Dr. Szabó Pál aláírása is olvasható, aki csak 1929 elején lett a pécsi könyvtár munkatársa. Egy évtized múltán ő fogja közreadni az első igényes, személyi bibliográfiát is tartalmazó Balogh Károly életrajzt az Erzsébet Tudományegyetem irodalmi munkásságát összefoglaló könyvében. Elgondolkoztató, hogy Balogh egyetemi könyvtári pályafutásának *„utolsó felvonása,”* melynek mellékszereplője volt maga Szabó Pál is, kimaradt az életrajzból.²⁷

A PTE Egyetemi Levéltárának dokumentumai viszont beszédesek, kivált az Egyetemi Tanács és a Könyvtárbizottság üléseinek jegyzőkönyvei *„csatolmányaikkal.”*²⁸ Ezekből (vagy ezekből is) megtudható, hogy a könyvtár tisztviselőinek beadványát követően, 1929. október 17-én Balogh Károly, mondhatni első felindulásában, állása alól való felmentését kérte, megrendült egészségi állapotára hivatkozva. Erről értesülvén a tisztviselők már a következő nap, október 18-án, arra kéri a *Rector Magnificus*t, hogy október 9-én kelt beadványukat tekintse tárgytalannak. Egyidejűleg kijelentik, hogy a beadványban megfogalmazott *„állításokat”* – az érintett elnézését kérve – visszavonják.

A véleményezésre felkért Irk Albert jogászprofesszor 1929. október 21-én kelt átiratában további eljárást nem tart szükségesnek, mivel Balogh Károly önként lemondott, a panaszos tisztviselők pedig felterjesztésüket visszavonták. A véleményezésre ugyancsak felkért Entz Béla orvoskari dékán más véleményen volt. Szerinte a kérdés nem intézhető el ilyen egyszerűen, ezért részletes vizsgálatra van szükség. *„Mikor a hozzám eljuttatott másolatot elolvastam, fogalmazott, a szó valódi értelmében megdöbbentem, első sorban a beadvány tartalmán, másodsorban azon a minősíthetetlenül kihívó, durva és sértő hangon, amelyet a könyvtár tisztviselői kara egyik tisztviselő társukkal szemben használ. A beadvány hirtelen visszavonásáról pedig így vélekedett: „A beadvány benyújtói úgy látszik úgy vélték, hogy ezzel céljukat elérték, most már nem is kell Balogh Károly dr.-t elmozdítani állásából, hiszen önként lemondott.”* Entz Béla javasolta, hogy a beadvány aláírói ellen fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot rendeljenek el, és javaslatát el is fogadta a Tanács 1929. október 30-án tartott rendes ülésén. A későbbiek folyamán, mint az Egyetemi Tanács 1930. január 29-i ülésének jegyzőkönyvéből kiderül, Balogh Károly kérte, hogy az említett *„megelőző vizsgálatot”* terjesszék ki az ő személyére is, hogy tisztázhassa magát. (Weszely Ödön

²⁶ Lásd 22. számú lábjegyzet.

²⁷ SZABÓ 1940. 45–50.

²⁸ PTE EL – Egyetemi Könyvtár:

rektor szerint ezt már „lemondási nyilatkozata” előtt célszerű lett volna megtennie, tekintet nélkül a vizsgálatról járó izgalmakra.)²⁹

Balogh nehéz helyzetbe került. Az állásra szüksége volt, hiszen négy gyermeke közül a legnagyobb már főiskolás korban volt, a legkisebb alig múlt tízéves, ő maga pedig gyakran visszaeső beteg. Lemondási nyilatkozatát ugyan még nem követte konkrét intézkedés, de státusa mindenképpen bizonytalanná vált, miközben egyesek azt is tudni vélték, hogy visszavonta lemondását. Jogi végzettsége és széleskörű nyelvismerete alapján „kinézett neki” egy állás a belügyminisztérium fordító osztályánál, és jöllehet erre még várnia kellett, 1930. február 4-én kelt nyilatkozatában megerősítette korábbi lemondását. Két nap múlva, február 6-án, a könyvtárból való eltávolítását kérő beadvány aláírói is megerősítették azt a korábbi nyilatkozatukat, melyben visszavonták Balogh Károlyra vonatkozó „állításait.” Egyrészt, mert „*dr. Balogh Károly ny. min. osztálytanácsos úr a Könyvtárban viselt állásáról megrendült egészségi állapotára való tekintettel lemondott, másrésztől dr. Balogh Károly úr sajnálatra méltó egészségi és családi körülményeit is olyannak látjuk, melyek a keresztény és felebaráti lélek sugallmai szerint kívánatosná teszik, hogy a kérdés a szeretet jegyében békés elintézés nyerhessen.*”³⁰

A „békés elintézés” Visnya Ernő közbenjárása is segíthette, melyről említés történt az Egyetemi Tanács január 29-i ülésén. A Pécsi Takarékpénztár elnöke vezérigazgatója, akinek az emlékét ma utca őrzi a városban, minden bizonnyal ismerte idősebb Balogh Károlyt, a pécsi ítélőtábla elnökét. Ugyanis, miként Balogh Károly apja, ő is támogatója, tisztségviselője volt a Mecsek Egyesületnek.³¹ A fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot végül is megszüntették mindkét félre vonatkozóan, bár a bölcsészkar prodeán, Birkás Géza javasolta, hogy *a Tanács fejezze ki a könyvtári tisztségviselőkkel szemben rosszallását. Szerinte ugyanis a könyvtárban az eddigi igazgatók ellen állandó sugdosás és intrika folyt, s meg van győződve arról, ha egy újabb igazgató jön, azzal is szembehelyezkednek. Entz Béla orvoskari dékán tulajdonképpen egyetértett a javaslattal, de az ügy mielőbbi lezárását tartotta célravezetőnek, mondván, hogy az új igazgató majd megtalálja a módját annak, hogy a könyvtári túlkapások megszűnjenek.*³²

Balogh Károly, 1928 januárjától 1929 szeptemberéig fizetéstelen könyvtári segédőr, majd az 1927. június 21-től 1928. február 14-ig, és 1928. május 10-től 1929. október 17-ig a szabadságon, illetve külföldi tanulmányúton lévő igazgató megbízott helyettese, 1930 márciusában távozott az intézményből, majd Pécsről is. Ugyanezen év júliusában munkába állt a Belügyminisztériumban. Miniszteri fordí-

²⁹ PTE EL ET: Kivonat az Egyetemi Tanács 1929/30. tanévi 2. rendes ülése (1929. okt. 30.) és 5. rendes ülése (1929. jan. 29.) jegyzőkönyvéből.

³⁰ PTE EL ET: Kivonat az Egyetemi Tanács 1929/30. tanévi 1. rk. ülése (1930. febr. 11.) jegyzőkönyvéből. Részlet Balogh február 4-én kelt, a jegyzőkönyvben is idézett nyilatkozatából: „(...) 1929. okt. hó 17-én egészségi okból történt lemondásomat fenntartom (...), az Egyetemi Könyvtárnál üresedésben levő könyvtárigazgatói állásra nem pályázom (...), az Erzsébet Tudományegyetem könyvtáránál semminemű állást elérni nem kívánok (...).”

³¹ GÁL 2010. 393. Az Egyetemi Tanács 1930. január 29-ü lése. Lásd 24. számú lábjegyzet.

³² PTE EL ET: Kivonat az Egyetemi Tanács 1929/30. tanévi 1. rk. ülése jegyzőkönyvéből.

tó, majd megbízzák a fordító osztály vezetésével.³³ Miniszteri tanácsosként ment nyugdíjba 1943-ban, halála előtt egy évvel.³⁴

6. kép – A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának igazgatói szobája³⁵

Több mint nyolc évtized elmúltával nehéz „igazságot tenni” Balogh Károly egyetemi könyvtári pályafutása, kivált annak befejezése kérdésében. Várkonyi Nándor 1976-ban megjelent visszaemlékezésének szigorú szavai mindenestre zavarba ejtöek. Ő két évvel Balogh kinevezése előtt állt munkába az egyetemi könyvtárban, így tanúja volt az „eseményeknek”. Szerinte a könyvtárban kitűnő volt a légkör, bár akadtak törtetőek és intrikusok, akik „közörmre hamarosan fentebb régiókba lebentek, egy alfőnököt, a feudálkapitalista neobarokk csontja velejég korrump példányát pedig, ki bátyámat akarta kitérni az igazgatásból, testületi akcióval expurgáltunk a tisztos múltú falak közül.” Nem kétséges, hogy miről, kiről szól ez a „történet,” melyben lehetett némi szerepe a Baloghra „pikkelő” Winis-házaspárnak is, bár erre nincs utalás az emlékezésben. A kitűnő szerző további sorai ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy nemcsak az egyetem vezetőiben, benne is felmerült a gondolat: talán másképp alakult volna minden, ha az egyetem már előbb megtalálja a megfelelő

³³ SZABÓ 1940. 46.

³⁴ LEBLANCNÉ KELEMEN 1979. 70. A szerző egyik forrása a *Nógrádi Hírlap*, 1944. április 29. számában közölt nekrológ volt. „Országos feltűnést keltő tanulmányt írt Madách Imréről és egy csapásra írói hírnévre tett szert. Szépirodalmi működése is felülemelkedett a mindennapi dilettáns írói sikerek felett. Nagy nyelvtudása külföldi művek átültetésére képesítették. (...) Nógrádi gyökere hozta Balassagyarmatra meghalni. Bájjos modoráért mindenki kedvelte.” – olvasható a nekrológban.

³⁵ PEK PETGY Fotógyűjtemény

szakembert az állományát és feladatkörét tekintve folyamatosan gyarapodó könyvtár vezetésére. Így emlékezik ugyanis a „fordulat évére: „Nagy fogást csinált az egyetem, amikor 1930-ban sikerült Fitz Józsefet kineveztetnie a könyvtár élére. Nemcsak elsőrendű szakembert és külföldön is elismert tudós kutatót nyert vele, hanem kiváló gyakorlati érzékű szervezőt s mondhatom: pedagógust is, könyvtárosnevelőt.”³⁶

Még néhány szót Balogh Károly könyvtárosságáról! Könyvtárszakmai felkészültsége, meglehetősen vitatható volt, és a rátestált vezetői feladatkör is, mondjuk így: láthatóan környezetidegennek bizonyult. Ugyanakkor a történeti állományra irányuló, széleskörű nyelvtudással „megtámasztott” érdeklődésével, vitathatatlan íráskészségével és tartalmas előadásaival minden bizonnyal hozzájárult a könyvtár értékeinek szélesebb körben való megismertetéséhez.³⁷ Tegyük hozzá: a könyvtári munka során maga is olyan tapasztalatokkal, motivációkkal gazdagodott, melyek hozzájárultak ahhoz, hogy a klasszika-filológia kismestereként, s kitűnő műfordítóként jegyzik őt napjainkban is. A latin nyelv és az ókori Róma kultúrájának és mindennapi életének kiváló ismerete, mely a háború előtti utazások révén megfelelő helyismerettel párosult, arra készítette, hogy elmélyedjen az őt különösen érdekítő klasszikus „szövegekben” és magyarázataikban. Bizonyára meglepetéssel tapasztalta, hogy a püspöki állományban megvan, és nem is csak egyetlen kiadásban, a *majdnem* teljes *Martialis*. Tehát Balogh helyben és eredetiben olvashatta annak a római költőnek a műveit, akinek egyik legjobb fordítója, műfordítója lett a későbbiekben.³⁸

Ha szerette volna kiegészíteni ismereteit, szükség esetén „könyvtárközi kölcsönzéshez” folyamodott. Csak egyetlen példa: a könyvtári akták tanúsága szerint az Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából kapta kézhez 1927. június 10-én a Ludwig Friedländer nevével fémjelzett magyarázatos *Martialis*-kiadást, amelyre gyakran hivatkozik a későbbiekben. Amikor 1937-ben Balogh Károly egyik legfontosabb műve, az antik Róma mindennapjait mintegy félezer epigrammafordítással megelevenítő *Martialis* megjelent Budapesten, egyik ismertetője, Polednik Gyula kifogásolta, hogy „a bevezetés és a szövegek közti anyag közismert kézikönyvek és monográ-

³⁶ VÁRKONYI 1975. 189–203.; BODÁNÉ 1974. 115–161.

³⁷ 1929. február 18-án az egyetem orvostudományi szakosztályában tartott előadást a könyvtár 16. sz. zadi orvosi anyagáról és Vesaliusról, a tudományos anatómia megalapítójáról, márciusban pedig a régi Rómáról adott elő a Corvin Mátyás Magyar-Olasz Egyesület pécsi rendezvényén. SZABÓ 1940. 49. S talán megengedhető az a feltételezés, hogy Balogh Károly – a *Magyar Művészet* 1929. évfolyamában publikált – írásának is része lehetett abban, hogy 1930-ban „nagy fogásnak” örülhetett az egyetem, Fitz József megnyerésével. Egyébként amikor (1933 nyarán) biztossá vált, hogy Pécs után Budapesten folytatja működését Fitz, az ő számára is fontos volt, hogy olyan utód lépjen az örökébe, aki tovább megy az általa megkezdett úton. „Elsőként Várkonyi Nándorra gondolt, de ő a világháború alatt elszervezett halláskárosodása miatt alkalmatlan volt az igazgatói tisztt betöltésére” – olvashatjuk Balogh Beáta Fitz Józsefre emlékező írásában, melyben arra is utal, hogy 1934 nyarán már Domanovszky Ákos volt az új jelölt. BALOGH B. 2008. 52–57.)

³⁸ *Martialis* epigrammáinak egyik – velencei – kiadása Klimó-szerzemény 1768-ból. MARTIALIS, Marcus Valerius: M. Valerii -- epigrammatum libros XV. Interpret., notis illustravit Vincentius Collesso. Ad usum ser. delphini. Venetiis, apud S. Coleti, 1739. 1–2. Tomus. Exl. Georgii Klimó 1768. Jelzet: PEK TGYO KK D.VI.24–25., MÓRÓ 2001. 400. (M420. tétel)

fiák felhasználásán épül fel.”³⁹ Borzsák István viszont éppen ezt tartotta a szerző egyik legfőbb erényének. „Bibliográfiájának teljessége, főleg pedig az idézett művek eredményes gyümölcsötetése céhbéli filológusnak sem válnék szégyenére” – írja az Egyetemes Philológiai Közlönyben Balogh újabb könyve, az 1940-ben megjelent *Antik bronztükör* méltatása kapcsán. Tanárjelöltek figyelmébe ajánlja ezt a könyvet is, mivel „ennyire »fájdalommentesen«, sőt élvezettel sehonnan sem lehet megtanulni Róma »rejtelmét« ... Szándékosan nem térünk ki a filológiai szempontból talán kifogásolható részletekre, írja. Ilyenek akadhatnak éppen, de ne feledjük a könyv rendeltetését, sem azt, hogy az »Antik bronztükör« szerzője elsősorban mégiscsak író és műfordító, még pedig a legjobbak közül.” – írja a tudós szerző.⁴⁰

Már javában dúlt a második világháború, amikor Balogh Károly *Martialis és a régi Róma topográfija* című terjedelmes tanulmánya megjelenik az *Egyetemes Philológiai Közlöny* 1940-es évfolyamában, a következő évben pedig a gazdagon illusztrált *Római könyv* két kötete az Egyetemi Nyomda gondozásában.⁴¹ Művei, kivált a *Martialis* és a *Római könyv* a nem éppen kedvező körülmények ellenére felkeltették a téma iránt érdeklődő szerkesztők és szerzők figyelmét. Vietórisz József és Révay József a *Budapesti Szemlében*, Devecseri Gábor, Nagy Ferenc és Kardos Tibor a *Diáriumban*, Harcos Ottó a *Sorsunkban*, Karkoványi Mihály és Balogh István, a szerző ugyancsak „latinos” fivére pedig a *Pannoniában* írt érdemi ismertetést a könyvről, és még folytathatnák a sort további szerzőkkel és folyóiratokkal.⁴² Az említettek mondhatni egyhangúan üdvözlük és sokra becsülik a szerző „hézagpótló” vállalkozását. Még a Balogh Károly munkáját kritikával szemlélő Révay József is elismeri, hogy „a fordítások általában jók, bár akad köztük döcögős is, azonban a hang hamisítatlan: majdnem mindenütt hitelesen *Martialis* hangját halljuk.”⁴³ Hozzátehetjük: nyilván ennek köszönhető, hogy Balogh *Martialis*-fordításai ma is folytonos szereplői a római költészet értékeiből válogató antológiáknak, és klasszika-filológiánk olyan kiválóságai is, mint Adamik Tamás, gyakran idézik fordításait.⁴⁴ A már említett *Csesztvei ősz*,⁴⁵ ez a könnyed disztichonokban írott „búcsúvers”, a Madách-leszármazott ember örök hűségének a bizonyítéka. Ugyanakkor tanúsítja azt is, hogy Balogh Károly valóban avatott műfordítója volt a római ezüstkor költőjének, *Martialis*nak. Íme a záró sorok:

*Bársonyos égbolton felgyullad a csillagok ezre,
Szunnyad a kis falu lenn, álmodozóban a ház.
Már csak a házőrző kutya vakkant, majd ugat egy sort,
Sír a bagoly nagy fák korhatag ágai közt,
Aztán áldott csend borul újra a házra, a kertre*

³⁹ POLEDNIK 1937. 394–399.

⁴⁰ BORZSÁK 1941. 79–80.

⁴¹ BALOGH K. 1940. 138–167.; BALOGH K. 1941.

⁴² VIETÓRISZ 1938.; RÉVAY 1941.; DEVECSERI 1937.; NAGY 1942.; KARDOS 1941.; HARCOS 1942. 159.; KARKOVÁNYI 1938.; BALOGH I. 1941–1942.

⁴³ RÉVAY 1941. 506.

⁴⁴ ADAMIK 2009. 564 és passim.

⁴⁵ BALOGH 1944. 42–46.

*S titkos búbjárt hint szerte a tájra a hold.
Halvány ősz köde száll... Árnyak kelnek, töredeznek...
Halk neszezés hallik... Hull az aranyszínű lomb.
És levelek hullásában, szellő susogásban
Csesztvén egyre Madách szelleme, lelke borong.*

Marcus Aurelius Martialis pedig így szólíttatja meg barátját és névrokonát, Julius Martialist Balogh Károly fordításában:

*Mi tenné boldogabbá életünket,
barátom, Martialis, elmondom most neked.
Öröklött jószág s nem kinnal szerzett vagyon.
Hálás termőföld és a házitűzhely lángja.
Kevés pereskedés. Nagy ritkán tóga, béke.
Egészség és erő és tisztaság.
Bölcs egyszerűség, néhány jó barát;
Könnyű táplálkozás, nem mesterkélte ebéd;
Gondoktól mentesített, nyugodt és józan ész.
Nászagy, szeméremteljes, azonban el nem únt
S nyugalmas álom, mely az éjt rövidre szabja. –
Légy szívvel az, mi vagy, ne mindig mást keress
S végső napod jöttét ne kívánd és ne féld.⁴⁶*

1979-ben, Balogh Károly születésének századik évfordulója alkalmából a *Honismeret* közölt szép megemlékezést Leblancné Kelemen Mária tollából.⁴⁷ 1994-ben, halálának 50. évfordulóján pedig tudományos ülés keretében emlékeztek rá Balassagyarmaton, olyan kiváló tudósok részvételével, mint Borzsák István akadémikus és Kerényi Ferenc irodalomtörténész.⁴⁸ A jelen konferencia szervezőinek jóvoltából most itt, Baranyában is megemlékezhetünk az irodalomtörténész, műfordító és „alkalmi könyvtáros” Balogh Károlyról, aki 70 évvel ezelőtt, 1944-ben fejezte be fordultatos, történelmi kényszerpályán mozgó életét „családi szülőföldjén,” Nógrád megyében.

FORRÁSOK – RÖVIDÍTÉSEK

PEK TGYO KK	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történelmi Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár
PEK TGYO Kt.	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történelmi Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár
PTE EL ET	Pécsi Tudományegyetem, Egyetemi Levéltár, Egyetemi Tanács

⁴⁶ MARTIALIS X. 47. In: BALOGH K. 1937. 165–166.

⁴⁷ LEBLANCNÉ KELEMEN 1979. 70–72.

⁴⁸ BHH 1994.

IRODALOM

- ADAMIK 2009. ADAMIK Tamás: Római irodalom a nyugatrómai birodalom bukásáig. Pozsony, 2009.
- BALOGH B. 2008 BALOGH Beáta: 120 éve született Fitz József. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 13. (2008): 8. 52–57.
- BALOGH I. 1941–1942 BALOGH István: Balogh Károly: Római könyv. *Pannonia*, 7–8. (1941–42): 3–4. 366–367.
- BALOGH K. 1923a BALOGH Károly: Hegyek virágzása. Budapest, 1923. (Különnyomat a *Turistaság és Alpinizmus*, 1923. májusi számából.)
- BALOGH K. 1923b BALOGH Károly: Die neue Universitätstadt. *Pester Lloyd*, 70. 1923. július 25.
- BALOGH K. 1924 BALOGH Károly: Madách Imre otthona. Budapest, 1924.
- BALOGH K. 1929 Balogh Károly: Az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára. *Magyar Művészet*, 5. (1929): 8. 568–575.
- BALOGH K. 1934 BALOGH Károly: Madách az ember és a költő. Budapest, 1934.
- BALOGH K. 1935 BALOGH Károly: Egy pillantás a sztrigovai oroszlánbarlangba. Budapest, 1935.
- BALOGH K. 1937 BALOGH Károly: Martialis. Budapest, 1937.
- BALOGH K. 1940 BALOGH Károly: Martialis és a régi Róma topográfiája. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 64. (1940) 138–167.
- BALOGH K. 1941 BALOGH Károly: Római könyv. 1–2. Budapest, 1941.
- BALOGH K. 1944 BALOGH Károly: Csesztvei ősz. Budapest, 1944. (Különlenyomat a *Budapesti Szele* 1944. januári számából, 42–46.)
- BARDÓCZ 1979 BARDÓCZ András: Várkonyi Hildebrand Dezső tudományos közleményeinek és kéziratának a bibliográfiája. Budapest, 1979.
- BARONEK–POLGÁRDY 2013 Balogh Károly, dr. (Mankóbüki). In: BARONEK Jenő – POLGÁRDY Géza: *Mecsek Egyesület lexikon*. Pécs, 2013.
- BHH 1994 Balogh Károly emlékülés. (Madách Imre Városi Könyvtár. Balassagyarmat, 1994. ápr. 11.). *Balassagyarmati Honismereti Híradó*, 16. (1994): 1–2. 9–38.
- BODÁNE 1974 BODA Miklósné: Fitz József a Pécsi Egyetemi Könyvtár élén (1930–1934). In: *Jubileumi Évkönyv 1774–1974*. Szerk. FÉNYES Miklós. Pécs, 1974.
- BORZSÁK 1941 BORZSÁK István: Balogh Károly: Antik bronztükrő. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 65. (1941) 79–80.
- CÍMTÁR 1909 Pécs szab. kir. Város és Baranya megye címtára. Pécs, 1909.
- DEVECSERI 1937 DEVECSERI Gábor: Balogh Károly: Martialis. *Diárium*, 7. (1937) 7–8. 170–171.
- GÁL 2010 GÁL Zoltán: Visnya Ernő. In: *Pécs Lexikon*. 2. kötet. Főszerk. RÓMVÁRY Ferenc. Pécs, 2010. 393.
- HARCOS 1942 HARCOS Ottó: Római könyv. Balogh Károly könyve. *Sorsunk*, 2. (1942): 2. 159.
- KALOTAI 1931 Pécs-baranyai címtár. 5. kiadás. 1930. Szerk. KALOTAI László, Pécs, 1931.
- KARDOS 1941 KARDOS Tibor: Balogh Károly: Antik bronztükrő. *Diárium*, 11. (1941): 12. 311–312.

- KARKOVÁNYI 1938 KARKOVÁNYI Mihály: Balogh Károly Martialisa. *Pannonia*, 4. (1938):8-10. 362-363.
- KINCSES-KOLTA 1998 KINCSES Károly – KOLTA Magdolna: Minden fotóriporterek atyja: Balogh Rudolf. Kecskemét, 1998. (A magyar fotográfia történetéből 13.)
- LEBLANCNÉ KELEMEN 1979 LEBLANCNÉ KELEMEN Mária: Emléktábla helyett... Száz éve született Balogh Károly irodalomtörténész és műfordító. *Honismeret*, 7. (1979):5-6. 70-72.
- LEBLANCNÉ KELEMEN 1984 Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Összeáll. LEBLANCNÉ KELEMEN Mária. Salgótarján 1984. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei Levéltárból 13.)
- LENKEI 1922 LENKEI Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs, 1922.
- MÉL 1967 Balogh Károly. In: Magyar életrajzi lexikon. 1. kötet. Főszerk. KENYERES Ágnes. Budapest, 1967. 99.
- MÉL 1981 Várkonyi Hildebrand. In: Magyar életrajzi lexikon. 3., kieg. kötet. Főszerk. KENYERES Ágnes. Budapest, 1981. 822.
- MIL 1963 Magyar irodalmi lexikon. Szerk. BENEDEK Marcell. 1. kötet. Budapest, 1963. 95.
- MÓRÓ 1997 MÓRÓ Mária Anna: Balogh Károlyról, illusztrációink kapcsán. *Pécsi Könyv- és Infotár*, 2. (1997):2. 3.
- MÓRÓ 2001 A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. 1. rész. Összeáll. MÓRÓ Mária Anna, Pécs, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.)
- NAGY F. 1942 NAGY Ferenc: Balogh Károly: Római könyv. *Diárium*, 12. (1942):2. 43-44.
- NAGY I. 2010 NAGY Imre: Balogh Károly. In: Pécs Lexikon. 1. kötet. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. Pécs, 2010. 68-69.
- PESTI 2013 PESTI János: Pécs utcanevei 1554-2004. Pécs, 2013.
- PÉTER 1996 PÉTER László: Babits bérmakeresztapja – Madách Imre unokaöccse. *Magyar Nemzet*, 1996. január 15. 15.
- POHANKA 2010 POHANKA Éva: Várkonyi Hildebrand Dezső. In: Pécs Lexikon. 2. kötet. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. Pécs, 2010. 358.
- POLEDNIK 1937 POLEDNIK Gyula: Balogh Károly: Martialis. *Egyetemes Philológiai Közlemény*, 61. (1937) 394-399.
- RÉVAY 1941 RÉVAY József: Az örök ókor – Balogh Károly: Antik bronztükrök. Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1940. *Budapesti Szemle*, 69. (1941):769. 504-507.
- SCHMELCZER-POHÁNKÁ 2012 SCHMELCZER-POHÁNKÁ Éva: „Boldog idők! Amikor az értelem intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyűjtja a következőt.” A pécsi püspöki könyvtár története (1774-1945). Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)
- SCHÖPFLIN 1935 SCHÖPFLIN Aladár: Balogh Károly Madách-könyve. *Nyugat*, 28. (1935):5. 418.
- SZABÓ 1940 SZABÓ Pál, vitéz: A magyar királyi Erzsébet-tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940.
- SZÁNTÓ 1984 SZÁNTÓ Károly: Várkonyi Hildebrand Dezső életútja és munkássága. *Pedagógiai Szemle*, 34. (1984):12. 1222-1232.

- SZTANA-KOVÁCS 2014 A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1914–1943. Szerk., összeáll. SZTANA-KOVÁCS Adrienn. Pécs, 2014. (PTE Egyetemi Levéltár kiadványai 3.)
- ÚMIL 1994 Új magyar irodalmi lexikon. 1. kötet. Főszerk. PÉTER László. Budapest, 1994. 118.
- VÁRKONYI – BALOGH 1926 VÁRKONYI Hildebrand – BALOGH Károly: Madách-breviárium. Pécs, 1926.
- VÁRKONYI 1975 VÁRKONYI Nándor: Pergő évek. Budapest, 1975.
- VÉGH 2008 VÉGH József: A megye nyugati szélén: Keszeg. (A Huszár családról és Madách Máriáról.). *Börzsönyi Helikon*, 3. (2008):1. 22–32.
- VIETÓRISZ 1938 VIETÓRISZ József: Magyar Martialis: Balogh Károly: Martialis. Budapest, évszám nélkül [1937.]. *Budapesti Szemle*, 66. (1938):724. 369–372.

Jog- és hadtörténet

A 19–20. század kánonjogi műveltsége Pécsen

Látszólag hálás témával állunk szemben, amikor a címben megjelölt egyházi műveltséget kell elemeznünk Pécs városának tekintetében a megadott időintervallumon belül. Azonban, ha csak pár oldalas laudációban kimerülne a téma bemutatása, biztosan nem tennénk eleget a kritikus vizsgálódás igényének. Tanulmányomat három nagyobb részre szeretném bontani: elsőként megvizsgáljuk az olyan, Pécsen működő felsőoktatási intézményeket, melyekben folyt kánonjogi oktatás. Ezután görcső alá vesszük a Klimó Könyvtár és a Pécsi Püspöki Joglyceum könyvtárának egyházi állományát. Mielőtt azonban az elemző méltatás következne, köszönetet szeretnék mondani Dr. Schmelcz-Pohánka Évának, aki segítségével és alapos munkája nélkül ez az írás nem jöhetett volna létre.

A tudomány művelését – többek között – az oktatás legfelsőbb színvonalát képviselő intézményekben folyó munka is komolyan meghatározza. Nem volt ez másként Pécs városa és a kánonjogtudomány esetében sem. Már az 1367-ben megalapított pécsi egyetem kapcsán ismerjük Galvanus de Bettino nevét,¹ aki 1371 környékén kapott meghívást Pécsre a kánoni jog előadásának céljából. Így elmondhatjuk, hogy már a Nagy Lajos által alapított egyetem óta rendszeres módon oktatták az egyház jogát tárgyaló tudományt Pécs városában. Azonban már az 1300-as évek második fele előttről is vannak olyan források, mint például az 1100-ra datált I. Esztergomi Zsinat 66. kánonja, amely előírta az egyes főesperesek számára, hogy kánonjogi könyvvel (*breuiarium canonum*) rendelkezzenek.² A későbbi kiterjedt pécsi hiteleshelyi és bírósági működés okán pedig bizonyosan feltételezhetünk valamiféle kánonjogi kultúrát már az érett középkor éveiben, hasonlóan Szekesfehervárhoz, Kalocsához vagy Esztergom városához.

Csekély működési ideje miatt nem szeretnék tanulmányomban mélyebb elemzést szentelni a Győről Pécsre került jogászképzésnek, mely 1785–1802 között működött városunkban, azonban tény, hogy ez idő alatt is folyhatott kánonjogi oktatás. Itt szeretnék hivatkozni az 1777-ben kiadott Ratio Educationis 186. §-ra,³ amely az egyházjogot a jogi tanfolyamokon az első év második félévébe helyezte, naponkénti két óra terjedelemben. A szisztematikus jogakadémiai egyházjogoktatás azonban csak a Szepesy-féle lyceummal veszi kezdetét Pécs városában.⁴ Biztos adatunk van afelől, hogy az 1833-ban megalapított és később 1835-ben jóváhagyott Pécsi Püspöki Lyceumban már az 1865-től szisztematikus módon folyik az egyházi

¹ THEINER 1859–1860. II. 108.

² SZUROMI 2005. 197–198.

³ RATIO 1913. 183–184.

⁴ RAJCSI 2009. 38–39.

jog előadása.⁵ Az e tantárgyat tanítók sorában elsőként Szele Andort és Szeredy Józsefet találjuk. Kopcsányi Károly jogakadémiáról írt monográfiája már arról tanúskodik, hogy az 1866/67-es tanévben az egyházjogot heti 10 órában oktatják. Ezt a magyar királyi helytartótanács 1866. április 10-ei 26748-as számú rendelete volt hivatott szabályozni.⁶ Ekkor Szele Andor a tárgyat előadó oktató. Érdemes lehet még megjegyezni, hogy egy tanév erejéig Szigeth Gábor segédtanár, Horinka Imre és Lukáts Adolf helyettes nyilvános rendkívüli tanárok voltak 1874/75-ös tanévben a Joglyceum Jogtörténet és Egyházjog Tanszékén. A más tárgyakat is tanító Szele szorosán vett kutatási területéhez nagy valószínűséggel nem tartozott az egyházjog, mivel a témában nem lelhető fel publikációja. Tőle a kánonjog tanításának feladatát Szeredy József fogja átvenni, aki az 1867. szeptember 16-án 803-as számmal kelt magyar királyi helytartótanácsi rendelet alapján a második évfolyamban mindkét félévben, hetenként 4–4 órában adta elő a kánonjogot.⁷ A fentiekén kívül egy újabb tanulmányi reformot szükséges még röviden megjegyezni, ami jól rámutat az egyházjog tanításának jellegére az intézeten belül. 1874. május 4-én kelt 12917-es rendeletet öfelsége, a király hagyta jóvá. A rendelet átszervezte a jogi fakultásokon működő tanszékek rendszerét. Ennek következtében a jogtörténethez csatolták az egyházjogot, és létrejött a Jogtörténeti és Egyházjogi Tanszék,⁸ melyet Kosutányi Ignác fog vezetni egészen 1897-ig. Az említett rendelkezés jól megvilágítja a jogtörténet és az egyházjog akkori oktatásának és természetének hasonlóságát. Mivel ekkor még bőven a modern egyházjogi kodifikáció előtt járunk (1917), ezért az egyház jogának igen nagy része – már csak keletkezésüket tekintve – jogtörténeti kutatások által válik elérhetővé.

A későbbiek során Késmárky István veszi át a tárgy oktatását, amely később helyileg az államtudományi szaktanfolyamra vándorol, ahol heti 7 órában került oktatásra.⁹ Ez így marad egészen 1922-ig.¹⁰ Érdeklődésre számot tartó és sokat mondó tényre figyelhetünk fel a lyceum 1911-ben kiadott évkönyvét tanulmányozva. Az 1910/11-es tanévről szóló évkönyvben arról olvashatunk beszámolót,¹¹ hogy a lyceum tanári kara a joghallgatókat irodalmi és tudományos munkára serkentendő pályázatot ír ki 50–50 korona értékben olyan tanulmányok készítésére, melyeknek a polgárjog és a közigazgatási jog a témája. Ezzel párhuzamosan Wurster József apátkanonok is meghirdet egy azonos díjazású pályázatot, melynek témája egyházjogi volt. A beszámoló végéből megtudjuk, hogy míg a tanári kar által kiírt pályázatra egy munka sem érkezett, addig az egyházjogira kettő is. A fenti tény is jól prezentálja a hallgatók egyházjog iránti érdeklődését a század elejéről.

A Pécsi Püspöki Joglyceum a városba Pozsonyból „ideiglenesen” áthelyezett Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetembe való beolvadása után továbbfolyt

⁵ KOPCSÁNYI 1897. 41–42.

⁶ KOPCSÁNYI 1897. 42.

⁷ KOPCSÁNYI 1897. 42.

⁸ KOPCSÁNYI 1897. 44.

⁹ PPJL ÉVK. 1989–1899. 12.

¹⁰ PPJL ÉVK. 1921–1922. 54.

¹¹ PPJL ÉVK. 1910–1911. 6–8.

az egyházjog szisztematikus oktatása. A különböző kimutatások alapján¹² 48 egyházi jogi témájú főként szakdolgozat, de más pályamű is született a fenti időszakban. E művek elsősorban a jogi karra kinevezett egyházi jogi tanszék oktatóihoz kötődnek, akik a bírálaton kívül nagy valószínűséggel instruálták is a tudományos munka elkészítése során a juristákat. A legtöbbet bíráló így Kérészy Zoltán, Bozóky Géza és Holub József volt. Rajtuk kívül még néhány műnél felkérték Schaurek Rafaelt és Óriás Nándort is. Kettőjük neve azonban leghamarabb is csak az 1947/48-as tanévtől tűnik fel 1950-ig. A legkedveltebb témák ezen opuszok tekintetében is hasonlóságot mutatnak a később elemzett könyvtárakban fellelhető nagy témákkal, így elsősorban ezek a házasságjog, vagyoni jog, kegyúri jog és alkotmányjog kérdéseit vizsgálják. Megfigyelhető valamifajta olyan törekvés is, mely szintézist nyújtana, vagy legalábbis egy többé-kevésbé pontos összehasonlítást szeretne láttatni az állami és az egyházi jog bizonyos közös témáiban, legyenek azok akár a házasságjogra, akár a tulajdonszerzésre vonatkozó traktátusok.

A joglyceumi és egyetemi egyházi jogi képzésének teljességre nem törekvő vázolata után vessünk egy pillantást egy másik kánonjogi képzést is folytató felsőoktatási szervre.

A civil jogi képzést folytató Joglyceum mellett Pécs városában 1748 óta Berényi Zsigmond jóvoltából működött Papnevelő és Hittudományi Intézet, a mai Pécsi Hittudományi Főiskola jogelőde. A papképzésben a tridentini zsinat hatására komoly átalakulás zajlott a 16. században. A fenti zsinat XXIII. ülésének 18. kánonja elrendelte az egyházmegyei szemináriumok felállítását, mely hatására a Magyar Királyság területén is szemináriumalapítási hullám söpört végig.¹³ Nem volt ez másképp Pécsen sem. A kezdetben kétéves tanfolyamot¹⁴ 1760-ban három, majd négy évesre bővítették Klimó püspök közbenjárására, így a teológiai tárgyakat is szélesebb körben és mélyebben tanulmányozhatták a papnövendékek. Az intézményben már ekkor működött egyházi jogi tanszék. II. József rendeletének hatályát leszámítva – amikor is a szemináriumi képzéseket központosította – folyamatos volt Pécssett a teológia, így az egyházi jog oktatása is. Az 1803-as tanmenet szerint az utolsó – negyedik – évben hallgatták az egyházi jogot a szeminaristák.¹⁵ Az egészen 1952-ig tartó működés folyamán elmondható, hogy a tantárgyak java részét, így az egyházi jogot is latinul oktatják a tanárok a növendékek számára. A tantárgy – ahogyan a mai gyakorlatban is szerepel – az oktatási ciklus utolsó éveire, illetve részére tevődik, ahol azt már megalapozták kellő egyháztörténeti, erkölcssteológiai és dogmatikai, főként egyháztani alapokkal. Így a lelkipásztorkodás-tan mellé kerülve, azzal szoros egységben szemléli sok 20. századi szerző az egyházi jog hittudományi főiskolákon való oktatását, amiből majd ki is alakul az általam „*kazuisztikus egyházi jog*”-ként aposztrofált, erőteljesen gyakorlati és pasztorális szempontokat szem előtt tartó, leegyszerűsítő egyházi jog.

¹² <http://www.lib.pte.hu/tgyo/szakdolgozatok-palyamunkak-disszertaciok> [2015.01.07.]

¹³ GÁRDONYI 2009. 240–243.

¹⁴ FEDELES 2011. 36.

¹⁵ FEDELES 2011. 36.

A figyelmes olvasó számára mostanra már szemet szúrhatott, hogy igen érdekes kettősség figyelhető meg a kánonjogi oktatásban nemcsak Pécs városában, hanem az egész országban, a fent elemzett időszak tekintetében. Ez a kettősség nevezetesen abban áll, hogy a teológiát hallgató, egyházi pályára készülő fiatalok és a világi jogot hallgató juristák két külön rendszerben hallgatták az egyházjogot, illetve kánonjogot. Az eddigi kutatások alapján kirajzolódni látszik a kép, miszerint, míg a világi joghallgatók magyarul,¹⁶ addig a papnövendékek egészen a 1970-es és 1980-as évek derekáig latinul folytatták tanulmányaikat.¹⁷ Míg előbbieknél igen nagy hangsúlyt fektettek az úgynevezett kazuisztikus egyházjogi oktatásra, a szentségjog és a pasztorális munkához elengedhetetlen tárgyak mellett, addig utóbbiaknál gyakrabban találkozunk egyházi alkotmányjogi témákkal is, az ugyancsak jelenlévő szentségjogi irányultság mellett. A már említett ilyesfajta kazuisztikus egyházjogra kitűnő példa Beke Ince Kristóf 1841-ben *Lehet e' a' vegyes házasságoktól a' beszentelést törvényesen megtagadni, vagy reversálist elfogadni?* címmel Pesten megjelent műve,¹⁸ hasonlóan a németből magyarra fordított, szintén 1841-ben Egerben kiadott *Lelkipásztori oktatások a' vegyes házasságokról* könyvhöz.¹⁹ Amennyiben figyelmesen megvizsgáljuk a kodifikáció előtti kánoni jog természetét, nevezetesen azokat a nem kis nehézségeket, melyek abból származtak, hogy nem volt összegyűjtve, szisztematikus jelleggel közölve az egyház joga, hanem az egyes korokban keletkező különböző formájú és műfajú jogi művekből kellett azokat összeállítani, akkor már érthetővé válik, – 1917-ig – miért alkalmazzák a szemináriumi oktatásban ezt a gyakorlatorientált, egyszerűsítő, kazuista jogi oktatási módot.

Erre a kettősségre találóan mutat rá Szuromi Szabolcs Anzelm közlése, miszerint Budapesten a század közepén egy épület két szomszédos termében, két intézményben tanulták az egyházjogot kispapok és világi joghallgatók. Míg az Egyetem téren található mai ELTE Állam- és Jogtudományi Karának épületében magyarul adták elő az egyházjogot civil juristák számára, addig a fal túlsó oldalán ugyanez latinul történt a papnövendékeknek.

A Pécsi Hittudomány Főiskola egyházjogi oktatását vizsgálva két nevet szükséges kiemelni, akik a címben szereplő korszakot legmaradandóbb módon meghatározták: Sipos Istvánt és Gálos Lászlót. E két professzor egymást követi a főiskola katedráján, azonban míg Sipos István nem kap kinevezést az akkor már a jogi karba beolvadó Pécsi Püspöki Joglyceumba, addig Gálos Lászlót 1940-ben egyetemi magántanárrá nevezik ki *Az egyház alkotmányjának szerkezete és érintkezőpontjai a világi alkotmányokkal* című munkája alapján.²⁰ A kérdés végleges eldöntésének igénye nélkül, e helyütt szeretnék a fentiekben felvázolt különbségekre hi-

¹⁶ ÓDOR 2007. 264.

¹⁷ Természetesen csak azon szemináriumokról beszélhetünk e helyütt, melyek tovább működtek a szocialista diktatúra alatt.

¹⁸ BEKE 1841. A könyv fellelhető a Klíma Könyvtár Kanonoki Gyűjteményében, ahová a bélyegzőnyomat szerint Szeredy József könyvtárából került be. Jelzet: PEK TGYÓ KK 64223.

¹⁹ LELKIPÁSZTORI 1841.

²⁰ BOZÓKY 1940.

vatkozva válaszolni Kajtár István cikkének²¹ végén feltett kérdésre. A cikk végén lévő kérdés arra kereste a választ, hogy a Késmárky István halála után megüresedő egyházi tanszéket miért nem töltötték be. A lényegében ugyanazon jogterület eme igen eltérő oktatását tudom be annak okául, hogy a civil és egyházi kánonjogi oktatás, nevezetesen a jogi kar és a főiskola, nem dolgozott akkor együtt a megüresedő egyházi tanszék betöltésének ügyében.

Tanulmányom második felében rátérek az egyházi kultúra egy másik komoly meghatározójára: a könyvtárakra. Pécs városában három olyan könyvtár működött a 19. és 20. század alatt, melynek állományában jelentősebb egyházi műveket találunk. Ezen intézmények a Püspöki Joglyceum könyvtára, a Klimó Könyvtárként számon tartott hajdani pécsi püspöki bibliotéka gyűjteménye, illetve a Pécsi Hittudományi Főiskola könyvtára. Az alábbiakban – szem előtt tartva a terjedelmi kereteket – csupán csak az első két bibliotéka kánonjogi anyagát fogjuk elemezni, előrebocsájtva azt, hogy ez elsősorban szaktudományos (egyházjogász) szempontokat követ a könyvtártudományi megállapítások mellett. Szintén előrebocsájtandó, hogy a jelenlegi állomány nem egyezik meg a Klimó György püspök által létrehozott állománnyal. Elemzésünk során a jelenlegi teljes állományra koncentrálunk.

Megvizsgálva a Klimó püspök és utódai által gondozott könyvtár katalógusát, megközelítőleg 360 olyan munkát találunk, mely az egyház jog tárgy körébe sorolható. Ha összehasonlítjuk ezt a számot a jelenlegi állomány közel 35.000 kötetével,²² úgy megállapíthatjuk, hogy a teljes állomány több mint 1%-át teszi ki az egyház jogát tárgyaló gyűjtemény. 1865 után – lévén, hogy az ugyancsak püspöki fenntartású joglyceumi könyvtár elkezdte működését – feleslegessé vált két helyen gyűjteni jogtudományi munkákat, így a Klimó Könyvtár egyházi állománya a szisztematikus gyűjtés útján tovább nem bővült. Ez alól kivételt képeznek a különböző hagyatékok és adományok, melyekből a legjelentősebb Szeredy József halála után a könyvtárra hagyott kollekcója. Az ő könyvei az azokban elhelyezett bélyegzőnyomat (*Dr. Szeredy József pécsi kanonok*) alapján viszonylagosan könnyen elkülöníthetőek a vizsgált kánonjogi állomány tekintetében. Egy esetleges ilyen vizsgálat újabb hasznos adalékokkal szolgálna Szeredy egyházi érdeklődésének körülhatárolásához.

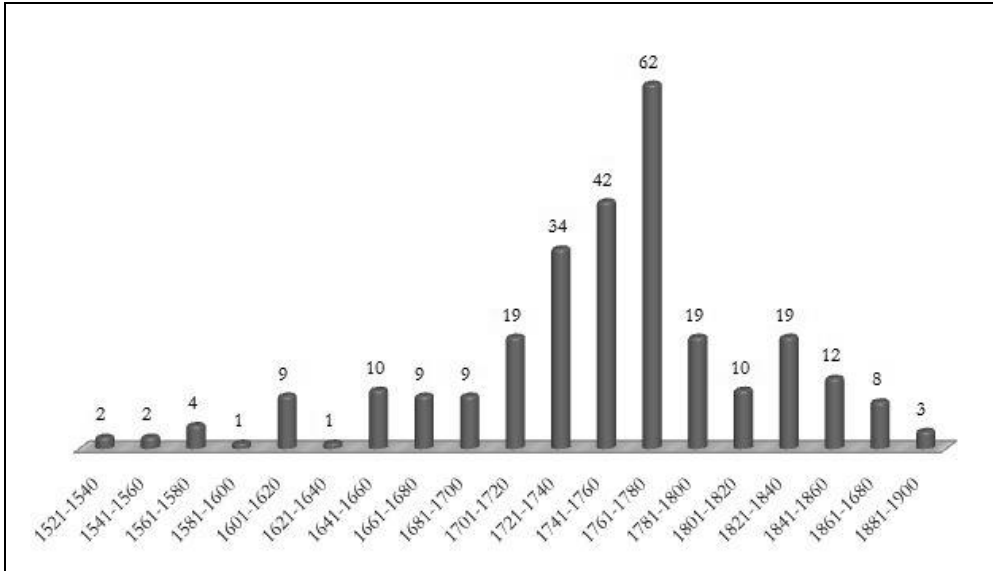
Következő lépésként vizsgáljuk meg a témában fellelhető könyvek kiadásának idejét a Klimó Könyvtár tekintetében.

A korfát megvizsgálva igen széles metszet tárul elénk, hiszen az 1530-as évek elejétől egészen 20. század kezdetéig lelhetünk fel műveket a kánoni jog témájában. Az egyik legrégebb példány az 1530-ban Lyonban kiadott dekretális gyűjtemény, mely IX. Gergely pápa *Liber sextus* címen elterjedt törvénygyűjteményeként azonosítható. A Klimó Könyvtárban található példány Joannis Andree glosszáival van ellátva. A könyvállomány legnagyobb hányada azonban a 18. századból származik. Így elmondható, hogy az egész állomány a kodifikált egyház jog előtti irodalom

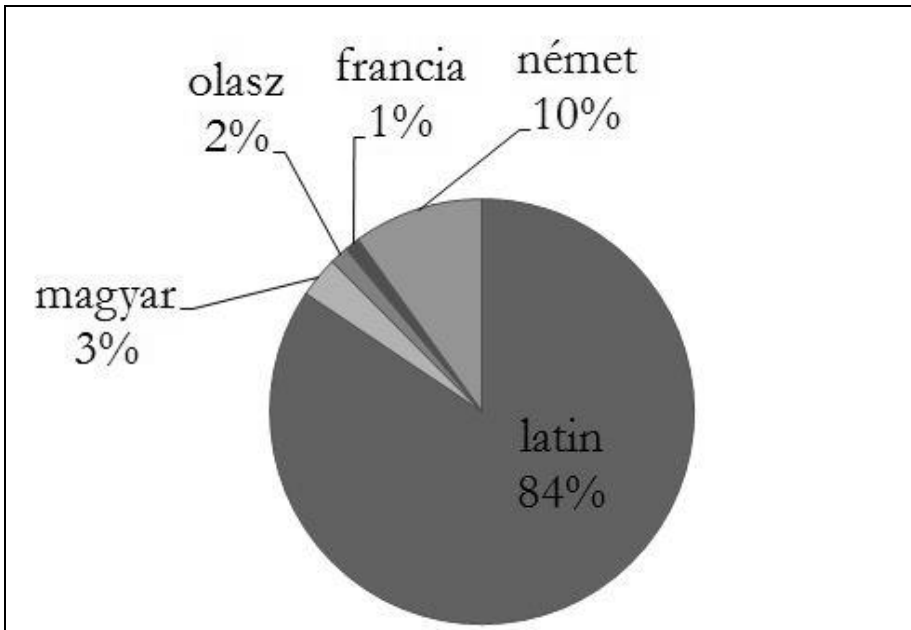
²¹ KAJTÁR 2009. 101–102.

²² POHÁNKA 2011. 24.

része, azon belül is a fent említett 1700-as évek az a korszak, melyből a legtöbb könyv származik.

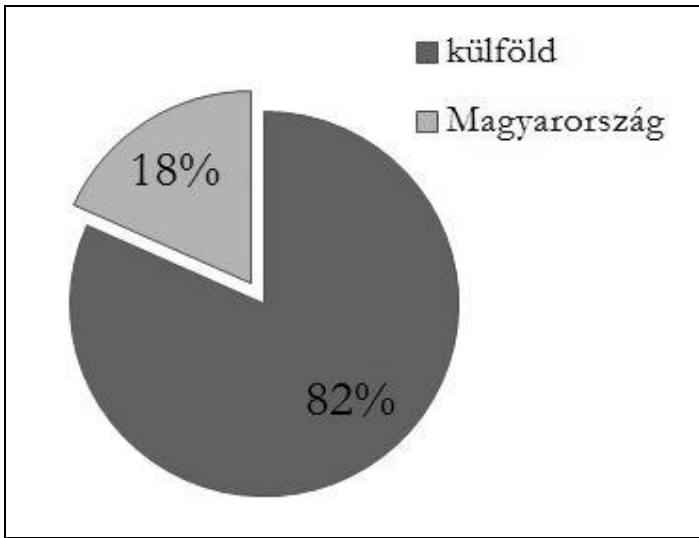

1. ábra – A Klimo Könyvtár egyházi állományának kor szerinti megoszlása

2. ábra – A Klimo Könyvtár egyházi állományának nyelvi megoszlása

Az előbbieket következmenye a művek nyelvi megoszlása is. A 2. ábrán látható kör-diagram jól ábrázolja azt a jelentős többletet, mellyel a latin kiadás bír az egyéb nyelvekkel szemben. A 84%-os arányhoz képest csupán elhanyagolható módon van jelen a német (10%), magyar (3%), olasz (2%) és francia (1%) nyelvű irodalom. Ez teljes mértékben a vizsgált korszakban – főleg az egyházban és még inkább annak törvénykezésében – uralkodó latin hegemonia eredménye, mely különösebb magyarázatra e helyütt nem szorul.

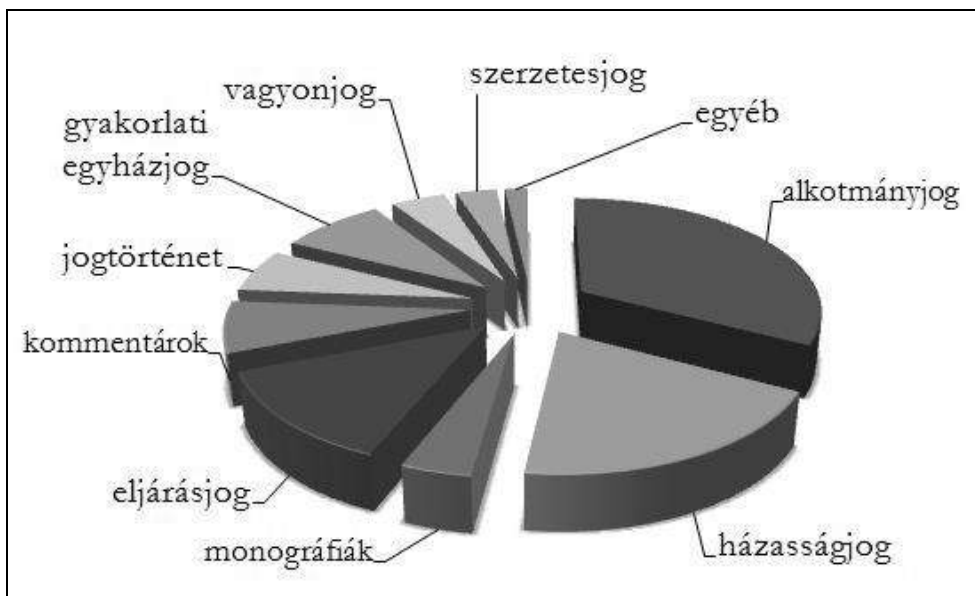
3. ábra – A Klíma Könyvtár egyházi állományának származási helye

A fentieknél azonban cizelláltabb képet ad, ha megvizsgáljuk, hogy honnan is érkeztek országunkba a fenti művek, mivel, ahogyan a 3. ábra is mutatja, az állomány 82%-a külföldről került a könyvtár tulajdonába. Amennyiben ezt az egyes országokra vetítjük le, úgy egyértelmű a német jogi szakirodalom befolyása.²³ E területek esetében elsősorban Bécs, Köln, Lipcse és Linz városa emelkedik ki a többi német helységek közül (Regensburg, Würzburg, Erfurt, Heidelberg, Bonn, Ingolsadt). A német területek irodalma után a második legnagyobb befolyással az olasz kultúra volt, így számos művet találunk, melyet Rómában vagy Nápolyban adtak ki. A fentiekén kívül egy komoly töredék Prágából származik. A francia szakirodalom ugyancsak megtalálható, melyet a közel egy tucat Párizsban kiadott mű is jelez. A Magyarországról származó művek jelentős többségét Budapesten adták ki, amely szorosan köthető az ott folyó egyetemi oktatáshoz. Azonban Pé-

²³ Hasonló tendenciákra hívja fel Kajtár István is a figyelmet 2001-ben megjelent tanulmányában. KAJTÁR 2001. 15–27.

csett adták ki a vizsgált korszakban a második legtöbb egyházjogi témájú művet a főváros után.²⁴

Végezetül pedig a könyvtári anyag téma szerinti megoszlására vessünk egy pillantást. A 4. ábra jól mutatja azt az igen színes témaválasztékot, melyekben a művek találhatóak. Számos kisebb téma mellett jól elkülöníthető módon a legjelentősebb témái a kornak az alkotmányjog, házasságjog és perjog voltak. Míg az alkotmányjogi irányultság néhány esetben civiljogi hatásként mutatkozik – nem tagadva azt, hogy a klasszikus kánonjogi részdiszciplínák közt mindig is helyet kapott az egyház saját jogát és szerveit vizsgáló alkotmányjogi traktátus is – addig a házasságjog és a perjog főként gyakorlati használatuk miatt részesültek több figyelemben. Mivel minden bizonnyal a Pécsi Püspöki Bíróság munkatársai is használták a könyvtárat, ezért elkerülhetetlen volt a gyűjtőkör ilyen irányú szélesítése.

4. ábra - A Klimó Könyvtár egyházjogi állományának tárgy szerinti megoszlása

Áttekintve – amennyire ez lehetséges – a 16–19. századi magyar egyházjogi szakirodalmat,²⁵ úgy az alábbi következtetéseket vonhatjuk le a Klimó Könyvtárra vonatkozólag. Egészen a 19. század közepéig viszonylagosan jól követi a magyar nyelvterületen megjelenő munkákat a könyvtár gyűjtőköre, szinte minden ekkor megjelent kötet meg is található benne. Az 1800-as évek második felétől kezdve

²⁴ A fenti tendencia pedig egészen az 20. századig megmarad, sőt Pécs stabil második helyezetté válik. Vö. Magyar Egyházjogi Bibliográfia.

²⁵ Magyar Egyházjogi Bibliográfia, <http://bibl.pphf.hu/meb/> [2015.01.18.]

azonban ez már megváltozik, és a kurrens munkák egyre kevésbé találhatók meg. Ez a már fentiekben jelzett 1865-ös jogi gyűjtés leállításának tudható be.

Miután áttekintettük a Klíma Könyvtár egyházi állományát, vessünk egy pillantást a már említett jogliceumi könyvtár kánonjogi anyagára. A könyvtár története már komoly kutatásoknak volt témája²⁶, így ehelyütt azt újra kifejtetni nem szükséges.

Vizsgálódásom alapját a Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvárának Jegyzőkönyve képezi, mely külön cím alatt (*rendszeres egyházi munkák és monographiák*) szerepelteti az ilyen témájú munkákat.²⁷ A 118. folyószámmal záruló jegyzéket közel sem lehet pontosnak nevezni. Több esetben egy-egy folyószám kimarad, esetleg megismétlődik. Emellett több olyan mű is bekerül a jegyzékbe, mely nem az egyházi jog tárgykörébe tartozik (pl.: Molnár Endre: *Újszövetség korunk reményeihez alkalmazva*. (Pontos cím: *Újszövetség. Korunk reményeihez alkalmazva* Pest, 1843).²⁸ A fentiekén túl továbbá ugyancsak együtt szerepelnek a jegyzékben a könyvek és a folyóiratok is. Utóbbi csekély számban, pusztán csak az *Archiv für katholisches Kirchenrecht* – periodika – kerül 9 szám erejéig megemlítésre. Sajnos a jegyzék csupán csak 1898-ig tartalmazza a könyvek listáját. A szerb megszállók által elrekvirált állománnyal annak nyilvántartása is elveszett, így elemzésünkben pusztán csak a megmaradt jegyzékre támaszkodunk.

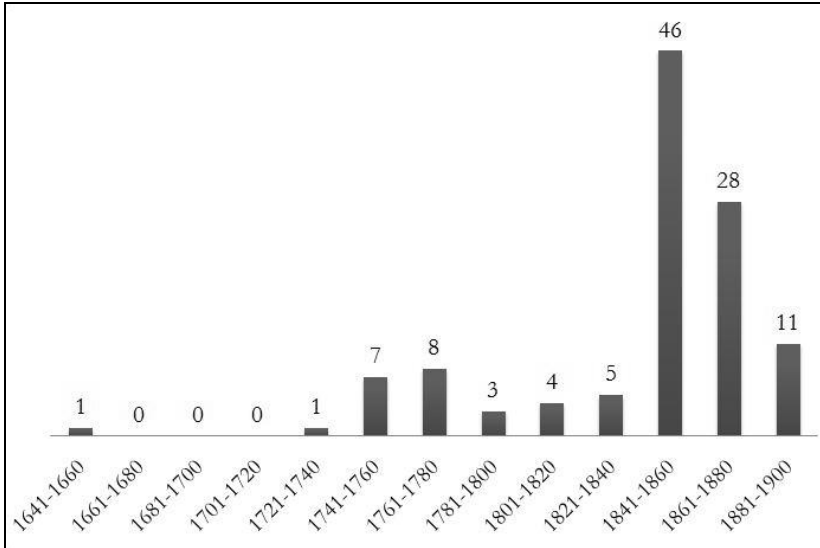
A jogliceum könyvtára, így annak az általunk vizsgált anyaga egyidős a Pécsi Püspöki Joglyceum intézményével. Mivel pedig előbbi alapvetően oktatási célokat szolgáló intézmény, ezért annak könyvtára is ebbe a profilba illeszkedik bele. A benne található egyházi anyag nem egy rendszerező teljességre törekszik, mely átfogja a kánonjogtudomány teljes terjedelmét, hanem „pusztán” csak azokra az (egyébként igen fontos) témákra fókuszál, melyek a kánonjogi oktatás alapját képezik. Így a benne található egyházi állomány igen nagy részét képezik az olyan monografikus jellegű művek, melyek az egyházi jog egészét ölelik fel. Ezekből nem egy-egy résztema ismerhető meg behatóan, hanem segítségükkel egy jurista számára a kánoni jog teljes horizontja tárul fel.

Elsőként az állomány kor szerinti megoszlását vizsgáljuk meg, mely a későbbi következtetések alapjául is szolgál (15. ábra). A könyvtár állománya az 1840-es évektől rendkívüli emelkedést mutat, mely egyértelműen az 1833-as alapítás utáni gazdag gyűjtést mutatja. Azonban ezen időpont előttről is találunk néhány művet a könyvtárban, ám ezek száma elhanyagolható a könyvtár megalapítása után kiadott állományhoz képest. Ebből fakadóan teljesen átrendeződött a könyvtár egyházi állományának nyelv szerinti megoszlása.

²⁶ POHÁNKA 2009. 253–276.

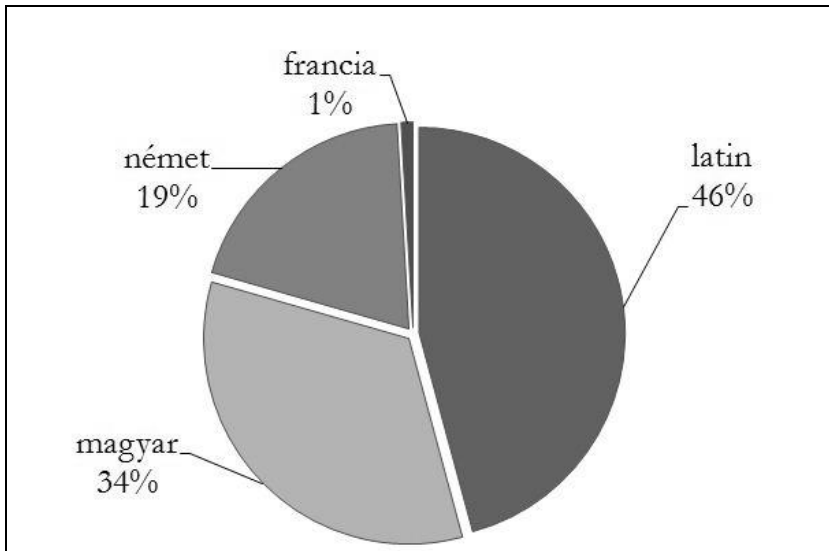
²⁷ PEK TGYO Kt. Jelzet nélkül = PPJL KVT JKV.

²⁸ MOLNÁR Endre: *Újszövetség. Korunk reményeihez alkalmazva*. Pesten, Nyomatott Landerer-Heckenastnál, 1843. Jelzet: PEK TGYO KK 62170

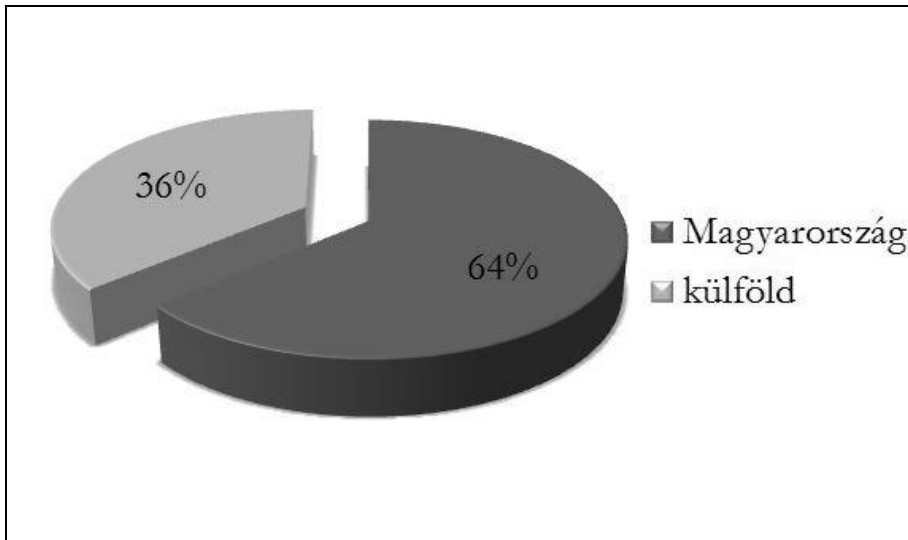
5. ábra – A kánonjogi állomány kor szerinti megoszlása a Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtárában

A 6. ábra jól látható módon bemutatja, hogy bár még mindig 46%-kal latin többségűek a könyvek, azonban ezek mellé már 34%-kal szorosan felzárkózik a magyar is.

6. ábra – Az egyházi állomány nyelv szerinti megoszlása a Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtárában

Itt szükséges megjegyezni azt a tényt, hogy milyen komoly szerepe volt a magyar egyházi szaknyelv kialakulásában azoknak a szerzőknek, akik elsőként írták magyar nyelven kánonjogi műveiket, és így lefektették már a kodifikáció előtti magyar szaknyelv alapjait, melyet később majd Bánk József és Erdő Péter is átvesz. Hasonlóképpen többségbe kerültek a könyvtárban a magyar kiadású művek, ezek azonban kevésbé pontosan fedik le az ekkortájt kiadott magyar kánonjogi szakmunkákat, mint az előbb vizsgált Klimó Könyvtárban.

7. ábra – A könyvek származási helye a Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtárban

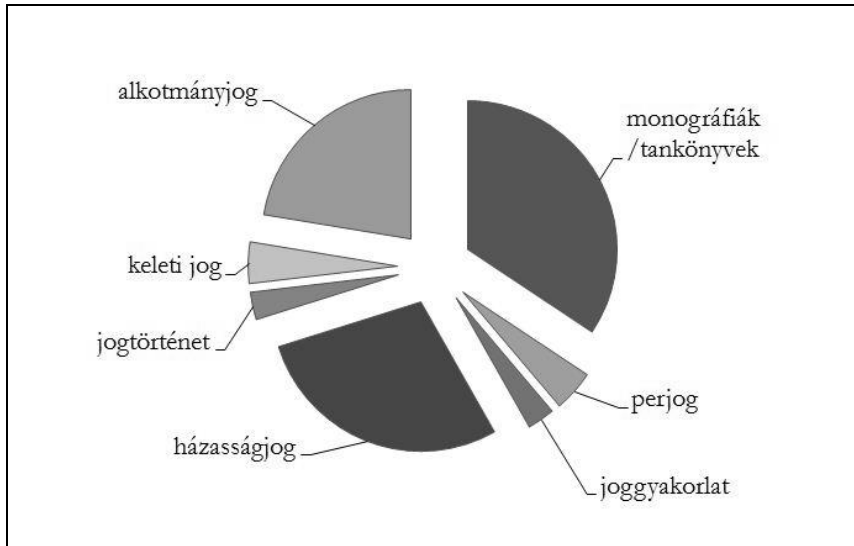
Végül pedig vessünk egy pillantást a joglíceumi bibliotékában megjelenő egyházi témákra (8. ábra). Ahogyan már arra a fentiekben is utaltunk, e könyvtár tekintetében még hangsúlyosabban jelennek meg azok a művek, melyeket a jogi oktatás során használhattak az oktatók és hallgatók egyaránt. Így a könyvtár állományának komoly részét alkotják azok a monografikus művek, melyek általános betekintést nyújtottak az egyház belső életébe. Ezek mellett a házasságjog és alkotmányjog volt a legtöbbször előforduló téma, melyet jól mutat a hallgatói érdeklődést is.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy a 19. és 20. században, Pécssett működő, igen gazdag egyházi kultúrára méltán lehetünk büszkéek. A városban zajló kánonjogi műhelyek nemcsak kiváló egyéniségeket adtak a magyartudomány ezen ágának, de olyan rendkívüli jelentőséggel bíró munkákat is teremtettek, mint például Sipos István *Enchiridion Iuris Canonici* című műve.²⁹ Gálos László közlése³⁰ alapján tudjuk, hogy a mű hét kiadást is megért. Ezenkívül pedig a világ számos teológiai főiskoláján és egyetemén használták tananyagként Budapesttől kezdve,

²⁹ SIPOS István: *Enchiridion iuris canonici. Ad usum scholarum et privatorum concinnavit...* Pécs, 1926.

³⁰ SIPOS–GÁLOS 1960. 14–15.

Rómán és Barcelonán át, egészen Srí Lankáig. A további kutatások témájául szolgálhatna a Pécsi Hittudományi Könyvtár hasonló korú egyházjogi állományának feltérképezése, illetve a hasonlóan jogi kultúráról tanúbizonyságot tevő Pécsi Püspöki Bíróság működésének kritikai elemzése.

8. ábra – Az egyházjogi művek téma szerinti megoszlása a Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtárában

A fentiekben részlegesen elemzett Pécs városában folyó egyházjogi munka számára napjainkban illő módon egy hasonlóan nivós tudományos tevékenységgel állíthatunk leginkább méltó emléket.

FORRÁSOK – RÖVIDÍTÉSEK

PEK TGYO KK	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztály, Klimo Könyvtár
PEK TGYO Kt	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztály, Kézirattár
PPJL KVT JKV	Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtárának jegyzőkönyve. (Kézirat) [Pécs, 1865–1898] 150 p.
PPJL ÉVK. 1889–1899	A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1899–1900-ik tanévről. Pécs, 1900.
PPJL ÉVK. 1910–1911	A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1910–1911-ik tanévről. Pécs, 1911.
PPJL ÉVK. 1921–1922	A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1921–1922-ik tanévről. Pécs, 1922.
RATIO 1913	Az 1777-iki Ratio Educationis. Ford. Firml Aladár. Budapest, 1913.

IRODALOM

- BOZÓKY 1940 BOZÓKY Géza: Bozóky Géza véleményes jelentése Gálos László egyetemi magántanári képesítése tárgyában. Pécs, 1940.
- BEKE 1841 BEKE Ignác Kristóf: Lehet e' a' vegyes házasságoktól a' beszentelést törvényesen megtagadni, vagy reversálist elfogadni? 2. mód., bőv. kiadás. Pesten, Nyomtatott Trattner-Károlyi betűivel Károlyi, 1841.
- FEDELES-LENGVÁRI-
POHÁNKA-POLYÁK
2011 FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécs, 2011.
- GÁRDONYI 2009 GÁRDONYI Máté: Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. Budapest, 2009.
- KAJTÁR 2001 KAJTÁR István: Az újkori német jogi kultúra szakirodalma a Pécsi Püspöki Könyvtárban (Kitekintéssel a XIX. század közepéig). In: *A Klímo-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. A 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásai*. Szerk. CSÓKA-JAKSA Helga. Pécs, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 3.) 15–27.
- KAJTÁR 2009 KAJTÁR István: „Papi talárján a tudós palástja, az egyik kezében a mise-, a másikban a törvénykönyv” – Dr. Késmárky István jogakadémiai igazgató, a jogi kar dékánja. In: *A Pécsi Püspöki Jogakadémia története*. In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezet 1833–1923*. Szerk. KAJTÁR István – POHÁNKA Éva. Pécs, 2009. 89–104.
- KOPCSÁNYI 1897 KOPCSÁNYI Károly: Pécsi Jogakadémia múltja s jelene. Pécs, 1897.
- LELKIPÁSZTORI 1841 Lelkipásztori oktatások a' vegyes házasságokról. Különös szemügyelettel az illető mátkákra. Németből. Egerben az érseki líceum' betűivel, 1841.
- ÓDOR 2007 ÓDOR Imre: Szepesy Ignác „életműve:” A Pécsi Püspöki Joglyceum (1831–1848). In: *A pécsi egyházmegye vonzásában*. Szerk. FEDELES Tamás – HORVÁTH István – KISS Gergely. Budapest, 2007.
- POHÁNKA 2009 POHÁNKA Éva: Egy jogi „szakkönyvtár” múltja – A Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtára. In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezet 1833–1923*. Szerk. KAJTÁR István – POHÁNKA Éva. Pécs, 2009. 254–276.
- POHÁNKA 2011 POHÁNKA Éva: A nyilvános pécsi püspöki könyvtár berendezésének és állományának „rekonstrukciója.” In: *Klímo György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. A 2010. október 14-én Pécssett Klímo György püspök születésének 300. évfordulójára megrendezett tudományos konferencia tanulmányai*. Szerk. POHÁNKA Éva – SZILÁGYI Mariann. Pécs, 2011. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 9.) 17–27.
- RAJCZI 2009 RAJCZI Péter Pál: A Pécsi Püspöki Jogakadémia története. In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezet 1833–1923*. Szerk. KAJTÁR István – POHÁNKA Éva. Pécs, 2009.
- SIPOS-GÁLOS 1960 SIPOS István – GÁLOS László: A katolikus házasságjog rendszere. Budapest, 1960.
- SZUROMI 2005 SZUROMI Szabolcs Anzelm: Some observations on BAV Pal. lat. 587 as compared with other textual witnesses of Ivo's works. In: *Parare viam domino*. Szerk. SZUROMI Szabolcs Anzelm. Budapest, 2005. 179–203.

THEINER 1859–1860

THEINER, Augustinus: Vetera monumenta historica. Hungariam sacram illustrantia. I–II. Tomus. Romae 1859–1860.

ZOLNAI 1957

ZOLNAI Béla: Pozsony és a jozefinizmus. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 61. (1957):3. 202–215.

Husztly István *Jurisprudentia Practicájának hatása* a 18. századi jogi oktatásra

Az egyetemi oktatás pécsi újraindításának gondolata a 18. században ismét felmerült, amikor 1751-ben Baranya megye karai és rendjei közgyűlésükön utasították követeiket, hogy Mária Teréziát tájékoztassák alapítási szándékukról. Emellett Klimó György (1710–1777) pécsi püspök (1751–1777) a tervezett felsőoktatási intézmény felállítása érdekében 1769-ben felterjesztéssel fordult az uralkodónőhöz, illetve XIII. Kelemen pápához emlékiratot is intézett.¹ Az egyetemalapítói szándékok a jogi oktatás újraindítását is tartalmazták, a kánonjog külön kiemelését is kapott. Ezek a törekvések ekkor még nem jártak sikerrel, azonban az oktatás háttéréül szolgáló könyvtár létrehozásával, illetve annak 1774-től való nyilvánossá tételével, a jogtudományi szakirodalom gyűjtésével Klimó megteremtette a jogi oktatás és a tudományos kutatás feltételeit.² A 18. század végére Pécsnek annyit sikerült elérnie, hogy az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* alapján szervezett királyi akadémiák közül a győri jogászképzést 1785-től 1802-ig áthelyezték Pécsre. A 18. századi jogi oktatás elsősorban a római jog, a kánonjog, illetve a hazai jog tantárgyak előadásán alapult. A magyar jogi praxis által támasztott igényeknek is megfelelő jogi tankönyvek összeállítása hosszú ideig váratott magára, mígnem a 18. századi magyar jogtudomány egyik legnagyobb hatású tudósa, Husztly István (1710 körül – 1778 után?) egri jogtanárként magas szintű elméleti alapokon elsőként dolgozta ki a hazai jog (*ius patrium*) oktatását. Latin nyelven, *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in Ius Hungaricum* címmel írt, először 1745-ben Budán megjelent monumentális opusa fél évszázadon keresztül meghatározó alpműve volt a jogi oktatásnak és a gyakorlati jogéletnek. Terjedelmes és unikális kötete a 19. század jogirodalmára és a jogi szaknyelv fejlődésére is jelentős hatást gyakorolt.

A jogi oktatás Magyarországon a 18. században

A 18. század elején egyetlen jogiskola működött Magyarországon, mégpedig az 1635-ben Nagyszombatban Pázmány Péter által alapított főiskola kebelében, amelynek jogi kara 1667-ben kezdte meg működését.³ A jogi kar felállítását régóta szorgalmazta a katolikus egyház, azonban az anyagi lehetőségek – elsősorban Lósy Imre, majd Lippay György esztergomi érsekek 1642-es, illetve 1665-ös hagyományi alapítványainak köszönhetően – a tervek megvalósulását csak a 17. század végére

¹ POHÁNKA 2011. 13.

² SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 36.

³ SZÖGI 2003. 15–23.

tették lehetővé. A szűkös anyagi viszonyok kezdetben csak a kánonjog és a római jog oktatását engedték, a magyar jog tanításának feltételei csak az 1600-as évek utolsó évtizedeiben alakultak ki. Kezdetben a jogi előadásokat kánonjogból a teológiai kar épületében, római jogból és a hazai jogból pedig a káptalani könyvtárban tartották, csak 1669-től a hallgatói létszám emelkedésével költöztek be az akadémia épületébe.⁴ A magyar jog oktatását gyakran két tanár is biztosította, közülük az egyik az anyagi jogot, a másik a perjogot adta elő.⁵ A hazai jog előadásainak alapvető forrása természetesen Werbőczy István *Tripartituma* és a 16. század végén kiadott *Corpus Iuris Hungarici* voltak. Emellett a római jog és a kánonjog tanárai is gyakran tettek utalásokat diszciplinájuknak a hazai joggal való kapcsolataira. Az előadások nyelve majdnem kizárólagosan a latin volt, kivételként csak egyes gyakorlatokat tartottak magyar nyelven.⁶ A joghallgatók száma a kezdetekben alacsony volt, a 18. század első felében, az 1740/41-es tanévben mintegy 100–140 fő lehetett.⁷ 18. századi jogi oktatás új irányait vetítette előre Mária Terézia 1760. november 3-i rendelete, amely a jogi felsőoktatástól olyan előrehaladást követelt, ami a köz számára is nagyobb haszonnal jár. Ez elsősorban a természetjogi elvek és a felvilágosult abszolutizmus államelméleti tudományosságának, a *ius publicum universalé*nek az oktatásba történő bevezetéséből állt, ami a bécsi egyetem mintájára történő átszervezések keretében valósult meg. Az 1775-ben szintén bécsi mintára kiadott jogi rendtartás (*Planum iuridicae tabularis*) három évben – annak ellenére, hogy a bécsi egyetemen öt évfolyam volt – állapította meg az oktatási rendet. A képzést a következőképpen osztották fel: az első évben a természetjog, a római jog története és az *Institutiók*; a másodikban az egyetemes államjog, a *Digesta* és a hazai jog; a harmadik évben pedig az egyházjog, az európai alkotmányok tana és a magyar közjog alapelvei képezték az oktatás tárgyát.⁸ A nagyszombati jogi oktatás fejlődésében fordulópontot jelentett az 1777. évi *Ratio Educationis* következtében megvalósuló tanügyi reform, amelynek eredményeképpen a kart Nagyszombatról Budára helyezték át.⁹ A tanügyi rendelet előírta, hogy a kétéves jogi tanulmányokat kétéves bölcséleti tanulmányok előzzék meg, melynek keretében a hallgatók megismerkedhettek a logikával, a bölcsellettörténettel, a gyakorlati filozófiával, az országgal és az örökös tartományok történetével, matematikával, geometriával és a mezőgazdaságtannal. Ezt követhették csak a jogi tanulmányok, amelynek első félévében természetjogot, nemzetközi jogot és egyetemes közjogot, az ókor és a középkor egyetemes történelmét, második félévében Magyarország politikai és egyházi közjogát, a művészetek, a kézműipar és a gyáripar történetét oktatták. A másodéves joghallgatók az első félévben a magyar jog történetét és alapintézményeit, a magyar szokásjogot, a kereskedelmi és pénzügytant, a második félévben a

⁴ MOLNÁR 1881. 222.

⁵ MOLNÁR 1881. 224.

⁶ HORVÁT 1968. 60.

⁷ MOLNÁR 1881. 228.

⁸ CSIZMADIA 1967. 196.

⁹ HORVÁT 1968. 61–62.

magyar közjog alapintézményeit, az eljárási jogot és Európa országainak történetét tanulták. A *Ratio Educationis* a hazai jog oktatásának szerepét kívánta növelni a jogászképzés rendjében, mivel ezt a jogterületet korábban elhanyagolták, így új feladatként a törvények igazi megértését tűzte ki a tárgy céljául. Egyúttal a magyar jogtörténet még fel nem dolgozott anyagát is tanulni rendelte, hogy a hallgatók a törvények forrásaival, keletkezésükkel, változásukkal és ezeknek okaival is megismerkedhessenek.¹⁰ A budai várban történő elhelyezést követően 1784-től az oktatás átkerült Pestre. Ekkor jelentek meg II. József tanügyi reformjai, amelynek középpontjában a jó állami hivatalnokok nevelése állt. A jogászképzés meghatározó tényezőjévé az egyetemet kívánták megtenni azzal, hogy a jogi vizsgák letételére csak az egyetemet jogosították fel, ezzel egy időben visszaszorítva a felekezeti jogakadémiák szerepét. Az intézkedések, amelyek a német nyelvű hivatalnokokképzést állították előtérbe, szükségképpen háttérbe szorították a magyar magánjog és a közjog szerepét, ami óhatatlanul kiváltotta a magyar rendek ellenállását. Ennek kifejeződése volt az 1790/91. évi országgyűlés fellépése a nemzeti szellemű jogi oktatás visszaállítására érdekében.¹¹ A pesti egyetemen ebben az időben Huszty István *Jurisprudentia Practica* című művéből tanulták a magyar jogot.¹²

A második magyar felsőfokú jogtanítással is foglalkozó intézményt szintén a 18. század elején, mégpedig 1733-ban Kolozsváron hozták létre az evangélikusok, mely azáltal vált lehetővé, hogy a már létező felsőbb bölcséleti és teológiai tanfolyamokon oktató három professzor mellé gróf Bánffy György jelentős pénzügyi adományának köszönhetően egy negyedik státuszt is létrehozottak. Erre a posztra nyert kinevezést a jogi és politikai tudományok tanárává az Odera melletti Frankfurtban a híres Heinecciusnál jogot hallgató Huszti András, aki kolozsvári jogi előadásait 1734-ben kezdte meg, s nyolc év elteltével 1742-ben Nagyszombatban kiadatta a *Jurisprudentia transilvanico Hungarica* című tankönyvét, amelyben az erdélyi magyar szokásjogot mutatta be.¹³ A könyve előszavában írtakat azonban ellene fordították, eljárást indítottak ellene, majd végül állásából is felfüggesztették. Huszti távozásával a jogtanítás is megszűnt Kolozsvárott, csak 1758-ban Csontos József megválasztásával indult ismételtén útnak.¹⁴

A harmadik felsőfokú jogi képzést folytató iskola az 1740-ben Egerben, Foglár György egri kanonok által alapított *collegium* lett (*Collegium Iuridicum Foglarianum*). A jogi oktatás történetében kiemelkedő jelentőségű az intézmény megalapítása, mivel ez az első kifejezetten jogászok képzésére létrehozott iskola Magyarországon. Az alapító püspök-kanonok célja főként katolikus szellemiségű ügyvédek képzése volt, de szándékai szerint az itt végzetteknek a megyegyűlési életben is helyt kellett állniuk. Kiemelendő, hogy a szegényebb sorsú nemesi származású ifjúságot is felkarolta azzal, hogy lehetőséget adott nekik jogi tanulmányok folyta-

¹⁰ CSIZMADIA 1968. 30–34.

¹¹ HORVÁT 1968. 62–63.

¹² CSIZMADIA 1968. 34.

¹³ BISZTRAY 1941. 104.

¹⁴ MOLNÁR 1881. 588–592.

tására közel szülőföldjükhöz.¹⁵ Az alapítólevél a jogiskola igazgatásával az egri püspököt, a káptalant és Heves-Külső-Szolnok megyét, a felügyeletével pedig a *Curia Regist* bízta meg.¹⁶ Az intézmény iránti várakozásokat jól érzékelteti, hogy még az alapítólevelének 1741. április 12-én történő kibocsátása előtt, már az 1740/41-es tanévben egy jogtanárral megkezdte a működését. A hallgatók egy része bentlakásosként nyert elhelyezést, de lehetőség volt csak az előadások látogatására is. A kezdeti évek oktatási rendje vonatkozásában nem rendelkezünk sok forrással, de az 1754-es átszervezést követően a tanulmányi idő biztosan két év volt. Az elméleti oktatást két jogtanár rendszeres napi előadásai és a matézis (számtan, mértan, polgári építészet, földrajz), valamint a történelemből hallgatott órák képezték. Ezen felül jelentős volt a gyakorlati jellegű képzés is. Így Magyarországon feltehetően itt, Egerben vezették be az ún. „törvényhozási szimulációt”, amely a megyegyűlések üléseinek megismerését tette lehetővé a hallgatóknak. Ehhez járultak még az első év végétől megszervezett peres eljárási szimulációk, ahol a diákok az egyes peres felek és a bírák szerepét is „eljátszották”. Minden ügy befejezésére egy hónap állt a rendelkezésükre, ugyanis a megfellebbezett ítéleteket már a másodévesek vitték tovább és „tárgyalták”, végül a hétszemélyes táblát a kollégium plénuma tartotta az elnöklő jogtanárral az élén. Foglalkoztak még ügyirat-szerkesztéssel is, illetve a tanítási hónapok végén négy napig tartó tudományos vitákat (*menstrualis disputatio*) is szerveztek.¹⁷ Az egri jogakadémiai oktatás helyzetében a változást a Mária Terézia által kiadott tanügyi rendelet, a *Ratio Educationis* hozott. Jogi oktatás ettől kezdődően egyetemen, a felállított jogakadémiákon és a felekezeti jogakadémiákon folyhatott. A *Ratio Educationis* az egyetemi és a jogakadémiai oktatás célját eltérően állapította meg. Míg az egyetemek fő feladatául a tudomány művelését és ápolását jelölte meg, addig a jogakadémiák feladata a hallgatók igazgatási és igazságszolgáltatási pályára való felkészítése, a gyakorlati ismeretek előtérbe helyezése lett. Így a jogakadémiák tanterveinek többségéből hiányzott vagy csak korlátozottabb mértékben szerepelt a római jog és a kánonjog, ezzel szemben nagyobb szerepet kapott a hazai jog, a közigazgatás elmélete, a bányajog, valamint a gazdaság- és pénzügytan. A hazai jog oktatását az 1799. novemberi konzisztoriális ülés értelmében Huszty István tankönyve és a magyar törvénytár alapján kellett megvalósítani úgy, hogy minden tételnél a római jog megfelelő rendelkezéseire is figyelemmel voltak. Az egri jogakadémián – II. Józsefnek a felekezeti joglíceumokat betiltó rendelete folytán – az 1783/84-es tanévvel megszűnt a tanítás, s csak a császár halálát követően az 1791/92-es tanévben, ötévnapi szünet után indult újra.¹⁸

A királyi akadémiák 1777. évi megalapítása megsokszorozta a jogászképző helyeket, hiszen Mária Terézia rendelete értelmében akadémiát hoztak létre Nagyszombatban, Győrben, Pozsonyban, Kassán, Zágrábban és Nagyváradon. A jog-

¹⁵ JUSZTINGER 2009. 50–51.

¹⁶ MEZEY 2009. 20.

¹⁷ UDVARDY 1898. 17–19.

¹⁸ JUSZTINGER 2009. 52–57.

akadémiák felállítása az ide beiratkozó ifjak állami szolgálatra való felkészítését célozta meg. Így a hangsúly a közjogon és a közigazgatási jogon volt. A közjog magába foglalta a nemzetközi jogot, a természetjogot, az általános közjogot, a magyar közjogot és az egyházi közjogot is. A közigazgatási ismeretek közé sorolták az államigazgatásra vonatkozó anyagok mellett a kereskedelmi jogot, a pénzügyi jogot, a számviteltant és a diplomatikát is. Emellett a tanterv előírta a hazai jog, a magyar és egyetemes történelem, a földrajzi ismeretek és Iustinianus *Institutió*inak tanulmányozását is.¹⁹

Az ekkor létrejött jogakadémiák életében is a jozefinizmus hozott változást, mivel II. József 1784-ben újraszabályozta a tankerületek országos beosztását, azok számát kilencről ötre csökkentette. Ezzel egy időben előírta, hogy jogakadémiák csak tankerületek székhelyein működhetnek, és ezeknek sorában csak Kassa, Nagyvárad, Pécs, Pozsony és Zágráb szerepelt, ez együtt járt azzal, hogy a győri jogakadémiának az 1784/85-ös iskolai év befejezését követően Pécsre kellett költöznie.²⁰ Így 1785–1802 között Pécsen is működött kétkarú Királyi Akadémia, melynek hazai jogot oktató tanára a neves magánjogász, Kelemen Imre volt, aki akadémiai igazgatóként egy rövid ideig helyettesi minőségben a főigazgatói teendőket is ellátta.²¹

A jogászképzés 18. századi történetének rövid áttekintése után a továbbiakban előbb Huszty István életét, majd ezt követően munkásságát mutatom be.

Huszty István (1710 körül – 1778 után?) élete

Huszty István élettörténetének rögzítése a magyar jogtörténetírás egyik nagy adóssága. Életének főbb állomásairól keveset tudunk, még születésének és halálának helye és ideje is meglehetősen bizonytalan.²² Jelenlegi feltételezéseink szerint 1710 körül született a Máramaros megyei Huszton. Édesapja Huszty Ferenc, aki Ung megyéből származott, több mint negyven évig szolgált katonaként az osztrák hadseregben. Huszty István a Foglár György egri kanonok által 1740-ben megalapított Egri Érseki Joglyceum tanára lett.²³ Az alapítójáról csak Foglár-kollégiumnak nevezett egri jogiskola megalakítása kiemelkedő jelentőségű a magyar jogi oktatás történetében, mivel ez volt az első, kimondottan a jogtanítás céljára létrehozott intézmény, továbbá – a többi jogi oktatást folytató iskolával szemben – itt már nem csupán az egyházi értelmiség, hanem világi személyek, köztük nemesek és a szabad királyi városok lakóinak képzése is folyt.²⁴ Huszty Istvánt az 1741-es évben már teljes bizonyossággal az egri jogakadémia hazai jog tanárának tekinthetjük, magát művében „*primarius professornak*” írta le. Ezt a ténytet más források is megerősítik,

¹⁹ MEZEY 2009. 24–25.

²⁰ LENGYEL 1967. 261.

²¹ LENGYEL 1967. 271.

²² CSIZMADIA 1967. 197–198.

²³ UDVARDY 1898. 29.

²⁴ JUSZTINGER 2009. 50.

melyek szerint az 1741-es örökösödési háborúba Heves megye részéről kiállított csapatba Huszty István tanár egy lovas küldött, maga az egri jogakadémia a hallgatók által felszerelt lovasokkal együtt 28 lovas katonát bocsátott rendelkezésre.²⁵ Udvardy feltételezése szerint – amit a nagyszombati egyetem jogi karánál kialakult gyakorlattal magyaráz – a *primarius juris professor* elnevezésnél a *primarius* az elsőévesek tanárát jelölte, aki a hazai jog gyakorlati (alaki) részének, a perrendtartásnak az előadója lehetett. *Primarius*nak lenni rangelsőséget jelentett, és ez a fizetési fokozatban is megmutatkozott.²⁶ Heves és Külső-Szolnok megye 1741. április 10-én tartott közgyűlésén a jegyzőkönyv szerint Huszty *juris patrii* professorként felesküdt táblabírónak, majd erre a tisztségre 1746-ban újból kinevezték. Heves mellett Ung megye is táblabíróvá választotta, mivel – Csizmadia feltételezése szerint – családi birtokai a megyében voltak.²⁷ Emellett Egerben az egyházi bíróság ülnöke is volt. Így ő elnökkölt azon az 1744. április 24-i úriszéken, amelynek határozata a későbbi Borsod megyei bélaapátfalvi jobbágyházadásnak is egyik előidézője lett. Az ügy tárgya az apátfalvi malom volt, melynek birtokosává a 18. századra az egri szeminárium azzal az indoklással vált, hogy a malomtartás (*ius molae*) az uraság joga. Az érdekelt jobbágycsaládok pert indítottak, a Huszty elnökkölte úriszék pedig a vitás malmot – a jobbágyok *incapacitas possessorii*-jára hivatkozva – az egri szemináriumnak ítélte. Huszty István bírói életpályáján tovább emelkedve 1747-ben Mária Terézia által az eperjesi kerületi táblára nyert ülnöki kinevezést.²⁸ A kinevezési okirat még az egri hazai jog professzorának nevezte („*ob praeclaras ejusdem qualitates scientias aliasque animi dotes*”). Egri jogtanársága 1748-ban feltételezhetően már megszűnt, mivel az ekkor működő két jogtanár neve ismert (Csukás Benjamin és Melczer Pál), s harmadik javadalmazására az egri érsekségnek elegendő pénzügyi erőforrása nem volt.²⁹ Életének hátralévő időszakával kapcsolatban kevés adattal rendelkezünk, mert az eperjesi kerületi tábla anyaga az Országos Levéltárban 1956-ban bekövetkezett tűzben megsemmisült. Ennek ellenére a Huszty Istvánt említő szakirodalom szinte kivétel nélkül elköveti azt a hibát, hogy az 1772-ben Lipcsében *Disquisitio, qua origines Feodorum et Iuris Feudalis non alias nisi Hunnicas esse probatur* címmel megjelenő művet neki tulajdonítja. Az 1772-ben megjelent írás szerzője azonban nem ő, hanem Huszti András (Huszt, ? – Kolozsvár, 1755), a kolozsvári Református Kollégium egykori jogtanára (1734–1742), aki tanulmányainak egy részét az Odera menti Frankfurt egyetemén töltötte 1727-től kezdődően.³⁰ Huszty Istvánnak is megjelent egy latin nyelvű munkája Frankfurtban és Lipcsében, azonban nem 1772-ben, hanem 1784-ben *De dominio eminenti apostolici regis Hungariae et iuribus cum eo connexis* címmel.³¹ Az 1772-ben közzétett,

²⁵ SZEDERKÉNYI 1893. 225–227.

²⁶ UDVARDY 1898. 561.

²⁷ CSIZMADIA 1967. 198.

²⁸ A kerületi táblálakkal kapcsolatban: BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996. 106–107.

²⁹ UDVARDY 1898. 29.

³⁰ Huszti András életével kapcsolatban: W. KOVÁCS, valamint KOLOSVÁRY 1912. 135–178.

³¹ RMK 2007. 177. A kötetben Huszti András műve a 2695. sorszámon, míg Huszti Istváné a 2696. sorszámon szerepel: „2695. HUSZTI, Andreas: *Disquisitio, qua origines feodorum et juris feudalis non alias nisi*

Huszti András által írt mű Huszty Istvánnak való téves tulajdonítása Szinnyeitől eredeztethető, amelyet aztán lexikonok és a jogi szakirodalom is átvett.³² Ráadásul Huszty István halálának időpontja is bizonytalan, melynek feltételezett dátumát az 1772-es mű megjelenéséhez kapcsolták. A magam részéről az 1772-es halálozási évet két okból sem tartom megalapozottnak. Egyrészt ebben az évben Huszti András műve látott napvilágot Lipcsében és nem Huszty Istváné, másrészt a *Jurisprudentia Practica* 1778-ban új, átdolgozott kiadásban jelent meg, s mivel a kötetben más átdolgozó neve nincs feltüntetve, feltételezhető, hogy ezt még ő maga végezte el. Halálának az általánosan elterjedt, 1772-es évnél későbbre datálása mellett szól az is, hogy 1784-ben még egy további Huszty-mű is megjelent. Ugyanakkor nem zárható ki az sem, hogy e – külföldi – megjelenés már halálát követően történt, ezért a halálát az 1778 utáni évekre valószínűsítem. Fia, Huszty Sándor a Tiszán inneni táblai ülnök volt, akit Mária Terézia a Tisza, Bodrog, Laborc, Latorca és Ung folyók szabályozása érdekében végzett munkájának elismeréseként királyi tanácsosi címmel is felruházott.³³

Huszty tudományos munkássága

Huszty István fő műve, a *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in Jus Hungaricum* a hazai jogból a nemesi magánjog és a büntetőjog anyagát foglalja össze.³⁴ Először Budán tette közzé 1745-ben, majd ezt követően 1748-ban, 1758-ban és 1760-ban Egerben is kiadták. A munka 1776-ban Nagyszombatban is megjelent, ahol Mária Terézia utasítására az egyetem jogi karán is használták.³⁵ Végül 1778-ban új, javított kiadásra került sor, majd ezt 1794-ben és 1795-ben ismét megjelentették. Az egri nyomda még 1802-ben is előterjesztést tett a publikálásra az egyházmegyei hivatalhoz, amely azt el is rendelte, azonban az újabb törvények miatt a legutóbbi kiadások már meghaladottakká váltak, és újabb átdolgozó hiányában 1803-ban a nyomdát az újranyomás mellőzésére utasították. A latin nyelven írt háromkötetes munka első két része a nemesi magánjog és az eljárás, a harmadik a büntetőjog foglalatja. A szerző a hazai jog első könyvében a jogforrásokat, a személyi jogot és az eljárási jog egyes kérdéseit tárgyalja. A második könyv foglalja ma-

Hunnicas esse probatur. Lipsiae 1772 Langenheim. 16 p. – 4° Sz.IV.1471. (Stephanus) Praha Nat, 2696. HUSZTYI, Stephanus: De dominio eminenti apostolici regis Hungariae et iuribus cum eo connexis. Francof. – Lips. 1784 s. typ. nom. 54 p. – 8°.

³² SZINNYEI 1894. 1470.

³³ CSIZMADIA 1967. 198.

³⁴ A Klimó Könyvtár példánya az első kiadás: HUSZTY István: *Jurisprudentia practica, seu commentarius novus in jus Hungaricum liber I–III*. Ed. nova, quem in episcopali civitate Agriensi, dum ex praelectionibus ... Stephani Huszty in Collegio Foglariano ... ex universo jure Hungarico conclusiones propugnaret ... Emericus Foglar de Téssa ... anno 1745. - ms: „Ded. A. 1745 in primum annum juris auditor Agrariae esset” „Insertus peculio Libror. Nicolai Kaszay, cujus sorte in manu Domini” Budae, typis Veronicae Nottensteinin, 1745. Jelzet: PEK TGYO KK V.I.11. Az ex librise alapján már 1754-ben a klimói könyvgyűjtemény része volt.

³⁵ ECKHART 1936. 67.

gába a hazai feudális jog vagyoni jogi fejezeteit, így a dologi és a kötelmi jogot, az örökösödést és az ezekkel kapcsolatos kereseteket. Végül a harmadik kötet a büntető anyagi- és eljárásjogot mutatja be.

A három könyvet magába foglaló – a terjedelmes tárgymutató nélkül is több mint 950 oldalt meghaladó – munka *Előszóval (Praefatio ad Iuris Auditores)* kezdődik, amelyben a szerző a jogtanuló ifjúságot igyekszik szorgalomra és kitartásra ösztönözni. Ezt követi az általános jogelveket és a magyar jogforrásokat összefoglaló *Bevezetés (Prooemium)*. A *Bevezetés* tartalmazza Nicolaus Vernulaeus (1583–1649), III. Ferdinánd és IV. Fülöp spanyol királyok történésének államdefinícióját. Huszty korának magyar államát a demokratikus kormányzás elvével működő mérsékelt monarchiának tartotta, mely az 1723. évi 2. törvénycikk óta egyben örökös királyság is volt. Megállapítása szerint a magyar magánjognak két fő forrása a *decretumok*, valamint Werbőczy – a rendek által örök törvényül elfogadott (*pro perpetua Lege acceptum*) – *Tripartituma*. A *Hármaskönyv* kapcsán megjegyezte, hogy azokat a szokásjogi szabályokat foglalja össze, melyeket az ősök az országban, főként a Királyi Kúrián az ítélezésben az ügyek eldöntésénél és az ítéletek meghozatalánál követni szoktak.³⁶

Huszty szerint azonban a hazai jog anyaga e két fő jogforrásnál bővebb. Ide tartozik mindenekelőtt a *Praxis Criminalis*, a büntetőeljárás (*Processus Iudicii Criminalis*), amelynek alapját a *Constitutio Criminalis Carolinából* (1582) átvett alsó-ausztriai büntetőtörvénykönyv képezte.³⁷ A *Carolinát* az ország rendjeinek ugyan bemutatták, de törvényként nem fogadták el, mert Magyarország ősi jogától, szabadságaitól, büntető törvényeitől és szokásaitól sokban különbözött (*...quod ab avitis Hungariae Juribus, Libertatibus, poenisque Lege, et Consuetuetudines statutis multum differat.*)³⁸ Mivel Magyarországnak ekkor összegyűjtött büntetőjoga nem volt, hanem e téren is a szokásjog volt érvényben, amennyiben a *Carolina* gyakorlata nem állt szemben az ország jogaival, a büntető ítélezésnél bizonyos fokú iránymutatásként alkalmazható volt a Carpszov (Carpzovius)³⁹ és Bodó Mátyás művével együtt, különösen a vallató eljárások során. Bodó Mátyás ügyvéd és táblabíró a nagyszombati egyetem híres büntetőjogásza volt a 18. században, híres munkája, amelyre Huszty hivatkozik, az 1751-ben Pozsonyban, majd 1758-ban Nagyszombaton megjelent *Jurisprudencia criminalis* volt.⁴⁰

A hazai törvénykezési eljárás legfőbb forrása azonban Kitonich János (1561–1619) két műve, a *Directio methodica processus iudiciarii Juris consuetudinarii Incltyi Regni Hungariae* és a *Centuria Certarum contrarietatum et dubietatum ex Decreto Tripartito desumptarum et resolutarum* volt.⁴¹ Kitonich *Directio methodicája* a magyar

³⁶ HUSZTY I. 1758. 7–16.

³⁷ BÉLI-KAJTÁR 1988. 29–64.

³⁸ HUSZTY I. 1758. 11.

³⁹ Benedikt Carpszov (1595–1666) lipcsei jogtanár, illetve a szász választófejedelem titkos tanácsosa, és egyben a szász büntetőjog szaktekintélye is volt, elsősorban a *Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium* Wittenbergben 1635-ben, majd Frankfurtban 1752-ben megjelent művének köszönhetően.

⁴⁰ CSIZMADIA 1967. 199.

⁴¹ GEDEON 2006. 11–21.

törvénykezési viszonyokban és főképp az ország felső bíróságainak gyakorlatában érvényesülő perrendet mutatta be. A *Centuria Certarum*ban Kitonich a *Hármas-könyvből* vett száz látszólagos ellentmondást sorolt fel és oldott meg a *Tripartitum* három részének megfelelően. Huszty megállapítja, hogy Kitonich munkái nagy tekintélyre (*auctoritas*) tettek szert, a bíróságokon is gyakran idézik, s az ügyek eldöntésénél is figyelembe veszik, ahol ellenkező törvény vagy szokásjog nincs, mégis a bírósági szervezet átalakítása és az azóta hozott újabb törvények miatt a magyar jogban olyan sok változást állt be, hogy a művek sok tévedést okoznak a kezdő jogászoknak. Végül a tárnoki jog és a katonai becsületkódex szabályai tartoznak még a hazai jogba.⁴² Huszty István jogforrási összefoglalója meghatározó jelentőségű, mivel a hitelt érdemlő történeti forrásokra alapozás kezdetét jelentette, amelyre a 19. század első felében működő jelentős magánjogászok így Kelemen Imre és Frank Ignác is gyakorta hivatkoztak.⁴³

A szerző a hazai jog 67 címből álló első könyvében mindenekelőtt néhány általános jogi fogalmat definiál, majd a jogforrásokat, a személyi jogot és az eljárási jog egyes kérdéseit tárgyalja. Az egyes címek élén rövid tartalmi összefoglalás (*summarium*) szerepel, pontokba szedve a szerző fő mondanivalóját, lezárásként pedig gyakran hasznos gyakorlati tanácsokat ad a jogtanuló ifjúság számára. A Huszty által elsőként tárgyalt fogalmak az igazságosság (*iustitia*) és a jog (*ius*). Az igazság Arisztotelész *Nikomachosi Etikáján*, a jogról alkotott fogalma pedig Werbőczy *Tripartitumán*, illetve annak forrásain alapul. A jog felosztása körében külön címszavakban kiemeli: a természetjogot (*ius naturale*), a tételes jogot (*ius positivum*), az isteni jogot (*ius divinum*), az emberi jogot (*ius humanum*), a népek jogát (*ius gentium*), a polgári jogot (*ius civile*), a kánonjogot (*ius canonicum*) és a jogtudományt (*jurisprudentia*). Ezek tartalmával és egymáshoz való viszonyával kapcsolatban feltétlen említést érdemel, hogy Huszty a természetjog legfőbb szabályának tekinti a „*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*” római jogi elvét.⁴⁴ Ugyancsak itt szembeállítja egymással a természetjogot a tételes joggal, az isteni jogot pedig az emberi joggal. A tételes jog legfőbb forrása Husztynál a parancsoló akarat, amely lehet isteni és emberi jog is. Az emberi jog felosztása pedig a népek jogából, a polgári jogból és a kánonjogból áll. A polgári jog kapcsán kiemeli, hogy a római jogot a legkiválóbb polgári jognak nevezik. A magyar polgári jogot írott jogra (*ius scriptum*) és íratlan jogra (*ius non scriptum*) osztotta, megállapítva, hogy az előbbieket körébe a hazai törvények és a néppel együtt és vele egyetértésben megalkotott királyi rendeletek tartoznak, míg az utóbbi körébe a szokásjog sorolható. A *jurisprudentia* kapcsán Ulpianusra⁴⁵ hivatkozva megjegyzi, hogy az mind az isteni, mind az emberi jog kiegészítéseként szerepel, egyúttal a jogról szóló tudomány.⁴⁶

⁴² CSIZMADIA 1967. 199.

⁴³ HORVÁT 1974. 26–27.

⁴⁴ HUSZTY 1758. I. 22.

⁴⁵ Ulp. D.1.10.2 (*libro primo regularum*): *Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.*

⁴⁶ Horvát Attila Huszty érényei közé sorolja, hogy Szegedy Jánoshoz képest több római jogi tételt alkalmaz, és Kitonichot is bőven idézi. Ld. HORVÁT 2006. 173.

A harmadik cím a polgári törvényről (*de lege civili*) értekezve azt tartalmazza, hogy a törvény alkotója a törvényalkotó nép és a megerősítő király. A *Hármaskönyvre* hivatkozással azonban pontosítja, hogy a nép a főpapokat (*Praelati*), a bárókat (*Barones*), a mágnásokat (*Magnates*) és a nemeseket (*Nobiles*), vagyis a nem nemeseket kivéve a többieket mind (*exclusis ignobilibus alios omnes designat*) jelenti.⁴⁷ A negyedik cím (*De consuetudine*) a szokásjogot taglalja. Kiemeli, hogy a szokásjog ítélkezésnél történő érvényesüléséhez a szóban forgó meglétét meggyőzően bizonyítani kell okiratokkal, bírósági iratokkal, köztudomás alapján vagy legalább két tanúval.⁴⁸ A jogforrások körében még foglalkozik a *statutumokkal* (*De statuto*) és a privilégiumokkal (*De privilegio*) is.⁴⁹ A nyolcadik címben a jog tárgyát a klasszikus római elveknek megfelelően a személyek (*personae*), dolgok (*res*) és keresetek (*actiones*) felosztásban tárgyalja. Ezek közül művének első könyvében a személyi jogot és az eljárási jog intézményeit mutatja be. A római személyi jog fogalmait (*patria potestas, dominica potestas, civitas*) korának viszonyaira átültetve alkalmazza, magát a jobbágyi alávetést a *dominica potestasból* vezeti le.⁵⁰ A személyek jogával kapcsolatban külön címben foglalkozik a rokonsággal és a sógorsággal (*De cognatione et affinitate*), s ennek körében az egyes latin kifejezések magyar megfelelőjét, illetve részletes vérrokonsági fát tartalmazó csatolmányt is tartalmaz a mű. Ezzel nagymértékben hozzájárult a magyar családjogi szaknyelv kialakulásához.⁵¹ Az első kötet jelentős részét az eljárásjogi rész teszi ki, amely a bírósági szervezetrendszer, a bírósági perek egyes szereplőinek bemutatásával kezdődik, majd az egyes perjogi intézmények részletes, gyakorlatias előadásával zárul.

A második könyv – 88 címben, több mint 470 oldalon – foglalja magába a hazai feudális jog vagyoni jogi fejezeteit, így a dologi és a kötelmi jogot, a házassági vagyonyjogot, az örökösödést és az ezekkel kapcsolatos kereseteket. A modern értelemben vett dologi joggal összesen négy címben foglalkozik, melyekben a dolgok osztályozását, azok megszerzését, a birtok keletkezését és megszűnését, illetve a polgári jog által elismert tulajdonszerzéseket taglalja. Ezt követően tér rá Huszty a kötelmek általános bemutatására, melynek altípusainál szintén tekintettel van az évszázados római hagyományokra (*re, verbis, litteris, consensu*, illetve *bonae fidei, stricti iuris*). A (szubjektív) *bona fides*ről vallott felfogásáról Földi András elemzésére támaszkodva megállapítható, hogy a kora újkor produalista tudósaihoz hasonlóan azt a *dolus* ellentétéként fogta fel, majd erre szemléletes példaként a dolog lopott vagy idegen voltát nem ismerő vevő helyzetét hozta fel.⁵² Fontosnak tartom felhívni a Huszty szerződési rendszerét tanulmányozók figyelmét arra, hogy ezzel a kérdéssel már az első könyvben, a perjogi intézmények között elhelyezve (31. cím: *De pactis et contractibus*, 32. cím: *De transactionibus*) már foglalkozott, aminek ma-

⁴⁷ HUSZTY 1758. II. 31.

⁴⁸ HUSZTY 1758. II. 47.

⁴⁹ HUSZTY 1758. II. 47–61.

⁵⁰ CSIZMADIA 1967. 200.

⁵¹ HUSZTY 1758. II. 113.

⁵² FÖLDI 2013. 36.

gyarázata abban áll, hogy a perindításnál a paktumok és a szerződések szerepelnek leggyakrabban *causaként*. Így a szerződések tárgyalását megelőző, az eljárásjogi intézmények között történő elhelyezés mellett pedagógiai és praktikus okok szólnak. A nevesített szerződések között Huszty a reálszerződések közé sorolta a kölcsönt (*mutuum*), a haszonkölcsönt (*commodatum*), a letétet (*depositum*) és a kézizálog szerződést (*pignus*); a konszenzuálisak közé az adásvételt és a bérletet.⁵³ Az *innominát* szerződések közé sorolta a római *quasi contractus*nak minősülő tartozatlan fizetést (*indebitum*) és a cserét (*cambio*). Formátlan szerződésnek tekintette a kezeséget (*fideiussio*), illetve nem sorolta be egyikbe sem a legvégül részletezett ajándékozást (*donatio*).⁵⁴ A kötelmi jog tárgyalása során először történt kísérlet arra Magyarországon, hogy a *ius commune*-ben továbbélő római jogot a magyar viszonyokkal összhangba hozzák, és egységes szövegben tárgyalják. Meglátásom szerint ezzel Huszty a magyar kötelmi jog első jelentős szakírójának is tekinthető. Jelentős terjedelmet kapott *Jurisprudentia practica*jának második könyvében a köteléki jog (a *tutela* különféle formái), a házassági vagyonjog (pl. *parapherna, dos*), illetve az örökési jog intézményei is.

Végül a harmadik kötet a büntető anyagi- és eljárásjogot írja le. A harmadik *liber* elején a szerző rögtön leszögezi, hogy a *delictum*ok egy részét már a második könyvben tárgyalta, ezek a magándeliktumok (pl. *injuria*), melyekkel szemben állnak – a hosszú listában felsorolt – közbűncselekmények (*delicta publica*).⁵⁵ Az egyes tényállások megfogalmazására a *Praxis Criminalis* jelentős befolyással volt, sőt hatása a vármegyék büntető igazságszolgáltatásának körében is kimutatható, különösen a jobbágyság ügyeiben és a szabad királyi városokban, miként ezt Kajtár István és Béli Gábor tanulmánya is meggyőzően szemlélteti.⁵⁶ A büntetőjog külön könyvbe történő besorolása a 18. század tendenciái közé tartozott, mivel ekkortól indult el a jogágazati jellegének a kibontakozása, illetve tudományos művelése is. A későbbi korok elismerik, hogy Huszty és Bodó büntetőjogi írásai ugyan kísérletet tettek általános elvek és szabályok körvonalainak megállapítására, illetve megpróbálták a tradicionális magyar jog intézményeit az európai jogfejlődéssel összevetni, azonban ezek az *opusok* jelentőségük dacára sem váltak korszakos művé, szerkezettük is inkább a magyar gyakorlathoz, mint szakmai tudományos követelményekhez alkalmazkodott.⁵⁷

Huszty tankönyvét már a 18. században nemcsak Egerben, hanem – Mária Terézia utasítására – a nagyszombati egyetemen is használták. Sikerét annak köszönhetette, hogy remekül megvalósította célját azzal, hogy az ügyvédnek, valamint a megyei és állami tisztviselőnek készülő, elsősorban nemesi származású joghallga-

⁵³ HUSZTY 1758. II. 12–17.

⁵⁴ HUSZTY 1758. II. 48.; A Huszty által művének második könyvében tárgyalt szerződésekhez Ld.: BELIZNAY–HORVÁT–ZLINSZKY 1996. 92.

⁵⁵ HUSZTY 1758. III. 4–5.

⁵⁶ BÉLI–KAJTÁR 1988. 39–57.

⁵⁷ BELIZNAY–KIRÁLY–LŐRINC–MÁTHÉ–MEZEY 1996. 229.

tók generációinak a magyar jogéletben felmerülő problémák megoldására gyakorlatias válaszokat adni kívánó igényét messzemenően kiszolgálta.

Huszty *Jurisprudentia practica*jának jelentősége abban áll, hogy a magyar magánjogot elsőként Werbőczytól függetlenül tárgyalta, egyúttal saját rendszert is kialakított, amely gyakran római jogelvekre támaszkodott. Huszty István műve, melyet többször is kiadtak, meghatározó befolyást gyakorolt a 18. századi jogászképzésre, s egyben az első, magyar jogot bemutató egyetemi tankönyvnek is tekinthető.

FORRÁSOK – RÖVIDÍTÉSEK

HUSZTY 1758. I.	HUSZTY, Stephanus: <i>Jurisprudentia practica seu commentarius novus in Ius Hungaricum I. Agriae</i> , 1758. 7–16.
HUSZTY 1758. II.	HUSZTY, Stephanus: <i>Jurisprudentia practica seu commentarius novus in Ius Hungaricum II. Agriae</i> , 1758. 12–17.
HUSZTY 1758. III.	HUSZTY, Stephanus: <i>Jurisprudentia practica seu commentarius novus in Ius Hungaricum III. Agriae</i> , 1758. 4–5.
PEK TGYO KK	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár

IRODALOM

BÉLI-KAJTÁR 1988	BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században. (A <i>Praxis Criminalis</i>). In: <i>Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX.</i> Szerk. ÁDÁM Antal. Pécs 1988. 29–64.
BELIZNAY-HORVÁT-ZLINSZKY 1996	BELIZNAY Kinga – HORVÁT Attila – ZLINSZKY János: A magyar magánjog története. In: <i>Magyar jogtörténet.</i> Szerk. MEZEY Barna. Budapest, 1996.
BELIZNAY-KIRÁLY-LŐRINC-MÁTHÉ-MEZEY 1996	BELIZNAY Kinga – KIRÁLY Tibor – LŐRINC József – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: A magyar büntetőjog története. In: <i>Magyar jogtörténet.</i> Szerk. MEZEY Barna, Budapest, 1996.
BISZTRAY 1941	BISZTRAY Gyula: Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat. In: <i>Erdély magyar egyeteme. Az erélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története.</i> Szerk. BISZTRAY Gyula – SZABÓ T. Attila – TAMÁS Lajos. Kolozsvár, 1941. 25–138.
BÓNIS-DEGRÉ-VARGA 1996	BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg, 1996 ² . 106–107.
CSIZMADIA 1967	CSIZMADIA Andor: A hazai jog oktatása a 18. század második felében és Huszty István <i>Jurisprudentia Practica</i> -ja. <i>Jogtudományi Közlöny</i> , 22. (1967):3–4., 195–202.

- CSIZMADIA 1968 CSIZMADIA Andor: Jogi oktatás a Pécsi Királyi Akadémián a 19. században. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből (1367–1967). A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyagából*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. 27–39.
- ECKHART 1936 ECKHART Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története*. Budapest, 1936.
- FÉNYES 1968 FÉNYES Miklós: A hazai jog oktatása és tananyaga a pécsi akadémián (1798/99). In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből (1367–1967). A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyagából*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. 41–55.
- FÖLDI 2013 FÖLDI András: Monizmus, dualizmus vagy pluralizmus? Összehasonlító-történeti elmélkedések a bona fidesről. *Állam- és Jogtudomány*, 54. (2013):3–4. 25–39.
- GEDEON 2006 GEDEON Magdolna: Kitionich János (1561–1619). In: *Magyar Jogtudósok III*. Szerk. HAMZA Gábor. Budapest, 2006. 11–21.
- HORVÁT 1968 HORVÁT Pál: Jubiláló egyetemünk történetéhez. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből (1367–1967). A pécsi egyetem-történeti konferencia anyagából*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. 57–68.
- HORVÁT 1974 HORVÁT Pál: Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből. Budapest, 1974. 26–27.
- HORVÁT 2006 HORVÁT Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006.
- JUSZTINGER 2009 JUSZTINGER János: Az Egri Érseki Jogliceum története (1740–1949). In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. Szerk. KAJTÁR István – POHÁNKA Éva. Pécs, 2009. 49–64.
- KOLOSVÁRY 1912 KOLOSVÁRY Bálint: Husztyi András erdélyi jogtanár és munkássága (1734–1742). In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi szakosztályának kiadványai, 1910–1912. évi előadások*. Kolozsvár, 1912. 135–178.
- KOPCSÁNYI 1897 KOPCSÁNYI Károly: *A pécsi jogakadémia múltja és jelene*. Pécs, 1897.
- LENGYEL 1967 LENGYEL Alfréd: *A pécsi Királyi Akadémia története (1785–1802)*. In: *Jubileumi tanulmányok I*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1967. 261–285.
- MEZEY 2009 MEZEY Barna: *A jogakadémiák a jogászképzés történetében*. In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. Szerk. KAJTÁR István – POHÁNKA Éva. Pécs, 2009. 17–36.
- MOLNÁR 1881 MOLNÁR Aladár: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században I*. Budapest, 1881.
- POHÁNKA 2011 POHÁNKA Éva: *Klimo György élete*. In: *Klimo György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. A 2010. október 14-én Pécsen Klimo György pécsi püspök születésének 300. évfordulójára megrendezett tudományos konferencia tanulmányai*. Szerk. POHÁNKA Éva – SZILÁGYI Mariann, Pécs, 2011. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 9.) 19–14.

- RMK 2007 Régi Magyar Könyvtár. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. 2. kötet: 1761–1800. Összeáll. DÖRNYEI Sándor – SZÁVULY Mária. Budapest, 2007.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az értelem intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyűjtja a következőt.” A pécsi püspöki könyvtár története (1774–1945). Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)
- SZEDERKÉNYI 1893 SZEDERKÉNYI Nándor: Heves vármegye története IV. kötet. Eger, 1893. 225–227.
- SZINNYEI 1894 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet. Budapest, 1894.
- SZÖGI 2003 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. Szerk. SZÖGI László. Budapest, 2003.
- UDVARDY 1898 UDVARDY László: Az egeri érseki jogliceum története (1740–1896). Eger, 1898.
- W. KOVÁCS W. KOVÁCS ANDRÁS: A levéltárrendező és családtörténész Huszti András. (<http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf3342.pdf>) [letöltés dátuma:2015.0819.]

Tegzes Ferenc

A Világháború Heti Postája képanyaga Egy újabb érték a Klimó Könyvtár kincsesládájából

A kiegyezést követő dualista államrendszer kormányzata nagy erőfeszítést tett az analfabétizmus csökkentésére. A kultuskormányzat a vidéki közkönyvtárak, a népiskolai hálózat kiépítésével nagyságrendekkel növelte meg az írni-olvasni tudók számát. Megnőtt a női olvasók száma, és a polgárosodási folyamattal a városi lakosság – természetesen az iparban dolgozókat is ide értve – mindennapi életében is fontos, egyre nagyobb szerepet kapott az olvasás.¹ Az analfabétizmus csökkenése – 1910-ben a népesség 33,3%-a volt írástudatlan² – maga után vonta azt a kulturális szükségletet, amit már nem csak a könyvolvasással igyekeztek kielégíteni, hanem a mindennapok történéseit is szeretnék volna nyomon követni. A polgárosodó lakosság igénye megnőtt a sajtó iránt. Ezt felismerve jutott a sajtó korszakunkban monopolhelyzetbe. Információkat áramoltatott, és ez által alakította a közvéleményt. Amíg a kiegyezés körüli időszakban Magyarországon 200 újság és folyóirat jelent meg, ez a szám 1913-ra, az utolsó békeévre már megtízszereződött. Ezeknek háromnegyede magyarul jutott el a széles néprétegekhez. „*A nagyvilág betört a falvakba és a szegény emberek otthonába is.*” De nemcsak olvasók körének látásmódja tágult ki, de az általuk hozzájutott információk továbbadásával még szélesebbé vált azok köre, akik látásmódját így, közvetve a sajtó befolyásolta. „*A sajtó az egész társadalom gondolkodás- és életmódját átalakította.*”³ Különösen akkor vált a sajtó, mint hírforrás hatékonyabbá, amikor már nemcsak előfizetés útján lehetett hozzájutni, hanem megengedték a sajtótermékek utcai árusítását is, az úgynevezett kolportázst.⁴ Mindehhez az alapot az ehhez szükséges infrastrukturális fejlődés teremtette meg. A MÁV kezelésébe került a vasúti vonalak túlnyomó többsége. A vonalak sűrűsége megközelítette a nyugat-európai államokét. A helyi vonalak kapcsolódása az országos fővonalakhoz szintén szaporodott.⁵ A hírközlés fejlődése maga után hozta a telefon és távíró vonalak kiépítését, miáltal a fővárosi tudósítók könnyebben, és ami a fő, gyorsabban informálhatták a legfrissebb, fontos-kevésbé fontos hírekről a vidéki sajtószervezőket. Modernizálódott a postaszolgálat. A vasutak fejlődésével, a postakocsiknak a vasúti szerelvényekhez való kapcsolásával a fővárosi sajtóanyag el tudott jutni a tájékozódás iránti igényében növekvő

¹ CSÁSZTVAY 2001. 170-171.

² ENDREFI 2007.

³ SÁSDI

⁴ BUZINKAY 1993.

⁵ GERŐ 2014. 55-56.

olvasóközönséghez.⁶ Mindezek alapján, nem meglepő, miszerint „*míg a kiegyezés idején 200, addig az utolsó békeévben már 2000 (!) különféle hírlap jelent meg*”.⁷

Az 1914-ben kitört világháború, vagy, ahogy a kortársak még nevezték, „*a Nagy Háború,*”, érthetően megnövelte a hírek, az egész Európára kiterjedő harcokról szóló beszámolók iránti igényt.

A harctereken történt eseményekről, az itthon lévők elsősorban és leginkább a sajtóból értesülhettek. A sajtó azonban, akár a naponta megjelenő országos vagy helyi újságok, akár a heti képes újságok, mint pl. az 1854-ben megindult *Vasárnapi Újság*, vagy az 1895-ben megindított *Tolnai Világlapja*, csak „*nagyon szőrmentén*” és a mindenkorai cenzúra előírásainak megfelelően adhatott hírt. A cenzúrának erre alapos okot szolgáltatott, hogy az elhúzódó háború miatti negatív hangulatot legalább a háttérben kellett valamilyen módon mérsékelni. Mert a harctereken a „*katonák lelkesedése és a háborúba vetett hite már nem sokkal az első harcok után megkopott*.”⁸

A harcok elhúzódása után már szó sem volt arról, hogy „*mire lehullanak a levelek, itthon lesznek a katonák*”, s kiderült, hogy ez a háború „*nem amolyan 'vad és férfias kiruccanás', hanem szörnyű, visszafordíthatatlan következményekkel járó eseménysorozat, ami a teljes világot megváltoztatja*.”⁹

A haditudósítások módszerében, formájában új jelenségként került a sajtóba, hogy már képes beszámolók is megjelentek a kiküldött haditudósítók jóvoltából. A cenzúra természetesen „*rátette kezét*” a frontokkal, harci cselekményekkel kapcsolatos fotókra, és minden olyan illusztrálásra szánt képi forrásanyagra is, amelyet morálisan veszélyesnek tartott a háborús lelkesedés csökkenése miatt.

A háborús események, a harctéri történések megörökítése nem a 20. század találmánya. A kőkorszak sziklarajzaitól kezdve az ókoron át találkozunk ezekkel a törekvésekkel. Azonban csak a krími háborútól kezdve beszélhetünk arról, hogy az otthoniak, a békés polgárok nyomom követhettek hadieseményeket, „*amelyet – minden borzalmával együtt – részletesen és sorozatokban örökítettek meg az utókor számára*.”¹⁰

Ami az amerikai polgárháborút és a párizsi kommünt bemutató fényképezéstől megkülönböztette a korszakunkat bemutató képek készítésének technikai hátterét, az az, hogy erre az időszakra a technikai fejlődés biztosította azt, hogy ne csak a profik kezébe kerülhessen fényképezőgép. A filmtekerceket használó, kis hordozható Kodak és más gépek, a megfelelő lencsékkel, szélesebb körű témák megörökítését tették lehetővé. Az amatőrökön értendők elsősorban a tisztek, akik anyagilag megengedhették maguknak a most már olcsóbbá vált, egyszerűbben, könnyebben használható eszközök beszerzését. De ugyanakkora tartalékosként bevonult civilek kezében is sokszor elkattant a fényképezőgép.¹¹ Így a békésebb, „*lövészárkon belüli-mögötti*” pillanatok megörökítésére is sor került. Több, elsősorban a frontvona-

⁶ FÓNAGY 2001. 410.

⁷ GERŐ 2014. 58.

⁸ CENZÚRA 2014. 107.

⁹ KATONA-SZARKA 2014. 16.

¹⁰ KÜRTI 2004. 29. A háborús fotografálás, illusztrálás történetét az első világháború befejezéséig mutatja be a tanulmány. Mi is ebből a tanulmányból vettük a témánkat érintő gondolatokat.

¹¹ KÜRTI 2004. 30-31.

lon készült képeknél olyan érzése-meglátása alakul ki a szemelőnek, hogy a fényképezőgép kedvéért, az egyébként megtörténni szokott cselekvéseket még egyszer lejátszva, beállítva, mutatják be. (Az utóbbi tízegynéhány évben kiadott publikációk képanyagának jelentősebb része, a hivatásos fényképészek által készített képek, annak idején nem kerültek a sajtó hasábjaira, a cenzúra „jóvóltából.” A későbbi közlésére került fényképanyag nagyon sok esetben a hagyatékokból előkerült, múzeumokba, könyvtárakba bekerült fényképanyagot tartalmazza.)

Azonban a cenzúra hatékony működése folytán az olvasóközönség a nyilvánosságra került fotókon nem láthatott olyan jeleneteket, amelyek megörökítették volna a katona halálának pillanatát a maga tragikus valóságában, nem láthatták a lövészárkok temetetlen halottait, vagy ha igen, az mindig az ellenségé volt. „A tömegsajtóban is úgy ábrázolták a háborút, mintha a katonák csak piknikezni mentek volna. Ha mégis a háború borzalmait akarták ábrázolni, akkor tönkre ment ágyúkat, kilőtt hüvelyeket és rommá lőtt épületeket mutattak be.”¹² Ebből adódott, hogy bármennyire is sok fényképész vonult be katonának, és ment a frontra, az itthoni olvasóközönség nem sokat láthatott a háborús valóságból, a harcterek borzalmaiból. A legtöbb kép az arcvonal mögötti életet mutatta.¹³ „Előszeretettel nyomtattak képeket, amelyeken a katonák tisztálkodtak, a csapatok előrenyomultak, valamint a hídverések, a lőállások láthatók, amelyek – a helyszínt leszámítva – egy békebeli gyakorlatozás közben is készülhettek volna.”¹⁴

Az itthon maradottak – szinte nem volt olyan család, akit ne érintett volna közvetlenül a háború, még ha nem is a területünkön zajlottak a harctéri események – ki voltak éhezve a hírekre. Az újságkiadók, nyomdák példányszámaikat meg tudták sokszorozni, s ha lehet, más módon is igyekeztek kihasználni gazdaságilag a helyzetet.

Nem történt ez másként Pécsen sem. 1914. november 20-án kelt Wessely Antal, a Wessely és Horváth Nyomda (telephely: Pécs, Munkácsy Mihály utca 9.) egyik tulajdonosának beadványa Pécs város polgármesteréhez:

„Alulírottak tisztelettel bejelentjük, hogy egy hetenként megjelenő társadalmi lapot alapítunk.

1. A kiadó Wessely Antal nyomdatulajdonos, pécsi lakos, lakik Munkácsy Mihály utca 9.
2. A felelős szerkesztő Linder Ernő hírlapíró, pécsi lakos, lakik Perczel utca 10.
3. A lapot a Wessely és Horváth könyvnyomda Munkácsy Mihály utca 9 szám alatt levő helyiségében állítjuk elő.
4. A lap címe: A Világháború Heti Postája, alakja kvart nagyságú, hetenként jelenik meg Pécsen előre meg nem határozott napon.
5. A lap kizárólag társadalmi jellegű, politikával nem foglalkozik. A terjesztés a nyomda Munkácsy Mihály utcai helyiségéből indul meg.”¹⁵

A polgármester a bejelentést 1914. december 1-jén tudomásul vette.¹⁶ 1914. december 4-én Wessely Antal utcai árusításra kért engedélyt a polgármestertől, amit

¹² GORDA é.n.

¹³ GORDA é.n.

¹⁴ KÜRTI 2004. 35–36.

¹⁵ MNL BaML E-72/1916. (1914/33510.)

¹⁶ MNL BaML E-72/1916. (1914/33510.)

december 5-én meg is kapott.¹⁷ Azonban az egész országra kért utcai árusítási kérelmét – amit 1914. december 7-én nyújtott be a polgármesterhez –, a belügyminiszter 1915. január 4-én kelt válaszában nem találta teljesíthetőnek.¹⁸ A felelős szerkesztői feladatot Wessely Antal vette át Linder Ernőtől, az 1915. december 31-i bejelentés szerint.¹⁹

A hetilap első száma 1914. december 6-án jelent meg, 16 oldalon, 20 filléres árban, majd a terjedelem csökkentése folytán – először 1915. május 30.-tól, 12 oldalon, majd 1915. július 18.-tól, 8 oldalon – már csak 12 fillérbe került.²⁰

1 kép – A Világháború Heti Postája 1. számának fejléce

A szerkesztők természetesen programot is adtak a lapnak:

„A mai nappal világgá röptjük lapunkat. Elindul a Világháború Heti Postája a harcterek fel, aminthogy ellátogat az ország minden részébe az egyszerű földszintes és emeletes házakba is, hogy elvigye az itthon maradottak szeretetét és üzenetét a táborba s ugyanazt, vissza is hozza a hadrakelt seregtől, azoktól a vitézen harcoló hős magyar fiúktól, akik felé most mindnyájunk gondolata száll.

Amikor a mai nehéz időkben a Világháború Heti Postáját útjára bocsátjuk, két vezérlő szempont lebeg a szemünk előtt. Az egyik: ápolni és éleszteni a hazaszeretetet és lelkesedést terjedő tűzét! A másik: mélyebbé és közvetlenebbé tenni az érintkezést a hadrakelt sereg és az itthon maradottak között. Egy olyan lapot akarunk adni, amelybe mindenki írhat, aki hazáját szereti. A Világháború Heti Postája elviszi és elhozza az üzeneteket. A táborból jött minden levél, kép, vagy rajz, amely a hadműveletek érdekeit nem érinti, helyet talál ebben a lapban. Közöljük a beküldött hősök arcképsorozatát. Meghallgatunk mindenkit, aki nálunk kopogtat. A táborban lévőknek és az itthon maradottaknak szívesen és díjtalanul adunk útbaigazítást, tanácsot és közvetítjük minden tudakozódását.

¹⁷ MNL BaML E-72/1916. (34389/1914.)

¹⁸ MNL BaML E-72/1916. (724/1915.)

¹⁹ BMN BaML E-72/1916.

²⁰ PEK TGYO KK – R 1056

Hetenkint rövid összefoglalásban hírt adunk a világháború legfrissebb eseményeiről. Minden számban új és érdekes képeket hozunk. A Világháború Heti Postája nyomtatott és megörökített emléke marad a mai világrengető idők nagy eseményeinek.

Nekünk itt a szerkesztőségi asztal mellett kevés dolgunk lesz, mert ezt a lapot a táborból fogják írni, és az itthon maradottak tudakozódásai fogják megtölteni. De, akárhogy is lesz, a Világháború Heti Postájának minden szavát hazaszeretet fogja diktálni. A letíporhatatlan, örökéletű magyar nemzetben való szent hitünknek kiapadhatatlan forrása fakad az ezeréves történelemből, ez a forrás táplál bennünket itthon, minthogy táplálja a magyar fiúk lelkét a fedezékek alatt, a viharverte lövészárkokban, vagy az ellenség puskatúzáiban. S valahányszor a Világháború Heti Postája a táborba jut, azt akarjuk, hogy holt betűiből életre keljen a békét, boldogságot és fényes diadalt ígérő, minden ellent legyőző – lelkes hazaszeretet!”²¹ Alatta pedig a bekeretezett felhívás, miszerint aki örömet akar okozni másoknak, úgy a kiadóhivatalnál megrendelheti a sajtóterméket.

A megjelenést hírül adó, Wessely Antal érdekelttségébe is tartozó *Dunántúl* című helyi napilapból megtudhatta az olvasó, hogy az új sajtótermék tiszta jövedelméből 5% a Vöröskereszt Egylet javára lesz fordítva.²²

Amennyire igaza lehetett még a háború elején annak a régi mondásnak, miszerint „minden kárban van haszon”, a háború elhúzódása, és ami ezzel járt, a hátszág gazdasági kimerülése, a nyersanyagok tekintetében is, a mondás már nem állta meg a helyét a mi heti sajtónk esetében. A kormányzat egyre jobban a saját irányítása alá vonta a közellátás irányítását a különböző „központok” létrehozásával. Így az 1916-ban létrejött az Újságpapír Központ a papírbeszerzést és a szétosztást irányította. Csökkentette a sajtótermékek példányszámainak oldalait, megszabta az egyes rovatok és hirdetések arányait.²³

Valószínűleg a takarékoság volt az oka, hogy csak az 1914. december 27-én megjelent karácsonyi szám fejléce volt piros, ünnepi színt hordozó. Az 1915. évi, karácsony közeli számok már hétköznapi, fekete színű fejléccel jelentek meg.

A papírellátás beszűkülése arra készítette a kiadót, hogy a *Világháború Heti Postáját* 1916. február 6-án megjelent utolsó számával megszüntesse. (Konkrét forrást nem sikerült találni a megszűnés okára, de ez a legvalószínűbb magyarázat, az előbb említett okok miatt.)

A sajtótermék eljutott a frontokra is. Erről tanúskodó propagandakép megjelent az újság 1915. szeptember 26-ai számának első oldalán. A pihenőben lévő katonák körbe ülve-állva egy ládaszerű alkalmatosságot, kezükben tartva a lapot. Egyébként a lap népszerűségére jellemző, hogy a vöröskeresztes gyűjtések során, amikor a frontokra természeti adományok eljuttatása volt a cél, az olvasnivalók közé bekerült a *Világháború Heti Postája* is.²⁴

A képanyagot nem szabad a mai, jó minőséghez szokott szemmel nézni. A megjelent fényképanyag minősége természetesen tükrözi az újságpapír minőségét.

²¹ VHP 1914.12.06. 3.

²² D. 1914. november. 29. 7.

²³ MUCSI 1984. 196.

²⁴ D. 1916. január 4. 4.

Nem élesek, ez alól kivételek a személyekről készült arcképek. Sok fénykép a harc-terre kiküldött hadifestők műveiről készült. A helytörténet és a hadizsákmány-kuriózum körébe soroltak kivételével a fényképanyagot a *Világháború Heti Postája* más sajtótermékekből vette át. (Amit eddig sikerült kideríteni, az az, hogy a *Világháború Képes Krónikája* című, 1914. október 11-től, vasárnaponként Budapesten megjelenő periodikából vett át hetilapunk képanyagot. A sajtótermék utolsó száma 1916. április 30-án jelent meg. Azonban, mivel a nyomda-kiadónak nem maradt fenn iratanyaga, nem állt módunkban az összes képanyag forrását beazonosítani.)

A képanyag tárgyköre széles skálán mozog: Az orosz trén lovának ábrázolásától a világháború egyik legfélelmetesebb fegyveréig, a 42 cm-es mozsárágyúig, az államfők, hadvezérek arcképeitől a sorállományú hősi halott közvitézig. A képanyagban helyet kapott a karikatúra is.

A képanyag csoportosítására a következő tematikát találtuk megfelelőnek. A könnyebb áttekinthetőség miatt betűrendbe tettük: foglyok élete, gyász ábrázolása, haditechnika, hadizsákmány-kuriózum, hadseregek-fegyvernemek, hátszói események, helytörténet, karikatúrák, szárazföldi hadi események, személyek, települések, tengeren történt hadi események, térképek, a *Világháború Heti Postája* reklámozása.

Mint látjuk, a képanyag témaköre kiterjed a fronteseményekre és a front mögötti életre is. Mindezt természetesen a cenzúra elvárásainak eleget téve, a „szelídebb” oldalt előtérbe helyezve igyekeztek bemutatni a történéseknek. De így is, a figyelmes szemlélőben azért kétségeket ébreszthetett a háború „értelmes” voltába!

A korabeli sajtóban közzétett képanyagokról szóló, 2014-ben megjelent megállapítás sorait vonatkoztathatjuk a *Világháború Heti Postájában* közzétett képanyagra is.

Eszerint „A protokoll-látogatások a fronton, a trónörökös, majd az uralkodó és kísérete a katonák között elsősorban a lelkes hangulat fenntartását szolgálta. A felszerelést, a komoly harci eszközöket bemutató képek az erőt demonstrálták. a csapatok mozgása, az elfoglalt területeken és gyakran lerombolt településeken átvonuló rendezett csapatok látványa, vagy a foglyul ejtett ellenséges katonák csoportja a győzelembe vetett hitet erősítette. A csapatok állomáshelye, az esetenként takarosan kialakított táborok, az üldögélő, beszélgető, kvaterkázó katonák képe a háború tragikumát próbálta ellensúlyozni. A sebesült katonák, a katonakórházak bemutatása mosolygó, keményített kötényes ápolónőkkel ugyanezt szolgálta. A lövészárkok képe, az ott épp szolgálatot teljesítő, a rossz időjárással hóban-sárral dacoló katonák látványa már az események komor oldalát mutatja, ahogy a kisebb számban fennmaradt halott katonát, katonákat ábrázoló felvételek is.”²⁵

A képanyag szövegek közé szerkesztése nem minden esetben vonatkozott az adott szövegkörnyezetre. Nagy valószínűséggel, amilyen képanyag rendelkezésre állt, azok kerültek az adott oldalra. Ez alól csak ott találkozunk kivétellel, ahol személyek arcképeit közlik. A képaláírások általában egy-két magyarázó mondatot tartalmaztak. Kivételt képeznek azok a képek, ahol a haditechnikai eszközöket mutatják be. Itt a laikusok részére is érthető magyarázó szöveget kap az olvasó.

²⁵ KATONA-SZARKA 2014. 10.

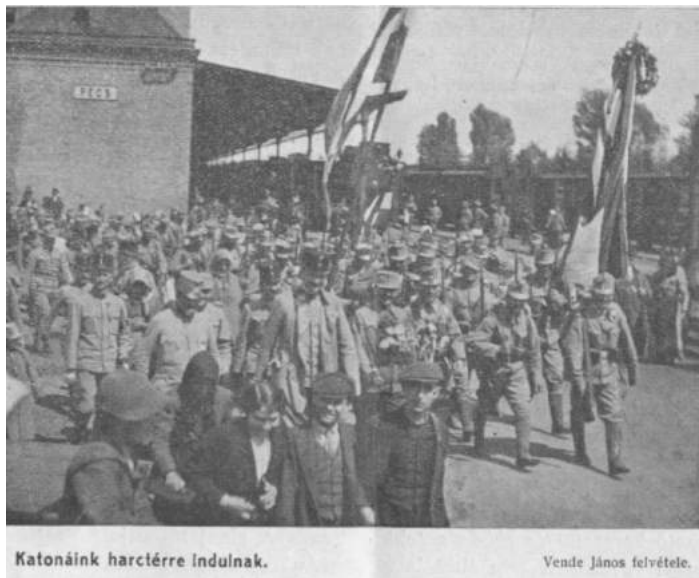
A szerkesztőség vagy nem jutott hozzá elég új képanyaghoz, ennek oka lehet az anyagiak hiánya is, vagy a nem kellően kiépített tudósítói-fényképész hálózat volt az oka (mivel a szerkesztőség irattára nem áll rendelkezésünkre, ezt nem tudhatjuk), vagy kényelmesebb volt újból elővenni a már meglévőt, de tény, hogy a már egyszer leközlött fényképeket újra közlésre bocsátotta, más aláírással. Ezt a szerkesztőségi politikát a szövegkörnyezet nem indokolta. Ez alól a térképek kivételek voltak, ezeknél az aláírás maradt.

Egy esetben kapunk híradást a fényképek forrásáról. Ez a hadizsákmánykuriózum körébe sorolt képsorozat esetében áll fenn. Itt a képaláírásból tudjuk meg, hogy egy H. betűvel jelzett, pécsi zászlós juttatott el a szerkesztőséghez a szerb frontról, egy elesett szerb tisztnél talált filmeket. (Ez példa arra, hogy a fényképezés hódított máshol is. A képaláírás szerint a filmtekercs kidolgozott állapotban volt.)

A közölt 221 darab kép aláírásai között mindössze csak két személy nevét találhatjuk, mint akik a közölt képet készítették: Selényi Miklós és Vende János.

Az ismertetésre kerülő képanyagot az adott tematikán belül időrendben mutatjuk be. Egyedül a helytörténet körébe tartozó képanyagot közöljük le teljes egészében, a többi témából válogatott leírást adunk. A pécsi, baranyai hősi halottakról és eltűnt személyekről közzétett képek közül csak egyet közlünk le, annak különleges okából. A képeknél zárójelben adjuk a megjelenés dátumát.

Helytörténet

2. kép – Frontra indulás

A Monarchiában szokás volt, hogy az úgynevezett háziezredek – az illetékes közigazgatási törvényhatóságok területén kiegészített ezredek – időnként a birodalom területén máshová helyezték. Pécssett az 52. Frigyes főhercegről elnevezett közös gyalogezred, a 19. honvéd gyalogezred, a 8. honvéd huszárezred állomásozott. Így történt, hogy a mozgósításkor éppen a székesfehérvári 69. (később Hindenburg nevét is viselő) gyalogezred állomásozott városunkban. Ennek a pécsi vasútállomásra érkezését láthatjuk. A képnek két szempontból van forrásértéke. Míg hasonló felvételeket a korabeli sajtókban többször közöltek, és csak az aláírásból derült ki, hogy melyik helység vasútállomásán készült, itt egyértelműen látszik az állomás neve. A felvétel másik érdekessége, hogy a csapat a felkoszorúzott ezredzászlóval vonul a harctérre. Az ilyen jellegű képeket nem sokáig volt mód leközelíteni, mivel a hadvezetőség 1916-ban megtiltotta úgy az ezredzászlók, mint az úgynevezett menetzászlók frontra vitelét. Az indoklás az volt, hogy a csapatok harctéri mozgását akadályozta, az ellenség információt kaphatott a csapatok létszámáról. A kép készítője Vende János.²⁶

3. kép – Búcsúzás

Ugyancsak a pécsi állomás látható, ahogy a már a vonatra szállt katonaságot búcsúztatják. A kép készítője szintén Vende János.²⁷

²⁶ VHP 1915. július 11. 1.

²⁷ VHP 1915. július 25. 1.

A pécsi Ágoston-terti tartalékkórház önkéntes ápolónői.

Felülről balról jobbra: Notter Jenőné, Bíró Józsefné, Katona Jánosné, dr. Tichy Ferencné, Makay Istvánné, Blüh Samuné, Decleva Vilmosné, Justus Mihályné, Scholz Gyuláné, Girardi Józsefné, dr. Krausz Jenőné, Kindl Józsefné, Tichy Odönné, Kisasszony Gézáné, Kovács Pálné, dr. Gál Jenőné, Mihálffy Lilly, Schaffer Belly.

4. kép – Önkéntes ápolónők csoportja

Az 1914. augusztusi eleji általános mozgósítással szinte egy időben „A Magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt Egylet Pécsi Fiókja” önkéntes ápolónői tanfolyamot hirdetett. Erre Pécs hölgyei szép számmal jelentkeztek. Ők a város társadalmának középrétegéből kerültek ki: az iparban, kereskedelemben, pénzintézetekben, hivatalokban dolgozók családtagjai voltak. Városunk iskoláit, egyleteinek tágasabb helyiségeit berendezték a sebesültek ellátására. Egy ilyen csoportképet láthatunk az Ágoston-terti elemi iskolában berendezett tartalékkórházban szolgálatot teljesítő önkéntes ápolónőkről. Forrásértékét az adja, hogy rajta szereplő hölgyek közül a családfakutatók megtalálhatják a felmenőiket, illetve a szociális érzékenységre is rávilágít a szereplők társadalmi összetétele. A könnyebb eligazodás végett le is írjuk a rajta látható személyek neveit (felülről, balról jobbra): Notter Jenőné, Bíró Józsefné, Katona Jánosné, dr. Tichy Ferencné, Makay Istvánné, Blüh Samuné, Decleva Vilmosné, Justus Mihályné, Scholz Gyuláné, Girardi Józsefné, dr. Krausz Jenőné, Kindl Józsefné, Tichy Odönné, Kisasszony Gézáné, Kovács Pálné, dr. Gál Jenőné, Mihálffy Lilly, Schaffer Belly.²⁸

²⁸ VHP 1914. december 6. 12.

5. kép – Téli holmik a katonák részére

Amikor kiderült, hogy a frontra küldött katonáink ősze nem jönnek haza, hanem a tél is kint éri a harctéren őket, és a hadvezetőség nem volt felkészülve a téli hadjáratra, a lakossághoz fordultak meleg ruhák gyűjtésére, téli holmik készítésére. Pécsen a főispán irányításával, a főispáni hivatal aktív közreműködésével folytak ezek a munkák. A kép ezt a pillanatot ábrázolja. Középen a szakállas-bajszos férfi Visy László, a város főispánja.²⁹

6. kép – Besztercei hadikórház

²⁹ VHP 1914. december 13. 9.

„A Magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt Egylet Pécsi Fiókja” még 1913-ban határozta el, ha úgy alakul a hadi helyzet, egy osztagot állít fel, amelynek a sebesültek front mögötti ellátása lesz a feladata. Az ötlet megvalósítására 1914. november 7-i indulással került sor. Az osztag több állomáshely után 1914. december 18-án érkezett az erdélyi Besztercére, ahonnan 1915. március 4-én indultak tovább. A kép a besztercei állomáshelyük kórtermét ábrázolja.³⁰

7. kép – Zsákmányolt ágyú a Széchenyi téren

A Pécsen 1914 augusztusában megalakult Segélybizottság a hadbavonultak hátramaradottjai részére segélyezési akciókat szervezett. Ennek egyik részét képezte a Monarchiában először megnyíló „Harctéri Kiállítás”. Itt a frontról visszajött személyek által beadott tárgyak nyertek elhelyezést. A rendezők kérték a hadvezetőséget, hogy a szerbiai harcokban zsákmányolt ágyúkból juttassanak el egyet a kiállításra. Erre ígéretet is kaptak, de különféle akadályok miatt az ágyú csak 1915 elején érkezett meg. Ekkor már a kiállítás bezárta kapuit, így a Széchenyi téren került a nagyközönség elé az ágyú. A közölt fénykép ezt ábrázolja. Forrásértékét a háttérben még ekkor látható két dolog is adja: egyik a Cisztercita Főgimnázium falához kapcsolódó építmény és a nyomókút. A nyomókút a téren ekkor még meglevő piac vízszükségletét biztosította.³¹

³⁰ VHP 1915. január 24. 9., VÍSY 1999. 304., 307.

³¹ VHP 1915. augusztus 8. 6.

8. kép – Orosz foglyok Pécsen

A galíciai harcok során sok orosz hadifogoly került a Monarchiába. Őket különféle fogolytáborokban helyezték el. Mivel a bevonulások miatt a hátszágban több munkaterületeken is nagyfokú munkaerőhiány lépett fel, pótlásukra alapos indok alapján, igénybe lehetett venni a hadifoglyokat. Ezzel a lehetőséggel városunk is élt. Egy ilyen csoportot ábrázol a kép.³²

9. kép – Schein István, pécsi hősi halott tanító

³² VHP 1915. szeptember 19. 1. Feladat lesz, kideríteni, hogy hol készülhetett a kép.

Schein István, a Felsővámház utcai Elemi Iskola tanítója 1914. november 21-én halt hősi halált a szerbiai fronton. Kollégái elhatározták, hogy emléktáblát állítanak neki. Ezt az iskola falán helyezték el. Tudtunkkal ez volt az első és egyetlen ilyen jellegű, egyedi emléktábla városunkban.³³

10. kép – D'Annunzio olasz költő karikatúrája

Gabrielle D'Annunzióról megjelent karikatúra példa lehet arra, hogy a nagypolitika hogyan változtathatja meg egy személyről alkotott felfogást. D'Annunzio, aki 1863–1938 közt élt, Olaszország nemzeti költőjének számított. A korabeli magyar sajtó egyenesen olasz Petőfinek nevezte. Több művét is megjelentették hazánkban. 1915 februárjában is, a *Tevan könyvtár* sorozat részeként kiadták *Pescarai novellák* címmel egy kötetét.³⁴ Miután Olaszország felrúgta a hármasszövetséget, majd az Antant oldalán belépett a háborúba 1915 májusában, a magyar sajtó egyenesen D'Annunziónak tulajdonította ezt a lépést. Ezt követően jelent meg a *Világháború Heti Postájában* a karikatúra a költőről, egy Olaszországról szóló gúnyverssel körbe ölelve. A karikatúrát nagy valószínűséggel a városunkban már neves festőnek számító Gebauer Ernő készítette. Feltevéseinket arra alapozzuk, miszerint a folyóiratot díszítő illusztrációk is az ő keze munkái.³⁵

³³ VHP 1915. február 14. 9. D. 1915. január 19. 3.

³⁴ PN 1915. február 14. 11.

³⁵ VHP 1915. szeptember 5. 5.

A fronttal összefüggésben készült fotók

A hírközlés képi megjelenítésében természetesen ebben az időszakban a legfontosabb a harctereken történetekkel kapcsolatos összefüggések közelebb hozása a polgári lakossághoz. Ez különösen nálunk volt fontos, mivel térségünket elkerülték a követlen harci cselekmények, de valamilyen módon mindenki érintett volt. A rendelkezésünkre álló terjedelmi korlátok miatt csak szöveges módon tudjuk érzékelteni a képanyag sokszínűségét.

Haditechnika

Az újság igyekezett megismertetni olvasóit a legújabb harci eszközökkel. Természetesen a szövetségesek hadiarzenáljából mutatta be azt a „félelmetes” haditechnikát, amivel győzedelmesen le lehetett küzdeni az ellenség ellenállását.

A szárazföldi harcoknál így került sor a csehországi pilseni fegyvergyárban készített, s a Monarchia egyik nagyon hatékony fegyverének számító, 30,5-es mozsárágyújának megmutatására, amit már motorikusan mozgattak, nem lóvontatással.³⁶ De bemutatatták ennek romboló hatását is egy szétlőtt erőd képében.³⁷ A másik, még hatékonyabb rombolást véghezvivő mozsárágyúval is megismerkedhetett a korabeli olvasó. Ez a németországi Krupp-művekben készített 42-es mozsárágyú. Ezt már csak vasúton történő mozgatással lehetett eljuttatni a felhasználás színnyelére. A katona humor „kövér Bertának” nevezte el, a fegyvergyár akkori tulajdonosáról, Krupp Bertáról. A közölt kép a lövedéket ábrázolja, mellette egy átlagtermetű hölgy áll, összehasonlításként, oldalán pedig a mozsárágyú adatai.³⁸ A közelharc ekkor létrehozott hatékony eszközét találhatja az olvasó a kézigránát szakszerű leírásában, melyet a fegyver precíz metszetrájzával kísérvé mutat be az újság. Ugyanezen az oldalon használat közben is látható.³⁹ A lovasrohamok és a gyalogos támadások elleni nagyon hatékony fegyvert is bemutatattak. Két gépfegyverrel ellátott osztag szerepel a képen, eléggé beállított pózban.⁴⁰ A gépfegyverek szállítási módját is láthatjuk, amint szétszedett állapotban, lovakra felmálházva szállítja az osztag a Dolomitokban.⁴¹ A vasút harci cselekményekben való felhasználására példa a Monarchia páncélvonata, amely a most már egész Európát behálózó vasútvonalak háborús kihasználását tette lehetővé. Itt a mozdony látható.⁴²

Bemutatásra került a légi fegyvernem is. A repülőgépek egyik felhasználási módjáról kap képet a néző. Világítógolyók kilövésével jelzik a felderítőgépek az

³⁶ VHP 1914. december 20. 12.

³⁷ VHP 1915. január 10. 4.

³⁸ VHP 1915. február 14. 8

³⁹ VHP 1915. január 31. 9.

⁴⁰ VHP 1915. augusztus 29. 5.

⁴¹ VHP 1915. október 24. 1.

⁴² VHP 1915. január 13. 9.

oroszhaderő állásait.⁴³ Egy nagyon hangulatos éjszakai felvétel mutatja munkaközben a léghárítás új eszközeinek számító fényszórót és kezelőit.⁴⁴

A tengeren történő harcok eszközeiből csak két kép található a megjelent számokban. Az egyik az Északi-tengeren történő hadmozdulatban részt vevő német haditengerészetet mutatja, az angol partok elleni támadása közben.⁴⁵ A másik kép a Monarchia egyik tengeralattjáróját ábrázolja az Adrián. A tengeralattjáró nincs megnevezve.⁴⁶

Hadseregek – fegyvernemek

Bemutatták a résztvevő országok fegyvernemeit is: a belga,⁴⁷ a francia- gyalogság,⁴⁸ Németország,⁴⁹ a Monarchia gyalogsága⁵⁰, az orosz⁵¹ és a szerb gyalogság,⁵² a szerb tüzérség,⁵³ török gyalogság⁵⁴ és a török lovasság.⁵⁵ A hadseregek képi bemutatásánál egyedül a szerbiai haderőről kapunk szöveges ismertetést is.

Harctéri események

A véres összecsapásokat megjelenítő képek a hadifestők műveiről készültek. Nyilván elbeszélések alapján, kiegészítve az elképzelt eseményekkel. Német tarackok az elsütés pillanatában,⁵⁶ Przemysl vára előtt felrobbant rejtett földalatti akna, amely az az ostromló orosz hadseregben óriási pusztítást vitt végbe,⁵⁷ honvédeink előretörése a Kárpátokban – beállítottnak tűnő kép,⁵⁸ véres utcai harc egy szerbiai faluban,⁵⁹ orosz kozákok támadása Batum előtt a török csapatok ellen,⁶⁰ az oroszok visszaszorítása Pietrkovnál.⁶¹

⁴³ VHP 1914. december 27. 4.

⁴⁴ VHP 1915. augusztus 8. 1.

⁴⁵ VHP 1914. december 20. 1.

⁴⁶ VHP 1916. január 16. 1.

⁴⁷ VHP 1915. január 3. 12.

⁴⁸ VHP 1915. január 3. 9

⁴⁹ VHP 1914. december 27. 8.

⁵⁰ VHP 1914. december 27. 8.

⁵¹ VHP 1915. január 3. 5.

⁵² VHP 1915. október 17. 3.

⁵³ VHP 1915. október 17. 4.

⁵⁴ VHP 1915. szeptember 5. 1.

⁵⁵ VHP 1915. szeptember 12. 1.

⁵⁶ VHP 1915. január 24. 5.

⁵⁷ VHP 1915. február 7. 1.

⁵⁸ VHP 1915. február 28. 5.

⁵⁹ VHP 1915. november 21. 1.

⁶⁰ VHP 1915. december 13. 4.

⁶¹ VHP 1915. december 13. 5.

A harctér „békésebb”, de egyáltalán nem romantikus arca jelenik meg azon a képen, amelyen az eső áztatta „feneketlen” utakon kell emberi erővel a szállító eszközöket továbbjuttatni.⁶² Az igazi idillt is láthatta az olvasó, amikor egy csapat magyar katona egy épület, talán kastély lépcsőjén áll, meghódított orosz területen, kezükben pilseni söröskancsókkal mosolyognak a fényképezőgép lencséjébe.⁶³ A másik, békés életet sugárzó kép, hihetetlennek tűnő aláírással. Szalmatető falusi ház tetején gólyafészek, előtte lövészárók katonákkal: „és a gólyák puskaropogás és ágyúdörgés közben is megmaradnak helyükön.”⁶⁴

Szerbiai haderő

A *Világháború Heti Postája* abban a szerencsés helyzetben volt, hogy „első kézből” közölhetett a szomszédos ellenséges haderőről képeket. Hadizsákmányként egy pécsi zászlós egy elesett szerb tisztnél talált filmtekerceket juttatott el a szerkesztőnek. Ezekből közlésre kerültek az alábbi képek: lovakra málházott lövegekkel vonulás a hegyek közt,⁶⁵ a csapat kedélyes táborozása asztal mellett az erdőben,⁶⁶ csapat vonulása a hegyekben, jól látszik a nehéz terepviszony,⁶⁷ pihenő egy hegyi faluban,⁶⁸ díszfelvonulás,⁶⁹ tüzérség pihenője a folyóparton, a hegyek karéjában,⁷⁰ a tüzérség emberi erővel vontatott lövegei és felszerelése hegynek felfelé menet,⁷¹ majd megismételve az először közölt fénykép.⁷² A képek elemzése hadtörténészre vár, főleg azt vizsgálva, hogy a Monarchia elleni támadások idején készülhettek-e, vagy már visszavonulás közben, netalán valamelyik hadgyakorlaton. Mivel a képaláírásokban több filmtekercsről van szó, lehet, hogy több eseményt örökítenek meg fotók.

A foglyok életének bemutatása

Korábban kitértünk arra, hogy a hátországi nagyfokú munkaerőhiány miatt a hadifoglyokat beállították a termelésbe. Ez alól természetesen Németország sem volt kivétel. Azonban csak egy ilyen fotót közölt a lap. Angol, francia foglyok szalmaci-

⁶² VHP 1915. március 14. 1.

⁶³ VHP 1915. január 24. 8.

⁶⁴ VHP 1915. május 30. 5.

⁶⁵ VHP 1915. április 11. 1.

⁶⁶ VHP 1915. április 11. 8.

⁶⁷ VHP 1915. április 18. 5.

⁶⁸ VHP 1915. április 18. 8.

⁶⁹ VHP 1915. április 25. 5.

⁷⁰ VHP 1915. május 2. 5.

⁷¹ VHP 1915. június 6. 5.

⁷² VHP 1915. november 14. 1.

pőket fonnak egy német fogolytáborban.⁷³ A többi, hadifoglyokkal kapcsolatos képanyag vagy a körletükben tartózkodókat ábrázolja,⁷⁴ vagy éppen kísérik őket a hadifogságba, illetve más összefüggésben történtek a fényképfelvételek.⁷⁵ A propaganda kimondva is felhasználta a foglyok tábori életét saját céljaira: „Az orosz még a fogolytáborban is megadja magát. – E képünk élénken illusztrálja az orosz foglyokkal való jó bánásmódot.”⁷⁶

Települések

A harcokkal kapcsolatban találkozhatunk az érintett településekről készített fényképekkel is, békés képüket mutatva. Mindenekelőtt a minden későbbi véres eseményt elindító helyszín városát láthatjuk. Egy nagyon szép panoráma képet közölnek Szarajevóról.⁷⁷ A kétszer is elfoglalt Belgrádot két, ugyanaz a békés utcakép képviseli, kicsit más-más aláírással. Az első csak a „Mihály fejedelem utca” címet viseli,⁷⁸ a másik aláírása már: „Mihály fejedelem utca, ahol heves utcai harcok folynak”.⁷⁹ Görz főutcájáról,⁸⁰ és az elfoglalt Sabácról,⁸¹ kapunk békés életet sugárzó képet. A propaganda felhasználta a települések templomainak bemutatását is saját céljaira. Amíg a Suvalkot elfoglaló német csapatok „természetesen” a templomot megkímélték és az épségben látható,⁸² ugyanakkor az oroszok által lerombolásra került a német Neidenburg temploma.⁸³

Gyász

A hátrországnak szembe kellett néznie – szó szerint értve – azzal a sajnálatos és fájdalmas valósággal, hogy nemcsak az ellenség katonája hal meg, hanem a mieink is. Ha nem is jelenik ez meg a maga véres és elborzasztó valóságában a *Világháború Heti Postájában* (nem szerepel temetetlen holttest), de a harcterek temetői, domború sírhalmai jelzik, hogy azért hősi halottak is vannak. A legkorábbi ilyen fénykép német katonákat ábrázol bajtársaik sírjánál,⁸⁴ majd egy katonatemetést láthatunk a

⁷³ VHP 1915. február 7. 5.

⁷⁴ VHP 1915. január 3. 13.; VHP 1915. február 21. 1., 9.)

⁷⁵ VHP. 1914. december 6. 9.; VHP 1915. január 31. 1.; VHP 1915. június 27. 7.; VHP 1915. május 9. 5.; VHP 1915. augusztus 1. 1.; VHP 1915. október 17. 1.

⁷⁶ VHP 1915. május 9. 5.

⁷⁷ VHP 1915. január 10. 12.

⁷⁸ VHP 1914. december 6. 5.

⁷⁹ VHP 1915. október 10. 5.

⁸⁰ VHP 1915. november 7. 1

⁸¹ VHP 1915. október 24. 5.

⁸² VHP 1915. január 24. 1.

⁸³ VHP 1915. január 17. 9.

⁸⁴ VHP 1915. január 10. 1.

harcmezőn,⁸⁵ a Halottak Napjának fronton lévő katonatemetőknél történő megemlékezést két kép mutatja be.⁸⁶

Hátország

Az 1914. augusztusi mozgósítás utáni napokban állították fel a „Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala” néven azt a központi szervet, melynek feladata volt a behívott katonák, hadiárvák, hadiözvegyek támogatása, segélyezése. Két képet közölt sajtónk. Az egyik a fehérműosztály munkatársnőit láthatjuk a hivatal főnökével, Kirchner Herman nyugalmazott altábornaggal a háttérben,⁸⁷ a másik kép a gyűjtő-propagandaosztály helyiségét ábrázolja, szintén a munkatársakkal.⁸⁸ Képen láthatjuk azokat a személyeket, akik a szövetséges török Vörös Félhold szervezetének képviselőjében, valamint a magyar Vörös Kereszt Egylet képviselőjében tárgyalóasztalnál ülnek, „Török-Magyar barátkozás” képaláírással. Az ábrázolt személyek neveit is megtaláljuk rajta.⁸⁹ A Vörös Kereszt Egylet fenntartott hadikórházakat is. Ezek közül a fővárosit mutatja be a fénykép, az ügyeletes tisztekkel és az egylet megbízottjaival. A személyek neveit nem tartották fontosnak feltüntetni.⁹⁰ Egy olyan képet is láthatunk, amely bármely hátsországi vasútállomáson is készülhetett. Itt egy németországi állomást láthatunk, a harctérre induló katonák búcsúztatásáról.⁹¹ Vagy, egy másik fénykép a szövetségesekről: egy meg nem nevezett német település főterén láthatjuk a harctérre készülődő német katonákat.⁹² A Monarchia fő szövetségesét is elérte az elhúzódozó háborús időszak negatívuma. A képen egy motoros ekét láthatunk, amint, eddig parlagon hagyott földet művel, „*hogy oda is vethessenek burgonyát, kukoricát.*”⁹³ Láthatunk egy hadikórházi körtermet, amely a szemben álló országok bármelyikében lehet, „*Idil a hadikórházban. Az ápolónő felolvasást tart*” aláírással.⁹⁴

Személyek

A személyekről készült fényképeket két kategóriába lehet sorolni. Az egyikbe tartoznak azok, ahol valamilyen esemény kapcsán többen láthatók, a másikba tartoznak az arcképek. Itt is lehetséges a csoportosítás: közismert személyek, és azok,

⁸⁵ VHP 1915. április 18. 1.

⁸⁶ VHP 1915. október 31. 1., 5.

⁸⁷ VHP 1915. április 25. 1.

⁸⁸ VHP 1915. május 9. 1.

⁸⁹ VHP 1915. május 2. 8.

⁹⁰ VHP 1915. július 18. 1.

⁹¹ VHP 1915. március 14. 5.

⁹² VHP 1915. május 23. 8.

⁹³ VHP 1915. február 15. 8.

⁹⁴ VHP 1915. január 10. 9.

akiket csak a közvetlen környezetük ismert. Ez utóbbiba tartozók a hősi halottak, valamint a harctéri cselekmények következtében eltűntek, akiket a családtagjaik kerestek a *Világháború Heti Postáján* keresztül. Ez utóbbi esetben ugyanazoknak a személyeknek képei több esetben is közlésre kerültek.

A közismert személyek képeit időrendben ismertetjük. Annak, hogy nem a két szövetséges uralkodót láthatta először az olvasó, egy oka lehetett. Az ok – általunk feltételezve – az, hogy baranyai földbirtokkal is rendelkezett, és Pécs városával jó kapcsolatot ápolt Frigyes főherceg. Az ő képe került először közlésre. A kép megjelentetését azonban az indokolta, hogy ebben az időszakban ő volt a Monarchia hadseregének főparancsnoka.⁹⁵ A „*Hű szövetségesek*”, II. Vilmos és I. Ferenc József arcképe a következő kettős portré, közös oldalon.⁹⁶ A lemondott közös külügyminiszter, Berchthold Lipót is látható.⁹⁷ Együtt látható lovag Krobotin Sándor, a Monarchia közös hadügyminisztere, és a magyar honvédelmi miniszter, báró Hazai Samu arcképe.⁹⁸ József főherceg, „*legmagyarabb Habsburg*” is szerepel az arcképek közt.⁹⁹ Augusztia főhercegnő, „*a magyar hadsegélyezés védőangyala*” vöröskeresztes önkéntes ápolónői egyenruhában lett lefényképezve.¹⁰⁰ A Szarajevóban elkövetett merénylet egyéves évfordulójára emlékezve leköszölte a hetilap Ferenc Ferdinánd és felesége, Hohenberg Zsófia fényképeit.¹⁰¹ Természetesen a képanyag között helyet kapott az új trónörökös, Károly és felesége, Zita arcképe.¹⁰² Leköszölték az új pápa, XV. Benedek arcképét is.¹⁰³ Külön rovatfeliratokat kaptak a mindig külön oldalon közölt „*ellenségeink*”: Poincare, francia köztársasági elnök, II. Miklós orosz cár, V. György, Nagy Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság uralkodója.¹⁰⁴ Érdekes módon a legfőbb, legközelebbi ellenségekre csak később került sor: Nikita, Montenegró uralkodója és Péter, Szerbia királya.¹⁰⁵

A megjelent számok mindössze négy kitüntetett személyt mutatnak be. Közülük csak egyről kapunk olyan tájékoztatást, ami alapján Pécshez köthető személye: Frank János gyógyszerésztiszt, aki iskoláit városunkban járta ki,¹⁰⁶ testvére, Frank Richárd ezredorvos, lehet, hogy neki is voltak pécsi kötődései.¹⁰⁷ A másik két kitüntetett: Novák József,¹⁰⁸ és ifj. Dénes Iván, az 52. gyalogezred szakaszvezetői.¹⁰⁹ Az illetőségi helyükre vonatkozóan nem kapunk információt.

⁹⁵ VHP 1914. december 13. 1.

⁹⁶ VHP 1914. december 27. 9.

⁹⁷ VHP 1915. január 17. 5.

⁹⁸ VHP 1915. március 21. 5.

⁹⁹ VHP 1915. március 21. 1.

¹⁰⁰ VHP 1915. június 13. 1.

¹⁰¹ VHP 1915. június 27. 1.

¹⁰² VHP 1915. július 4. 1.

¹⁰³ VHP 1915. június 13. 5.

¹⁰⁴ VHP 1915. június 13. 5.

¹⁰⁵ VHP 1915. november 21. 5.

¹⁰⁶ VHP 1915. július 25. 5.

¹⁰⁷ VHP 1915. április 25. 9.

¹⁰⁸ VHP 1915. április 11. 9.

¹⁰⁹ VHP 1915. május 9. 9.

Összefoglalás

A háború idején megteltek a lapok illusztrációkkal (nemcsak fényképekkel, hanem karikatúrákkal, egyéb rajzokkal), hogy hitelesítsék, és amennyire lehet, átélhetővé tegyék a leírtakat. A *Világháború Heti Postája* is felhasználta a közlésnek, a mondánivaló alátámasztásának ezt a mostanra már átlagosnak, megszokottnak és ezáltal elvárhatónak mondható sajtóeszközt.

A *Világháború Heti Postája* az alábbi szempontok figyelembe vételével a Klimó Könyvtár kiemelkedő értékei közé sorolható:

- Hazánkban a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpontban (Klimó Könyvtár) és a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Osztályán van meg az összes megjelent lapszám, együtt, bekötve.
- Ez pedig, ismerve a helyi sajtótermékek kutathatóságát, nem elhanyagolható tényező.
- A helyi képanyag közlésével a helytörténet számára máshol fel nem lelhető forrásanyagot közöl.
- A megyei könyvtáraktól kapott tájékoztatás szerint nagyon kevés az olyan, rendszeresen megjelent sajtókiadvány, amelyet a háborús konjunktúra hozott életre, de a háborús gazdasági helyzet romlása is szüntetett meg.

FORRÁSOK – RÖVIDÍTÉSEK

D	Dunántúl
MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. Pécs város Tanácsa iratai
PEK TGYO KK	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár
PN	Pécsi Napló
VHP	Világháború Heti Postája

IRODALOM

BUZINKAY 1993	BUZINKAY Géza: Kis magyar sajtótörténet. Budapest, 1993. (http://vmek.oszk.hu/03100/03157/03157.htm#20) [2012.08.05.]
CENZÚRA 2014	Cenzúrázott haditudósítások. (Keretes írás.) <i>Rubicon</i> , 24. (2014): 4–5. 107.
CSÁSZTVAY 2001	CSÁSZTVAY Tünde: A vállalkozások korának irodalma. A tömegtermelés kora. In: <i>Magyar Kódex 5. Az Osztrák-Magyar Monarchia</i> . Főszerk. SZENTPÉTERI József. Budapest, 2001. 170–171.
ENDREFI 2007	ENDREFI Istvánné: Gondolatok a magyarországi analfabétizmus történetéből. 2007. (http://irasszakerto-endrefi.hu/Data/Sites/1) [2013.11.09.]

- FÓNAGY 2001 FÓNAGY Zoltán: Technikatörténet. In: *Magyar Kódex.5. Az Osztrák-Magyar Monarchia*. Főszerk. SZENTPÉTERI József. Budapest, 2001. 410.
- GERŐ 2014 GERŐ András: Az elveszett magyar „aranykor”. In: *Európai testvérháború. 1914–1918*. Szerk. MARKÓ György – SCHMIDT Mária. Budapest, 2014. 55-56.
- GORDA é.n. GORDA Éva: Festőecset, fotó és film az első világháborúban. (www.haditudosito.gportal.hu/gindex.php?pg=34454286) [2012.10.24.]
- KATONA-SZARKA 2014 Képpé formált történelem. Szerk. KATONA Anikó – SZARKA Anita. Budapest, 2014.
- MUCSI 1984 MUCSI Ferenc: Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején. *Történelmi Szemle*, 27. (1984):1–2. 192–202.
- SÁSDI SÁSDI Tamás: Kultúra a dualizmuskori Magyarországon. (<http://korok.webnode.hu/products/sasdi-tamas-kultura-a-dualizmuskori-magyarorszagon/>) [2014.11.05.]
- VISY 1999 VISY Zoltán: A „Pécsi Vörös Keresztes Önkényes Egészségügyi Osztag” az első világháborúban. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 5–6. Szerk. VONYÓ József. Pécs, 1999. 304., 307.

Irodalomtudomány

A méhkirálynő édes uralma Esterházy Krisztina Jozefa felett mondott temetési beszéd a Klimo Könyvtárban

2009-ben kutattam először a Klimo Könyvtárban, mert itt fértem hozzá ahhoz a dokumentumgyűjteményhez,¹ amely egy osztrák szerző, Emil Ludwigsdorff zalavári bencés apát Bécsújhelyen megjelent német nyelvű prédikációját (is) tartalmazza. A beszéd hungarikumnak tekinthető, hiszen Esterházy Pál nádor és Esterházy Orsolya 1663-ban született lánya, az ágostonos szerzetesnő, a kismartoni kolostor előljárója, Esterházy Krisztina Jozefa² felett mondták el 1728-ban.³

Az elmúlt négy évben főként abból a szempontból vizsgáltam a szöveget,⁴ hogy miként jelenik meg benne az Esterházy família. Ebből adódóan elsősorban a család- és nőreprezentációra fordítottam figyelmet, s más hasonló művekkel összehasonlítva főként azt igazoltam a prédikációban, hogy bár Esterházy Krisztina Jozefa szerzetesként élt, a szentbeszédben megjelenített alakja sokkal inkább (kifejezetten apjához, Esterházy Pál nádorhoz hasonló) világi előljáróhoz, uralkodóhoz illik, mintsem apácához.

Jelen esetben sokkal inkább a beszéd eddig nem vizsgált vonásait, elsősorban kegyességi jellegét igyekszem hangsúlyozni. Természetes, hogy egy 18. századi apáca felett mondott temetési prédikáció rendelkezik ilyenekkel – írásomban azonban azt szeretném bemutatni, hogy kifejezetten az Esterházyakhoz köthető kegyességhez milyen jellegzetességek kapcsolják. Mindez összhangban áll Utasi Csilla újabb kutatásaival, akinek megfogalmazása szerint „A történeti Krisztust Aquinói Szent Tamás is imagónak nevezi, és a figura és az exemplum fogalmát rendeli hozzá, nála a reprezentáció fogalma, a platóni reprezentáció-fogalommal ellentétben, nem ontológiai értelmű, hanem inkább reflexiók sora, Istentől kijelölt szerep. A kora újkorban ez a felfogás él tovább: ennek értelmében fejezhető ki a társadalmi státusnak megfelelő magatartás, amely egyidejű megnyilvánulása a mennyei és a földi hierarchiának.”⁵ A fentiek szellemében először néhány jellegzetes példán keresztül – más szövegekkel összehasonlítva – azt mutatom be, miként reprezentálja Emil Ludwigsdorff Esterházy

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA K 101571. számú pályázata támogatásával készült.

¹ Jelzet: PTE EK TGYO KK R.IV.11/25. MÓRÓ 2001. 377. (L586. tétel.) Itt köszönöm meg Dr. Schmelczter-Pohánka Éva segítségét.

² Vö. MOHL 1937.

³ Nem ez az egyetlen beszéd, amely a zalavári bencés apát és az Esterházy család kapcsolatát dokumentálja. Esterházy Mihály feleségének (Anna Margaretha Gräfin Tizzoni von Dessana) ajánlott, ugyancsak Kismartonhoz köthető beszéde: LUDWIGSDORFF 1719.

⁴ MACZÁK 2009., MACZÁK 2015.

⁵ UTASI 2015. 301.

Krisztina Jozefát szerzetesként és az Esterházy család tagjaként. A következőkben tehát a főúri- és családreprezentáció sajátos szegmenseit vizsgálom a szövegben.

Emil Ludwigsdorff temetési beszédének locusa az *Énekek Éneke* 7,1-re utal („*Quam pulchri sunt gressus tui Filia Principis / Wie schön seynd deine Schritt O Fürsten-Tochter.*” A korabeli magyar, katolikus fordítás szerint élve: „*Melly szépek a' te lépésid a' sarukban, fejedelem leánya!*”⁶) E metafora azért is érdekes, mert éppúgy kapcsolódhat a pályaszakaszokhoz, mint az önálló döntésekhez. Ezek elvileg nem kapcsolódnak a barokk korszak apácaíhoz társítható elképzelésekhez, ám az Esterházy Krisztina Jozefa felett mondott prédikációban igen változatosan alkalmazza a szerző ezt a metaforát. Megfogalmazása értelmében a herceglány első lépése világra jövele volt a hercegi családban, második Isten felé fordulása, harmadik az ágostonos apácák szerzetébe lépése. Ez utóbbi következtében pedig a szó szoros értelmében számos lépést tett – a hitszónok megfogalmazása szerint – például a szegények felé, vagy éppen a templom karzatára indulva.

Érdekes módon hasonló metaforarendszert ismerhetünk meg egy 1731-es, Pozsonyban megjelent, ugyancsak egy apáca felett mondott temetési prédikációban.⁷ Ott ugyanis azok a különböző ütések, csapások mentén épül fel a beszéd, amelyek elválasztották, elszakították a szerzetesnőt a világtól. Ezek a „csapások” azonban korántsem negatívan értendők, hiszen az orsolyita apácát a szegénység, tisztaság és engedelmesség ütése szakította el a világi hívságoktól – így ezek valójában inkább az Emil Ludwigsdorff beszédében elhangzó lépésekre emlékeztetnek.

Emil Ludwigsdorff szentek fölött álló égi lényként jellemzi Esterházy Krisztina Jozefát és a *Jelenések könyvében* szerepelteti: lényét ezáltal eszkatalogikus jelentőségűvé növeli, s ennek bizonyításaként összefüggő, oda-visszautaló metaforarendszert alkalmaz beszédében. Az apokalipszis angyalaként ábrázolt Esterházy Krisztina Jozefa ugyanis egyik lábával a tengeren, másikkal a földön áll. Ludwigsdorff értelmezésében egyértelmű, hogy e két láb nem más, mint a rendalapító Szent Ágoston, illetve Jézus Krisztus, akik megalapozták a herceglány lépteit.

A herceglány lábai a prédikációszerző szerint – Jézus és Ágoston – éppúgy megjelennek Jozefa névbetűiben, mint a *Jelenések könyvében*, mivel a IOSEPHA szó első betűje (alfája, kezdete) Iesust, az utolsó (omegája, vége) pedig a rendalapító Augustinust jelenti Ludwigsdorff olvasatában.⁸ Amint a többi betű sem véletlenül került a herceglány szerzetesi nevébe, hiszen a kapcsolódó, latin nyelvű, az akrosztikonok szabályai szerint is értelmezhető mondat – „*In Omni Sanctitate Et*

⁶ SZENT BIBLIA 1626. 595.

⁷ RAYMUNDUS 1731.

⁸ „*Dann diser Ihr ganzer Heil. Nahmen ist gleichsamb ein auß lauter heiligen Reliquien deren Tugenden zusammen gesetzter heiliger Leib welcher in seinen ersten und letzten Buchstaben: I und A solche zwey Gebenedente Füß hat welche ihnen die Engeln selbstn wünschen solten was sollen dann dise zwey gebenedehte Buchstaben als der Buchstab I und der letztere Buchstab A in den Nahmen JosephA vor zwey Füß seyn? Ach! Dise zwey Buchstaben seynd jene zwey gebenedehte Füß ohne welche ein Ordens-Kind Augustini keinen Schritt in den Himmel machen kan dann der erste Buchstab in den Nahmen Josepha nemblich der Buchstab I bedeutet Jesum, als den ObristenSchutz-Herrn aller Ordens-Personen der letzte Buchstab aber in den Nahmen Josepha, nemblich der Buchstab A bedeutet Ihren Heil. Ordens-Stüffter Augustinum (...)*” (LUDWIGSDORFF 1728. 12.)

*Pietate Honoravit Animam.*⁹ – feloldásaként Ludwigsdorff megjegyezte, hogy önzetlenség (ártatlanság), ima és csend voltak léptei, illetve lábnyomai ezen rendfőnökönek.

Nem ez az egyetlen szokatlan retorikai megoldás Luwigsdorff beszédében. Ugyanis a *Bibliában* éppen a Napba öltözött asszony egyik „előhírnöke” az az angyal, akit a prédikáció konklúziója értelmében Krisztina Jozefa megtestesít. Bizonyos értelemben tehát éppen nem isteni szolgálat, hanem isteni küldött Pál nádor legidősebb leánya. A *Jelenések könyvének* egyik legismertebb, tizedik fejezetében ugyanis ez az égi lény nyújtja át Jánosnak a könyvet, amelyet meg kell ennie – s amely a gyomrában keserű, szájában pedig mézédés. Nem véletlen tehát, hogy egy korábban méhkirálynőként ábrázolt személy testesíti meg. Ez a bizonyos könyv Ludwigsdorff szabad átköltésében nem más, mint Szent Ágoston regulája, amit Krisztina Jozefa prezentál a világ számára.

Rendfőnöksége a prédikáció jelképrendszerében ugyanis nem szent szolgálat, hanem gyümölcsöző uralkodás volt, melynek során az ő méhkirálynői „édes regnálása” – nyilván alattvalói révén is – lány (lelki) mézet eredményezett.¹⁰ A metafora nőkre alkalmazott szokatlan használatát az teszi különösen érdekessé, hogy a prédikációk gyakorlatában nemhogy uralkodást nem jelent, hanem éppen a hit-szónoki alázatossági formula eleme.

A méhek és pókok kapcsolódó tárgytörténetére vonatkozóan ugyan számos feldolgozás ismert,¹¹ de az egyházi szövegalkotás gyakorlatában a méz és a méh többnyire az elődökhöz és a feljebbvalókhöz való ragaszkodásra utal, mint például Tyukodi Márton megfogalmazása szerint: „*Jobbnak és illendőbnek itélvén azért követni a' jo egészséges és mindeneknél kedves méheket, kik sok külömb külömb féle virágokra kiröpülvén keresik és gyűjtik az ő mézeket, hogy sem a' gyűlölséges és mérges pókokat, kik magok gyomrokbol szövök, fonnyák az ő semmire kellő pók-hálójokat.*”¹² Közismertek Pázmány szavai is e tárgykörben: „*A pókháló nem jobb a lépesméznél noha a pók béliből szövi légyfogó hálóját; a méh pedig virágokról szedeti mézét; azon igyekeztem, hogy a Régiek nyomából ki ne lépjem, hanem az ő fegyverházakból vegyek diadalmas kardokat.*”¹³

Emil Ludwigsdorff nemcsak azt hangsúlyozta beszédében, hogy Krisztina Jozefa apjától – és általában az Esterházy család tagjaitól – örökölhette vallásosságát,

⁹ LUDWIGSDORFF 1728. 12.

¹⁰ „*Es ist mir glaubwürdig von denen meisten Ihrer Geistlichen Hoch-Adelichen Chor-Frauen erzehlet worden daß man in 36. Jahren Ihrer Hochlöblichen Regierung Sie niemahls recht erzörnt oder doch bald wider nach etlichen wenigen Augenblicken völlig beschäftigt gesehen, weil Sie als eine Geistliche Regentin allezeit der höchsten Milde und Sanftmuth Gottes dises Allerhöchsten Geistlichen Oberhaupts mit grossen Schritten nachgegangen dann Sie war allezeit und in allen gefälligen und ungefälligen Umständen liebreich mild gütig gedultig und sanftmüthig wie ein Lämblein angenehm in Ihren Minen freundlich in Gebräden gütig in Worten holdfeelig in Ihrer Aufführung gedultig in Übertragung widriger Zufäll sittsamb in handeln und wandeln mild und liebreich in allen Ihren Seelen-nutzlichen Ermahnungen gegen Ihre Geistliche Töchter dißfalls nachfolgend dem Bienen-König als welcher mit seinen milden Hönig durch die süsse Regierung ihme mehr Unterthanen macht als er bekommen wurde wann er mit lauter bspißigen Stacheln gegen seine liebe kleine Bienlein herumb wüten thäte.*” (LUDWIGSDORFF 1728. 9.)

¹¹ Vö. A méhek és pókok kapcsolódó motívumtörténetére vonatkozóan lásd még: KECSKEMÉTI 2007. 76.

¹² TYUKODI 1641 ** 5r.

¹³ PÁZMÁNY 1623.)(v-)(2r.

illetőleg életszentségét: azt is kiemelte, hogy huszonöt lelki gyermekkel rendelkezett, hiszen ennyi apáca élt halálakor a kismartoni zárdában,¹⁴ amint Esterházy Pálnak is huszonöt fia és lánya volt. Ráadásul ezek az utódok mind-mind egy-egy gyémántot jelentenek a herceg koronáján – amint a huszonöt lelki gyermek is egy-egy csillag Krisztina Jozefa égi koronáján.¹⁵

Itt jegyzendő meg, hogy a klasszikus retorika képviselői az érvelés forrásai közül a személyi érvek – *argumenta a persona* – két igen ritka fajtájának tekintették a nem (*sexus*) és a név (*nomen*) esetét.¹⁶ Az elemzett prédikációban kétségtelen, neme és neve egyaránt arra predesztinálta Esterházy Krisztina Jozefát, hogy egyaránt utóda legyen a dicsőséges és isteni hatalom által támogatott nádornak és Szűz Máriának.

Neve egészében pedig Szent Józsefekre utal, aki Jézus nevelőapjaként a Megváltó első lépéseit vigyázta. A szerző ezen eljárását az irodalomtudomány a biblikus mitizáció fogalmával jelöli, amely „[...] a bibliai hivatkozások, párhuzamok alkalmazásának egy sajátos módja. Tudatos elhatározás a mű szerzője részéről: a kortársakra vonatkoztatott bibliai párhuzamok (nevek) valamilyen lényegi hasonlóság alapján jelentéstöbbletet kölcsönöznek a műnek, akár pozitív, akár negatív mitizációról van szó.”¹⁷

Esterházy Krisztina Jozefa Emil Ludwigsdorff beszédének értelmében nemcsak angyalként vagy királynóként kapcsolódott Máriához, hanem más módon is, hiszen halálának napja, december 7. a liturgikus naptár szerint a Szeplőtelen fogantatás (*immaculata conceptio* ünnepének előestéje. (Az eddigi metaforarendszerekhez kapcsolódik ez a szám is, hiszen a *Teremtés könyve* 3,15 és a *Jelenések könyve* 12,1 alapján Magyarországon a 15. századtól a Napba öltözött asszony vált a szeplőtelen fogantatás jelképévé.) Mivel ezen a napon teológiai értelemben arra emlékezik az egyház, hogy Mária létének első pillanatától, tehát fogantatásától kezdve mentes volt az eredendő bűntől, ez különös kegyet jelent Jozefa számára is. Ezt az is

¹⁴ A nyomtatvány név szerint is említi őket: „Ihro Hochwürden und Gnaden Frau Anna Rosina, auß dem Hochgräfflich Zitsischen Haus als dermahlige Frau Dechantin. Frau Clara Andraschin. Frau Constantia Esterhasin eine Hochfürstliche Tochter Fürstens Pauli Mildreichester Gedachnuß. Frau Johanna Töteschin. Frau Eleonora Schmelzerin. Frau Caecilia Brennerin. Frau Regina Wukowitzin. Frau Antonia Esterhasin. Frau Augustina Sieringerin. Frau Josepha Esterhasin. Frau Magdalena Vitalin. Frau Euphrosina Berénin. Frau Ernestina Mayrin. Frau Amalia Tournon. Frau Theresia Horwätin. Frau Rosalia Fachmerin. Frau Monica Prennerin. Frau Rosa Hohenwarterin. Frau Ignatia Risin. Frau Aloysia Jelin. Frau Michaëla Schmidin. Frau Francisca Röslerin. Lay-Schwestern Maria Anna Streberin. Rosimunda Kopin. Xaveria Petruzin.” LUDWIGSDORFF 1728. 2.

¹⁵ „Sie wissen alle, daß die in der Heil. Ehe zur Ehr Gottes erzeugte Kinder ein recht kostbarer Geschmuck und die schönsten Edelgestein dises Heil. Sacraments seynd welche nummerho in der ewigen. Seeligkeit die Cron Gttes aufziehen kan sich also Grosser Fürst Paulus durch seinen Heiligen Ehestand vor GOTT und ganzer Welt einervon dem Heiligen Sacrament der Ehe geweychten Cron von 25. kostbahren Diamanten nemblich von Fünff und zwanzig hoch-fürstlichen Erben rühmen nun dise recht herrliche Cron von 25 hochfürstlich Durchlauchtigen Diamanten PAULI ESTERHASI, macht SEine Hochseelige Hochfürstliche Geistliche Tochter und Allerwürdigste geweste Pröbstin JOSEPHA CHRISTINA, ebenfalls mit einer Cron von 25. Sternen auf dem Haupt gleichsamb eine unvergleichliche Geistliche Finess, was seynd aber die vor 25. Stern in der Himmel-grossen EhrenCron unserer hochseeliger Geistlichen Fürsten-Tochter JOSEPHAE CHRISTINAE [...]” LUDWIGSDORFF 1728. 16. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

¹⁶ LAUSBERG 1961. 205.

¹⁷ HARGITTAY 2001. 24.

bizonyítja, hogy az 1728-as évszámhoz a következő kronogramot – azaz egy nem lírai szövegben a betűk egyenkénti római számként értelmezett értékét – rendelte a szerző: „IUVI DILVCVLVM”,¹⁸ azaz Isten hajnala, isteni virradat.

Sajátos módon kapcsolódik ez az ünnep az Esterházy család kegyességi gyakorlatához is, hiszen Esterházy Pál nádor több tekintetben is sokat tett ennek elismeretéseért, népszerűsítéséért. Ezzel összhangban a bécsi, majd a nagyszombati egyetemen felajánlást tett azon hallgatók javára, akik adott évben a legmeggyőzőbb bizonyítást írják a szeplőtelen fogantatásra vonatkozóan.¹⁹ Utóbbi nagyszombati alapítvány kitétele volt továbbá az is, hogy meg kell ünnepelni a szeplőtelen fogantatás emléknapját, azon kell a díjnyertes szentbeszédet elmondani – majd később ki is nyomtatni.²⁰

Itt jegyzendő meg, hogy Esterházy Pál egy másik közismert munkájában is helyet kapott a nagyszombati ágostonos kolostor – jelesül annak egyik (korán beszerzett) ereklyéje: a nádor nevével fémjelzett *atlas Marianum*²¹ 1696-os második kiadásában (*Mennyei korona*) szereplő kegyszobor. Erről a következőket írta a nádor: „Ezen szent képet küldötték a bécsi szent lőrinc klastromban lévő apáca szűzek tiszteletes annyának, groff Molárti Barbála Renáta Apáca Szűznek, az 1680 esztendőben mely az 1490 esztendőben faragtatott, ki előtt Lutter Márton midőn még pap vólt és az klastromból ki nem szökött vólna, misét mondott: ezen kép előtt csudák-is történtenek annak előtte, s most-is nagy tisztességben tartatik.”²² A történet további, írásom tárgyához köthető vonása, hogy a nevezett bécsi rendházzal a későbbiekben kolostori előjáróként Esterházy Krisztina Jozefa is szoros kapcsolatot ápolt. Esterházy Pál leányának nevéhez köthető az a „diplomáciai tevékenység”, melynek révén a magyarországi és a bécsi rendház – korábban is meglévő – kapcsolata szorosabbá vált, amit az 1691-ben kelt *Fraternitätsbrief* is igazol.²³

Emil Ludwigsdorff gyászbeszédében tehát Esterházy Krisztina Jozefa egy személyben szerzetesnőként, különleges kegyelmek hordozójaként, „lelki anyaként”, „méhkirálynőként” és az Esterházyakhoz is köthető – egyedi, jellegzetes metaforákkal is jellemezhető – kegyesség gyakorlójaként egyaránt megjelenik. A prédikációt a bencés hitszónok retorikai felkészültsége révén, mint rendkívül izgalmas irodalmi anyagot és egyben forrásértékű kordokumentumot, a Klimo Könyvtár gyűjteményének fontos darabját értékelhetjük.

¹⁸ Kiemelés az eredeti szövegben.

¹⁹ MOHL 1924. 27–31. Vö. DUDEK 1904 41.

²⁰ BARTÓK 2015. 545.

²¹ Vö. TÜSKÉS–KNAPP 2002.

²² ESTERHÁZY 1696.

²³ Órzesi helye: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Jelzete: AT-HHStA 1691 II 02

FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK

- ESTERHÁZY 1698 Speculum Immaculatum, quo demonstratur ex probatissimis authoribus Beatissimam Virginem Mariam sine labe originali esse conceptam, authore Paulo Sac. Rom. Imp. Principe ESTORAS de Galanta, Regni Hungariae Palatino. Viennae Austriae, Leopoldus Voigt, 1698. RMK III. 4080
- ESTERHÁZY 1696 ESTERHÁZY Pál: Mennyei korona, az az Az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti. Nagyszombat, Egyetemi ny., 1696.
- LUDWIGSDORFF 1719 Das Schöne Ebenbild Des Göttlichen Herzen, Oder Das dem hochwürdigsten Herzen Jesu In allem Ganz gleichförmige Herz, Heilige Anna: Unter diesen herzigen Herzens-Gleichnissen in einer Lob- und Canzel-Red an der Jährlichen Ruhm-Gedächtnuß dieser grossen Anfrauen Christi vorgestellt In der Hochfürstlich-Esterhasischen Hof-Capelle, Zu Eysenstadt, Wien, Kaiserl. Reichs- und Hof-Buchdruckerey, 1719.
- LUDWIGSDORFF 1728 Die grosse Fürsten-Tochter auss denen Hohen Liedern Heiliger Schrifft Cant. cap. 7. v. I. in einer Trauer- und Leich-Ehren- Predig vorgestellt ... in Weyland ... Josephae Christinae auss dem hoch-fürstlichdurchläuchtig Esterhasischen Stammen-Hauss in den ... Ordens-Stüfft ... Adelicher Chor-Frauen Ord. S. Augustini Canonissarum Regularium in Eysenstadt ... Pröbstin ... ist vorgetragen ... worden von Aemiliano LUDWIGSDORFF, Wiener Neustadt, S. Müller, 1728.
- PÁZMÁNY 1623 PÁZMÁNY Péter: Hodoegus. Igazságra vezérlő kalauz. Posomban, [typ. Societatis Jesu], 1623.
- PTE EK TGYO KK PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár
- RAYMUNDUS 1731 RAYMUNDUS a Nativitate B. V. M.: Anima vivens mortua, die lebend-verstorbene Seele der... Kloster-Jungfrauen Aloysiae von Heil. Emerico... Pressburg, Druck Royer, 1731.
- SZENT BIBLIA, 1626 Szent Biblia. Ford. KÁLDI György. Béchben, a' Koloniai Udvarban, Formika Máté, 1626.
- TYUKODI 1641 TYUKODI Márton: Az tiszta életü Joseph Patriarcha. Varadon, Szenci Kertesz Abraham, 1641.

IRODALOM

- BARTÓK 2015 BARTÓK István: „...akiktől a legtöbbet merítettem...” Esterházy Pál a Szeplőtelen Fogantatásról. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál. Budapest, 2015. 545-558.

- DUDEK 1904 DUDEK János dr.: *Immaculata a magyar irodalomban*. In: *A Szent István Társulat 1904. évi Emlékkönyve*. Budapest, 1904. 12–73.
- HARGITTAY 2001 HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*. Budapest, 2001. (Historia Litteraria 10.)
- KECSKEMÉTI 2007 KECSKEMÉTI Gábor: *„A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szöveg, írás”*: A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján. Budapest, 2007. (Irodalomtudomány és Kritika)
- LAUSBERG 1961 Heinrich LAUSBERG: *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München, 1961.
- MACZÁK 2009 MACZÁK Ibolya: *A herceglány léptei: Család- és nőreprezentáció az Esterházy Krisztina Jozefa felett mondott gyászbeszédben*. In: *„Fényes palotákban, ékes kőfalokban”*. *Tanulmányok az Esterházy családról*. Szerk. MACZÁK Ibolya. Szigetmonostor, 2009. (Források Tükrében) 125–140.
- MACZÁK 2015 MACZÁK Ibolya: *Rózsák tövis nélkül. Családreprezentáció az Esterházy-apácákhoz (is) kapcsolható temetési beszédekben*. In: *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Szerk. ÁCS Pál. Budapest, 2015. 571–578.
- MOHL 1924 MOHL Adolf: *Herceg Esterházy Pál nádorispán, a magyar Mária-leventék példaképe. Életrajz*. [Sopron], 1924.
- MOHL 1937 MOHL Adolf: Hg. Esterházy Krisztina Jozefa, a kismartoni szent ágostonrendi kanonokapácsok fejedelmasszonya 1663–1728. Sopron, 1937.
- MÓRÓ 2001 MÓRÓ Mária Anna: *A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. I. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa*. Pécs, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.)
- TÜSKÉS–KNAPP 2002 TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Esterházy Pál Mária-atlasza*. In: TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században*. Budapest, 2002. (Irodalomtörténeti Füzetek 151.) 106–150.
- UTASI 2015 UTASI Csilla: *Esterházy Pál önreprezentációi*. In: *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Szerk. ÁCS Pál. Budapest, 2015. 301–315.

**Az Olvasó, a Cenzor, a Könyvek és
„egy gonosz lelkű Pap”
(Szerzői szerepek Alexovics Vazul
A 'Könyvek' Szabados Olvasásáról című könyvében)**

Alexovics Vazul pálos szerzőnek rossz a híre. Mivel műveit ma már szinte senki sem olvassa, valójában csak ez a rossz hír létezik belőle. Különösen akkor, ha valaki a múlt század második felében készült összefoglaló művekből tájékozódik. A közbeszédben „Spenótként” emlegetett irodalomtörténeti kézikönyv csupán „a felvilágosodás dühös ellenfelét” láttatja benne, aki „fanatizmussal támadta” a progresszív eszmék híveit.¹ Kosáry Domokos művelődéstörténeti monográfiájában is hasonló minősítéssel szerepel: „A felvilágosodás-ellenesség szinte fanatikus heveséggel tört elő” prédikációiban, de itt arról is értesülhetünk, hogy hívei között „jeles embeerekkel találkozunk”² ezek közé tartozott Baróti Szabó Dávid, aki – erre Mezei Márta is utalt a fentebb idézett helyen – episztolával köszöntötte Alexovicsot. Jelentősen árnyalódott a kép A magyar irodalom története című háromkötetes munka első részében, a Granasztói Olga által írt fejezetben. Itt azt olvassuk, hogy Alexovics, aki szerint a vallástalanság terjedéséért a francia felvilágosodás eszméit népszerűsítő könyvek a felelősek, „nemcsak a deista, materialista filozófiát vette célba, hanem nagy teret szentelt az irodalmi művek, így a versek és regények káros hatásáról szóló nézetei kifejtésének is, ami újdonságnak számított a hitvédő irodalom tematikájában”. A tanulmányíró hozzáteszi, hogy egyszerű eszközökkel, de „nagy erővel és magyar nyelven veszi fel a küzdelmet”.³ Az Alexovics-értékelés ezzel visszafordult azokhoz az eredményekhez, ahhoz az összetett látásmódhoz, kiegyensúlyozott mérlegeléshez, amelyet Eckhardt Sándor 1924-ben fogalmazott meg a francia forradalmi eszmék hazai recepciójáról írt művében Alexovicsnak és a jelen dolgozat tárgyát képező művének eszmetörténeti kontextusba helyezésével: „Alexovics könyvének történeti fontossága az – írta Eckhardt –, hogy nyomtatásban megjelenvén, általános képet nyújtott a magyar közönségnek a francia felvilágosodás bajnokairól, a forradalom szellemi előkészítőiről. (...) Így aztán nemcsak a latinul, hanem a csak magyarul olvasó magyar is megismerkedhetett a francia irodalom XVIII. századi élénk képével.”⁴ Ebből a fontosságból keveset, talán semmit nem vesz el az a körülmény, hogy Alexovics alapvető szándéka nem az ismeretek terjesztése volt, hanem a bírálat.

Alexovics munkássága részben a pálosok 18. századi pécsi tevékenységéhez kapcsolódik, amelynek jelképes eseményeit templomuk (1756), kolostoruk (1760)

¹ MIT 1965. 93., 179.

² KOSÁRY 1983. 382.

³ GRANASZTÓI 2007. 656–667. I. h. 663.

⁴ ECKHARDT 1924.

és templomuk tornyainak (1779) felépítése, illetve felszentelése képezik. A nyugati torony keresztartó gombjában egy disztichonos szöveget helyeztek el, amely a rend tagjainak nevét tartalmazza, köztük Táncz Menyhértét, aki Pécssett foglalta írásba az *Actiones Scholasticae* című drámagyűjteményt, az iskoladráma egyik jelentős forrásszövegét.⁵ A keleti toronyba Virág Benedek egyik versének kéziratát rejtették. A Virággal bensőséges kapcsolatot ápoló Ányos Pál *Gróf Esterházy Pálnak* című versében a pécsi szellemiséget a könyvtáralapító Klimó György püspök emlékéhez, és a patacsi sziklákhöz kapcsolja, ahol a pálosok ősi fészke volt egykor. A pécsi irodalmi műveltségnek ehhez a köréhez figyelemre érdemes, nem szépirói babérokra pályázó szerzők is tartoznak, például Simon Máté, a rendi teológia tanára, a pécsi egyházmegye papja, plébános, akinek a kárászi templomban elmondott, és nyomtatásban is napvilágot látott prédikációi a műfaj jeles példái, és ide csatolható Alexovics is, akinek főként pest-budai tevékenysége vált nevezetessé.⁶

Alexovics Vazul 1742-ben született Egerben, görög-keleti vallású családban. Mint később írta, „eretnek szakadásban születtem, tizenöt esztendő koromig botorkáltam a' gonosz tévelygések úttyán”. 1757-ben katolizált. Pápán bölcsészetet, Pécssett teológiát tanult. 1768-ban szentelték pappá. Pályájának első szakaszában tanárként tevékenykedett – egyik állomáshelye Pécs volt –, majd 1783-tól hitszónoki munkát végez Pesten (a pálos templomban és az egyetemen). Beszédeiben valóban szenvedélyesen támadta a felvilágosodás eszméit, aminek következtében a szabadgondolkodók számára a fanatizmus emblematikus figurájává vált. Martinovics egyik röpiratában hasonló elfogultsággal tudatlan, „nyomorult firkonc”-nak nevezte.⁷ Ez a kép öröklődött róla, nem is alaptalanul. Polémiát folytatott, többek között, a Millotfordító Verseggyvel és Gvadányival. Indulatai gyakorta elragadták vitáiban. Így látta a „betegnek látszó, legalább minden ízében remegő pap” alakját Kazinczy, aki Pesten járva tanúja volt Alexovicsnak Spielenberg Pállal, az *Ephemerides Budenses* szerkesztőjével folytatott spontán szópárbájának. 1796-ban halt meg Pesten.

A' Könyvek' Szabados Olvasásáról című műve – amelyet a Klimó Könyvtárban őrzött példány alapján vizsgáltam – 1792-ben jelent meg Pesten.⁸ A munka részint a szerző, részint pedig a kor hitvédő szövegeinek kontextusába helyezendő.⁹ Szemléletmódja és magyar nyelvűsége ebben a viszonyrendszerben értelmezendő. A szerző egyaránt védelmezi a „Religio” tanait és a deisták által ugyancsak támadott külső formáit. Műveltsége latin és német gyökerű. Lefordította (egyik legfőbb forrásának) Christoph Zaubesnigne *Henriade*-kritikáját, ezt közli is könyve *Toldalék*-jaként. Felhasználja továbbá a szintén pécsi kötődésű Zsvivics Mátyás dogmatikai

⁵ TÁNCZ Menyhért: *Actiones Scholasticae Gymnasiorum Papensis et Ujheliensis*

⁶ *A pálosok pécsi irodalmi munkásságáról*: Nagy I. 2013. 131–146.

⁷ ECKHARDT 1924. 187.

⁸ *A' Könyvek' Szabados Olvasásáról két fő-tzikkely*. Irta A. B. P. A. I. T. N. T. Pestenn, Nyomtattatott Patzkó Ferentz' betűivel, 1792. Jelzet: PEK TGYO KK Sz.D.VII.14.

⁹ A könyv címében szereplő *szabados* jelző szemantikai tartománya meglehetősen tág, leginkább a *szabadgondolkodású*, illetve a *zabolátlan* jelentéssel lehet kapcsolatos, Alexovics könyve szövegének kontextusában a szerző szerint az olvasók által helytelenül megválasztott, tévesen értelmezett és értékelt, vallásellenes szándékkal írt könyvekre vonatkozik. Lásd: CZUCZOR-FOGARASI 1870. 966–967.

művét, valamint Molnár János és Csapodi Lajos hitvédő munkáit. Ily módon munkássága szervesen kapcsolódik a korábbi magyar apologetikához. Könyve a „Méltóságok, Urak, Nagy, s Kis-Asszonyok, Nemes Ifjak’ és tanuló nemzedékek” okulására készült, akiket leginkább veszélyeztetett az új eszmék terjedése. Az akkor „modernnek” számító műveket ismertetve és velük kapcsolatosan tanácsokat adva nemcsak ezek hazai recepciójához járult hozzá, hanem munkája olvasástörténeti tanulságokat is rejt magában. Ahogy Eckhardt írta: „...klasszikus példa arra, mint terjednek el a tudós köntösbe öltöztetett eszmék a magyar közönség szélesebb rétegeiben: az út a teológiai professzoroktól a néphez a népszónokokon át vezet.”¹⁰

A szerző könyvének *Bé-menetel* című előszavában megszólítja olvasóit – akikkel mindvégig párbeszédés viszonyban maradván mintegy bevonja azokat könyve szövegvilágába –, közli hitvédő szándékait, és beszédpozícióját tisztázva utal hangvételenek hármias tónusára. „*En e’ könyvemben – írja – hol vetélkedek, hol Történeteket írok, hol tanítok. Tehát nékem egy forma írás módjával nem lehetett élnem.*”¹¹ (Ennek következtében vitatkozik, elbeszél és oktat. Művének első részében cáfolja a szerinte rossz könyvek olvasása mellett hangoztatott érveket (e cáfolat szükségessége is tanúsítja e könyvek iránti megnövekedett érdeklődést), külön fejezetet szán *Voltér, Bayle* és *Ruszszó* könyvei bírálatának. Művének második részében a bírált könyvek tilalma mellett érvel. Érdemes figyelni arra, hogy a kritizált könyveket tagolt etikai és műfaji hálózatban helyezi el. „*A könyvek közül némelyek jók, némelyek gonoszok, némelyek egyetérők*” – állapítja meg, ám ezt a sommás elrendezést kiegészíti az általa nagyra becsült jó könyvek felsorolásával, az újabbak közül Faludi Ferenc, Kereskényi Ádám, Illei János, Ányos Pál, Baróti Szabó Dávid, Rájnis József és Gvadányi József műveit említve, valamint a *Kartigám*-ot¹² és *Telemakus Bujdosásának Történetei*-t¹³ Haller László átültetésében.¹⁴ Ez a felsorolás – hiányai mellett is – megbízható tájékozódásra enged következtetni. A negatívan megítélt könyveket is differenciálja. „*A’ gonosz Könyveken sem értem azokat, a’ melyek roszzsúl s gyarlóképpen vannak írva: hanem rész-szerént azokat a’ Munkákat, mellyek az erkölcsöt vesztegetik; a’ milyenek p. o. a’ puha, gyengéded Versek, és Költemények, a’ gyönyörűsége mestersegesen oktató, és ingerlő Románok, a szerelmes Komédiák és a t., rész-szerént azokat, mellyek a Religio ellen támadnak, és azt vagy tsak némelly cikkelyekben ostromollyák, mint az eretnekek’ Írásai; vagy egészen öszve-dönteni akarják, mint a’ Libertinusok,’ Szabadlelkek’ könyvetskéi. Ezek közül való nagyobb része Voltér, Ruszszó, Bayle írásinak: az istentelen Horusz, és az ő Ki-lopója: az oktattatni vágyódó utazó ember: a’ Jésus Társaságbéli*

¹⁰ ECKHARDT 1924. 180.

¹¹ *Méltóságok, Urak, Nagy, s’ Kis-Asszonyok, Nemes Ifjak tanuló Nevendékek!*-nek szóló ajánlás. ALEXOVICS 1792. 9.

¹² MÉSZÁROS Ignác: Buda várán[ak] vissza vételek[or] a’ keresztények fog[ságába] esett egy Kartig[am] nevű török kis-aszszo[nynak] ritka, és emlékeze[tes] történe[ti]. 2. kiad. Posonyban – Kassán, Landerer Mihály, 1780.

¹³ *Telemakus bujdosásának történetei, mellyeket francia nyelven írt Fenelóni Saligniák Ferencz kameraki érsek. Magyarra fordított hallerkői üdvözült méltóságos gróff úr HALLER László (...), most pedig Magyar Hazánk Fő, közép, és alacson Rendeinek örömére, kedves, és bölcs multságára, dicséretes költséggel ki-nyomtatott (...)* Szalai Barkóczy Ferenc (...) Kassán, Az Akadémiai betűkkel, 1755.

¹⁴ ALEXOVICS 1792. 40–48.

Szerzeteseinek Khinából-való ki-üzettetése, 's a' t."¹⁵ A műfajnevek elé helyezett jelzők arról tanúskodnak, hogy az erkölcsnevelő szándék keresztetzi a műfaji tagolást.

Az Alexovics által említett „gonosz könyvek” között nem ok nélkül szerepel Laczkovics János két munkája is, *A Jesus Társaságbeli szerzeteseknek Khinából való ki-üzettetése* (1791),¹⁶ amelyben a jezsuita szereplő a babona és a fanatizmus hirdetőjeként jelenik meg, valamint a névtelenül kiadott *A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember* (1790),¹⁷ a kor egyik legvakmerőbb vallásellenes műve, amelyet a szerző a cenzúra megkerülésével nyomtattatott ki. Ebben egy keleti országokból jövő utas elmagyaráztatja magának a keresztény vallás tanait és szertartásait. A voltaire-i szellemű magyarázatok torzító tükrében a keresztény vallás dogmái és ceremóniái egyaránt maró gúny tárgyává válnak. Az Alexovics által említett *Horusz* a szerző szerint költött név, valójában az általa sokat emlegetett Christian Ernest Wünschról van szó, akinek fő műve – szerzőnk szerint „a hitetlenség' fanatizmusával telyes Könyve” – a *Horus oder Astrognostisches Endurtheil* (1783).¹⁸ Horusz tehát e könyv tárgyát képező egyiptomi istenség. Alexovics nem nevezi meg azt a szerzőt, akit a *Horusz Ki-lopója* titulussal említ, akivel való engesztelhetetlenül éles vitája végigvonul a könyvön. „Ez egy gonosz lelkű Pap: gondolnám, ebben senki meg-nem botránkozik, valaki Judásról megemlékezik: ez tehát egy gonosz lelkű Pap – írja, s a harag megismélteti vele a negatív ítéletet –, a' ki gyűlölségből-e, avagy hitetlenségből, ő tudgya: ha a' Könyvét nézem, bizony' mind Gyűlölségből, mind hitetlenségből sem a papi jeleket, sem a' papi Hivatalokat nem viseli, azonban a' papi Kenyeret édesdeden eszi”. Majd hozzáteszi: „Horusz' ki-lopója' nevén fogom őtet szállítani; ugy hogy, valahol Horusz' ki-lopóját fogom nevezni, ott az olvasónak mindég ezt a' Papot kellyen érteni. Nevezem pedig őtet Horusz ki-lopójának azon okból, mivel valamit ő, mint magáét, nagy kevélységgel fitogat a' Könyvében, az koránt sem az ő fölgyének termése, hanem azt nagyobb részént az istentelen Horuszból lopta”.¹⁹ Az indulatos hitvédő, mint látjuk, háromszor is ellenfelére süti a tolvajlás és a tiltott dolog becsempészésének bélyegét. Később is többször nekimegy. „Ő mind ezekről, úgy mint a' lélek' halhatatlanságáról, a' pokláról, s a' sz. Irásról, a' Krisztusról, hogy többet ne mongyak, kételkedik.”²⁰

A megbélyegzett, de név szerint nem említett, gyűlölt ellenfél Verseggy Ferenc, aki egy 1792-ben írt, fennmaradt levelében mértéktartó hangon reagált Alexovics vádjaira. „Az én böcsöletem – írja – abból az ítéletből áll, melyet rólam a józan gondolkozású és nemes szívű emberek ejtenek. Ezek „tudják, hogy az igazság hirdetői ellen a fanatizmusnak egyetlenegy fegyvere mindenkör a sült hazugságokból összeférczelt rágalmazás

¹⁵ ALEXOVICS 1792. 2.

¹⁶ RAUTENSTRAUCH, Johann: A Jesus Társaságbeli szerzeteseinek, Khinából való ki-üzettetése [Die Verbannung der Jesuiten aus China] Roma, [s.n.], 1791.

¹⁷ LACZKOVIUS János: A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember Jerusalemben. [s.t.;s.a.] Jelzet: PEK TGYO KK OO.IV.12/4

¹⁸ ECKHARDT 1924. 193–201. WÜNSCH, Christian Ernst: Horus oder astrognostisches Endurtheil über die Offenbarung Johannis und über die Weissagungen auf den Messias wie auch über Jesum und seine Jünger. Ebenezer, im Verlage des Vernunftthausses, 1783.

¹⁹ ALEXOVICS 1792. 12–14.

²⁰ ALEXOVICS 1792. 242.

volt.” Hangsúlyozza: „Hogy értekezéseim azt, a mit az okos és józan gondolkozású világ religiójának ösmer, meg nem támadtatik: kitetszik csak onnan is, hogy ezek a királyi censurának engedelmével nyomtatódtak ki (...)” A plágium vádja ellen pedig azzal védekezik, hogy „a historicus a történeteket saját ujjaiból nem szophattya; és ha maga gondolná ki, mesélő volna és nem történetíró. De még az egyébféle jó könyvek is többnyire mind másokból vannak öszve szedve; egynehány új találmányokat, új gondolatokat, vagy új fordulásokat kivévén, melyek által az írók még az **idegent is sajátjokká teszik.**” Hozzáfüzi, hogy csak a „nem originális” forrásokat nem nevezte meg.²¹

Alexovics és Verseghy között – a felfogásbeli különbségeken túl – személyes természetű ellentétek is feszültek. Ezek részben hitszónoki versengésükre vezethetők vissza. Alexovicsot sértette, hogy vetélytársa 1785-ben a dominikánusok kolostorának templomában, ahol hetenként felváltva léptek a szószékre, az övénél nagyobb szónoki sikert könyvelhetett el. Ettől kezdve valósággal üldözte ellenfelét. Csírájában elfojtotta Verseghy pesti hitszónoki kinevezésének tervét, amire alkalmat szolgáltatott számára Verseghy és Herpi Krisztina szóbeszéd tárgyát képező, ismert viszonya. 1792-ben pedig, amikor Verseghy budai cenzori állásra pályázott, Rietaller Mátyás részben Alexovicsra hivatkozva jelentette fel őt a Helytartótanácsnál. Verseghyt mindkét esetben elmarasztalták, sőt meg is büntették. Később, már a Martinovics-per idején Alexovics két levelében (1795. május 4-i és május 21-i dátummal) tájékoztatta Eszterházy Károly egri püspököt a perrel kapcsolatos eseményekről, kedvezőtlen színben tüntetve fel Verseghy szerepét. A halálos ítéletek végrehajtásáról is beszámolt, így levelei, torzító optikájukkal együtt, fontos történeti dokumentumok. Minderről Lőkös István részletes tájékoztatást adott.²²

Visszatérve *A' Könyvek' Szabados Olvasásáról* című műre fontos megjegyezni, hogy a szerző nem kevesebb, mint félszáz oldalon ad olvasóinak tájékoztatást Voltaire életéről és munkásságáról,²³ kritikai megállapításai sorában még azt is szeméremre vetve, ami pedig a felvilágosodás kora klasszicista írásmódjának keretei között bevett gyakorlat volt, hogy műveit folyamatosan csiszolta. „Ha Voltér igazán nagy Tudós volt; honnan történt tehát az, hogy valahányszor ő maga Munkáit újra nyomtattatta, annyiszor benne nagy változásokat tett, és rajtok sokat jobbitott; 's pedig nem maga fejből jobbitott, hanem azon Tudósok' észre-vevéseiből, és írásiból, a' kik az ő Munkáit rostálták, és ellene írtak.”²⁴ Azt pedig végképp rovására írja, hogy (a polgári kor irodalmi viszonyainak természetéből adódóan) könyveivel tetemes jövedelemre tett szert. Ám azok az olvasók, akik nem ismerték Voltaire munkáit, itt halhattak azokról, így például Alexovics részletes tartalmi kivonatot közöl *Voltér' Henriásáról*,²⁵ hozzátéve, hogy „**Pétzeli, és Szilágyi, sokkal okosbban tselekedtek volna, ha azt az üdőt,**

²¹ MERÉNYI 1892. 112–114.

²² LŐKÖS 1968. 213–218.

²³ ALEXOVICS 1792. 72–121.

²⁴ ALEXOVICS 1792. 109.

²⁵ ALEXOVICS 1792. 267–278. VOLTAIRE, Francois-Marie Arouet de: Voltér urnak Henriása magyar versekben. Frantzia nyelvből fordítottatott ... idősb Szilágy Sámuel ur által. Posonyban, Fűskúti Landerer Mihály költséggével és betüivel, 1789. Jelzet: PEK TGYO KK I.VIII.13

mellyet a' Henriás' fordításában töltöttek, más hasznosbb munkára fordították volna."²⁶ Az olvasók a tartalmi kivonatot tanulmányozva nem biztos, hogy egyetértettek Alexovicsnak a magyar tolmácsolásokra vonatkozó elmarasztaló megjegyzésével, amelyeknek létéről talán itt hallottak először. A maga sötét szemüvegén keresztül a legkedvezőbb kép Rousseau-ról alakul ki,²⁷ aki szerzőnk szerint „[j]obb mind Volt-érnél, mind Baylénél.” Tanulságos idéznünk az Új Heloise-ról írt sorokat. „Itten nem tsak az szolgált Ruszszó gyalázatjára, hogy [...] ő ezt a' Románját, tsak neveket változtatván-meg, egy más régi Románból (Abelardból) lopta. Nem tsak az szolgált Ruszszó' gyalázatjára, hogy ő ezt a Románját goromba szentelenségekkel, 's paraszt tisztátalanságokkal megtöltötte: hanem az leg-nagyobb gyalázatjára szolgált, hogy ő ebben a hires Románjában a' Románnak majd minden reguláit által-hágta. A' dolog' Öszve-rendelése benne rendetlen, az El-takarás benne hibás, a' Ki-fejtés benne erőltetett, 's késedelmes, a' Magaviselés benne lágy, és különbözö, a' Hivatalok benne nem természetesek, a' Személyek benne tsátsogók, 's ugyan ez által nagyon fársztók, és' t.”²⁸ A regényről szólva a szerző ezúttal is közvetítő forrásból (Zaubesnigből) meríti információit (ezt a szöveghez fűzött lábjegyzetben be is vallja), ám olvasói a negatív jelzők mögül kihallhatták, hogy olyan műről van szó, amely merészen eltér a műfaji hagyományoktól és a szereplők beszéltetésének megszokott módjától.

Alexovics könyvében nemcsak figyelmesnek és engedelmesnek vélt olvasóját helyezi általa kívánatosnak, ideálisnak tekintett szerepbe, saját írói szerepmagatartását is kifejezésre juttatja. Ennek jegyében a már hozzáférhető, nyomtatásban megjelent könyvek és a lehetséges olvasók közé állva a papi státusával összefüggő lelki cenzornak orientáló magatartását tanúsítja, miközben az általa tiltandónak ítélt szövegek ismertetésére is vállalkoznia kell. És érvelnie is muszáj, ami szükségképpen vitapozíciót konstruál. Annál is inkább, mert fel kell tételeznie, hogy az olvasók, s minden bizonnyal az ő olvasóinak egy része is a könyvek *szabados* olvasásának gyakorlója. Nem volt könnyű helyzetben. A tágabban értett olvasásszociológiai folyamatokat tekintve cenzori szándékai kudarcot vallottak. Ismeretközlő szerepével ehhez a kudarchoz akaratlanul maga is hozzájárult.

FORRÁSOK – RÖVIDÍTÉSEK

ALEXOVICS 1792	[ALEXOVICS Vazul]: A' Könyvek' Szabados Olvasásáról két fő-zikkely. Irta A. B. P. A. I. T. N. T. Pestenn, Nyomtatott Patzko Ferentz' betűivel, 1792.
PEK TGYO KK	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár

²⁶ ALEXOVICS 1792.267.

²⁷ ALEXOVICS 1792. 144–155.

²⁸ ALEXOVICS 1792. 151–152.

IRODALOM

- CZUCZOR-FOGARASI 1870 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: A Magyar Nyelv Szótára. V. kötet. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál, 1870.
- ECKHARDT 1924 ECKHARDT Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, [1924].
- GRANASZTÓI 2007 GRANASZTÓI Olga: Cenzúra, hitvédők, könyvkereskedők és olvasók. In: *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*. Szerk. JANKOVITS László – ORLOVSZKY Géza. Budapest, 2007.
- KOSÁRY 1983 KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 2. kiad. Budapest, 1983.
- LŐKÖS 1968 LŐKÖS István: Alexovics Vazul Verseghyről és a Martinovics pererről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 72. (1968):2. 213–218.
- MERÉNYI 1892 MERÉNYI Lajos: Versegi védekezése Szeitz és Alexovits ellen. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2. (1892):1. 112–114.
- MIT 1965 A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk. PÁNDI Pál. Budapest, 1965.
- NAGY I. 2013 NAGY Imre: Ötöröny. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig. Pécs, 2013.

A bárd és a magyarok Michael Denis *Protreptionja* a Klimo Könyvtárban

Dolgozatunk Michael Denis *Protreptionjából*, egy buzdító, serkentő költeményből indul ki, amely 1796-ban jelent meg Bécsben. Önálló kiadása a Klimo Könyvtárban is megtalálható.¹ A vers értelmezése után térünk ki annak magyarországi recepciójára, elsősorban Csokonai Vitéz Mihály versére, a *Látásra*, amelyet a kutatás közvetlenül Denisre vezet vissza, s vele méri össze – nagy valószínűséggel helytelenül.²

Johann Nepomuk Cosmas Michael Peter Denis a 18. század polihisztora, a bécsi Collegium Theresianum vezető professzora volt – s ami itt a legfontosabb, az európai bárdköltészet legjelesebb osztrák követője. Jezsuita szerzetesként helyezték Bécsbe, ahol a rendje által igazgatott Theresianumban éveken át többek közt esztétikát, német irodalmat, költészetant, majd könyvtártant oktatott. A bibliográfia alapjait Széchényi Ferenc is Denistől tanulta.³ Rendjét 1773-ban feloszlatták, s tíz évvel később, 1783-ban II. József uralkodása alatt iskolája is megszűnt. Ő maga továbbra is Bécsben maradt, s az udvari könyvtárban dolgozott, amelynek II. Lipót császár 1791-től vezetőjévé, ezzel együtt udvari tanácsossá nevezte ki.⁴

Ossziánnak, a 3. századi mitikus kelta bárd James Macpherson által gyűjteménnyé alkotott verseinek ő volt az első teljes német fordítója, s e versek őt magát is a bárdköltészet szerzőjévé tették. Magyar jezsuita rendtársai az ő példáját követve kezdtek el időmértékes verseket írni. Denis magyarországi kapcsolatai szerepet játszottak a hazai latinos klasszicizmus kialakulásában és az új versforma elterjedésében is. *Protreptionja* csak egy a magyar vonatkozású művei között. Érdemes megjegyezni, hogy erről a versről életrajzírója, Paul von Wallenhof csak futólag tesz említést: „*Der Anregung der Revolutionskriege entsprangen auch das „Protreption“ und die „Clypei heroum“ – beide herzlich unbedeutend.*” Wellenhof lábjegyzetéből azt is megtudjuk, hogy a vers a *Lesefrüchte* című kötetben is szerepel, és Denis utal rá a „*Zurück Erinnerungen*”-ben is.⁵ A vers gyűjteményes kiadásában Joseph von Retzer

¹ DENIS 1796a. A vers szövege, párhuzamos helyei, valamint alább tárgyalandó kortárs német fordítása magyar fordítással a tanulmány függelékében olvashatók. A tanulmány kéziratának átnézéséért, tanácsaiért Szilágyi Mártonnak, a német fordítás átnézéséért, javításáért V. Horváth Károlynak tartozunk köszönettel.

² A magyar recepció szövegeit a valószínű időrendben adtuk meg. Mérey (az általunk használt forrásokban Mérei) Sándor fordítása: DENIS 1796b.; a latin szöveg közlése: DENIS 1796c. Mérey fordításának újabb közlése: DENIS 1796d. Csokonai átköltése: CSOKONAI 1796.; átdolgozva: CSOKONAI 1805. 81–89. Kritikai kiadása: CSOKONAI 1992. A kiadás főszövege CSOKONAI 1805. változata. Az átalakításokat nem befolyásolta a latin szöveg és annak német fordítása, ezért az összevetés során az 1796-os változathoz indulunk ki. Az eltéréseket lásd CSOKONAI 1992. 835–837.

³ Lásd FRAKNÓI 1902. és WALLESHAUSEN 2008.

⁴ Lásd WELLENHOF 1881.

⁵ WELLENHOF 1881. 288–89.

*Literarische Nachlass*⁶ című kiadásában található, amely kiadást Denis hátrahagyott műveiből tanítványa készítette. A kötet érdekessége többek között, hogy Retzer Széchényi Ferencnek ajánlja a művet, aki szintén Denis tanítványa volt, és a szerkesztő könyvtáralapító munkássága előtt kíván tisztelegni. A *Protrepticont* Retzer egy II. Ferenchez írott vers után közli, amely versben Denis Ferencet mint a nemesi Teréziánium visszaállítóját dicsőíti.

Az ossziáni költemények időmértékes fordításának metrikus mintája Friedrich Klopstock *Messiása* volt. Fordítását – eredeti példánya nem lévén – először Melchior Cesarotti olasz töredékes fordítása nyomán készítette, Macpherson eredetijét csak később szerezte meg Prágából.⁷ E fordítások nyomán bontakozik ki a magyar Osszián-kultusz, ekképp a hazai bárdköltészet is. A fordítást sok kritika érte – többek közt Herder is kritizálta –, mert Macpherson szabadon áramló, ritmikus prózáját Denis, vagyis inkább a neve megfordításával alkotott költői név szerint Sined a hexameter szigorú keretei közé szorította, mivel méltónak tartotta Osszián műveit arra, hogy a legrangosabb műfaj, az eposz versmértékében jelenjen meg. Az első kiadás előszavából megtudjuk, hogy Denis Ossziánt Homéroszhoz és Vergiliushoz hasonlóan a legmagasabb költői műfaj, a heroikus költészet magaslatába kívánta emelni: a versek fensége olyannyira magával ragadta, hogy úgy tartotta, csak a legünnepélyesebb versbeszéd képes ezt a méltóságot visszaadni.

Ez a kiadás *Die Gedichte Ossians* címen 1768–1769-ben jelent meg. Ezt követte 1784-ben az *Ossians und Sineds Lieder*, amelyet a Macpherson második kiadásában, az 1773-as *Poems of Ossian*-ban található változtatásokat figyelembe véve dolgozott át,⁸ s amely saját költeményeit is tartalmazta. Tanítványa, Joseph von Retzer az öt kötethez *Nachlese zu Sineds Lieder* címmel hatodik kötetet szerkesztett.⁹

A magyar hagyományban az ossziáni költemények átültetése részben annak az irodalmi programnak a keretében zajlott, amely elválaszthatatlan a deákos klasszicizmustól, az osztrák jezsuita költészettől és John Milton, pontosabban fő műve, az *Elveszett Paradicsom* osztrák és magyar recepciójától.¹⁰ Baróti Szabó Dávid, a kassai *Magyar Museum* egyik alapítója, szintén a jezsuita rend tagjaként személyes kapcsolatban állt az osztrák költővel: mint írja, „a Klopstock és Sined példája szerint” fogott hozzá metrikus versek komponálásához, és meglepődve látta, a magyar nyelv mennyivel megfelelőbb erre, mint a német.¹¹

Denis a túnt idők felett merengő kelta bárd szerepét nemcsak a latin adaptációkban, hanem saját verseiben is alkalmazta, különösen azután, hogy 1773-ban feloszlatták rendjét, a Jézus Társaságát. Ekkor saját életében is olyan változások történtek, amelyek fölerősítették ennek a szerepnek a jelentőségét. Költészete e részének legfontosabb versei az élete utolsó évében, 1800-ban írt két műve, a hagyatéká-

⁶ Wien, Anton Pichler, 1801.

⁷ BÖKER 1991. 79.

⁸ GASKILL 2004. 15.

⁹ RETZER 1784.

¹⁰ TARNAI 1959.

¹¹ KECSKÉS 1991. 127. 131.

ból kiadott *Fatum societatis Iesu*, a rendjének megszüntetését panaszoló elégia, valamint a tűnt idők nagyságait számba vevő *Die Aeonenhalle (A századok csarnoka)*.¹²

A *Protrepticon* írásakor Denis 67 éves. Rendjét 23 éve oszlatták fel, iskolájában, a Theresianumban 12 éve megszűnt professzori állása. Jóllehet a császári könyvtár őre, udvari tanácsos, több okból érthetően jelenik meg ebben a versben is Osszián szerepe.

A vers két, szinte egyenlő részre osztható. Az első nagy egység (1–36) témája éji látomásban megjelenő hajdani esemény, a második (37–71) ennek kívánt megismétlődése a jelenben. A költemény nyitó sorai (1–4) jellegzetes ossziáni helyzetet mutatnak. Az alvó költőt egy *species*, látomás (Csokonainál: látás) ébreszti fel az éjszaka csöndjében: az 1741-es országgyűlés mitikus jelenete, amelyben a magyar rendek halálra szántan ajánlják fel segítségüket uralkodójuknak, a gyermekével, a későbbi II. Józseffel a karjában előttük álló, az osztrák örökösödési háborúban magára hagyatott uralkodónak, Mária Teréziának.

Látomásra több hasonló példát találunk az ossziáni énekekben: az *Oithona* című költeményben Oithonát – szerelme, Gaul távollétében, akit Fingal csatába szólít – elrabolja Dunrommath és egy barlangba hurcolja. Mikor Gaul visszatér, bosszút akar állni Dunrommathon; a csatában – Gaul kérése ellenére – Oithona is részt vesz, és halálos sebet kap. Gaul álma, mikor visszatér Dunlathmonba, Oithona hazájába, Oithona halálát vetíti előre:

Sleep descended on the chiefs. The visions of night arose. Oithona stood, in a dream, before the eyes of Morni's son. Her hair was loose and disordered; her lovely eye rolled deep in tears. Blood stained her snowy arm. The robe half hid the wound of her breast. (*Oithona* par. 4)¹³

[Szunnyadás sz' állt a' hősekre;
'S éji képek tüntek elő.
Ojhonna körül lengé álomban
Szemét a' Morni fiának.
Bomlott volt haja és szilált,
Mélyen ült könnyben szép szeme.
Hó karját vér mocskolá be;
Leple félig rejté melye' sebé.]¹⁴

Egy másik példa látomásra a *Cromában* található. Ebben a költeményben Malvina siratja szerelme, Oscar halálát. Ezt hallván Osszián – hogy Malvina figyelmét elterelje fájdmáról – dalban elmeséli egyik hőstettét, amikor Croma királyának segítve legyőzte Rothmart. Osszián így szólítja meg Malvinát:

¹² DENIS 1800.; UNGER 1907. 19.

¹³ GASKILL 1996. 182.

¹⁴ FÁBIÁN 1833. III. 123.

Pleasant is thy song in Ossian's ear, daughter of streamy Lutha! Thou hast heard the music of departed bards in the dream of thy rest, when sleep fell on thine eyes, at the murmur of Moruth. (*Croma* par. 3)¹⁵

[Édesen zeng éneked fülemben,
Óh lyánya a' folyamok Lúhának!
Rémnek hallád-e szózatát
Mély szunnyadásod' álma közt,
Lankadás szállván szemedre
A' harsány zaju Morrunál?]¹⁶

A *Calthon and Colmal* című ossziáni versben is álombeli látomásra utal énekében Osszián. Miután megölte Rathmort Dunthalmo, két fiát maga neveli fel. De mikor kiderül, hogy bosszút akarnak állni apjuk haláláért, barlangba zárja őket: innen menekíti ki Calthont Dunthalmo szerelmes lánya, ifjú harcos ruházatában álcázva magát. Párbeszédükben Calthon próbálja kitalálni, ki az idegen ifjú, aki segítségére siet:

„Arise, son of Rathmor,” she said, „arise, the night is dark! Let us fly to the king of Selma, chief of fallen Clutha! I am the son of Lamgal, who dwelt in thy father's hall. I heard of thy dark dwelling in the cave, and my soul arose. Arise, son of Rathmor! arise, the night is dark!” – “Blest voice!” replied the chief, “comest thou from the clouds to Calthon?” The ghosts of his fathers have often descended in his dreams, since the sun has retired from his eyes, and darkness has dwelt around him. (*Calthon and Colmal* par. 7.)

[Fel csatás Rámór' fajzata!
Fel, sötét 's holdatlan az éj!
Jer, fussunk húros Selmába,
Óh vezére Klúha' hőseinek!
Lávjal nemzett vala engem';
Ki várát lakta atyádnak.
Megtudám, hogy éjben gyászolsz,
És bú emészté szívemet.
Fel csatás Rámór' fajzata!
Fel, sötét 's holdatlan az éj!
Égnek szózata, mond a' király-fi,
Fellegekből jössz-e te Kálhonhoz?
Gyakran száll őseim közül alá
Hozzám egy rém, 's felkeres álmomban,
Mióta eltűnt a' nap előttem,
És homály kerite körül.]¹⁷

¹⁵ GASKILL 1996. 187.

¹⁶ FÁBIÁN 1833. II. 251.

¹⁷ FÁBIÁN 1883. II. 269–70.

A *The War of Inis-Thoná*ban a kezdő sorok az oly karakterisztikus ossziáni álommetaforával indítják az inisztónai csata epizódját, amelyben Osszián saját ifjúságára mereng vissza, egy örömteli álomban visszaidézve az elmúlt éveket:

Our youth is like the dream of the hunter on the hill of heath. He sleeps in the mild beams of the sun: he awakes amidst a storm; the red lightning flies around: trees shake their heads to the wind! He looks back with joy on the day of the sun, and the pleasant dreams of his rest!

When shall Ossian's youth return? When his ear delight in the sound of arms? When shall I, like Oscar, travel in the light of my steel? Come with your streams, ye hills of Cona! listen to the voice of Ossian. The song rises, like the sun, in my soul. I feel the joys of other times. I behold thy towers, O Selma! the oaks of thy shaded wall: thy streams sound in my ear; thy heroes gather round...(*Inisthona* pars. 1-2.)¹⁸

[Ember' ifjusága olyan,
Mint vadász' álma a' halmon.
Alszik a' szelid napfényben,
'S dörgő fergeteg költi fel.
Lángzó villám jár körösded,
Szélben zúgnak a' fa-tetők.
Örömmel tekintget vissza
A' verőfényes napokra,
'S nyugta' kedves álmaira.
Mikor tér meg Osián' ifjusága?
Mikor fogja vidítani még
Fegyverek' zöreije fülét?
Mikor járdalok Oskárként.
Ragyogva aczél' fényében?
Jertek, folyóstúl, Kóna' halmai,
Jertek 's halljátok Osián' szavát.
Ébred lelkemben az ének,
Mint a' nap' kelő sugára,
Érzem a' régi idők' örömit.]¹⁹

A *Protrepticon*ban, Ossziánhoz hasonlóan, szintén az ősz poéta mereng vissza gyermekkorának (a pontosság kedvéért 12 éves korának) meghatározó jelenetére.²⁰ A jelenet Pozsonyban játszódik. A várost Denis a humanista hagyományok szerint a Pisonia névvel illeti. Eredetileg a Mátyás-kori humanista történetíró, Pietro Ransano leleménye ez, aki a *Magyarország történetének rövid foglalata* című munkájában a római Piso család nevével hozta kapcsolatba és Pisonium néven antikizálta

¹⁸ GASKILL 1996. 115.

¹⁹ FÁBIÁN 1883. II. 285–86.

²⁰ A jelenet fontosságáról lásd még DENIS 1797a. 216–220.

az egykori római provincia, Pannónia e városát is.²¹ Ezt a hagyományt használta fel a nagyszombati jezsuita tanár, Petrus Schez *Metamorphosis Hungariae* című eposzá-
nak 10. részében. A valószínűleg általa kitalált átváltozás-mítosz szerint a nimfa,
Pisonia az Ister folyamba volt szerelmes, ám amikor annak tükrébe nézve a nála
kiválóbb nimfa, Vienna képét látta, keservében átváltozott: fejéből vár, testéből a
város, lábaiból-kezeiből a négy torony lett.²²

Mária Terézia mintegy a protrepticonon belüli protrepticont intéz a „*pannonok-
hoz*”. A királyasszony olyan pózban teszi ezt, amely, amint arra a kifejezések és
azok párhuzamai rámutatnak, felidézi a kisdedet karjaiban tartó Szűz Mária alakját
--- ez nem jelentéktelen abból a (Denisnél kimondatlan) szempontból, hogy a Szűz
Mária oltalmába ajánlott ország hőseihez szól. Ezt a háttérrel mutatják a beszéd
ismétlődő „*parvulus hic*” (ez a kisded) megnevezésének párhuzamai, amelyek
Denis rendtársai, a Szentírást magyarázó, illetve prédikáló jezsuita szerzők munká-
iban lelhetők fel: Cornelius a Lapide Izaiás-magyarázatában és Joannes Foresius
beszédgyűjteményében. Ugyanebben a környezetben találhatunk párhuzamot a
„*gremio complexa tenebat*” kifejezésre, a Szűz Mária hét misztériumáról szóló költe-
ményből, a szintén jezsuita Antonius Chanut munkájából.

A rendek reakciójának leírásában Denis azt a hasonlatot bővíti ki, amellyel Ho-
mérosznál az *Iliasz*ban találkozunk, ahol Odüsszeusz beszédének fenséges volta
igazolódik (3, 221–222, Devecseri Gábor fordításában): „...*Csakhogy amint kebeléből
úgy zuditotta ki roppant / hangját és szavait, mint télen a hózivatar hull*”. Érdemes ész-
revenni, hogy a leírás nagy részét a hasonlat foglalja el – az arra következő, a jövő
számára is példaadó győzelem csak rövid allegóriát kap. Ezzel egyrészt kiemeli a
győzelem gyorsaságát, másrészt elmellőzheti azt a ténytet, hogy a szóban forgó há-
ború, amint a kortársak is tudhatták, csak a veszteségek részleges enyhítésével
zárult le.

A második rész a jelen helyzet leírásával kezdődik: ismét idegen ellenség áll az
Ister partján, s olyan fejedelem kéri a támogatást, aki Mária Terézia hasonmása:
Ferenc. Az ő és testvérei, a magyar nádorok dicsőítése következik: először a vers

²¹ „*Supra Pestensem, ad M. Romanorum passuum ferre centum, abest Pisoniensis, nomen habens a vetusta urbe
Pisonium (ut credo) aliquando ab aliquo e Romanorum Pisonum nominata...*” RANSANUS 1977. 107 („*Pest
megye fölött mintegy száz római mérföldre található Pozsony, amely nevét a régi Pisonium nevű városról kapta ---
mint gondolom ---, melyet egykor a római Pisók egyikéről neveztek el, de a nép később az »i«-t »o«-ra változtatva
Posoniumnak ejtette...*” RANSANUS 1985. 71.)

²² *Nam similem sensim formam induit illa videndo; / parte tamen multa mansit, ut ante, minor. / Fit caput arx,
reliquum succedit corpus in urbem, / quattuor in turres pesque manusque migrant. / Gaudet adhuc Istro,
tamquam sint oscula, lambi, / urbsque propinqua, prius quod Dea, flumen amat, / oblatura velut regni diadema
Viennae, / Austria dum dextram tendit in arva manum. / Dextera servabat dominae de vertice tegmen, / nunc
sacra sublimis pignora turris habet. / Praescia nempe fuit, fas sit mihi credere, fati, / quod dabit Hungaricis
Austria iura plagis. (Hiszen látszatra hasonló alakot öltött lassan, / sok részben mégis megmaradt olyannak, mint
azelőtt, kisebb korában. / A fej vár lett, a test többi része helyett város keletkezett, / a lábak és a kezek négy torony-
nyá lettek. / Még mindig örül annak, hogy az Ister nyaldossa --- akárhá csók volna ---, / a közeli város szereti a
folyamot, amelyet korábban mint istennő [szeretett]. / Mintha fel akarná ajánlani az királyi fejéket Viennának, /
jobb karját az ausztriai mezei felé nyújtja. / Ez a jobb kar a hegytetőről az úrnő hajlékát védte, / most a szent
zálogot foglalja magába a fenséges torony. / Bizony helyes, ha úgy hiszem, hogy előre tudta a végzetet, / amelyet
Ausztria ítélete szabott a magyar tájaknak.) SCHEZ 1716. § 10. p. B/5/a.*

keletkezésének idején már nem élő Sándor Lipóté (ahogy a versben olvassuk, őt immár Emericus, azaz Szent Imre tartja karjai közt), majd Józsefé.

A poéta protrepticonja zárja a verset. A magyarok dicsőítésével kezdődik. A dicsőítés retorikai szabályai szerint először a természet, majd az emberek kerülnek sorra.²³ A természet dicsőítése során bőségesen állt a költő rendelkezésére a „*fertilitas Hungariae*” toposzainak készlete. Ennek első része a „*fertilitas Hungariae*”, Magyarország természet adta javainak immár több évszázada gazdagodó érvkészlete.²⁴ Erre következik a lakók kiválóságának magasztalása. Az oszmán hódítás vége után a háború immár nem a hitetlenek ellen zajlik – az érvek közül kimarad a kereszténység védőbástyájának eleme, ehelyett a Habsburgok uralta más országokkal együtt aratott korábbi hadisikerek kapnak hangsúlyt, s szolgálnak indokul a verset záró buzdításához.

Denis versének közvetlen európai visszhangjáról itt nincs terünk írni,²⁵ a magyar fogadtatást tárgyaljuk.²⁶ Első magyar fordítása, Mérey Sándor munkája kétszer jelent meg: először önállóan, majd – azután, hogy a latin vers a *Magyar Hírmondó*-ban szeptember 9-én közlésre került – a *Magyar Hírmondó* november 18-ai számában. A másik magyar adaptáció, Csokonai Vitéz Mihályé, a *Diétai Múza* IV. füzetében jelent meg.²⁷ A kutatás érthető módon Csokonai adaptációjára összpontosít. A továbbiakban, Mérey munkájának rövid tárgyalása után, mi is ezt tesszük.

Az 1796-ban még joghallgató Mérey, aki később a színházi életben és a politikában jelentős szerepet töltött be,²⁸ verselésében nem követi az eredetit: páros rímű tizenkettesekben fordít. Tartalmában követi a latin eredetit, de annak tömörségét a terjengősséggel járó tizenkettesek miatt nem adhatta vissza. Emellett időnként mitológiai, időnként történeti kiegészítésekkel él: Sándor Lipótot és Józsefet például Castorhoz és Polluxhoz hasonlítja, s vers végén pedig nevesíti a hajdani hős magyarokat: a Nádasdyak, a Kinizsiek és a Hunyadiak rövid előszámlálását adja.

Csokonai adaptációjában a versforma megmarad, de jelentősebb tartalmi változtatásokat látunk, mint Méreynél. Ezek a különbségek a kultikus Csokonai-megközelítésben igen könnyen csábíthatnak összevetésre, ami Csokonai kiválóságának kiemelését szolgálja. Némi iróniával szólva, hazánk forró szívű ifjú nagyjának nemzeti nyelven írt költeménye fölébe magasodik a holt nyelven könyvekből szöveget faragó császári udvari agg versezetének. „*A költemény tulajdonképpen a magyarok magasztalása; mivel azonban minden érzelem híján van s csak üres bombastok összehalmozásából áll, nincs az emberre semmi hatása*” – olvassuk Unger A. Barnabást a *Protrepticon*-ról. Amint később látni fogjuk, az „üres”, „bombasztikus” jelző megjelenik a kritikai kiadás jegyzeteiben is.

²³ Erről a szabályról lásd JANKOVITS 2002. 126.

²⁴ Lásd HOPP 1992. 14–62.; IMRE 1995. 71–72., 143–166., 223–233.

²⁵ A *Protrepticon* általunk ismert külföldi közlései az első megjelenés utáni években: DENIS 1797a.; DENIS 1797b.; DENIS 1797c.; WIELAND 1797. 163.

²⁶ Az 1796–1797-es politikai események alkalmával született más versekről összefoglalóan I. PORKOLÁB 2013, Denisről e tanulmányban: 31.

²⁷ Lásd a 2. lábjegyzetet.

²⁸ SZINNYEI 1902. 1103–1106.; KÖLCSEY 2000. 276–277.

Amint arra a közelmúltban, Csokonai-monográfiájában Szilágyi Márton rámutat, a szakirodalom jellemző törekvése volt az „ideológiai próbálkozás arra, hogy a költőt sikerüljön legalább... közvetve bekapcsolni a forradalmi hagyományok üdöttörténeti sémájába.”²⁹ Ebből a szemszögből nézve Csokonai azért fordult az ilyen sablonos udvarhú versek felé, mert egzisztenciális kényszere, a mecénások szerzésének szándéka készítette erre. Karikírozva az álláspontot, Csokonait mintegy a kenyérvágy szorította milderre: ahelyett, hogy kuruc jakobinus vershadai élén királyostól guillotine alá szólítsa az egész pozsonyi országgyűlést, igazi forradalmárként konspiratív rejtgette jövőbe mutató szándékát, udvari köntösbe bújtatta eszméit – a boldog jelenben élő filológus feladata pedig az, hogy a köntös alá kukkantson. Szilágyi ezt a koncepciót kritizálva mutat rá arra, hogy mind az 1796-os országgyűlésen, mind Csokonai verseiben éppen az a fő gondolat, ami a *Protrepticon*-ban is megtalálható: a magyar rendek és a király összefogása az „*Istentelen, Isteni, 's Világi Törvények nélkül való Frantzia Nemzet*” ellen. Csokonai egyeztető, mind az uralkodóház, mind a magyar rendek felé gesztusokkal szolgáló eljárásának bizonyítéka, hogy a *Diéti Magyar Múza* legfontosabb versei az utóbbi fél vitézségét hangsúlyozzák, amelyet az előbbi védelmében mutathat meg. Ebbe a koncepcióba illeszkedik a Denis-adaptáció is: „*egyetlen kimerevített történeti pillanatot avat előképpé, egy olyan eseményt, amelyben a király és a rendek teljes harmóniája mutatkozik meg. A pozsonyi országgyűlés alkalmával a magyar rendek megtette felajánlás, Mária Terézia trónja megmentésének kinyilvánított szándéka az egység történeti pillanatát mutatja fel*”.³⁰

A politikatörténeti megítélésben tehát változott a kép. Vajon mi a helyzet a költői mesterség terén? A kérdés részletes tárgyalása meghaladja e tanulmány kereteit, csak néhány szempontra hívhatjuk fel a figyelmet.

Idézzünk egy jellemzően önellentmondó állítást a Csokonai-versek kritikai kiadásából: „különben Csokonai, szokásától eltérően, nem egészen szó szerint fordított: a bombasztikus, üres eredetit igyekezett némileg megemelni, s ez a terjedelemben is éreztette hatását: az eredeti 71 sorát 109-re duzzasztotta.” Ha félretesszük kultikus szemüvegünket, akár azt is mondhatnók: ha az eredetit bombasztikusnak ítéljük, a fordítás ezeket a bombasztokat még tovább szaporította. Miért tette ezt? A *Protrepticon* közvetlen recepciójának tanulmányozása során választ kaphatunk a kérdésre.

Denis verse az Országos Széchényi Könyvtárban is megtalálható, az Apponyi-könyvtár egy kolligátumában.³¹ A kolligátum tartalmazza a költemény ugyanazon évben megjelent német nyelvű szabad prózai fordítását, Franz von Säulenfeld munkáját is.³² A fordító a fordítás ilyen karakterét a latin és a német nyelvet meghatározó géniusza közötti különbséggel indokolja, ugyanakkor hangoztatja, hogy nem akart eltávolodni az eredeti szerzőjének szellemiségétől. Bármilyen mérvűnek és módúnak tartjuk ezeket az eltéréseket, azt bizonyosan állíthatjuk, hogy javarészt Csokonainál is megtalálhatók. A szövegek összevetése után határozottan úgy lát-

²⁹ SZILÁGYI 2014. 135.

³⁰ SZILÁGYI 2014. 163–165.

³¹ OSZK App. Hung. V. 2917.

³² SÄULENFELD 1796. Szövegét lásd a II. Függelékben.

szik, hogy Csokonai mindössze a versmértéket vette át Denistől, a szöveg tartalmát illetően Säulenfeldből indult ki.

Mindjárt a német fordítás ismeretére utal a cím is. A *Protrepticon* első kiadásának végén Denis csak az „M. D.” monogrammal jelölte szerzőségét, s az, hogy a szerző neve nem volt könnyen felfejthető, mutatja, hogy Mérey fordításának első, önálló kiadásában is ez a monogram szerepel.³³ Säulenfeld azonban megadta mintája szerzőjének nemcsak teljes nevét, hanem udvari tanácsosi titulusát is: „*An die Ungarische Nation aus dem lateinischen des Herrn Hofrath Denis übersetzt von Franz von Säulenfeld.*” Csokonai főcímmek nem a *Protrepticon* magyar megfelelőjét vagy akár az eredeti címet adja, hanem a szöveg alaphelyzetére utaló „Látás”-t, alcímmek azonban a német szöveget ülteti át: „*Írta Deák nyelven Udvar[ari] Tanácsos Denisz Úr. Németre fordította Säulenfeld Úr.*”

A német fordítás kezdetén az eredetiben megalkotott szerep, a gyermekkorába visszamerengő agg figurája helyett a korábban elhagyott lanthoz, vagyis a költészethez történő visszatérés jelenik meg. Csokonai ezt bontja ki és módosítja a következő sorokban (2–4):

zeng a' rózsákra akasztott
Páfusi kis lantom 's már trombita módra zörögvén
Tábori hangokkal dobját siketíti fülemnek!

A Venus/Aphrodité virágára akasztott „*páfusi kis lant*” a Paphosban tisztelt szerelmenistennő uralta területre, a szerelmi költészetre, a „kis” jelzővel határozottan a kisköltészetre utal. Nehezen eldönthető, hogy a dob(hártya)siketítő lanttrombita artisztikus concetto-e, vagy szándékos képzavar – az utóbbi esetben a vers elején lehet, hogy ironikus távolságtartásul szolgál. Akárhogy is, a képet nem egyszerűen a költészethez való visszatérésként, hanem a szerelmi költészet helyett az ódaköltészetre való áttérésként magyarázhatjuk. Ebben Csokonai kreatívan továbbgondolhatta, amit Säulenfeldnél olvasott, de semmiképpen nem vette tekintetbe az eredeti latin kezdetén megjelenő, múltba merengő öregember szerepét – amelyet a másik magyar fordító, az egyébiránt ugyancsak ifjú Mérey megtartott:

Különös Gondolat! melly edgy tsendes éjjen
Azonnal Lelkembe hatott olyan méjjen,
Hogy érzékeny Képjét elejbém állítván,
Már öregségemre újra fel-buzdítván
Versezésre kisztet. Elmémet futtattya,
Gyermeki Koromat eszembe juttattya.

Säulenfeld felhasználására utalnak azok a megoldások, amelyek a német szöveg félrefordítására utalnak. Denisnél a 8. sorban a harsogó kürtökről olvasunk. A latin

³³ DENIS 1796b. címlap.

tubát Säulenfeld a nem szokványos *Kriegstrommete* szóval fordítja. Ezt a szót Csokonai, aki ezidőtájt maga is fejlesztendőnek gondolta német tudását, s annak korlátairól más munkái is tanúskodnak,³⁴ valószínűleg félreértésből a *Kriegstrommel* (harci dob) szóval keverte össze, s így született a „tábori dobszó” fordítás – amelyet másképpen, mint Säulenfeld szövege alapján aligha magyarázhatnánk meg. Hasonlóképpen a 44. sorban a „mit einem Zug”, (egyszerre kihúzva, egy húzással) kifejezést, amely a szövegkörnyezetben a kardok kihúzására vonatkozik, de önmagában az „egy menetben” kifejezéssel is fordítható, Csokonai az „*öszve tsoportozván mennek*” fordítással adja vissza.

Jellemző, hogy a Denisénel található pogány-antik szavakat Csokonai csak akkor tartja meg pontosan, ha azok Säulenfeldnél is szerepelnek. A Denisénel az 59. sorban és Säulenfeld fordításában is megjelenő Ceres figurája Csokonainál is megjelenik. A rögtön utána következő Lyaeus (feloldó, szabadító, Dionüszosz egyik jelzője) azonban név szerint elmarad, Csokonai a németben látható „*es frohlockt der Gott des Weines*” fordítását adja: „*bornak az istene örvend*”.

Amikor Csokonainál Denishez képest részletesebb leírás olvasható, az esetek túlnyomó részében Säulenfeldnél is azt találunk: például akkor, amikor a Denisénel található „*lacrimae minaces*” (fenyegető könnyek, 28.) kifejezést Säulenfeld az ifjak és a vének felindultságát külön részletesebb leírássá terjeszti ki, Csokonai pedig tovább differenciálja ezt (39–43):

es träufeln Thränen vom Auge des
Jünglings, und von der grauen
Wimper des Alten – Thränen, die
dem übermüthigen Feind Tod und
Verderben verkündigen...

...Könnyek gördülnek az ifjak'
Szikrádzó szemiből, 's a' feltüzesült öre-
geknek
Ősz pillájokról folynak vérrel tele köny-
nyek.
Rettenetes, bosszús könnyek, a' mellyek
az ádáz
Ellenségre halált 's végső veszedelmet
izenne.

Amint korábban Dionüszosz esetében látjuk, Säulenfeld időnként magyarázó fordítással adja vissza a pogány-antik istenségek nevét. Csokonai viszont olykor visszaantikizálja ezeket a neveket, de nem azt a névváltozatot írja, amelyet Denisénel találunk. A 32 sor homéroszi eredetű hasonlatában Denisénel az Auster megnevezés áll, amelyet Säulenfeld a *Südwind* szóval fordít, Csokonai viszont a déli szél másik latin nevét, a Notust használja. Ugyanez történik Marssal (Denisénel a 61., Csokonainál a 97.) sorban: a németben olvasható *Kriegsgott* helyett a magyarban a hadistenő, Bellona neve jelenik meg. A magyar költő mindkét esetben másként antikizál – pontosabban, ha jól látjuk, újraantikizál.

³⁴ SZILÁGYI 2014. 153–154.

Összegezve az eddigieket, határozottan úgy látszik, hogy Csokonai nem az eredetiből, hanem Säulenfeld szabad fordításából dolgozott. Ez különösen azért érdekes, mert a *Protrepticon* Mérey fordításával kísért latin szövege jóval az országgyűlés kezdete előtt, a *Magyar Hírmondó* szeptember 9-ei számában olvasható volt – vagyis sokkal szélesebb körben volt elérhető, mint az önállóan megjelent német fordítás. Miért nem használta fel ezt Csokonai? Talán azért, mert a szeptemberi *Hírmondó* nem állt rendelkezésére, s lehet, hogy azért, mert a megjelent Mérey-fordítás saját ízlésének inkább megfelelő alternatíváját akarta nyújtani a német fordítás alapján. Az eredetitől eltérő újraantikizálások ténye inkább Denis ismeretének hiánya mellett szól, az viszont, hogy a *Látás* a IV. számban jelent meg, tehát bizonyosan később, mint novemberben, inkább a szándékos mellőzésre utal. A kérdés végső eldöntése a *Diétai Magyar Múzsza* történetének adatszegénysége miatt igen nehéz.³⁵ Bárhogy is történt azonban, a továbbiakban aligha érdemes az eddigi módon összevetni a *Protrepticont* és a *Látást*. Legfeljebb annyit állapíthatunk meg, Karinthyval visszaélve, hogy Csokonai versében tüzeesebb a magyaros Herz, a Denisében sűrűbb az attikai só.

Sok tanulsággal szolgálhat ugyanakkor a német és a magyar szöveg összevetése. Miként alakította át forrását Csokonai?

Egyrészt magyar nemzeti kiegészítésekkel élt. Az ország nagyjaiból a *Látásban* „fényes rendek” lesznek. Ahol Säulenfeld Pannóniát ír, ott Csokonai „Árpád földét”. A „királyaitok vére” esetében a birtokos személyrag elmarad, talán azért, mert nem tartotta illendőnek, hogy a Habsburg uralkodókat is a régi nemzeti királyok rangjára emelje. A 39 sorban a „magyaros szívek”, a 104. sorban a „magyaros karotokkal” jelzője hasonló kiegészítés. A nemesi-nemzeti eredettudat jegyében az 51. és a 60. sorban megjelenik a „Scythia” jelző. A magyar emberek hadisikereiket Säulenfeldnél az osztrákok és a csehek oldalán vívják ki, a *Látásban* a társnemzetek elmaradnak, s helyükre az Eger várát a törökök ellen védők bátorságára utaló „egri” név kerül.

Másrészt díszítette a prózát, elsősorban jelzőkkel – némi kajánsággal, a szó eredeti „vatta” értelmében értve, „bombasztokkal”. Korábban már idéztük a *Látás* 39–43. sorát, amelyben a német szövegben található „könnyek” kisebb jelzőhadtsereget kapnak Csokonainál. Hasonlóra bőven idézhetünk példát. Amikor Säulenfeldnél egyszerű összehasonlítás áll – a magyar nép senkit nem enged maga elé vitézségben és jámborságban –, Csokonainál mindez így hangzik: „*Óh te nemes Nemzet! mellybenn a' régi vitézség' / És az igaz hívség' leg forróbb lángjai égnek*” (21–22). Károly lányából Károly árva leánya lesz, az ölében tartott kisedből is „*árva kiseded*”: ezzel a kiseded apja, a máskülönben jó egészségnek örvendő I. Lotharingiai Ferenc mintegy kimúl a költői cél érdekében. A *Látásban* nem egyszerűen az ellenség, hanem annak „*mérge szorongat*”, a reményből „*szívbeli remény*” lesz, a kisededet tartó kar „*el-bádgyadt*” jelzőt kap, az anya és a gyermek bánatos édes anya és gyenge szülött. Ezek a kiegészítések többnyire a preromantika eszköztárából származnak.

³⁵ DEBRECZENI 2012. 39–40.

A részletező kibővítés, a retorikai *amplificatio* szónoki eljárása a leginkább a homéroszi hasonlatnál figyelhető meg a *Látásban*. Denisnél ez még csak két sor (32–33), Säulenfeld kibővíti, Csokonai hat sornyira részletezi:

<p>wie der Südwind die unübersehbare flüchtende Menge der Schneeflocken oder des erzürnten Hagels vor sich hinjagt... (32-33)</p>	<p>Mint mikor a' rohanó jégzápport, avagy az omló Fereteges havakat szanaszét szórkálja az Auszter, Úgy kavargog minden részről a' Scytha vité- zek' Tábora; mint a' hegyek' derekán bömbölve le omló Téli patak, mikor a' gátat darabokra sza- kasztván Tör mindent, 's ha elébe akad le sodarja ma- gával, (49-54)</p>
---	--

Összesítve a fentieket: Säulenfeld prózai adaptációja az oratio soluta adta lehetőségekkel élve terjedősebb Denisénél. Csokonai viszont a maga hexameterében ezt az eredeti latin ismerete vagy felhasználása nélkül nem tömörítette vissza, hanem megtartotta, sőt tovább bővítette a németben található részleteket. Egyrészt olvasóközönségéhez igazodva kihagyta a birodalmi elemeket, és a magyarokat dicsőítő, sajátosan magyar toposzokat adott hozzá. Másrészt egyfelől a deákos klasszicizmus hagyományában antikizálta a szöveget, másfelől tovább bővítette a preromantika jegyében – haladó szemmel nézve ez adja munkája erényét.

Térjünk vissza Pécsre. Miért lehetett Denis közkedvelt a püspöki könyvtárban? Tudjuk, hogy számos munkája megvan itt. Általános költői és tudósi tekintélye mellett különösen azért, mert a jezsuita rendtársak közül számosan tartózkodtak, s működtek itt olyanok, akiknek élete Denishez hasonlóan változott meg a rend feloszlása után: Faicsér Ferenc, Babai Ferenc, Tóth Farkas, a jezsuita gimnázium költő-tanárai, akik tanítói munkássága, nem utolsósorban Klimó György pártfogása révén 1773 után is folytatódott az immár királyi pécsi főgimnáziumban. A könyvtárba Denis művei Klimó utódai idejében is érkeztek: jellemző módon ezek között nemcsak a jezsuita rendet dicsőítő latin gyászselégia, hanem annak német és magyar fordítása is megtalálható.³⁶ További adatok reményében egyelőre ezzel az általános magyarázattal indokolhatjuk, miért szerepel a nyolc, Denis neve alatt található tétel mellett a kilencedik, a hálózati katalógusban hamarosan Denis neve alatt is kereshető *Protrepticon*.

³⁶ DENIS 1812.; DENIS 1823a.; DENIS 1823b.; DENIS 1823c.

Függelék

A Függelék I. részében Denis *Protrepticon*jának szövege és prózai fordítása után található a párhuzamos helyek. Az ókori hivatkozásokat a *Thesaurus Linguae Latinae*, illetve a *Greek--English Lexicon* hivatkozási szabványa szerint adjuk meg. A későbbi szerzők rövidített hivatkozásainak feloldása a rövidítés utáni jegyzetekben található – amennyiben fontosnak ítéltük, a vonatkozó szövegrész megadásával, a könnyebb konzultáció kedvéért teljes leírással és a kötetől eltérő leírással: ezek a leírások hiányoznak a tanulmány irodalomjegyzékéből. A Függelék II. része Säulenfeld adaptációja. Csokonai *Látás*ának változatait a kritikai kiadás tartalmazza – erre a dolgozat 1. jegyzetében hivatkoztunk, itteni közlése fölösleges volna.

I.

Michael Denis

Protrepticon inclitae nationi Hungaricae

Quae mihi se species per amica silentia noctis
 obiicit, Aonidumque iterum pertemptat amore
 carmina desuetum longo iam tempore pectus?
 Acta mihi puero redit aetas. Horrida bella,
 5 bella cient gentes. Istro delata secundo
 pulveris attollunt nubes, densisque moventur
 ordinibus, rapiuntque viam fulgentia signis
 agmina. Concrepuere tubae. Ferit ungula campos.
 Ast ubi Pannoniae ad fines Pisonia claro
 10 vertice consurgit, media inter milia cerno
 sublimen solio, procerum stipante corona,
 Caesareis prognatam atavis tantisque relictam
 heredem regnis, primaevo in flore iuventae,
 Carolidem, magno dignam genitore, Thesam,
 15 ora deae similem; sed nubila frontis honorem
 involvunt turbatque oculos pia gutta nitentes.
 Inclita gens, animis nulli dextrisque secunda!
 Carolis ad te confugio, tua brachia posco:
 sic ait: heroes, regem defendite vestram,
 20 Pannonidae! Quae iam superet fortuna, videtis.
 Hostibus undique pressa meis in acinace vestro,
 in vestra spem pono fide; neque sola ego, mecum
 parvulus hic (gremio puerum complexa tenebat)
 parvulus hic, sanguis regum, castique Hymenaei
 25 susceptum vobis pignus. Cui, vestra periclis
 ni vis eripiat, mater natusque, relinquer?
 Prolem ostentantem, et superaddere plura parantem
 occupat herorum fremitus lacrimaeque minaces,

30 nullaque iam ferri retinens vagina corusci.
 Astra ferit clamor. Nostra pro rege Theresa:
 Unica vox: moriamur! ait. Mora nulla; velut cum
 aut nivium floccos, aut densae grandinis iras
 A tergo incumbens Notus impulit, Hungara virtus
 late excita ruit, fertque, et rapit omnia secum,
 35 donec ad attonitum sua stare tropaea videret
 Rhenum et Carolidos iam firmam in fronte coronam.
 Haec species obiecta mihi. Gens inclita, praestans
 ingenio, fidens animis, tellure beata,
 Pannonidae! nunquid vos his maioribus ortos
 40 gaudetis? Nunquid patriae virtutis imago
 fixa oculis haerens stimulos sub pectore versat
 nobilis invidiae, similesque inflammat in ausus?
 En iterum fera bella tument, en rursus ad Istrum.
 propitiam nactus fortunam fulminat hostis.
 45 Rursus ad antiquam virtutem animosque fideles
 respicit Hungariae princeps, quo mitior alter
 non fuit, aut aequi servantior. Ille Theresam
 ore animoque ferens aviam primusque nepotum.
 Ille sui fratrem, qui vobis pignus amoris
 50 tradidit atque diu incolumem sperabat habendum.
 At quia iam castis illum complexibus inter
 caelicolas, Emerice! tenes, qui se ore referret.
 Mox alium cessit fratrem propriumque dicavit
 excelsi Iosephum animi, normamque iuventae,
 55 Ille igitur princeps ad magnae exempla Theresae
 respicit Hungariae vires Franciscus et artis
 in rebus meminisse cupit vos laudis avitae.
 Ecquis enim populus naturae munere tantas
 iactet opes! Quam laeta Ceres, quam larga Lyaei
 60 Dona, quis armenti numerus, quis cultus equorum,
 robora quam selecta virum devotaque Marti
 pectora, quam vario quoties retulistis ab hoste,
 Austriadas inter medii fortesque Bohemos,
 seu veheret sonipes, seu staret pugna, triumphos!
 65 Ergo agite, et priscae memores virtutis ad arma,
 dum patria et princeps invitat, ad arma volentes
 Brachia ferte, viri! Properet generosa iuventus,
 solliciti quo regis amor, quo pulchra pericla
 communisque salus et iturum in saecula nomen
 70 evocat! Hungaricis olim est asserta lacertis
 maiestas aviae, sit nunc asserta nepotis.

1–2 species obiicit] *cf.* CIC. Phil. 2, 68; SEN. epist. 87, 34 || pertemptat pectus] *cf.*
 STAT. 3, 381; VERG. Aen. 1, 502 || 1 per amica silentia] VERG. Aen. 2, 255 | per
 silentia noctis] OV. met. 7, 184; SIL. 5, 2; VAL. FL. 2, 288 || 2 pertemptat amore] *cf.*

STAT. Theb. 5, 446 | Aonidumque amore] cf. Camerarius, ecl. 13, 14³⁷ || **3** desuetum pectus] Gager, 13³⁸ || **4** acta aetas] cf. TAC. ann. 16, 26 | mihi puero] OV. trist. 4, 10, 69 Pont. 4, 12, 20 | redit aetas] VERG. Aen. 6, 86 || **5** bella cient] VERG. Aen. 1, 541 *al.* | cient gentes] cf. STAT. Theb. 12, 721 | Istro delata secundo] cf. LIV. 5, 46, 8 || **6** pulveris nubes] CURT. 4, 15, 32; 5, 13, 12 || **6-7** densis ordinibus] LIV. 35, 5, 7; TAC. hist. 2, 14; 3, 17; 3, 63 | fulgentia signis] HOR. carm. 1, 7, 19 || **7-8** fulgentia agmina] cf. VELL. 2, 106, 1 || **8** concrepuere tubae] cf. AMM. 12, 26, 27; DAMAS. epigr. 40, 2 | ferit ungula campos] STAT. Theb. 6, 401 || **10** vertice consurgit] PROP. 4, 1, 125 | media inter milia] VERG. Aen. 9, 549 || **11** sublimes solio] cf. STAT. Theb. 11, 720 | stipante corona] STAT. Theb. 1, 612 || **12** Caesareis prognatam atavis] cf. HOR. carm. 1, 1, 1 | **12-13** relictam heredem regnis] cf. CIC. Att. 14, 21, 3 || **13** primaevo in flore iuventae] VERG. Aen. 7, 162; SIL. 16, 405 || **14** magno genitore] cf. SEN. Tro. 237; HOMER. 537 || **15** ora deae similem] cf. VERG. 1, 589 | frontis honorem] AUSON. Mos. 471; cf. STAT. Theb. 10, 256; STAT. silv. 1, 2, 113 || **15-16** nubila involvunt] Hutten, *Deploratio*, 250³⁹; cf. SIL. 4, 442 || **16** turbatque oculos] cf. CIC. Tusc. 3, 15; SEN. dial. 12 (11), 5, 3; | oculos nitentes] VERG. Aen. 1, 228 | pia gutta] Denis, Isaac, p. 52, l. 84⁴⁰ || **17** inclita gens] VAL. MAX. 9, 11 ext. 4 cf. SIL. 4, 495; VULG. deut. 4, 8 | gens nulli secunda] Kircher, *Latium*, 2, 2, 4 || **18** ad te confugio posco] VERG. Aen. 1, 666 || **19** sic ait] VERG. Aen. 1, 142; OV. met. 8, 168. *al.* | regem defendite] cf. CIC. Deiot. 2 || **20** superet fortuna] VERG. Aen. 5, 22 | quae fortuna videtis] VERG. Aen. 2, 350 || **21** undique pressa] Ferrerius, *Sylva*, 356;⁴¹ cf. CAES. Gall. 7, 51, 1 | in f vestro] cf. ARNOB. nat. 6, 11 || **22** in vestra fide] CIC. Font. 40; Verr. 2, 72 | spem pono] OV. Fast. 5, 652; met. 9, 683 || **23** parvulus hic] Cornelius Lapidus, 8, 4;⁴² Foresius,

³⁷ Aonidumque extinctus amor. Joachim Camerarius, *Eclogae*, ecl. 13, l. 14 = Id., *Eclogae/Die Eklogen*, hrsg. Lothar Mundt, Tübingen, Narr, 2004, p. 88.

³⁸ Guilelmus Gager, *Si mea cum vestris valuissent vota Britann...*, l. 13 = Oxoniensis Academiae Funebre Officium in Memoriam Honoratissimam Serenissimae et Beatissimae Elisabethae, nuper Angliae, Franciae et Hiberniae Reginae, Oxoniae, Barnes, 1603 = John Nichols, *The Progresses and Public Processions of Queen Elizabeth I*, vol. IV, ed. Elizabeth Goldring, Faith Eales, Elizabeth Clarke, Jayne Elisabeth Archer, Oxford, Clarendon, 2014, p. 397.

³⁹ Qualia contacto involvunt se nubila sole. Ulrich Hutten, *In Ioannis de Hutten interitum deploratio* = Uó, *Opera quae reperiri potuerunt omnia*, ed. Eduardus Böcking, vol. III, Lipsiae, Teubner, 1862. 410.

⁴⁰ Sint oculi testes, liquidi solaminis index / quos pia gutta rigat. Michael Denis, Isaac victima = Uó, *Carmina quaedam*, Vindobonae, Ignatius Albertus, 1794. 51.

⁴¹ Adde quod et cuneis hostilibus undique pressa / Languet [Gallia]. Zacharias Ferrerius, *Sylva*, l. 356 = *Carmina illustrium poetarum Italorum*, ed. Giovanni Gaetano Bottari, II, 1719. 279.

⁴² „Quia antequam sciat puer vocare patrem suum et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Samariae, coram rege Assyriorum.” . . . Quinque ergo paedationes hic praedicat Isaias . . . Tertio *parvulus hic* adhuc in ulnis matris existens, Herodem fugiens, et Aegyptum ingressus, ibi idola confringet: uti eum de facto fecisse habet traditio, de qua infra cap. IX. vers. 1. Itaque ex tunc idololatriam ex ea et ex orbe fugare et dispellere incipiet. Quarto, quod *parvulus hic* fidei lumen afferet pastoribus, quos per Angelum in praesepe vocabit, item Simeoni, Annae et aliis electis, dum praesentabitur in templo. Denique, antequam nascatur, infidelitatem, peccatum et daemonem ex multorum cordibus fugavit; per gratiam et fidem sui, quasi unius et solius mediatoris, atque Sanctos omnes tam in lege naturae, quam Mosaica, diabolum vincere faciet per merita sua praevisa, quae Deus in sua praesentia jam acceptavit, et remuneratus est, dando propterea gratiam iustis omnibus qui

18, 23, 49, 50⁴³ *al.*; *cf.* HIER. epist. 57, 7, 6; 58, 3, 5; HOM. Orig. in Luc.; 15 p 92, 14 *al.* | gremio complexa tenebat Chanut, 3, 24⁴⁴ || 24 castique Hymenaei] Pontanus, am. coniug. 3, 3, 66–67⁴⁵ || 25 susceptum pignus] *cf.* PELAG. in Rom. 8, 34 p. 70, 13 || 25–26 cui relinquor] VERG. Aen. 2, 678 | periclis eripiat] *cf.* VERG. Aen. 3, 711 || 27 prolem ostentantem] VAL. FL. 4, 757 | superaddere plura parantem] Gesnerus, Epithalamium, 54⁴⁶ || 28 heroum fremitus] *cf.* Pieczkonides, 458⁴⁷ || 29 nullaque iam] SIL. 17, 220 | ferri corusci] *cf.* STAT. Theb. 4, 9 | ferri retinens vagina] *cf.* OV. fast. 4, 929 | ferri corusci] Scheuchzer p. 409 (Opp. C. 209)⁴⁸ | retinens vagina] Heyne, p. 84 (PIND. N. 10, 6)⁴⁹ || 30 astra ferit] CLAUD. 26, 341 | astra ferit clamor] Becanus, 1, 24⁵⁰ *cf.* VERG. Aen. 2, 488 || 31 moriamur] *cf.* Thuróczy, 250, 937, 14–15;⁵¹ Hansiz, 1, 735⁵² | mora nulla] IUV. 12, 111; OV. met. 1, 167; *al.* || 32–34 *cf.*

Christum praecesserunt. Ita S. Athanasius, lib. *De incarnat. Verbi*, cap. 1. Vides ergo ut parvulus hic ab utero, imo ante uterum, spoliare et praedare coeperit. Cornelius Cornelii a Lapide, Commentaria in Isaiam prophetam, cap. 8, vers. 4 = Id., Commentaria in quatuor prophetas maiores, Venetiis, Ex Typographia Balleoniana, 1741. 98.

⁴³ Parcite aureum mortalium par, Maria et Joseph, parvulus hic datus est nobis, filius natus est nobis... parvulus hic datus est vobis, si filius natus est vobis ... At hem! Parvulus hic Dominus noster est ... Parvulus hic pater est ... Parvulus hic magister est. Joannes Foresius, Allocutiones oratoriae, Vienna, Cosmerovius, 1679. 18, 23, 49, 50.

⁴⁴ Divinam gremio molem complexa tenebat. Antonius Chanut, Praecipua septem Augustissimae Virginis Mariae mysteria, I, Toulouse, Bosc, 1650, poema III, l. 24, p. 19; Parnassus Societatis Iesu: hoc est, poemata patrum Societatis, quae in Belgio, Gallia, Germania, Hispania, Italia, Polonia, etc. vel hactenus excusa sunt, vel recens elucubrata nunc primum evulgantur: studiose conquisita, accurate recensita, et in aliquot classes visa, Frankfurt, Schönwetter, 1654. 196.

⁴⁵ Hunc amor, hunc pax ipsa locum statuere quieti, / hunc legit fidei vincula castus Hymen, / castus Hymen, Hymenaeus, Hymen; age fistula, Hymenque / dic et Hymen; gaudet saepe iteratus Hymen. Giovanni Gioviano Pontano, Epithalamium in nuptiis Aureliae filiae. De amore coniugali [am. coniug.], lib. 3, carm. 3, ll. 65–68 = Uó, Poesie latine: Scelta, a cura di Liliana Monti Sabia, introd. Francesco Arnaldi, Milano–Napoli, Ricciardi, 1964 (Poeti latini del Quattrocento), tom. 1., p. 198; *cf.* "Rursus et inciet vincula castus Hymen." Giovanni Gioviano Pontano, Ad Uxorem. De amore coniugali [am. coniug.] lib. 1, carm. 6, l. 70. l. 70 = *Ibid.*, p. 150.

⁴⁶ Superaddere plura parabat / diva potens Cypri... Ioannes Matthias Gesnerus, Epithalamium Theophilo Sigefrido Bayero scriptum, ll. 54–55 = Recentiorum poetarum Germanorum carmina latina selectiora, ed. M. Ioannes Tobias Roenickius, tom. II, Helmstadtii, Drimbornius, 1751. 120.

⁴⁷ Quis fremitus circa heroum? Michael Pieczkonides, De bello turcico, l. 458 = Id., Classicum adversus bellum Turcicum, Fribergae, Hoffman, 1597, C/4/b.

⁴⁸ Qui fit, ut intrepidus acies nunquamque retortis / Luminibus videat densatas milite multo, / Nec timeat fulgorem aeris, ferrique corusci? Oppianus, Cynegetica, l. 209, trl. Johann Jacob Scheuchzer, Jobi physica sacra, Oder Hiobs Natur-Wissenschaft, vergliechen mit der Heutigen, Zürich, Bodmer, 1721. 409.

⁴⁹ Hypermnestra... / sola in vagina retinens gladium. Pindarus, Carmina cum lectionis varietate, cur. Christian Gottlob Heyne, Gottingae, Dieterich, 1773, p. 84 (Pindarus, Nemea, 10, 6).

⁵⁰ Guilielmus Becanus, Idyllia sacra, Idyllium 1: Josephus, l. 24 = Sidronii Hosschii e Societate Jesu Elegiarum libri sex, item Guilielmi Becani ex eadem Societate Idyllia et Elegiae, Norimbergae, Weber, 1755. 272.

⁵¹ Nonne Christus mortuus est pro nobis, et nosquoque moriamur pro illo. Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum, I: Textus, edd. Elisabeth Galántai, Julius Kristó, Bp., Akadémiai, 1985 (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, ser. nova, tom. 7), cap. 250, § 937, ll. 14–15, p. 269.

⁵² "...in milite praesertim, quem duxit, quid amore posset, ostensum est: id erat eius fatum, ut quamvis a seculi negotiis alienissimus uni Deo et Ecclesiis sibi creditis vacare ardentissime cuperet, tamen iterum

HOM. Od. 3, 221--222 || 32 nivium floccos] Horváth, Institutiones, 439⁵³ al. | densae grandinis] AUSON. 146, 7 | grandinis iras] SIL. 12, 610 || 33 a tergo incumbens] Pray, Annales, 2, 4, 244;⁵⁴ cf. SIL. 12, 192 | Hungara virtus] Lehotzky, 34, 3⁵⁵ || 34 late excita] SIL. 16, 265 | excita ruit] cf. VERG. Aen. 3, 676 | rapit omnia secum] cf. VERG. Aen. 2, 675 | rapit omnia] LUCAN. 7, 487; 9, 543 | omnia secum] OV. epist. 15, 135; LUCAN. 7, 654; 10, 461; PETRON. 123, 1; SIL. 8, 333; VERG. georg. 3, 343; Aen. 11, 550 || 35 donec videret] VULG. Ion. 4, 5 | stare tropaea] Broukhusius, 51⁵⁶ || 36 in fronte coronam] DRAC. Romul. 10, 513 || 37 species obiecta] vide 1-2. | gens inclita] VULG. deut. 4, 8; SIL. 4, 495 || 37-38 praestans ingenio] AMM. 29, 1, 43; cf. QUINT. inst. 12, 10, 6 | praestans ingenio, fidens animis cf. SERV. Aen. 2, 61 || 38 fidens animis] cf. VERG. Aen. 2, 61 | tellure beata] cf. STAT. silv. 2, 7, 24 || 39 maioribus ortos] HOR. sat. 1, 6, 10 || 40 patriae virtutis imago] SIL. 1, 185 || 40-41 imago fixa cf. COD. Iust. 5, 37, 22, 3 | imago oculis haerens] cf. OV. Pont. 1, 9, 8 | fixa oculis haerens] cf. PROP. 1, 3, 19 || 41 oculis haerens] VERG. Aen. 1, 717-8; SIL. 12, 518 | stimulos sub pectore versat] VERG. Aen. 6, 101 || 41-42 stimulos invidiae] SIL. 7, 512 || 42 nobilis invidiae] Sergardius, 417, 24⁵⁷ || 43 fera bella] SIL. 7, 472; OV. met. 7, 212; al. | bella tument] OV. epist. 7, 121 || 44 propitiam fortunam] VAL. MAX. 1, 8ext, 4; SERV. Aen. 2, 388 | propitiam nactus fortunam] Aldenbrück, 97⁵⁸ | fulminat hostis] Mariosa, 43⁵⁹ ||

atque iterum cogeretur Imperatorem agere ea potissimum gratia, quod ab exercitu tantopere amatur. Eamus, inquebant et nos, et moriamur pro Deo, rege et archiduce nostro." Marcus Hansizius S. J., Germania sacra, tom. 1: Metropolis Lauriacensis cum episcopatu Pataviensi chronologice proposita, Augustae Vindelicorum, Schlüter et Happach, 1727. 735.

⁵³ Nivium ergo floccus unicus est innumeris concretus esse observatur lamellis... in maiores nivium floccos concretas ... Joannes Baptista Horváth, Institutiones physicae..., Augsburg, 1780⁴, p. 439.

⁵⁴ Pippus cum XIV. equitum millibus in Forum Iulii delatus, ad Lipientiam amnem Venetorum copias obviam habuit, quem ubi simulato recta in hostem assultu, alibi reperto vado, traicisset, ex improviso ignaris a tergo incumbens partim in flumen, partim in fugam impulit. Georgius Pray, Annales regum Hungariae..., pars 2, Vindobonae, Trattner, 1764, lib. 4, p. 244.

⁵⁵ En vos Pannoniae Cives, audistis, in oris / Quid niteat vestris; Martis an Artis honos? / Facta docent Heroas; sed et altius Hungara virtus / Emicat; et Doctos, Fortibus esse licet. Andreas Lehotzky, Stemmatographia nobilium familiarum Regni Hungariae, II, Posenii, Weber, 1796, p. 37, l. 3.

⁵⁶ Non aliter, quam si veteres delatus ad Argos / Graiorum aspiceres ingentia stare tropaea. Ianus Broukhusius, Sermo ad Adrianum Kieboomium, l. 51 = Id, Poemata, ed. David Hoogstratanus, Amstelaedami, Halma, 1711, p. 447.

⁵⁷ Quod si loquacem cedat arundinem / Zeuxis precanti, Virgine parietem / implere gestit mentis ardor / nobilis invidiae tropaeum / facturus almae Solis adorea. Ludovicus Sergardius, Ad triumphantem Virginem . . . Ode, l. 24 = Uó, Satyrae, vol. 3, Lucae, Bonsignorius, 1783. 417.

⁵⁸ Alcides Cacum latronem famosum, quem Virgilius semiferum ac semihominem appellat, ore bovis instar proiecto flammam ac fumum <97> exserta lingua evomentem, dum ferro flammaque totam late viciniam vastaret, occidens sculpirur; quod et ita Severinus bono communi rei publicae consulens hostes publicos armis domitos a suis et vicinorum praediis arciuit, fortunam ideo nactus propitiam, in vita cumulat opibus, stabilem autem felicitatem per indolentiam, post mortem vitae mortalis exutus exuviis. Augustinus Aldenbrück, De religione antiquorum ubiorum, Coloniae Augustae Agrippinensium, 1749. 97.

⁵⁹ Buda, tuos circum colles iam fulminat hostis / Barbarus, Ottomanos aspice, Buda, duces, / Classica pulsa sonant, miscet fera praelia Mavors. / Vincimur: Hungarico sanguine sordet humus. Iacobus

45 ad antiquam virtutem animosque virilis] *cf.* VERG. Aen. 3, 342 | animosque fideles] *cf.* CIC. Marcell. 14 || 46 respicit princeps] *cf.* MANIL. 1, 263–4; || 46–47 quo mitior alter non fuit, aut aequi servantior] Mosantius, 23–24⁶⁰ || 48 ore animoque ferens] Erasmus, 12, 4⁶¹ | primusque nepotum] *cf.* OV. met. 1, 659 || 49 pignus amoris] VERG. 5, 538; 572; STAT. silv. 3, 2, 81; *al.* || 50 diu incolumem] *cf.* PLAUT. Truc. 169 | incolumem habendum] *cf.* CIC. Phil. 5, 39 || 51 castis complexibus] AUG. civ. 4, 8 || 51–52 inter caelicolas] PETRON. 126 | inter caelicolas tenet] *cf.* Stobaeus, 202, 16⁶² || 52 ore referret] VERG. Aen. 4, 329 || 53 mox alium] NEMES. cyn. 149 | propriumque dicavit] VERG. Aen. 1, 73 || 54 excelsi animi] CIC. off. 1, 15; 1, 81; 3, 24, 6 | norma iuventae] Tolosanus, 25⁶³ || 55 ille igitur princeps] CURT. 6, 10, 22 | magnae Theresae] Mar. Ther, 2;⁶⁴ Laiminger, 2;⁶⁵ *al.* || 56–57 artis in rebus] OV. Pont. 3, 2, 25; FLOR. 1, 22, 31; *al.* || 57 meminisse cupit] Curtius, 8⁶⁶ | laudis avitae] LAUS Pis. 33 || 58 naturae munere] PLIN. nat. 25, 19; APUL. apol. 40 || 58–59 tantas opes] STAT. silv. 5, 1, 231 || 59 iactet opes] Seidelius, 4⁶⁷; *cf.* SEN. dial. 7, 23, 3 | laeta Ceres] OV. Fast. 4, 407 || 59–60 Lyaei dona] SIL. 13, 416 || 60 armenti numerus] *cf.* TAC. Germ. 21 | cultus equorum] NEMES. cyn. 239 || 61 robor selecta virum] *cf.* LIV. 7, 7, 4 || 61–62 devotaque Marti pectora] *cf.* HOR. carm. 4, 14, 18 || 64 veheret sonipes] *cf.* LUCAN. 7, 723–4; STAT. Theb. 4, 136;

Mariosa, De laudibus Mariae Theresiae... Epistola, l. 43. = Monumentum inaugurationis regiae universitatis Budensis, Budae, Regia Universitas, 1780. 5.

⁶⁰ Progenies Carlus, patriae spes una labantis / et verae pietatis amans, quo mitior alter / nec fuit Anglorum princeps servantior aequi. Iacobus Mosantius Brionius, Funesti casus, potentissimi Magnae Britanniae regis per carnificis manum per carnificis manum infami parricidio trucidati extemporalis deploratio, ll. 23–24 = Id, Poemata, Cadomus, Cavelier, 1663. 77.

⁶¹ Isbrandum referens ore animoque patrem. Desiderius Erasmus, In filiam Bekae, quod sonat rivum lingua nostrate, l. 4 = Id., Poems, trl. Clarence H. Miller, ed. annot. Harry Vredeveld, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 1993. 58.

⁶² Inter caelicolas tenet valetque. Kilianus Stobaeus, Opuscula, in quibus petrefactorum, numismatum et antiquitatum historia illustratur, Dantisci [Gdańsk], Knochius, 1752, p. 202, l. 16.

⁶³ Nec tibi Gregorius studiosae norma iuventae / utque aevo Vaxis, sic gravis arte, deest. Johannes Matthaes Tolosanus, Ad Cadurcum de M. Chavveto praeside Tolosano, l. 25 = Carmina illustrium poetarum Italarum, tom. 9, ed. Giovanni Gaetano Bottari, Florentiae, Joannes Caietanus Tartinius-Sanctis Franchius, 1722. 338.

⁶⁴ Reginae auspiciis superi sua munera spondent / spondet et haec Belgis Magna Theresa suis. [Incogn.], Mariae Theresiae regimine suo Belgis abundantiam redditurae, l. 2 = Staats-Relation derer neuesten Europäischen Nachrichten und Begebenheiten auf das Jahr 1749: ein historisches Journal, Monath Aprilis 1749. 59.

⁶⁵ Omnia haec possit, quae nec potuere parentes / regina Austriaci Magna Theresa soli. Carolus Josephus Laiminger, Aliud de eodem [novo Palatio Academico Viennensi], l. 2 = Id., Analecta poetica..., Viennae, Kurzböck, 1770. 52.

⁶⁶ En pietas, en prisca fides, quae principis ira / dulcior offensae non meminisse cupit. Lancinius Curtius [Curti, Lanzino], Ad Lodovici Sphortiam nomine Pelioiae absoluti, ll. 7–8 = Id., Epigrammata, Mediolani, de Valle, 1521, p. 29/v.

⁶⁷ Alcinoi curis respondet pomifer ortus: / aspicias, ut vernas undique iactet opes. Ioannes Baptista Seidelius, Ingratus inter homines locum non meretur, l. 4 = Collectio poetarum elegiacorum stilo et sapore Ovidiano scribentium, ed. Carolus Michaeler, Vindobonae, Kurzbek, 1789. 116.

Aubert, 467⁶⁸ | staret pugna] STAT. Theb. 9, 469 || 65 ergo agite] VERG. Aen. 3, 114; 5, 58 | priscae memores virtutis] cf. SALL. Catil. 58, 12; 60, 3; Iug. 49, 2; | priscae virtutis] Heünisch, *tit. et passim*⁶⁹ || 67 generosa iuventus] EPICED. Drusi 207 || 69 communisque salus] CAES. Gall. 2, 5, 2; | iturum in saecula nomen] Jortin, 14⁷⁰ || 70 asserta lacertis] Barlaeus, 202⁷¹ ||

(Michael Denis: Buzdítás a nemes magyar nemzethez

Miféle álomkép támad fel előttem az éj barátságos csöndjében, szívemet, amely hosszú ideje elszokott az Aóniaiak [a Múzsák] iránti szerelemtől, ismét énekre készíti? Visszatér elmúlt gyermekkorom. Háborúkat, szörnyű háborúkat indítanak a nemzetek. Az Istertől lefelé hozott, hadijelvényektől ragyogó seregek porfellegetket keltenek, sűrű rendekben haladnak, sebesen járnak útjukat. Felharsannak a kürtök. A harcmezőket patazaj veri. Ott azonban, ahol Pannónia határain a fényes tetejű Pisonia [Pozsony] emelkedik, ezrek között szemlélem a magasban, a trónon, főurak koszorújával övezve a császári ősök leszármazottját, megannyi rá hagyott ország örökösét, ifjúsága első virágjában, Károly lányát, az apjához méltó Teréziát, istennőhöz hasonló ábrázatát – ám arcának szépségét felhők borítják, s fénylő szemét kegyes könnyek zavarják meg.

– Kiváló nemzet, ki sem lelke, sem karja erejében nem maradsz el senkitől! Én, Károly lánya menekülök hozzád, vágyom karjaidba – így szólt – hősök, pannóniaiak, védjétek meg uralkodókat! Lássatok engem: legyőzött immár a sors. Mindenfelől ellenségtől szorongatva a ti szabályotokba, a ti hűségetekbe vetem bizalmam. S nem is egyedül én, velem együtt ez a kisdéd (ölebe szorítva tartotta a fiút), ez a kisdéd, e királyi vér, a tiszta nász általatos elfogadott szülötte. Ha a ti erőtök nem ragad ki a vészből, kire maradok én, az anya, s szülöttem?

Miközben mutatta kicsinyét, s még sok mással akarta tetézni mindezt, megakadályozta a hősök zsvivaja s a fenyegető könnyek, s az, hogy a kardhüvely már nem tudta visszatartani a tündöklő vasat. A csillagokig hatolt a kiáltás – egyetlen hang szólt: haljunk királyunkért, Teréziáért! Egyből, úgy, ahogy a Notus [a déli szél] hópelyheket vagy sűrű mennydörgés haragját zúdítja le, mikor hátulról lecsap, a magyar virtus szertesét felszítva felindult, mindenkit felemelt és magával ragadott, míg nem látta a megdöbbsent Rajna partján állni saját diadalának jeleit.

Ez a kép támadt fel előttem. Ó, pannonok, kiváló, tehetségben kiemelkedő, bátorságában bízó, boldog földön élő nemzet! Hát örvendetek-e annak, hogy ezektől

⁶⁸ Magistrum... insignis vehit sonipes. René Aubert de Vertot, *Histoire des chevaliers hospitaliers de S. Jean de Jerusalem*, vol. 5, Paris, Rollin etc., 1726. 467.

⁶⁹ Hugo Franciscus Xaverius de Heünisch, *Magno a De propugnata Ignatio, priscae virtutis reique litterariae instauratori panegyricus*, Viennae, Voigt, 1712, titulus et passim.

⁷⁰ Tibi praescia Musa futuri / fatorum pandit decreta urgetque volentem / grande decus spondens et iturum in saecula nomen. [John Jortin], *Ad Georgium II.*, l. 14 = [Id.], *Lusus poetici*, Londini, Bowyer, 1748. 44.

⁷¹ Respublica vestra / stat defensa manu, vestris asserta lacertis. Caspar Barlaeus, *Rheno-Berca capta, federatorum ordinum auspiciis, duce belli illustrissimo, & invictissimo principe, Frederico Henrico, Arausionensium principe*, etc., l. 202 = Id., *Poemata*, I: Heroica, Amstelodami, Blaeu, 1645⁴, 281.

az ősöktől származtok? Hát az ősök virtusának képe, amely folyton szemetek előtt lebeg, sarkall-e nemes irigységre szívetek mélyén, s e hasonló merészségre gyújt-e benneteket? Ím, ismét vad harc fenyeget, ím, megint az Ister partján szórja mennyköveit egy jó szerencsére lelt ellenség. Megint a régi virtusra, a hív lelkekre figyelmeztet Magyarország fejedelme, akinél senki más nem volt szelídebb vagy méltányosabb. Ő hordozza Teréziát, a nagyanyát arcán és lelkében, s ő a legidősebb unoka, aki testvérét nektek mint a szeretet zálogát átadta, s remélte, hogy sokáig sértetlenül megtartja. Ám mivel őt te, Imre, tartod immár az égilakók közt tiszta ölelésben, hamarosan átadta másik testvérét, és maga képében felajánlotta a magasztos lelkű Józsefet, az ifjúság mintaképét; őt tehát a fejedelem, Ferenc, aki Terézia nagyszerű példája szerint Magyarország erejére figyelmeztet, és a szorongatásban azt kívánja, emlékezzetek ősi dicsőségekre.

Van-e nép, amely annyi természet adta jóval dicsekedik? Micsoda vidám Ceressel, Lyaeus milyen bőkezű ajándékával, a nyájak milyen sokaságával, milyen lovak nevelésével, a férfiak milyen válogatott erejével és Mars dolgában buzgó szívével; mily sokféle ellenségen mily sokszor arattatok diadalt az ausztriaiak vagy a bátor csehek között, akár paripák hordoztak, akár gyalogos harcban! Rajta hát, s emlékezve régi érenyeitekre, harcra fel, míg a haza és a fejedelem hív, harcra emeljétek karotok önként, férfiak! Induljon sietve a nemes ifjúság oda, ahova buzgó királyának szeretete, a szép kaland, a közző, s a századokig tartó hírnév hívja őt! A magyar kar ereje tartotta meg egykor a nagyanya fenségét, tartsa meg most az unokáét.)

II.

An die Ungarische Nation. Aus dem lateinischen des Herrn Hofrath Denis übersetzt von Franz von Säulenfeld.

Vorerinnerung des Übersetzers

Ich habe das schöne Gedicht des Herrn Hofrath Denis: *Protrepticon inclitae Nationi Hungaricae* frey übersetzt, doch ohne mich vom Geiste des Verfassers zu entfernen. Der den verschiedenen Genius der lateinischen und deutschen Sprache kennt, wird nicht leugnen, daß eine strenge schulgerechte Übersetzung sehr übel angebracht wäre. Es ist ohnehin bekannt, daß der Geist der Urschrift fast gar nicht erkannt wird, wenn man zu wörtlich übersetzt, und daß oft dasjenige, was in der Urschrift eigenthümliche Sprachschönheit ist, in der wörtlichen Übersetzung sogar lächerlich wird.

Der Enthusiasmus, welcher die Ungarische Nation im Krieg von 1740. begeisterte, ist gewiß ein erhabnes Muster jedes seinen guten Fürsten wahrhaft liebenden Volkes.

Der denkende Beobachter der Begebenheiten in der Geschichte der ältesten bis auf die gegenwärtigen Zeiten kennt die Klippen, an welchen die Wohlfahrt der berühmtesten Reiche scheiterte. Muß er sich nicht höchst glücklich preisen, unter dem sanften Scepter eines gerechten Monarchen zu leben? Welcher unbefangne, biedre Österreicher wird in diesen Worten nicht seinen Franz erkennen, der seinen Ruhm nicht im falschen Schimmer, sondern in der reinen Quelle aller wahren Größe, in der von der Weisheit geleiteten Güte findet?

Welche Erscheinung stellt sich mir dar, mitten in friedlicher Stille der Nacht! Es ertöne mein schon lang von mir verlaßnes Saitenspiel! Völker traten wider einander in den schrecklichsten Kampf: es erhoben sich an der Donau Wolken von Staub; Kriegsschaaren in gedrängten Reihen, mit blitzenden Waffen, strömten wild einher; es schmetterte die Kriegstrommete; unzählige Roffe stampften mit ihren Hufen die Felder. – Aber da, wo an den Grenzen Pannoniens Preßburg sein ruhmvolles Haupt erhebt, seh' ich mitten unter Tausenden auf erhabenem Thron, von den Großen des Reichs umgeben, sie die Tochter so vieler Kaiser, die Erbin berühmter Reiche, in der Blüthe der Jugend, Karls Tochter, Theresia, ihres großen Vaters so würdig! Ihr Antlitz ähnlich einer Göttin, aber Traurigkeit umwölkt die edle Stirne, eine fromme Thräne glänzt in ihrem sanften Auge. Edles Volk! Volk, das keinem an Hochgefühl und Tapferkeit weicht, zu dir kommt Karls Tochter, deinen Arm verlang' ich; Helden Pannoniens, vertheidigt eure Königin! Ihr seht, wie sehr sich mein feindseliges Schicksal erhebt. Ringsumher von meinen Feinden bedrängt hoff' ich Alles von eurem Schwert, von eurer Treue; und nicht allein ich, mit mir dieser Kleine (Sie hielt den Knaben auf dem Schooß in ihre Mutterarmen) dieser Kleine, das Blut eurer Könige, das ehliche Pfand keuscher Liebe, euch anvertraut! Wenn eure Macht uns den Gefahren nicht entreißt, wem soll Mutter und Kind überlassen seyn? So sprach sie. Voll Rührung hebt sie den Knaben, zeigt ihn, will noch sprechen –

– Aber es ist zuviel! Die Edelmüthigen ertragen nicht länger die erschütternde Scene, eine allgemeine Bewegung, es pocht das Herz in der schwellenden Heldenbrust, es träufeln Thränen vom Auge des Jünglings, und von der grauen Wimper des Alten – Thränen, die dem übermüthigen Feind Tod und Verderben verkündigen – mit einem Zug fahren die blitzenden Schwerter klirrend aus der Scheide, und es ertönt nur eine Stimme bis an die Wolken: Laßt uns für unsern König Theresia sterben! – Kein Verzug schwächte die hohe Empfindung, denn so, wie der Südwind die unübersehbare flüchtende Menge der Schneeflocken oder des erzürnten Hagels vor sich hinjagt, so stürzt von allen Seiten die Tapferkeit der Ungarn wie ein unaufhaltbarer Strom daher und reißt Alles mit sich fort, bis sie sehen ihre Trophäen am erstanunten Rhein, und gesichert die Krone auf dem Haupte er Erbin Karls.

Dieses Gemälde stand vor meiner Phantasie. – Berühmtes Volk, reich an Geist und treuem Muth, Bewohner glückseliger Gefilde, Ungarn! Frohlockt Ihr nicht, von solchen Vorfahren zu stammen? Reizt Euch nicht das Bild vaterländischer

Tugend vor Euren Augen aufgestellt? Fühlt Ihr nicht in Eurer Brust die Stacheln des edlen Wetteifers? Erhitzt es Euch nicht zu ähnlichen Großthaten? Seht! es wogt wieder eine tobende Kriegsfluth einher, es blitzt wieder am Gestade des Ister ein vom Glück begünstigter Feind: es sieht wieder ein König Ungarns auf Eure alte Tapferkeit und Treue; gütiger und gerechter war keiner als dieser König; er ist von Antlitz und Gemüth das Ebenbild Theresiens, der erste ihrer Enkel; Er ists, der Euch als das Unterpfind seiner Liebe den Bruder gab, der hoffte, das Ihr ihn lange besitzen würdet; allein, weil Du, unvergeßlicher Prinz, schon itzt in den seligen Gefilden bist, wo Dich die himmlischen umarmen, so ließ alsobald Franz den andern Bruder von sich, an Herz wie an Gestalt Ihm so ähnlich! Gänzlich weicht' Er Euch Josephen, den Jüngling voll Geistesgröße, das Muster des Jugend. Dieser König also sieht, nach dem Beyspiel der großen Theresia, auf Ungarns Macht, und wünscht, daß Ihr bey dem widrigen Geschick eingedenk seydet Eures alten Ruhmes. Denn welches Volk kann sich rühmen, durch die Hand der Natur größere Vortheile zu besitzen? Ceres frohlockt, auf Euren Gefilden ihren Reichthum zu sehen; es frohlockt der Gott des Weines, mit Euren Trauben bekränzt. Welche Menge Eurer Heerden, welche Zucht Eurer Roffe, an deren muthigem Ungestüm man ihr Land erkennt; welche Auswahl von Männern, echte Söhne des Kriegsgottes! Wie oft habt Ihr nicht über die verschiedensten Feinde, neben Oesterreichs und Böhmens tapfern Kriegern, im Kampf zu Fuß und zu Pferde, triumphirt! Wohlan denn, Männer! eingedenk Eurer alten Tapferkeit biethet aus eignem Trieb, da Vaterland und Fürst Euch ruft, Eure Hände zum sieggewohnten Kampf! Es eile die edelmüthige Jugend dahin, wohin die Liebe für den König, die Gefahr, die edeln Seelen so schön ist, das allgemeine Wohl, und ein unsterblicher Name sie ruft! Durch Ungarns Kraft wurde einst die Majestät Theresiens beschützt, sie vertheidige nun auch die des Enkels!

(A magyar nemzethez. Denis udvari tanácsos úr latin nyelvű munkájából Franz von Säulenfeld fordításában)

A fordító előzetes megjegyzése

Denis udvari tanácsos Buzdítás a nemes magyar nemzethezcímű szép költeményét szabadon fordítottam ugyan, ám a szerző szellemétől nem tértem el. Aki tisztában van a latin és a német nyelv eltérő géniuszával, beláthatja, hogy az iskolásan szoros fordítás igen kevésbé lett volna helyénvaló. Egyébként is tudvalevő, hogy túlságosan szó szerinti fordításban az eredeti írás szelleme szinte felismerhetetlenné válik, valamint hogy szó szerinti fordításban gyakorta még az is nevetségessé válik, ami az eredetiben igazi nyelvi szépség volt.

Az a lelkesedés, amely a magyar nemzetet az 1740-es háborúban áthatotta, bizonyára fenséges példakép minden egyes nép számára, amely jó fejedelmét igazán szereti.

Aki gondolkodva szemléli a történelmi eseményeket a legrégebbi koroktól egészen a jelenkorig, ismeri azokat a szirteket, amelyeken a leghíresebb jóléte szétzúródott. Nem kell-e felettébb szerencsésnek tartania magát, hogy egy igazságos uralkodó szelíd jogara alatt él? Van-e elfogulatlan, derék osztrák, aki e szavak olvastán ne az ő Ferencére gondolna, aki a dicsőséget nem hamis csillogásban, hanem minden valódi nagyság tiszta forrásában, a bölcsesség által vezérelt jóságban látja meg?

Miféle jelenés kél előttem az éjszaka békés csendjében! Mintha rég elhagyott lantom szólna újra! Népek törnek egymásra rettenetes harcban: a Dunánál porfellegek szállnak fel; seregek sűrű sorai rontanak vadul egymásnak villogó fegyverekkel; harci kürtök harsognak; számtalan paripa patája dobog a mezőn. – Am amott, Pannónia határán, ahol a híres Pozsony emeli magasba hírneves fejét, látom ezrek között, fenséges trónon, az ország nagyjai körében annyi császár lányutódát, híres birodalmak örökösét, ifjúsága virágjában, Károly lányát, Teréziát, aki oly méltó nagy apjához! Arca istennőéhez hasonló, ám szomorúság felhőzi nemes homlokát; jámborság könnye csillog szelíd szemében. Nemes nép! Nép, aki lelkesedésben és bátorságban senki mögött nem marad el, hozzád jó Károly lánya, a te karodra van szükségem; Pannónia hősei, védjétek meg királynőtöket! Látjátok, miként tornyosult fölém ellenséges végzetem. Hogy köröskörül fenyeget az ellenség, minden reményem kardotokba, hűségetekbe vetem; s nem csupán én, velem együtt ez a kisdéd (anyai karjával átölelve tartja ölében a fiút), ez a kisdéd, királyaitok vére, a tiszta szerelem rátok bízott törvényes záloga! Ha a ti erőtök nem ragadja ki a veszélyből, kire hagyja magát az anya és a gyermek? Így szólott ő. Megindultan fel emeli, mutatja a fiút, szólni kíván még – de túl sok ez immár! A nemes lelkek nem viselik el tovább a megrázó látványt, általános a felzúdulás, dobban a szív a dagadó hősi kebelben, könny csordul az ifjak szeméből és a vének ősz pillájáról – könny, amely halált és pusztulást hirdet a kevély ellenség számára --- a kardok villogva, egy húzásra kerülnek ki a hüvelyükből, s csak egyetlen hang harsan, fel egészen a felhőkig: haljunk meg királynőnkért, Teréziáért! – a magasztos érzést nem lankasztotta halogatás, mert amiként a déli szél hajtja a hópolyhek átláthatatlan, futó tömegét vagy a dühödt jégesőt, úgy támadt fel mindenfelől a magyarok bátorsága, mint feltartóztathatatlan áradat, és mindent magával sodort, míg csak ott nem látták diadaljeleiket a megdőbbent Rajna mentén, s a koronát biztosan ülni Károly örökösének fején.

Ez a kép állt festve képzeletem előtt. – Híres, szellemben és hű lelkekben bővelkedő nép, áldott vidék lakója, magyarok! Nem örülvendeztek-e, hogy ilyen ösöktől származtok? Nem indít-e fel benneteket a honi erény elétek állított képe? Nem érzitek-e, miként ösztökéli kebleteket a nemes verseny vágya? Nem hevít-e benneteket hasonló nagy tettekre? Nézzétek! Háború tomboló dühe árad felétek megint, a Duna partján megint szerencse kegyelte ellenség szórja villámait: megint egy magyar király reméli bátorságotokat és hűségeteket; e királynál senki nem volt jóságosabb és igazságosabb; arcára és lelkületére Terézia képmása ő, unokái közt

az első; ő az, aki testvérét adta nektek szeretetének zálogául, s remélte, hogy sokáig éltek majd vele; ám mivel te, felejthetetlen herceg, immár az égi tájakon vagy, ahol a mennybeliek zárnak karjaikba, Ferenc hamarosan megvált másik testvérétől, aki ki szívben és alakban oly hasonló őhozzá! Nektek áldozta mindenben ő Józsefet, az egészen nagy lelkű ifjút, az ifjúság mintaképét. A nagy Terézia példájára tehát ez a király is Magyarország erejére tekint, s azt kívánja, hogy a kedvezőtlen sorsban emlékezzetek régi dicsőségekre. Hisz mely nép büszkélkedhet azzal, hogy a természet kezéből nagyobb részt kapott birtokául? Ceres örvend, amikor tájaitokon láthatja gazdagságát; örvend a bor istene, akit a ti szőlőtök koszorúz. Milyen rengeteg csordátok van, micsoda jól tenyésztett paripáitok; merész szilajságukról ismerzik meg földetek; micsoda válogatott férfiak, valóságos hadistenfiak! Milyen gyakran arattatok a legkülönbébb ellenségekkel szemben, Ausztria és Csehország vitéz harcosai oldalán, gyalogos és lovas harcban milyen sok diadalt arattatok a legkülönbébb ellenségeken! Rajta hát, férfiak! régi vitézségetek emlékezte önmagában győzedelmes harcra kész, amikor a haza és a fejedelem szólít titeket, karotokat a győzedelmes harcra! Siessen a nemes szívű ifjúság oda, arra siet, ahová a király szeretete, a nemes lélek számára oly kedves veszély, a közjő, és a halhatatlan hírnév hívja! Magyarország ereje egykor megmentette meg Terézia fenségét, védje meg most az unokáét is!

RÖVIDÍTÉSEK

OSZK App. Hung. Országos Széchényi Könyvtár, Apponyi Hungarica
PEK TGYO KK Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár

FORRÁSOK

- DENIS 1784 DENIS, Michael: *Ossians und Sineds Lieder*. 1–6. Band. Wien, Gedruckt und verlegt bey Cristian Friedrich Wappler, Kais. Kön. Priv. Buchhändler und Buchdrucker, 1784.
- DENIS 1796a M. D. [DENIS, Michael]: *Protrepticon inclitae nationi Hungaricae*. Bécs, [S. n.], [1796]
Jelzetek: PEK TGYO KK, NN.II.30/6; OSZK, App. Hung. V. 2917.
- DENIS 1796b M.* D.* [DENIS, Michael]: *Protreptikonja magyarul*. Ford. MÉREI Sándor. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály¹ betűivel, 1796.
- DENIS 1796c DENIS Mihály [M. D., Michael Denis]: *Protrepticon inclitae nationi Hungaricae*. *Magyar Hírmondó*, 1796/21., szeptember 9. 343–344.
- DENIS 1796d DENIS, Michael: *Protreptikon*. Ford. MÉREI Sándor. *Magyar Hírmondó*, 1796/41., november 18. 644–648.
- DENIS 1797a DENIS, Michael: *Lesefrüchte*. I–II. Wien, Gedruckt für Franz Joseph Rötzel, bey Ignaz Alberti's Witwe, 1797.

- DENIS 1797b D[ENIS], M[ichael]: Protrepticon inclitae nationi Hungaricae. *Journal der Religion, Wahrheit und Litteratur*, 1. (1797), 306–309. (latin), 309–312. (Leonhard GOTTLIEB német fordítása)
- DENIS 1797c D[ENIS], M[ichael]: Protrepticon inclitae nationi Hungaricae, *Efemeridi letterarie di Roma*, 26. (1797), 31–32.
- DENIS 1800 DENIS, Michael: Fatum societatis Jesu, carmen in scriptis posthumis... repertum. Vindobonae, [S.n.] 1800.
- DENIS 1812 DENIS, Michael: Elegia threnodica in laudem Societatis Jesu... Hungarice reddita a Carolo Döme. Posenii, Typis viduae et hered. Belnay, 1812.
Jelzet: PEK TGYO KK Sz.P.VII.6/23.
- DENIS 1823a DENIS, Michael: Elegia threnodica in laudem Societatis Jesu 1800. Strigoni, Typis Josephi Beimel, 1823.
Jelzet: PEK TGYO KK OO.VI.41/12.
- DENIS 1823b DENISZ Mihály: Alagyája a Jesuiták ditséretére 1800dik esztendőben. Ford.: DÖME Károly. Esztergamban, Nyomtatott Beimel Jó'sefnél, 1823.
Jelzet: PEK TGYO KK OO.IV.2/10; OO.VI.41/13.
- DENIS 1823c DENIS, Michael: Elegie zum Lobe der Jesuiten aus dem lateinischen des Michaël Denis im Jahr 1800. Übersetzt von Johann v. SÓBER. Gran, Gedruckt bey Joseph Beimel, 1823.
Jelzet: PEK TGYO KK OO.VI.41/14.
- CSOKONAI 1796 CSOKONAI Mihály: Látás. Írta Deák nyelven Udv[ari] Tanácsos Denisz Úr. Németre fordította Säulenfeld Úr. In: CSOKONAI Mihály: *Diétai Magyar Múzsza*. Pozsonyban, Wéber Simon Péter betűivel, 1796. 58–64.
- CSOKONAI 1805 CSOKONAI Vitéz Mihály: Látás. In: CSOKONAI Vitéz Mihály: *Alkalmatosságra írt versek*. Nagyvárad, Máramarosi Gottlieb Antalnál, 1805. 81–89.
- FÁBIÁN 1833 FÁBIÁN Gábor (Ford.): Osian' énekei az eredeti gael mértéken. 1–3. Budán, A' Királyi Egyetem betűivel, 1833.
- RANSANUS 1977 RANSANUS, Petrus: Epithoma rerum hungararum. Ed. KULCSÁR, Petrus Budapest, 1977. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, series nova, 2.)
- RANSANUS 1985 RANSANUS, Petrus: A magyarok történetének rövid foglalata. Kiad. BLAZOVICH László – Sz. GALÁNTAI Erzsébet. Budapest, 1985.
- RETZER 1784 Nachlese zu Sineds Lieder. Aufgesamm. u. Hrsg. RETZER, Joseph von, szerk.: Vol. 6. Wien, Gedruckt und verlegt bey Christia Friedrich Wappler, Kais. Kön. Priv. Buchhändler und Buchdrucker, 1784. (1802.)
- SCHEZ 1716 SCHEZ, Petrus: Metamorphosis Hungariae. Tyrnaviae, Typis Academicis, Per Friederic. Gall, 1716.

IRODALOM

- BÖKER 1991 BÖKER, Uwe: The Marketing of Macpherson. In: *Ossian Revisited*. (Ed.) GASKILL, Howard. Edinburgh, 1991. 73–93 (79).
- CSOKONAI 1992 CSOKONAI VITÉZ Mihály: Költemények. Vol. 3. Kiad. bev., jegyz. SZILÁGYI Ferenc. Budapest, 1992. 258. sz., 183–186, jegyzetek és apparátus 834–841.
- DEBRECZENI 2012 DEBRECZENI Attila: Folyóirat vagy gyűjteményes kötet? (Csokonai Diétai Magyar Múzsája). In: *Médiumok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szerk. PUSZTAI Bertalan. Szeged, 2012- 39–47.
- FRAKNÓI 1902 FRAKNÓI Vilmos: Gróf Széchényi Ferenc. 1754–1820. Budapest, 1902. (mek.niif.hu) [2011.05.20.]
- GASKILL 1996 The Poems of Ossian and Related Works. (Ed.) GASKILL, Howard. Edinburgh, 1996.
- GASKILL 2004 GASKILL, Howard (Ed.): The Reception of Ossian in Europe. London, 2004.
- HOPP 1992 HOPP Lajos: Az „antemurale” és a „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban. Budapest, 1992.
- IMRE 1995 IMRE Mihály: „Magyarország panasza”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Debrecen, 1995. (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium 5.)
- JANKOVITS 2002 JANKOVITS László: Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében. Budapest, 2002. (Humanizmus és reformáció 27.)
- KECSKÉS 1991 KECSKÉS András: A magyar verselméleti gondolkodás története. Budapest, 1991.
- KÖLCSEY 2000 KÖLCSEY Ferenc: Országgyűlési napló. Kiad. VÖLGYESI Orsolya. Budapest, 2000.
- PORKOLÁB 2013 PORKOLÁB Tibor: „Ode ad Hungaros”. Az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről. In: *Szín – játék – költészet. Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*. Szerk. CZIBULA Katalin – DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna. Budapest–Nagyvárad, 2013. 73–81.
- SÄULENFELD 1796 SÄULENFELD, Franz von: An die Ungarische Nation. Aus dem Lateinischen des Herrn Hofrath Denis übersetzt. Wien, [S.n.], 1796.
- SZINNYEI 1902 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet. Budapest, 1902.
- SZILÁGYI 2014 SZILÁGYI Márton: A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának költői dimenziói. Budapest, 2014. (Ligatura)
- TARNAI 1959 TARNAI Andor: A deákos klasszicizmus és a Milton vita. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 63. (1959):1. 67–83.
- UNGER 1907 UNGER A. Barnabás: Denis Mihály élete és munkái. Budapest, 1907.
- WALLESHAUSEN 2008 WALLESHAUSEN Gyula: Denis professzor és tanítványa, Festetics György. *Könyvtári Figyelő*, 54. (2008):1.
- WELLENHOF 1881 WELLENHOF, Paul von: Michael Denis. Innsbruck, Wagner, 1881.
- WIELAND 1797 WIELAND, Christoph Martin: Inländische Korrespondenz. *Der Neue Teutsche Merkur*, 8. (1797) 161–166.

*A Klimo Könyvtár történetéhez
kapcsolható személyek*

Koller József nagyprépost francia kapcsolatai Francia levelek a Klimó Könyvtárban

1802 tavaszán, a napóleoni háborúk idején különös helyzet állt elő a pécsi egyházmegyében. A pécsi püspöki szék 1799. november 7-től volt üresedésben, amikor Szányi Ferenc káptalani helynököt – aki már három éve vezette az egyházmegyét – rozsnyói püspöknek nevezték ki.¹ A káptalani helynök egy személyben nagyprépost is volt, az üresedésben lévő pécsi egyházmegye így egyszerre veszítette el a püspök helyettesét, a káptalani helynököt és a káptalan vezetőjét, a nagyprépostot. A káptalani helynök személyére nézve nincs határozott utasítás, hogy milyen kritériumoknak kell megfelelnie, de a pécsi egyházmegye történetében a 18. századtól a két magas beosztást mindig ugyanaz a személy töltötte be. Egyetlen egyszer fordult csak elő, hogy nem a nagyprépost lett a káptalani helynök, mikor Givovich Miklós² nagyprépost szerémi segédpüspökként távol volt, és így a káptalani helynök Fonyó Sándor lett.³ 1802. február 24-én a kanonokok Petheő Józsefet választották meg káptalani helynöknek,⁴ az uralkodó viszont 1802. március 23-ai leiratában Koller Józsefet nevezte ki nagyprépostnak.⁵ Ezáltal olyan helyzet teremtődött, hogy a konfliktusok szinte kivédhetetlenek voltak.

A pécsi püspökség török uralom utáni 300 éves történetében összesen 12 esetben volt széküresedés. Ez idő alatt tizenegy káptalani helynök állt az egyházmegye élén. Sláby Ferenc és Troll Ferenc két-két esetben kerültek erre a posztra, egy eset-

¹ Szányi Ferenc (1740. október 17. – Torna, 1810. március 29.) kanonok, szemináriumi rektor 1773, olvasó kanonok 1777, általános helynök 1790, nagyprépost 1792, dulcineai választott püspök 1792. Káptalani helynök 1799, rozsnyói püspök. BRÜSZTLE 1880. IV. 686–688.; 1802. BORSY J. 2010b.

² Givovich Miklós József (dalmáciai Ragusa, ? – Pétervárad, 1762. május 15.) pécsi nagyprépost szerémi segédpüspök volt. BRÜSZTLE 1874. I. 581–584.

³ Sláby Ferenc ugyan nem volt még nagyprépost mikor káptalani helynök lett (1868. november 24.) és csak 1869. december 3-án kapta meg nagypréposti kinevezését, azonban elődje Kelemen József nagyprépost már 1868. március 5-én meghalt, tehát a nagyprépostság betöltetlen volt.

⁴ Petheő József (1730 körül – Pécs, 1809. július 3.) kanonok 1762. július 18., örkanonok 1768. június 7. Hétszemélyes tábla ülnöke, Drivesthensis címzetes (választott) püspök, Methonensi püspök 1797. szeptember 10. Káptalani helynök 1802. március 1-től 1807. augusztus 1-ig. Petheő József hagyatéki leltára rendkívüli gazdagságról tesz tanúságot. PEL PPL 163/1809. 1807. június 5-én kelt végrendeletében létrehozott egy ösztöndíj alapítványt, amelyből szigorú feltételek mellett évente 12 gimnáziumi tanuló részesedhetett, közülük 7 nemes és 5 polgári származású. A „*Petheő-ösztöndíj*”-jal számos pécsi híresség életrajzában találkozhatunk. Ez volt a legmagasabb összegű (28 014 forint) gimnáziumi ösztöndíj több mint 100 évig. BRÜSZTLE 1880. IV. 637–638.; AIGL 1838. 105.

⁵ Koller József (Huszt, 1745. december 16. – Pécs, 1832. szeptember 2.) Pozsonyban, Nagyszombatban, Pécsen végezte tanulmányait. Teológiai tanár 1771, kanonok 1775, olvasókanonok 1792, nagyprépost 1802. Rómában végzett a pécsi egyházmegyére vonatkozó kutatásokat, a püspöki könyvtár vezetője, a káptalani levéltár rendezője. Nyolckötetes egyháztörténeti munkája egyedülálló. BRÜSZTLE 1874. I. 611–614.; BORSY J. 2010a.

ben pedig két helynök, Szányi Ferenc és Petheő József követte egymást. (1. táblázat)

Káptalani helynök	Nagyprépost, címzetes püspök	Üresedés kezdete	Üresedés vége	Üresedés időtartama
Fonyó Sándor	címzetes püspök	1748. szept. 25.	1751. júl. 30.	2 év 10 hó 5 nap
Nunkovits György	nagyprépost, címzetes püspök	1777. máj. 2.	1780. jún. 23.	3 év 1 hó 21 nap
Szányi Ferenc	nagyprépost, címzetes püspök	1799. nov. 7.	1802. márc. 1.	2 év 3 hó 24 nap
Petheő József	címzetes püspök	1802. márc. 1.	1807. aug. 1.	5 év 5 hó
Koller József	nagyprépost	1825. júl. 25.	1828. márc. 13.	2 év 7 hó 18 nap
Miskolczy András	nagyprépost, címzetes püspök	1838. júl. 16.	1838. nov. 19.	4 hó 3 nap
Nagy János	nagyprépost	1852. jan. 6.	1852. szept. 4.	8 hó
Sláby Ferenc	(ekkor nincs nagyprépost)	1868. nov. 24.	1869. jan. 26.	2 hó 2 nap
Sláby Ferenc	nagyprépost	1877. máj. 6.	1877. jún. 1.	24 nap
Troll Ferenc	nagyprépost, címzetes püspök	1896. jan. 24.	1897. okt. 26.	1 év 9 hó 2 nap
Troll Ferenc	nagyprépost, címzetes püspök	1903. szept. 1.	1905. okt. 17.	2 év 1 hó 16 nap
Wurster József	nagyprépost	1925. szept. 5.	1926. máj. 6.	8 hó 1 nap
Cserháti József	címzetes püspök	1961. febr. 24.	1964. szept. 18.	3 év 6 hó 22 nap

1. táblázat – Püspöki széküresedések a pécsi egyházmegyében a török uralom után

Püspöki szék üresedéskor az egyházmegye vezetését azonnal a székeskáptalan vette át. A káptalannak nyolc napon belül meg kellett választani a káptalani helynököt, amiről értesítenie kellett a Szentszéket. A káptalani helynök rendelkezett a püspöki jogokkal, de a „*Sede vacante nihil innovetur*”⁶ elve alapján kerülnie kellett a változtatásokat. A püspök szabad adományozási jogát a püspöki helynök csak megbízással kaphatta meg, a káptalani helynököt viszont megillette, feltéve, ha már egy éve üresedésben volt a püspöki szék. Joghatósága azonnal megszűnt, mihelyst új püspököt neveztek ki, és az elfoglalta hivatalát.

A pécsi káptalani helynökökből sosem lett pécsi püspök. Fonyó Sándort Baranya vármegye ajánlotta püspöknek, Szányi Ferenc káptalani helynököt pedig kinevezték püspöknek, de csak a rozsnyói egyházmegye élére. Egyetlen kivétel Cserháti József, de ő nemcsak káptalani helynök, hanem apostoli kormányzó is volt.

⁶ „Széküresedés esetén semmi változtatás ne történjen.”

A 11 káptalani helynök közül már a megválasztásakor nagyprépost és felszentelt püspök is volt Szányi Ferenc, Miskolczy András, Sláby Ferenc és Troll Ferenc.⁷ Nunkovits Györgyöt megválasztása után egy hónappal nevezték ki nagyprépostnak és címzetes püspöknek, Cserháti József három év múlva lett címzetes püspök. Csak nagyprépost volt Koller József, Nagy János, Wurster József, csak felszentelt püspök volt Fonyó Sándor, Petheő József.

A püspöki széküresedés időtartama öt esetben az egy évet sem érte el, hat esetben kevesebb volt három és fél évnél. Egyetlen olyan széküresedés volt, amely közel nyolc évig tartott. E hosszú időre első, kézenfekvő magyarázat, hogy a napóleoni háborúk idején nagy szükség volt az üresedésben lévő püspökségek jóvelmére, amely az államháztartásra szállt. Másfelől, Magyarország 18 egyházmegyéje közül egy év leforgása alatt (1798. december és 1799. november 12. között) hat püspökség és az esztergomi érsekség került üresedésbe, sőt VI. Pius pápa szintén 1799-ben (augusztus 29-én) hunyt el. (2. táblázat)

Név	Püspök	Halál ideje	Püspöki szék betöltése	Üresedés ideje
Batthyány Ignác	Erdélyi püspök	1798. nov. 17.	1799. márc. 14.	3 hó 28 nap
Christovich Imre	Csanádi püspök	1798. dec. 23.	1800. aug. 16.	1 év 7 hó 24 nap
Szily János	Szombathelyi püspök	1799. jan. 2.	1799. szept. 6.	7 hó 4 nap
Gr. Eszterházy Károly	Egri püspök	1799. márc. 15.	1804. aug. 20.	5 év 5 hó 5 nap
Gr. Batthyány József	Esztergomi prímás	1799. okt. 23.	1808. jan. 25.	8 év 3 hó
Gr. Eszterházy Pál László	Pécsi püspök	1799. nov. 7.	1807. aug. 1.	7 év 8 hó 25 nap
Br. Andrássy Antal	Rozsnyói püspök	1799. nov. 12.	1802. márc. 1.	2 év 3 hó 19 nap

2. táblázat – Magyarországi püspökök, érsekek halála 1798–1799

A megüresedett püspökségek betöltését vizsgálva látjuk, hogy a hatból négyet egy-három év alatt betöltötték. Az egri püspökség öt évig volt üresedésben, de ezt a hosszabb időt indokolta, hogy ekkor emelték érseki rangra. Az esztergomi érsekség 8 év 3 hónapi, valamint a pécsi egyházmegye 7 év 8 hónapig tartó üresedése kiemelkedőnek számít.

1799-ben Eszterházy püspök halálakor több kanonok is esélyes volt a káptalani helynökségre. A pécsi káptalan nagyprépostja (és dulcinei választott püspök), Szányi Ferenc már 1790-től az általános helynöki tisztet is betöltötte. Az általános helynök (*vicarius generalis*) a megyéspüspök állandó rendes helyettese átmeneti akadályoztatás (betegség, utazás) esetére az egyházmegye közigazgatásában.

⁷A címzetes (választott) püspökök, akik általában valamely megyéspüspök segédpüspökei, a régen megszűnt püspökségek címeinek viselői.

A püspök nevezte ki, és rangban a püspök után következett. Nagyobb egyházmegyék esetében a püspök több személyt is megbízhatott, ez bizonyos feladatra, vagy bizonyos területre terjedhetett ki.⁸

Huzamosabb akadályoztatás esetén – ez lehet idős kor – vagy ha a helyben lakás kötelezettségét nem tudta teljesíteni a püspök, maga mellé segédpüspököt vagy adminisztrátort nevezhetett ki. Az általános helynök és a segédpüspök joghatósága azonnal megszűnt, amint az őt kinevező püspök joghatósága megszűnt (áthelyezés, halál), kivéve, ha a segédpüspököt utódlási joggal nevezték ki. Például, Thurn Antal négy hónapig (1732. május 26. – szeptember 29.) volt Nesselrode segédpüspöke. Cienfuegos Alvarez sosem járt Pécsre, az egyházmegyét Berényi Zsigmond négy évig (1735–1739) adminisztrálta. Legközelebb 1948-ban neveztek ki Pécsre utódlási joggal segédpüspököt, Rogács Ferenc tíz évig (1948–1958) volt Virág Ferenc segédpüspöke. Mayer Mihály 1988. december 23-tól tíz hónapig volt segédpüspök.

1797-ben Eszterházy püspök, amint a Szentatyának írt jelentésében írta, mivel egészsége meggyengült az örkanonokot, Petheő Józsefet kinevezte segédpüspöknek, hogy a főpapi funkciókat, a vizitációt ezentúl ő végezze el.⁹

Eszterházy püspöknek élete végén tehát két helyettese is volt, Petheő József segédpüspök és Szányi Ferenc általános helynök. A vármegye közgyűlési jegyzőkönyve szerint – amint a közgyűlésen jelenlévőket felsorolták – Petheő József rangban megelőzte Szányi Ferencet. Eszterházy halála után 1799-ben a káptalan választása azonban Szányi Ferenc nagyprépostra esett, ő lett a káptalani helynök. Szányi Ferenc általános helynökként és káptalani helynökként is aktívan képviselte a püspökséget. 1796 és 1799 közötti három évben az 58 vármegyei gyűlésből negyvenen részt vett. 1799 és 1802 között, helynöksége idején három plébániaalapítás is történt.¹⁰ Rozsnyói püspöki kinevezésével (1802. március 1-jén) véget ért káptalani helynöksége.

Szányi Ferenc káptalani helynöki megbízását 1802. február 17-én átadta az olvasókanonoknak, Koller Józsefnek, az ő feladata lett az új káptalani helynök választásának lebonyolítása. 1802. február 24-ére tűzte ki Koller József a választást.¹¹ Petheő József választott és felszentelt püspök volt, Koller József olvasókanonokként (miután a nagyprépost távozott) a káptalan élén állt.¹² Koller 15 évvel fiatalabb volt Petheőnél, aki a választáson betegsége miatt nem is volt jelen.

A jelentés szerint négyszer választottak, háromszor döntetlen lett az eredmény, míg utoljára Petheő József mellett döntöttek.¹³ Míg a káptalani helynököt a kanonokok választották, a nagyprépostság betöltése az uralkodóra várt. I. Ferenc leira-

⁸ A Trianon után leszakadt négy esperesi kerület vezetésére gróf Zichy Gyula pécsi püspök 1920. január 15-én Erdélyi Károly donji-miholjaci esperest püspöki provikáriusnak nevezte ki. Ez a megbízatása 1923. december 10-ig tartott. BORSY J. 2009. 178–187.

⁹ 1797. december 10-i levele. BORSY K. 1991.119.

¹⁰ Köblény 1799-ben, Magyarhertelend és Pálfa 1800-ban lett plébánia.

¹¹ PEL PKL Jegyzőkönyv 1796–1802. 560.

¹² Nincs nyoma, hogy Koller címzetes püspök lett volna.

¹³ PEL PKL Jegyzőkönyv 1796–1802. 563.

tában Koller József olvasókanonokot nevezte ki nagyprépostnak, 1802. március 26-án Koller le is tette az esküt.¹⁴

1802. március 27-én a káptalani gyűlésen Petheő József örkanonok, Paffán Ignác, Kovarszky Márton és Keszthelyi György kanonokok jelenlétében Koller József nagyprépost az olvasókanonoki pecsétjét Paffán Ignácnak adta át. Ugyanazon a gyűlésen felolvasták a Helytartótanács 1802. március 2-án kelt, 6717/1802. számú rendeletét, amely szerint mégsem Paffán Ignác, hanem Petheő József lett az olvasókanonok, Paffán Ignác pedig az örkanonok.¹⁵ Petheő József a káptalani jegyzőkönyv szerint először 1802. május 31-én elnökölt „Püspök és általános káptalani helynök”-ként.¹⁶ Ekkor Koller József az országgyűlés miatt távol volt, de egyébként ő vezette a káptalani gyűléseket, és a vármegyei közgyűlésekre is eljár. A püspök helyettesekét viszont Petheő József is látogatta a közgyűléseket.¹⁷

Alig két év múlva Petheő József panaszt emelt Koller József ellen.¹⁸ A vád kivizsgálására 1806 májusában vegyes bizottság alakult, Kollonitz László kalocsai érsek vezetésével, amelynek tagjai voltak még Mandics Antal, zágrábi nagyprépost és Klobusitzky Péter kalocsai olvasókanonok. 1806. május 13-án Klobusitzky levelében arra kérte őket, próbálják meg elsimítani a viszályt, hiszen nagy kárral jár, ha két ilyen magas méltóság között ellentét van.¹⁹ A két jeles egyházi személy viszályát a hosszú éveken át tartó püspöki széküresedés, a két funkció tisztázatlansága, az áldatlan helyzet felfokozta.

Petheő József feljelentésének egyik ürügye az volt, hogy Koller József házában menedéket adott egy francia őrnagynak. Petheő József azt is tudni vélte, hogy Koller húga, Koller Anna Mária és az őrnagy között botrányos viszony van.²⁰ Petheő József másrészt azzal vádolta Koller nagyprépostot, hogy a vagyonából túl sokat áldoz idegenekre ahelyett, hogy magyar szegényeket támogatóna.

Az ügy kivizsgálására közel 40 tanút hallgattak ki, felvonultatva Pécs város társadalmának legjavát. Özvegy Jeszenszkyné levélben válaszolt 1806. június 18-án:

„Méltóságos püspök és főtisztelendő urak, Némethül kérdeztettem ugyan, de nem tudván azon íráshoz szükség képest – született nyelvem szerént – noha beteges állapotom szerént, de azért mégis mind Isten, mind világ előtt igazságosan kívánom feleletemet rövideden, gyut eszembe, noha régen történt, hogy bogádi plébános előtt esett szó arról, hogy tudniillik – Méltóságos Prépost Koller Úr előtt nagyobb böcsülete vagyon az tgyüt-ment francia nemzetnek, mind a magaféle nyájának, a Kis Asszony húga és pécsi francia tiszt urak nem gyut eszembe, hogy csak előlhozattatott volna is, noha mostanis üdőkben nem

¹⁴ PEL PKL Jegyzőkönyv 1796–1802. 574.

¹⁵ PEL PKL Jegyzőkönyv 1796–1802. 576.

¹⁶ PEL PKL Jegyzőkönyv 1796–1802. 617.

¹⁷ Baranya vármegye közgyűléseit mindketten hasonló sűrűséggel látogatták. A hat év alatt a 106 megyei közgyűlésből Petheő 21, Koller 26 alkalommal vett részt. MNL BaML IV.1.a. 1802–1808.

¹⁸ Petheő támadása időben egybeesik a püspöki könyvtár éremgyűjteményében észlelt hiánnyal. Az érme eltűnését Koller József fedezte fel, ennek kapcsán a házában lakó franciákat is gyanúba keverték, ami azonban sosem nyert bizonyítást. POHÁNKA 2009. 58–64.

¹⁹ PEL PPL 332/1807.

²⁰ Koller Anna 1804. november 12-én kötött házasságot Kroller Miklós szegedi aljegyzővel, az esketést Hersching Zsigmond végezte. 1810. június 23-án 25 évesen elhunyt. MNL BaML IV. 439.

újság az ilyes hírek, kivált Pécssett, pedig nem olyas dolog, hogy meg bizonyítani lehessen. Egyébként magyar közmondás az, ahol cégért látunk, Bort árulnak ott. A többnyire magam részéről felelvén, én úgy semmi botránykozatásra okot soha nem látován azon úri háznál, hallani pedig nem kívántam, ki-ki vigyázzon maga házi népére, és ha csak lehet megtartom azt, amely rész Botránykozat, vesd ki azt, s.a.t. és ezzel vége házomnál mindennek. Ezzel maradok...”²¹

A francia őrnagy, Louis de Penne-Villemur Toulouse grófja volt. Az őrnagy nemességét hitelesített bizonyítványokkal igazolta, a családfáját 1224-től tudta levezetni, a francia királyi családdal is kapcsolatban állt. Nagyapja, Jean Comte de Penne-Villemur a királyi szolgálatában vesztette életét.²² Louis de Penne-Villemur gróf a királyi sereg őrnagya, a Szent Lajos lovagrend lovagja volt. Mindezekről Franciaországból, Bécsből szerezte be a szükséges tanúsítványokat, amelyeket a pécsi Székeskáptalannak bemutatott.²³

A vizsgálat során Koller Józsefet is kikérdezték. 1800. novemberből adott házában menedéket az őrnagynak, de nem ő volt a ház egyetlen francia lakója. Louis Moreau már 1791 júliusától állt a kanonok alkalmazásában, tehát Koller kanonokkal együtt költözhetett 1791 szeptemberében a mai Janus Pannonius utca 4. számú házba. Louis Moreau Koller kanonok szakácsa és kertésze volt egy személyben, valamint a kasznár és kulcsár teendőit is ellátta.²⁴ Kertészként és szakácsként is jól szerepelt Hofmansegg gróf előtt, aki útleírásában dicsőreleg emlékezett meg a ház kertjében lévő Virágházról és a Koller kanonoknál elfogyasztott ebédéről: „Ebédre még tegnap [1793. augusztus 6. – BJ] Koller kanonokhoz ígérkeztem, kinél egy igen szép kerti szalont volt alkalmam megbámulni [...] Igen jó ürmös bora is van, nekem úgy ízlett, mintha tokaji lett volna. Az ebéd is igen pompás volt. A jövődő falusi koszt az itteni után nem igen fog majd tetszeni.”²⁵

Louis Moreau, francia menekült nem tért vissza hazájába, hanem megmaradt Koller kanonok szolgálatában.²⁶ Koller József 1831. december 14-én írt végrendeletében Louis Moreau az egyetlen név szerint említett hagyományosa, akire hűséges és rendkívül hasznos szolgálatáért 3000 forintot hagyott.²⁷

²¹ PEL PPL 332/1807.

²² Jean de Penne-Villemur (1687. október 12. – 1737. május) felesége Claire de Noyer, esküvőjük 1720. április 6. zajlott. Gyermekeik Ciriaque (1727. december 20.), valamint Louis, Claire. PPL 332/1807.

²³ MNL BaML XII. 1.b. N++ 65. K++ 154. PPL 332/1807.

²⁴ Fizetése előbb évi 250, majd 300 forint volt, valamint lakás és élelem. PEL PPL 332/1807. Louis Moreau felesége Edelmann Annamária. Fia Moreau Mátyás (1801–1878) pécsi egyházmegyes papként szolgált, 1867-ben tiszteletbeli kanonok lett. BRÜSZTLE III. 1879. 692–693. Moreau Károly 1808 körül született. MNL BaML IV. 154.b. 828/1852. Móró Mária Anna tanulmányában (MÓRÓ 2003. 67–70.) ugyanez a hivatkozás hibásan 628/1852. Moreau Anna Rang Mihály szabómesterhez ment férjhez, mindkét fia pap lett. Rang Antal (1823–1893 júl. 28.) BRÜSZTLE 1879. III. 338. Rang Ferdinánd (1839–1913. augusztus 10.) BRÜSZTLE 1879. III. 48.

²⁵ HOFMANNSEGG 1887. 47. A virágház különösen vonzó volt Koller számára, ez volt egyik oka, hogy 1802-ben nem költözött át a nagypréposti házba. SCHMELCZER-POHÁNKA 2014. 538.

²⁶ Vasskó Ilona szerint Louis Moreau egész családja Kollernél lakott, és a fiát, Moreau Mátyást Koller támogatta papi tanulmányaiban. VASSKÓ 1934. 15.

²⁷ MNL BaML IV. 154.b. 828/1852. 55.

Koller József franciák iránti érdeklődését nem lehet tagadni. Egyik bizonyítéka a gazdag könyvtárában lévő számos francia mű is. Móró Mária Anna tanulmánya szerint a pécsi könyvtárnak Koller József által adományozott 218 műve közül 100 francia nyelvű. A könyvek témájukat tekintve többségében az egyetemes egyháztörténeti munkákból kerültek ki: „*egykorú, a forradalom idején a francia katolikus egyház viszontagságait tárgyaló művek*”. A 218 mű közül a szépirodalmi alkotások is „*zömmel francia*” nyelvűek.²⁸

Az ajándékkönyvek jegyzéke szerint Koller József 1819. június 18-án 88 művet adott át a püspöki könyvtárnak, majd halála után további 130 mű került be. A francia ajándék könyvek között vannak La Fontaine, Racine, Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Molière, Pascal művei, valamint francia szótár és francia szakácskönyv is.²⁹ A három kötetes kisalakú igen szép kötésű szakácskönyvet 1734-ben adták ki Amsterdamban, a párizsi kiadás javított és bővített változataként. A szakácskönyv kézikönyv is, amely a receptek részletes leírásán kívül eligazít a terítés, tálalás helyes módjáról. Menüjavaslatokat ad különböző alkalmakra, nagypéntekre, esküvőre, hat-nyolc fős ebédre, a 30–35 fős lakomáig. Egy 10–12 fős étkezésre 7 fogást (1 nagyobb, 2 közepes, 4 kisebb) és 2 előételt; 20–22 fős étkezésre 13 fogást (1 nagyobb, 4 közepes, 8 kisebb) és 8 előételt javasolt. A tálak elrendezését az asztalon ábrákkal szemlélteti. Úgy tűnik ez a szakácskönyv Koller József könyvtárában nemcsak díszként szolgálhatott, erre utal Hofmanségg gróf idézett véleménye is.³⁰

Koller József francia nyelvű iratai, levelei a Klimó Könyvtár kéziratárába kerültek. Az itt található francia nyelvű levelek egy-két kivétellel mind Koller József levelezéséből valók.³¹

A francia iratok közül a legtöbb „*A francia egyház ügyével kapcsolatos iratok 1792–1796*” című csomóban található, amelyhez Koller maga is készített egy jegyzéket. Az itt található 110 irat közül 96 darab francia nyelvű (11 latin, 1 német, 2 olasz). A francia gyűjtemény nagyobb része különféle egyháztudományi munkákból, levelekből készült másolatokból, illetve ilyen tárgyú levélből, levélrészletből áll.³² Ezen kívül a kéziratárban itt és még három iratcsomóban található összesen 103 Kollernek címzett francia nyelvű levél. (1–2. melléklet)³³

A 103 francia levél összesen hat francia egyházi személytől származik. A levelek 88%-át, 91 levelet, Louis Morel abbé írt 1802 és 1817 között. Sajnos a levelekre

²⁸ MÓRÓ 2003. 63–64.

²⁹ PEK TGYO Kt. 67016.

³⁰ PEK TGYO KK G IX 35–37

³¹ Francia levelek, melyek nem köthetők Koller Józsefhez: Özvegyasszony francia levelének töredéke. PEK TGYO Kt. 67033/61. Joseph de Stefani levele Klimó püspökhöz a francia egyház 1682. évi törvény-cikkről. 1768. december 5. 67037/393–396. Gazzaniga levele Bécs, 1775. április 15. 67037/85–87. Louis Stanislas Xavier provençai gróf levele Polignac meaux-i püspökhöz Verona, 1796. február 10. 67036/895–897

³² „*Két kötetet tesznek ki a francia katolikus egyház üldöztetésével kapcsolatos dokumentumok: menekült papokkal folytatott levelezés, közte aprónyomtatványok, újságcikk-másolatok.*” MÓRÓ 2003. 65.

³³ Minthogy a levelek több helyen, esetleges sorrendben találhatóak a kéziratárban, hasznosnak tűnt a levelek időrendben, jelzettel való közlése az 1–2. mellékletben.

írt válaszok fogalmazványát nem őrizte meg Koller, így a levelezést csak egy oldalról, Morel levelei alapján vizsgálhatjuk.

Louis Joseph Morel abbét 1792-ben számúzték Franciaországból, ettől kezdve Wolfsauban, Németországban, a rottenburg-stuttgarti egyházmegyében élt. Morel a Saint Sulpice szeminárium igazgatójaként a számúzetésben is a papképzés felállításán dolgozott. A levelekből kibontakozik egyénisége, munkássága, de egyéb személyes adatairól nem esik szó. Vasskó Ilona közölt Morelről egy rövid életrajzot, melyet a nantes-i Saint-Sulpice szeminárium igazgatójától, Pinceau úrtól sikerült beszereznie még 1934 előtt. *„Louis Joseph François Morel Luxeuilben Besançon közelében született 1761. december 20-án. Mint a Saint-Sulpice rend tagja, egyházi pályafutását a toulouse-i kolostorban kezdte, s itt találták a forradalmi események is. Miután megtagadta a papi lelkiismerettel össze nem egyeztethető polgári eskü letételt, 1791-ben külföldre volt kénytelen menekülni. Rövid ideig Svájc Soleure nevű helységében tartózkodott, ahonnan hamarosan Németországba, Wolfsaubába került. Itt egy Bouilland nevű társával a Hohenlohe-Bartenstein Zsófia hercegnő által rendelkezésükre bocsájtott kastélyban papnevelő intézetet létesített, melynek 1802-ben igazgatója lett. A szeminárium egészen 1815-ig állt fenn, ekkor Morel visszatért hazájába, hol ugyanazon év nov. 15-től kezdve egészen 1850-ben bekövetkezett haláláig, vagyis 35 éven keresztül töltötte be a nantes-i szeminárium igazgatói tisztségét.”*³⁴

Koller Józsefhez Morel abbé a számúzetésben létrehozandó szeminárium támogatása miatt fordult. Első, 1802. április 10-én írt bemutatkozó leveléhez Leclerc de Juigné, Párizs érseke 1802. április 1-jén kelt latin nyelvű ajánlását is csatolta. Erősen bízott Koller nagylelkűségében, de az nem derült ki, honnan, kitől hallott Koller József pécsi kanonokról: *„Az az érdeklődés, amelyet Franciaország szerencsétlen papsága iránt tanúsít, az ön szíve jósága és főképp az a hev, amellyel Isten dicsősége iránt lángol, arra ösztönöz, hogy nagy bizalommal ajánljak az Ön figyelmébe egy intézményt, amelynek célja egyfelől, hogy a vallást ért csapásokat enyhítse a mi szerencsétlen országunkban, másfelől a ledöntött oltárokat újra felállítsa.”*³⁵

Morel június 24-ei leveléből arra következtethetünk, hogy Koller adományt ígért, de úgy vélte, hogy a pápával kötött konkordátum miatt a számúzottak visszatérhetnének már Franciaországba, felesleges a számúzetésben egy szeminárium felállítására áldozni. Morel hálálkodott a bőkezűségéért, de abban nem adott neki igazat, hogy a szemináriumnak Franciaországba kellene visszatérni. Egyrészt a tanítványok többsége nem is mehetne haza, mivel a fiatalokat a hadseregbe toborozták, míg itt nyugodtan készülhetnek a hivatásukra, másrészt könnyebb fenntartani egy intézményt, mint újraépíteni. Morel fő érve azonban az volt, hogy nem bízott a kialakult enyhülés tartósságában. Amint írta, azt elhiszi, hogy Bonapartét jó szándék vezeti, de vajon sokáig lesz-e a helyén, hiszen bőven vannak ellenségei.³⁶

Koller József válaszát Morel továbbította Leclerc de Juignének, a szintén számúzetésben élő párizsi érseknek, aki 1802. június 29-én személyesen fordult Koller-

³⁴ VASSKÓ 1934. 100–101.

³⁵ PEK TGYO Kt. 67036/997–1000. A francia nyelvű leveleket Borsy Judit fordította.

³⁶ PEK TGYO Kt. 67036/947–950.

hez. Párizs érseke szintén kétkedve nézte a franciaországi enyhülést, és amint írta, a dolgok állása szerint, még néhány évig Wolfsauban szeretné tartani a szemináriumot. Nagyon sajnálná, ha ez elriasztaná Kollert, és visszatartaná az adománytól, amely rendkívül sokat jelentene a szemináriumnak, amennyiben sikerülne azt létrehozni. Ha azonban mégsem tudnák megalakítani, az adomány összegét éppolyan fontos célra használnák fel. Mert *„igaz, hogy sok francia pap tér vissza a száműzetésből, de ugyanolyan sok kiváló, erényes egyházi ember van, akik számára Franciaország kapui zárva maradnak, akár elveik, meggyőződésük, akár különös körülményeik, vagy magas koruk, betegséjük miatt. Vannak közöttük olyanok, akik igen nagy nyomorban élnek, így az ön jótéteményeit nem is lehetne jobb célra fordítani, mint nekik segítséget nyújtani, ezért arra szeretném megkérni, hogy egyezzen bele, hogy még a szeminárium létrejötte esetén is, az adománya egy részét erre a célra fordíthassuk.”*³⁷

Az ezt követő Morel és Koller közötti heves vitát tartalmazó levelezésből csak Morel álláspontját ismerjük, de ebből is jól rekonstruálható Koller véleménye. Az 1802. július 8-án és 10-én írt levelei végtelenül felkavarták Morelt, és azonnal válaszolt július 21-én, majd 22-én: *„soha még levél nem érintett mélyebben, mint amit Ön méltóztatott nekem írni”*. Tiltakozott, hogy a Szentatya iránti engedetlenség miatt akarna a száműzetésben maradni. A levelet így zárta: *„Bocsássa meg ezt a kis látásmód különbséget, ez semmiben sem csökkenti az ön iránti mély nagyrabecsülésemet.”*³⁸

1802. augusztus 9-i levelében újra bocsánatot kér a heves válaszáért, majd ez után a nézeteltérés után a levelekből ítélve a továbbiakban harmonikus viszony alakult ki Koller és Morel között.³⁹

A levelekben eleinte főképp a szemináriumról volt szó, majd egyre inkább a francia egyház helyzete lett a téma. Morel szinte minden levelében beszámolt a Franciaországból kapott hírekről, az egyházmegyék igen lassú újjászervezéséről. Koller Magyarországról bizakodóbban nézte Napóleon és a pápa közti megegyezést, míg Morel és a párizsi érsek is kétkedve fogadta. A papi szemináriumok felállítására kapcsán Morel példának hozta az egyik püspök esetét, aki Napóleontól engedélyt kapott, hogy visszaállítsa a papi szemináriumot az egyházmegyéjében, de annyi egyéb akadályt támasztottak, hogy ez végül mégsem sikerült. Más püspök házat is kapott a szemináriumhoz, de abban továbbra is katonák laktak. A szemináriumok épületeit Franciaországban vagy eladták, vagy átalakították kaszárnyává, kórházzá, iskolává. Márpedig az egyház szempontjából a legfőbb bajnak a paphiányt tartotta Morel, egyik tanítványát idézve írta 1803. augusztus 12-én: *„Tíz év múlva vagy nem leszünk egyáltalán, vagy mindegyikünk négy-öt plébániát fog ellátni.”*⁴⁰

Koller József élénken érdeklődött a francia egyházzal szembeni történeti munkák iránt is. Morel igyekezett felkutatni és beszerezni ezeket a műveket. Egy-egy könyv

³⁷ PEK TGYO Kt. 67036/989-990.

³⁸ PEK TGYO Kt. 67036/951-962.

³⁹ PEK TGYO Kt. 67036/963-966.

⁴⁰ PEK TGYO Kt. 67052/77-78.

megszerzésének érdekében paptársainak írt Strassburgba, Lyonba, Párizsba. Vasskó Ilona tanulmánya szerint Morel 21 levelében található könyvekre való utalás.⁴¹

Volt olyan könyv, melyet nagy nehézség árán sem sikerült megszereznie, ezeket kézzel lemásolta. Hogy kisebb legyen a csomag és a költség, nagyon apró betűkkel írt. 1810. augusztus 2-i levelében újabb nehézségként egy rendeletet említett, amely megtiltotta a könyvek kivitelét Franciaországból.⁴²

A művekben lévő témákat megvitatták leveleikben. Például a polgári házassággal kapcsolatban megdöbbenek, hogy csak egy világi szerződésnek tekintenék. Aggódtak, hogy az elváltakat is megáldják, Morel 1803. április 4-i levelében egy ilyen esetről számolt be.⁴³ Megnyugodtak, mikor Clermont vikáriusa kimondta, hogy nem szolgáltatja ki a házasság szentségét, amíg az első házasságot nem semmisítették meg.⁴⁴

Morel abbé 1808 és 1813 közötti leveleiből Koller kivonatot is készített, kimásolta belőle az általa érdekesnek ítélt részeket: a francia egyházzól, a pápáról szóló híreket, eseményeket. Néhány mondatot aláhúzott. Ugyanakkor az eredeti leveleket is megőrizte, csupán egy hiányzik a 14 levélből.⁴⁵

Mivel Morelnek a száműzetésben szinte alig volt könyve, bizonyos könyvekből ő kért részleteket, adatokat Kollertől, melyeket meg is kapott.

Az első papi szemináriumra kért adományt további adománykérés követte. A szegény száműzött papok, a papnövendékek számára, illetve a párizsi érsek nyomorúságos helyzetére hivatkozva is kért Morel támogatást.

A levelek tanúsága szerint Koller valóban küldött pénzt. Egy részét másoktól gyűjtötte, de saját adomány is érkezett a száműzetésben élő francia papságnak. A párizsi érsek 1804-ben 765 forintot köszönt meg.⁴⁶ Morel 1803-ban megköszönte a szeminárium hathatós támogatását. Koller az adományt Bécsbe Villedé abbénak, vagy Augsburgba a párizsi érseknek küldte. Más esetben Morel támogatókat keresett 3000 forintnyi összegre. Felvetette, hogy talán Szányi püspök, Koller barátja tudna kölcsönt adni.⁴⁷ 1806. május 9-én arra kérte Kollert, hogy írjon a kalocsai és az egri érseknek: „*Barátom, kedves Barátom! Segítsen nekem, könyörgöm, Isten iránti szeretetből, az egyháza iránti lelkesedéséből. Látogassa meg ismerőseit, kopogtasson a keresztyéneket ajtaján!*”⁴⁸ 1808-ban arra kérte Kollert, találja valakit, aki 100.000 császári forintot adna kölcsön egy hercegnek, akiért Morel garanciát vállalna.⁴⁹

1803-tól Morel a segítségnyújtásnak egy sajátos formáját honosította meg. A hívek a mise felajánlásokért fizetett összeget a francia száműzetésben élő papságnak adták, a miséket pedig Magyarországon mondanák el azok a papok, akik ha pénz-

⁴¹ VASSKÓ 1934. 13.

⁴² PEK TGYO Kt. 67041/237–238.

⁴³ PEK TGYO Kt. 67052/62–64

⁴⁴ 1803. július 2. PEK TGYO Kt. 67052/73–74.

⁴⁵ 1808. március 10-ei levél nincs meg a gyűjteményben. PEK TGYO Kt. 67042/93–96.

⁴⁶ 1804. február 16. PEK TGYO Kt. 67052/21–26

⁴⁷ 1804. április 30. PEK TGYO Kt. 67052/122–123.

⁴⁸ PEK TGYO Kt. 67052/99–100.

⁴⁹ 1808. április 27. PEK TGYO Kt. 67041/167–170

zel nem is, de misemondással tudnák támogatni a francia katolikus egyházat.⁵⁰ Koller rögtön elfogadta ezt az ötletet, ettől kezdve Morel megírta, hány misét kér élőkért, hányat holtakért, majd a következő levelében nyugtázta és megköszönte a miséket: „*ha még tudna vállalni 30 misét [...] szándékra lesznek, nem sürgősek*”⁵¹ Egyik levelében Morel csodálkozva kérde: „*Őn még kérne tőlem misét? Nem akartam már ezzel zavarni, de ha ilyen jó, és felajánlotta, akkor megkérem 50-re „ad intentionem”,*”⁵² nem sürgősek.⁵³ Volt, hogy azt kérte, ha tud, keressen társakat Koller, akik a misemondásban részt vennének, hogy gyorsabb legyen. Ez a fajta támogatás éveken keresztül folyt: „*Tudna-e még 50 misét mondani?*” – „*Kérnék még 50 misét*”⁵⁴ – „*szeretném megkérni még 40 misére, 20-at élőkért, 20-at holtakért.*”⁵⁵ A misemondás kérését majdnem félévig szüneteltette Koller húga halála után tapintatból: „*amióta megtudtam, hogy a húga meghalt, egyáltalán nem mertem mise mondására megkérni. Most azonban kérhetnék-e 50 misét?*”⁵⁶ A miséket általában „*ad intentionem*” kérte, de volt, hogy részletezte a felajánlásokat: jó halálért, megholtért, katona fiúért stb.⁵⁷

Morel leveleiben sokszor érdeklődött a magyarországi viszonyok iránt is. Kérdezte a magyar egyházmegyék számát, majd hogy vajon miért van ilyen hosszú ideig üresedésben az esztergomi érseki szék. 1803. szeptember 5-én írta: „*Múlt pénteken, az önök dicső és boldog szent István királyuknak ünnepén akartam önnek írni [...] azért imádkoztam az önök egyházalapítójához, hogy őrködjön az egyházukon, amint eddig is tette, és segítsen engem, hogy megfeleljek az ön belém vetett bizalmának, és a legjobban tudjam elmondani, mit gondolok arról a most készülő dologról, amelyről a véleményemet kérte.*”⁵⁸

Különösen érdekes az, ahogy Koller levelei tükröződnek Morel leveleiben. Míg az első egy-két évben szinte kizárólag a francia helyzet uralta Morel leveleit, a későbbiekben egyre több reagálása jelzi, hogy Koller részletesen beszámolt a magyar viszonyokról is. Többször említette egy pesti professzorral való kellemetlenségét. Morel helyeslő válaszából megtudjuk, hogy Koller kifogásolta, hogy mindenki héberül, görögül tanul. Morel szerint is csak azoknak szabadna ezeken a nyelveken eredetiben olvasni a Szentírást, akik alázattal, hittel és tisztelettel viselkednek a vallás és az egyház iránt. Említett egy falusi papot is, aki gyenge nyelvtudásával nekiállt a Szentírást fordítani, feletteseinek kellett közbelépni.⁵⁹

Koller beszámolhatott Petheő József támadásáról és az ellene folyó vizsgálatról. 1806. április 3-ai levelében ezt írta Morel: „*Mélyen elszomorított volna az, amiről írt nekem, ha nem ismerném elég jól. [...] az ön ellen hozott vádak felől nyugodt lehet, túlságos-*

⁵⁰ 1803. május 18. PEK TGYO Kt. 67052/69–70.

⁵¹ 1803. április 30. PEK TGYO Kt. 67052/38–39.

⁵² „*A felajánló szándékára.*”

⁵³ 1807. június 18. PEK TGYO Kt. 67052/42–43.

⁵⁴ 1808. július 26. illetve október 24. PEK TGYO Kt. 67041/171–174., 179–180.

⁵⁵ 1814. augusztus 23. PEK TGYO Kt. 67041/159–162.

⁵⁶ 1809. március 21. PEK TGYO Kt. 67041/185–188.

⁵⁷ 1811. január 17. PEK TGYO Kt. 67041/211–212.

⁵⁸ Sajnos nem deríthető ki, Koller miről kérte a véleményét. 1803. szeptember 5. PEK TGYO Kt. 67052/79–81.

⁵⁹ 1812. november 6. PEK TGYO Kt. 67041/243–246.

san elvetemültek ahhoz, hogy bárki elhiggye. A vádat el fogják utasítani, ami visszaszáll majd arra, aki megérdemli.”⁶⁰ Július 1-jei levelében érdeklődött, véget ért-e már a vizsgálat: „Hol tart az ön ügye? Befejezték végre?”⁶¹ Az ügy lezárásának hírére rögtön válaszolt: „Köszönöm, hogy beszámolt a dolgai állásáról, bár én nem aggódtam, de nagyon örülök, hogy a dolgok így végződtek.” – írta Morel 1806. szeptember 26-án.⁶²

Bár közvetett forrásból, Morel leveleiből nyomon követhető Koller püspöki ki nevezésének lehetősége, ami 1803 első felében komoly eshetőségként merült fel. Erről Koller beszámolt Morelnek, de nemcsak a tényt közölte, hanem érzéseit, viszonyulását is. Morel válaszaiból kiderül, hogy Koller nemcsak, hogy nem vágyott ilyen magas posztra, hanem kifejezetten megriadt ettől a feladattól.

Morel több levelében, többször is kifejti erről a véleményét. Bár átérzi a feladat és felelősség súlyát, ami nyomaszthatja Kollert, ám mélyen meg van róla győződve, hogy Koller alkalmasságához semmi kétség nem fér, és jól látná el ezt a megbízatását is. 1803. április 4-én írta: „Adja Isten Nagyprépost Úr, hogy püspök legyen! Ha ön ezt az ajánlatot fenyegetésnek is veszi, az egyház szemében biztosan nem az. Nem a nekünk tett nagylelkű ajánlata miatt, hanem a vallás érdeke miatt, teljes őszinteséggel mondom, hogy Istennek tetsző, hogy mielőbb az legyen. Kérem, ne utasítson vissza egy ilyen nagy tisztességet, nem bóknak szánom, hanem teljes meggyőződésből mondom. [...] Ha az isteni gondviselés a magas püspöki székbe emelné, nagyon nagy öröömre szolgálna, de ugyanakkor részvétet is éreznék, mert nagy dolog oly magasra kerülni, és oly kínos felelősséget viselni. De más a helyzet, ha ön ezt óhajtja, mintha ezt fenyegetésnek veszi, mert akkor csak nagy bánatot érek.”⁶³

Három hét múlva, 1803. április 30-án szinte ugyanazt írta: „Amit Ön fenyegetésnek tekint, azt én a legnagyobb örömmel várom, ha lehetne még sürgetném is, ugyanakkor tudja jól, hogy távol áll tőlem, hogy rosszat kívánjak Önnek. Isten óvjon, hogy megfeledek arról, amivel Önnek tartozom, és az őszinte ragaszkodásról, amivel életem végéig kötődök önhöz, de kedves Barátom, amint egyre több rossz éri az egyházat még azoktól is, akik gyermekeinek vallják magukat, úgy van egyre nagyobb szüksége pásztorokra, olyanokra, akik méltók erre az elnevezésre, és az ön félelmei épp a püspöki elhivatottságnak ékes jelei. [...] ha ez a dolog bekövetkezik, kérem, legyen olyan jó, és értesítse a barátját, mi mindannyian imáinkba foglaljuk az ön nevét...”⁶⁴

1807. április 30-án Morel feltehetően Koller híradására válaszolva ezt írta: „Amitől Ön félt, és amit én nagy örömmel vártam a püspökségre való felkérés bekövetkezett.”⁶⁵

Görgey Márton püspökké való kinevezését nagyon gyorsan hírül adta Koller József Morelnek. Arról is beszámolt, hogy Görgey Mártonnak már akkor gratulált, amikor ő még nem is fogadta el a püspöki széket. Morel gyorsan válaszolt: „Mind den módon bizonyítja nekem, hogy szentként viselkedik, ami a püspökséget illeti. [...] Ó,

⁶⁰ PEK TGYO Kt. 67052/96–98.

⁶¹ PEK TGYO Kt. 67052/107–108.

⁶² Koller ezek szerint azonnal értesítette Morelt ügye 1806. szeptember 11-i lezárásáról. PEK TGYO Kt. 67052/91–92.

⁶³ PEK TGYO Kt. 67052/62–64.

⁶⁴ PEK TGYO Kt. 67052/38–39.

⁶⁵ PEK TGYO Kt. 67052/30.

hát ez a pecsét, amely az ön döntését lezárja!" De Morel felhívta a figyelmét, hogy vannak még üresedésben lévő püspökségek, és így nem lehet biztos abban, hogy elkerülte a püspöki kinevezést.⁶⁶ Koller 1807. augusztus 22-ei levele után augusztus 25-én is írt, hogy Görgey augusztus 23-án bekövetkezett haláláról azonnal értesítse Morelt.

1807. november 23-án, Király József püspöki kinevezése után Morel ismét szóba hozta Koller idegenkedését a püspöki széktől, és tréfásan figyelmeztette, hogy ne nevéssen korán, mivel lehet, hogy egy másik püspöki székre tartogatja Koller személyét az uralkodó, ismervén a mondást, hogy senki sem próféta a saját hazájában.⁶⁷ A nagytudású, tehetséges emberből úgy tűnik, hogy hiányzott az ambíció. Timár György Koller Józseféről szóló írásában megemlíti, hogy Koller még sokáig nem használta a nagypréposti címet sem.⁶⁸

Az első levelek hivatalos hangja fokozatosan egyre barátságosabbá vált, Morel levelezésük második évében írta le először a barátság szót. Bár e szóért rögtön elnézést is kért, igen szép megnyilvánulását adta Koller iránti érzelmeinek: *„Mindig nagy örömet szerez, ha valami szívösséget tehetek Önnek, ezért a lehető leggyorsabban igyekeztem elküldeni Portalis beszédét és a törvényeket, amit kért tőlem, de a legőszintebben mondhatom Önnek, aki iránt a legmélyebb tiszteletet és barátságot táplálok (bocsássa meg ezt a kifejezést, a szívem mondatja velem ezt a szót, és úgy hiszem, hogy az ön irántam való jósa feljogosít rá) nagyon szívesen fedeztem volna ezt a kis összeget, nagy öröm lett volna hogy önnek csekély zálogát adhatnám annak az érzelemnek, amit ön iránt érzek és egész életemben érezni fogok.”*⁶⁹

A kapcsolatuk hivatalosból baráti alakulását a legjobban a megszólítás változásával érzékeltethetjük. Az első levelekben *„Tisztelendő Uram”*, majd *„Nagyprépost Úr”* volt a megszólítás.⁷⁰ Másfél éves levelezés után használta Morel először a barát szót a megszólításban. 1803 szeptemberétől rendszeresen szerepelt, de az *„Uram”* sem maradt el: *„Nagyrabecsült Uram, nagyon kedves barát”,* vagy *„Igen kedves Uram, tiszteletreméltó barát”,* *„Kedves Tisztelendő Uram, igen tiszteletreméltó barát”,* *„Uram, nagyon kedves barátom”,*⁷¹ *„Tiszteletreméltó Uram és igen kedves barát”,*⁷² *„Igen tiszteletreméltó Uram és nagyon kedves barát”,*⁷³ *„Igen kedves Uram és tiszteletreméltó barát”,*⁷⁴ Az 1804. március 18-ai levélben, szerepel először a *„barátom”* a megszólításban: *„Igen kedves és nagyon tiszteletreméltó barátom”*⁷⁵, de talán nem lelt viszonzásra ez a bizalmasabb megszólítás, mert csak 1807 novemberétől, ismeretségüktől számítva

⁶⁶ 1807. augusztus 9. PEK TGYO Kt. 67052/46–47.

⁶⁷ PEK TGYO Kt. 67052/52–53.

⁶⁸ *„1804-ben még olvasókanonok és kispapokként jelentette meg a Prolegomenát. Két év múlva viszont már nagypréposti címmel adja nyomdába a Historia VI. kötetét.”* TIMÁR 2003. 37.

⁶⁹ 1803. április 4. PEK TGYO Kt. 67052/62–64.

⁷⁰ 1802. áprilistól 1803. szeptemberig.

⁷¹ 1804. november 15. 1805. május 19. 1805. június 18. PEK TGYO Kt. 67052/127–128., 131., 132–133.

⁷² 1805. február 26. PEK TGYO Kt. 67052/129.

⁷³ 1805. szeptember 11. 1807. június 8. 1807. október 20. PEK TGYO Kt. 67052 /134–135., 40–41., 50–51.

⁷⁴ 1807. június 18. PEK TGYO Kt. 67052/42–43.

⁷⁵ 1804. március 18. PEK TGYO Kt. 67052/119.

öt és fél év múlva vált rendszeressé: „Igen kedves és igen tiszteletreméltó barátom”, „Kedves és tiszteletreméltó barátom”.⁷⁶

Morel 1809-től minden év elején megemlékezett az Újévről, és meleg hangon kívánta a legjobbakat Kollernek.⁷⁷

Kevés személyes vonatkozás van a levelezésben. Morel 1809. január 23-ai levelében épp érdeklődött húga betegsége felől, mikor megérkezett Koller 1808. november 6-ai levele, amelyben hűgának az 1808. október 16-án bekövetkezett haláláról értesítette. Így csak az utóiratban fejezte ki részvétét, és ígérte, imádkozni fog az elhunytért.⁷⁸

A levelek sűrűn váltották egymást, sőt, azt sem hagyhatjuk számításán kívül, hogy nincs meg minden levél a gyűjteményben. Előfordult, hogy egy hónapban két levelet is kapott Moreltól, és úgy tűnik, egy levelét sem hagyta megválaszolatlanul. 1803. július 26-án írta Morel, hogy milyen nagy öröm és vigasz, hogy Koller ilyen gyakran ír neki levelet.⁷⁹ Ő is igyekezett gyorsan válaszolni. Aggódott, ha már két hónapja nem érkezett Kollertől levél.⁸⁰ Máskor az utak járhatatlanságára gyanakodott, mivel késlekedett Koller válasza.⁸¹

Morel abbé 91 levele 15 év alatt érkezett, átlagosan tehát évente hatot, kéthavonta egyet küldött. A posta lassúságát beszámítva, ez még elég sűrű levelezésnek tekinthető. 1810 és 1812 között Koller József a levelekre ráírta az érkezés dátumát is. A levelek többsége két hét alatt érkezett Wolfsauból Pécsre, de voltak kirívó esetek, az 1812. január 21-én feladott levelet két hónap múlva, 1812. március 23-án kapta kézhez Koller József. Morelhez 1809. március 21-én egyszerre érkezett Koller decemberi és február 18-i levele. Morel többször panaszolta, hogy több mint egy hónapig tartott, míg megkapta a levelet.

Az egyes éveket áttekintve azonban a levelek száma igen eltérő. 1803-ból 15 levél, 1807-ből 10 levél származik. 1802-ben, 1806-ban 9–9 levél, a fennmaradó években 1814-ig 4–6 levél érkezett. 1815–1817 közötti évekből csupán 3 levél van a gyűjteményben. 1811-től gyakran kezdte levelét szabadkozva, már régóta akart írni, elnézést kér a hosszú csendért, bár naponta gondolt Kollerre. A levelei hangulata egyre borongósabb lett. Többször panaszkodott betegsége, 1812. január 21-én írta: „egészségem rossz egy ideje”.⁸² Pár hónappal később igen borús hangulatban elmélkedett, amióta Wolfsauban van, már két társát eltemette, és a harmadik is nyagon

⁷⁶ 1807. november 23. PEK TGYO Kt. 67052/52–53.

⁷⁷ Az újévi kívánságok nem feltétlen érkeztek meg január elsejére. A levelek keltezése: 1809. január 8., 1810. január 16., 1811. január 17., 1812. január 21., 1812. december 23. PEK TGYO Kt. 67041/181–182., 193–194., 211–214., 227–228., 247–250.

⁷⁸ PEK TGYO Kt. 67041/183–184. Koller Anna 1808. október 16-án 52 éves korában hunyt el. MNL BaML IV. 439.

⁷⁹ PEK TGYO Kt. 67052/75–76.

⁸⁰ 1808. július 26. PEK TGYO Kt. 67041/171–174.

⁸¹ 1814. március 1. PEK TGYO Kt. 67041/271–272.

⁸² PEK TGYO Kt. 67041/227–228.

idős: „*Itt lent csak átutazóban vagyunk, nagy öröm, hogy nem maradunk itt sokáig, különösen ma, amikor úgy tűnik minden rossz összejött.*”⁸³

1812-ben Morel már 20 éve volt száműzetésben. Paptársai többsége 1802-ben visszatért Franciaországba. Morel a papnövendékek tanítását nem látta biztosítottnak a zavaros franciaországi viszonyok között. 1806-ban írta, hogy csak végső esetben fog mozdulni.⁸⁴ 1814. július 12-én újságolta, hogy Napóleon bukása lehetővé teszi, hogy hamarosan visszatérjen Franciaországba, de még a diákok miatt egy darabig Németországban marad.⁸⁵ A következő levelében hangsúlyozta, hogy bár lakóhelyet változtat, de szíve érzései sosem fognak megváltozni Koller irányában.⁸⁶ 1815. augusztus 21-én már Nantes-ból érkezett levele. Ekkor számolt be franciaországi visszatéréséről. 1814. október 4-én indult Wolfssauból, néhány napot Párizsban töltött, majd Nantes-ba ment. Már régóta készült Kollernek írni, de túl sok dolga volt, megbízták a szeminárium vezetésével. Ebben a levelében szinte búcsút vett Kollertől: „*Teljes szívemből ölelem, imádkozzon értem! Soha nem fogom elfelejteni, az Ön emléke mindig lelkembe lesz vésvé. Ezernyi köszönet az irántam való barátságért. Azt is nagyon köszönöm, amit a fiataljainkért tett. Isten veled kedves Barátom!*”⁸⁷

Morel utolsó levele a gyűjteményben 1817. június 19-én kelt.⁸⁸ Koller József 1832-ben hunyt el, úgy tűnik, élete utolsó 15 évében nem érkezett levél Moreltől. Mivel magyarázhatjuk, hogy megszakadt a kapcsolat? Lehet, hogy a levelezést csak az adománykérés tartotta fenn? Amint erre már nem volt szükség vagy lehetőség, nem kellett a barátság sem? A levelekből áradó őszinte kötődés, megbecsülés, szeretet nem erre utal. Morel végtelen hálával, tisztelettel írt Kollernek mindig. Franciaországba visszatérve időhiányról panaszkodott leveleiben, csak éjjel tudott időt szakítani a levélíráásra. Utolsó levelében azon kesereg, hogy nem tud olyan szoros kapcsolatot tartani Kollerrel, mint Németországban.

Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha Morel egyéniségére, élete legfőbb céljára gondolunk. A papnevelés volt életének legfontosabb feladata, amit mindenek fölé helyezett, Elképzelték, hogy ha döntenie kellett, a levélírást vagy a diákokkal való foglalkozást választotta. Utolsó levelét azzal fejezte be, hogy valaki épp kopog az ajtaján, abba kell hagynia az írást. Amint a *L'Alliance* című napilapban megjelent nekrológiájában írták, a fiatal papnövendékek az órák közti szünetekben körbevettek, és érdeklődve hallgatták, amint foteljében Svájcra és Németországról mesélt. Ugyanitt kiemelték erős hitét és elszántságát, rendkívüli keresztény erényeit.⁸⁹

Természetesen az sem zárható ki, hogy érkeztek még levelek Moreltől. Azonban nem tűnik logikusnak, hogy Koller az 1817 után érkezett leveleket más elbá-

⁸³ 1812. április 16. PEK TGYO Kt. 67041/229-232.

⁸⁴ 1806. szeptember 26. PEK TGYO Kt. 67052/91-92.

⁸⁵ PEK TGYO Kt. 67041/155-158.

⁸⁶ 1814. augusztus 23. PEK TGYO Kt. 67041/159-162.

⁸⁷ PEK TGYO Kt. 67041/275-278.

⁸⁸ PEK TGYO Kt. 67041/283-286.

⁸⁹ A „*L'Alliance*” napilap 1850. január 25-i számában, Nantes-ban jelent meg a nekrológ, amelyből Vasskó Ilona idézett részletet. VASSKÓ 1934. 101-102.

násban részesítette volna, mint a korábbiakat, amelyeket nagy gonddal megőrzött, jegyzékelt, kijegyzetelt. Mindenesetre Morel abbéval folytatott 15 évig tartó levelezését egyértelműen fontosnak, megőrzésre érdemesnek tartotta.

Koller József többi levelező partnere közül rangban kiemelkedik Antoin Léon Leclerc de Juigné, a volt párizsi érsek.⁹⁰ 1802 és 1804 között négy levele maradt fenn. Az elsőt, 1802. június 29-én még Augsburgból írta,⁹¹ a többit Párizsból, ahova 1803 elején, 75 éves korában tért vissza. A levelek főképp a francia egyház sanyarú helyzetéről szólnak, megköszönte a Kollertól jött adományokat, illetve tájékoztatta azok megérkezéséről, a pénz átváltási nehézségeiről. A megszólítás minden levélben hivatalos: „*Tisztelt Nagyprépost Úr*”, az elköszönés valamivel melegebb hangú: „*Nagyprépost Úr, az ön alázatos és engedelmes szolgálója: a volt párizsi érsek*”.⁹² Morel 1804. február 6-ai levelében Juigné ritka levélírást az idős korával és azzal indokolta, hogy fél külső kapcsolatoktól, mert Franciaországban több jelentős személyt letartóztattak.⁹³

Louis Pion abbé Kollernek közvetlenebb hangnemben írt. 1802. szeptember 3-án Franciaországba való indulása előtti nap búcsúzott Kollertól, hálásan köszönte jószágát. 1803. május 23-án már Limoges-ból elkeseredetten számolt be a franciaországi helyzetről. Már 12 éve nem volt szertartás, a kormány 80 plébániát támogatót, holott 1000–1500-ra lett volna szükség.⁹⁴ Camille-Louis de Polignac meaux-i püspök ugyancsak háláját fejezte ki a Párizs melletti St. Germain en Laye-ből, 1802. október 2-án.⁹⁵ Ojardias, francia menekült pap több társával Diakovóból köszönte meg Koller jószágát és segítségét. 1802. május 20-án Franciaországba való visszatérésének tervéről számolt be. Budán és Bécsen keresztül tervezték az utazást, ezzel kapcsolatban újabb szívességet kértek. Mivel nem ismertek senkit sem Bécsben, Kollert kérték, szóljon egy bécsi ismerősének, aki segítene nekik a pénzváltásban, nehogy becsapják őket.⁹⁶

Charles de St. Priest 1814. szeptember 25-én írt leveléből az derült ki, hogy az ő közvetítésével küldött egy könyvet Koller a pápának.⁹⁷ Ezt az egy levelet leszámítva a levelek mind 1802 és 1804 között íródtak. Morel is ebben az időszakban írta a legtöbb levelet. Amint Morel papi szemináriumának igazolhatóan sok segítséget adott Koller, úgy bontakozik ki a többi levélből is a sokrétű támogatás, amit a

⁹⁰ Antoin Léon Leclerc de Juigné (1728. november 2. – 1811. március 19.) régi francia nemesi családból származott, 1754-ben szentelték pappá. 1782–1801-ig volt Párizs érseke. Augsburg környékén élt száműzetésben 1803-ig. Betegen, adóságokkal tért vissza Párizsba. 1806-ban Saint-Denis-i kanonokká nevezte ki Napóleon, ebből a javadalmából sikerült kifizetni a száműzetésben felhalmozott adósságát. 1811. március 19-én elhunyt, családi körben temették el, de néhány hónap múlva gyászmisét mondtak a párizsi Notre-Dame-ban, majd áttemették a templom kriptájába. DUCHENE 1994.

⁹¹ PEK TGYO Kt. 67036/989–999.

⁹² Párizs, 1803. október 8., 1804. február 16. és 1804. május 22. PEK TGYO Kt. 67052/21–26.

⁹³ PEK TGYO Kt. 67052/116–117.

⁹⁴ PEK TGYO Kt. 67036/1028–1031, 67052/34–36.

⁹⁵ PEK TGYO Kt. 67036/1034–1036.

⁹⁶ 1802. április 25., 1802. május 20., 1802. június 13. PEK TGYO Kt. 67036/1016–1017, 1012–1014, 1020–1023.

⁹⁷ PEK TGYO Kt. 67041/313–316.

száműzetésbe kényszerült francia paptársainak nyújtott. A vád tehát részben igaz, Koller József kanonok messzemenőig támogatta a francia paptársait.

Azt azonban, hogy ezt a magyar honfitársai rovására tette volna, semmi sem igazolja. Nagypréposti javadalmából jótékonykodásra is bőven futotta. Az 1820-as évek végéről fennmaradt számadásai szerint 17.712 forint volt az évi bevétele, amiből saját szükségleteire mintegy évi 4500 forintot költött. Házában évtizedeken keresztül 12 gimnáziumi diáknak nyújtott étellemezést. Visszaemlékezésekben említették, hogy több esetben átvállalta mások adósságát. Végrendeletének első pontja szerint az elszámolás utáni minden fennmaradó vagyont a szegényekre hagyta.⁹⁸

Koller József kiterjedt ismeretségi köre, érdeklődése túlnőtt Magyarország határain, és ez műveltségét, tudós voltát ismerve természetes is. Amint Timár György írta Koller József pappá szentelésével kapcsolatban: „Ezzel a pécsi egyházmegye legműveltebb papja, és az egész ország egyik legjelentősebb tudósa lett.”⁹⁹ Az idegenekkel való kapcsolattartást, levélváltást ritkaságszámba menő nyelvismerete is lehetővé tette. Magyarul, németül, latinul, horvátul többen beszéltek paptársai közül. Ritkább volt a görög és héber nyelvekben való jártasság, Koller pedig ezeken kívül még franciául és olaszul is levelezett.

„Klimó ajánlása megnyitotta az ifjú tudós előtt a vatikáni levéltár akkor még valóban hét pecséttel őrzött, és csakis a kiválasztottak előtt megnyíló kapuit is. De a tudományos kutatás szinte beláthatatlan lehetőségeinél sokkal mélyebb, sokkal jelentősebb volt az a hatás, amelyet Kollerre és egész életfelfogására a római ismerősök tettek.” – írta róla Tóth István.¹⁰⁰ Koller Józsefnek a Klimó Könyvtárban őrzött kézíratain kívül, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában is jelentős mennyiségű iratát, levelét őrzik.¹⁰¹ Szelestei N. László tanulmányában pedig a Koller által írt levelekre hívta fel a figyelmet: „A 18. század második felének tudóslevelezéseit olvasva gyakran találkozhatunk általa írt levelekkel.”¹⁰²

A 103 francia nyelvű levél tehát csak kis töredéke Koller kiterjedt levelezésének, ám ez a kis szelet is hozzájárulhat Koller életének és munkásságának megismeréséhez. Francia nyelvű leveleit végigolvasva bizonyítékot nyertünk, hogy az idegenekkel, a „gyanús franciákkal” való kapcsolattartás cseppet sem állt hazájával, hazafiságával ellentétben. E kapcsolatoknak a tudós kíváncsisága, a pap egyházáért való aggodása, a könyvgyűjtő szenvedélye volt mozgató rugója.

Jelzet	Ms	Oldal	Dátum
67036	183	997–1000	1802.04.10.
67036	183	941–943	1802.06.15.
67036	183	947–950	1802.06.24.

⁹⁸ MNL BaML IV. 154.b. 828/1852. 53.

⁹⁹ TIMÁR 2003. 29.

¹⁰⁰ TÓTH 1932. 183.

¹⁰¹ Többek között itt található Giuseppe Garampi mintegy 200 levele két kötetbe fűzve. TÓTH 1932. 186.; SZELESTEI 2003. 80.

¹⁰² SZELESTEI 2003. 80.

Jelzet	Ms	Oldal	Dátum
67036	183	951-954	1802.07.21.
67036	183	955-962	1802.07.22.
67036	183	963-966	1802.08.09.
67036	183	969-972	1802.08.12.
67036	183	973-974	1802.09.24.
67036	183	1001-1004	1802.11.05.
67052	211	57-58	1803.03.02.
67052	211	87-88	1803.03.10.
67052	211	62-64	1803.04.04.
67052	211	65-66	1803.04.13.
67052	211	38-39	1803.04.30.
67052	211	67-70	1803.05.10.
67052	211	69-70	1803.05.18.
67052	211	71-72	1803.06.21.
67052	211	73-74	1803.07.02.
67052	211	75-76	1803.07.26.
67052	211	77-78	1803.08.12.
67052	211	79-81	1803.09.05.
67052	211	81-82	1803.09.27.
67052	211	83-84	1803.10.14.
67052	211	84-86	1803.10.27.
67052	211	116-117	1804.02.06.
67052	211	117-118	1804.02.09.
67052	211	119	1804.03.18.
67052	211	122-123	1804.04.30.
67052	211	124-125	1804.11.06.
67052	211	127-128	1804.11.15.
67052	211	129	1805.02.26.
67052	211	131	1805.05.19.
67052	211	132-133	1805.06.18.
67052	211	134-135	1805.09.11.
67052	211	109-110	1806.01.29.
67052	211	96-98	1806.04.03.
67052	211	99-100	1806.05.09.
67052	211	107-108	1806.07.01.
67052	211	103-104	1806.07.27.
67052	211	94-95	1806.07.31.
67052	211	101-102	1806.08.29.
67052	211	91-92	1806.09.26.
67052	211	105-106	1806.10.23.

Jelzet	Ms	Oldal	Dátum
67052	211	89-90	1807.02.20.
67052	211	54-55	1807.03.28.
67052	211	30	1807.04.30.
67052	211	40-41	1807.06.08.
67052	211	42-43	1807.06.18.
67052	211	44-45	1807.07.19.
67052	211	46-47	1807.08.09.
67052	211	48-49	1807.09.05.
67052	211	50-51	1807.10.20.
67052	211	52-53	1807.11.23.
67041	204	163-166	1808.01.01.
67042	199	94	1808.03.10.
67041	204	167-170	1808.04.27.
67041	204	171-174	1808.07.26.
67041	204	179-180	1808.10.24.
67041	204	175-178	1808.10.10.
67041	204	181-182	1809.01.08.
67041	204	183-184	1809.01.23.
67041	204	185-188	1809.03.21.
67041	204	189-190	1809.10.30.
67041	204	193-194	1810.01.16.
67041	204	195-198	1810.03.10.
67041	204	203-206	1810.05.05.
67041	204	199-202	1810.06.25.
67041	204	237-238	1810.08.02.
67041	204	207-210	1810.11.22.
67041	204	211-214	1811.01.17.
67041	204	215-218	1811.04.07.
67041	204	219-222	1811.05.14.
67041	204	223-226	1811.08.09.
67041	204	227-228	1812.01.21.
67041	204	229-232	1812.04.16.
67041	204	233-236	1812.06.11.
67041	204	239-242	1812.09.02.
67041	204	243-246	1812.11.06.
67041	204	247-250	1812.12.23.
67041	204	251-254	1813.04.02.
67041	204	255-258	1813.04.28.
67041	204	259-262	1813.06.21.
67041	204	263-266	1813.08.01.

Jelzet	Ms	Oldal	Dátum
67041	204	267-270	1813.10.12.
67041	204	271-274	1814.03.01.
67041	204	155-158	1814.07.12.
67041	204	159-162	1814.08.23.
67041	204	313-316	1814.09.25.
67041	204	275-278	1815.08.21.
67041	204	279-282	1816.09.06.
67041	204	283-286	1817.06.19.

1. melléklet – Koller József Louis Morel abbétól kapott leveleinek dátuma és jelzete a Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya Kézirattárában

Jelzet	Ms	Oldal	Dátum	Hely	Levéliíró	
67036	183	1016-1017	1802.04.25.	Djakovo	Ojardias	Pap
67036	183	1012-1014	1802.05.20.	Djakovo	Ojardias	Pap
67036	183	937	1802.05.21.	Bécs	Villelé	Abbé
67036	183	1020-1023	1802.06.13.	Djakovo	Ojardias	Pap
67036	183	989-990	1802.06.29.	Augsburg	Leclerc de Juigné	Párizs érseke
67036	183	1028-1031	1802.09.03.	Bécs	Louis Pion	Abbé
67036	183	1034-1036	1802.10.02.	Saint-Germain-en-Laye	Camille Louis de Polignac	Meaux püspöke
67052	211	34-36	1803.05.23.	Limoges	Louis Pion	Abbé
67052	211	21-26	1803.10.08.	Párizs	Leclerc de Juigné	Párizs érseke
67052	211	21-26	1804.02.16.	Párizs	Leclerc de Juigné	Párizs érseke
67052	211	21-26	1804.05.22.	Párizs	Leclerc de Juigné	Párizs érseke
67041	204	313-316	1814.09.25.	Gorice	St.Prieth	-

2. melléklet – Koller József francia leveleinek dátuma és jelzete a Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya Kézirattárában

FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK

MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
IV. 1. a	Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai
IV. 154. b.	Baranyai (Pécsi) Cs. Kir. Megyetörvényszék iratai. Polgári perek
IV. 439	Baranya vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye.
XII. 1.	Pécsi Székeskáptalan Hiteleshelyi levéltára.
PEK TGYO KK	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár
PEK TGYO Kt.	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár
PEL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár
PKL PKGYJKV	Pécsi Káptalani Levéltár. Pécsi Káptalani Gyűlésjegyzőkönyve
PPL	Pécsi Püspöki Levéltár

IRODALOM

AIGL 1838	AIGL, Paulus: <i>Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis. Quinque-Ecclesiis, Typis Lycei Episcopalis</i> , 1838.
BORSY J. 2009	BORSY Judit: A Pécsi Egyházmegye szlavóniai és dél-baranyai esperesi kerületei 1919–1929. In: <i>Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből V. Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből.</i> Szerk. FEDELES Tamás – KOVÁCS Zoltán – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 177–224.
BORSY J. 2010a	BORSY Judit: Koller József. In: PL 2010. I. 412.
BORSY J. 2010b	BORSY Judit: Szányi Ferenc. In: PL 2010. II. 230.
BORSY K. 1991	BORSY Károly: A XVIII. század második felének két püspöke. In: <i>A pécsi egyházmegye schematismusa 1991.</i> Pécs, 1991. 99–122.
BRÜSZTLE 1874-1880	BRÜSZTLE, Josephus: <i>Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. I-IV. Tomus. Quinque-Ecclesiis, Typis Lycei Episcopalis C. Ramazetter, 1874-1880.</i>
DUCHENE 1994	DUCHENE Jean. Monseigneur Leclerc de Juigné (1728-1811). Archevêque de Paris de 1782 à 1801. In: <i>Histoire, économie et société.</i> 1994, 13e année, n 4. pp. 605–608. (http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/hes_0752-5702_1994_num_13_4_1716) [2014.10.10]
HOFMANNSEGG 1887	Gróf HOFMANNSEGG utazása Magyarországon 1793–1794-ben. Németből fordította és bevezette BERKESZI István. Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1887. (https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/99561/bi_bDEK00797581.pdf?sequence=143&isAllowed=y) [2015.08.08.]

- MÓRÓ 2003 MÓRÓ Mária Anna: Koller József hagyatéka. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 13. A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai. Szerk. FONT Márta – VARGHA Dezső. Pécs, 2003. 63–76.
(<http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmanyok/200-moro-maria-anna-koller-jozsef-hagyateka>) [2015.08.08.]
- PL 2010 Pécs Lexikon. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. I–II. kötet. Pécs, 2010.
- POHÁNKA 2009 POHÁNKA Éva: A pécsi püspöki éremgyűjtemény kirablása. A Pécsi Püspöki Könyvtár éremtárának 1803–1804-es ellopásának története. *Pécsi Szemle*, 12. 2009. tavasz. 58–64.
- SCHMELCZER-
POHÁNKA 2014 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: A Janus Pannonius utca 4. számú, hajdani káptalani ház és a Virágház. In: *Pedagógia–Oktatás–Könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*. Szerk. CSÓKA-JAKSA Helga – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva – SZEBERÉNYI Gábor. Pécs, 2014. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 12.) 529–559.
(<http://www.lib.pte.hu/sites/docs/polc/documents/Csoka-Schmelczer-Szeberenyi-Pedagogia-oktatas-konyvtar-Pecs-PTEEKTK-2014/pdf/Csoka-Schmelczer-Szeberenyi-Pedagogia-oktatas-konyvtar-Pecs-PTEEKTK-2014-529-559.pdf>) [2015.08.08.]
- SZELESTEI 2003 SZELESTEI N. László: Koller József és a historia litteraria. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 13. A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai. Szerk. FONT Márta – VARGHA Dezső. Pécs, 2003. 77–87.
(<http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmanyok/199-szelestei-n-laszlo-koller-jozsef-es-a-historia-litteraria>) [2015.08.08.]
- TIMÁR 2003 TIMÁR György: Koller József 1745–1832. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 13. A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai. Szerk. FONT Márta – VARGHA Dezső. Pécs, 2003. 19–54.
(<http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmanyok/198-timar-gyorgy-koller-jozsef-1745-1832>) [2015.08.08.]
- TÓTH 1932 TÓTH László: XVIII. századi olasz és magyar teológusok harca a felvilágosodás ellen. *Katholikus Szemle*, 46. (1932):3. 180–195.
- VASSKÓ 1934 VASSKÓ Ilona: A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai. Pécs, 1934. (Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából 33.)

Mit ajánlhatott Dobai Székely Sámuel Klimo György pécsi püspöknek?

Dobai Székely Sámuel könyvtárának kínálata*

Dobai Székely Sámuel jelentőségéről sokat értekeznek a szakirodalom. Műgyűjtői tevékenysége azonban még nem kellően feltárt, saját művet pedig nem írt (összesen egy művét ismerjük, ez is fordítás).¹ Jelentősége gyűjteményében és ezzel összefüggően abban mutatkozik meg, hogy számos tudományos munkához szolgáltatott forrásokat. A kor különböző tudományterületeken működő tudósai biztos számíthattak segítségére, ha írott forrásokra volt szükségük kutatásaikhoz.² A művek jelentős része saját tulajdonában volt.

Az alábbiakban a Dobai Székely-gyűjteményt feltérképező kutatás újabb adalékaként Dobai Székely Sámuel egy kéziratokat felsoroló könyvjegyzékét részletesen ismertetem. Emellett Pécsre került könyveiről szintén írok.

Dobai Székely Sámuel gyűjteménye első darabjait már az 1730-as években megszerezte. Ekkoriban (pontosan 1731-ben) került a birtokába az a Rozsnyai-kézirat is, amelyet ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őriznek.³ A kialakuló gyűjtemény egyes darabjai lehettek családi hagyatékok, ezenfelül 1741 és 1753 között, külföldi katonaévei alatt, tovább bővítette könyvtárát.⁴

Kaprinai Istvánnak 1768. június 30-án küldött levelében⁵ saját, mintegy 45 éven át tartó munkája gyümölcsének tartotta egyedülálló gyűjteményét, amelyet az 1760-as években az idősödő Dobai Székely többeknek eladásra kínált. Könyvtárát egyben kívánta eladni, Koller József közvetítésével Klimo György pécsi püspök is a lehetséges vevők között volt. A gyűjtemény eladásának egyik kísérlete Koller József és Dobai Székely 1769 és 1771 közötti levelezésében követhető nyomon.⁶ Ezzel párhuzamosan Kaprinai Istvánnal és másokkal is levelezett az ügyben.⁷

Kéziratai között eredeti művek és másolatok egyaránt megtalálhatók voltak. Dobai Székely maga is többször készített tudós barátai kérésére nyomtatványairól,

* A tanulmány az OTKA K 100446. számú pályázat támogatásával készült.

¹ A fordítás kézírata az Országos Széchényi Könyvtárban található. (OSZK Kt. Quart. Hung. 271.) A mű kiadása: DOBAI 1759.

² Dobai Székely Sámuel jelentőségéről ír SZELESTEI 1989. 86.; SZELESTEI 2003. 160.; SZELESTEI 2007. 79.

³ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található Dobai gyűjtemény: MNL OL P 1890, A Forgách család gácsi ága, Vegyes iratok, 1-8. A Rozsnyai kézirat lelőhelye: MNL OL P 1890, A Forgách család gácsi ága, Vegyes iratok, 6. A kézirat megszerzéséről ír: SZABÓ 2007. 77-86; ismerteti KOMLOVSZKI-S. SÁRDI 2000. 545-546.

⁴ A katonaévek alatt történt gyűjtésről ír: SZELESTEI 1989. 86-87.

⁵ A levél szövegkiadása: M. HORVÁTH 2009. 82.

⁶ A Dobai Székely-Koller levelezéséről írnak: SZELESTEI 2003. 77-87.; HENCZ 2012. 171-184.

⁷ A Kaprinai levezéséről ír: M. HORVÁTH 2009. 11-13.

kéziratairól másolatokat, és ha ismert olyan, a gyűjteményből hiányzó anyagot, mellyel segíthetett, előfordult, hogy könyvtárak, levéltárak irataiból másolt. Dobai Székely ugyanúgy kapott kortársaitól eredeti műveket vagy arról készült másolatokat, emellett régebről fennmaradt másolatok szintén birtokában voltak. Gyűjteményében lehettek olyan művek, amelyeknek eredetijét már régebben eladta, esetleg elajándékozta, így az 1760-as évek végére, amikor könyvtárát egyben kívánta eladni, voltak olyan kéziratok is, amelyeknek már csak a másolatban maradtak a birtokában.

Anyaggyűjtésében elsődlegesen arra törekedett, hogy könyvtárát hungarikumokkal gyarapítsa. Több alkalommal cserélt értékes, ám nem magyar vonatkozású műveket magyar anyagokért. E megfontolásból adhatott el Kazzai Sámuel debreceni patikusnak egy Erasmus jegyzetekkel ellátott Horatiust,⁸ valamint Cicero *Tusculanae disputationes*-ének egy olyan példányát, amely Morus Tamás kezének tulajdonított bejegyzéseket tartalmazott.⁹ Kaprinai Istvánnak három külföldi, 16. századi könyvritkaságát (Pomponius Mela *De situ orbis tres*¹⁰ című könyvét, Petrus de Aliacus *Uberrimum Sphere mundi*-ját¹¹ és Jacobus Mazochius *Epigrammata antiquá*-ját)¹² említette, amelyet Bél Mátyás *Notitiá*-iéért¹³ és Schwandtner *Scriptores*-éért¹⁴ akart elcserélni.¹⁵

A tudósok gyakran könyvek cseréjével is segítették egymást. A Klimó püspöknek való eladásnál Dobai Székelynek többek között Benczúr József közvetített, Kazzai Sámuelnek és Domokos Lajosnak pedig fontos szerepe volt a debreceni értelmiségekkel folytatott adás-vételnél vagy adatok szolgáltatása ügyében. Sinai Mikós és Dobai Székely levelezéséből tudjuk, hogy a végül a pécsi püspökség tulajdonába került *Nyírkállói-kódexet* (másik nevén *Magyi-kódex*)¹⁶ Sinai szintén kérte értékes adatai miatt, Dobai Székely pedig a Debreceni kódex iránt érdeklődött.

Műgyűjteményének kutatásához levelezése és küldött könyvjegyzékei egyaránt nagy segítséget nyújtanak. Hagyatéka szétszóródott, nagy része az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint az Evangélikus Országos Levéltárban található. Emellett összesen hat tételről tudható biztosan, hogy még Dobai Székely Sámuel életében Pécsre kerültek.¹⁷ Ezek a Pécsi Egyházmegye őrzésében ma is fellelhetők.

Dobai Székely kortárs tudós férfiakkal való levelezése értékes kiegészítés a jegyzékek vizsgálatához. Az egymásnak író felek többször említettek, esetleg cseréltek olyan műveket, amelyek a felsorolásokban nem szerepeltek. Több kortársá-

⁸ A jegyzetek nem Erasmustól származnak. (lásd ILLIK-MACZÁK 2007. 76.)

⁹ Az adás-vételről ír SZELESTEI 1979. 427.

¹⁰ MELA 1518.

¹¹ ALIACUS 1508.

¹² MAZUCHIUS 1521.

¹³ BÉL 1735–1746.

¹⁴ SCHWANDTNER 1746–1748.

¹⁵ Az említett levél szövegkiadása: M. HORVÁTH 2009. 63–64.; Dobai Székely hungarikumgyűjtéséről ír SZELESTEI 1989. 87.; a debreceni értelmiségekkel való levelezésről ír SZELESTEI 1979. 417–443.; ILLIK 2006.; ILLIK-MACZÁK 2007. 7–14.; a Dobai Székely-Kazzai levelezésről ír ILLIK 2006. 124–127.

¹⁶ Továbbiakban *Nyírkállói-kódex*. A kódex történetéről részletesen ír POHÁNKA 2006.

¹⁷ A Pécsre került kéziratokról ír: SZELESTEI 2000. 117–124.; SZELESTEI 2010. 153.; HENCZ 2012. 177.

val folytatott levelezése feldolgozott formában is olvasható,¹⁸ a témáról többen írtak.¹⁹ Az eddig általam vizsgált levelek közül a kézirategyűjteményt illetően fontos adatokat közöl a Kollár Ádám Ferencsel, Kaprinai Istvánnal, Koller Józseffel, Cornides Dániellel folytatott levelezés.

A Koller Józseffel való levelezésről egy korábbi konferenciakötetben én is részletesen írtam.²⁰ A levélváltásokból kiderül, mely művek kerültek Dobai Székely gyűjteményéből a Püspöki Könyvtár tulajdonába. A tudós eszmecsere Koller művéhez való segítségnyújtás mellett a püspök számára küldött művekről is hírt adott (Koller József püspökségtörténetéhez fontos anyagokat kapott Dobai Székelytől ez időszak alatt). A készülő mű számára különösen fontos volt a *Nyírkállói-kódex*, amelyet Koller József később többször lejegyzett, mint forrást, akkor már a Pécsi Püspöki Könyvtár tulajdonaként említve. Dobai Székely Sámuel a birtokában lévő más könyvekről is írt, említette például Sylvester János *Újtestamentumát*,²¹ valamint egy 1544-ben írt, magyar nyelvű *Graduálét*. (Utóbbi a Kollernek küldött könyvjegyzékben is leírt tétel.)²²

A Kaprinai-levelezésben szintén jelen van a tudós anyaggyűjtés célja az eladási szándék mellett. Dobai Székely Koller és Kaprinai történeti művéhez egyaránt szolgáltatott anyagokat. Kaprinai István számára a később Pécsre került *Nyírkállói-kódex*ből készített 55 tételes okiratjegyzéket mellékel, és említette gyűjteményének értékes kéziratos vagy nyomtatott darabjait. A Kollár Ádám Ferencsel való levelezés sokat segít a gyűjteményben megvolt diplomák azonosításában: Dobai Székely többször küldött oklevelekről másolatot Kollár számára.

A Cornides Dániellel folytatott levelezés nagy részét (a Dobai Székely Sámuel által írt leveleket) az Országos Evangélikus Levéltárban őrzik.²³ Az idősödő eperjesi kapitány²⁴ Cornidesnek is írt gyűjteménye kéziratos vagy nyomtatott köteteiről. A levelezés a küldött könyvjegyzék miatt is kiemelten fontos. (Természetesen a levelezésben egyéb témák – például metszetekkel vagy numizmákkal kapcsolatos adatcsere – szintén hangsúlyos szerepet kaptak.)

A Dobai Székely Sámuel által összeállított jegyzékek vizsgálata fontos része a gyűjteményt feltérképező munkának. Levelezésében eltérő szándékkal küldött gyűjteményéből szemezgető felsorolást, számos ilyen maradt fenn. Gyakori volt a különböző tematika szerinti összeállítás, így tudunk szepesi tárgyú jegyzékéről, Cornidesnek pedig elsősorban a protestáns vonatkozású könyveit tüntetett fel. Fennmaradtak olyanok is, amelyek a tudós anyaggyűjtést, vagy egy-egy történeti

¹⁸ Kiadások: SOÓS 2000.; M. HORVÁTH 2009.; SZELESTEI 1993.; ILLIK-MACZÁK 2007.

¹⁹ A Cornides Dániellel való levelezésről SZELESTEI 2010. 153–155. A Kaprinai Istvánnal való levelezésről: M. HORVÁTH 2009. 11–13. A Kollár Ádám Ferencsel való levelezésről: SOÓS 2000. Koller Józseffel folytatott levelezésről: SZELESTEI 2003.; HENCZ 2012.

²⁰ A konferencia előadásából megjelent tanulmány: HENCZ 2012.

²¹ SYLVESTER 1541. RMNy I 49.

²² A Graduáléről ír SZELESTEI 2003. 84.; DOBSZAY 1982.

²³ Dobai Székely Sámuel Cornides Dánielnek küldött levelei: EOL AGE V. 36. 3; Cornides Dániel Dobai Székely Sámuelnek küldött levelei: OSZK Kt. Quart. Lat. 784/I, ff. 130–136.

²⁴ Dobai Székely Sámuel nyugalmazását követően, 1753-tól Eperjesen telepedett le.

mű elkészültét segítették (itt a jegyzék tartalmát mindig meghatározta a készülő munka témája). Az eladás szándékával is többször mellékelte leveleiben könyvjegyzéket, valamint egy-egy vásárlásról is maradtak fenn listák. A jegyzékek mindig válogatások voltak. Ugyanazon nyomtatványok vagy kéziratok a témától és szándéktól függően, természetesen több helyen is megjelentek. A továbbiakban Dobai Székely jegyzékei közül három, a pécsi anyaggal is összefüggésbe hozható kéziratokat felsorolót ismertetek.

Koller Józsefnek 1771. június 9-én egy tizenhét tételből álló, latin nyelvű könyvjegyzéket küldött. A Klíma Könyvtárban Kollernek a jegyzékről készített másolata is megtalálható.²⁵ Lejegyzett benne öt diáriumot, formuláskönyvet, jogi tárgymutatót, levélgyűjteményeket, ostromleírásokat, útleírást, az említett *Graduálét*, valamint a *Sebes agynak késső sisak* című versgyűjteményt.²⁶ A jegyzéken szereplő kéziratok közül az említett versgyűjteményt az Országos Széchényi Könyvtárban, Jankovich Miklós gyűjteményében őrzik,²⁷ Rozsnyai Dávid és Komáromi János diáriumának Dobai Székelyhez köthető darabjai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és az Országos Széchényi Könyvtárban is megtalálhatók.²⁸ Komáromi János naplójának egy Dobai Székely által 1762-ben másolt darabját őrzik OSZK-ban.²⁹ (A kötet elején magyarul, a végén latin nyelven olvasható, hogy ő volt a másoló.) Ennek Dobai Székely birtokában volt eredeti változata a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található.

Cornides Dánielnek 1775. június 12-én küldött egy 45 tételből álló felsorolást.³⁰ Kéziratok műveket tartalmaz, többségében 16. és 18. század közötti levelekből és naplóiból készült válogatás. Leír még történeti műveket, oklevélgyűjteményt, a szepességi 24 város testvérület anyakönyvmásolatainak gyűjteményét, de törvénycikkelyt, szabálykönyvet is. Az eddig megtalált darabok nagy része ma az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint az Evangélikus Országos Levéltárban található.

Az Evangélikus Országos Levéltárban öt olyan másolatot őriznek, amelyek eredetije vagy másolata a Cornides Dánielnek küldött jegyzékben fel lett tüntetve. Itt őrzik I. Ferdinánd szekretáriusának levélmásolatát és vele egybekötve az úgynevezett *Lócsei krónika* (másik nevén *Cipszer krónika*)³¹ egy 1719-es másolatát,³² Mária Terézia Barkóczy Ferenchez írt levelének másolatát,³³ Schmall András *Adversariá-*

²⁵ PEK TGYO Kt. 67043 = Ms. 507, ff. 71–73.

²⁶ A versgyűjtemény kéziratának mai őrzési helye: OSZK Kt. Oct. Hung. 69. Vö. STOLL 1963. 51. A versgyűjteményről részletesen ír FAZEKAS–JUHÁSZ 2004. 267–291.

²⁷ A Rozsnyai és Komáromi kéziratokról Dobai Székely birtokában volt másolatok találhatóak az Országos Széchényi Könyvtárban. A Rozsnyai kézirat mai lelőhelye: OSZK Kt. Fol. Hung. 656; a Komáromi kézirat mai lelőhelye: OSZK Kt. Fol. Hung. 30. A versgyűjtemény mai őrzési helye: OSZK Kt. Oct. Hung. 69.

²⁸ A Komáromi diárium mai őrzési helye: MNL OL P 1890, A Forgách család gácsi ága, Vegyes iratok, 5.

²⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 30.

³⁰ EOL AGE V. 36. 3, ff. 147.

³¹ Továbbiakban *Lócsei krónika*.

³² EOL AGE V. 82.

³³ EOL AGE V. 43, ff. 84–103.

jának két másolatát,³⁴ valamint Michael Pohl superintendens levelének másolatát.³⁵ Dobai Székely Sámuelre vonatkozó utalást azonban a négy kötet közül egyelőre csak a *Lócsei krónikát* és Ferdinánd szekretáriusának levelét tartalmazó kolligátum-kötetben találtam.³⁶

Az Országos Széchényi Könyvtárban tizenkét kéziratot őriznek, mely a jegyzékben szerepel. Itt őrzik az imént említett anyakönyvmásolat gyűjteménynek egy 1766-os másolatát,³⁷ ezt részben Dobai Székely Sámuel írta le.³⁸ Az Országos Széchényi Könyvtárban található még Konrád Sperfogel *Diarium*-ának két másolata.³⁹ Az egyik Dobai Székely Sámuel által készített, a *Sperfogel-napló* egy részét tartalmazza. A másik itt található kézirat teljes, benne Nagy Gábor széljegyzetei és megjegyzései olvashatók. A bejegyzés szerint hozzá 1879-ben került mű, annak meglevő változatairól szintén ír, említve többek között Dobai Székely kivonatos másolatát is.

Az OSZK-ban található még Xylander (Holtzmann) István *Historiá*-jának Dobai Székely által készített másolata (a kézirat elején és végén egyaránt megjegyezte: a másolatot ő készítette),⁴⁰ és itt őrzik Buchholtz György *Montium Carpathicorum* című kéziratát.⁴¹ Kérdéses a feltevés, hogy a kézirat Fischer Dániel kézírása volna, ez más Fischer kézirattal összehasonlítva nem állítható biztosan. A kéziratot Kulcsár Péter *A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig* című kézikönyve⁴² Fischer általi másolatként tartja számon. Idősebb Buchholtz György naplójának egy kéziratosa, Dobai Székely általi másolata Kulcsár Péter kézikönyve szerint szintén az Országos Széchényi Könyvtárban található. A felsorolás jelzetet nem ad, a kéziratot egyelőre nem sikerült azonosítanom.⁴³ A mű eredetije a Késmárki Líceumban található.⁴⁴ Huszti András *Wajwodae Transylvaniae* című műve a jegyzékben említett vármegyei (főispáni) névjegyzékkel⁴⁵ együtt másolatban szintén itt található. A szöveg Dobai Székely Sámuel másolata, ezt szövegbeli megjegyzése is alátámasztja.⁴⁶

³⁴ EOL AGE V. 34. és EOL AGE I. e. 11.

³⁵ EOL AGE V. 44, ff. 212–221.

³⁶ Az Evangélikus Országos Levéltár átmeneti zárva tartása miatt ezekről a kéziratokról a kutatás jelen fázisában még nem sikerült egyértelműen megállapítanom, hogy valóban Dobai Székelyhez köthetők volnának.

³⁷ OSZK Kt. Fol. Lat. 3169.

³⁸ „*Excerpta ex tabulario seu matricula fraternitatis viginti quatuor Regalium Scepusiensium per Georgium Moller quodam concinnata (1528–1544) ac per Samuelem Székely de Doba 1766 extracta.*”

³⁹ OSZK Kt. Fol. Lat. 430. és OSZK Kt. Fol. Lat. 3108.

⁴⁰ OSZK Kt. Fol. Lat. 363.

⁴¹ „*Montium Carpathicorum comitatus Scepusiensis descriptio*”. A kézirat lelőhelye: OSZK Kt. Quart. Lat. 258.

⁴² KULCSÁR 2003.

⁴³ A mű kiadása: WEBER 1904.

⁴⁴ A lelőhelyről lásd KULCSÁR 2003. 97.

⁴⁵ OSZK Kt. Fol. Lat. 3979.

⁴⁶ „*Ex manuscripto Danielis Cornides Professoris Linguarum Occidentalium in illustri collegio Reformatorem Claudiopolitano, dum mensibus Augusto et Septembri MDCLXIII me Eperiessini visitaverat, exscripsit Samuel Székely de Doba memoriae Caussa, cum subsequenti Catalogis.*”

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik még Richwaldszky György kanonok *Vexatio dat intellectum* című művét, egy kolligátumban Kollár Ádám Ferenc *Adversariá*-jával, és más, a jegyzékben nem felsorolt, egyéb művek másolataival.⁴⁷ A kézírást megvizsgálva kétséges, hogy Dobai Székely másolta volna, rá vonatkozó megjegyzést ebben a kötetben nem találtam.

Egy Rákóczi szabadságharcra vonatkozó kolligátumkötetben található Ráday Pál *Descriptio*-ja, valamint Szirmay András *Dissertatio*-ja többek között a Szatmári békével kapcsolatos levelek és dokumentumok gyűjteményével. A Ráday-kézirat kivételével azonos a kézírás, az azonban itt is bizonytalan, hogy ki volt a másoló.⁴⁸ Pulay János Szatmári békéről szóló művéről az OSZK-ban egy másolatot őriznek, a Kovachich-kéziratok között Kovachich Márton György *Ad scriptores Minores Rerum Hungaricarum*⁴⁹ kéziratos kötetében lelhető fel. Semmi nem bizonyítja, hogy a kéziratot a forrásgyűjtő Kovachich Dobai Székely Sámuel hagyatékából szerezte volna, erre vonatkozó megjegyzés a kötetben szintén nem található.⁵⁰ Itt őrzik még Rezik János *Theatrum Eperiense*⁵¹ című művének egy Dobai Székely birtokában volt autográf kéziratát,⁵² valamint egy erről készített másolatot.⁵³ Az első egy még letisztázatlan változat, egybekötve Dobai Székely Sámuel megjegyzéseivel, amelyben leírja, az eredeti kézirat az ő gyűjteményében volt, a másolat a tulajdonában volt eredetiről készült.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában eddig összesen két Cornidesnél említett kéziratot találtam: a Koller-jegyzékben is leírt Komáromi János-diárium mellett itt őrzik még Joachim és Izrael Leibitzer sokat vizsgált naplóját.⁵⁴ Dobai Székely a Cornides Dánielnek küldött könyvjegyzékben is lejegyzte a később Pécsre került négykötetnyi diplomagyűjteményt.

Egy tizenöt tételes kéziratos jegyzék – a Kollernek küldöthöz hasonlóan – szintén az Országos Széchényi Könyvtárban található, Dobai Székely hagyaték iratai között lelhető fel. Többségében szepességi tárgyú kéziratokat tartalmaz.⁵⁵ Az eddig vizsgált könyvjegyzékek darabjai között vannak átfedések. A szepesi tárgyú jegyzék kéziratai mind szerepelnek a Cornidesnek küldött jegyzékben, de a Kollernek küldött válogatásban szintén van ismétlődés: Rozsnyai Dávid és Komáromi János naplója mindkettőben megtalálható, utóbbi a szepesi jegyzékben is szerepel.

⁴⁷ OSZK Kt. Fol. Lat. 370.

⁴⁸ OSZK Kt. Fol. Lat. 2549.

⁴⁹ A mű kiadása: KOVACHICH 1798.

⁵⁰ OSZK Kt. Fol. Lat. 140.

⁵¹ Rezik János *Theatrum Eperiense* művéről írt szakirodalom: MACZÁK 2008. 319–324. A műről részletes szakirodalmat közöl FILEP 2004. 87. A műről ismeretes, hogy Matthaeides Sámuel vásárolta meg. A kézirat Dobai Székely Sámuel birtokába a rokoni viszony folytán került: Matthaeides Sámuel leányát vette feleségül.

⁵² OSZK Kt. Quart. Lat. 2086.

⁵³ OSZK Kt. Quart. Lat. 350.

⁵⁴ A Leibitzer diárium mai őrzési helye: MNL OL P 1890, A Forgách család gácsai ága, Vegyes iratok, 7. A naplóról részletesen ír, ugyanitt részletes szakirodalmat közöl: SZABÓ 2007.

⁵⁵ OSZK Kt. Quart. Hung. 4104, ff. 178.

A következőkben részletesen áttekintem a Pécsre került köteteket. Klimó György pécsi püspök végül bizonyíthatóan a *Quadripartitum* című kéziratot,⁵⁶ a *Nyírkállói-kódexet*,⁵⁷ egy II. Ulászló kori formuláriumot,⁵⁸ négy kötet, összesen 266 diplomát tartalmazó diplomagyűjteményt (közismertebb nevén *Cimelion*),⁵⁹ emellett két nyomtatványt: a *Liszniai krónikát*,⁶⁰ és Temesvári Pelbárt: *Sermones de Sanctis*-át⁶¹ vásárolta meg Dobai Székely Sámueltól. A kötetek Pécssett a Klimó Könyvtárban és a Pécsi Egyházmegye őrzésében ma is megtalálhatók.⁶²

A végül Klimó György püspök által megvásárolt kéziratoss diplomagyűjtemény darabjaival Dobai Székely kortársainak számos alkalommal gyűjtött segítséget, a pécsi püspök vásárlását pedig többeknek is jelezte. Ennek kapcsán Cornides Dániel örömét fejezte ki aziránt, hogy a kötetek méltó helyre kerültek. Kaprinai Istvánnak Dobai Székely arról is írt, hogy reméli, éremgyűjteményét szintén Klimó püspök vásárolja meg.⁶³ Levelezőpartnereinek Dobai Székely 268 darab oklevelet említett, Koller József tartalomjegyzéke szerint azonban a kötetek összesen 260 oklevelet tartalmaznak. Ehhez tartozik még hat darab eredeti, török kori oklevél,⁶⁴ amellyel együtt a megvásárolt gyűjtemény összesen 266 tételből állt. A pontos szám megállapítását nehezíti, hogy a kötésből tizenhárom diploma hiányzik, a különálló török kori oklevelek egy része pedig szerepelhet Koller mutatójában. (Nem mindegyik oklevél kapcsán azonosítható, hogy valóban azt jegyezte le Koller.)

A kötetben kronologikus rendben következő oklevelek pontos másolatát Koller József végezte el. Ezek mindig az eredetik előtt olvashatók, Dobai Székely Sámuel rövid összefoglalásaival együtt. A gyűjteményben Klimó György ex librise található. Valószínű, hogy a gyűjtemény három kötetben érkezett Dobai Székely Sámueltól (így sorolta fel a Cornidesnek küldött jegyzékben, és más 18. század végi megemlékezést is ismerünk, amely három kötetéről szól).⁶⁵

A Mátyás korabeli *Nyírkállói-kódexet* Dobai Székely Sámuel néhol lapszéli jegyzetekkel látta el, ex librise megtalálható a kötetben. Az úgynevezett II. Ulászló kori kéziratoss formuláskötetben szintén vannak általa írt jegyzetek. A *Quadripartitum* című kéziratban Klimó György, valamint Dobai Székely Sámuel ex librise olvasható. Maga a kézirat több kéz írása, itt is találunk széljegyzeteket Dobai Székelytől. Az úgynevezett *Liszniai-krónika* Dobai Székely birtokában volt nyomtatott példánya részben később kiegészített darab: belőle egy terjedelmes rész hiányzik, ame-

⁵⁶ PEK TGYO Kt. CC.II.8 = Ms 8.

⁵⁷ Jelzet: DD.III.18 (Pécsi Egyházmegye)

⁵⁸ Jelzet: DD.III.19 (Pécsi Egyházmegye)

⁵⁹ Jelzet: AA.III.12–13–14–15 (Pécsi Egyházmegye).

⁶⁰ Jelzet: PEK TGYO KK U.IX.23. RMK I. 1421.

⁶¹ Jelzet: PEK TGYO KK NN.III.29. RMK III. 121.

⁶² A kötetek 2014-ben jubileumi kiállítás keretében a Klimó Könyvtárban megtekinthetők voltak.

⁶³ A levél szövegkiadása: M. HORVÁTH 2009. 95–96.

⁶⁴ Jelzet: PEK TGYO Kt. Ms 590.

⁶⁵ „De a legnevezetesebb, ami ezen bibliotékában vagy, egy három tomusból álló carthophylaceum, mely IV. Béla király idejétől fogva egész a mostani század elejéig mindenféle originális régi írásokat foglal magában. Ezek részint királyi donációk és mandátumok, részint testimoniális levelek, részint diétális akták; olyan diétáról is láttam egy nevezetes aktát, amelynek artikulusai nincsenek a *Corpus Juris*ban.” In: TELEKI 1805. 202–203.

lyet kézírással pótoltak. Látható, hogy néhol egész oldalakat, máshol az oldal már nem meglevő felét egészítették ki a betűtípust követő írásmóddal. A könyv Dobai Székely ex librisével ellátott, emellett a mű végén bejegyzésében ő tudósít arról, hogy a példányt 1752-ben szerezte meg. Temesvári Pelbárt *Sermones de sanctis*-ának példányában Klimó György püspök ex librise található, a mű töredékes vége Koller József kézírásával lett pótolva. A könyvet a *Quadripartitum* című kézirattal együtt küldte Dobai Székely Sámuel Klimó Györgynek.⁶⁶ A két mű még a többi megvásárolt anyag előtt érkezett Pécsre.

Kérdéses a *Forgách-kódex*⁶⁷ eredete. Csak Klimó György ex librise található a kötetben, Dobai Székely Sámuelre pusztán a jegyzetek utalhatnak, egyéb forrás nem támasztja alá a feltevést, miszerint az ő könyvtárából került Pécsre. Ezekről viszont más Dobai Székely-kéziratokkal összevetve nem mondható ki biztosan, hogy az ő megjegyzései volnának.

Felmerül a kérdés, hogy miért pont az említett anyagot vásárolta meg Klimó György pécsi püspök. Döntésében pénzügyi és eszmei okok egyaránt szerepet játszhattak. A Dobai Székely birtokában levő értékes és terjedelmes gyűjtemény megvásárlására Klimó püspök nem vállalkozott, a számára értékes darabokat válogatta ki. A végül megvásárolt kötetek között a legértékesebbek a kéziratok voltak. Ezek pécsi vonatkozása is fontossá tehetette őket Klimó számára.⁶⁸ Elsődleges lehetett a szándék, hogy saját gyűjteményét gyarapítsa, emellett, hogy Kollert püspökségtörténetének megírásában segítse.

A Rozsnyai-diárium egy Dobai Székelynek tulajdonított másolata az Országos Széchényi Könyvtárban található, benne Jankovich Miklós megjegyzésével, amely szerint a mű eredetijét más gyűjteményi darabokkal együtt egy bizonyos „Zbisko pétsi püspök” vásárolta meg Dobai Székelytől.⁶⁹ A megjegyzés valószínűleg Zbiskó József Károly tinnini püspökre⁷⁰ vonatkozik. Egy további kutatás, Zbiskó személyének részletes vizsgálata a témában is értékes adatokkal szolgálhat.

RÖVIDÍTÉSEK

EOL AGE	Evangélikus Országos Levéltár, Archivum Generalis Ecclesiae
MNL OLP	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P szekció
OSZK Kt	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
PEK TGYO Kt	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár
PEK TGYO KK	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár

⁶⁶ Dobai Székely Sámuel Koller Józsefnek, Eperjes, 1770. június 9. (OSZK Kt. Quart. Lat. 1508, f. 23r.)

⁶⁷ Jelzet: PEK TGYO Kt. G.II.21. (Pécsi Egyházmegye)

⁶⁸ A kötetek pécsi vonatkozásáról: SZELESTEI 2010. 153.

⁶⁹ „Dobai Székely Samu nem gondolóán, hogy az eredeti példányját Rosnai Történeteinek magának tulajdonitattya, azt le irni kezdé, de alig ezen ennyihány leveleket abbul kiira; azonnal megegyezett annak tulajdonosával, és magának szerezven azt többi eredeti írásaival Zbisko Pétsi Püspöknek eladta.” (In: OSZK Kt. Fol. Hung. 656, f. 3v.)

⁷⁰ Zbiskó József Károly (1711–1774), tinnini püspök.

FORRÁSOK

- ALIIACUS 1508 ALIIACUS, Petrus de: *Uberimum Sphere mundi comme[n]tum intersertis etia[m] questionibus*. Parisiis, 1508.
- BÉL 1735–1746 BÉL, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. I–IV. Tomus. Viennae, 1735–1746.
- DOBAI 1759 Hadi embernek oktatása, melyet magyar katonai fűjűségnek kedvéért rövid írásba foglalt [...] Felsőleges Ausztriai háznak hadi artikulussal együtt. Ford. DOBAI SZÉKELY Sámuel. Kassa, 1759.
- KOVACHICH 1798 KOVACHICH, Martinus Georgius: *Scriptores rerum hungaricorum minores*. I–II. Tomus. Buda, 1798.
- MAZOCHIUS 1521 MAZOCHIUS, Iacobus: *Epigrammata antiquae urbis cautum edicto Leonis X*. Romae, 1521.
- MELA 1518 MELA, Pomponius: *De situ orbis tres, adiectis Joachimi Vadiani in eosdem scholiis addita quoque in Geographiam catechesi: et Epistola Vadiani ad Agricolam digna lectu*. Viennae, 1518.
- SCHWANDTNER 1746–1748 SCHWANDTNER, Johann Georg: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. I–II. Tomus. Vindobinae, 1746–1748. (Második kiadás: Tyrnaviae, 1765.)
- SYLVESTER 1541 SYLVESTER János: *Új Testamentum magyar nyelwen, mellyet az görög és diak nyelvből vyonnan fordíjtank, az magyar népnek kereszttyen hűtben valo ippűlisire*. Sárvár, 1541.
- TELEKI 1805 TELEKI Domokos: *Reise durch Ungern und einige angränzene Ländern*. Pest, 1805.
- WEBER 1904 *Historischer Geschlechtsbericht (Familienchronik) von Georg Buchholtz dem älteren, nebst einem Auszuge aus dem Tagebuche seines Sohnes Jakob Buchholtz*. Kiad. WEBER Rudolf. Budapest, 1904.

IRODALOM

- DOBSZAY 1982 DOBSZAY László: A magyar Graduál-irodalom első emléke. *Magyar Könyvszemle*, 114. (1998):1. 101–112.
- FAZEKAS–JUHÁSZ 2004 FAZEKAS Sándor – JUHÁSZ Levente: Ezerszínű kaméleon (A Sebes agynak késő sisak forrásai). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 108. (2004):3. 267–291.
- FILEP 2004 FILEP Tamás Gusztáv: Az eperjesi teátrum. *Kortárs*, 48. (2004):6. 87.
- HENCZ 2012 HENCZ Enikő: Koller József és Dobai Székely Sámuel levelezése. In: *Klimó György püspök és kora, Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*. Szerk. POHÁNKA Éva – SZILÁGYI Mariann. Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 9.) 171–184.
- ILLIK 2006 ILLIK Péter: Tudóslevelezés, történetírás és forráskutatás a 18. századi Magyarországon. In: *Summa: tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*. Szerk. MACZÁK Ibolya. Piliscsaba, 2006. (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok 7.) 124–127.

- ILLIK-MACZÁK 2007 Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez. Szerk. ILLIK Péter – MACZÁK Ibolya. Piliscsaba, 2007. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 5.)
- KOMLOVSZKI-S. SÁRDI 2000 Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petróczy Kata Szidónia és Kőszeghy Péter versei. Szerk. KOMLOVSZKI Tibor – S. SÁRDI Margit. Budapest, 2000. (Régi Magyar Költők Tára XVII. század 16.)
- KULCSÁR 2003 KULCSÁR Péter: Irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Budapest, 2003.
- M. HORVÁTH 2009 Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezése. Szerk. M. HORVÁTH Mária. Piliscsaba, 2009. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 6.)
- MACZÁK 2008 MACZÁK Ibolya: Adalékok Dobai Székely Sámuel forrásgyűjtő tevékenységéhez. *Magyar Könyvszemle*, 124. (2008):3. 319–324.
- POHÁNKA 2006 POHÁNKA Éva: Egy kalandos sorsú kódex nyomában. Magyi János formuláskönyve a Pécsi Püspöki Könyvtárban. In: *A 2001–2004 között megrendezett Előadások Pécs történetéből című konferenciák válogatott előadásai*. Szerk. PILKHOFFER Mónika – VONYÓ József. Pécs, 2006. (Tanulmányok Pécs történetéből 18.) 61–75.
- SOÓS 2000 Kollár Ádám Ferenc levelezése. Szerk. SOÓS István. Budapest, 2000. (Magyarországi tudósok levelezése IV.)
- STOLL 1963 STOLL Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840). Budapest, 1963.
- SZABÓ 2007 SZABÓ András – SZABÓ András Péter: Joachim és Israel Leibtzer történeti feljegyzései. In: *Studia Caroliensia*, 8. (2007):4. 77–86.
- SZELESTEI 1979 SZELESTEI N. László: A Collectio Kazzaiana. Budapest, 1979. (Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1976–1977.) 417–443.
- SZELESTEI 1989 SZELESTEI N. László: Irodalom- és tudományszervező törekvések a 18. századi Magyarországon 1670–1750. Budapest, 1989. (Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, Új sorozat 4.)
- SZELESTEI 2000 SZELESTEI N. László: Töredékek a pécsi Püspöki Könyvtár formuláriumának kötéséből. In: *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában*. Szerk. BODA Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor. Pécs, 2000. 117–124.
- SZELESTEI 2003 SZELESTEI N. László: Koller József és a historia litteraria. In: *A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai*. Szerk. FONT Márta – VARGHA Dezső. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 13.) 77–87.
- SZELESTEI 2010 SZELESTEI N. László: Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez. In: SZELESTEI N. László: *Eszmék és arcok a 18. századi Magyarországról*. Budapest, 2010. 51–60.

T. Papp Zsófia

Agyich István kéziratos versei a Klimo Könyvtárban *Ille vir est, quem Phoebus amat, cui Pallas amica est...*

Agyich István kanonok (1730–1789) kéziratos verseit korábban azon a konferencián volt alkalmam bemutatni, amelyet 2012 tavaszán a horvátországi Vinkovci és Drenovci városában rendeztek.¹

Először is szeretném kifejezni azt a hálát, amellyel Móró Mária Anna munkájáért tartozom, valamint köszönetemet Anica Bilić-nek, Frankovics Györgynek, Zita Jukićnak, Schmelcz-Pohánka Évának, Stjepan Sršannak és Szelestei Nagy Lászlónak.²

Mielőtt Agyich István kéziratos fennmaradt verseinek ismertetését elkezdeném, vissza kell kanyarodnom a nyomtatásban megjelent versekhez.³ Ezzel kap-

¹ A Horvát Tudományos Akadémia (HAZU) által rendezett konferencia 2012. április 19–20-án volt; 2012. december 6-án leadott munkám megjelenéséről 2015 augusztusában kaptam a legújabb információt, Kristina Katalinić horvát fordítótól, eszerint 2015 végén vagy 2016 elején jelenne meg; jelen írás annak a cikknek jelentősen kibővített változata. Az alcímben szereplő verssor: TÓTH 2009. 292.: Szerdahely Vizer Ádámhoz intézett versének egy sora, Agyich Istvánt említve.

Drenovci filiája volt Rajevo Selo (a forrásokban Rajevoszelo, Rajevo Szello, Raevosello, Raevoszello), költőnk szülőfaluja, 1807-ig önálló település; ma közigazgatásilag Drenovcihoz tartozik. A konferencia keretében rendezett buszkiránduláson keresztülmentünk a Szávához, azaz Horvátország és Bosznia-Hercegovina határához közel fekvő falun, amelynek temploma megérdemelne egy Agyich-emléktáblát. HORÁNYI, 1795. 46.; KOLLER 1804. Tab. X.; AIGL 1838. 114–116.; BRÜSZTLE 1876. II. 515., 517.; PEL PKL MGLT Fasc. CCI. Nr. 22. (Agyich keresztlevelének másolata). Itt jegyzem meg, hogy Koller, Aigl és Brüstle munkáját, e három alapvető baranyai egyháztörténeti művet a Pécsi Egyetemi Könyvtár által létrehozott KlimoTheca digitális gyűjteményben is elérhetjük: <http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06010301/index.html>; <http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06011201/index.html>; <http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt03093002/index.html> [2015.02.04.]

² Móró Mária Anna levéltáros és könyvtáros (1944–2010) készítette el (Nyakas Sarolta és Fényes Miklós munkáját folytatva) az 1990-es évektől a Klimo Könyvtár kézirattárának katalógusát. MÓRÓ é. n. www.lib.pte.hu/tgyo/system/files/Kezirattar_katalogus.pdf; vö. még: www.lib.pte.hu/tgyo/tgyo-puspoki-konyvtar-kezirattar [2015.01.07.]

Anica Bilić volt az említett 2012-es horvátországi konferencia szervezője, valamint a HAZU több Agyichcsal kapcsolatos kötetének szerkesztője; Frankovics György adott hírt a konferenciáról, Vinkovciban ő fordította előadásomat, megtekinthettem konferenciaelőadásának cikkváltozatát kéziratosban (FRANKOVIĆ 2012.) és más segítségét is élvezhettem; Zita Jukić, az Eszéki Állami Levéltár munkatársa volt korábbi cikkem fordítója (PAPP 2010.); Schmelcz-Pohánka Éva a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztályán volt minden kutatásomban segítségemre, korábban az ő indítványára lett Móró Mária Anna katalógusa a könyvtár honlapján hozzáférhető. Stjepan Sršan-nak, az Eszéki Állami Levéltár korábbi igazgatójának a 2000-es évek elején a BML levéltári napján Ódor Imre igazgatóval folytatott beszélgetése Agyich nyomtatásban megjelent verseiről írt cikkemnek horvát kiadását indította el; Szelestei Nagy László egy Horányi Elekhez írt Agyich-levellel ismertetett meg; a felsoroltak mellett köszönettel említem még Borsy Judit, Damásdi Zoltán, Horváth István levéltárosok segítségét. Vö. itt 3., 4. és további jegyzetekkel is.

³ PAPP 2003. Átdolgozott, kibővített változata horvát nyelven: PAPP 2010. A munkámban ismertetett 11 mű megjelent facsimile formában és Irena Galić Bešker fordításában: BILIĆ 2011. 11–144., 145–223.

csolatban fel kell idéznem Horányi Elek *Nova memoria...* című művében⁴ a kano-nok-költőről írottakat. A tudós piarista Agyich életrajza után műveinek 26 tételből álló felsorolását közölte.⁵ Ebben a Horányi-féle listában először a nyomtatásban megjelent műveket olvashatjuk 1–18. szám alatt, de a 17. számnál két vers címe látható.⁶ Horányi Elek két kivétellel (6. számú és 11. számú vers) a megjelenés évével együtt ismertette a műveket (1762–1788 között). A 19. számú tételben szintén két művet, két prózai munkát ír le,⁷ ezeket pedig „más kisebb művek” követik (20–26. számú), ahol is a 26. tétel a „*Complures inscriptiones, ac salutationes, variaque epigrammata*”, „több felirat, üdvözlő vers és különböző epigrammák” összefoglaló címet kapta. Így tehát – bár az volt a tervem, hogy a költemények számbavételével kezdjek – nem tudom megmondani, Horányi Elek pontosan hány Agyich-versről tudott.

A következő mellékletben⁸ bemutatom, hogy a Klímo Könyvtár kéziratgyűjteményében mely számok alatt, milyen Agyich-versek maradtak fenn. Ezek a művek három csoportban kaptak leltári (Ms) számot⁹ – igaz, helyenként áthúzva, újra számozva. Ez a melléklet egy 23 tételből álló lista; vannak e listában duplumok vagy majdnem-duplumok¹⁰ is; a verseket két nagyobb csoportba oszthatjuk:

1/ Ismert vagy – címük szerint – ismerősnek tűnő versek, amelyek Horányi Elek szerint megjelentek nyomtatásban (megjegyzem, ezeknek a verseknek a címét nem mindig volt könnyű egyeztetni a Horányi-lista adataival).

2/ Olyan versek, amelyek nem voltak ismerősek – egy részük hosszabb-rövidebb üdvözlő vers.

Vö. FEDELES 2011.; NAGY 2009., Agyichről: 26–28.; NAGY 2013., Agyichről a XII. fejezetben: 159–161.; SZÖRÉNYI 1993.; SZÖRÉNYI 1999a., Agyichről: 105–106.; vö. még TÓTH 2009. 292. (639. sz. jegyzet is)

⁴ HORÁNYI 1795. 46–57.; Horányi Elek Agyich-életrajza horvát nyelven, Stjepan Sršan fordításában: BILIĆ 2010. 89–95. Horányi Elek levelező kapcsolatban állt Agyich Istvánnal, mint Szelestei Nagy Lászlótlal megadtam. Vö. itt 2., 79. sz. jegyzet.

⁵ 1. sz. melléklet: Horányi Elek listájának egyszerűsített változata. Vö. PAPP 2003. 237–240., 5. sz. melléklet: ott a Horányinál olvasható címeket az addig megismert 11 mű esetében kiegészítettem a kinyomtatott cím-változatokkal és az OSZK-beli és Klímo Könyvtár-beli jelzetekkel; itt a címeket erősen rövidítettem, de a jelzeteket meghagytam.

⁶ Niczky Kristóf és Cornides Dániel halálára írt versek. Utóbbiról: SZÖRÉNYI 1999a. 106.

⁷ Mária Teréziához 1779. október 15-én a Kukojevci-i templom felszentelésekor és a ferences *Pater Franciscus* aranymiséjére készült beszéd. Kérdés, hogy valóban elhangzottak-e ezek a meglehetősen hosszú beszédek; mindkettőről tudható, hogy a helyszínen kiosztották. Ez a két beszéd megjelent facsimile formában és Stjepan Sršan fordításában: BILIĆ 2009. 57–103., 121–151.

⁸ 2. sz. melléklet: Agyich-kéziratok.

⁹ PEK TGYO Kt Ms 752–760.; 767.; 920–926.; 1048–1050. Móró Mária Anna katalógusában a versek a cím szerinti abc-rendben szerepelnek (Ms 6–27 megjelöléssel), a fent jelölt Ms-számokkal, és némely tételnél feltünteteti a régi Ms-számot is. Móró szerint mindegyik autográf, sok leírásnál címkiegészítés és más kiegészítés is található. Nem tudni biztosan, miért kaptak a költemények kb három csoportban Ms számot, azt sem, hogy miért éppen ilyen sorrendben, hiszen ez nem felel meg a művek keletkezési sorrendjének, melyet a versek több mint felénél ismerünk; a kéziratlapok mérete a besorolást bizonyára befolyásolta, az Ms 752–760 és 767 versek 35 és 39 cm közötti, tehát nagyjából folio nagyságú lapokon vannak, az Ms 920–926 és 1048–1050 versek 21 és 25 cm közötti, nagyjából quarto és octavo méretű lapokon vannak (de nem következetesen a legnagyobbtól a legkisebbig). Vö. en.wikipedia.org/wiki/Book_size [2015.01.04.]

¹⁰ Nem mindegyiknél ellenőriztem betűről betűre, hogy megegyeznek-e, de az első kettő, Ms 754/a és 754/b nem egyezik; címe szerint duplum a Ms 752. és 756.; Ms 921/1 és 921/2; Ms 922/1 és 922/2.

További – részben önkényes – felosztást is tehetünk a költemények között:

1/a: Azok a nyomtatásban megjelent művek, amelyek voltak már a kezemben: ez pontosan nyolc vers, de itt két vers is 2–2 példányban van meg, tehát hat (a kéziratok és a nyomtatott változatok összevetését később tervezem).

1/b: Azok a nyomtatásban megjelent művek, amelyekkel eddig sem a Klimó Könyvtárban, sem az Országos Széchényi Könyvtárban nem találkoztam.¹¹

2/a: Feltételezett előmunkálatok más versekhez: két, közel azonos címmel szereplő, de egymástól különböző vers (listámban 3. és 4. számú) bizonyos értelemben egy megjelent vers (listámban 5. számú, Horányinál a 2. számú) előmunkálatának tekinthető.¹²

2/b: Önálló, rövidebb versek, melyek egyértelműen a fent jelzett Horányi-lista 26. tételébe sorolhatók: ezek listámban a 10., 12., 15–16. (kutatásom elején a 15. számú kiállításban volt), 17., 18., 19., 22. számú.

A továbbiakban a kéziratos művek közül a fenti felosztás szerint az 1/b, a 2/a és 2/b csoportba tartozókat kívánom ismertetni, értelemszerűen az 1/a-ba tartozókat, tehát a már megismert kinyomtatott verseket kihagyva.

A 3. és a 4. számú vers (Ms 754/a, 754/b) közel azonos címmel olvasható, ezek: *Poëma De repressa in Slavonia peste Honoribus Illustrissimi Domini Liberi Baronis Balassa¹³ Supremi Syrmij (!) Comititis dedicata a Stephano Agyich Partus Virginei M.D.CC.LXIII.*, illetve *Poëma ob repressam in Slavonia pestem Honoribus Illustrissimi Domini Liberi Baronis Balassa supremi Syrmij (!) Comititis dicatam.*¹⁴

Az elsőként említett, 3. számú versnek (Ms 754/a) szép kéziratos címlapja is van, a fenti cím a szerző szándéka szerint tördelve szerepel a lapon, alatta négy soros mottóval. A mottó szerint az illíreket¹⁵ azelőtt a kemény Mars, most azonban a lány Apolló tartja uralma alatt; a következő sorokban Mars istent és a Múzsákat állítja szembe: a harcban szerzett tisztesség ideig-óráig él, a Múzsáktól nyert hírnév azonban örökre megmarad. A címlap utáni első oldalon a 4. számú vershez tartozó címnek egy változata is szerepel: *Poëma ob repressam in Slavonia pestem Honoribus Illustrissimi Domini Francisci Liberi Baronis Balassa honoribus (!) Dicatam.* Mindkét

¹¹ Így módomban sem volt arra, hogy összevessem ezeket a nyomtatott versekkel. Többek között ilyen, nyomtatásban megjelent, de könyvtárban eddig nem látott mű a Végh Péternek, Baranya vármegye főispánjának tiszteletére írott vers is (1. sz. melléklet, Horányinál 8. sz., 2. sz. melléklet 23. sz. vers).

¹² Igen sok kutatást igényel még az a szűk 3 oldalas, cím nélküli gyászdal (2. sz. melléklet 11. sz.), melyről nem igazán tudható, hogy került Agyich kéziratos versei közé, először a Klimó György halálára írott hosszú vers (1. sz. melléklet 5. sz.) előmunkálatának gondoltam.

¹³ Balassa Ferenc, 1772-től gróf (1736–1807), kamarás, a Helytartótanács tagja, 1762: Szerém vármegye főispánja, 1763: Szlavónia egészségügyi biztosa, majd úrbérendezési bizottságának tagja, a tartományi biztosság aligazgatója, főigazgatója, több más méltóság mellett belső titkos tanácsos, kamarai elnök, koronaőr, ugyanakkor kapja meg a kerületi biztosi címet II. Józseftől, mint Széchényi Ferenc (Zágrábi, illetve a Pécsi ker.); 1785–1790: horvát-dalmát és szlavón bán – utóbbiként ünnepli Agyich versében (1. sz. melléklet 13. sz.). FALLENBÜCHL 1988. 117.; FALLENBÜCHL 1994. 111.; vö. HORVÁTH 2012. Balassa Ferenchez Szerdahely (neve más helyen Szerdahelyi) és Zimányi is írt verset: TÓTH 2009. 304.; TÓTH 2012. 207–208.

¹⁴ Itt és a továbbiakban a rövidítések feloldásával.

¹⁵ Agyich itt és további verseiben is, ha csak lehet, beleszövi Szlavóniát, Illyria-t vagy az illíreket.

költemény tájleírással kezdődik, majd *Juno* az „ő Pannoniáját” kívánja megtekinteni, ezért száll alá az égből, mindenütt a pusztulás képét látja: elhagyott szántók, bezárt házak... Ki hinné, hogy istenek sírni is képesek:¹⁶ *Jupiter* nővére, aki felesége is egyben, sírva fakad e látványtól; később elmondja a főistennek, mit is tapasztalt. Az maga is megdöbben, majd kéri őt, ne féljen, hiszen már vége van a harcoknak; összehívja az istenek tanácsát: elég a fúriákból, elég abból, hogy hamu borítsa a földet, itt a béke ideje, Magyarország jogarát most egy olyan hatalmas királynő bírja, aki alatt aranykor jöhet el már erre a vidékre. Felmerül a poroszok ellen vívott háború, *Jupiter* azt jósolja, hogy rövidesen békét fognak kötni. Említi *Concordia* istennőt, majd váratlan fordulattal *Paris* régi ítéletét idézi fel¹⁷ a költő: *Juno (Héra)* és *Venus (Aphrodité)* ellentéte vezeti be az újabb bajokat, pestis ütötte fel a fejét, még a levegő is halálos, a füvek, a gyümölcsök is mérgezők – itt visszatér *Jupiter* korábbi mondata, ellenkező előjellel: *Nec satis hoc furiae...* A szörnyűségek leírása hosszasan folytatódik: temetetlen, megsíratatlan holtak, a tejjel halált is magukba szívó csecsemők. A halálnak, a ragálynak, a pestisnek egyaránt fekete¹⁸ a jelzője. Döntenek az istenek, a hírnök *Iris*t küldik a királynőhöz, álomlátásban adnak neki tanácsot „*Surge, age nate Dÿs*”,¹⁹ olvassuk: „*óvd meg a te polgáraidat, a közeli Szerbiában már elterjedt a pestis, Bosznia is szenved, csak a Száva hullámai választják el a te országidtől; keress hát egy férfit, aki a segítségedre lesz...*” Itt következik az ifjú Balassa Ferencnek a királynő előtt való bemutatása: e férfiú erénye még elődei virtusát is meghaladja, őt zsenge gyermekkorától *Minerva* nevelte. Halljuk is a tervet: egy árokkal kell elkülöníteni azt a területet, ahol a jövő-menő kereskedők az áruikkal esetleg a betegséget is behozzák. Ekkor fölébred a királynő, Eszterházyt²⁰ hívhatja

¹⁶ Vö. az egyik első latin költő, *Gnaeus Naevius* saját magának írt sírverse: *Mortales immortales flere si foret fas...* A négysoros vers Gellius, *Aulus: Noctes Atticae* című művében maradt fenn. BARTAL 1872. 36.

A 3. sz. mellékletben közölt könyvlistában, Agyich István könyveinek jegyzékében megtalálható Gellius műve is (10. tétel). Frankovics György említett cikkében közli ezt a jegyzéket (PEL PKL MGLT Fasc. CDLVII. T₃), megjegyzésekkel kísérve Papanek, Peichich, Zsivics, Vitezovits (Vitezović Ritter), továbbá Valaszki (Wallaszky) könyveit, valamint a *Zakon czrkveni* című művet, legbővebben Vitezović Ritter munkájáról ír. (FRANKOVIC 2012. 4., 6., 10.; itt 3. sz. melléklet 100–101., 107., 109., 150., 147., 33., 149. tétel). A több mint 150 tételből álló *Elenchus* Agyich halála után, hagyatékának számbavételekor – de nem a többi ingóság listájával együtt – készült; a könyvek többsége latin, de van köztük magyar, olasz és horvát nyelvű is. Horvát vonatkozású munkákat is találunk, mint pl. az *Illyricum vetus et novum...* és *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam...* (3. sz. melléklet 66., 42. tétel). A kanonok könyvei listájában a bibliák, breviáriumok, teológiai, egyháztörténeti, retorikai munkák mellett történelmi, jogi, matematikai művekkel, nyelvtankönyvekkel (olasz és német) és verseskötetekkel is találkozunk – ez utóbbiak nagyobb részét azonban nem vették számba. Agyich csaknem haláláig gyarapíthatta könyvtárát, Katona egyik munkáját 1785-ben, barátja, Vizer háromkötetes művét 1784–1785-ben, Szerdahelyi művét 1787-ben vagy 1788-ban, Horányi könyvét 1788-ban, egykori pártfogoltja, tanítványa, Zsivics Mátyás 10 kötetes dogmatikai munkájának első kötetét 1789-ben adták ki. (3. sz. melléklet 75., 145., 130., 63., 150. tétel.) Vö. 2., 65. sz. jegyzet.

¹⁷ A Győri Ferenc beiktatására írt versben (1. sz. melléklet 9. sz.) is szerepel *Paris* ítélete.

¹⁸ „*Atra*”, illetve „*ater*”; itt köszönöm meg Jankovits Lászlónak, hogy a konferencián felhívta figyelmemet Ovidius *Metamorphoses*-ében egy „pestis-leírásra” – ezúttal azonban nincs átvétel.

¹⁹ Vö: Publius Vergilius Maro *Aeneis*-ének VIII. éneke 60. sorból vett pár szóval (ott: *surge, age nate Deā*).

²⁰ Eszterházy Ferenc (1715–1785); Moson vármegye főispánja, kancellár, főkamrás, főudvarmester, élete végén horvát-dalmát és szlavón bán, Balassa Ferenc közvetlen elődje volt. FALLENBÜCHL 1988. 124.

magához, majd általa Balassát: Pozsonyban találja őt a királynő küldönce. Az ifjú gróf elutazik a helyszínre, itt találkozik az illírek előkelőivel, akikben egy a szándék: kövessék a királyi parancsokat... A királynő megbízottja a feladatokat is felosztja Pozsega, Szerém és Verőce vármegye, valamint Zimony városa között. A görög-római mitológiában jártas költő itt újabb szálát sző történetébe: az irigy *Venus* még mindig nem egyezik bele *Juno* akaratába, egy alsóbbrendű istennőt és általa férjét, a szelek istenét, *Aeolus*-t biztatja fel, a szelek a hullámokat felkorbácsolják, ezzel is nehezítik az árok elkészültét... Az árok kapcsán még *Romulus* és *Remus* vetélkedése is szóba kerül. Végül az istenek megbékéltetik a szeleket és elkészülhet az az árok, amely méltó a *Constantinus*-nak tulajdonított védműhöz.²¹ József, az aranykort hozó királynő örököse lesz az új *Constantinus*. Végre itt az átadási ünnepség: „*Plaudite...*” „*Tapsoljatok, ti boldog népek ... mind az ellenség, mind a pestis távol lesz tartva.*” A versbe ékelve az árok mellett felállított kő felirata következik, majd az ünneplő tömeg felkiáltásban tör ki: „*Éljen Terézia királynő, éljenek Szlavónia előkelői, éljen a mi Balassánk, éljete ti, szerencsés Camoena-k és kedvezetek a hazának.*”²²

A következő, a 4. számú vers (Ms 754/b) valamivel rövidebb, hiányzik belőle a mottó, de teljesen hasonló felépítésű. A hatodik sorban kezdődik az eltérés az előzőtől, majd a 18–20. sorban újra eltérnek, de sok az egyezés is.²³ A költemény vége felé megszorodnak a teljesen, vagy csak kevés eltéréssel megegyező sorok, vannak egy-két szótagnyi, illetve néhány szó felcserélésével létrejött eltérések. Az említett kő felirata sem egyezik szóról szóra a két költeményben – itt egy bővebb változatot olvashatunk; a vers végén lévő 5 sorból 4 azonos az előző költemény utolsó soraival.

Érdekesége még ennek a kéziratnak, hogy több más darabhoz hasonlóan hosszában ketté volt hajtva, és egy másik kézírás mellett Koller Józsefé is szerepelt a külzetten; az első felirat: *Poemata Diversa diversis in circumstantiis a Domino Stephano Agyich Canonico Quinque-Ecclesiensi Vicario per Sclavoniā foraneo confecta cum aliis ejusdem operibus;*²⁴ a második: *Hunc fasces*²⁵ *Poëmatum Agicianorum (!) Admodum*

Eszterházy báni beiktatására – Széchényi Ferencet, a báni helyettest is köszöntve – Franciscus Sebastianovich zágrábi kanonok és költő (Franjo Sebastianović, arkádiai nevén *Corineo Lapizio*) is írt üdvözlő verset. MÓRÓ 2001. 573. (S626. tétel); TÓTH 2004. 200–220., e versről 214.; vö. SZÖRÉNYI 1999a. 103–104.; SZÖRÉNYI 1999b. 124.

²¹ Csörsz árok, mely a Római Birodalomon kívül élő, de a rómaiakkal bizonyos mértékű szövetségre törekvő szarmaták védelmére készült. BERNÁT 2007.; BERNÁT 2011.

²² A vers végéhez: *favete* = kedvezetek – értsd: kedvezetek tovább is.

²³ A teljesség igénye nélkül az egyezések: a 4. sz. vers 35. sor az előző 30. sorának, a 40–42. sor az előző 36–38. sorának, a 49–50. sor viszont az előző 51–52. sorának felel meg. Részben egyezik mindkét versben az 57–62. sor; az, amelyik a 4. sz. versben 69. sor, az előzőben 71. Egy csaknem 25 soros, szinte teljesen egyező rész következik; majd kisebb változtatások láthatók a 102. és köv. sorokban, 107–108. sor megegyezik a másik vers 112–113. sorával; a 112. sor eleje a következő vers 124. sorának elejével, stb. Van, ahol bizonyos soroknak csak első két szava egyezik, egy-két sornyi eltolódással.

²⁴ Az utolsó 4 szó későbbi írással. A felirat fordítása: Különböző költemények, amelyeket különböző körülmények közt Agyich István úr, pécsi kanonok, szlavóniai *vicarius foraneus* írt, az ő más műveivel együtt.

*Reverendo et Clarissimo Viro Adamo Barichevich Zagrabiam deferendum, et suo tempore remittendum, in fidas manus Admodum Reverendi et Clarissimi Professoris Domin (?) transdidit 5. Jul. 1790 Josephus Koller Canonicus Quinque-Ecclesiensis mp.*²⁶

A következő, listában 5. számú (Ms 755) vers 1764-ben meg is jelent, Horányinál a 2. számmal volt feltüntetve. E kéziratnak több érdekessége is van: a költemény még az előzőeknél is hosszabb címmel rendelkezik, a költő ebben a címben említi először, hogy a Banovce melletti árokról van szó, és hosszabb *argumentum*-mal kezdődik.²⁷ A vers első sora csaknem teljesen megegyezik a 3. és 4. számú művek elejével, a továbbiakban azonban nagyobb hangsúlyt kap a Poroszország és Ausztria között folyó háború. Találhatók ebben is mintegy felsornyi (ritkán hosszabb, akár kétsornyi) egységek, melyek a 4. vagy 3. számú versben olvasottakkal megegyeznek; legjelentősebb az a pár szó, amely a 4. számú versben és itt is előfordul, és amelyeket költőnk a közeli veszedelemre utalva az *Aeneis*ből idéz: „*Iam proximus ardet Ucalegon...*”²⁸ – de egészében sokkal több az eltérés. Említi a költő Balassának egy újabb segítőjét, „*Mersj viribus*” „*Mercy erőivel*” készül az árok.²⁹ A vers egészében rövidebb, mint a másik kettő, az emlékkő feliratát nem közli, de a költemény utolsó sorai utalnak erre. Az előzőkhöz hasonlít ez a költemény abban is, hogy ugyanazzal a jelenettel zárul: az ünneplők mindenkit éljeneznek. Azzal azonban, hogy Agyich ebbe beleszövi saját magát is, a költemény személyesebbé, ugyanakkor emelkedettebbé válik: „*Optima Rex, cives sancti, Capita*

²⁵ Lehet, hogy a köteget (*fascis*) az 1–11. sz. versek (Ms 752–760., 767.) jelentik, mivel ezek csaknem teljesen egyforma nagyságú lapok (vö. itt 9. sz. jegyzet), minden látszik a hosszanti hajtás, némelyiken más hajtás is.

²⁶ A második felirat: Az Agyich-féle költemények ezen kötegét a tisztelendő és igen jeles professzornak, Domin úrnak hűséges kezeibe átadta, hogy a tisztelendő és igen jeles férfiúnak, Barichevich Ádámnak Zágrábba elvigye és a maga idejében visszaküldje 1790. július 5-én Koller József pécsi kanonok sk. A kéziratok „*suo tempore*” visszaérkeztek Koller József kezéhez, így maradhattak fenn itt. Barichevich és Koller között később is kapcsolat volt, Koller tőle kapta meg Blaskovich András 1794-ban kiadott 4 kötetes illír történelmi művét: „*Dno Jos. Koller ... dono mittit A. Barichevich.*”. MÓRÓ 2001. 90. (B849 tétel). Barichevich, Adamus Aloysius (1756–1806) Bécsben és Pesten is tanult zágrábi pap, gimnáziumi professzor, horvát irodalomtörténész, orientalista, numizmata és latin költő, a nápolyi Arcadia Reale tagja; Horányi különösen kiemelte Barichevich-nak *Vita Hieronymi Ferrii...* című munkáját. Vö. HORÁNYI 1795. 294–297.; hr.wikipedia.org/wiki/Adam_Alojzij_Baričević [2015.01.09.]

²⁷ *Argumentum*-ot találunk a Kertizához (Krtizza) írott költemény előtt is (1. sz. melléklet 3. sz.). Már az *argumentum*-ot (a vers prózai összefoglalását) elolvasva feltűnik ennek a költeménynek a két előzővel való hasonlósága.

²⁸ Publius Vergilius Maro: *Aeneis* II. ének 311–312. sor.

²⁹ Agyich legalább hírből ismerhette Claude Florimond de Mercy vezértábornagyot (1666–1734), aki a török-ellenes és más háborúkban tüntette ki magát, a Bánságban is sok területen tevékenykedett és a Tolna megyei telepítésekben nagy szerepet játszott, valamint örökbefogadott rokonát és örökösét, a Tolnában építkező Anton Ignaz Mercy-Argenteau tábornokot (1692–1767). Itt valószínűleg ez utóbbiról van szó, hisz ő Szlavónia és Eszék katonai kormányzója is volt 1753-tól. Meg kell még emlékeznünk ennek fiáról, a Mária Terézia bizalmasaként is ismert Florimond-Claude Mercy-Argenteau-ról (1727–1794), aki többek között párizsi, londoni követ volt. http://en.wikipedia.org/wiki/Florimond_Claude,_Comte_de_Mercy-Argenteau;

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/hogyesz/hogyesz_kozsegtortenet_mon_2_resz/pages/003_a_foldesurak.htm;

<http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01164908> [2015.02.07.]

ardua Regni / Vivite felices! Vestroque favete Poetae... „Te, legjobb királynő, ti, szent (megszentelt) polgárok, kiemelkedő fői a királyságnak, éljete, ti boldogok! És kedvezetek a ti költőtöknek...”

A listám szerint 7. számú (Ms 757) kéziratos költemény szintén Balassa Ferenc-hez kapcsolódik. Agyich István ezt abból az alkalomból írta – címe szerint az egész szlavóniai papság nevében, – hogy Balassa Ferencet Újlakon Klimo György püspök beiktatta Szerém vármegye főispánóságába. Horányi Elek e költeményt a kanonok-költő első verseként említette, a nyomtatott változat nem volt a kezemben, nem tudhatom, hogy ez a kézirat³⁰ a kiadott verssel megegyezik-e. A görög-római mitológia más alakjai jelennek meg ebben a versben: a szárnyas *Hermész*, majd *Astraea*.³¹ Itt *Jupiter* kéréssel fordul hozzá: „Menj le oda, ahol *Bacchus* készíti bort, *Ceres* növeli a vetést... menj el társaidal, a nimfákkal oda, ahol az *Ister* *Vuková*r alatt folyik el... majd oda, ahol a pompás Bécsben tartja királyi székét *Terézia* királynő”. *Jupiter* tanácsára *Astraea* álmában jelenik meg a gondoktól gyötört királynőnek, kérdi, mi bántja, és a királynő válaszol is: „vad háború kínoz, ez mint egy lidérc szíója a mi vérünk, ha kővé vált *Niobe*, aki hét³² gyermekét temette el, mit tegyek én, aki sokkal több gyermeket, népemnek több tagját temethetem a háborúk miatt. ...Ó, istennő, tudod, *Szlavónia* milyen hűséges és milyen kedvelt a számomra, mint ahogy az volt már a szüleinknek is”. A hosszú beszéd után *Themis*³³ szólítja meg a királynőt: megígéri neki, hogy eljön az aranykor, „*Saturnia saecula*”, keleten és nyugaton is az ő gyermekei segítik majd az uralmát megszilárdítani; égi jelként egy üstökös tűnik fel, egy új csillag. *Illyria* vezetését pedig bízta arra, aki *Pozsony* városában a diákok közül kitűnt, akinek keresztnéve *Ferenc*, eredetét a hírneves *Balassáktól* vette, *Pallas* tanította,³⁴ a két *Cato* méltóságával bír, ékesszólásban *Pericles*-hez hasonló, az illírekhez pedig származása is köti.³⁵ *Mária Terézia* továbbra is aggodalmaskodik: „te istennő vagy, én pedig halandó királynő...”; ezután *Pálffy*³⁶ hívja, majd az ő révén *Balassát*. További párbeszéd részek³⁷ után említették a pécsi püspök is, aki majd beiktatja a méltóságba, a vers utolsó harmada pedig magát az ünnepséget festi. Azok, akiket Agyich a már említett 3. és 4. számú versben az „illírek előkelői”, illetve „*Szlavónia* előkelői”, az 5. számú versben a „fői a királyságnak” kifejezéssel nevezett meg, itt „a legfőbb férfiak hatalmas tömege... akik egész *Szlavóniából* ide sereglenek”, hogy urukat „*lingua gestuque*”, nyelv-

³⁰ A kiolvasás tekintetében voltak problémáim: ráömlött tinta tette több helyen olvashatatlanná a szöveget.

³¹ *Astraea*-t az isteni törvényt megszemélyesítő *Themis*-szel azonosítják, mások *Themis* és *Zeus* (*Jupiter*) lányának tartják, aki az aranykorban még a földön élt. A nyomtatásban *Saeculum*... kezdetű címmel megjelent versben (1. sz. melléklet 16. sz. 88. sor) *Astraea*, aki utolsóként hagyta el annak idején a földet, leszáll, tehát visszatér az aranykor. Vö. NAGY 2013. 160.; SZÖRENYI 1993. 142. – az, hogy az istennő és a Múzsák otthonra lelnek Pécssett, a kerületi bíróság felállítására és a Klimo Könyvtár létrejöttére utal.

³² A mitológia szerint hét fia és hét lánya volt, ezekkel büszkélkedve helyezte magát *Létó*, *Apollón* és *Artemisz* anyja elé, akik bosszúból mindegyiket (egyes változatok szerint az utolsó leány kivételével) lenyilagták, *Niobe* fájdalomában kővé vált.

³³ Vö. a 31. sz. jegyzetben említett azonosítással.

³⁴ Vö. itt a 3. és 4. sz. vers, ott *Pallas Athene* római megfelelője, *Minerva* tanította.

³⁵ Erre nem találtam adatot.

³⁶ Valószínűleg *Pálffy Miklós* kancellár (1710–1773). FALLENBÜCHL 1988. 135.

³⁷ A ráfolyt tinta miatt nem mindig volt számomra világos, ki beszél.

vükkel és tettükkel, azaz beszédükkel és megjelenésükkel köszöntsék. A következő sorban a költő valószínűleg magára is utal: „*Verba dat Orator, vates sua metra...*”³⁸ – Agyich több már ismert versben nevezte magát *vates*-nek, jós-költőnek; itt szinte egy jóslatot hallunk: azt a férfit, akit most feje lett *Syrmium* földjének, a magyar uralkodó népe kis idő elmúltával bánként tisztelheti...³⁹ A jóslat folytatódik: illír területen fog Balassa a Múzsáknak lakhelyet készíteni, a római katolikus hit terjedni fog és a papságra dicsőség következik... Az eddig szóló istennő⁴⁰ eltűnt „*a híg levegőbe*” és tovább nem volt látható, a világ nagy színpadának bezárult függönye. A főispán iránti tisztelet azonban megmarad minden századokon át.

Agyich István következő, Nagy István tiszteletére írott költeménye az előbbihez hasonló hosszúságú; itt ez a 9. számú vers (Ms 759), amely 1777-ben született.⁴¹ Az alkalom: Batthyány József esztergomi érsek ekkor nevezte ki őt vikáriusának. Ennek a versnek is van szépen megszerkesztett címlapja, négy soros mottója, mely az előbbiektől eltérően külön címet is visel, a nemes Nagy család címeréről szól; maga a 11 oldalas vers Esztergom *Penates*-einek⁴² említésével kezdődik, akik mind sírnak, a városban, amely a királyság díszé és oszlopa, a királyok gyönyörűsége, a szent vallásnak csúcsa⁴³ volt, minden elpusztult. Az ellentétpárok fokozzák a romlás leírását: ott, ahol egykor az uralkodott, aki a papok közt első, aki az egész környéknek atyja volt, ott, ahol tapasztalt öregek éltek... ahol a templom elefántcsont díszé ragyogott és az oltárokat beborította az arany... ahol nagy tisztelet illette a felsőbbbségeket, teljes megbecsülés a papságot... ahol csodálatos módon készültek a ragyogó *atrium*-ok... ott most a kövek halomba hányva vannak, ott most romos házak láthatók összevissza, a por és a felperzselt ház szomorú hamuja maradt csak. A vers ezen pontján említi Agyich először a török hódítást, az ebből következő félelmet, a szentségek meggyalázását; a polgárok reszketve szertefutottak, legnagyobb részük meg is halt, kiömlő vérük a földet áztatta, maga a prímás is elmene-kült... Könnyedén vezeti át a költő ezt a korszakot a következőbe, amikor már visszafoglalták a várost, a lakosság visszatért, építkezni kezdtek; említi a többszöri újrakezdést is, majd a nagylelkű Barkóczy érseket,⁴⁴ aki olyan sokat tett a városért,

³⁸ A szónok szavakat ad, a költő a maga mértékbe szedett verseit adja (ajándékkal a kinevezett főispánnak).

³⁹ Erre az eseményre több mint 20 évet kellett várni, 1785-től lett bán Balassa Ferenc. Vö. 13. sz. jegyzet.

⁴⁰ Valószínűleg *Themis*.

⁴¹ Vö. 1. sz. melléklet 4. sz. Nagy István (1725–1804) esztergomi kanonok, nagyszombati egyetemi tanár, zólyomi főesperes, szentistváni prépost és Szent Györgyről nevezett csanádi prépost, thermisciriai főszentelt püspökként Batthyány József érsek segédpüspöke, apostoli protonotárius, érseki helynök. Nem tudjuk, honnan ismerte őt Agyich István, nem lehetetlen, hogy Vizer Ádám keresztül (Vö. 2. sz. melléklet 18. sz. vers), aki ugyanakkor tanított Nagyszombatban, mint Nagy István. <http://lexikon.katolikus.hu/N/Nagy.html> [2015.01.04.]; NYIKUS 2006. (ott 24., 25. sz. jegyzet).

⁴² Az ősök óvó istenségei.

⁴³ Értsd: a prímás székhelye.

⁴⁴ A többszöri újrakezdés a Rákóczi-szabadságharc eseményeire is utalhat, melyben Barkóczy érsek nagyapja és apja is részt vett. Barkóczy Ferenc (1710–1765), 1745: egri püspök, 1761: esztergomi érsek, hercegprímás, főkancellár, 1763: elkészíttette a székesegyház, az érseki palota, a szeminárium és a kanonok-házak terveit. <http://lexikon.katolikus.hu/B/Barkóczy.html> [2014.09.04.]; FALLENBÜCHL 1988. 97. Római tanulmányairól, a többi főpap között: SÁRKÖZY 2008. 208.

saját költségeit sem kímélve. Barkóczi azonban nem érte meg, hogy palotája és más épületek elkészüljenek, meghalt, mielőtt az érsekséget Nagyszombatból visszaköltöztethette volna Esztergomba, városára ezzel örökös gyászt hagyva – ezt szép hasonlattal⁴⁵ fejezte ki Agyich István. Már is a további események, tervek kerülnek szóba, Szűz Mária segítségével kell az egyháznak megerősödni – írja a kanonok-költő –, majd már Batthyányhoz⁴⁶ fordul, „surge, age”.⁴⁷ „Nem látod-e, hogy milyen szennyben és könnyben áll minden, nem látod-e, hogy vár ez a város; bizonyos, hogy te fogod visszahozni a városnak azt az ékességét, amelyben része volt valaha... Esztergom most a te gondjaidra van bízva... ebből születik majd a te nevednek a dicsősége, olyan hírneve, amely örökre megmarad.” Túl sok feladat köti le azonban a prímást, ezért segítőt keres, álmában küldenek tanácsot az égiek; Batthyány érsek összehívja a szenátust, elmondja nekik, milyen látomás jelent meg előtte; a vers ezen részét alliterációk teszik még érdekesebbé. Találnak egy atyát az atyák sorából,⁴⁸ nehéz a választás, hiszen mind egyformák az őket övező tiszteletet, erényeiket, tanulmányaikat vagy kegyességüket tekintve, ez mégis kiemelkedik közülük. „Nagyius” a kiválasztott neve, „egészséges, erős a teste, arcán a kegyelem, száján kellemesség... vállal magaslík ki a többiek közül...”. Ez után tudja meg a jeles férfiú, milyen tisztségre lett kiválasztva: először megijed ekkora feladattól, de amikor a herceg nyájas beszéddel felfedi előtte, hogy ez az égiek akarata, mintegy legyőzve kezét nyújt. Most következik az uralkodói kijelölés, amelyet Mária Terézia intéz, előbb Rómához fordulva; a jelöltnek fel kell utaznia Bécsbe; szóba kerül, hogy Nagy Istvánnak, ha vikáriusnak nevezik ki, doktori címmel kell rendelkeznie, ő ennek is megfelel. Égzengés és szózat hallatszik: helyeslik az égiek a prímás döntését; itt sorolja fel Agyich, kérdés-felelet formában, milyen sokféle területen állt helyt máris a kijelölt érseki helynök; Róma is, Bécs is ismeri ezt a férfiút. Ez után az ünnepély leírása következik, melyen „sötét ruhában, de hófehér lélekkel” maga Agyich István is részt vett, akit a szerémségi föld, „Syrmica tellus” szült, és aki akkor, amikor már bágyadtan csüng a függöny – amikor lassan vége az ünnepségnek –, leül az árnyékba és „honi lantján” ezt a verset énekli: „élj soká, Nagyius, a te idődben fog visszatérni a dicsőség, mind a városra, mind az egész királyságra, élj soká, ó te szerencsés, ne érjen téged sem a fekete végzet, sem bármi rossz... te csak élj, soha nem szűkölködik az, akit te szeretsz⁴⁹... fogadd Pécs vidékének ajándékát.” Ezzel fejeződik be a minden jókívánságot két-két sorba foglaló, majdnem egy oldalnyi keretes vers. „Dixerat” „így szólt” – mondja magáról Agyich „és a

⁴⁵ „Mint ha a jegyest elragadja a halál jegyesétől.” Az érsekről és városáról van szó; drága jegyeseinek nevezte a egyházmegyéjét Patachich Ádám váradi püspök, majd kalocsai érsek (a Katona István által közölt levélben, illetve Patachich kéziratban fennmaradt beszédében); ugyanerre utal Gánóczy Antal *Carmen miserabile*-jében a megszemélyesített Egyházat megszólaltatva. TÓTH 2004. 50–51., 172.; illetve 118. Talán nem erőltetett, ha megemlítem, hogy a Bibliában a hasonló, jegyeseket vagy házastársakat említő részek Istenre és választott népére illetve Jézus Krisztusra és az Egyházra vonatkoznak: Izajás könyve 54. 5., Korintusiaknak írt II. levél 11. 2., Efézusiaknak írt levél 5. 25–32.

⁴⁶ Batthyány József (1727–1799) erdélyi püspök, 1760-tól kalocsai, majd 1776-tól esztergomi érsek, 1778-tól bíboros. <http://lexikon.katolikus.hu/B/Batthyány.html> [2014.09.04.] Vö. 41. sz. jegyzet.

⁴⁷ Vö. itt 19. sz. jegyzet.

⁴⁸ Valószínűleg: egy atyát a kanonokok közül.

⁴⁹ A vers ezen két sorát az „almus amor” fejezi be: „akihez közel ér a te jótékony (kegyes) szereteted...”

színt eltakarta már a lefutó függöny,⁵⁰ e pap dicsérete és dicsősége azonban mindörökké megmarad”.

A 10. számú vers (Ms 760) címzettje Szentmártonyi Ignác,⁵¹ a költemény címe: *Ignatio Szent-Martonyio / Olim Humaniorum in Academia Zagrabiensi Professori, nunc Parocho Bellicensi*. Legkorábban 1777–1778⁵² után, de valószínűbb, hogy az 1780-as években, vagy ezek vége felé keletkezhetett a mű. „Miféle behízelt hang jutott el hozzám, honnan ez az ének, ki az, aki megindítja a szívemet?... vigasztalást jelentenek nekem ezek a dalok, egész testemben megújulok, (...) az Aonia-i nők – azaz a Múzsák – leszállva hegyükről ezt a fonalat fonták finom kezükkel, vagy a Múzsák atyja, mikor elragadtatott a Pindus csúcsáról, ezen a földön talált szép nyugodalmat?” Nem a múzsai tájak ezek, Illyriában vagyunk, a Dráva táplálja vizével a földet; Szentmártonyi⁵³ ünnepet készített költőknek, verset szentelt neki, mégpedig olyat, amelyet még a *Castalia*-i kórusok sem vetnének meg. A költő a mitológia alakjait sűrűn idézi versében: *Castor és Pollux*, az isteni ikerpár felidézésével igyekszik érzékeltetni a kapcsolatuk mélységét; ez után említi *Hercules*-t, *Pallas*-t, majd *Sisyphus* követ, *Tantalus*-t – ez utóbbiakkal fáradtságát, fájdalmait festi. A további sorokban keserűen írja: ő kiűzetett *Aonia*-ból, azaz a Múzsák lakhelyéről, nem ír már verset, erőtlennek érzi magát. Panaszai után ismét barátjához fordul: „*Tu pius et doctus...*”, „*te kegyes és tudós vagy, téged megillet a Parnassus babérja és az Aonia-i lelkek ősi dicsősége.*” Agyich szellemi visszavonulása után testi bajaira panaszodik: tétován, roskadt térddel támoilog és alig lát.⁵⁴ Barátja nem olyannak látja őt, amilyen most, hanem olyannak, amilyen valaha volt. A vers végé felé ismét szembeállítja kettejük tulajdonságait: „*tu celer es, jam tardus ego...*”, „*te gyors vagy, késlekedő vagyok már én!*”; ő, Agyich, a halál közelségét érzi, műveit barátja fogja gondozni. Hangszereit⁵⁵ Szentmártonyira hagyja, őt és övéit nevezi meg örökösének, sőt, kéri, hogy ham-

⁵⁰ Értsd: lám, a mulandó dolgoknak végük lett – ez a kép, „a világ színpada és annak legördülő függönye”, illetve általában a mulandó és örök dolgok szembeállítására több helyről, közelebről itt a 7. versből is ismerős.

⁵¹ Szentmártonyi vagy Szentmártony Ignác (1718–1793) jezsuita szerzetes, zágrábi professzor, a humaniorák tanára (mint ez az Agyich-vers címéből tudható); természettudós, térképész, társaival együtt a portugál király hívására 1749–1760 között dolgozott a spanyol gyarmatokkal (Peru és Bolívia) határos vidék feltérképezésén. 1760-ban a pápai rendeletet megelőzve a király betiltotta a jezsuita rendet, Szentmártonyi a Saõ Julian erődben raboskodott, 1777-től rövid ideig Bécsben, utána Csáktornyan (Čakovec) élt, majd segédlelkész volt a közeli Belicán. Ismert németek számára írt horvát nyelvkönyvet (Varasd, 1783) és Josephus Gallyuff zágrábi püspök halálára készült német nyelvű írása (Agram, 1786). SZINNYEI (1909) 1980–1981. XIII. 762–763.

<http://mek.oszk.hu/05500/05575/05575.pdf>;

<http://www.kfki.hu/physics/history/s/z/szentmartony/szentmartonyant/html> [2012.02.20.]

⁵² Vö. az előző jegyzettel: nem tudjuk, Szentmártonyi pontosan mikor érkezhetett Csáktornyára, ill. mióta volt Belicán.

⁵³ Itt: görögös formában *Martonides*, vö. más versekben *Battyianides*, illetve *Estoras*.

⁵⁴ Talán idekapcsolható: a PEL PKL MGLT egyik mutatókönyvében, az *Elenchus Archivi Privati Venerabilis Capituli Quinque Ecclesiensis* 6. oldalán: „*Agyich Stephani Canonici Quinque Ecclesiensis declaratio, quod suscipiat onus Doctionis in Seminario quousque ei sanitas faverit ... 2. Sept. 1777.*” (A kiegészítés és kiemelés tőlem.)

⁵⁵ „*Barbitonem ... cytharasque lyrasque*” – átvitt értelemben talán a költészet különböző ágaival való foglalkozást hagyja rá, adja át neki.

vait is ráhagyhassa... Nagyon személyes hangú a költemény, legnagyobb része fájdalmas, keserű.

A következő vers az összes között a legsajátosabb. Ez a listámban a 11. számot kapta (Ms 767), címe nincs, írásának idejét nem ismerjük, valamivel több, mint két oldalra terjed. Kezdeté: *Jam satis est lusum...*, egy bizonyos *Thyrsis* halálára írt *carmen funebris*.⁵⁶ Mivel e költeményt témája is (gyászvers), formája is (distichon) a Klimo halálára írt gyászverssel rokonítja, először arra gondoltam, ennek előmunkálatának tekinthető.⁵⁷ Amikor a vers néhány ismerősnek tűnő fordulatát kerestem, a római *Accademia dell'Arcadia*, az Árkádia Akadémia⁵⁸ tagjának, Josephus Michael Morei „*abate*”-nek egy 1719-es versét találtam, amelyet az imolai Zappi ügyvéd⁵⁹ halálára írt, s amelyben a költő barátját *Thyrsis* néven emlegeti. Jobban megvizsgálva úgy láttam, hogy a Klimo Könyvtárban található kéziratos vers és Morei verse között az eltérések legnagyobb része helyesírási kérdés, Agyich változatában kimaradt két, illetve négy sor, a két vers között a szöveg több mint 90%-ára terjedő egyezést fedeztem fel.⁶⁰ Morei e vers után hosszú idővel, az 1743–1766-os években az 1690-ben alapított *Accademia* harmadik vezetője, nagy tekintélyű *custos*-a⁶¹ lett; pásztori neve is ismert (különböző formákban); verseinek három kötetét egybekötve csak 1740 és 1762 között háromszor is kiadták.⁶² A Klimo

⁵⁶ MÓRÓ é. n.: jelzet nélkülének említi; megjegyzi, hogy az Ms 767 régi jelzet; a cím zárójelben szerepel.

⁵⁷ A Klimo-hoz kapcsolódón (Horányi-lista szerint 5. sz.) kívül van még három gyászvers az Agyich-költemények között (10., valamint a két verset tartalmazó 17. sz.: Nádasdy, Niczky, Cornides halálára), de ezek nem voltak a kezemben. Vö. 6. sz. jegyzet.

⁵⁸ Vö. TÓTH 2004. 11–29.; SÁRKÖZY 2008., különösen 153–213.; az Árkádia alapítása körülményeiről 158. 388. sz. jegyzet; vö. itt a következő jegyzetek.

⁵⁹ Michele Giuseppe Morei da Firenze „*beneficiario della basilica Liberiana*” (1695–1767); a vers lehetett Morei-nek egyik első alkotása az *Accademia* tagjaként, hiszen a belépés egyik feltétele volt a betöltött 24 év (kérdés, hogy ez a szabály megvolt-e már az első időkben is). Giovanni Battista (Giambattista) Felice Zappi da Imola (1667–1719) az *Accademia* 14 alapítójának egyike, aki utóbb az *Accademia della Crusca* tagja is volt. GIORGETTI VICHI 1977. 180.; 253.

⁶⁰ 3. sz. melléklet. Morei verse és az Ms 767 vers összehasonlítása.

⁶¹ Csak említés: SZÖRÉNYI 1999b. 130.

⁶² KOVÁCS 1990.; GIORGETTI VICHI 1977. Kovács tanulmányában a Giorgetti Vichi által szerkesztett műre hivatkozik, tehát mindkét helyen olaszos formában olvashatjuk a *custos* pásztori nevét: *Mireo Rofeatico* (!). Ugyanezen cikk szerint Anna Maria Giorgetti Vichi volt az ő 1988-as kutatása idején *Idalia Corintea* néven az *Accademia dell'Arcadia* custode-ja.

Évekkel az után, hogy az említett cikk nyomán a MTA Könyvtárban forgathattam Giorgetti Vichi *Onomasticon*-ját, találtam meg azt a ma is működő, havonta felolvasó ülést tartó *Accademia* honlapjának – <http://www.accademiadellarcadia.it> – egyik oldalán, akárcsak az *I Custodi generali* címmel olvasható részt, ahol – a fentiekből következően – Michele Giuseppe Morei nevéként ugyancsak *Mireo Rofeatico* olvasható. Vö. <http://www.accademiadellarcadia.it/doc/Gli.arcadi.dal.1690.al.1800.LD.pdf>; <http://www.accademiadellarcadia.it/i-custodi-generalis.cfm> [2015.01.09.]

Morei versei, mint említettem, 1762-ben már a harmadik kiadásban jelentek meg, ez olvasható az interneten *Carmina* címmel, belső címlapján *Carminum libri tres*, a különböző műfajú versek három könyvére utalva: *Silvae*, *Eclogae* és *Elegiae*; a III. elején található az ügyvéd halálára írott vers; a végén szereplő Index-ben (269–274.) Morei neve *Myraeus*. MOREI 1762. 156–161., 273.

Két más forrás az egyébként is valószínűbb *Mireo Roseatico* formát közli: http://it.wikipedia.org/wiki/Accademia_dell_Arcadia [2012.04.07.] (ez az Akadémia nevezetesebb tagjait is bemutatja); valamint DIXON 2006. Zappi ügyvéd árkádiai neve Giorgetti Vichi művében, illetve Morei verse elején: *Tirsi*

Könyvtár katalógusában⁶³ nem találtam meg Morei verseit.⁶⁴ Lehetséges, hogy abban a könyvlistában, amelyet Agyich hagyatékának felvételekor írtak össze, a „figyelmet nem érdemlő” „egyéb kötetek” között előfordultak.⁶⁵ Megemlítem még, hogy a Morei-versben a 77. sor szerint a halott mellett *Uranius* és *Alexis* állt, az Agyich-versben *Laurindus*⁶⁶ és *Alexis* – az előbbi mellett semmiféle megjegyzés nem volt, valószínűleg azért, mert írója és a vers feltételezett olvasója (esetleg Pécs város lakóinak egy része) számára is egyértelmű volt az arkádiái név: ő az a nápolyi származású Dominicus Cajafa, aki Cajaffa, illetve Caraffa néven is ismert, Agyich kiadott költeményei között a 11. számú vers címzettje.⁶⁷ Az utóbbi név, *Alexis* mel-

Leucario, illetve *Thyrsis Leucarius*; Zappi felesége, Faustina Maratti (1679–1745) már házasságkötésük előtt Arkádia-tag volt *Aglauro Cidonia* néven (a név rövidebb formája, *Aglauro* szerepel Morei-nél, a 81. sorban; az Ms 767 megfelelő helyén a *Corilla* név olvasható; ennek azonosítása messzebbre vezet). A házaspár versei 1723-ban, majd utána többször közös kötetben jelentek meg; az 1833-as nápolyi kiadás már a 15., velencei megjelenésű könyv nyomán készült. E kötetekben is olvasható *Elegia* címmel az említett Morei-költemény; az említett 19. századi kiadásban több Zappit sirató, majd Faustina Marattit dicsérő mű között, Morei-nek egy Fortiguerra-hoz írt, *Thyrsist* említő verse után. ZAPPI-MARATTI 1833 xx-xxiii.; Zappi és Maratti (csak említés szintjén): SÁRKÖZY, 1983. 242.; Faustina Maratti: SÁRKÖZY 2008. 187., 205., 207.

⁶³ MÓRÓ 2001.

⁶⁴ Annak, hogy Magyarország más könyvtárában megtalálható-e, még nem néztem utána.

⁶⁵ Az *Elenchus...* (PKL MGLT Fasc. CDLVII. T₃) végén a következő megjegyzés olvasható: *Praeter complura frusta diversorum versorum, Kalendariorum (!), Directoriorum, quae nullum considerationem merentur.* (kiegészítés és kiemelés tőlem). FRANKOVIĆ 2012. 5–9. Vö. 2., 16. sz. jegyzet, 3. sz. melléklet.

⁶⁶ *Laurindus* személyére KOVÁCS 1990. 719.; GIORGETTI VICHI 1977. 157. (itt is olvasható a név Cajaffa formája), 219.

Vö. DELBÓ 1991. – ez a cikk korábbi tanulmányom írásakor még nem került a kezembe. PAPP 2003., 223–224. Delbó Rita egy Eszterházy Pál László (1730–1799; 1780-tól pécsi püspök) tiszteletére írott, 215 soros olasz vers szerzőjét kutatta (*In lode di monsignore il conte Paolo Esterhazi per il giorno del suo possesso nell' inclito vescovato di Cinquechiese. Canzone di Laurindo Pierio pastore Arcade*). Tanárának, Kovács Sándor Ivánnak akkor még kéziratban lévő tanulmányára hivatkozva írja: ezen *Laurindo Pierio* azonos Domenico di Carafa di Massa Nuova-val. (Megjegyzem, a család más ágából származó Francesco Caraffa bíboros Klimó püspökkel volt levelezésben Pécs város jogállásával kapcsolatos kérdésekben – FEJÉRDY-SOÓS 2011. 131.) Delbó említette, hogy az olasz *canzone*-t Engel nyomtatta ki; nem tartotta valószínűnek, hogy *Laurindo Pierio* ismerte volna a pécsi nyomdászt.

A Klimó Könyvtár egy kolligátumában található egy nyomdászattörténeti szempontból is érdekes kiadvány: Engel János József is írt – név nélkül ugyan, magára, magára, mint *Typographus Quinque Ecclesiensis-re* hivatkozva – egy költeményt Eszterházy püspök beiktatására, és a versben, illetve jegyzeteiben említi az ünnepségen elhangzó olasz verset is. (Borsy Károly szerint a verset inkább a nyomdász sógora, Vizer Ádám írta Engel nevében: BORSY 1973. 47–49.; BORSY 1991. 116.) BRÜSZTLE 1874. I. 508.; ENGEL 1781.; MÓRÓ 2001. 192. (E138. tétel); PAPP 2003. 205–206. (29. sz. jegyzet – akkor a pásztori énekeket emeltem ki)

⁶⁷ Horányinál a cím: *In abitum Illustrissimi Comitis Dominici de Cajafa in Karolyana Inclita legione tunc pro-Centurionis, modo Centuriae Granatophorum Praefecti emeriti, atque in Etrusca et Latina poësi excellenter versati.* A kinyomtatott cím: *Illustri viro Comiti Dominico Cajaffa J. R. Caroliani superiori locumtenenti in abitu suo Quinque-Ecclesiis...* A verset legalább 1779 utáinak (esetleg 1780 vagy 1783 utáinak) tarthatjuk: *Laurindo Pierio*-t 1779-ben vették fel, ill. az *Accademia* 1779-től vezetett könyvében szerepel a felvettek között, a versben a „*Doctorumque choro, multis & cincta amicis...*” talán erre utal. Más évhez is köthetjük keletkezését: Eszterházy Pál László 1780-tól volt pécsi püspök, a palliumot 1781-ben kapta meg (vö. előző jegyzet); Horányi listájában két 1783-as vers között szerepelt, bizonyára nem véletlenül. Horányi Elek címvaltozata alapján korábban hibásan etruszk és latin versekről írtam, helyesebb, ha toszkán és latin nyelvről beszélünk. Vö. 1. sz. melléklet 11. sz.; PAPP, 2003. 212. (68. sz. jegyzet); 214. (82. sz. jegyzet), 223–224.

lett valószínűleg Agyich megjegyzése olvasható: P. Bardiera, az ő személye egyelőre nem ismert. Maga a vers még nagyon sok kutatást igényel.

Egyszerűbb és rövidebb is a következő, 12. számú vers (Ms 920), amelynek írása ideje szintén ismeretlen, az 1780-as évek második felében⁶⁸ keletkezhetett: *Carmen / in Nuperum Tentamen Illustrissimi Comitis Ladislai junioris Eszterhazy / In Regio Archi-Gymnasio Quinque-Ecclesiensi Rhetorices / Studiosi*. Az Estoras-ok⁶⁹ virágaként, Pécs ifjúságának gyöngyeként szólította meg Agyich az ifjút. Méltó ő nagybátyjának, a püspöknek szeretetére. A következő két sor a vers fő mondanivalóját tartalmazza: „Adjanak bár mások díjakat neked, halmozzanak el bár bőséges kedvezésekkel, én csak azt az egyet adom, amit én adhatok, a verset”. Ez a költemény is felsorakoztatja Apolló-t, Pallas-t, a csak nővéreként említett Múzsákat – éppen hozzájuk fordulva mondta a bölcsesség istennője: „meglátjuk még, hogy ez a zsenge fácska⁷⁰ egykor méltóságteljes nagy fa lesz; jóslatot mondok: te, aki nekünk vagy most a díszünk, egykor az egész világ dísze leszel.” Ezt a költő jókívánsága követi, az ifjúhoz fordulva: „Te csak légy mindig vidám... soha ne legyen okod arra, hogy szomorkodj.”

A 16. számú rövid vers két példányban maradt fenn (Ms 922/1 és Ms 922/2), Katona István⁷¹ történészhez szól, aki egy alkalommal Klimó püspök által alapított könyvtárban járt és arról kedvezően nyilatkozott.⁷² „Száll a szárnyas hír a légen keresztül, hogy egyszerre hallja meg több ország: annyi veszély, vereség után vannak már Magyarország vidékein könyvoszokrények,⁷³ de egyedül Pécsen van könyvtár, amely kitűnik a többiek közül.” Ebben a költeményben ugyanúgy említi a költő Pallas-t, a Sorores-ként, nővéreként megnevezett Múzsákat, mint az előző versben; a bölcsesség istennője, Pallas az, aki Katonát Pécsre küldte, ő késelem nélkül, gyorsan el is jött. A vers Klimó és könyvtára magasztalásával zárul: az égiektől dicséretet és új kincseket nyernek.

⁶⁸ Eszterházy László (1769–1824) Eszterházy Pál László püspök unokaöccse, „*sub aegide patruí sui episcopi Quinqueecclesiensis educatus*”; későbbi pályáján püspöki titkár, Abaliget, majd Dunaföldvár plébánosa, a pécsi szeminárium rektora, koppánymonostori apát, kanonok, püspöki helynök, majd rozsnói megyéspüspök. AIGL 1838. 122.; BRÜSZTLE 1874. I. 51.; BRÜSZTLE 1876. II. 15–16., 664–666.

⁶⁹ Vö. 53. sz. jegyzet.

⁷⁰ Vagy szőlőtő.

⁷¹ Katona István (1732–1811) – e versen belül: Cattona – jezsuita szerzetes, a nagyszombati rendi főiskolán, illetve a nagyszombati, majd Budára áthelyezett egyetemen tanár, történész. 1773-ban a rend feloszlása után világi papként az Esztergomi egyházmegyébe került, 1784-ig még megtarthatta tanszékét; ez után hat évet kutatási céllal való utazással töltött. 1790-től volt a kalocsai érseki könyvtár vezetője. SZINNYEI (1896) 1980–1981. V. 1197–1202.; <http://lexikon.katolikus.hu/K/Katona.html> [2015.01.03.] A vers kezdete a Splényi-vershez hasonlít (1. sz. melléklet 18. sz.).

⁷² A vers legkorábban 1774, a Klimó Könyvtár nyivánossá tétele után íródott, valószínűbb azonban, hogy 1784 után, amikor Katona – Szinnyei szerint – „a hazában szétszórt történelmi emlékek egybegyűjtése céljából” utazgatott. Elképzelhető, hogy a kanonok-költő a könyvlistájában található Katona-könyveket – vagy legalább az egyik könyvet (3. sz. melléklet 75. tétel: *Disputatio de mansuetudine Evangelica*...) magától a szerzőtől kapta annak látogatásakor, ez esetben 1785-ben vagy az után íródott a vers. Vö. 16., 71. sz. jegyzet.

⁷³ Szó szerint: *scrinia docta* = tudós szekrények, azaz „tudósok irat- és könyvoszokrényei”, talán inkább „könyvgyűjtemények”, „könyvtárak” értelemben.

A 17. számú költemény (Ms 923) Klimó püspök titkárához, az ifjú Szemenics Ferenchez,⁷⁴ vagy esetleg ellene íródott; nem tudtam megítélni, keserű gúny vagy erősebb baráti csipkelődés ez a vers.⁷⁵ „*Phoebus talán tanítványait ellenőrizni indult el az Aonia-i fellegről... a város kapui közelében, egy templom mellett a többinél ékebb ház⁷⁶ áll, ennél megállt a Pindus-i isten, egyedül azért, mert valami zenét hallott meg, lant húrjain játszott valaki.*” Agyich a Múzsákat említi, akik csalódtak, mert a fülükhöz elérő hang nem is zene, ilyesmit teknőspáncélból készült lant nem szokott kiadni. „*Így nyög a szomorú galamb, ha elkapja a kánya*” írja a költő és még kellemetlenebb hasonlatokat is fűz hozzá. *Apollo* megverte az ablakot, maga szólította meg Szemenics Ferencet: „*hiábavalóság ez, amit csinálsz, a játszadozás nem illik a te tehetségedhez; nem jól fogod a pengetőt, ujjaid sem alkalmasak a lantjátékra... fogd inkább a papírlapokat, azokat rendezd, tedd, amit püspököd rád bízott – így szólt és Bellerophón lovának⁷⁷ hátán újra eltűnt a híg levegőben.*” Szemenics villámsújtottan áll, majd némi idő múltán magához tér és *Apollo* tanácsait kívánja követni: nyugodni hagyja az elefántcsont pengetőt és az ezüst lantot, ezentúl csak a tervezett könyvekre lesz gondja. A püspök ezután dicséretekkel és tisztségekkel halmozza el e férfit.

A 18. számú versben (Ms 924) Agyich István kanonok Vizer Ádámhoz⁷⁸ – név-

⁷⁴ Szemenics Ferenc (1733–1773) *caeremoniarius*, majd *protonotarius*, tiszteletbeli kanonok, kanonok, a szeminárium vezetője, a *sacra eloquentia* tanára. AIGL 1838. 105.; BRÜSZTLE 1874. I. 57.; 607–608. A vers 1762 (tiszteletbeli kanonoki cím elnyerése) és 1773 (Szemenics halála) között keletkezhetett. A versben neve Semenits és Szemenich formában fordul elő. Elképzelhető, hogy az 1. sz. mellékletben, Horányi listájában a 24. sz. költemény, a *Satira in quemdam musico adparatu se se instrumentem...* című azonos ezzel a verssel.

⁷⁵ Esetleg bizonyos irigység is befolyásolta a költőt, mindketten 1762-ben lettek *honorarius canonicus*-ok, Szemenics azonban püspöki oldalkanonok és Klimónak mintegy titkára is volt, négy év múlva kanonoki stallumot kapott, Agyichnak majd több mint tíz évet kell erre várnia. FEDELES 2011. 512., 516., 517.

⁷⁶ Valószínűleg a püspöki palota – a vers későbbi részében több célzás történik erre.

⁷⁷ Vö. a Horányi-lista 11. sz., Cajaffához címzett versében: *Bellerophontei tergore vectus equi*. Ez *Bellerophon* mondai hőse utal, aki egyes mítoszok szerint *Poseidon* fia; az ő lova a *Pégasos*, latinosan *Pegasus*, amelyet *Bellerophon* az *Athenétől* kapott arany kötőfékkel tudott megszelídíteni – a rá való hivatkozás előfordul korábban is a Szemenicshez írott versben: ott a ló származására utal, ui. a mítosz egyik változata szerint a *Gorgo*-kat minden isten és ember gyűlölte, kivéve a tenger istene, *Poseidon*, az ő és az egyik *Gorgo*, *Medusa* gyermeke *Khrysaor* és *Pégasos* (vagy a *Perseus* által megölt *Medusa* kiömlő véréből lett mindkettő); erről a szárnyas lóróól száll le *Apollón*. A *Pégasos* patanyomából a *Helikon* hegyen fakadó forrás (erre is utal a Cajaffa-vers) a *Hippokréne*, aki ebből iszik, költői ihletet nyer. A „híg levegőben” eltűnő istenség vagy álomkép több helyen is olvasható, többek között itt a 7. sz., Balassi Ferenchez írott versben.

⁷⁸ Vizer Ádám János (1743–1803), Tolnán káplán, Kóny faluban plébános, 1774-től a nagyszombati egyetem, illetve 1777, az intézmény áthelyezése és királyi fennhatóság alá helyezése után a budai egyetem tanára (újszövetségi hermeneutikát és görög nyelvű tanított), 1781-től tiszteletbeli kanonok, címzetes apát; 1792-től haláláig a püspöki könyvtár könyvtárosa; több forrás élő könyvtárnak nevezte Vizert. HORÁNYI 1795. XV–XVI.; AIGL 1938. 149.; BRÜSZTLE 1874. I. 646., BRÜSZTLE 1879. III. 369–371.; SZINNYEI (1914) 1980–1981. XIV. 1293–1294.; POHÁNKA 2010.; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 51.

Öccse, Vizer Bálint János (1746–1823) Mányokon és Nadasdon szolgált, később kanonok lett; húguk, Vizer Krisztina Engel János József nyomdász felesége volt. AIGL 1838. 123.; BRÜSZTLE 1874. I. 621., BRÜSZTLE 1879. III. 667., 878., 886–887.; BORSY 1973. 36. és több helyen; vö. itt 66. sz. jegyzet, illetve a 3. sz. melléklet.

Vizer Ádám a pozsonyi szemináriumban is tanított egész 1788-ig, mint ezt a Vergilius-fordító községi Rájnis József (1741–1812) a „*pozsonyi nevendék papságnak*” nevében írt költeménye tanúsítja. SZINNYEI

napja alkalmából – szintén olyan verssel fordult, amely a saját mélyebb érzéseit fejezi ki, ez nem főurak beiktatására vagy halálára íródott alkalmi költemény. Az évszám nélküli⁷⁹ mű a Múzsákat, és közülük is *Thalia*-t emlegeti. Megtudjuk, hogy Vizer ismerte meg az elsők között Agyich verseit, melyek különben mind árnyékban maradtak volna; lehet, hogy az ő hatására vagy rábeszélésre adta ki azokat, talán az ő segítségével jutott a „mi *Thalia*-nk” a magyar közönség elé. Azt, hogy ez érdemel-e valami dicséretet, nem ő fogja megmondani – írja Agyich –, nem lehet a saját ügyében védő. Ezután a vers a megszólított tanári tevékenységére tér ki: „*az egykor elpusztult Nagyszombat újra ifjaktól zajos...*”, majd költői kérdés következik „*azt kívánod, nagyobb dolgokról⁸⁰ énekeljek? Mindannyiunk közül Te vagy az egyetlen, aki előtt nyitva van a királyi küzdőpálya*”.⁸¹ A vers további része még alliterációkat, szójátékokat is tartalmazva utal szaktárgyára, a szentírástanra; azt is megtudjuk, hogy mindenki csüng Vizer ajkán, ha fellép a pulpitusra, hiszen az ifjúság kedvelt tanára ő.⁸² Néhány sorral lejjebb mintegy felszólítja barátját, közzé kell tennie, amit írt,⁸³

(1906) 1980–1981. XI. 456. Sajnálták a távozását növendékei, többek között a pécsi egyházmegyei Bertits Ferenc (1766–1793), valamint Döme Károly (1768–1845), Mészáros József (1764–1839) is, mint verseikből tudhatjuk (e magyar nyelvű versek német és latin költemények mellett jelentek meg). SZINNYEI (1896) 1980–1981. I. 970.; SZINNYEI (1893) 1980–1981. II. 1070.; SZINNYEI (1902) 1980–1981. VIII. 1158. (Megjegyzendő, hogy ugyanezen papnövendékek Szabó András távozására alkalmából is írtak verseket – vö. Agyichnak Szabó András tiszteletére írt költeményével, 1. sz. melléklet 14. sz.; PAPP 2003. 227–228.). A jeles professzorhoz írt versek kapcsán meg kell említeni két egész sajátos művet: Szerdahely György Alajos *Sylvae Parnassi Pannonii* című kötetében a II. könyv CI. darabja Vizert, mint a hermeneutika tankönyv szerzőjét üdvözli; a III. könyv XIII. verse Vizert és hozzá kapcsolódva Agyich kanonokot, illetve Nitzkyhez írt versét méltatja. (a név mindkét helyen Viser formában) TÓTH 2009. 287., 292. Ez utóbbiból idéztem az alcímben, vö. itt 1. sz. jegyzet.

⁷⁹ A versről korábban csak azt mertem feltételezni, hogy 1781 után íródott. Utalt Agyich Vizernek a budai egyetemen való tanítására, illetve – már a címben – kanonokságára (vö. az előző jegyzettel); a költemény írása idejének meghatározását segíthetné, de nem teljesen világos, milyen munkára (*labor*) utal Agyich a vers 27–28. sorában, amelyet Vizer Ádám már 12 tél óta végez; amennyiben Agyich *Thalia* múzsa emlegetésével a maga Eszterházy püspök tiszteletére költött, valószínűleg elő is adott *Bucolicon*-jára céloz (1. sz. melléklet 13. sz.), akkor ez is megerősíti, hogy a vers 1780–1781 után keletkezett; 1784 előtti lehet a Vizert munkája publikálására felszólító rész szerint. Most 1783 végén írt versnek tartom: Szelestei Nagy László szívességéből ismertem meg azt az Agyich-levelet (a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárban található: PMKL-1.03.a Personalia-Fasc20, nr. 6.), amelyet 1784. januárjában Horányi Eleknek írt; e levél utolsó mondatában: „*Habeas interim carmen meum, quod in hac ipsa molestia mea amico homini novissimum feci...*” (kiemelés tőlem). Ez után Agyich itt említett Vizer-versét olvashattam, amely azonban a Klimó Könyvtár Kézirattárában található műtől kis mértékben eltért. Vö. 2., 4., 81. sz. jegyzet.

⁸⁰ Vö. Vergilius IV. ecloga 1. sora: „*Sicelides Musae, paulo majora canamus...*”; vö. még Agyich *Bucolicon*-ja IV. része első sorával is.

⁸¹ Az idézett hely második része: *regalis palaestra*; vö. a 78. sz. jegyzettel.

⁸² Azon költemények címében, amelyeket Vizer pozsonyi tanítványai – illetve többek nevében Rájnis – a búcsúztatására írtak, „*alagya*” „*kesergő versek*” „*fájdalmas érzés*”, „*kesergés*”, „*kísérés*” olvasható. Vö. itt 78. sz. jegyzet.

⁸³ Ismert Vizer Ádámnak két munkája, mely Agyichnak is megvolt: *Praenotationes hermeneuticae Novi Testamenti... Budae, 1777.*; *Hermeneutica sancta Novi Testamenti in tres partes divisa. Budae et Posonii, 1784–1785.*, ez utóbbi szintén segíti a vers datálását: ha abban Agyich még felszólítja Vizert a közzétételre, akkor a költemény 1784 előtti. Vö. itt 16., 79. sz. jegyzet, 3. sz. melléklet. 145. tétel.

hogyan ezáltal a többi embernek hasznára legyen; a pécsi püspöktől⁸⁴ származik mindaz, amivé barátja lett, azaz neki köszönhető, így az ő írásai között mintegy az atya – a püspök – írása is ott van. „Jóslatot mondok” – utal vissza az Eszterházy Lászlóhoz írt versre⁸⁵ – „míg a Titan lámpásával megvilágítja a földet, te a mi dicsőnk és nemzetségünk dicsősége leszel”. A vers utolsó két sorában többször fordul elő az „Adam” név: „az első Ádám figyelmeztet minket, hogy ünnepeljük Ádám napját... hát íme egy könnyed vers, Ádámunk, Isten veled.”

Ha eddig személyes hangú költeményekről beszéltem, a 19. számú vers (Ms 925) esetében még inkább ezt a személyességét kell kiemelni. Címe: *Carmen... ad Arcades Romanos*, a római Arcas-okhoz írt vers. „Sum civis vester” „a ti polgárotok vagyok” – kicsit szabadabban fordítva „közületek való polgár vagyok én is” – fordul a költő Arcadia⁸⁶ pásztoraihoz, „előbb hullanak le a csillagok, előbb érik el a víz hullámai az eget, mintsem hogy én a ti házatokat elhagyjam”. A Múzsákat tiszteli⁸⁷ ő, míg a boldog órák folynak; „a ti küzdőtereteknek legyek én is részese... talán a ti bizalmatok és ítéletek méltóvá tesz erre”; itt is, a további helyeken is szép alliterációkkal találkozunk.⁸⁸ „Én a mezőket énekeltem meg” – utal önérzettel a Vergilius-i sorokra;⁸⁹ az antik elődhöz hasonlóan még két másik „műfajt” is említ, e versek egyik csoportjában méltóságokat énekel meg, másik csoportjában neves személyeket siratott el.⁹⁰ Néhány mutatványt el is küld nekik, nem gondolja, hogy egész kötete lenne, amit bemutathat – szerénykedik –, de bízik abban, hogy még majd ír verseket: „Ha tőletek babért, megtiszteltetést kapok, akkor... a tiszta Thalia⁹¹ verset fog nekem adni”. Antik mintára

⁸⁴ *Pentano... Praesule* – Agyich a pécsi püspököt többször nevezi meg így, többek között a Kertiza beiktatására és a Klimo halálára írt versben (1. sz. melléklet 3. és 4. sz.). Valószínűleg itt szintén Klimora gondolt, aki Vizernek és neki is jótéveje volt.

⁸⁵ Ld. itt a 12. sz. verset.

⁸⁶ Az *Accademia dell'Arcadia* költőihöz, akik közé barátja, Cajaffa (Caraffa) márki is tartozik. Korábban félreértettem a Horányi-listában 11. sz. vers vége felé ezt a sort: *Arcadia Divi faciunt jungamus in ipsa* = adják meg az istenek, hogy magában Arcadiában találkozzunk. PAPP 2003. 224. Vö. itt 66–67. sz. jegyzet.

⁸⁷ A Múzsák ismét *Aonia*-i nővéreként említettek, vö. a 10., 12., 16. sz. verssel; a „*colo*” ige talán kettős jelentésben szerepel: tiszteli a Múzsákat és múzsai mesterséget folytat, művel.

⁸⁸ Pl. a v, s, p betűk ismétlése: „*vestrae sim pars... palestrae / In socium tectus supplice voce peto.*”

⁸⁹ Agyich: „*Rus cecini*” – Vergilius feltételezett nápolyi sírjának felirata: „*Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc / Parthenope: cecini pascua, rura, duces*” – vö. *Bucolica*, Georgica, Aeneis.

⁹⁰ *Honores*, illetve *funebres* szóval utal ezekre az alkalmi művekre: főleg a főispáni, báni, püspöki, illetve püspöki helynöki beiktatásokra írt versekre (1. sz. melléklet 1., 8., 9., 12.; 13.; 3., 6., 7., 18., 4. sz. vers: Balassa, Végh, Györy, Nitzky; ismét Balassa; Kertiza, Christovich, Eszterházy, Splényi tiszteletére – ez utóbbinál a beiktatás ürügyén az egész családról –, valamint Nagy beiktatása kapcsán), illetve a halálesetek alkalmából készült költeményekre (5., 10., 17. sz.: Klimo, Nádasdi, valamint Nitzky Kristóf és Cornides Dániel halálára íródott vers – az utolsó tétel, mint tudjuk, két művet jelent) Vö. PAPP 2003. 215–216. (91., 94. sz. jegyzet). Balassa Ferencről szólva már utaltam Szerdahely György Alajos hozzá írott versére (vö. itt 13. sz. jegyzet); Splényi Ferenc kapcsán megemlíthetjük Szerdahelynek az újonnan kinevezett váci püspökhöz írt költeményét, a Nitzkyek kapcsán pedig több, e családhoz kapcsolódó alkalmi versét: TÓTH 2009. 304., ill. 280., 285., 292–293., 294.

⁹¹ Vö. esetleg 79. sz. jegyzet. Lehetséges, hogy Agyich ezt az előző, Vizer Ádámhoz címzett verssel egy időben, azaz 1783 végén írta. Formája mindkettőnek distichon; a papírok azonos mérete, a versek azonos hosszúsága (44 sor), az írásmód feltűnő hasonlósága erősíti ezt a feltételezést – hacsak nem későbbi tisztázatok.

utalhatnak ezek a sorok is: „*Crassus gazdagságát, a királyok palotáját megvetem*”.⁹² Ha megadatik az, amit kér, „*a tisztesség gazdagsága*” – tehát ha tisztességben bővelkedik –, akkor az neki, a költőnek elegendő; „*annak, aki túlél, meg fogom parancsolni, sírkövemen is a Ti⁹³ nevetek legyen*”.

A következő, 22. számú vers (Ms 1049) címzettjét, Joannes Baptista De Cambesii-t nem ismerjük; idős papról van szó, aki aranymiséjét tartotta. A két előzőhöz hasonló hosszúságú, a kézírás is nagyon sokban egyezik, de ez vagy kiforratlanabb vers azoknál, vagy valami miatt piszkozatban maradt fenn; lehet, hogy ki lehetne deríteni írásának pontos idejét.⁹⁴ Egyedül ebben a költeményben nem találkozunk, érthető módon, antik istenekkel, istennőkkel, múzsákkal. A vers Isten parancsával vagy figyelmeztetésével kezdődik: énekeljen örömeinek, a „második miséjét” tartó atya tiszteletére. Több alkalommal szóba kerül az idős pap szerénysége: „...*el akarja kerülni a megérdemelt tapsot*”, „*megtiszteltetésektől menekülő*”. Figyelemre méltó az a rész, amelyben az öregember szilárd hitét szembeállítja azzal, ahogy a kakas figyelmeztette Pétert, hogy megtagadta az Urat: „*Ut stet firma fides cecinit mihi gallus...*” Szóba kerül valamely tévedés is, melyet az áldozat bemutatásában követett el az aranymisés pap – „*ó bárcsak ennyi lenne a tévedésed*”, tudniillik a vers címzettjének egész életében. Agyich ezt a verset talán lábjegyzetekkel akarta ellátni,⁹⁵ de ennek végigvitelét nem láttam. „*A mi fényünk virrasszon a ti szentségetek mellett*” többértelmű sor, lehet így is olvasni: „*e vers fénye őrizze, kísérje a ti áldozatokat, miséteket*” – írja a költő a költemény végén az általa nagyra becsült papnak.

A kéziratosa versek között az utolsó, a 23. számú (Ms 1050), amellyel Agyich Végh Péterhez, Baranya vármegye főispánjához fordult; ez nyomtatásban is megjelent.⁹⁶ E költeménnyel ismét az alkalmi versek körébe jutottunk.⁹⁷ A Fejér megyéből származó Végh családból Péter 1782-ben (a vers címe szerint 1781-ben) lett Baranya vármegye első embere.⁹⁸ „*Themis⁹⁹ istennő, a jognak és az igazságnak szülője*”

⁹² Crassus, Marcus Licinius (Kr. e. 115 /114?/-53), az első triumvirátus tagja, híresen gazdag bankár; a mondat második felének tartalma több Horatius-carmenre utalhat (pl. Liber II. 10.; 18.).

⁹³ *Arcadia* költőinek neve legyen a sírján, vagyis számíttassék ő is ezen költők közé.

⁹⁴ Húsvét és „*decima Calendae Maji*” olvasható a vers 12-13. sorában.

⁹⁵ A zárójeles (a), (b), (c), (d) mindenestre erre utal; hasonló megoldással talákoztunk a korábban ismertettek közül a Niczky-, Balassa-versekben, a *Saeculum...* kezdetű címmel ellátott költeményben, valamint a Splényi-családról szóló versben is (1. sz. melléklet 12., 13., 16., 18. sz.); ezek 1783-1788 között írt versek, lehetséges, hogy ez is ad némi támpontot a vers datálásához.

⁹⁶ 1. sz. melléklet, Horányi-féle lista 8. sz..

⁹⁷ Vö. 90. sz. jegyzet.

⁹⁸ Verebi Végh Péter (1725-1802/1807?) – a köznemesi eredetű családból Végh (I.) Péter 1775-től – más szerint unokája, Végh (II.) Ignác – kapta a Fejér megyei Verebet, ahonnan utóbb a család előnevét is vette; Végh (II.) Péter 1762-1765 között koronaügyész, 1770-től kamarai tanácsos, a Szt. István-rend tagja; 1780-1789 között II. József mellett királyi személynök. Miután az egész 18. században püspök-főispánok vezették Baranya vármegyéjét, Klimó halálát követően, Festetics Pál után Végh Péter volt a második főispán, 1782-től haláláig (közben 1785-től Széchényi Ferenc, majd Splényi József királyi biztos vezette a több megyéből álló kerületet); 1783-1785 között tárnokmester, 1795-től országbíró is volt. FALLENBÜCHL 1988. 142.; FALLENBÜCHL 1994. 65.; NAGY 2010.

⁹⁹ „*Alma*” – tápláló, jótékony, kegyes jelzót kapott *Themis*.

a vers címzettjének hivatalaira kezdett figyelni, és „*hogy jobban lásson, elvonta arca elől a fátylát... észreveszi a magyar földön Pétert,¹⁰⁰ és hogy őt milyen kegyesség és milyen jótékony hit táplálja...*” – kezdi Agyich a verset. A császár, II. József többféle megbizatással támogatta hű emberét, akinek a tisztségei közül már csak egy hiányzott, a főispáni cím. Említi a költő, név nélkül, Mária Teréziát is, „*a császár kegyes szülőjét*”, aki szintén ismerte már e férfiút; ő már nincs az élők közt – „*mindenkinek a sírása kísérté, amikor a halál kiragadta kezéből az atyáktól örökölt jogart*” – így most istennőként segíti Pannonia ügyeit. Hozzá fordul tehát *Themis*, és ez az istennő felel is: az isteneknek nem az az akarata, hogy Péter nélkülözze a főispánság magas tisztségét. Emlékeztet Baranya vezetőire, a család korábbi tisztségviselőire, jeles apósára,¹⁰¹ akinek dicsősége szállhat majd Végh Péter fiára is.¹⁰² Az égiek figyelmeztetése ez: minél hamarabb jusson neki ez a feladat, tisztség. Alighogy kimondta ezt, az égen hirtelen fény kel, Pécs vidékén pedig az öröm ezerszer hangzik és visszhangzik. Kéri *Themis*, hogy helyezze az istennő Végh Pétert a főispáni rangba, mely „*dicsőségre méltó csúcsa minden tisztségnek*”. A kegyes *Themis* is tapsol annak, hogy az arra érdemesnek adják a díjat. Ujjonganak a polgárok, akiknek a szerencsés sors megadta a kiváló főispánt; megtanulják most a halandók, hogy a kegyesség és a hit az igazságnak a szülői. A költő a vers vége előtt Eszterházyt¹⁰³ említi, akit a főispánhoz tiszta szeretet fűz. „*Vivite Peuchini...*” „*Éljetek, ti pécsiek, akiknek a szerencse eddig egy Pált juttatott, most pedig egy Pétert ad.*” Végül a szlávokhoz fordul Agyich, akiknek magyar püspöke és főispánja is lett.

Ezeket a verseket tudtam tehát bemutatni, igyekszem majd később mind a hátterükről, mind formai elemeikről egyre többet kideríteni.

¹⁰⁰ Agyich egy kedves félreértésére derül itt fény: Végh nevét következetesen „Víg”-nek értette, az adott helyen, majd a következő oldalon két helyen is először *Laetus*-t (=vidám) írt, ezt áthúzta, majd a keresztnév, a *Petrus* megfelelő alakját írta fölé, de a következő oldalon is *Laetus* szerepel.

¹⁰¹ Végh Péter felesége (valószínűleg) Nádasdy Erzsébet grófnő (1744–1814), Nádasdy Boldizsár belső titkos tanácsos, kancellár (megh. 1762) és Berényi Erzsébet lánya volt. genealogy.euweb.cz/hung/nadasdy3.html [2015.01.06.]

Agyich egy másik Nádasdy-családra gondolt, hiszen „illír” kapcsolatokat emleget. A familia másik ágából származó Nádasdy (V.) Ferenc (1708–1783) 1756 óta horvát bán, 1758 óta tábornagy, a Mária Terézia rend egyik első kitüntetettje volt. hu.wikipedia.org/wiki/Nádasdy_család [2015.01.13.]; Agyich Nádasdy halálára is írt verset (1. sz. melléklet 10. sz.); vö. még TÓTH 2004. 202–205. (Sebastianovich verse); TÓTH 2014. 228–229. (Zimányi verse); TÓTH 2014. 314. (Valla verse.)

¹⁰² Végh István (1763–1834) 1787-től helytartósági tanácsos, 1805: főispánhelyettes, 1807: Baranya vármegye főispánja, császári-királyi kamarás, majd belső titkos tanácsos, a szent korona őre. FALLENBÜCHL 1988. 142.; FALLENBÜCHL 1994. 65.; NAGY 2010.

¹⁰³ Eszterházy Pál László püspökről van szó. Ld. még a versben a következő sort. Vö. 68. sz. jegyzet.

Mellékletek

1. számú melléklet

Horányi Elek listája, egyszerűsítve (az OSZK és a Klimó Könyvtár jelzeteivel)

1. Poëma... Illustrissimi tunc Liberi Baronis Francisci **Balassa** de Balassa-Gyarmath... sacrum ea occasione, cum Supremi Comitis... curas capesseret Anno MDCCLXII. atque... ab... Antistite Georgio Klimo Vjlakinum in praecipuum ditionis oppidum introduceretur.

2. Poëma... **Mariae Theresiae**, Augustae Dominae, et Regni Ordinibus inscriptum, cum An. MDCCLXIV. occasione grassantis in Bosnia et Servia pestiferae luis...

3. Poëma... sub nomine Musae Syrmio-Slavonicae... Matthaeo **Kertiza** oblatum, cum is Bosnensis et Syrmienensis... Ecclesiarum suarum possessionem Anno MDCCLXXIV.... adiret. (Klimo: M 985: PEK TGYO KK Sz. Q. IV. 6/9.)

4. Poëma... Illustr. Domino Stephano **Nagy** dicatum, cum is Episcopus Temisciensis consecratus Vicarius Primatis Hungariae in regione Strigoniensi Anno Christi MDCCLXXVII. constitueretur.

5. Lessus ... Manibus ... Praesulis Georgii **Klimo** flebilibus modis devotus, cum huius exuviae ... in Cathedralem Ecclesiam tumulo inferrentur A. MDCCLXXVII. (Klimo: F 533: PEK TGYO KK U III. 5/22.)

6. Festum carmen... Illustrissimo Domino Emerico **Christovich** sacratum, cum is... ab Antistite Matthaeo Francisco Kertiza, et duobus aliis, Episcopus Chanadiensis ritu solenni ordinaretur. (1777.)

7. In adventum Illustrissimi Paulli (!) Ladislai e Comitibus **Eszterházy** de Galantha Episcopi Quinque-Ecclesiensis... (OSZK: 186.884.)

8. Carmen in festam Inaugurationem Illustrissimi Domini Petri **Végh**, ...cum is Anno Ch. MDCCLXXXI.... Supremus Baranyiensis provinciae Comes exciperetur.

9. Poëmatation ... nomini Illustrissimi Domini Francisci **Györi** de Radvány, ...cum hic ad Supremi Comitis dignitatem in Tolnensi provincia evehetur. (Klimo: A 120: PEK TGYO KK NN II. 30/4.); (OSZK:626.419.)

10. Lessus in Franciscum e Comitibus **Nádasdi** Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Pro-Regem, ...e numero viventium Anno MDCCLXXXIII. ereptum.

11. In abitum Illustrissimi Comitis Dominici de **Cajafa**... in Etrusca et Latina poësi excellenter versati. (Klimo: A 122: PEK TGYO KK NN II. 28/32.)

12. Poëmatation... in festam memoriam Comitis Georgii **Nitzky**, cum... Supremi Comitis provinciae Verötzensis munus Anno MDCCLXXXIII. nancisceretur. (Klimo: A 119: PEK TGYO KK NN II 28/19.); (OSZK: 625.850.)

13. Carmen amplissimis honoribus... Francisci de Paula e Comitibus **Balassa** de Balassa Gyarmath..., dum Pro-Rex Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae auspiciato renuntiaretur... (OSZK: 826.330.)

14. Carmen honoribus Reverendissimi D. Andreae **Szabo**, ... Seminarii Generalis Posoniensis Rectoris delatum Anno Ch. MDCCXXXVI. (Klimo: A 121: PEK TGYO KK NN II. 21/1., PEK TGYO KK NN II. 23/11.); (OSZK: 820.525; 828.256.)

15. Carmen ad Regiam **Academiam** Quinque-Ecclesiensem ... honoribus Illustrissimi Domini S. R. I. Comitis Iosephi **Teleki** de Szék ... Rectoris. Quinque-Ecclesiis Anno MDCCLXXXVI. (Klimo: A 118: PEK TGYO KK NN II 21/10., PEK TGYO KK NN II. 26/8.); (OSZK: 625.414; másik kiadás: OSZK: 819.928.)

16. Poëmation elegans... occasione celebrati **Saecularis anni**, quo liberata est a Tyrannide Turcica Civitas Quinque-Ecclesiarum; ...honoribus... Francisci **Széchényi** de Saárvári Felső Vidék, ...Commissarii Regii dicatum A. MDCCLXXXVI. (Klimó: A 123: PEK TGYO KK NN II. 25/1.); (OSZK: 625.848.)

17. Elegia in obitum Comitis Christophori **Nitzky** Iudicis Curiae Regiae, et Consilii Locumtenentialis Regii Praesidis; et Carmen in mortem Cl. **Cornidis**, insignis vetustatum Hungaricarum perscrutatoris, Amici et Familiaris sui... Anno MDCCLXXXVIII.

18. Carmen Inclyto nomini Francisci Xaverii **Splényi** e LL. BB. de Mihaldi, cum primum Episcopali dignitate Vacium subire Anno MDCCLXXXVIII.... (OSZK: 624.378.)

19. Orationes latinae duae, quarum prima, occasione incruenti ad aras sacrificii ab Instituti Religiosi homine **post exactos Sacerdotii annos quinquaginta** Deo iterum oblata dicta, et in vulgum dispersa fuit: altera vero in profusa **Mariae Theresiae** olim Reginae Apostolicae liberalitate celebranda versatur, et habita fuit ad Sclavoniae populum cum in eiusdem provinciae loco Kukowze vocato ingens a fundamentis excitata moles Divino cultui solenni ritu consecraretur.

His accedunt alia opuscula nempe

20. Carmen de utilitate ac decore **sacri ieiunii**. Szegedini, et.

21. **De arbore moro** in publica Civitatis platea commeantium incommodo insita et protensa enuntiatum.

22. Onomasticon ad Cl. Virum Alexium **Lality** Szegediensem Scholarum Piarum Praesidem, et aliud

23. Ad Cl. Virum Christophorem **Kónya** in Gymnasio Scholarum Piarum Pestano Eloquentiae Professore Budamissum.

24. **Satira in quemdam** musico adparatu se se instruentem, ad discendam vero artem invita Minerva comparatum, et aliam

25. **In tres Iuvenes** a rudi femina in quadam porta referenda superatos.

26. **Complures inscriptiones, ac salutationes, variaque epigrammata** (quae digna utpote luce ad eandem adspirent...).

2. számú melléklet

Agyich-kéziratok a Klimó Könyvtár kézirtárában

* Forrás: MÓRÓ é.n.

** A költeménynek a kéziratban szereplő címe, lehetőleg kis rövidítéssel.

*** Méret, terjedelem: a lap függőleges mérete Móró után, de ezt itt külön nem jelöltem; oldalszám (nem lapszám); a sorok száma csak a tárgyalásba vont verseknél.

**** A vers formája, egyéb jellemzője, esetleg száma a Horányi-listában; az osztályozásnak megfelelő jelölések: 1/a, 1/b, 2/a, 2/b, valamint egy „A” betű abban az esetben, ha Mórónál Agyich neve zárójelben szerepelt (akár azért, mert a költő neve a kéziratban más formában – pl Agyich – volt olvasható, akár azért, mert nem volt olvasható)

SOR-SZÁM	PEK TGYO Kt.	Cím**	ÉVSZÁM	MÉRET, TERJEDELEM***	MEGJEGYZÉS****
1	Ms 752	Bucolicon in... Adventum... Domini Pauli e Comitibus Eszterházy de Galantha Quinque Ecclesiarum Praesulis	1780	39 cm 17 o.	hexameter; Horányi: 7. sz. (pizskozat?); 1/a
2	Ms 753	Carmen ad Regiam Academiam V. Ecclesiensem...	1786	38 cm 7 o.	hexameter; Horányi: 15. sz.; 1/a
3	Ms 754/a	Poëma De repressa in Slavonia peste Honoribus Illustrissimi D. L. B. Balassa... dedicatum a S. A... MDCCLXIII	1763	35 cm címlap+11 o. 453 sor	hexameter; vö. a két következő- vel (pizskozat ?); Mórónál* Poema de repressam (!) ...; 2/a; A*
4	Ms 754/b	Poëma ob repressam in Slavonia pestem Honoribus Illustrissimi D. L. B. Balassa... comitis Dicitum.	1763	35 cm; 13 o. 445 sor	hexameter; az előzővel nem teljesen egyező; vö. az előzővel és a következő- vel; Mórónál* Poema...; 2/a; A*
5	Ms 755	Poëma Augustissimae Terrae Principis Mariae Teresiae Reginae... Inclyti Comitatus Syrmiensis ejusdemque Supremi Comitatus... Francisci... Balassa...	1764	37 cm 16 o.: 2 o. + 385 sor	hexameter; Horányi: 2. sz.; vö. a két előző- vel; Mórónál* Poema...; 1/b; A*
6	Ms 756	Carmen Bucolicum	1780	36 cm 17 o.	hexameter; Horányi: 7. sz. (tisztázat?) Mórónál* záró- jelben Bucolicon ... cím (ld. itt 1. tétel); 1/a; A*
7	Ms 757	Poëma Amplissimis Honoribus... Francisci Balassa...	1762	36 cm 10 o. 283 sor	hexameter; Horányi: 1. sz. ; Mórónál* Poema...; 1/b; A*

SOR-SZÁM	PEK TGYO Kt.	Cím**	ÉVSZÁM	MÉRET, TERJEDELEM***	MEGJEGYZÉS****
8	Ms 758	Carmen ad Annum Saecularem Liberatae a Tyrannide Turcica ciuitatis Quinque Ecclesiensis...	1786	38 cm címlap+ 4 o.	distichon; Horányi: 16. sz.; 1/a
9	Ms 759	Carmen Amplissimis Honoribus Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Stephani Nagy... MDCCLXXVII	1777	37 cm címlap+ v +11 o. 300 sor	distichon; Horányi: 4. sz., a címlap versóján 4 sor distichon; 1/b; A*
10	Ms 760	Ignatio Szent-Martonyio olim Humaniorum in Academia Zagrabienſi Professore, nunc Parocho Bellicensi	é. n.	38 cm 2 o. 70 sor	distichon; 2/b; A*
11	Ms (767)	C. n. (Móro által adott címe: Carmen funebris), kezdete: Iam satis est lusum, non hoc vult ludicra tempus...	é. n.	38 cm 3 o. 104 sor	distichon (Móro szerint nincs jelzet; más írással 767); 2/b; A*
12	Ms 920	Carmen in... Tentamen... Comitſ Ladislai junioris Esterhazy...	é. n.	21 cm 1 o. 14 sor	distichon; 2/b; A*
13	Ms 921/1	Carmen Amplissimis Honoribus... Francisci... Balassa... MDCCLXXXV.	1785	25 cm címlap+5 o. 152 sor	distichon; Horányi: 13. sz.; Mórónál* egyé- ségesen MS 921, zárójelben: két példány, vö. a következővel; 1/a
14	Ms 921/2	Carmen Amplissimis Honoribus... Francisci... Balassa... MDCCLXXXV.	1785	25 cm címlap+5 o. 152 sor	distichon; Horányi: 13. sz.; vö. az előzővel; beillesztve két Agyich-levél- fogalmazvány; 1/a

SOR-SZÁM	PEK TGYO Kt.	Cím**	ÉVSZÁM	MÉRET, TERJEDELEM***	MEGJEGYZÉS****
15	Ms 922/1	Carmen Super insigni Juditio... Stephani Kationa de Bibliotheca Klimoiana...	é. n.	21 cm 1 o. 16 sor	distichon; vö. a következővel; 2/b; A*
16	Ms 922/2	Carmen Super insigni Juditio... Stephani Kationa de Bibliotheca Klimoiana...	é. n.	21 cm 1 o. 16 sor	distichon; Mórónál* MS 922, zárójelben: 2 példány (!), vö. az előzővel; 2/b; A*
17	Ms 923	Carmen in D. Canonicum Szemenich Secretarium Eppi Klimo	é. n.	23 cm 2 o. 54 sor	Distichon; 2/b; A*
18	Ms 924	Reverendissimo ac Clarissimo Viro Adamo Vizer O. E. Q. Canonico Sacro Stae Theologiae Doctor etc	é. n.	24 cm 2 o. 44 sor	distichon; külső forrásból: 1783; 2/b; A*
19	Ms 925	Carmen Stephani Agyich O. E. Q. Canonici ad Arcades Romanos	é. n.	23 cm 2 o. 40 sor	distichon; Mórónál*... ad Arcady...; 177? ; 2/b; A*
20	Ms 926	Carmen in festam inaugurationem... Francisci Györy de Radvány...	1783	26 cm címlap+ 6½ o.	distichon; Horányi: 9. sz.; 1/a
21	Ms 1048	Carmen Illustri Genti Baronum Splény de Mihálydi	1788	25 cm 10 o. 166 sor	distichon; Horányi: 18. sz.; 1/a; A*
22	Ms 1049	Reverendo Patri Ioanni Baptistae De Cambesiis Secundo Neo-Mystae	é. n.	25 cm 2 o. 44 sor	Distichon (piszkozat?); 2/b; A*
23	Ms 1050	Carmen Honoribus Petri Végh	1781	25 cm 3 o. 52 sor	distichon; Horányi: 8. sz. ; 1/b; A*

3. számú melléklet

Elenchus: Agyich István könyvei¹⁰⁴

Sorszám	Az Elenchus-ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
3	Alexovits Conc. Hgric.	Alexovics Vazul: <i>Ünnepnapi prédikációk</i> . Pest, 1789. ¹⁰⁵
8	Apologorum (?) Moralis Biró	Halápi Konstantin: <i>Apologorum moralium libri VI. Elegiarum unicus Honori... Martini Biro de Pardany... Episcopi Weszprimiensis... Tyrnaviae, 1747.</i> ¹⁰⁶
9	S. Augustini Eppistolae (!) ad Hyeron et soliloq. Illyr (!)	Augustinus, Aurelius, S.: <i>Epistolae; Soliloquiorum libri II.</i> ¹⁰⁷
10	Aulii Gelli Noctium Atticorum	Gellius, Aulius: <i>Noctium Atticorum libri undeviginti...</i> ¹⁰⁸

¹⁰⁴ PEL PKL MGLT Fasc. CDLVII. T₃. Vö. itt 2., 16. sz. jegyzet. A hivatkozás egyszerűsítése végett adtam eredetileg a táblázat első oszlopában szereplő sorszámokat; a forrásunk szerint 153 tételből álló listából itt csak azokat a könyveket – ritkábban azokat a szerzőket – emeltem ki, amelyeket sikerült azonosítani (erre még visszatérek).

A könyvlista elején mintegy címként: *Elenchus librorum a pie defuncto Reverendissimo Domino Canonico Agyich Venerabili Presbytero legatorum*; a lista végén: *Praemissos Libros Presbiteriali (!) Domui resignatos esse testor. Quinque Ecclesijs 19 Januari 1790 Josephus Erdeődy Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiensis Canonicus*. E könyvlista mellett kis lapon összegzés: *Libri... Domui Presbyteriali legati sunt sequentes: in folio volumina 19, in quarto volumina 55, in octavo volumina 176.* – mindegyik helyen kiegészítés tőlem (Az *Inventarium Rerum mobilium...* végén a könyvek másféle összegzése olvasható – PEL PKL MGLT Fasc. CDLXXXIV. Nr. 1.). Nem világos előttem, miért papi házat és nem kanonoki házat írtak itt; ha a különbségtételnek jelentősége van, kérdés, hogy ez a *presbyterialis domus* az a papi ház-e, amely az ekkor tanintézetként épp nem működő, de „gazdasági szereplőként” folyamatosan jelen lévő pécsi szeminárium területén volt; ez a későbbi nyugdíjas papok háza is lehetett; a szeminárium telken 1777 óta két ház is volt, az egyiket intézői laknak, a szeminárium házának, 1856-ban már „elaggott papok” házának nevezték (Horváth István szíves szóbeli közlése szerint, illetve MADAS 1978. 349.).

Az *Elenchus*-ról: apró betűs, rosszul olvasható írás, a könyveknek rövidített címmel közölt listája; a műveket a szerzők szerint abc rendbe sorolva vették számba (nem mindig következetesen); méretük szerint legnagyobb részben quarto és octo könyvek.

Jóllehet a különböző könyvlistákat a könyvek beazonosítása nélkül szokták közölni, itt ettől eltértem. Néhány olvasmányom (FRANKOVIĆ 2012., GŐZSY-VARGA 2009., GŐZSY-VARGA 2011.) indított arra a gondolatra, hogy a könyvekkel, és általuk talán Agyich kapcsolataival is, műveltségével is foglalkozhatnék. Kutatásom jelen szakaszában a könyveknek közel kétharmadát tudtam csak azonosítani, de a (verseskönyvek nélkül) majdnem 200 kötetet tartalmazó lista így is tanulságos; a munkában a Klimó Könyvtár katalógusán és Szinyei művén (MÓRÓ 2001., SZINYEI (1891–1914) 1980–1981., illetve ennek internetes változata: mek.oszk.hu/03600/03630/html [2015.08.03.]) kívül több könyvlista segített, de leginkább kettőt forgattam.; VARGA 1998.; EMÓDI 2014.

¹⁰⁵ A lista írója talán *Conciones Hungaricae* címet akart adni. <http://lexikon.katolikus.hu/A/Alexovics.html> [2015.01.12.]; vö. EMÓDI 2014. 232.; a könyvet többször kiadták.

¹⁰⁶ HORÁNYI 1808. 12. Halápiról (itt Alapiról) általában 9–13. (1698–1752); Biró de Pardany (másutt Biró de Badany) = Padányi Biró Márton (1693–1762) veszprémi püspök. Vö. mek.oszk.hu/03600/03630/html [2015.02.05.]; SZÖRÉNYI 1999b. 124., 132.; SZÖRÉNYI 1999c. 138–139.; TÓTH 2014. 22., 25.; vö. itt 118–119. sz. jegyzet (31–32. tétel).

¹⁰⁷ Horvát kiadás, ez utóbbit vö. MÓRÓ 2001. 37. (A552 tétel)

¹⁰⁸ Megjegyzés: *lib 20 unica pars adest*. Nem tudni, itt milyen kiadás volt. Vö. MÓRÓ 2001. 235. (G111 tétel)

Sor-szám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
11	Bajtai Oratio Inauguralis	Bajtay Antal: <i>Allocutio habita ea occasione cum Jos. Maria Auersperg S. R. I. Comes Supremus Magni Principatus gubernator renunciaretur die VI. mensis mai. S.I., 1777.</i> ¹⁰⁹
12	Babai Franc Hgriae Reges	Babai Ferenc: <i>Ungariae Reges... eorum genealogia, acta item illustriora et fata compendio metrico deducta. Tyrnaviae 1776.</i> ¹¹⁰
15	Belii Gram. Germ.	Bél Mátyás: <i>Institutiones Linguae Germanicae... Leutschoviae, 1718.</i> ¹¹¹
17	Belli Ditmarsici Histor.	Hieronymus Osius: <i>Historia Belli Ditmarsici ab Anno MDLIX... carmine heroico a Hieronymo Hosio... Vitebergae, 1560.</i> ¹¹²
20	Bonaventurae Borbelini Conc. Ital.	Barberini, Bonaventura: <i>Prediche dette nel palazzo Apostolico... Divise in Tre Tomi... Venezia, 1752.</i> ¹¹³
21	Bossuet Un. Protest.	Bossuet, Jacques Bénigne: <i>Historia doctrinae protestantium... Tyrnaviae, 1739 (?)</i> . ¹¹⁴
22	Bombardi Topographia R. Hgriae	Bombardi, Michael – Csaki de Kerestszegh, Nicolaus – Moroni, Paul: <i>Topographia magni regni Hungariae, sive nobilissima eius ditionis quam modo Hungariam dicimus... Viennae Austriae, 1718.</i> ¹¹⁵
23	Bourdal Conc	<i>Bourdaloue (Bourdalou), Louis.</i> ¹¹⁶

¹⁰⁹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Bajtay_Antal; mek.oszk.hu/03600/03630/html [2015.01.09.]; csak említés: SZÖRÉNYI 1999b. 130.; SÁRKÖZY 2008. 47., 48.

¹¹⁰ SZINNYEI (1891) 1980–1981. I. 303., <http://lexikon.katolikus.hu/B/Babai.html> [2015.02.02.] Vö. még: Babai Ferenc: *Ungariae palatini, propalatini, et locumtenentes regii bello, pacemque clarissimi, compendio metrico deducti...* Tyrnaviae, 1775.; *Archii-Episcopi Strigonienses... compendio metrico deducti...* Tyrnaviae, 1776. MÓRÓ 2001. 39. (B4., B3. tétel)

¹¹¹ mek.oszk.hu/03600/03630/html [2015.01.12.]

¹¹² <https://books.google.hu/books?id=NB42AQAAMAAJ&pg=PA349&lpg=PA349&dq=belli+ditmarsici...> [2015.01.04.]

¹¹³ https://books.google.hu/books?id=7wL_GU2jSNIC&pg=PP30&lpg=PP30&dq=barberini+prediche... [2014.04.22.]

¹¹⁴ Vö. MÓRÓ 2001. 99. (B1018. tétel); vö. Bossuet, Jacques Bénigne: *Avertissements aux protestants sur les lettres du ministre Jurieu contre l'Histoire des variations...* (?) http://fr.wikipedia.org/wiki/Jacques-Bénigne_Bossuet [2015.01.28.]; vö. Jacobus Bossuet *Historia Protestantium (Tyrnaviae)* EMÓDI 2014. 33., 43., 65., 109., 116., 153., 158., 164., 174., 190., 194. (Bossuet, Bosvet formában is); vö. VARGA 1998. (541. tétel.)

¹¹⁵ http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11027606_00005.html [2015.01.04.]

¹¹⁶ Vö. MÓRÓ 2001. 100–101. (B1042–1052. tétel): francia, német és magyar nyelvű kiadások: *Sermons... Prädigten...* Prédikációi; EMÓDI 2014. 86., 180.: német nyelvű kiadás; a forrásból úgy látszott, hogy a híres jezsuita beszédeinek kétkötetes, nyolcadrét, latin kiadásáról van szó, egyelőre két müncheni könyvtárban találtam ehhez köthető adatot (1715. illetve 1716.)

Vö. fr.wikipedia.org/wiki/Louis_Bourdaloue; http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10458137_00192.html;

http://www.europeana.eu/portal/record/9200386/BibliographicResource_3000044992980.html [2015.02.03.]

Sorszám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
26	Calmeth Diss.	Calmet, Augustin: <i>Prolegomena et dissertationes in omnes, et singulos S. Scripturae libros...</i> Lucae, 1729. ¹¹⁷
31	Constant. a Passione Dni Myrias versu~...	Halápi Konstantin: <i>Myrias versuum sine ellipsi, et synalepha editorum...</i> Tyrnaviae, 1737. ¹¹⁸
32	Ejusdem Odarum libri	Halápi Konstantin: <i>Odarum Leonino Sapphicarum libri tres...</i> Tyrnaviae, 1741. ¹¹⁹
33	Conspectus Reipubl. litterar. Valaski	Wallaszky Pál: <i>Conspectus reipublicae litterarum ab initiis Regni ad nostra usque tempora...</i> Posonii et Lipsiae, 1785. ¹²⁰
35	Conti Poësis heroica	Conti, Johannes Baptista S. J.: <i>Poesis heroica, et elegica.</i> Romae 1701. ¹²¹
37	Curtii epla	Curtius, Cornelius: <i>(Cornelii Curtii) Epistolae familiares</i> [Ingolstadt] 1621. ¹²²
38	Chrisostomi de sacerdotio (?)	Johannes Chrysostomus, S.: <i>De sacerdotio libri VI.</i> Augustae Vindelicorum, 1763. ¹²³
41	Didae (?) Stella contemptus vanitatum	Estella, Diego de (Stella, Didacus = Ballesteros y Cruzas, Diego): <i>Contemptus vanitatum mundi.</i> ¹²⁴
42	Du Fresne Hist. Illyrici	Du Cange, Carolus Du Fresne (Keglevich, Josephus közléteszi): <i>Illyricum vetus & novum, siue, Historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae, atque Bulgariae...</i> Posonii, 1746. ¹²⁵
48	Fredro Monita Politici Moralia	Fredro, Andreas Maximilianus: <i>Monita politico-moralia...</i> ¹²⁶

¹¹⁷ Vö. MÓRÓ 2001. 117. (C66 tétel.)

¹¹⁸ Constantinus a Passione Domini = Halápy (Halápi, Alápi) Konstantin piarista szerzetes, költő; vö. mek.oszk.hu/03600/03630/html; http://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Halapi,_Constantin [2015.01.09.] HORÁNYI 1808. 11.; JELENITS 1969. 182–192.; SZÖRÉNYI 1999b. 124.; SZÖRÉNYI 1999c. 138–139.; TÓTH 2014. 23–24.; EMÓDI 2014. 194., 220.; vö. itt 106. és a következő jegyzet (8., 32. tétel.)

¹¹⁹ HORÁNYI 1808. 11–12.; TÓTH 2014. 24.

¹²⁰ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/w/w30242.htm> [2015.01.05.]; vö. MÓRÓ 2001. 672. (W61. tétel); FRANKOVIĆ 2012. 6.

¹²¹ http://books.google.hu/books/about/Poesis_heroica_et_elegiaca_Autore_Jo_Bap.html?id=zNkGw6ISUXsC&redir_esc=y [2015.01.04.]

¹²² <http://words.fromoldbooks.org/Chalmers-Biography/c/curtius-cornelius.html> [2015.01.12.]

¹²³ Vö. MÓRÓ 2001. 313. (J111–112. tétel.)

¹²⁴ Címváltozat: *De contemptis mundi vanitatibus...*, illetve *De contemnendis mundi vanitatibus...* a spanyol (1562., 1574.) után latin kiadások: Coloniae, 1587., 1590., 1594., 1598., 1611., 1624., 1638., 1663., 1728. Vö. mek.oszk.hu/03200/03251/03251.htm#3 (502. tétel); http://www.prdl.org/author_view.php?a_id=4493&s=0&limit=50; at.be/uniCat?func=search&query=author:"Stella, Didacus"&formQuery=author:"Stella, Didacus" [2015.02.03.]; vö. még GÖZSÝ – VARGA 2009. 47.

¹²⁵ http://fr.wikipedia.org/wiki/Charles_du_Fresne_sieur_du_Cange; <http://en.wikipedia.org/wiki/Illyria> [2015.01.10.] Vö. MÓRÓ 2001. 181. (D417. tétel.)

¹²⁶ 1664-től több fr. és lat kiadás: http://la.wikipedia.org/wiki/Andreas_Maximilianus_Fredro [2015.01.04.]; vö. EMÓDI 2014. 242.: itt Phredro.; vö. még SZINNYEI (1897) 1980–1981. V. 984. Kaprinai István Kolozsvárott bölcseletet tanító jezsuita nevével: Andreae Maximiliani Fredro *Monita politico*

Sor-szám	Az Elenchus-ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
50	Flores Senecae	Seneca, Lucius Annaeus: (<i>L. Annaei Senecae philosophi... Flores, sive sententiae insigniores. Posonii, 1745.</i> ¹²⁷
51	Triumphus Coronatae Reginae Tersactensis (?)	Pasconi, Claro: <i>Triumphus coronatae Reginae Tersactensis, signis, prodigiis ubique nitentis. Venetiis, 1731.</i> ¹²⁸
52	Floriani Dalham De Canone Dogm.	Dalham, Florianus: <i>De canone dogmatum Christianorum et Ecclesiasticae disciplinae libri duo Wien, 1784.</i> ¹²⁹
53	Gravezon Hist. Eccl.	Graveson, Ignatius Hyacinthus: <i>Historia Ecclesiastica. Augustae Vindelicorum, 1756.</i> ¹³⁰
54	Gesneri Fundamenta stili cultioris	Heineccius, Johann Gottl(ob): <i>Fundamenta stili cultioris... quibus accedit sylloge exeporum adnotationes adicit Johan Matthias Gessner... Amstelodami, 1744.</i> ¹³¹
56	Gvalter (?) Iter Exaticum (?)	Paullus, Gualterus: <i>Iter extaticum animi salientis a mundo, de terra, a coelo, a seipso in Deum... Neostadii, 1719.</i> ¹³²
57	Habert De sacram Ord.	Habert, Ludwig: <i>Tractatus de sacramento ordinis. Venetiis, 1764.</i> ¹³³
60	Hervik Antidotu~ libertismi	Herwig, Bohuslaus: <i>Antidotum libertinismi moderni, sanis fidelium mentibus in praesevationem... Essekini, 1776.</i> ¹³⁴
61	Habert De sacram. Poenit.	Habert, Ludwig: <i>Praxis sacramenti poenitentiae, sive methodus illius utiliter administrandi. Venetiis, 1758.</i> ¹³⁵
63	Horányi Coment. rer. Hung.	Horányi, Alexius: <i>Franc. Forgachii de Ghymes... rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii... Posonii et Cassoviae, 1788.</i> ¹³⁶

moralia Cum universam logicam publice tueretur ... Antonius Haller ... praeside ... Stephano Kaprinai. Claudiopoli, 1749.

¹²⁷ Vö. MÓRÓ 2001. 575. (S674. tétel).

¹²⁸ <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.2:2513:juric>;
<http://katalog.hazu.hr/WebCGI.exe?Tip=Listic&Jbmg=084344&Baza=1> [2015.01.12.]

¹²⁹ https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Florian_Dalham [2015.01.09.]

¹³⁰ Vö. MÓRÓ 2001. 253. (G424–427. tétel), EMÓDI 2014. 4., 53. (1739.), 120.; vö. még Graveson, Ignatius Hyacinthus Amat de: *Historia Ecclesiastica variis colloquiis digesta... Editio novissima a Joanne Dominico Mansi, Venetiis, 1781-62.* http://www.mgh.de/bibliothek/opac/?wa72ci_url=/cgi-bin/mgh/regsrchindex.pl?wert=amat+de+graveson,+ignace+hyacinthe... [2015.01.29.]

¹³¹ Vö. MÓRÓ 2001. 278. (H204. tétel); <http://books.google.hu/books?id=soVEAAAACAAJ&printsec...> [2015.01.08.] – ugyanez a cím, Lipsiae, 1748.

¹³² <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp00115310> [2015.01.09.]

¹³³ Vö. MÓRÓ 2001. 266. (H12. tétel.)

¹³⁴ Vö. MÓRÓ 2001. 284. (H321. tétel).

¹³⁵ Vö. itt 133. sz. jegyzet (57. tétel); MÓRÓ 2001. 266. (H10. tétel).

¹³⁶ SZINNYEI (1896) 1980–1981. IV. 1074–1075.

Sorszám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
65	Iansenii Gandavensis Coment. de Evang.	Jansen, Cornelius: (<i>Cornelii Iansenii</i>) <i>episcopi Gandavensis Commentariorum in suam Concordiam, ac totam historiam euangelicam partes IIII</i> . Lovanii, 1572. ¹³⁷
66	Iter per Posegana Slavonia Piller, et Mitterpacher	Piller, Mathias – Mitterpacher, Ludovicus: <i>Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam...</i> Budaë, 1783. ¹³⁸
68	Jaroslavi Alexii Hist. Dogmat.	Kapeller, Jaroslaus a S. Alexio: <i>Theologia historico-dogmatica in tres partes divisa</i> . Jaurini, 1738. ¹³⁹
69	Ejusdem Phylosophia (!) Dogmatu~	Kapeller, Jaroslaus a S. Alexio: <i>Philosophia historico-dogmatica in tres partes divisa</i> . Posonii, 1746. ¹⁴⁰
73	Imperatores Otton~	(Schmitth Miklós): <i>Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli, cum epitome principum Turcarum</i> . Tyrnaviæ, 1747–1752. ¹⁴¹

¹³⁷ Vagy Antwerpiae, 1592., Moguntiae, 1612. (illetve későbbi kiadások) Vö. MÓRÓ 2001. 310–311. (J68–69. tétel); http://en.wikipedia.org/wiki/Cornelius_Jansen_Bishop_of_Ghent%29 [2015.01.13.]

¹³⁸ <https://books.google.hu/books?id=qSdJAAAACAAJ&pg=PA279&lpg=PA279&dq=mitterpacher+piller...> [2015.01.09.]; vö. MÓRÓ 2001. 483. (P457. tétel); Mitterpacherhez: SZINNYEI (1903) 1980–1981. IX. 45–49. A Mitterpacher-családról Borsy Judit segítségével tudtam meg többet: apja, Ignác a bellyei uradalom, majd a pécsváradai apátság uradalmának *praefectus* volt, egy időben az apát *plenipotentiarius* is, 11 gyermeke közül hárman lettek ismertek: az itt említett Lajos (1734–1814) jezsuita, egyetemi tanár (természettudomány, matematikai földrajz, gazdaságtan stb), József (1739–1788) jezsuita, egyetemi tanár (matematika); Dániel (1745–1823) plébános, majd kanonok, éneklókanonok, kinevezett Scutari-i püspök, tanácsnok, a hétszemélyes tábla ülnöke. BRÜSZTLE 1880. IV. 481., 598.; vö. még SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 91., 92.

Agyich valószínűleg a mai Janus Pannonius u. 6.-ban, a Smackers-féle kanonoki házban lakott, Brüsszle és Petrovich is felsorolja (különbözőképpen) a ház lakóit, Petrovich Ede szerint Agyich Istvánt megelőzően, illetve utána Mitterpacher Dániel és Szalágyi István élt itt. AIGL 1838. 44–45.; BRÜSZTLE 1874. I. 580.; MADAS 1978. 208.; PETROVICS 1983. 80–89. Agyich *canonicus theologus*-ként, a szeminárium (illetve a papnőveldei uradalom) vezetőjeként jogosult volt annak épületében lakni: AIGL, 1838. 26. (*habitatione in Seminarii aede ... gaudet...*); 1788 áprilisában a *domus Mitterpachiana*, illetve *Domus Canonialis antea Mitterpachiana* utaltatott ki neki. PEL PKL *Index Generalis Consistorii Capitularis* utalása szerint a *Protocollum IX.*-ben, illetve az *Elenchus Archivi Privati Venerabilis Capituli Quinque Ecclesiensis* szerint a Fasc. CCI. Nr. 12.-ben. (Vö. itt 104. sz. jegyzet.) Lehetséges, hogy Agyich Mitterpacher Dániellel szorosabb kapcsolatban volt, erre utalhat, hogy haláláról – miután a diakovári és a csanádi püspököknek, azaz Kertizának (Krtizának) és Christovichnak írtak levelet, akik egykor szintén pécsi kanonokok voltak és Agyich mindkettejük tiszteletére szerzett egy-egy költeményt (1. sz. melléklet 3. és 6. vers) – az éneklókanonoknak, Mitterpachernek írtak (ezeknek a leveleknek a fogalmazványát a fent említett *Protocollum* 192–193. oldalára bemásolták).

¹³⁹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Jaroslaus_Kapeller [2015.01.29.]

¹⁴⁰ http://hu.wikipedia.org/wiki/Jaroslaus_Kapeller [2015.01.29.]; Vö. EMÖDI 2014. 17. (Jaroslay: *Philosophia historico dogmatica*); 209. (Jaroslaus a S. Alexio: *Philosophia historico dogmatica*. Posonii, 1746.)

¹⁴¹ <http://lexikon.katolikus.hu/S/Schmitth.html> [2015.01.29.]; vö. EMÖDI 2014. 224. Schmitth Agyichnak tanára volt Nagyszombatban. Vö. PAPP 2003. 208. (44. sz. jegyzet); Agyich diplomája 1759-ből a PEL PKL MGLT Fasc. CCI. Nr. 26. Schmitth *Pro-Cancellarius et Facultatis Theologiae decanus* aláírásával. Vö. itt 120–123. tétel.

Sor-szám	Az Elenchus-ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
74	Katona Synopsis Chronot~ (?)	Katona István: <i>Synopsis chronologica Historiarum ad sublevandam memoriam historiophilorum... Pars I-II. Tyrnaviae, 1745. (1771-1773)</i> ¹⁴²
75	EjUSD~ Diss. De Mantvet~ (?) Evang~	Katona István: <i>Dissertatio de mansuetudine Evangelica, sacramenti poenitentiae ministris non minus utili, quam necessaria... Budae, 1785</i> ¹⁴³
76	Item Hist. Pragmat.	Katona István: <i>Historia Pragmatica Hungariae concinnata. Budae, 1784.</i> ¹⁴⁴
77	Kallerii (?) Amenitates Hung~	Kollár Ádám Ferenc: <i>Historiae jurisque publici regni Ungariae amoenitates. 1-2. vol. Vindobonae, 1783.</i> ¹⁴⁵
78	Kramer Hist. Litt.	Krammer Ferenc: ... <i>Institutiones historiae litterariae theologiae Tom I. Budae, 1783, Tom. II. Posonii, 1786.</i> ¹⁴⁶
79	Lamy Coment.	Lamy, Bernard: <i>Commentarius in harmoniam sive concordiam quatuor evangelistarum... Venetiis, 1735.</i> ¹⁴⁷
80	Ladislai Syrm. Status R. Hung.	Sirmiensis (Szirmay) László: <i>Status publicus Regni Hungariae et eius regiminis forma. Viennae, 1784.</i> ¹⁴⁸
81	Letenyi János Appophthegmata (!)	Lethenyi János: <i>Apophthegmata az az ékes, és éles rövid mondások, melyeket hajdan bölcs Plutárkus görög nyelven össze szedett, ő utána Desiderius Erásmus Rotterdámus deák nyelvre által-tett, és szép rövid tanuságokkal meg-bővített; mostan pedig nemzetéhez való szeretetéből magyar nyelvre fordított... Pécs, 1785.</i> ¹⁴⁹
82	Livii Patavini Exercit. Rhetor.	Livius, Titus: <i>Exercitationes rhetoricae in orationes Titi Livii, quibus accedunt Joannis Clerici integrae adnotationes. Patavii, 1759.</i> ¹⁵⁰
83	Lohner Thobiae Instructio Practica	Lohner, Tobias: <i>Instructio practica...</i> ¹⁵¹

¹⁴² Ezt és a következőket vö. a 16. sz. vershez kapcsolódó 71-72. sz. jegyzetekkel. Vö. MÓRÓ 2001. 323. (K66. tétel). Vö. SZINNYEI (1897) 1980-1981. V. 1199.: itt 3 kötet 1771-1775.

¹⁴³ Vö. MÓRÓ 2001. 322. (K61. tétel). Vö. SZINNYEI (1897) 1980-1981. V. 1200. Vö. 72. sz. jegyzet.

¹⁴⁴ Ezt (és bizonyos mértékig és a két előzőt) vö. itt 71. sz. jegyzet.

¹⁴⁵ <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kollár.html> [2015.01.09.]

¹⁴⁶ Vagy Krammer Ferenc: *Institutiones historiae litterariae theologiae dogmaticae. Posonii, 1787.*; <http://lexikon.katolikus.hu/K/Krammer.html> [2015.01.04.]; Vö. MÓRÓ 2001. 344. (K494. illetve K495. tétel)

¹⁴⁷ Vö. MÓRÓ 2001. 352. (L85. tétel)

¹⁴⁸ <http://katalog.ub.uni-heidelberg.de/cgi-bin/titel.cgi?katkey=1437679145> [2015.01.09.]; vö. MÓRÓ 2001. 583. (S832 tétel)

¹⁴⁹ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/1/113974.htm>[2015.01.20.]; címváltozat: *Bibliothecae Samuelis ... Telekii ... pars tertia. 354.: Plutarchus Apophthegmata, az az ékes, éles és rövid mondások, melyeket Desiderius Erasmus Deák nyelvre által tett, és most magyarra ford. Lethenyi János. 8. Pétsét, 1785. Viennae, 1809.* <https://books.google.hu/books?id=UKhFAAAcAAJ> [2015.01.29.]; vö. még e lista utolsó tételével, ill. BRÜSZTLE 1876. II. 474., BRÜSZTLE 1880. IV. 224.;

¹⁵⁰ <http://katalogus.jezsu.hu/jezsu/reszletes3.php?konyv...> [2015.01.29.]

Sorszám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
84	Lejay Bibl. Rhetor~	Le Jay, Gabriel Franciscus: <i>Bibliotheca Rhetorum, praecepta, et exempla compectens...</i> Venetiis, 1747. ¹⁵²
85	Massilon Fasten Predig. (!)	Massillon, Jean Baptist: <i>Fasten Predigten.</i> Dresden, 1764. ¹⁵³
87	Manutii eplae	Manuzio, Paolo: <i>Epistolarum... libri XII ... Tyrnaviae,</i> 1762. ¹⁵⁴
88	Menochii Comentarius	Menochio, Giovanni Stephano: <i>Brevis Explicatio Sensus Literalis Sacrae Scripturae optimus quibusque Auctoribus per Epitomen Collecta.</i> Coloniae, 1630. ¹⁵⁵
89	Mansii epit. Dnae Mlis	Mansi, Giovanni Domenico: <i>Epitome doctrinae moralis et canonicae ex constitutionibus... Benedicti XIV. ... excerptae a patre Joanne Dominico Mansi.</i> Romae, 1756. ¹⁵⁶
90	Molnár levelei	Molnár János Ker.: <i>Petrovsky Sándor úrhoz Molnár Jánosnak tizen-öt levelei, midőn őt a jó nevelésről való írásra ösztönözné.</i> Pozsony-Kassa, 1776. ¹⁵⁷
91	Melliboei Gram. Hung.	Bél Mátyás: <i>Der ungarische Sprachmeister...</i> Pressburg, 1729. ¹⁵⁸
93	Molnár Funeral. M. Theres.	Molnár János Ker.: <i>Oratio funebris ad solennis exequias Mariae Theresiae...</i> Budae, 1781. ¹⁵⁹

¹⁵¹ Vö. MÓRÓ 2001. 373. (L509. tétel); EMÓDI 2014. 18., 64., 81., 82., 99., 109., 122., 140., 149., 163., 182., 190., 201., 207., 223., 229.; ezek közül több *Instructio practica de confessionibus* címmel, mely az *Instructio practica*, illetve *Instructio practica de confessionibus rite ac fructuose excipiendis...* Dillingen, 1701-től, illetve 1726-tól megjelent 11 kötetes kiadás valamely darabjára utal; Emődinél van 2 kötetes is: Tyrnaviae, 1733.; vö. még: [http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia\(1913\)/Tobias_Lohner](http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia(1913)/Tobias_Lohner) [2015.08.03.]; VARGA 1998. (493. tétel);

¹⁵² A mű későbbi kiadása is ismert, pl. Tyrnaviae, 1767.; <http://www.adamoli.org/libri/cardinale-francescano-gesuita/PAGE1849.HTM> [2015.08.03.]; vö. EMÓDI 2014. 4. (Le-Jay: Bibliotheca Rhetorum), 115. (Jay: Bibliotheca Rhetoru~).

¹⁵³ <http://konyvtar.sze.rke.hu/szombathely/index.jsp>[2015.08.03.]; vö. EMÓDI 2014. 86.: Massilion Predigten

¹⁵⁴ Vö. MÓRÓ 2001. 396. (M326-327. tétel).

¹⁵⁵ en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Stefano_Menochio [2015.01.12.] Több kiadás, több címváltozat, pl. *Commentarii totius Sacrae Scripturae Ex optimis... Auctoribus...* Lutetiae Parisiorum, 1719. ld. MÓRÓ 2001. 413. (M684. tétel).

¹⁵⁶ [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-domenico-mansi_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-domenico-mansi_(Dizionario-Biografico)) [2015.08.03.]; vö. EMÓDI 2014. 17. (Doctrinae Moralis epitome Dominici Mansi), 43., 55., 114., 214. (Epitome doctrinae moralis et canonicae... Tyrnaviae, 1766.), 226. (ue., egy hozzákötött művel), 236.; VARGA 1998. (894., 914. tétel)

¹⁵⁷ Vö. itt 93. tétel; <http://lexikon.katolikus.hu/M/Molnár.html> [2015.01.09.]; csak említés: SZÖRÉNYI 1999b. 130.

¹⁵⁸ 2. kiadás: Meliboeus névvel: Kolozsvár, 1731.: mek.oszk.hu/03600/03630/html [2015.01.12.]; vö. EMÓDI 2014. 86.: Meliböi Ungarischer Sprach Meister.

¹⁵⁹ Vö. itt 90. tétel; <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/m/m16663.htm> [2015.01.14.]; vö. MÓRÓ 2001. 420. (M836. tétel).

Sor-szám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
97	Pázmán Péter Predikációi	Pázmány Péter: <i>A romai anya-szent-egyház szokásából minden vasárnapokra... rendelt evangéliomokról predikációk...</i> Pozsony, 1636. ¹⁶⁰
98	Pollingenii Zodiacus Vitae	Manzolli, Piero Angelo (=Marcello Stellato = Marcellus Palingenius Stellatus): <i>Zodiacus vitae, hoc est de hominibus vita, studioque miribus optime instituendis...</i> ¹⁶¹
99	Paravichini Polyanthea de concord. SS. Canonu~	Paravicini, Giovanni Paolo (= Paravicinus, Johannes Paulus): <i>Polyanthea sacrorum canonum coordinatorum, qui in conciliis generalibus ac provinciabilibus...</i> Neo-Pragae, 1708. ¹⁶²
100	Papanek Reges Slavoru~	Papanek, Georgius: <i>De regno, regibusque Slavorum... Quinque Ecclesiis</i> , 1780.
101	Ejusd~ Descriptio Cottus Baranya	Papanek, Georgius: <i>Geographica descriptio comitatus Baranyensis. Quinque Ecclesiis</i> , 1783. ¹⁶³
102	Paulini orationes	Paulinus a S. Josepho (Chelucci Paulino): <i>Orationes viginti tres habitae in archigymnasio Romanae sapientiae</i> . Ulmae, 1785. ¹⁶⁴
103	Pastor Fido Ital.	Guarini, Giovanni Battista: <i>Il Pastor fido</i> 1589. ¹⁶⁵
105	Pouget Instit. Cath	Pouget, Franciscus Amatus (Pouget, François-Aimé): <i>Institutiones Catholicae in modum Catheseos, in quibus quidquid ad religionis historiam & ecclesiae dogmata, mores, sacramenta, preces, usus & ceremonias pertinet...</i> Ex Gallico... Nemausi, 1765. ¹⁶⁶
106	Promptuarium Bibl~ Jacobi de Königseg	Koenigsegg et Rotenfels, Johannes Jacobus, comes: <i>Promptuarium sacrum biblicum, in quo universus textus biblicus ordine alphabetico via concorditiali expositus una cum apparato...</i> Salisburgi, 1661. ¹⁶⁷

¹⁶⁰ <http://lexikon.katolikus.hu/P/Pázmány.html> [2015.01.09.]; több későbbi kiadás, pl. Nagyszombat, 1698., 1768. Vö. MÓRÓ 2001. 470. (P210 tétel); GÓZSY-VARGA 2009. 40., 47., 280., 288.; GÓZSY-VARGA 2011. 511. 14. sz. jegyzet; EMŐDI 2014. 55., 89., 110., 120., 142., (153.?), 162., 167., 168., 185., 211.

¹⁶¹ Velence, 1536 (?), Basel, 1543 után sokszor, több nyelven is kiadták, főleg protestáns országokban (a mű 1559-ben indexre került) http://en.wikipedia.org/wiki/Pier_Angelo_Manzolli [2015.01.14.]

¹⁶² <https://books.google.hu/books?id=5ywBi9Mq-c0C&pg=PA222&lpg=PA222&dq=polyanthea> [2015.01.29.]

¹⁶³ SZINNYEI (1905) 1980–1981. X. 381.; <http://lexikon.katolikus.hu/P/Papánek.html> [2015.01.13.]; BRÜSZTLE 1880. IV. 62–65.; HORVÁTH 2010a.; vö. FRANKOVIĆ 2012. 10.

¹⁶⁴ Vö. MÓRÓ 2001. 129. (C333. tétel); EMŐDI 2014. 20., 82.; talán inkább az volt meg Agyich könyvtárban, amelyet Conradi Norbert adott ki: Chelucci Paulinus *Orationum in Romano sapientiae archigymnasio recitatorum...* (2. vol.) Budaë, 1754. http://hu.wikipedia.org/wiki/Conradi_Norbert [2015.01.13.]; vö. még SÁRKÖZY 2008. 57., 81., 190.

¹⁶⁵ Vö. még későbbi kiadások; <https://archive.org/details/ilpastorfidodel00guargoog>; http://fr.wikipedia.org/wiki/IL_pastor_fido [2014.04.12.]

¹⁶⁶ http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs2/object/display/bsb10347726_00002.html [2015.08.03.]; vö. VARGA 1998. (313. tétel)

¹⁶⁷ http://books.google.hu/books/about/Promptuarium_sacrum_biblicum... [2015.01.13.]; vö. EMŐDI 2014. 15.

Sorszám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
107	Peichich Mahomedani Instructio	Peichich Kristóf (= Peichich , Cristophorus): <i>Mahometanus dogmatice et catechetice in lege Christi ... instructus.</i> Tyrnaviae, 1717.
108	Priletzki De sacram. in gen. et specie	Prileszky János: <i>Tractatus theologicus de sacramentis (in genere et in specie ...)</i> Tyrnaviae, 1757. ¹⁶⁸
109	Peichich concord. Orthod. Patru~ Orient.	Peichich Kristóf (= Peichich, Cristophorus): <i>Concordia orthodoxorum patrum orientalium et occidentalium, in eadem veritate...</i> Tyrnaviae, 1730. ¹⁶⁹
110	Paffendorf de offio hominis, et civis	Puffendorf (Pufendorf), Samuel von: <i>De officio hominis et civis juxta legem naturalem...</i> Amstelodami (?), 1673. ¹⁷⁰
113	Piselli (?) Theol. Mor.	Piselli, Clemens: <i>Theologia moralis summa...</i> Venetiis, 1762. ¹⁷¹
115	Pomei (?) Syntaxis ornata	Pomey, Francisco: <i>Syntaxis ornata, seu de tribus Latinae linguae virtutibus...</i> Tyrnaviae, 1773. ¹⁷²
118	Salviani opera	Salvianus Sanctus: <i>Salviani presbyteri Massiliensis: opera omnia...</i> Tyrnaviae, 1752, 1754. ¹⁷³
119	Schwarz ort (?) et occas. Transylv.	Schwarz, Gottfried: <i>Originum et occasuum Transilvaniae auctore Laurentio Toppeltino recensio critica...</i> Rintelli, 1766. ¹⁷⁴
120	Schmid Tract. de Iure, Grat. et Incarn.	Schmitth Miklós: <i>Institutiones theologicae... 1. tom. Tractatus de divina gratia, 2. tom. Tractatus de jure et justitia.</i> Tyrnaviae, 1756., 1760.; Schmitth Miklós: <i>Institutiones theologicae... Tractatus de augustissimi verbi divini mysterio.</i> Tyrnaviae, 1757. ¹⁷⁵
121	Idem de fide, spe, et charitte	Schmitth Miklós: <i>Institutiones theologicae... Tractatus de virtutibus theologicis fide, spe et charitate.</i> Tyrnaviae, 1755. ¹⁷⁶
122	- Eppi Agrienses	Schmitth Miklós: <i>Episcopi Agrienses...</i> Tyrnaviae, 1768. ¹⁷⁷

¹⁶⁸ <http://lexikon.katolikus.hu/P/Prileszky.html> [2015.01.12.]; vö. VARGA 1998. (910. tétel)

¹⁶⁹ Vö. itt 107. tétel; <http://lexikon.katolikus.hu/P/Peichich.html> [2015.01.05.]; SZINNYEI (1905) 1980–1981. X. 695.; AIGL 1838. 89.; BRÜSZTLE 1874. I. 574., BRÜSZTLE 1876. II. 420–421.; vö. FRANKOVIĆ 2012. 10.

¹⁷⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_von_Pufendorf [2015.01.13.]; vö. MÓRÓ 2001. 501. (P829. tétel).

¹⁷¹ http://opac.sicilia.metavista.it/opac_sicilia/opaclib... [2015.08.03.]; vö. EMÖDI 2014. 65.; VARGA 1998. (881. tétel.)

¹⁷² Vö. MÓRÓ 2001. 494. P670. tétel; VARGA 1998. (1432. tétel.)

¹⁷³ Vö. MÓRÓ, 2001. 543 S80. tétel; EMÖDI 2014. 80., 99.; VARGA 1998. (268. tétel.)

¹⁷⁴ Vö. MÓRÓ 2001. 566. S529. tétel; http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Netre_kulcsar/Anno.htm [2015.02.01.]

¹⁷⁵ Vö. MÓRÓ 2001. 559. S387. tétel; <http://lexikon.katolikus.hu/S/Schmitth.html>; Szinnyeinél mindhárom külön tétel: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/s23184.htm> [2015.08.03.]; VARGA 1998. (866., 867. tétel); ezt és a következőket vö. itt 73. tétel.

¹⁷⁶ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/s23184.htm> [2015.01.31.]

¹⁷⁷ Vö. MÓRÓ 2001. 559. (S385. tétel); EMÖDI 2014. 92.; VARGA 1998. (742. tétel.)

Sor-szám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
123	- A. Eppi Strig~	Schmitth Miklós: <i>Archi-episcopi Strigonienses... Tyrnaviae</i> , 1758. ¹⁷⁸
124	Szalágyi Status Eccl Panon	Szalágyi István (Salagii): <i>De Statu Ecclesiae Pannonicae libri septem. Quinque Ecclesiis</i> , 1777-1784.
125	Item diss. De columna Rom.	Szalágyi István (Salagii): <i>De columna Romana milliaria ad Budam nuper reperta dissertatio. Quinque Ecclesiis</i> , 1780. ¹⁷⁹
126	Schanza Theol. Moral.	Schanza, Wenceslaus (Venceslaus): <i>Moralis Christiana in systema redacta. Viennae</i> , 1785. ¹⁸⁰
127	Szvorényi Causa (?) Relig~	Szvorényi József: <i>Causa (!) religionis contra libertinos defensa. Budae</i> , 1779. ¹⁸¹
128	Sandini diss. Hist.	Sandini, Antonius: <i>Disputationes historicae ad vitas pontificum Romanorum... Ferrariae</i> , 1742. ¹⁸²
129	Szentek lajstroma Kricsecz (?) István	Baranyi Pál: <i>A szentek lajstroma, azaz minden napra rendeltetett elmélkedések. Jean-Etienne Grouzez francia művének latin mása után ford.... Tyrnaviae</i> , 1713. ¹⁸³
130	Szerdahelyi hist. Uhranie	Szerdahelyi (Szerdahely) György Alajos: <i>Historia (Historia poetica) Uraniae Musae, quam inter Deos Deasque Planetarias recens detexit Herschelius... Viennae</i> 1787. ¹⁸⁴
131	Soisson Pastoral. Ital.	<i>Languet, Jean Joseph: Instruction pastorale de... évêque de Soisson... Rheims</i> , 1719. ¹⁸⁵

¹⁷⁸ Vö. MÓRÓ 2001. 559. (S380. tétel).

¹⁷⁹ AIGL 1838. 116-119.; BRÜSZTLE 1874. I. 58.; ÁRVAI 2010.; <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szalágyi.html> [2014.09.12.]; mek.oszk.hu/03600/03630/html [2015.01.05.] Kapcsolatukhoz még: PEL PKL MGLT Fasc. CDLVII. No 1. NB: Agyich 1789. szept. 7-én kelt *Testamentum*-a, illetve utána jelzet nélkül: *Rationes super executione Testamenti ...* 3. oldalán: R₃ *Vigore ejusdem puncti 8. canonico Szalágyi tradita: unum par cultorum argenteorum, pyxis, crucula, annulus.*

¹⁸⁰ <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/searchresults?query=Wenceslaus+Schanza> [2015.08.03.]; VARGA 1998. (889. tétel)

¹⁸¹ Vagy Szvorényi József: *Causa religionis contra Helv. et Augustanae confessionis cultores...* Budae, 1781 <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szvorényi.html> [2015.01.12.]

¹⁸² Későbbi kiadásai is ismertek: <http://opac.regione.veneto.it/SebinaOpac/Opac?action=search...> ; https://books.google.hu/books?id=IvoG_vukj...; vö. EMÓDI 2014. 18., 80. 92., 106., 122. (ez Tyrnaviae, 1749.); VARGA 1998. (777. tétel); vö. még Sandini, Antonius: *Disputationes historicae ad vitas ... pontificum Romanorum... Cassoviae*, 1753. (tézisek nélkül) <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Petrik/b005.../d090?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0> [2015.02.01.]

¹⁸³ mek.oszk.hu/03600/03630/html/b/b01010.htm [2015.01.07.]

¹⁸⁴ <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szerdahelyi.html> [2015.01.12.] Vö. SZÖRÉNYI 1999a. 106., 120.; TÓTH 2007. tanulmány: 20-44.; szövegközlés: 70-83. (az 1788-ban megjelent *Sylva Parnassi Pannonii* részeként); vö. még TÓTH 2009. 274-340., különösen 297-300.

¹⁸⁵ <https://books.google.hu/books?id=EJOvBXNKYjEC&printsec=frontcover&dq=jean+joseph+languet&hl=fr&sa=X&ei=QIK0VKSMElHiywOQIILoAg&ved=0CB4Q6AEwAA#v=onepage&q=jean%20joseph%20languet&f=false> [2015.01.10.]; ennek volt olasz kiadása.

Sor-szám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
133	Taucher De poëmis (!) parvulor~	Taucher Mihály: <i>Dissertatio inauguralis theologica de poenis parvulorum sine baptismo...</i> Quinque Ecclesiis, 1778. ¹⁸⁶
135	Tyrimi (?) coment in Script. Sacra	Tirin, Jacques: <i>...in Sacram Scripturam commentarius...</i> Venetiis, 1731. ¹⁸⁷
137	Tilkovszki cuta (?) Anime	Tylkowski (Tilkovszky, Tilkowsky), Adalbertus (Albertus, Wojciech): <i>Cura medica animae, sive de malo, malique causis et remediis. Opusculum aureum.</i> Tyrnaviae, 1752. ¹⁸⁸
139	Theoria aequationum (?) Martinovics	Martinovics Domonkos Ignác: <i>Theoria generalis aequationum omnium graduum novis illustrata formulis, ac iuxta principia sublimioris calculi finitorum deducta.</i> Budae, 1780. ¹⁸⁹
140	Thomassin in Concilia Rna (?) sub Symmacho (?)	Vö. Thomassin, Louis de (Thomassin, Ludovicus): <i>Dogmatum theologorum tomi tres.</i> Venetiis, 1730.
141	- Dissertatio de Guotte (?) convoc. Concil.	Vö. Thomassin, Louis de (Thomassin, Ludovicus): <i>Dogmatum theologorum tomi tres.</i> Venetiis, 1730. ¹⁹⁰
145	Vizer Herm. N. T. et praenotiones Hermeneut~	Vizer Ádám János (Vizer, Adamus): <i>Hermeneutica sacra Novi Testamenti in tres partes divisa.</i> Budae et Posonii 1784–1785.; <i>Praenotationes hermeneuticae Novi Testamenti...</i> Budae, 1777. ¹⁹¹
147	Vitezovits Kronika Horvatska	Ritter Vitezović, Pavao: <i>Kronika, aliti szpomenek vszega szveta vekov.</i> ¹⁹²

¹⁸⁶ Vö. MÓRÓ 2001. 621. (T68. tétel); <http://lexikon.katolikus.hu/T/Taucher.html> [2015.01.13.]

¹⁸⁷ Vö. MÓRÓ 2001. 632. (T260. tétel).

¹⁸⁸ Vö. EMÓDI 2014. 57., 219. (címadatok a 2. helyről); VARGA 1998. (661. tétel); ilyen című művet nem találtam a következőkben: darowski.jezuici.pl/teksty/contribution.doc; <http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&zederseite=ze440093...> [2015.02.01.]

¹⁸⁹ MÓRÓ 2001. 402. (M467. tétel); vö. http://hu.wikipedia.org/wiki/Martinovics_Ignác [2015.02.07.] Martinovicsot 1780-ban Bródba (Slavonski Brod) helyezték.

¹⁹⁰ E kettőt vö. MÓRÓ 2001. 629. (T210. tétel); az említett mű 3. kötete egy részének lehetnek önállóan kiadott fejezetei.

¹⁹¹ Vö. 74., 75. sz. jegyzet; MÓRÓ 2001. 664. (V285., V286. tétel); a Praenotationes-hoz: vö. EMÓDI 2014. 38. (Wizer formában)

¹⁹² Címváltozat: Kronika aliti spomen vsega svieta vikov. Frankovics György szerint a könyvgyűjteményben található két horvát könyv egyike; kéziratos tanulmánya ezen részét volt szíves számomra lefordítani: „Pavao Ritter Vitezović teljesen átvette Antun Vramec (1538-1588) Kronikájának a szövegét (Zagreb 1696, újra nyomtatva 1744.). Az előszóiban... kimondja „Nagyobb rész Vramec paptól átvéve”, amely akkor már igen ritka könyvnek számított...” Vö. FRANKOVIC 2012. 4. Az internetes forrásban kétség nélkül Vitezović művének tartott könyvnek volt egy harmadik, 1762-es kiadása is. http://hu.wikipedia.org/wiki/Pavao_Ritter_Vitezović [2015.02.07.] Ritter, Paulus más művei: MÓRÓ 2001. 528. (R444–449. tétel). Vitezović Oddilyenja sigetskoga perva csetiri dila... 1684-ben Linzben, majd egy évvel később Bécsben jelent meg, Radonay (Radanay) Mátyás Ignác pécsi püspöknek szóló ajánlással; a Horvát Tudományos Akadémia (HAZU) könyvtárában lévő mű egykor Barichevich zágrábi pap és tudós irodalomtörténész könyvtárának része volt. Vö. itt 26. sz. jegyzet. <http://katalog.hazu.hr/WebCGI.exe?Tip=Listic&Jbmg=069324&Baza=1;>

[http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/106/pc010676.html;](http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/106/pc010676.html)

Sor-szám	Az <i>Elenchus</i> -ban szereplő szerző és cím	Azonosított szerző és cím
149	Zakon czrkveni	<i>Zakon crkveni</i> ¹⁹³
150	Zsivich Dogmat	Zsivics Mátyás (Zsivics, Matthias): <i>De dogmatis orthodoxae religionis... I–X. köt. 1789–1794.</i> ¹⁹⁴
151	Zimányi Carmin	Zimányi István Lajos (Zimanius, Stephanus Ludovicus): <i>Carminum Libri IV. Vacii, 1784.</i> ¹⁹⁵
152	Zsidó ször-tartási Letenyei	Lethenyi János: <i>A zsidóknak szokási és szertartási, melyeket ugyan a zsidóságból megtért Medicei Pál olasz nyelven kiadott, és azon nyelvről deákra fordított Rosthy Miklós; mostan pedig magyar nyelvre által tette és a zsidó Talmudból s egyébűmmen kiszedegetett némely toldalékokkal megbővítette.</i> Pécs, 1783. ¹⁹⁶

4. számú melléklet

Morei verse és az Ms 767 vers összehasonlítása; az első oszlopban a sorok számával

	Michael Josephus Morei verse	Ms 767
1	Jam satis est lusum: non hoc vult ludicra Tempus	Iam satis est lusum, non hos vult ludicra tempus
2	Tristia sunt tristi verba canenda die.	Tristia sunt tristi verba canenda die.
3	Pastores vestro licet ignoscere Vati	Pastores vestro licet indulgere Poetae
4	Si nec festivè, si nec ut ante canat.	Si nec festivae, si nec utante ¹⁹⁷ canat.
5	Tristia non semper nos odimus; ipsaque damna	Nubila non semper nos odimus, ipsaque damna

http://hr.wikipedia.org/wiki/Pavao_Ritter_Vitezović;

<http://www.moljac.hr/biografije/vitezovic.htm>; <http://www.hic.hr/books/latinists/01latin.htm> [2015.02.08.]; vö. még SZÖRÉNYI 2002.; BENE 2012.

¹⁹³ Frankovics György szerint a két horvát könyv egyike. Vö. FRANKOVIĆ 2012. 4.

¹⁹⁴ Vö. 16. sz. jegyzet; <http://lexikon.katolikus.hu/Z/Zsivics.html> [2014.09.22.]; AIGL 1838. 116., 122–123. 147.; BRÜSZTLE 1874. I. 62–63., 620–621.; SZINNYEI (1914) 1980–1981. XIV. 1946.; HORVÁTH 2010b; csak rövid említés: SÁRKÖZY 1983. 248.; SÁRKÖZY 2008. 81. (itt téves keresztnévvel). Agyich és Zsivics kapcsolatához még: PAPP 2003. 211. (63. sz. jegyzet); PEL PKL MGLT Fasc. CDLVII. No 1. NB: Agyich 1789. szeptember 7-én kelt *Testamentum*-a (melynek végrehajtásával megbízta Kollert és Marevich-ot): 13. pont: Zsivicsnek hagyja arany óráját; ugyanitt jelzet nélkül: *Rationes super executione Testamenti...* 3. oldalán: S₃ *Vigore ejusdem puncti* 13. *Orszagianis tradita Porcellana inaurata et canonico Zsivics Horologium aureum.*

¹⁹⁵ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/z/z31209.htm> [2015.01.12.]; vö. SZÖRÉNYI 1999a. 107–108.; TÓTH 2014. 201–304.

¹⁹⁶ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/l/113974.htm> ; <http://lexikon.katolikus.hu/L/Lethenyi.html> (rövidebb címmel, de – valószínűleg tévedésből – 1793.) [2015.08.03.] Vö. SÁRKÖZY 2008. 80–81.

¹⁹⁷ Nem egyértelmű, h az olvasat: *utante* vagy *ut ante*, mint Morei-nél; lejjebb *ab ipsis* szintén egybeírtnak tűnik.

	Michael Josephus Morei verse	Ms 767
6	Nescio quid blandum√ dum memorantur, habent.	Nescio quo blandi, dum memorantur, habent.
7	Interdum lacrymae √ lacrymis explentur ab ipsis	Interdum Lachrimae, Lachrimis relevantur ab ipsis
8	Interdum curas mulcet & ipse dolor.	Interdum curas, mulcet et ipse dolor.
9	Jam notum√ quae causa, meis sit quaestibus, & jam	Iam notum, quae causa meis sit quaestibus, et jam
10	Quod flendum vestra nomen in aure sonat.	Quod flendum vestra nomen in Aura sonat.
11	Ille hujus, qui nuper erat, pars inclyta coetus,	Ille hujus qui nuper erat, pars inclyta coetus,
12	Hujus deliciae qui modo Collis erat,	Hujus deliciae qui modo collis erat,
13	Thyrsis, amor Phoebi, Silvarum gloria Thyrsis,	Thyrsis amor Phoebi, silvarum gloria Thyrsis,
14	Thyrsis Pastorum Pieridum que decus,	Thyrsis Pastorum Pieridumq~ decus
15	Occidit! heu quali tristamur funere! Tuque oh	Occidit! heu quali tristamur funere! Tuq~ Oh
16	Arcadia infelix quo viduata viro es!	Arcadia infelix quo viduata viro es!
17	Infelix! dum tot, dum talia pignora defles;	Infelix: dum tot, dum talia pignora defles,
18	Nota nimis propriis incipis esse malis.	Nota nimis propriis incipis ¹⁹⁸ esse malis.
19	Nec tantum ut Mater ploras maestissima ; nunc Te	Nec tamen ut Mater ploras moestissima, nunc te
20	Amisso gnatam ceu Patre flere decet.	Amisso gratam ceu Patre flere decet.
21	Hunc inter primos dudum ostentare solebas,	Hunc inter primos dudum ostentare solebat ¹⁹⁹ ,
22	Qui Te iterum nobis instituire √ Patres.	Qui te iterum nobis restituere, Patres.
23	Debetur Patribus per Nos reverentia primis;	Debetur Patribus per nos reverentia primis:
24	Exemplis illi Nos docuere suis.	Exemplis illi nos docuere suis.
25	Quod sumus; interdum quod carmina nostra leguntur	Quod sumus, ²⁰⁰ interdum quod carmina nostra leguntur
26	Arcades, istorum cura, laborque fuit.	Arcades, istorum cura laborque fuit.
27	Nunc quantum exemplar, quae gaudia rapta dolemus,	Nunc quantum exemplar quae gaudia rapta dolemus,
28	Quod bona in hoc uno non reditura viro!	Quod bona in hoc uno non reditura viro!
29	Fas Oratorem , fas est lugere Poetam;	Fas Sophocleum fas est lugere Poetam
30	Nomine, scitis enim , dignus utroque fuit.	Nomine dignus enim Unicus ille fuit.
31	Qui gestus, quae vox, quae gratia frontis, & oris,	Qui gestus, quae vox quae gratia frontis et oris, ²⁰¹

¹⁹⁸ Bizonytalan olvasat.

¹⁹⁹ Bizonytalan olvasat.

²⁰⁰ Az *interdum* előtt: *qu* – áthúzva

	Michael Josephus Morei verse	Ms 767
32	Qui lepor in verbis√ dum loqueretur, erat.	Qui decor ²⁰² in verbis, ²⁰³ dum loqueretur erat.
33	Nunc quo que cum recito mihi Thyrsis adessee videtur;	Nunc quoq~ cum recito mihi Thyrsis adessee videtur,
34	Fallor? an herboso sedit & ille thoro!	Fallor! an herboso sedit et ille thoro!
35	Fallor? adest, plausus prae eunt, plausus que sequuntur!	Fallor! adest, plausus proeunt, plaususq~ sequuntur,
36	Dulcia num ne audis carmina? Thyrsis adest.	Dulcia nonne audio carmina, Thyrsis adest.
37	Heu miser o √ pietas cur sic illudit amori ?	Heu miseros, pietas cur sic deludit amantes?
38	An ne illum visum est interiisse parum?	An ne illum vistum est interiisse parum?
39	AEger erat; flebant illo aegrotante Camoenae;	AEger erat, flebant illo aegrotante Camoenae
40	Flebat inornatis Delius ipse comis.	Flebat et in comptis ²⁰⁴ Delius ipso ²⁰⁵ comis.
41	Pastores, Nymphas que dolor torquebat amarus,	Pastores Nymphasq~ dolor ²⁰⁶ torquebat amarus,
42	Pascebat moestas Pan quo que moestus oves.	Pascebat moestas Pan quoq~ moestus oves.
43	Sed tot vota hominum, ipsorum tot vota Deorum	Sed tot vota hominum ipsorum tot vota Deorum
44	Flectere crudeles nil valere Deas.	Flectere crudeles nil ²⁰⁷ valere Deas.
	Heu dolor, heu pietas! Tu nos melioribus annis	
	Deferis? Ah fletus dicere plura vetat.	
	Quisquis ades nostris modo fletibus adjice fletu;	
	Ferreus es certè qui modo flere negas.	
45	At quid inutilibus nemus hoc agitare querelis?	At quo inutilibus nemus hoc turbare querelis?
46	Quin Cineri justas reddimus inferias	Quin cineri justos redimus usq~ vices
47	Stat vetus innuptae prope Palladis antra Theatrum;	Stat vetus innuptae prope Palladis antra Theatru~:
48	Fons ibi non unus , densa que sylvia viret	Fons ubi consistens ²⁰⁸ densaq~ sylvia viret

²⁰¹ Bizonytalan olvasat.

²⁰² Átírt szó; a Morei-vers megfelelő helye segített kiolvasni, h az előzőleg leírt szó *lepor* volt.

²⁰³ Ezen a helyen *verbo*, átírva: *verbis*.

²⁰⁴ Ha jól láttam, kétszeresen átírt szó, a második alkalommal az *m* főléírva: *comptis* – *cooptis* – *comptis*.

²⁰⁵ Sic!

²⁰⁶ A következő sor két szavával kezdték: *Pascebat maestas*, majd áthúzták, alatta újra kezdték a sort.

²⁰⁷ A *nil i*-je fölött háztető-forma jellel.

²⁰⁸ Erősen bizonytalan olvasat, a *Fons* után *ibidem nullus* – áthúзва, főléírva a fenti két szó.

	Michael Josephus Morei verse	Ms 767
49	Manibus hunc sacrum nostri voluere parentes	Manibus hunc Sacrum nostri voluere ²⁰⁹ Parentes
50	Esse locum, insignes hic posuere Viros.	Esse locum insignes hic posuere ²¹⁰ viros.
51	Rarus honor, solis concedendus que Poetis:	Rarus honor, solis concedendusq~ Poetis:
52	Ut rari Vates , sic quo que rarus honos;	Ut rarus vates, sic quoq~ rarus honos;
53	Nam si de numero selegeris Arcadas omni	Nam si de numero seponas ²¹¹ Arcades omni
54	Quae canat in Sylvis plurima turba sumus;	Quae canat in sylvis plurima turba sumus;
55	Sed quorum aeternam mereantur nomina vitam,	Sed quorum aeternam mereantur nomina vitam
56	Vix decimum supra primus & alter erit.	Vix decimus supra primus et alter erit.
57	Hic celebres multă scrib emus in arbore versus,	Hic celebres multa scribimus in arbore versus.
58	Quos cythara Thyrsis, quos cecinit que tuba.	Quos cithara Thyrsis quos cecinitq~ tuba.
59	At que utinam possemus iisdem incidere truncis	Atq~ utina~ possemus iisdem incidere truncis
60	Carmina, quo subito fusa furore dedit!	Carmina, quo subito fusa furore dedit
61	Mox inter scriptas fabricabitur urna Cupressus	Mox inter scriptas fabricabitur una Cupressus
62	Rustica; sed veri quae sit amoris opus.	Rustica, sed veri quae sit amoris opus.
63	Sculptilis in medio Cytharam confringat Apollo	Sculpti si in medio citharam confringat Apollo
64	Moesta que circumstet Turba Heliconiadum.	Moestaq~ circumstet turba Heliconiadum
65	Tyrsidis ă laeva stet dulcis cura Poesis	Tyrsidis a leva stet dulcis cura Poesis
66	Cura stet ă dextris non minor aequa Themis.	A dextris cura stet pietatis honos.
67	Utque magis pateant . Sacră caput ille coronă,	Utque ²¹² magis placeat. Sacra caput ille corona,
68	Lancibus, & gladio praegravet iste manus.	Nudatumq~ caput sustenet ²¹³ ista manus
69	Extinctis supra facibus, posit isque sagittis	Distinctis supra facibus posit isque ~ ²¹⁴ sagittis
70	Caecus & illacrymans conspiciatur amor.	Coecus et illachrimans conspiciatur amor.

²⁰⁹ *posuere* – átírva két betűje, így: *voluere*. Vö. a következő sorral.

²¹⁰ *reposuere* – átírva, így: *hic posuere*, a *hic i*-je fölött a hosszúságot jelenő vonallal.

²¹¹ Bizonytalan olvasat.

²¹² Bizonytalan olvasat, talán a *t* átírva.

²¹³ Bizonytalan olvasat, *porriget* – áthúzva, föléírva: *susetenet*.

²¹⁴ Számomra felismerhetetlen szó átírva: *positisq~*.

	Michael Josephus Morei verse	Ms 767
71	Nec minus & fratres adsint: Risusque, Jocusque,	Nec minus et fratres adsint risusq~ jocusq~
72	Quos tamen agnosci vix dolor ipse sinat.	Quos tamen agnosci vix dolor ipse sinat.
73	Post ubi funereis conspersam floribus urnam	Post ubi funereis conspersam floribus Urna~
74	Lacte Sacerdotes, proluerintque mero;	Sacrorum Cultor lacte meroq~ rigat:
75	Ante illam agrestem de more sacrabimus aram:	Ante illam agrestem de more sacrabimus Aram:
76	Quisquis adest ^v faveat, nos nova pompa vocat.	Quisquis adest, faveat nos nova pompa vocat.
77	Parte hac Uranius , parte hac adstabit Alexis	Parte hac Laurindus, parte hac adstabit Alexis ²¹⁵
78	Dignus amicitia flebit uterque sua.	Notus amicitia flebit uterque sua.
79	Illis caeptus amor pueris: mox tempore longo	Illis coeptus ²¹⁶ amor pueris, mox tempore longum
80	Crevit, & extincto in Thyrside vivit adhuc.	Crevit, et extincto ²¹⁷ Thyrside vivit amor.
81	Stabit & Aglauro , lectaeque ex ordine Nymphae,	Et Corilla aderit; lectaeq~ ex ordine Nymphae,
82	Quae molli intexent florea sarta manu.	Quae molli ²¹⁸ intexent florea sarta manu.
	Ipsa chori princeps, tanto viduata marito	
	Carmina cum lacrymis cum prece thura dabit.	
83	Nec deerit Custos lauro redimitus, & illum	Nec deerit custos Lauro redimitus, et illum
84	Flebilis hinc cinget, cinget & inde chorus	Flebilis hinc cinget, cinget et inde chorus
85	Dumque alii tibi dona ferunt, dumque ossa piabunt,	Dumq~ alii tibi dona ferunt, dumq~ ossa piabunt,
86	Dicemus laudes, O bone Thyse , tuas.	Dicemus Laudes maxime Thyse tuas.
87	Et prius in sterili nascentur littore pisces	Et prius in sterili nascentur littore pisces
88	Nutriet Arcadicas aequoris unda feras;	Nutriet Arcadicas aequoris unda feras;
89	Ante diem tenebrae, tenebras adducet Apollo,	Ante diem tenebrae, tenebras aducet Apollo,
90	Flammaque cum gelidis foedus inibit aqua:	Flammaq~ cum gelidis foedus inibit aquis
91	Immemores laudum quam simus, Thyrsi , tuarum	Immemores Laudum quam simus Thyse ²¹⁹ tuaru~

²¹⁵ Mellette a verstól balra, (talán) más kézírással: P. Bardiera.

²¹⁶ Bizonytalan olvasat, talán átírva, a Morei-vers megfelelő helye segített kiolvasni.

²¹⁷ Thyrside előtt in – áthúzza.

²¹⁸ A szó második l-je beszúrva.

²¹⁹ Sic!

	Michael Josephus Morei verse	Ms 767
92	Excidat ex isto quam tua fama loco.	Excitat ²²⁰ ex isto quam tua fama loco.
93	Donec producet sacros haec sylva Poetas;	Et dum producet ²²¹ sacros haec sylva ²²² Poetas
94	Grata Juventuti carmina donec erunt;	Grata juventuti carmina donec erunt;
95	Semper apud Vates; meritō celebrabere: semper	Semper apud vates; merito celebrabere semper ²²³
96	Addiscet numeros laeta juventa tuos.	ediscet ²²⁴ numeros laeta juventa tuos.
97	Sic Tibi solemnes quoties statuemus honores	Sic tibi solemnes quoties statuemus honores
98	Dicemus laudes, O bone Thyrsi , tuas.	Dicemus laudes O bone Thyrsē tuas.
99	Turba frequens Thyrsin, Thyrsin nemus omne sonabit:	Turba frequens Thyrsin Thyrsin nemus omne sonabit.
100	Thyrsin clamabunt littora, Thyrsin aquae	Thyrsin clamabunt littora, Thyrsin aquae
101	Postremūm tumulo mos est superaddere carmen;	Postremum tumulo mos est superaddere carmen
102	Plura quod includat, sed breve carmen erit.	Plura quod includat sed breve carmen erit
103	Hic jacet immiti consumptus funere Thyrsis.	Hic jacet imiti ²²⁵ prostratus funere Thyrsis
104	Quis sit ab hoc uno noveris Arcadia [√] .	Quis sit ab hoc uno noveris Arcadium.

FORRÁSOK – RÖVIDÍTÉSEK

BML	Baranya Megyei Levéltár, ma a Magyar Országos Levéltár Baranya Megyei Levéltára
Ms	Manuscriptum
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
PEK TGYO KK	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimo Könyvtár
PEK TGYO Kt	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár
PEL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár

²²⁰ Számomra felismerhetetlen szó átírva: *excitat*, de esetleg *excidat* is lehet.

²²¹ *producent* – átírva: *producet*.

²²² *hos illa* (?) – átírva, illetve áthúzva, föléírva: *haec sylva*.

²²³ *et discet* – áthúzva, melléírva: *semper*; vö. a következő sorral.

²²⁴ *Temperos* – áthúzva, aláírva: *ediscet*.

²²⁵ Az *m* fölött a betű kettőzésére utaló jellel.

- PKL MGLT Pécsi Káptalani Levéltár, Magánlevéltár
 Mutatókönyvek
 Fasc. CCI. Nr. 22. – Agyich keresztlevelének másolata
 Fasc. CCI. Nr. 26. – Agyich diplomája
 Fasc. CDLVII. – Agyich Stephani canonici
 Nr. 1. NB Testamentum cum actis executionalibus...;
 R₃ ... Canonico Szalágyi;
 S₃ ... Orszagianis ... Canonico Zsivics;
 T₃ Elenchus ...
 Fasc. CDLXXXIV. Nr. 1. – Inventarium rerum mobilium...
- PMKL Piarista Rend Magyar Tartománya, Központi Levéltár
- IRODALOM**
- AIGL 1838. AIGL, Paulus: Historia brevis venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque ad finem anni 1838. Quinque-Ecclesiis, Typis Lycei Episcopalis, 1838.
- ÁRVAI 2010 ÁRVAI Tünde: Szalágyi István. In: PL 2010. II. 228–229.
- BARTAL 1872 BARTAL Antal: A római történetírók. *Philologiai Közlemény*, 1872/1–2. 19–36. (http://epa.oszk.hu/02300/02382/00007/pdf/EPA_02382_phil_kozl_1872_01-02_019-036.pdf) [2015.01.04.]
- BENE 2012 BENE Sándor: Illíria, vagy amit akartok. A karlócai békét követő viták az egykori hódoltság déli határvidékének politikai berendezkedéséről. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk. ÁCS Pál – SZÉKELY Júlia. Budapest, 2012. 446–469.
- BERNÁT 2007 BERNÁT Péter: A legendától a valóságig: a Csörsz-árok. *Múlt-kor*, 2007. szeptember 20. (<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=18364>) [2015.01.07.]
- BERNÁT 2011 BERNÁT Péter: Csörsz-árok, az elfeledett ókori védelmi vonal. (<http://portal.zmne.hu/download/bjkmk/bsz/bszemle2011/1/BernatP.pdf>) [2015.01.07.]
- BILIĆ 2009 BILIĆ, Anica ured.: Stjepan Adžić. Prozna djela. Sabrana djela I. Drenovci, 2009.
- BILIĆ 2010 BILIĆ, Anica ured.: Stjepan Adžić. Okružnice i dopisi. Sabrana djela II. Drenovci, 2010.
- BILIĆ 2011 BILIĆ, Anica ured.: Stjepan Adžić. Prigodnice. Sabrana djela III. Drenovci, 2011.
- BORSY 1973 BORSY Károly: A pécsi nyomdászat kezdetei. Pécs, 1973.
- BORSY 1991 BORSY Károly: A XVIII. század második felének két püspöke. In: *A Pécsi egyházmegye schematizmusa 1991*. Szerk. FRICSY Ádám. Pécs, 1991. 99–122.
- BRÜSZTLE 1874–1880 BRÜSZTLE, Josephus: Recensio universi cleri cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis. T. I–IV. Quinque-Ecclesiis, Typis Lycei Episcopalis C. Ramazetter, 1874–1880.
- DELBÓ 1991 DELBÓ Rita: Pécsi olasz nyomtatvány 1781-ből. *Magyar Könyvszemle*, 107. (1991):1–2. 126–127.

- DIXON 2006 DIXON, Susan M.: Between the Real and the Ideal. The Accademia degli Arcadi and its Garden in Eighteenth-Century Rome. Cranbury, NJ, 2006
<https://books.google.hu> [2012.05.06.]
- EMŐDI 2014 EMŐDI András: A nagyváradi egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája. 18. századi plébániai könyvjegyzékek, személyi gyűjtemények fennmaradt kötetei. Budapest-Szeged-Nagyvárad, 2014 (Adattár a XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 19/4.)
<http://mek.oszk.hu/12700/12790/12790.pdf> [2015.01.10.]
- ENGEL 1781 [ENGEL János József]: Illustrissimo ac Reverendissimo... Paulo Ladislao e Comitibus Eszterházy de Galantha... dum solemnium inaugurationis suae... celebrat Typographus Quinque Ecclesiensis, J. J. Engel, 1781.
- FALLENBÜCHL 1988 FALLENBÜCHL Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526-1848. Budapest, 1988.
- FALLENBÜCHL 1994 FALLENBÜCHL Zoltán: Magyarország főispánjai 1526-1848. Budapest, 1994.
- FEDELES 2011 FEDELES Tamás: A pécsi káptalan és tagjai Klímo püspök idejében. *Jelenkor*, 54. (2011): 5. 515-523.
- FEJÉRDY-SOÓS 2011 FEJÉRDY András - SOÓS István: Klímo György és Giuseppe Garampi. In: *Klímo György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. A 2010. október 14-én, Pécsen, Klímo György pécsi püspök születésének 300. évfordulójára megrendezett tudományos konferencia tanulmányai*. Szerk. POHÁNKA Éva - SZILÁGYI Mariann. Pécs, 2011. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 9.) 125-141.
- FRANKOVIĆ 2012 FRANKOVIĆ, Đuro: Zlatna zrnca za hrvatska srca. Knjižnica i djelovanje neolatinskog pjesnika Stjepana Adžića. 2012. [Kézirat]
- GIORGETTI VICHI 1977 GIORGETTI VICHI, Anna Maria, a cura di: Gli Arcadi dal 1690 al 1800. Onomasticon. Roma, 1977.
<http://www.accademiadellarcadia.it/doc/Gli.arcadi.dal.1690.a.l.1800.LD.pdf> [2015.01.09.]
- GÓZSY-VARGA 2009 GÓZSY Zoltán - VARGA Szabolcs: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a Pécsi Egyházmegyében (1738-1742) Pécs, 2009. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis V.)
- GÓZSY-VARGA 2011 GÓZSY Zoltán - VARGA Szabolcs: Papi műveltség a pécsi egyházmegyében a 18. század első felében. *Jelenkor*, 54. (2011):5. 509-515.
- HORÁNYI 1795 HORÁNYI, Alexius: Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. Pars I. Pestini, 1795.
- HORÁNYI 1808 HORÁNYI, Alexius: Scriptorum Piarum scholarum liberaliumque artium magistri quorum ingenii monumenta exhibet... Pars I. Budaë, 1808.
- HORVÁTH 2012 HORVÁTH Gyula Csaba: A báni méltóság a XVIII. században. In: *Tanulmányok. Történettudományi Doktori Iskola. Asteriskos 2. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar doktori iskolák tanulmányai*. Szerk. BÁRDOSI Vilmos. Budapest, 2012. 59-67.
http://szijarto.web.elte.hu/program/horvath_bani_meltosag.pdf [2015.01.04.]

- HORVÁTH 2010a HORVÁTH István: Papanek György. In: PL 2010. II. 73.
- HORVÁTH 2010b HORVÁTH István: Zsivics Máttyás. In: PL 2010. II. 427.
- JELENITS 1969 JELENITS István: A latin nyelvű epigramma a tizennyolcadik századi piaristák költői gyakorlatában. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 73. (1969):2-3. 176-198.
- KOLLER 1804 KOLLER, Josephus: Prolegomena in historiam Episcopatus Quinqueecclesiensis. Posonii, Typis Joannis Michaelis Landerer, 1804.
- KOVÁCS 1990 KOVÁCS Sándor Iván: Kutattam Árkádiában én is... Adalékok a magyar Árkádia-kutatáshoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94. (1990):5-6. 711-723.
- MADAS 1978 MADAS József: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978.
- MOREI 1762 MOREI, Michaelis Josephi: Arcadiae custodis generalis Carmina. (Ed. 3.) Romae, Typis Josephi et Philippi de Rubeis, 1762. (http://books.google.hu/books?id=wGZEAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=fr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) [2012.03.02.]
- MÓRÓ 2001 MÓRÓ Mária Anna: A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. I. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. Pécs, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.)
- MÓRÓ é. n. A pécsi püspöki könyvtár (Klimó Könyvtár) Kézirattára. Pécs, é.n. [Kézirat] (www.lib.pte.hu/tgyo/system/files/kezirattar_katalogus.pdf) [2015.01.07.]
- NAGY 2009 NAGY Imre: Klimó György. A pécsi Püspöki Könyvtár és az irodalmi műveltség. (Ötöröny XII.). *Pécsi Szemle*, 12. (2009):4. 14-29.
- NAGY 2013 NAGY Imre: Ötöröny. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig. Pécs, 2013.
- NAGY 2010 NAGY Imre Gábor: Főispánok, megyei. In: PL 2010. I. 242-243.
- NYIKUS 2006 NYIKUS Norbert: A veszprémi püspökség állapota Bajzáth József püspökségének kezdetén, 1777. *Egyháztörténeti Szemle*, 7. (2006.):1. 110-125. (<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/nyikus.htm>) [2015.01.07.]
- PAPP 2003 PAPP Zsófia, T.: Agyich István kanonok élete és versei (könyvtári adatok alapján.) In: *A Koller József emlékkonferencia (Pécs, 2002. október 24-25.) válogatott előadásai*. Szerk. FONT Márta - VARGHA Dezső. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből. 13.) 201-245. (<http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmanyok/193-t-papp-zsofia-agyich-istvan-kanonok-elete-es-versei-konyvtari-adatok-alapjan>) [2015.08.03.]
- PAPP 2010 PAPP, Zsófia: Život i poezija kanonika Stjepana Adžića (na osnovi bibliografskih podataka). In: *Stjepan Adžić. Okružnice i dopisi. Sabrana djela II*. BILIĆ, Anica ured. Drenovci, 2010. 97-147.
- PETROVICS 1983 PETROVICS Ede: A pécsi káptalani házak. Pécs, 1983. (Dunántúli Dolgozatok. C. Történettudományi sorozat 1.)

- PL 2010 Pécs Lexikon. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. I-II. kötet. Pécs, 2010.
- POHÁNKA 2010 POHÁNKA Éva: Vizer Ádám János. In: PL 2010. II. 396.
- SÁRKÖZY 1983 SÁRKÖZY Péter: Et in Arcadia ego. Magyarok és a XVIII. századi Itália. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 87. (1983):1-3. 238-251.
- SÁRKÖZY 2008 SÁRKÖZY Péter: „Az olasz negédes kertjében” Olasz-magyar kulturális kapcsolatok és az arkádikus költészet hatása a 18. századi magyar irodalomban. Budapest, 2008. (Olasz irodalom, kultúra és művészetek)
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az értelem intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyújtja a következőt.” A pécsi püspöki könyvtár története (1774-1945). Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)
- SZINNYEI 1891-1914 SZINNYEI József. Magyar írók élete és munkái. I-XIV. kötet. Budapest, (1891-1914) 1980- 1981. (<http://mek.niif.hu/03600/03630/html>) [2012.03.14.]
- SZÖRÉNYI 1993 SZÖRÉNYI László: Epikus témák a pécsi latin nyelvű bukolikában. In: SZÖRÉNYI László: *Hunok és jezsuiták*. Budapest, 1993. 140-144.
- SZÖRÉNYI 1999a SZÖRÉNYI László: Latin költészet 1770 és 1820 között. In: SZÖRÉNYI László: *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*. Budapest, 1999. 97-120.
- SZÖRÉNYI 1999b SZÖRÉNYI László: Latin nyelvű Arkádia a tizenhétedik századi Magyarországon. In: SZÖRÉNYI László: *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*. Budapest, 1999. 121-133.
- SZÖRÉNYI 1999c SZÖRÉNYI László: Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon. In: SZÖRÉNYI László: *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*. Budapest, 1999. 134-146.
- SZÖRÉNYI 2002 SZÖRÉNYI László: Paulus Ritter Szent László életrajza. In: SZÖRÉNYI László: *Philologia Hungarolatina*. Budapest, 2002. 111-118.
- TÓTH 2004 TÓTH Sándor Attila: Rómából a pannon Arkádiába. Patachich Ádám fiók-Arkádiája: Nagyvárad-Kalocsa. Budapest, 2004. (METEM-könyvek 46.)
- TÓTH 2007 TÓTH Sándor Attila: Az ég műzsája és planétája: Urania. Szerdahely György csillagászati tanköteményei az 1781-ben felfedezett Uránusz bolygó mitológiájáról és a csillagászat ősi voltáról. Szeged, 2007.
- TÓTH 2009 TÓTH Sándor Attila: A szép-jó hatalma és a jezsuita szellem. Szerdahely György költészetelmélete és poézise. Budapest, 2009. (METEM-könyvek 66.)
- TÓTH 2014 TÓTH Sándor Attila: A piarista rend 18. századi poétái. Budapest, 2014. (Latin humanitas, neolatin poézis I/2.)
- VARGA 1998 VARGA András: A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára 1846. Szeged, 1998. (Olvasmánytörténeti dolgozatok VIII.) (<http://mek.oszk.hu/03200/03251/03251.htm>) [2015.02.01.]
- ZAPPI-MARATTI 1833 Rime dell'avvocato Gio. Batt. Felice ZAPPI e di Faustina MARATTI sua consorte, aggiuntevi altre poesie de' piu celebri dell'Arcadia di Roma. Napoli, [s.n.], 1833. (<https://books.google.hu/books?id=0ZdgFSvaLEUC&pg=PA29&lpg=PA29&dq=rime+zappi+maratti&source...#v=onepage&q=rime%20zappi%20maratti&f=false>) [2015.01.06.]

Történettudomány

Baranya vármegye követei az 1751. évi országgyűlésen

A 18. századdal foglalkozó politikatörténet-írás mindez idáig kevés teret szentelt – az országgyűlések gazdag irodalma mellett – a vármegyei politika vizsgálatának. A hagyományos intézménytörténeti irodalom (Salamon Ferenc, Marczali Henrik, Eckhart Ferenc, Ember Győző stb.) megelégedett a diéták eseménytörténetének felvázolásával.¹ Újabban Szijártó István kutatásai mutattak rá arra a politika- és társadalomtörténeti folyamatra, amelynek során a jómódú középbirtokos nemes-ség emancipálódik a főnemesség hatalma alól, és a 18. század közepére egyre inkább átveszi a vezetést a rendi politika fórumain, először a vármegyében, majd az országgyűlésen.² Felmerül a kérdés, hogy a fent vázolt folyamat milyen területi eltéréseket és helyi jellegzetességeket mutat az egyes vármegyékben az 1751. évi diéta időszakában.

Baranya vármegye példáján – egy, a Klimó Könyvtárban található kéziratos országgyűlési napló és a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában található vármegyei országgyűlési vonatkozású iratok segítségével – láthatóvá válhat ennek a folyamatnak egy helyi változata.³ Tanulmányomban a baranyai követküldési gyakorlat jellegzetességeit emelem ki, és összevetem más vármegyei példákkal, hogy a feltárt adatok beilleszthetők legyenek egy országos fejlődésmentbe. Elemzésem középpontjában a vármegye követutasítása és az ekkor összeállított sérelmi listája áll, amelyet majd néhány ponton ki kell egészíteni a naplóra és a jelentésekre való utalásokkal is.

Az 1751. évi országgyűlést több tekintetben korszakváltónak lehet tartani a magyar rendiség történetében. E méltatlanul elfeledett diéta idején került először a 18. században a pénzügyi kérdés a rendek és az uralkodó közötti konfliktus középpontjába, főként az adóösszeg körüli viták és a kereskedelemügyi sérelmek tárgyalása révén. Mária Terézia ugyanekkor több, a rendi kiváltságokat sértő politikai lépést is tett. Először is újabb szabad királyi városi privilégiumokat akart becikkelyeztetni (Győr, Komárom, Újvidék, Zombor), és indigenák (külföldiek) rendekhez való tartozását igyekezett törvénybe iktatni a rendek ellenállása dacára.

Baranya vármegye rendjei február 15-én tartott közgyűlésükön határoztak arról, hogy a korábbi követutasítás pontjaiból összeállítanak egy helyi jellegű problémákat részletező sérelmi listát, majd március 15-én egy ennél jóval bővebb (33 pontos), az országos és a helyi panaszokat is magába foglaló követutasítást is kiadtak. Megállapítható, hogy egy országosan elterjedt gyakorlatot alkalmaztak Baranyá-

¹ SALAMON 1889.; MARCZALI 1898.; ECKHART 1946.; EMBER 1989.

² SZIJÁRTÓ 2005. 401–403.

³ A diétai eseménymenet tárgyalásánál (ahol erre külön nem hivatkozom) a Klimó György ex-librisével ellátott pécsi Klimó Könyvtár-beli naplóra támaszkodtam: Acta diaetalia anni 1751. – PEK TGYO Kt. CC.III.19 = Ms 9.

ban is: a korábbi követutasítások orvoslást nem nyert sérelmeit vagy végre nem hajtott követeléseit aktualizálták (pl. Bihar, Fejér, Somogy, Veszprém).⁴ Baranya vármegye instrukciója kötelezte a követeket, hogy időről-időre informálják a vármegye közönségét a tárgyalás alá vett minden, a nemesi előjogokat érintő ügyről, ha pedig az nemesi kiváltságokat sért, akkor arra vonatkozóan külön kérik ki a megye véleményét.⁵ A fennmaradt követjelentések datálása arra mutat – noha erre írásbeli utasítást nem kaptak –, hogy kéthetente rendszeres jelentést küldtek a vármegyének. A baranyai példa annál inkább figyelemre méltó, mert a legtöbb vármegyében a diéta végeztével a követek szóbeli jelentéstételt tettek csak, jelentésüket ritkán foglalták írásba. (Valószínűleg ezt ekkor még nem tartották fontosnak). 1751-ben a birtokos köznemesség politikai öntudatra ébredésének a diétai tárgyalások folyamatos figyelemmel kísérésének formájában való jelentkezése csak elvétve, néhány megyében jelentkezett ekkor (pl. Borsod, Bihar).⁶ Egyébként csak a század végén és a reformkorban válik rendszeressé a megyei követek rendszeres írásbeli beszámoltatása.

Március 16-án választották meg a vármegye két országgyűlési követét: Hersching János Arnold alispánt és megyefai Horváth Dániel táblabíró. Hersching János az uradalmi igazgatásból érkezett a vármegyei apparátusba, majd 1722-től esküdtként, 1734-től adószedőként működött, végül 1750-től haláláig, 1760-ig a vármegye alispánjának tisztét töltötte be. Az 1754/55. évi nemesi összeírás Pécsen lakó armalistaként tüntette föl.⁷ Fiaira tovább örökölte a család helyi társadalmi presztízsét: három fia a megyei adminisztrációban, másik két fia kanonoki, illetve apáti pozíciókban helyezkedett el. Hersching János a vármegyei követek csoportjában atipikus, a Baranya megyei nemesi társadalmon belül azonban inkább jellemző alak: az 1625. évi 62. törvény szerint a vármegyének köztudomású birtokos nemesst kellett a diétára küldenie, aminek az alispán nem felelt meg, mégis megjelent az országgyűlésen.⁸ Másfelől tudható, hogy Baranya megye török hódoltság után betelepülő nemességének jelentős része kapcsolódott az itt berendezkedő nagybirtokokhoz, uradalmakhoz, amint az alispán alakja is mutatja ezt.⁹

A másik követ, megyefai Horváth Dániel táblabíró személye viszont mind anyagi, mind politikai téren is beleillett a vármegyei követek diétai csoportjának

⁴ SZIJÁRTÓ 1997. 164.; SZIJÁRTÓ 2005. 388–391.

⁵ MNL BaML IV. 1-a. Baranya vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyve 1750–1753. 147.

⁶ Bihar megye viszonylag élénk figyelmet mutatott a diétai történések iránt: MNL HBML IV. A 1-b. Bihar vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 46. doboz. Bihar vármegye közgyűlési iratai. 1751. május 12.: anni 1751. Fasc. V., No.1.; 1751. június 9.: anni 1751. Fasc. VI., No.1.; 1751. augusztus 25.: uo., Fasc. VIII., No. 15. és MNL HBML IV. A. 1. 13. Bihar vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve kötet. 887–889.

⁷ Életrajzi adatai: ÓDOR 1995. 256.; ÓDOR 1992. 86.; ÓDOR 1991. 111–114.

⁸ DEGRÉ 2004. 231–251.; ECKHART 1946. 257.

⁹ Az utasítás 18. pontja utal arra a megyében gyakori társadalmi jelenségre, hogy az uradalmak alkalmazottai többnyire a magyar jogot nem ismerő külföldiek voltak, ezért javasolta, hogy uradalmi tisztekké vagy servitorokká csak a hazai jogot ismerő magyarokat nevezzenek ki: MNL BaML IV. 1.a. Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 1750–1753. 142–143. 1751. március 15.

átlagába. Horváth a vármegye korábbi, politikailag tapasztalt, jómódú középbirtokosok vékony rétegéhez tartozó alispánja volt: korábban részt vett az 1737. évi concursuson és az 1741. évi országgyűlésen is.¹⁰ Győr megyei kismemesi család sarjaként Pávics Ignác egykori pécsi kamarai provizor és baranyai helyettes alispán lányát vette el, és hozott létre a megyében egy öt faluból és számos pusztából álló uradalmat.¹¹ 1738-ban kapta 40.000 ft értékben királyi adományként Bükkösd, Gorica, Gyűrűfű, Megyefa falvakat és az ezekhez tartozó pusztákat. 1748-ban ezen felül még Ibfát is Horváth Dániel neve alatt említik.¹² Két fiúsított lányát, Klárát és Katalint Baranyába újonnan beköltöző, feltörekvő *bene possessionatus* családok (Jeszzenszky, Petrovszky) sarjai vezették oltárhoz.¹³

A helyi érdekű problémák között első helyen a sérelmi listában az anyagi természetűek álltak, amelyek a különböző természeti csapások kapcsán jelentkeztek. A többi vármegye utasításaiban is megszokott panaszlista az utóbbi évek dögvészéről, sáskajárásáról, a nagy árvizekről, máskor aszályokról, illetve a rá következő idők bő terméséről, és az ennek következtében beálló nyomott terményárakról mind arra szolgáltak, hogy a rendek adófizetésre való képtelenségüket bizonyítsák, és így alacsonyabb adóösszeget harcoljanak ki a vármegye számára. Meg is említik a sérelmi listájukban a Dráva és a Duna áradásait, amelyeket állítólag 1736-ban és legutóbb 1750-ban dögvész is követett. A vármegye rendjei ugyanekkor túlzásba is estek, amikor a nyomorult adófizető nép állapotát ecsetelték. E szerint a vármegye lakosai külsejüket tekintve inkább hasonlítanak koldusokhoz, mint parasztokhoz: vászonruha helyett öltözkük és lábbelijük fakéregből készül, illetve kukoricából készült kenyeret fogyasztanak.¹⁴ Ebben az esetben azzal a korban gyakori nemesi érvelésmóddal találkozhatunk, mely szerint a jobbágyokat, a *nyomorult teherviselő népet* ők, a nemesség képviselői védik meg az államhatalomtól, hazájukat az idege-
nektől.¹⁵

A követek adócsökkentés programjával indultak a diétára: a 104 porta nagyságú adó 23-mal való csökkentését, vagyis a fizetendő adó közel egynegyedes, jelentős enyhítését kérték. Nehezményezték, hogy ráadásul ezt a növekményt a Helytartótanács egy korábbi, törvénytelennek bélyegzett adóemelésé okozta.¹⁶ A csökkentéshez fűzött reményükben azonban csalódnuk kellett, mert végül az eddigie-

¹⁰ ANGYAL 1910. 80–87., különösen 82.; ANDRETZKY 1909. 36.

¹¹ Életrajzi adatai: ÓDOR 2010.

¹² VARGHA 1982. 259.

¹³ Horváth Klárát Jeszenszky János, szigetvári kapitány, Katalint Petrovszky Ferenc vette nőül. ÓDOR 1992. 67–68.; ÓDOR 1986. 149.

¹⁴ MNL BaML IV.1.a. Baranya megye levéltára. Közgyűlési iratok. Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyve (1750–1753) 1751. február 15. 126–134. Baranya vármegye sérelmi listája.

¹⁵ SZIJÁRTÓ 2005. 176–177.

¹⁶ A szakirodalom szerint a helytartótanácsi adóemelésre 1727-ben került sor: SZIJÁRTÓ, 2005. 225–226. Itt valószínűleg a hadiadó Helytartótanács által történő újrafelosztásáról (*rectificatio*) van szó, ami a diéta jogkörébe tartozott és több vármegye sérelmezte e gyakorlatot: MNL GYMSM SL IV.1.a. Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyve. Nemeskér, 1751. március 15. 8. pont.

ken felül még 6 portával többet róttak ki az adófelosztáskor a megyére.¹⁷ A baranyai követek beletartoztak a diéta „néma többségébe”, mivel a naplók tanulsága szerint egyszer sem szólaltak föl az adócsökkentés miatt, noha a legnagyobb viták ennek érdekében zajlottak.¹⁸ A vármegye egyetlen ismert pótutasításában (június 26.) jellemző módon éppen az adóügyben kérte arra követeit, hogy a dunai vármegyékkel együttműködve a megyére eső adóösszeg növelését akadályozzák meg.¹⁹ További részletek ilyen irányú tevékenységükről nem ismertek, ám a követek – miután az adófelosztó bizottság munkájának eredménye kiderült – rögtön az újonnan kinevezett püspök-főispánhoz, Klimo Györgyhöz fordultak segítségért, hogy érje el a megyére eső adóösszeg csökkentését. (A változatlan portaszámra tekintetve sikertelenül.) Megállapítható, hogy Baranyát – összevetve a többi dunántúli megye adataival – az adóemelés igen erősen sújtotta.²⁰ Korabeli példák alapján azonban egy általánosabb jelenségre kell felhívnom a figyelmet. Úgy tűnik, hogy egyes vármegyék, talán éppen a „csendes többség”-hez tartozó törvényhatóságok, mint pl. Baranya, Esztergom vagy Szatmár esetében előfordult, hogy a vármegye főispánja, mint a legfőbb pártfogó révén próbáltak enyhítést elérni a megyék az adókövetésnél, és nem a diétai tárgyalóasztal melletti (gyakran meddő) vitát tartották fő fegyverüknek.²¹

Hangsúlyos volt ezen felül az utasításban a rendi jogok védelme, amelyben kérték a nemesi földbirtok adómentességét kimondó 1741. évi 8. nevezetes törvénycikk betartatását. Ezen passzus 1751-ben már szinte minden megye instrukciójában felbukkant, és később a nemesi előjogok egyik fő hivatkozási pontjává vált.²² A nemesi jogok sérelmét jelentette a diétán az újonnan szabad királyi városi privilégiumot nyert városok Mária Terézia által szorgalmazott országgyűlési becikkelye-

¹⁷ Végül 110 ¼ portát kellett a megyének elviselnie: MNL BaML IV.1.a. Baranya megye levéltára. Közigyelési iratok. Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyve (1750–1753) 1751. február 15. 126–134., Baranya vármegye sérelmi listája és 218. az adófelosztás vármegyére eső költségeinek kimutatása: 1751. október 29. Továbbá MNL BaML IV.1.e. Baranya megye levéltára. Közigyelési iratok. Országgyűlési iratok. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések (1741–1764/65) 1751. augusztus 13-ai jelentés.

¹⁸ A diéta alsótblájának 1751. június 11. és július 5. közötti ülésein – ahol a felszólalásokat kivételesen név szerint rögzítették – a résztvevők négyötöde néma maradt. A napló többi lapján sem találni egyéb felszólalásra vagy más, kiemelkedő szereplésre vonatkozó adatot: SZIJÁRTÓ 2009. 87–101., különösen 93.

¹⁹ MNL BaML IV.1.a. Baranya megye levéltára. Közigyelési iratok. Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyve (1750–1753) 192. l. 1751. június 26.

²⁰ MNL BaML IV.1.e. Baranya megye levéltára. Közigyelési iratok. Országgyűlési iratok. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések (1741–1764/65) 1751. augusztus 13-ai jelentés. A követek beszámolójukban említik az adófelosztó bizottság által a legnagyobb adóemeléssel sújtott (főként dunántúli) megyéket. Az emelés mértéke portákban kifejezve megyénként a következő volt: Bács (10), Tolna (8), Somogy (3), Zala (1), Veszprém (3), Fejér, Esztergom (6–6), Győr (1), Komárom (3), Pest (15), Jászkun Kerület (8).

²¹ A napló azonban nem mindig irányadó abban a tekintetben, hogy kik szólaltak föl. MNL KEML IV.1.b. 1. Esztergom vármegye levéltára. Esztergom vármegye közgyűlési iratai. 36–37. ff. Esztergom, 1751. augusztus 6. Esztergom vármegye rendjei köszöntőlevelének fogalmazványa Csáky Miklós érsekhez és MNL OL P 398. Károlyi család nemzeti levéltára. Missilisek. 154. doboz. 69365. Szatmárnémeti, 1751. november 15. Szatmár vármegye Károlyi Ferenc gróf főispánhoz az adóösszegekből származó hátralékok és más ügyekben.

²² POÖR 2013. 232.

zése.²³ A baranyai követek – több más megyéhez hasonlóan arra kaptak utasítást, hogy ellenezzék ezen városok törvénybe iktatását a diétán (27. pont).²⁴ A sérelmi listából kiderül, hogy a városok diétai ügyében Baranya megye közvetetten érdekelt is volt. Hiszen Pécs mezőváros tanácsa jogot formált magának a nemesek peres ügyei feletti joghatóságra a vármegyével szemben, illetve megtiltotta a nemeseknek külső, azaz nem városi területről származó bor behozatalát.²⁵ Ráadásul Pécs városa az egész korszakban (1703-tól) aspirált a szabad királyi városi címre földesurával, a pécsi püspökséggel és a püspöki szék üresedésekor annak érdekeit képviselő káptalannal szemben. Rangemelését ekkor még nem kapta meg.²⁶ A pécsi székeskáptalan részérdekeit jelentette meg a Baranya vármegye követei részére kiadott instrukció azon passzusa (23. pont) is, amelyben a káptalan már tizenöt éve a Magyar Kamara által elvett birtokainak visszaadását követelték a megyei rendek. A követek augusztus 15-ei jelentésükben aztán be is számoltak arról, hogy a rendek tiltakoztak a királyi előterjesztés egyik, a kincstár örökösödését megkönnyítő pontja ellen.²⁷

A Berényi Zsigmond pécsi püspök 1748-as halála után megüresedett főispáni méltóság beöltésének szükségességére utal az instrukció 26. pontja, amely azt követeli, hogy a püspöki és főispáni hivatalok éveken keresztül ne legyenek üresedésben.²⁸ A vármegye kívánságát a királynő 1751. július 30-án teljesítette is, amikor Klimó György címzetes novii püspököt, esztergomi kanonokot, kancelláriai tanácsost nevezte ki a püspöki és főispáni pozícióra.²⁹ A később közkedveltté vált művelődés- és kultúrapártoló egyházfőt azonban ekkor még a vármegye fenntartásokkal fogadhatta. A Magyar Udvari Kancellária Levéltárának egyik iratából ugyanis kiderül, hogy a tisztségre pályázók között ott volt a helyi és országos politikában egyaránt elismert Fonyó Sándor pécsi kanonok és scutari címzetes püspök, akit a pécsi székeskáptalan és vármegye közönsége is ajánlott a királynőnek e méltóság betöltésére.³⁰ Berényi Zsigmond pécsi püspök halálát (1748) követően Fonyó lett az ekkor üresedésben lévő pécsi egyházmegye helynöke egészen Klimó György kinevezéséig.³¹ Végül azonban a Bécsben dolgozó, kancelláriai tanácsosi tisztsége miatt a királynővel és udvarral jó kapcsolatokat ápoló Klimó nyerte el a tisztséget. Fonyó Sándor 1751-ben címzetes püspöki és káptalani követi minőség-

²³ HORVÁTH 1873. 306–307.

²⁴ MNL BaML IV.1.a. Baranya megye levéltára. Közgyűlési iratok. Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyve (1750–1753) 1751. február 15. 145.

²⁵ MNL BaML IV.1.a. Baranya megye levéltára. Közgyűlési iratok. Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyve (1750–1753) 1751. február 15. 126–134. Baranya vármegye sérelmi listája, 6–7. pont.

²⁶ BABICS 1937. 23., 30–33. A városok országgyűlési szerepéről általában: NÉMETH 2013. 149.

²⁷ MNL BaML IV.1.e. Baranya megye levéltára. Közgyűlési iratok. Országgyűlési iratok. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések (1741–1764/65) 145. l. 1751. március 15-i jelentés. (26. pont)

²⁸ MNL BaML IV. 1.e. Baranya megye levéltára. Közgyűlési iratok. Országgyűlési iratok. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések (1741–1764/65)

²⁹ Személyére újabban: POHÁNKA 2007. 129.; POHÁNKA 2011a. 9–14.

³⁰ MNL OL A 1. Magyar Udvari Kancellária Levéltára. *Originales referades*. 1751. No. 90. (mikrofilmen: X. 4384., 9975. tekercs.)

³¹ FEDELES 2005. 226–227.

ben is részt vett az országgyűlésen, ahol őt előbb a nádorválasztás során a királyi biztosokat fogadó küldöttségbe, majd az újonnan megválasztott nádort az országgyűlésre invitáló deputációba is beválasztották. (A baranyai követek ez utóbbi eseményt is megörökítették jelentésükben, ebben a deputáció vezetőjének, „*primarius deputatus*”-nak nevezték Fonyót, mivel kanonokként ő volt az országgyűlési küldöttség szószólója.)³²

Az utasításban – a fentiekén túl – megjelenik a kereskedelemügy problémája is. A török alattvalókkal való üzletelést követutasításában (14. pont) károsnak nevezte Baranya vármegye. Szerinte a kereskedők – különösen az albánok – sok pénzt „*juttatnak a pogányok kezére*” – irták, és visznek ki a monarchia területéről. A vármegye ezért kérte e kereskedelmi forma megszüntetését.³³ Az 1699. évi karlócai béke óta a különböző egyezmények speciális vámkedvezményt nyújtottak a Porta alattvalóinak, amelyet a Habsburg uralkodók politikai-diplomáciai okokból nem mertek felfüggeszteni. A török alattvalók a magyarországi állathajtást kezükhöz ragadva alacsonyabb árakkal versenyhelyzetbe kényszerítették a helyi kereskedőket – erre is reagáltak Baranya megye rendjei.³⁴ A megyegyűlés kérte továbbá, hogy újabb intézkedésekkel segítsék elő a magyar agrártermékek (borok, gabona, dohány) Stájerországba és a többi örökös tartományokba való kivitelét. A jelentésük alapján elmondható, hogy a követek több alkalommal is tájékoztatták küldőjüket a kereskedelemügyi sérelmek tárgyalásának helyzetéről.³⁵

A vármegye rendjei foglalkoztak az oktatás, művelődés helyzetének javításával is. A közgyűlés a szakirodalom által oly sokat idézett 28. követutasítási pontban írta elő követeinek, hogy „*igényeljük, hogy az országban több egyetem és akadémia alapítassék, amelyekben nem csak irodalmi tudományokat, de más országok mintájára a hét szabad művészetet és más tudományokat is előadjanak és ilyképpen az ifjúság a haza és a köz szolgálatára kiképzést kapjon*”.³⁶ Több szerzőnél olvasható, hogy a rendek ezzel a régi pécsi egyetem újjáalapítására tettek volna kísérletet, Klimó György későbbi egyetemalapítási tervezetének előzményeként.³⁷ A szöveg azonban nem erősíti meg azt a vélekedést, hogy konkrétan Pécsről lenne szó – noha természetesen ez sem zárható ki –, hanem inkább egy általánosabb társadalmi szándékot fejez ki: a köznemesség iskolázás és művelődés iránti igényét.³⁸ Jó néhány korabeli rendi

³² MNL BaML IV.1.e. Baranya megye levéltára. Közgyűlési iratok. Országgyűlési iratok. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések (1741–1764/65) 1751. május 12-ei jelentés.

³³ MNL BaML IV.1. e. 1. doboz. 2. tétel. Baranya vármegye nemesi közgyűlésének iratai Országgyűlési iratok. Követutasítások, követjelentések. Baranya vármegye 1751. évi követutasítása. Pécs, 1751. március 15. 14. pont (139–140. l.)

³⁴ ECKHART 1918. 357–358., 369–370.; BÜR 1978. 286.

³⁵ MNL BaML IV.1.e. Baranya megye levéltára. Közgyűlési iratok. Országgyűlési iratok. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések (1741–1764/65) 1751. június 5., augusztus 28.

³⁶ MNL BaML IV.1.e. Baranya megye levéltára. Közgyűlési iratok. Országgyűlési iratok. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések (1741–1764/65). A vármegye követutasításának fogalmazványa (28. pont).

³⁷ RAJCZI 2007. 37–47.; POHÁNKA 2011b. 33–45.

³⁸ BOROS 1968. 7–20.; CSIZMADIA 1968. 27–28. A köznemesség növekvő száma a középiskolákban és művelődési igényeinek növekedésére: BENDA 2004. 382–383. és BENDA 2004a 427–431.

tervezet és sérelmi pont tanúskodik minderről. 1751-ben például Sopron vármegye és Szeged szabad királyi város utasításában is találni hasonló felsőfokú intézmény-alapítási szándékra utaló pontot.³⁹ A dél-dunántúli vármegyei elit érdekelttségét mutatja a régió iskolahálózatának fejlesztésében az is, hogy 1756-ban Zala megye 1751. évi diétán is részt vevő követei, szalapataikai Nagy Mihály alispán és Hertelendy Gábor jegyző – megnyerve Padányi Bíró Márton veszprémi püspök támogatását is – javaslatot tett egy a megyeszékhelyen, Zalaegerszezen felállítandó gimnázium létrehozására. Ekkor még sikertelenül.⁴⁰ Az 1751. évi országgyűlés előkészítésekor a Helytartótanács egyik bizottsági ülésén előkerült elképzelés szerint az ország sóból származó jövedelmeit egy Vácon felállítandó akadémia építési és berendezési költségeire kellene fordítani.⁴¹ A diéta alkalmával a dunáninnyi kerület sérelmi listájában kérte a Jakob Löwenburg gróf által a magyar nemesifjak taníttatására (is) rendelt, a piarista rend kezelésében lévő bécsi úgynevezett Löwenburg-konviktus alapítványának törvénybe iktatását, az alapítványi számadások évenkénti megvizsgálatását.⁴² A kerület továbbá követelte, hogy a külföldi akadémiák mintájára a közszolgálatban álló professzorok és oktatók mind világi személyek legyenek. Végül a dunáninnyi vármegyéék (az egyetem mellett működő) nagyszombati konviktus épületének bővítését is kívánták.⁴³

A rendi típusú iskolaalapítások egy másik mintája – noha speciális profillal – az 1740-ben Foglár György által alapított egri jogi iskola (jogi tanfolyam) lehetett, amelyet az egyházmegye és a káptalan, illetve a vármegye igazgatása alá helyezett az alapítványtevő.⁴⁴ Foglár iskolaalapítását törvénybe is iktattatta (1741. évi 44. törvénycikk), amely aktusra később, 1751-ben is úgy hivatkozott a rendekhez írt kérvényében, hogy az országgyűlés a törvénybe foglalással kvázi országos-állami

³⁹ MNL GYMSM SL IV.1.a. Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyve. Nemeskér, 1751. március 15. 24–26. l. 19. pont. és MNL CSML IV.A. 1003.a. 5. kötet. Szeged szabad királyi város tanácsülési jegyzőkönyve (1748–1752) 501–506. l. 1751. április 5. A követutastítás (22. pont): a piarista gimnázium retorikai osztályon felüli szinten való oktatását sürgeti.

⁴⁰ NÉMETH 1990. 70. Zala megye első középfokú tanintézménye végül nem a megyeszékhelyen, hanem Kanizsán nyílt meg kilenc évvel később, 1765-ben.

⁴¹ MNL OL P 398. Károlyi család nemzetségi levéltára. Missilisek. 164. doboz. 73. 725. sz. Pozsony, 1750. december 19. Szuhányi Márton helytartótanácsos levele Károlyi Ferenc grófhhoz. A levélben feltehetően valamelyik váci püspöki építkezés félig kész állapotban való épületének iskolai célú elkérésére céloz a levélíró.

⁴² Az 1751. évi XXI. törvénycikkben valósult meg ez a rendi követelés. A főúr 1731. évi végrendeletének adományából megalakult Löwenburg-konviktus működési engedélyt az uralkodótól 1748-ban kapott, de csak 1751-ben nyitotta meg a kapuit (talán a magyar rendek nyomásának köszönhetően is), ám magyar ösztöndíjas diákokat csak 1755-től fogadott az intézmény. Az iskola történetére: KHAVANOVA 2004. 265–270.

⁴³ A dunáninnyi kerület sérelmi listája számos országgyűlési iratgyűjteményben megtalálható, én most a Nógrád megyei követekét használtam föl: MNL NML IV.1.f. Nógrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok. 1751. évi iratok. *Postulata et Gravamina circuli Cis Danubiani ex Instructionibus Comitatum conflata*. 13. pont. 22.

⁴⁴ Az egri jogi iskolára: ÚDVARDY 1898. 2–3., újabban: JUSZTINGER 2009. 49–52.

védnökség alá vette az intézetet, és ezért – most, amikor az szorult anyagi helyzetbe került – köteles azt anyagilag is támogatni.⁴⁵

Összegzésképpen megállapítható, hogy Baranya vármegye követei a diétán – az eddig áttekintett források alapján – nyilvános szereplésükkel nem tűntek ki a követelek „néma többségéből”. Viszont a vármegyére eső adóösszeg csökkentését a Duna menti követekekkel való csendes együttműködéssel és a háttérben való főispáni közbejárással remélték elérni. A Baranya vármegyei nemesség érdeklődhetett az országos közélet ügyei iránt, amit a kiadott pótutasítás és a kéthetenkénti rendszeres *követjelentések* is mutatnak. A helyi jellegű sérelmek egyre integránsabban kapcsolódnak az országos problémákhoz az utasításaikban: gondoljunk itt a rendi kiváltságvédelem gondolatára, a helytartótanácsi adóemelés nehezményezésére, vagy a szabad királyi városok ügyére, esetleg az 1741. évi 8. törvénycikk betartatásának sürgetésére. Emellett a külkereskedelemmel kapcsolatos panaszok vagy a felsőoktatás fejlesztését előírányzó javaslatok voltak az országos politikát érintő pontok. 1751-ben a helyi politikában – talán a középbirtokos nemesi réteg csekély száma és ereje miatt is – a székeskáptalan és érdekei látszódnak hangsúlyosnak az utasításban és a jelentésekben. Az új püspök-főispán, Klimó György beiktatása fog aztán csak új korszakot hozni mind a vármegye, mind a szűkebb dél-dunántúli régió politikatörténetében, erőteljesebb, központi királyi-állami akaratot és saját érdekeit (is) érvényesítő hatalomgyakorlása által.⁴⁶

FORRÁSOK

MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
MNL CSML	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára
MNL GYMSM SL	Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
MNL KEML	Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára
MNL NML	Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
PEK TGYOKt.	PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár

⁴⁵ MNL OL E 584. 23. csomó. A galánthai Fekete család levéltára. Személynöki iratok. Az 1751. évi országgyűléssel kapcsolatos iratok. 42–43. ff. Foglár György egri jogakadémiai igazgató levele az országgyűléshez.

⁴⁶ GÖZSY 2011. 142–153.

IRODALOM

- ANDREZKY 1909 ANDREZKY József: Baranyavármegye nemesei. Pécs, 1909.
- ANGYAL 1910 ANGYAL Pál: Baranya vármegye 1732-től 1743 október 29-ig. *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője*, 3. (1910.):3. 80–87.
- BABICS 1937 BABICS András: Pécs város szabad királyi rangra emelésének története 1703–1780. Pécs, 1937. (Pécs múltjából 2.)
- BENDA 2004 BENDA Kálmán: A magyar köznemesség művelődési törekvései a 18. században. In: *A nemzeti hivatástudat nyomában. Történelmi, történelemelméleti, művelődéstörténeti, iskolapolitikai és csángó-magyar tanulmányok, írások, interjúk*. Szerk. LUKÁTS János. Budapest, 2004. (Protestáns Művelődés Magyarország). 378–383.
- BENDA 2004a BENDA Kálmán: A 16–18. századi iskolatörténet helye a kultúr-történetben. In: *A nemzeti hivatástudat nyomában. Történelmi, történelemelméleti, művelődéstörténeti, iskolapolitikai és csángó-magyar tanulmányok, írások, interjúk*. Szerk. LUKÁTS János. Budapest, 2004. (Protestáns Művelődés Magyarország). 427–431.
- BOROS 1968 BOROS István: Kísérletek az 1367-ben alapított pécsi egyetem visszaállítására. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967. A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyagából*. (1967. október 12.) Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. (Studia juridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 60.) 7–20.
- BÚR 1978 BÚR Márta: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. században. *Történelmi Szemle*, 21. (1978) 281–313.
- CSIZMADIA 1968 CSIZMADIA Andor: Jogi oktatás a pécsi akadémián a feudális kor végén. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967. A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyagából*. (1967. október 12.) Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. (Studia juridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 60.) 27–39.
- DEGRÉ 2004 DEGRÉ Alajos: Zala megye reformkori követutasításai. In: DEGRÉ Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta. MEZEY Barna. Budapest, 2004. 231–251.
- ECKHART 1918 ECKHART Ferenc: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. *Századok* 52. (1918) 356–391.
- ECKHART 1946 ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1946.
- EMBER 1989 EMBER Győző: Az országgyűlések. In: *Magyarország története 1686–1790*. Szerk. EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv. 1. kötet. Budapest, 1989. 391–434.
- FEDELES 2005 FEDELES Tamás: A pécsi székeskáptalan és kanonokjai a 18. század első felében. In: *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Szerk. FEDELES Tamás – VARGA Szabolcs. Pécs, 2005. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis I.) 204–245.
- HORVÁTH 1873 HORVÁTH Mihály. Magyarország történelme. Hetedik kötet. Budapest, 1873.

- JUSZTINGER 2009 JUSZTINGER János: Az Egri Érseki Jogliceum története (1740–1949). In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. A 2009. október 16-án, Pécsen tartott tudományos konferencia tanulmányai*. Szerk. KAJTÁR István – POHÁNKA Éva. Pécs, 2009. 49–64.
- KHAVANOVA 2004 KHAVANOVA Olga: Longing for Modern Education or Desire of Social Prestige? Hungarian Nobles in 1750–1780s. In: *Hatalom és kultúra II*. Szerk. JANKOVICS József – NYERGES Judit. Budapest, 2004. 265–270.
- MARCZALI 1898 MARCZALI Henrik: Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig 1711–1815. Budapest, 1898.
- NÉMETH 1990 NÉMETH József: Művelődés és irodalom Zala megyében a XVIII–XIX. század fordulóján. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok 1990*. Szerk. TURBULY Éva. Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény 31.) 61–95.
- NÉMETH 2013 H. NÉMETH István: A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Szerk. DOBSZAY Tamás – FORGÓ András et alii. Budapest, 2013.
- POHÁNKA 2007 POHÁNKA Éva: Adalékok Klimó György pécsi püspök munkásságához. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 20. A 2006. és 2007. évi előadások Pécs történetéből c. konferenciák válogatott előadásai*. Szerk. KAPOSZI Zoltán – VONYÓ József. Pécs, 2007. 127–139.
- POHÁNKA 2011a POHÁNKA Éva: Klimó György élete. In: *Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. A 2010. október 14-én Pécsen Klimó György püspök születésének 300. évfordulójára megrendezett tudományos konferencia tanulmányai*. Szerk. POHÁNKA Éva – SZILÁGYI Mariann. Pécs, 2011. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 9.) 9–14.
- POHÁNKA 2011b POHÁNKA Éva: Az újkori pécsi felsőoktatás története. In: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Szerk. FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra. Pécs, 2011. 33–45.
- ÓDOR 1986 ÓDOR Imre: Baranya nemesi társadalma a francia háborúk korában. *Baranyai helytörténetírás. 1985–1986*. Pécs, 1986. 133–168.
- ÓDOR 1992 ÓDOR Imre: Nemesi társadalom a török hódoltság utáni Baranyában. In: *Baranyai történetírás 1990/91. Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 1992*. 61–92.
- ÓDOR 1995 ÓDOR Imre: A „megyei elit” a 18. századi Baranyában. In: *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. Szerk. Á. VARGA László. Debrecen, 1995. (Rendi társadalom-polgári társadalom Supplementum) 253–263.
- ÓDOR 2010 ÓDOR Imre: Horváth Dániel. In: *Pécs lexikon*. Első kötet. A–M. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. Pécs, 2010. 315–316.
- POÓR 2013 POÓR János: Országgyűlési viták a századfordulón. Változatok az állagörzésre. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Szerk. DOBSZAY Tamás – FORGÓ András et alii. Budapest, 2013. 230–243.

- RAJCZI 2007 RAJCZI Péter Pál: A Pécsi Jogakadémia története. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 20. A 2006. és 2007. évi előadások Pécs történetéből c. konferenciák válogatott előadásai*. Szerk. KAPOSZI Zoltán – VONYÓ JÓZSEF. Pécs, 2007. 37–47.
- SALAMON 1889 SALAMON Ferenc: *Kisebb történelmi dolgozatai*. Budapest, 1889.
- SZIJÁRTÓ 1997 SZIJÁRTÓ M. István: Megye, rendek és diéta a 18. században. In: *Mágnások, birtokosok, címereslevelek. Rendi társadalom-polgári társadalom 9. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szept. 12–13*. Szerk. PÁLMÁNY Béla. Debrecen, 1997. 157–166.
- SZIJÁRTÓ 2005 SZIJÁRTÓ M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Budapest, 2005.
- SZIJÁRTÓ 2009 SZIJÁRTÓ M. István: A vallási kérdés az országgyűléseken a 18. század első évtizedeiben. In: *Katolikus megújulás a barokk Magyarországon*. Szerk. GÖZSY Zoltán – VARGA Szabolcs – VÉRTESI László. Pécs, 2009. 87–101.
- UDVARDY 1898 UDVARDY László: Az egeri érseki jogliceum története (1740–1896). Eger, 1898.
- VARGHA 1982 VARGHA Dezső: Adatok a bükkösi Jeszenszky uradalom reformkori gazdálkodásához. In: *Baranyai helytörténetírás. 1981*. Szerk. SZITA László. Pécs, 1982. 257–292.

**Egy főpapi magángyűjteménytől
a (nyilvános) múzeum felé
A pécsi püspöki könyvtár numizmatikai gyűjteménye
a kezdetektől 1918-ig**

Ez a numizmatikai, kutatástörténeti, illetve könyvtártörténeti tanulmány a pécsi püspöki könyvtár egy speciális gyűjteményének, az éremtárnak évszázadokat felölelő történetén keresztül igyekszik megmutatni azokat a fontos, korszakokonként is különböző eltéréseket, amelyek mind a gyűjtemény jellegében, mind a gyűjteményképzés módjában, s nem utolsósorban a gyűjtemény funkcionalitásában is megmutatkoznak. Fontos kiemelni, hogy a tárgyalt időszak a hazai régészeti emlékek iránti érdeklődés megnövekedésének ideje, a régiség- és éremgyűjtés országos, majd helyi intézményesülésének időszaka, amikor figyelemre méltó párhuzamoságok mutatkoznak az országos, valamint regionális gyűjtemények és a pécsi püspöki könyvtár gyűjteményeinek társadalmi szerepében, identifikációjában.

A hajdani klimói bibliotéka a mai értelemben vett hagyományos, könyvtári funkcióján túl – a korban nem meglepő, s nem egyedi módon – a könyveken kívül más, közérdeklődésre számot tartó, értéket képviselő tárgyakat is gyűjtött: a térkép- és kéziratáron kívül kottatár és képgyűjtemény, továbbá az ásvány- és fosszília gyűjtemény mellett érem- és régiségtárral is rendelkezett. Egyedülálló jelentősége abban állt, hogy a nyilvános könyvtárrá válása után hozzávetőlegesen 30 évvel később megalakuló Magyar Nemzeti Múzeum, és a 130 évvel később megnyíló Pécsi Városi Múzeum előfutárának tekinthető a helyi régiségek és régészeti tárgyak megőrzésében, tehát a tárgyalt korszakban és a térségben bizonyos mértékben múzeumi feladatokat is ellátott.

Három, régészeti szempontból is fontos, forrásadatokkal igazolható funkciót sikerült kutatásaim során a pécsi püspöki könyvtárhoz kapcsolni. Egyrészt a helyi régészeti emlékek – elsősorban római köemlékek és érmek, kisebb mértékben más régészeti tárgyak – *gyűjtőhelye* volt, mely a magyar régészet szakemberei (pl. Rómer Flóris, Hampel József) által számon tartott, általuk látogatott, a neves országos kiállításokon kiállító, azaz tudományos igényű muzeális *gyűjteménnyé* vált, másrészt igazolhatóan *szakkönyvtárként* is használták a kor neves régészei által elismert helyi amatőr régészek, szakemberek (pl. Horváth Antal) szaktudásuk megszerzéséhez, továbbá más helyi gyűjtemények tárgyainak meghatározásához, a kor régészeti szaklapjaiban megjelenő tanulmányaik megírásához, régészeti jellegű kérdések eldöntéséhez.

1. kép – Ifj. Horváth Antal (1848–1912)¹

Jelen tanulmány első részében a püspöki bibliotéka által gyűjtött három tárgycsoport – érmek, kőemlékek, illetve egyéb régészeti tárgyak – közül az érmeiken keresztül mutatja be a gyűjtőhelyet, valamint a gyűjteményképzés folyamatát, három elkülöníthető korszakban: a kezdetekkor, azaz Klimó György általi alapításától az éremlopásig, majd a 19. század első felében, jobbra a reformkorban, végül a dualizmus korszakában. A második rész célkitűzése a téma egyfajta muzeológiai megközelítése, kísérlet a gyűjtemény karakteres jegyek alapján történő funkcionálizálására, azaz tevékenységének meghatározására, valamint arra, hogy a gyűjteményképzés során elkülönített korszakok alapján kitekintést tegyünk a társadalomban betöltött szerepének változására.

¹ Janus Pannonius Múzeum, Történelmi Osztály, Pécs. Lsz.: F.15766.

A gyűjtőhely - a gyűjtemény(ek) kialakulása

Az első gyűjtemény - az éremtár Klimó György püspök és közvetlen utódai idején (1768² - 1803/4)

A püspöki könyvtár éremtárának Klimó György püspök nevéhez kapcsolható állománya kutatások kedvelt témája; felépítéséről, tartalmáról, szakirodalmi bázisáról, sorsáról kiváló tanulmányok születtek,³ emiatt jelen munka e korszakról csak az eddigi ismereteink szűkszavú összegzésére, továbbá néhány újabb adat közlésére szorítkozik.

A gyűjtemény névadója, Klimó György püspök jelentős, Csajághy Károly szerint háromezer darabos,⁴ Raýman János szerint a háromezret meg is haladó számú,⁵ a legújabb forrásadatok alapján pontosan 3383 darabos⁶ éremgyűjteménnyel rendelkezett, mely jelentősebb darabjainak azonban 1803–1804 folyamán egy lopás miatt nyoma veszett.⁷ Ez mind anyagi, mind eszmei érték tekintetében nagy, később már nem pótolható veszteséget jelentett, azonban a fennmaradt katalógusok⁸ segítségével Raýman János eredményes kísérletet tett Klimó György éremgyűjteményének rekonstruálására.⁹

A gyűjteményképzéssel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy az éremtár példányainak nagy része feltehetően nem helyi régészeti leletből, nem baranyai lelőhelyről származott, hanem tudatos gyűjteménygyarapítások során, vétel útján¹⁰ – így ismeretlen lelőhelyről és lelőköörülmények közül, régészeti kontextus nélkül – került a gyűjteménybe.

A Raýman János által tárgyalt katalógusokon kívül egy további, azonban datálás nélküli, mindössze kétoldalas éremjegyzék jöhet szóba Klimó György gyűjteményének körvonalazása kapcsán, mely arany-, ezüst- és ércpénzeket tartalmaz, s melyet címe alapján „*Franciscus Neuman S. C. M. a Consiliis et director*” készítette.¹¹ Schmelczér-Pohánka Éva a Klimó-féle éremgyűjtemény kirablásáról írt munkájá-

² MAROSI 1905. 12.

³ RAÝMAN 2003–2004; 2007; 2009; RAÝMAN–HÁGEN 2010.; POHÁNKA 2007–2008.; POHÁNKA 2009.; POHÁNKA 2011.; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 220–227.

⁴ CSAJÁGHY 1838. 332.

⁵ RAÝMAN 2009. 38.

⁶ Damásdi Zoltánnak, a Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár levéltárosának tartozom hálás köszönettel ezért az adatért, aki megtalálta a feltehetően még Klimó-féle éremszekrények fiókjait/tábláit. Fiókonként hat, római számmal jelzett sorban 10–10 arab számmal jelölt érem fért el (ez a jelölés egyébként megfelel a fennmaradt katalógusokban található jelzeteknek). Az egyes érmekeket jelölő arab számozás egészen 3383-ig tart, így feltételezésem szerint ennyi lehetett a Klimó-féle gyűjtemény darabszáma. Mintegy két és fél éremszekrénynek megfelelő mennyiségű katalogizált éremről lehetett szó. A LXV–XCVI közötti táblákon nincsenek már arab számok, ami arra utal, hogy ezeken már nem voltak érmeke.

⁷ POHÁNKA 2007–2008.; POHÁNKA 2009.

⁸ PEK TGYO It U.I.14 = Ms 57; PEK TGYO It Ms 996; PEK TGYO It Ms 691.

⁹ RAÝMAN 2003–2004. 89–107.; RAÝMAN 2007. 15.; RAÝMAN 2009.; RAÝMAN 2010.

¹⁰ RAÝMAN 2003–2004. 95–96; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 220–221.

¹¹ PEK TGYO It Ms 998.

ban említ egy bizonyos Neumann Ferencet, az udvari kabinet igazgatóját, aki 1804-ben arról értesítette a nagyprépostot, hogy egy bécsi aranyművesnél több olyan érmet vásárolt, amelyek megegyeztek a Pécselt eltűnt pénzekkel.¹² Lehetséges, hogy e dokumentum az általa vásárolt érmek jegyzéke. Visszakerülésük a pécsi püspöki könyvtárba mindazonáltal forrásokkal nem igazolható, sőt inkább kizárható.¹³

Forrásaink arra utalnak, hogy az anyagi értelemben kevésbé értékes rézpénzek nem tűntek el a lopás alkalmával,¹⁴ hanem ezek további gyarapításával keletkezett a második éremgyűjtemény, melyet a gyűjteményképzés másfajta jellege, illetve a gyűjtemény regionálisan betöltött eltérő szerepe miatt két nagyobb korszakra – a reformkorra, továbbá a dualizmus periódusára – bontva külön vizsgálok.

A második gyűjtemény – az éremtár a reformkorban

A reformkori állomány első ismert levéltári adata 1829-ben keletkezett: Szepesy Ignác *Canonica Visitatió*jának 4. fejezete szerint a Klimo-féle gyűjteményből megmaradt éremtár mennyisége 2078 darab pénz volt.¹⁵ Ezek közül 51-et olvashatatlannak, 193-at ritkának, 70-et nagyon ritkának, 51 darabot pedig rendkívül ritkának minősített. Ezenfelül 1677 darab gyanúsnak vélt, illetve hamisnak feltételezett, de mívés jegyekkel¹⁶ ellátott érmét említett még a *visitatio*, továbbá Szepesy Ignác püspök 77 darabos éremadományát, és még 154 ezüstlemezbe nyomott dombornyomatot.¹⁷ A Klimo György püspök által nagy költséggel összegyűjtött 2078 ér-

¹² PEL PKL PKGYJKV 4/1804 – Káptalani Gyűlés jegyzőkönyve 1804. augusztus 22.; POHÁNKA 2007–2008. 205.; POHÁNKA 2009. 60–61.

¹³ Raýman János szóbeli közlése nyomán, akinek köszönöm a Klimo-féle éremtárról való együttgondolkodás lehetőségét!

¹⁴ 1808-ban a rézpénzeket Simon Máté állítólag hiánytalanul fellelte. SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 222. Ezt a megállapítást igazolja az is, hogyha összevetjük az 1829-es egyházlátogatás alkalmával felvett éremjegyzéket (PEL PPL CV 1829. Caput IV.) a 18. század végére keltezett arany, ezüst és ércpénzeket egyaránt tartalmazó éremtári katalógussal (PEK TGYO It Ms 691), akkor az egyes éremtípusoknál a darabszámot illetően is teljes egyezést találhatunk a két forrásban. Van egy további, nem keltezett éremjegyzékünk is a püspöki éremtár ércpénzeiről (PEK TGYO It Ms 997), melyben az egyes darabszámok az Ms 691-es jelzetű katalógus javított darabszámával mutatnak egyezést, s az 1829-es egyházlátogatásban szereplő érmek kapcsán felállított hat nagyobb csoport közül pedig az első négyet tartalmazza, ugyancsak darabszámra pontosan.

¹⁵ PEL PPL CV 1829: „*Praeter praerecensitos 2078 Nummos, per Excellentissimum Dominum Episcopum Klimo maximo sumptu collectos.* PEK TGYO PPKI 1/1829; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 224.

¹⁶ A „*mívés jegyű érme*” kifejezést illetően Raýman János szóbeli közlésében felveti annak lehetőségét, hogy 1677 olyan pénz volt a gyűjteményben, amelyek valószínűleg hamisak voltak, de jó tartásúak. Itt arra lehet gondolni, hogy Olaszországban akkoriban már iparág alakult ki a római pénzek hamisítására, amelyek nagy része, valóban néha szebbnek mutatkozott, mint az eredeti.

¹⁷ PEL PPL CV 1829.: „*Reliqui, subductis suspectae fidei, & adulterinis, sunt quidem communes, sed ingenuae Notae nummi 1677. Acceserunt his Anno 1828 Episcopali Dono septuaginta septem diversi moduli Numismatum, vulgo Medaglionis Ectypa in 154 Brancis argentis expressa.*” – „*Relikviák, gyanúsnak vélt és hamisnak feltételezhető, átlagos, de legalábbis mívés jegyekkel ellátott érmek: 1677 darab. Hozzájárult ehhez 1828-ban a püspöki adomány 77 különböző nagyságú éremmel, közismert nevén medalion 154 ezüst lemezben kinyomott dombornyomat.*” – Itt szeretném kifejezni hálás köszönetemet Gőzsy Zoltánnak a forrás értelmezésében nyújtott segítségéért. Az „*ezüstlemezbe nyomott dombornyomat*” kifejezésen érdemes elgondolkodni: Raýman János a dombornyomatokat illetően a gyűjtemény érmeiről

men felül 611 érmét említ az egyházlátogatás,¹⁸ melyek talán a Klimó püspök halála, vagy az éremlopás óta eltelt időszak gyarapodásai lehettek. Bár igen bizonytalan, s valamelyest valószínűtlennek is hat az egyházlátogatási jegyzőkönyvben feljegyzett mintegy 4600–4800 darab érem,¹⁹ egyelőre más, ilyen részletességű forrásunk azonban nincs e korszakból. További érdekes adat, hogy már ekkor is lehetett „szakszemélyzet” az éremtárban, aki kezelte, s meghatározta, sőt leltárba vette a pénzeket, s kronológiai sorban le is írta azokat.²⁰ Szepesy Ignác könyvtárhasználati szabályzatában kiemeli az éremtár új összeírásának módját: miszerint feldarabolt cédulákat és számokat rendeltek az érmekhez.²¹ Szepesy Ignác püspöksége idején tehát egy ismét gyarapodásnak induló, gondosan lajstromba vett, számon tartott, „szakszemélyzet” által felügyelt, újraeledő numizmatikai állomány kapcsolódott a pécsi püspöki könyvtárhoz, melynek belső változásairól a korszak viszonylag gazdag – s mindenképpen unikális jelentőségű – forrásellátottságának köszönhetően cizellált kép bontakozik ki.

Ha a reformkori gyarapodó gyűjtemény nagyságát szeretnénk felbecsülni, akkor az 1840-es évekből két forrás is van, melyek egymással összevethetők. Haas Mihály 1845-ben megjelent művében ekként tudósít az első éremgyűjtemény értékesebb érmeinek eltűnése után újból megkezdődött gyűjteményképzésről: „Azóta szépen gyarapodott már ismét az arany és ezüst pénzgyűjtemény, Szepesy,²² Scitovszky,²³ Bésán²⁴ és más jótevők’ adakozásai által. Római arany van 1 Titus Domitianustól és 4

készült nyomólemezek lehetőségét vetette fel, melyekből Dobai Székely Sámuel levele alapján 120 darab készült a Klimó-féle magyar éremgyűjteményről (RAYMAN 2003–2004. 96).

¹⁸ PEL PPL CV 1829: „*Praeter praerecensitos 2078 Nummos, per Excellentissimum Dominum Episcopum Klimo maximo sumptu collectos, sunt adhuc alii 611, diversi moduli numini serius aquisiti.*” – „Az előbb vizsgált 2078 érmen felül, amelyek Klimó Exellenciás Püspök Úr által nagy tudással gyűjtettek, 611 különböző méretű érme által gyarapítottak.”

¹⁹ 2078 darab klimói érem, 1677 darab gyanús, 611 további érem szerepel a felsorolásban. Egyelőre nem eldönthető, hogy a Szepesy-féle 77 darab, illetve 154 darab pénzt beleszámolták-e a 611 darab további éremben, vagy azon felül értendő.

²⁰ PEL PPL CV 1829: „*Ad hos inventandos opus esset viro, eruditione Nummismatica egregie exulto, qui unius obvios, & magis raros seligeret & singulis eam raritatis unam, quam quisque in suo genere obtineret, consignaret ac denique cum prioribus in series chronologicas describeret.*” – „A leltárhoz szükséges volt a numizmatika tudományában magát kiművelt férfi, aki a különbözőeket és inkább a ritkákat különválogatta, és mindegyik esetében a ritkaság/különlegesség jegyét megállapította, hitelesítette, és elsődlegesen kronológiai sorban leírta.”

²¹ PEK TGYO PPKI 1/1829: „*Tam minerarum, quam nummorum nova adornetur consignatio, additis cuilibet frusto schedula, & numero.*”; PETROVICH 1974. 318–319; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 224.

²² Szepesy Ignác, pécsi püspök (1828–1838). Az 1829-es *Canonica Visitatio* 4. fejezetének végén szerepel, hogy 1828-ban a püspök 77 éremmel gyarapította az éremtárat. PEL PPL CV 1829.

²³ Scitovszky János, pécsi püspök (1838–1846). 1839 és 1848 között az adományokról vezetett összeírás (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64 szerint legalább 24 darab – többnyire 19. századi – érmet adományozott, de volt közöttük egy római aranypénz is: a némiképp hibás leírás ellenére feltehetően egy II. Constantinus-féle solidus).

²⁴ Schmelczer-Pohánka Éva Bésán Ignác pécsi mesterkanonokkal azonosítja Haas Mihály leírását. SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 224. Az adományozói lajstrom (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64) alapján azonban valószínűbbnek tűnik, hogy Bésán Mihályról, Tolna megye táblabírájáról és Dunaszekcső birtokosáról van szó: „*Sp[ec]t[ab]ilis D[omi]nus T[abulae] Iud[icia]riae Assessor Michael de Bésán*”-

Constantiustól. Az ezüstpénzgyűjtemény több ritka darabbal dicsekedhetik. A' többnyire római rézpénzek száma csaknem 3000-re megy. Van Marcus Cassius, Brutus, J. Caesar és Octavianától egész Constantiusig sok szép példány.”²⁵ Haas Mihály leírását összevethetjük Haschka András 1841-ben, a püspöki könyvtár éremtárában található réz érmekekről készített katalógusával,²⁶ melyben 2666 darab pénz szerepelt, mely nagyjából megfelel Haas Mihály adatának. E rézpénzek jelentős része Raýman János megállapítása szerint még Klimó György éremgyűjteményéből származhatott.²⁷ A katalógus végén azonban nemesfém érme (15 darab arany és 41 darab ezüst) is található, melyeket – az adományozói lajstrom összevetése által megállapíthatóan helyesen – Raýman János később szerzett érmekeként aposztrofál.²⁸ Összesen tehát 2722 darab érem szerepelt az 1841-es katalógusban, mely lényegesen kevesebb, mint a 12 évvel korábban, a *Canonica Visitatió*ban rögzített éremtári darabszám. Ha helyes lehetett az egyházlátogatási jegyzőkönyv adata, akkor arra is gondolhatunk, hogy a már akkor gyanúsnak tartott 1677 darab érmet (és talán további pénzeket is) leselejtezték, így azok kikerültek a gyűjteményből. Haas Mihály adatát tehát a püspöki éremtár nagyságára, illetve tartalmára vonatkozóan elfogadhatjuk: ugyanis mind az általa Constantius aranyakként meghatározott négy pénz, mind pedig a Titus Domitianusként meghatározott aranypénz megtalálható az 1841-es katalógus végén.²⁹ E pénztípusok – kivéve II. Constantius Thessalonikiben vert solidusát – ma is megtalálhatók a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteményében,³⁰ s bár egyértelmű bizonyossággal nem tudjuk kijelenteni, hogy a mai gyűjtemény részét képező Domitianus, illetve II. Constantius-féle aranypénzek azonosak lennének a reformkori gyarapodásokkal, de a típusazonosság miatt erre mindenképpen van reális esély.

Tekintetes Bésán Mihály Táblabíró Úr. Itt szeretném megköszönni Góczy Zoltán segítségét a forrás feloldásánál.

²⁵ HAAS 1845. 316. Haas Mihály arany és ezüstpénzeket illető megállapítását veszi át a század végén Ágh Timót is: ÁGH 1894. 154.

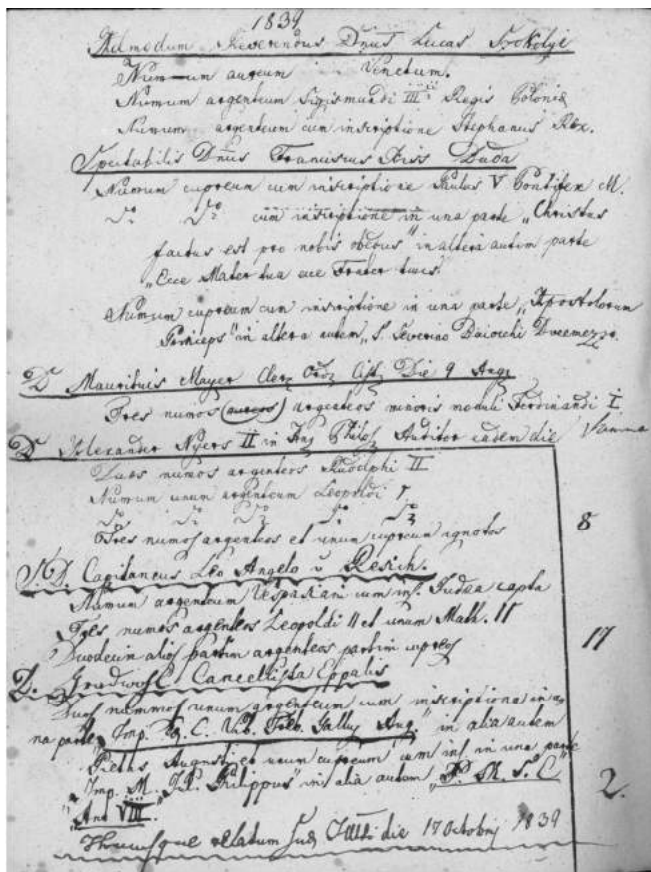
²⁶ PEK TGYO It Ms 683.

²⁷ RAÝMAN 2009. 37.

²⁸ RAÝMAN 2009. 37.

²⁹ II. Constantius-féle pénzek az 1841-es katalógusban (PEK TGYO It Ms 683): Nr. 12.: egy Nicomediában vert solidus (RIC VIII 30-31). Pallos Lajos jegyzéke szerint ma is van egy ehhez típusában hasonló pénz a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteményében (PALLOS 2012. Érm0969), Nr. 13.: egy Konstantinápolyban vert solidus (RIC VIII 95; COHEN 116), Pallos Lajos összeállításában van ennek megfelelő típus (PALLOS 2012. Érm0968). Nr. 14.: 351 és 355 között Nicomediában vert solidusa (RIC VIII 74; DEPEYROT 5/2; COHEN 112) – Pallos Lajos jegyzékében található ennek megfelelő típus (PALLOS 2012. Érm0970). Nr. 15.: Thessalonikiben vert solidus (RIC VIII 146). E pénznek megfelelő títus ma nem található a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteményében (PALLOS 2012). Az 1841-es katalógusban Domitianus „Princeps Iuventut.” (azaz Princeps Iuventutis) felirattal feljegyzett pénz (PEK TGYO It Ms 683. Nr. 10.) típusát tekintve teljes mértékben megfelel annak a Domitianus aranyának, mely ma is megtalálható a pécsi egyházmegye éremgyűjteményében (PALLOS 2012. Érm0967).

³⁰ Itt szeretném megköszönni Pallos Lajos messzemenő és önzetlen segítségét az éremtári anyag megismerésében, valamint Heidl Györgynek, a Pécsi Egyházmegye kulturális, tudományos és kommunikációs igazgatójának a hozzájárulását és támogatását a jelenkori éremtári anyag kutatásához.

2. kép – A reformkori adományozói jegyzék egy oldala³¹

Bár az első gyűjtemény feltételezhetően inkább vételek által gyarapodott,³² a második gyűjteménynél markáns nyoma van adományozásoknak, köztük helyi adományoknak is, mely a korábbiakhoz képest nagyon fontos eltérés a gyűjteményképzés tekintetében. Az 1830-as évek éremtári gyarapodásait két adományozói lajstrom³³ alapján körvonalazhatjuk, melyek közül az 67016 jelzetű jegyzék rendkívüli forrásértékkel bír, s alapvető fontosságú adatokkal szolgál a gyűjteményképzés egyedi jellegéről, s a püspöki könyvtár sajátos szerepéről a térségben. E jegyzék egyedisége abból fakad, hogy több mint 30 éven keresztül (1834–1865) tartalmazza a püspöki bibliotéka, s ezen belül az éremtár gyarapodásait az adományozók nevével és gyakran tisztségével, így egyedülálló társadalomtörténeti adatokkal szol-

³¹ PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

³² RÁYMAN 2003–2004. 95–96.; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 220–221.

³³ PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64; PEK TGYO It Ms 1026. Hálás köszönettel tartozom Schmelczer-Pohánka Éva osztályvezető asszonynak, amiért felhívta figyelmemet e forrásokra.

gál az éremtár donátorairól. Ritkán ugyan, de egyes érmek esetében felmerülhet a lelőhelyhez-rendelés lehetősége is, mely ugyancsak kivételes régészeti adatértékkel bír ebben az igen forrásszegény időszakban. A Pécs-baranyai személyektől ugyanis sok esetben csak néhány érmet tartalmazó (tehát nem gyűjteményi mennyiséget felölelő), s nem eladással (azaz nem régiségkereskedő által), hanem ajándékként a püspöki gyűjteménybe kerülő érmeknél szórványként (vagy sírleletből³⁴) a környéken előkerült, helyi leletekről is szó lehet. Egyes esetekben konkrét bizonyíték is van e feltevésre, amikor az előkerülés helye is szerepel az adományozói jegyzékben. Egyrészt – bár nem baranyai, de konkrét lelőhely-megjelöléssel bír a – Pozsega vármegyéhez tartozó Radovancból 1834 és 1836 között a püspöki könyvtár éremtárába került tizenkét, nem meghatározható korú, darabokban talált, garas nagyságú ezüstpénz, melyeket Nagy Sándor, a velikai uradalomrész tisztartója adományozott az éremtárnak.³⁵ Régészeti szempontból a legnagyobb jelentőségű a lelőhely viszonylag pontos lokalizálhatósága miatt azonban a már Haas Mihály által is emlegetett Bésán Mihály táblabíró 1838-as ajándéka, aki a dunaszekcsői plébániaház területéről származó négy, II. Constantius-féle solidust adott az éremtárnak.³⁶ Ráadásul a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteményében ma is található négy, II. Constantius-féle solidus,³⁷ melyek közül három típusát tekintve azonos a mind az érme datálása, mind pedig előkerülési ideje alapján igen korai³⁸ solidus lelet három pénzével, bár hangsúlyozni kell, hogy minden kétséget kizárólag nem jelenthető ki a pénzek azonossága, csak a típusazonosság. 1865. július 11-én Daróczy Zsigmond éneklő- és olvasókanonok ajándékozott legalább hét, 17. századi pénzt, melyet egy hónappal korábban Daróczy-halmán (a mai Vejti környékén lévő uradalmi majorságban³⁹) találtak.⁴⁰ Az érme között szerepelt egy török ezüst

³⁴ BEMANN-SCHIERL 2005.

³⁵ „*Numorum argenteorum unius grossi argentei magnitudine, in Cottu Posegano possessione Radovanczi inventa frustra*” PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64

³⁶ „*Numorum aureorum Constantii Imp: in area Domus Parochialis Szekcsőensis repertorum frustra*”: „Constantius császár aranyérmeinek darabjai találtak a szekcsői plébániaház udvarán.” PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64; VITÁRI-WÉBER 2016. Az 1841-es katalógus végén a négy, II. Constantius-féle pénz (PEK TGYO It Ms 683. Nr. 12–15.) közül a Nr. 12–14-nek van megfeleltethető pénztípus a mai gyűjteményben (PALLOS 2012. Érm0968-0970 – lásd 28. sz. lábjegyzet). A mai gyűjteményben megtalálható negyedik, II. Constantius-féle solidus (PALLOS 2012. Érm0971.) azonban nem a dunaszekcsői lelethez tartozhat, hanem Scitovszky János püspök 1842-es ajándéka lehet (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64).

³⁷ PALLOS 2012. Érm0968-0971.

³⁸ Pannonia késő-római solidus leleteiről lásd részletesebben: PROHÁSZKA 2011. Ugyancsak Prohászka Péter foglalkozik több munkájában is a 18–19. században, a Kárpát-medencében előkerült solidus leletekkel: Starosinetz (1828): PROHÁSZKA 2003–2004; húsz dualizmuskori solidus-leletet közül: PROHÁSZKA 2005–2006; Királylúbellá (1913): PROHÁSZKA 2007–2008; Szűgy (1838), Sósartyán (1878), Balassagyarmat (1907), Ecseg (1875): PROHÁSZKA 2007; Székelyudvarhely (1911): PROHÁSZKA 2011–2012.

³⁹ PESTI 1982. 881.

⁴⁰ „*Numos in Daróczy-halma bono capit. 5Eccles. 8-a Juni a.. Detectos 1., Numisma belgicum argent. de ao. 1620. 2., Numisma hispanicum Philippi 4. de ao. 1651. 3., Numisma Alberthi et Elisabetham de ao. 1617. 4., Numisma Ferdinandi II. de ao. 1621. 5., Numisma Philippi 4 Hisp. de ao. 1646. 6. Numisma Philippi 4 de ao. 1622. 7., Numismata minora Ferdinandi III*” PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64. Ezekhez az érmekhez hasonló típus nem található a Pécsi Püspökségen található numizmatikai gyűjteményben (PALLOS 2012. Vitári-Wéber 2014–2015.).

gyűrű is, mely Lapáncsáról került elő, s Rakovszky Eduárd ajándékaént 1862-ben jutott a püspöki könyvtár birtokába.⁴¹ Viszont olyan adományok is vannak, melyeknél bár a lelőhely nem szerepel a jegyzékben, de az adományozó személye, lakhelye, az adományozás ideje, valamint más régiségadománya alapján feltételezhetjük, hogy esetleg a térségből való éremleletről van szó.⁴² A forrásunk egyik fontos, régészeti jelentősége tehát az, hogy egy olyan korszakban világít rá helyi éremleletek létére, illetve azok sorsára, mely időszakból más forrás erre nemigen ad támpontot.

A szóban forgó 67016 jelzetű adományozói jegyzék⁴³ érmekeket összeíró része 1834 és 1865 között 90 adományozást tartalmaz, melyet egy másik, 1837-re datált donatori jegyzék⁴⁴ összevetésével még egy további éremadománnyal tudunk kiegészíteni. A 91 adományból két esetben nem éremadományról (egyszer cseppkőről,⁴⁵ illetve másodszer a fent említett török ezüst gyűrűről) volt szó, ezeket nem érinti az elemzés. A 89 éremadománnyal hozzávetőlegesen⁴⁶ 723 darab érem jutott a püspöki könyvtár éremtárába, korszakok⁴⁷ szerinti bontásban: római pénz 115 darab, középkori pénz 39 darab, újkori pénz és emlékérem 101 darab, korabeli pénz és emlékérem 48 darab, nem meghatározható 420/430 darab pénz, illetve érem. Kihangsú-

⁴¹ „*anulum argenteum turcicum in territorio Lapánca inventum in loco prout asseritur, ubi Nicolaus Zrinyi Begler-Begum interfect*” - török ezüst gyűrű Lapánca területéről azon helyen elvetvén, ahol Zrínyi Miklós a begler béget meggyilkolta” PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64. Feltehetően ezt a gyűrűt említette Szőnyi Ottó is az 1918. december 23-i éremtári leltárában: ⁴¹ „Török gyűrű rossz ezüsből, vésett féldrágakövel.” 14798/1918 sz. eln. szigorúan bizalmas irat. Másolatban lásd: PEK TGYO PPKI 9/1918.; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 312. Damásdi Zoltánnak tartozom hálával az információért, hogy a későbbiekben a gyűrű feltehetően eltűnt a gyűjteményből, mert Szőnyi Ottó 1930-as években felvett székesegyházi kincstári leltárában már nem említ ilyen régi gyűrűt.

⁴² 1846-ban Teslér László, bükkösi plébánostól négy római pénz („*nummos cupreos 4 ex temporibus Romanorum, nei non 6 alios ibidem cupreos recentiores*” PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.) jutott a püspöki éremtárába, melyekhez talán azokkal a daruvári római mozaikkal együtt jutott, amelyeket ugyancsak ekkor adományozott a könyvtárnak. Ennél is bizonytalanabb, de nem kizárhatóan, sőt vélhetően paksi, ill. Paks környéki leletről van szó Simonfalvai Antal, paksi káplán 1852-es („*4 numos cupreos Romanos*”), és talán az 1847. évi második éremadománya („*tum 5 cupreos Romanorum Imperatorum*”) esetében is. (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.).

⁴³ PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

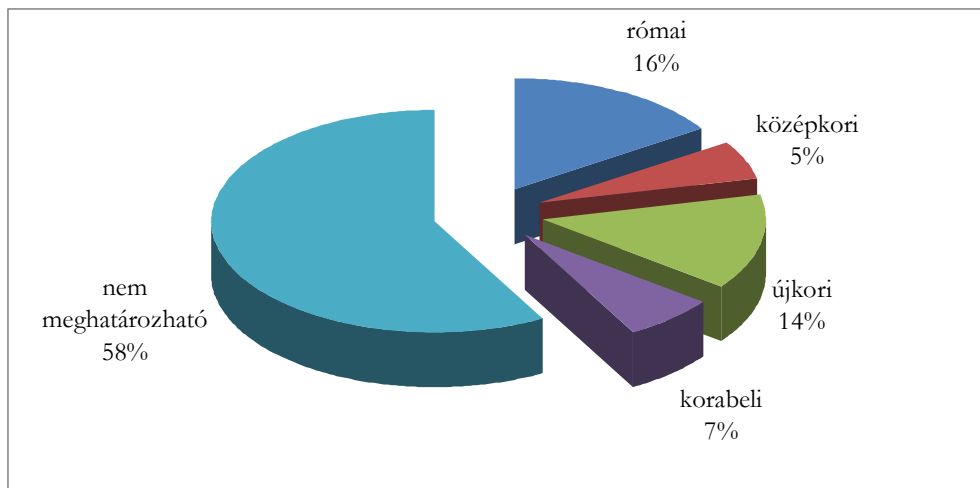
⁴⁴ PEK TGYO It Ms 1026.

⁴⁵ Csajághy Károly (1815–1905), a pécsi szeminárium teológia tanára, 1849-től a püspöki könyvtár prefektusa (SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 285.) által 1847-ben adományozott aggteleki cseppkő. PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

⁴⁶ Legalább 723/733 darab pénz, illetve érem szerepel a jegyzékben. Pontosán azonban nem megállapítható a mennyiség, mert sok esetben csak az érme többes számú latin alakja utal arra, hogy több éremről lehetett szó az adományozás során, illetve van olyan feljegyzés is, ami eleve 50–60 érmet említ, így a megadott érték hozzávetőleges.

⁴⁷ Miután magyar és külföldi pénzek, illetve érmekegyaránt szerepelnek az adományozói jegyzékben, így korszakolásuk az antikvitás után regionális eltéréseket mutat. Emiatt egy hozzávetőleges korszakolás szerint történt a kategorizálás: a római pénzek meghatározása egyértelmű, a középkori pénzek kategóriáját a 9–16. század elején, az újkori pénzek kategóriáját a 16. század második fele és a 18. század vége között vert pénzek, illetve emlékérmek képezik, korabeliként pedig a 19. századi pénzek és emlékérmek határoztattak meg. A nem meghatározható kategóriát azok a pénzek alkotják az adományozói jegyzékben, ahol vagy nem volt korszakmegjelölés, vagy ahol több, eltérő korszakhoz sorolt pénz szerepelt pontos darabszám nélkül.

lyozandó a korabeli érmek viszonylag kis száma, mely utalhat arra, hogy csakis a különlegesebbnek ítélt pénzek/érmek kerülhettek a püspöki éremtárba.

1. diagram – A pécsi püspöki könyvtár reformkori éremadományainak korszak szerinti megoszlása

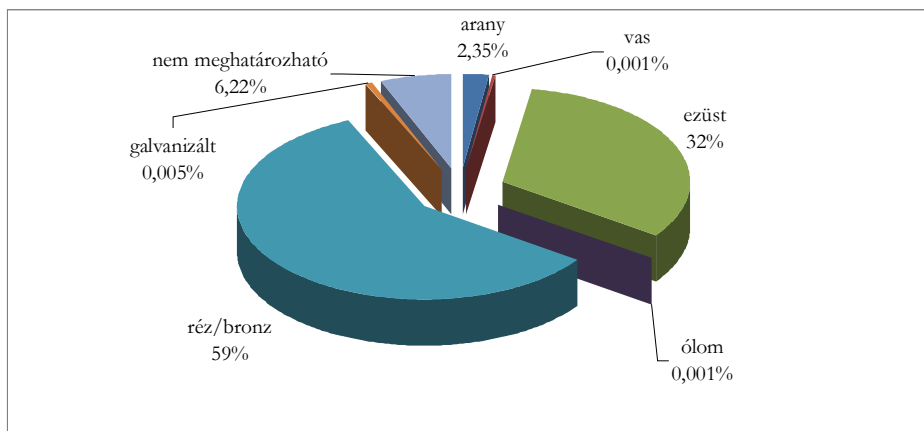
Ha az érmek alapanyagát tekintjük, akkor 17 darab arany, 233 darab ezüst, legalább 422 darab réz, illetve bronz, 1 darab ólom, 1 darab vas, 4 darab galvanizált érem és 45 darab nem meghatározható⁴⁸ anyagú érem található ebben a jegyzékben.

A diagramból egyértelműen kiténik, hogy a gyűjteménybe jutott pénzek, érmek majd 60 százalékának alapanyaga a kevésbé értékes réz, illetve bronz volt, azaz a püspöki könyvtár gyűjteményképzését ebben az időszakban bizonyosan nem a teaurálási szándék határozta meg.

A jegyzék társadalomtörténeti jelentősége abban áll, hogy az esetek többségében⁴⁹ az adományozott érmek összetételének elemzésén túl lehetőségünk nyílik arra, hogy megvizsgáljuk a püspöki bibliotéka reformkori éremadományozóinak társadalmi hátterét is. A vizsgálat során négy nagyobb csoportot sikerült képezni az adományozókból: a nemesi származásúak, a polgárok, az egyházi személyek, és a nem megállapítható társadalmi réteghez tartozó egyének kategóriáját.

⁴⁸ Azok soroltattak ide, ahol vagy nem volt meghatározva az alapanyag, vagy több darabos éremadomány esetében több lehetséges alapanyag is szerepelt pontos darabszám nélkül.

⁴⁹ Kivéve két, foglalkozása, illetve neve alapján nem beazonosítható társadalmi réteghez tartozó adományozót: 1834: Tóth Dániel, 1842. jan. 7.: egy pesti kereskedő PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

2. diagram – A pécsi püspöki könyvtár reformkori éremadományainak alapanyag szerinti megoszlása

Az éremtárat adományokkal gyarapító nemesek között találunk a katonai nemes-séghez tartozókat,⁵⁰ közhivatalt viselő nemeseket,⁵¹ illetve egyéb tisztséget betöltőket,⁵² de régiségkereskedőt⁵³ is. A polgárság köréből is széles a paletta: voltak tisztségviselők,⁵⁴ értelmiségiek,⁵⁵ kézműves,⁵⁶ iparos,⁵⁷ valamint kereskedelmi tevé-

⁵⁰ 1834: Báró Hrabovszky de Hrabova János generális – *generalis*; 1839: Angelo Resich von Ruinenburg kapitányt – *capitaneus*.

⁵¹ Például táblabírák, úgy mint Perczel de Bonyhád Sándor (1837), Bésán Mihály (1838) – *T. Judicaria Assessor (Tabulae) Iudicialiae Assessor*, vagy szolgabíró,⁵¹ mint a Bács megyei Török Sándor (1849). Macskásy Antal – megyei írnok (*Baranya jur. Cancellista*) – ugyancsak az adományozók között van PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

⁵² Strázsay Nepomuk János – a bolyi Batthyány-uradalom jószágigazgatója (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.; ÚJVÁRY 1994–1995).

⁵³ Literati Nemes Sámuel (1838/39) – PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

⁵⁴ 1837-ben Joannes Poppel – sóhivatali ellenőr (*Contraagens ad Off. Salis*). Bár az adományozói jegyzékben csak keresztneve rövidítése szerepel, de mint sóhivatali alkalmazott szerepel a magyarországi címtárakban: „*dominus Joannes Poppel contr. pond. mag.*” SCHEMATISMUS 1839. 409.; SCHEMATISMUS 1840. 426. 1844-ben Joannes Poppel már Komáromban tevékenykedik: SCHEMATISMUS 1844. 368. – Köszönöm a segítségét Nagy Imre Gábornak, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára igazgató-helyettesének és főlevéltárosának, valamint Dezső Krisztinának. Ugyancsak 1837-ben Hauer Dániel pécsi tanácsnok (*Senator Q. Ecc.*), 1847-ben Koncsek Ferdinánd aljegyző, megyei levéltáros adományoz – PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64. Schmelcz-Pohánka Éva Koncsek Györgyként azonosítja (SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 225), aki Szántón volt plébános, s épp 1847. márciusban halt meg (HOLUB 1936. 32.), azonban Rayman János kutatásai alapján valószínűbbnek tűnik Koncsek Ferdinánd levéltáros személye (RAYMAN 2009. 41.; MNL BaML Alips. 968/1848).

⁵⁵ 1836: Nagy Imre – ügyvéd (*Caus. Adv.*), Czirer Antal – megyei főorvos (*Ord. Medicus Cottus de Baranya*), 1837: Hölbling Ignác – gyógyszerész (*Pharmac.*), 1838: Smoczser N. – ügyvéd (*Caus. Adv.*), Nyers Sándor – bölcséleti előadó (*Philosof. auditor*), 1841: Eisenhut György – földmérő (*Geometra*) – PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

⁵⁶ 1837: Weidinger (Nepomuk) János – könyvkötő – PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64; MADAS 1978. 436.

⁵⁷ 1836: Focht József – orgonagyártó (*organifex*), Piller József – órás (*horologiarius*), 1837: Kaufman N. – bádogos (*laminarius*), 1845: egy Baroa nevű aranyműves (*aurifaber*) – PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

kenységet folytató polgárok⁵⁸ is. Mégis az adományozók között – nem meglepő módon – a legjelentősebb (közel 60%-ot tesz ki) az egyházi személyek aránya. E kategória kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy nem csak a felszentelt, papi/szerzetesi hivatást betöltők soroltattak közéjük, hanem az egyházi alkalmazásban álló világi személyek (pl. püspöki számtartók, könyvtári szolgáló, püspöki orvos) is, mert az egyházi kötelekbe tartozásuk meghatározóbb jelentőséggel bírónak tartható a püspöki könyvtárnak való adományozásuk tekintetében, mint származásuk. Szerencsés módon viszonylag kis arányt képeznek a nem beazonosítható származással/foglalkozással rendelkezők (mindössze két fő⁵⁹), így statisztikai elemzésünk csak kismértékben torzul. Nem képeztem belőlük külön csoportot, mert besorolhatóak voltak a már megalkotott kategóriákba, de érdekes kiemelni, hogy két női adományozó is szerepelt a jegyzékben: Thil Anna (Rihmer kanonok unokahúgáé az egyházi személyek közé soroltatott) és a nemesi adományozók sorába tartozó⁶⁰ Koronay Mária, kinek neve a látogatók könyvében⁶¹ is feltűnik.

Ebből jól látszik, hogy bár döntő többségben az egyházi, vagy egyházi alkalmazásban álló személyek gyarapították az éremtárat, de a reformkori társadalom egyéb rétegei is úgy tekintettek a püspöki könyvtárra, mint a történelmi relikviák (elsődlegesen érmek, kisebb mértékben más régiségek) gyűjtőhelye. Kijelenthetjük, hogy a püspöki könyvtár az 1834–1865 közötti években fontos, regionális, múzeum-pótló, illetve „premuzeális”⁶² jellegű intézmény lehetett mind a térségben elő-

Kaufman bádogos esetében a keresztnév tisztázása egyelőre nem lehetséges: Madas 1828-ból egy Kaufman József nevezetű bádogost említ a Hunyadi János u. 7-9-ből (MADAS 1978. 190), s az 1830-as évek pécsi adóösszeírásaiban is ő szerepel (utóbbi adatért Nagy Imre Gábornak tartozom hálás köszönettel). Papp Zsófiát is köszönet illeti, aki felvetette annak lehetőségét, miszerint van arra adat a korszakból, hogy azonos vezetéknevű, azonos foglalkozású (gyaníthatóan azonos családból származó) személyek megosztották egymás között a pécsi munkákat, s más-más városrészben üzték az azonos foglalkozást. Madas József adattára a belvárost és a budai külvárost dolgozta fel, könnyen elképzelhető azonban, hogy a szigeti városrészben is dolgozott egy Kaufman nevezetű bádogos.

⁵⁸ 1837: Wagner Károly – kereskedő (*Questor*), 1838: Rábel Ágoston – kereskedő (*Questor*) – PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64. Egyéb levéltári források alapján is ismert Rábel Ágoston kereskedő (MNL ZML IV. 17. – Rumi Károly előtti perek, Nr. 1-2, 31.), s Madas József adatgyűjteményéből is szerepel (MADAS 1978. 47.).

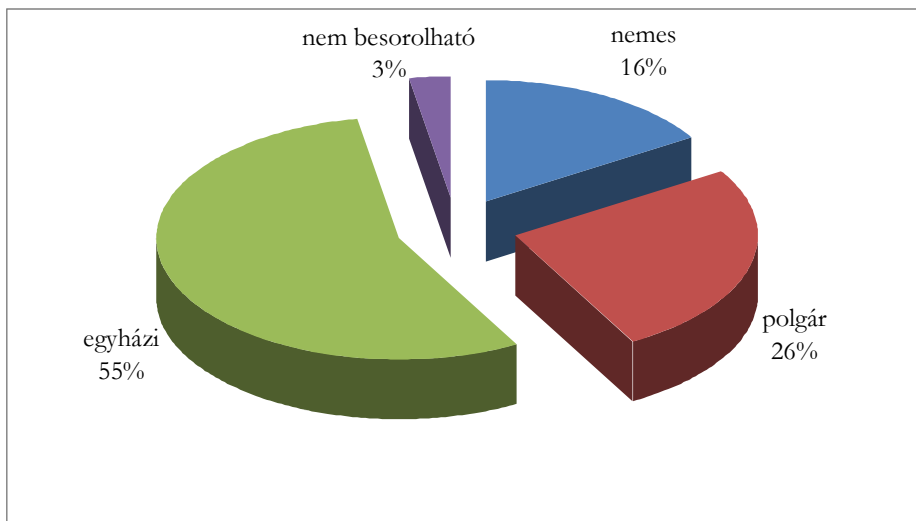
⁵⁹ 1834: Tóth Dániel, és 1842. jan. 7.: egy pesti kereskedő. Ezek az adatok kevesek az egyértelmű beazonosításhoz.

⁶⁰ Koronay Máriát 1814. július 8-án a pécsi Belvárosi templomban keresztelték, Koronay József és Strobl Ludovika gyermekeként – MNL-BaML XV. 35. Mikrofilmtár I/476. Pécsi kötődése anyjához kapcsolható, ugyanis a Strobl családnak 1773-tól volt Pécsen ingatlana (Hunyadi János u. 3.: MADAS 1978. 184), míg apja, Koronay József – családja 1795-ben nyert nemességet (MNL A 57, K 19, 58. kötet – 400. oldal) – Pacséron és Bácsalmáson rendelkezett uradalommal (MNL A 57, K 19, 60. kötet 141. oldal; 61. kötet 24. oldal), és 1813-ban nevezték ki táblabírónak (KŐSZEGHY 1899. 189).

⁶¹ A pécsi püspöki könyvtárban Koronay Ludovikával (feltehetően édesanyjával – férjzett és keresztnévéről képzett névalak) és esetleg Erdélyi János táblabíróval járt. PEK TGYO Kt Sz.R.I.16 = Ms 581).

⁶² A premuzeális jelzőt Waidachertől (WAIDACHER 2011. 38 sk.) eltérően használom, az intézményesült múzeum előtti, mindazonáltal – bizonyos múzeumi feladatok ellátása miatt – már muzeális jegyeket mutató gyűjtemény megnevezésére. Azért tartom indokoltnak e jelző alkalmazását, mert a 19. század végétől kezdődően forrásokkal bizonyítható törekvések voltak a tényleges püspöki múzeum megalaki-

került éremleleteket, mind pedig az egyéb módon a lakosság tulajdonába jutott, gyűjtésre alkalmasnak vélt érmekeket illetően.

3. diagram – A pécsi püspöki könyvtár Pécs-baranyai adományozóinak társadalmi összetétele a reformkorban

Még markánsabb ez a megállapítás annak fényében, hogy bár 1813 óta egy helytartótanácsi körrendelet⁶³ szerint a nemesfém leletek beszolgáltatási kötelezettséggel bírtak a királyi főfémjelzőhöz, mely történelmi érték esetében azokat megváltotta, s a Nemzeti Múzeumnak juttatta, mégis 1855 előtt a leltárkönyvek tanúsága szerint – két személytől⁶⁴ eltekintve – nincs baranyai éremadományozója a Nemzeti Múze-

tására, azaz az egyházi magángyűjteményből közgyűjteményi jellegzetességekkel rendelkező, nyilvános gyűjteményt – deklaráltan múzeumot – szerettek volna létrehozni a kor püspökei, melyet mindenekelőtt az első világháború kitörése akadályozott meg. Így az intézményesülési folyamatban egy fejlődési ív – magángyűjtemény, premuzális, muzeális intézmény – feltételezhető, melynek utolsó lépcsőfoka, a nyilvános múzeum, több ok miatt ekkor végül nem jött létre.

⁶³ 1813-as helytartótanácsi körrendelet (8353. sz.) a kincs felosztása tárgyában: 1/3 a fiscusé (1/3 a talárlóé, 1/3 a telek tulajdonosáé) FORSTER 1906. 20 sk.

⁶⁴ Gózon[yi] Dániel három alkalommal – 1812-ben hat darab régi rézpénzt (MNL OL N24 740/1812), majd ugyanebben az évben, novemberben két darab – II. Rudolf császártól és Báthory Zsigmondtól való – ezüstpénzt (MNM-MOL N24 2025/1812); 1815. február 16-án pedig két római pénzt ajánlott fel, utóbbit ötezer pengőért (MNL OL N24 169/1815), a Nemzeti Múzeumnak. Mindezek közül mindössze 1812. június 3-án két rézpénz (Caracallától és Aemilia Lepidától) került Gózon[yi] Dániel adományaként az éremtári jegyzékbe (MNM ÉT Lsz. 1/1984). 1815-ös felajánlását – Klimó könyvtári vonatkozásai miatt – érdemes azonban behatóbban is vizsgálni. Levelében igen pontos leírást közöl a felajánlott pénzekről, melyek közül azonban csak az elsőt sikerült numizmatikailag azonosítani: I. Philippos Apameiában (Phrygia) vert, igen ritka bronz pénzt (BMC 182; SNGvA 3510, HENDIN 922). Ezzel szemben a másikat, az állítólag Pertinax, római császár által ugyancsak Apameiában vert pénzt nem ismeri a numizmatikai szakirodalom. Gondolhatnánk, hogy egyszerű elírásról, félreértésről van szó,

um Éremtárának. 1855–1865 között is mindössze öt esetben küldenek a tágabb térségből – a batinai hegyeket is beleszámítva – érmeket az országos múzeum gyűjteményébe, s egyik ajándékozó sem volt egyházi személy.⁶⁵ Így bár a 31 év alatt a jegyzékben rögzített 89 adományozás számszerűen talán nem tűnik soknak, viszont a fenti megállapítások fényében a hajdani klimói bibliotéka szerepe mindenképpen felértékelődik, s bizonyíthatóan bizonyos mértékig „régiségmentő”-funkciót látott el a régióban.

A reformkori adományozói jegyzék alapján további érdekességre figyelhetünk fel: az adományozók közül többen a vendégkönyvben is szerepelnek,⁶⁶ azaz vala-

azonban e két pénz Gózyoni Dániel-féle leírása szó szerint megfelel egy 1760-ban Nagyszombatban megjelent munkában szereplő két pénz leírásának (MOLNÁR 1760. 113). A teljesen megegyező leírás, illetve az, hogy a beazonosítható, igen ritka római pénz nem jutott a Nemzeti Múzeum Éremtárában arra utalhat, hogy a levélben említett pénzek esetlegesen nem is voltak Gózyoni Dániel birtokában, mindössze hasznoszerzés céljából próbált szerencsét feltehetően általa nem birtokolt, esetleg hamisított példányok eladásával. Még izgalmasabbá válik a történet azáltal, hogy Molnár János 1760-as munkája 1815-ben már megtalálható volt a Klimó Könyvtárban is (PEK TGYO KK R.V.29), így Gózyoni Dániel információi az érmekről akár onnan is származhattak. E feltételezést azonban látogatói jegyzék hiányában nem tudjuk igazolni. 1812. dec. 29-én Pethő Imre baranyai főispántól került kétszáz római rézpénz Eszék és Pécs térségéből a Nemzeti Múzeumba. MNM ÉT Lsz. 1/1984. Mindazonáltal ki kell emelnünk, hogy a Nemzeti Múzeum Éremtárában mindössze 1802–1817, valamint 1846-tól napjainkig tartó leltárkönyvek állnak a rendelkezésünkre, majd 30 év gyarapodásának dokumentálása hiányzik, mindössze Müller Jakab Ferdinánd 1825-ben nyomtatásban megjelent katalógusa (MILLER 1825.) lehetne még támpont, melyben azonban nincsenek baranyai numizmatikai vonatkozások. A Magyar Nemzeti Levéltárban József nádor iratanyagában ugyancsak találhatóak a Nemzeti Múzeumra vonatkozó iratok (MNL–OL N24), s 1822–1825 között több gyarapodási jegyzék is volt (MNL–OL N 24: 391, 781, 847, 984, 1048, 1128, 1211/1822; 95, 149, 266, 500, 638, 803, 812, 814, 956, 999, 1054/1823; 32, 163, 262, 410, 532, 683, 783, 880, 940, 1020, 1110, 1350/1824; 41, 163, 281, 402, 600, 731, 764, 889, 1080, 1081, 1231/1825), azonban ezekben vagy nem volt baranyai vonatkozás, vagy mint pl. az 1824-es év iratainak nagy része (163, 262, 410, 532, 783, 880, 1020, 1110, 1350/1824) mára már nem fellelhető a levéltári állományban. Köszönettel tartozom Káplán Jánosnak a Magyar Nemzeti Levéltárban folytatott kutatásaim nagymértékű elősegítéséért!

⁶⁵ MNM RT LK 21/1855 – Náray József, rácz-töttösi jegyző ajándéka, MNM RT LK 55/1857 – Schultz Ferenc, technikus; MNM RT LK 35/1858 (MNM ÉT LK 395/1858) – Laky János, Siklós; MNM RT LK 50/1860 (MNM ÉT LK 476/1860) – Mattyasovszky László; MNM RT LK 51/1860 (MNM ÉT LK 477/1860) – Burgstaller (leltárkönyvben: Purgstaller) Ferenc, ki 1873-ban uradalmi haszonbérlelként tűnik fel (TÖVÖLGYI 1872. 154). – Hálás köszönettel tartozom Dr. Torbágyi Melindának, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára vezetőjének a gyűjteményben folytatott kutatásom messzemenő segítségével, és a tanulmány kéziratának szakmai véleményezéséért. Miután a Nemzeti Múzeumnak ebben az időszakban nincs egyházi adományozója Baranya megyéből, így az egyházi személyekhez jutott régiségek elsődlegesen a helyi egyházi gyűjteménybe, de akár más egyházi gyűjteményekbe is kerülhettek (pl. Zircra a pécsi cisztercita rend tagjain keresztül), bár a dualizmus korában már egyértelműen kimutatható, hogy a pécsi ciszterci gimnázium maga is rendelkezett régiséggyűjteménnyel (CFÉ 1866-67, 22.; *Pécsi Lapok*, 1869. január 24. 27.; *Néptanoda*, 1869. február 78–79.). Az egyházmegyén kívüli, egyházi gyűjteményekbe került baranyai régiségekre vonatkozó feltételezés azonban még további kutatásokat igényel.

⁶⁶ A teljesség igénye nélkül csak néhány példa ehhez: Nagy Imre pécsi ügyvéd 1835. június 2-án és 1836. szeptember 22-én is szerepel a vendégkönyvben (PEK TGYO Kt Sz.R.I.16 = Ms 581), s 1837-ben adományoz az éremtárnak (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64), Koronay Mária ugyancsak 1835 júniusában járt a vendégkönyv szerint a könyvtárban, s 1836 márciusa után adományozott érmet. Piller József órásmester 1835. augusztus 30-án járt a könyvtárban, s 1837 előtt adományozott az éremtárnak. A két legtávolabbi időpont a látogatás és az adomány között 13 év: egyrészt 1836 augusztusában a

mivel az adományozás előtt személyesen is a könyvtárban jártak. Ez alapján nem kizárt, hogy látogatásuk alkalmával pillantást vehettek az éremgyűjteményre is, vagy legalábbis tudomást szerezhetek róla, s feltehetően ezután döntöttek úgy, hogy a könyvtárnak adományozzák a saját, különlegesebbnek vélt érmeiket. Ha ez a feltevés helytálló, akkor ez mindenképpen fontos bizonyíték lehet a reformkori pécsi püspöki könyvtár premuzeális jellegéhez, hisz azon túlmenően, hogy befogadta az adományozott érmeiket – és nem csak a nemesféműből készültöket –, azokat nem feltétlenül teaurálási, hanem inkább valamiféle megőrző és ezen túlmenően talán bemutató szándékkal tárolta, hisz a könyvtárlátogatókat is tájékoztatta az éremgyűjtemény létéről.

A második gyűjtemény – az éremtár a dualizmus korszakában

Ha a dualizmus kori püspöki bibliotéka éremtárát vizsgáljuk, akkor az 1870-es évekből több forrás is a rendelkezésünkre áll. 1872. januári dátummal Hampel Józsefnek az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kézíratai között fennmaradt egy kisebb notesz „Magyar régészek és régészetkedvelők jegyzéke 1872. (januariusban)” címmel, mely megyék szerint mutatja be azokat a személyeket, illetve gyűjteményeket, akiknél, illetve ahol régiségek találhatóak.⁶⁷ Hampel József – feltehetően Horváth Antaltól származó információi alapján⁶⁸ – Baranyában kiemeli a pécsi püspöki könyvtár régiség- és éremgyűjteményét is, s az alábbiakat jegyzi fel az éremtárról: „görög és barb. (igen kevés), római (sok, de hamisak hemzsegnak köztök); magyar és egyéb középkori és újabb (jóformán).”⁶⁹ A szűkszavú minősítés mindazonáltal megfelelhet a valóságnak, hisz a korábban említett forrásaink is ilyen állapotokra utalnak: az 1829-es *Canonica Visitatio* ugyancsak kiemeli a sok hamis, illetve gyanús érem létét,⁷⁰ s az éremtár összetételére vonatkozóan pedig mind az 1829-es egyházlátogatás, mind az 1841-es katalógus⁷¹ felsorolja a rengeteg római érmet. Az adományozói jegyzékből pedig előtűnik, hogy 1834-1865 között a római pénzek mellett győnkább újabb kori érmeikkel gyarapodott a gyűjtemény (lásd 1. diagram).⁷²

könyvtárban járt Vidák Eusebius, egri bencés rendi tanító, aki az adományozói jegyzék szerint 1849-ben gyarapította több, középkori ezüstpénzzel a könyvtárat. Másrészt a vendégkönyv szerint 1835. június 2-án járt a könyvtárban telekesi Török Sándor szolgabíró – 1837-ben telekesi Török Sándor Bács megye tisztikarában van alszolgabíróként (NAGY 1865. 298) –, s 1848-ból ismert egy adomány egy bizonyos Török Sándortól Bács megyétől, hivatását azonban nem őrizte meg az adományozói jegyzék, így valamelyest bizonytalan, hogy ugyanarról a személyről van-e szó (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64).

⁶⁷ OCT. HUNG. 874.

⁶⁸ A pécsi püspöki könyvtárról szóló rész elején az alábbi rövidítéssel találkozunk: „Horv. sz.”, olvasatomban: Horváth szerint. OCT. HUNG. 874. Ezt erősíti egy korábbi forrásadatunk is, miszerint mikor Hampel József e jegyzék összeállításához az egyes megyékben olyan személyeket keresett, akik információkkal bírhattak megyéjük régiséggyűjtőiről, illetve régiséggyűjteményeiről. Akkor Baranyában Horváth Antalt tartotta erre a legmegfelelőbbnek. DUOD. HUNG. 54. 15. kötet 36. lap recto.

⁶⁹ OCT. HUNG. 874.

⁷⁰ PEL PPL CV 1829.

⁷¹ PEK TGYO It Ms 683.

⁷² PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

Ugyancsak ebből az évből, s ugyancsak Hampel Józseftől származik egy másik forrásunk, mely valamelyest részletesebben tudósít a püspöki könyvtár érem- és régiségtáráról. 1872. június 30-án Hampel József Pécssett járt, s „jegyzőkönyve”, notesze szerint a püspöki könyvtár régiséggyűjteményét is felkereste: „*Lechner a könyvtár. A püspöki könyvtár mellett földszint – 18 (javítóa 10)*⁷³ *szekrényben ermek s mindenféle. XLVIII 60 római és görög XXXII. 60 újabb Probus 80 AE és a ládákbán vagy 400 aranyak és emlék. (...) 2 szekrény érmekre üres (...) Horváthtól általános katalógus. Horváth a Prob. lenyomatát. Az egész gyűjteményt a n. muzeumnak lehetne adni – hasznát nem veszik – gymnasiumnál sem.*”⁷⁴ A jegyzőkönyvben szereplő „Lechner” név, Lechner János címzetes kanonok, teológia tanár és könyvtárnok személyére utal,⁷⁵ ő vezethette körbe a látogatókat a gyűjteményben. A gyűjteményről Hampel József feljegyezte, hogy a földszinten tizenhét, vagy inkább tíz szekrényben⁷⁶ „*ermek s mindenféle*”⁷⁷ található. Érdekes, hogy Hampel József legalább tízszekrénynyi tárgyról számol be, ezekben azonban nem csak érmek voltak. Kiemeli, hogy a szekrények között voltak speciális, érmek számára készült darabok is, melyek közül kettő 1872-ben üresen állt („*két szekrény érmekre – üres*).”⁷⁸ Rayman János kutatásai nyomán – illetve Damásdi Zoltán, püspöki levéltáros információja alapján, aki megtalálta az egykori Klimó-féle éremszekrényekhez tartozó XCVI-ig számozott fiókokat – Klimó György idején négy éremszekrény volt az éremtárban, mindegyikben I–XXIV-ig számozott fiókkal, s fiókonként 50–60 érmet helyezhettek el bennünk.⁷⁹ Az üres éremszekrények léte nem feltétlenül utal arra, hogy Klimó György idején mind a négy éremszekrény tele lett volna, ugyanis csak az I–LXII-ig piros színnel, s római számmal számozott fiókokon belül található folyamatos, arab számozás 1–3383-ig tart,⁸⁰ azaz feltehetően ennyi, mintegy két és fél éremszekrénynek megfelelő mennyiségű katalogizált éremről lehetett szó a klimói gyűjtemény esetében. A LXV–XCVI közötti táblákon nincsenek már arab számok, ami arra utal, hogy ezeken már nem voltak érmek. A fiókok és a fiókokban található éremhelyek alapján a megmaradt két éremszekrényben maximálisan 2400–2880 darab érem lehetett, melyben így bőven elérték a Klimó-féle gyűjteményből megmaradt bronz pénzek (2078 darab⁸¹), illetve esetlegesen a lopás utáni gyarapodások. Az 1841-es katalógusban az utolsó fiókban, a XLVIII táblán 2666. sorszámossal bíró érem szerepel,⁸² azaz tényleg két éremszekrénynyi mennyiségű pénz lehetett már akkor is a gyűjteményben.

⁷³ A nulla erőteljesebbnek tűnik a nyolcasnál, így feltételezem, hogy Hampel József a tizenhétet javította tízre.

⁷⁴ DUOD. HUNG. 54. XVII. 21. I.

⁷⁵ CSONTOSI 1880. 184.

⁷⁶ A szám javított.

⁷⁷ DUOD. HUNG. 54. XVII. 21. I.

⁷⁸ DUOD. HUNG. 54. XVII. 21. I.

⁷⁹ RAYMAN 2009. 35.

⁸⁰ Hálásan köszönöm Damásdi Zoltánnak ezt a fontos információt.

⁸¹ PEL PPL CV 1829.

⁸² PEK TGYO It Ms 683.

3. kép – Feltehetően Klimó György idejéből származó éremfiók a Pécsi Püspökségen
(Fotó: Gergely Zsuzsanna)

4. kép – Feltehetően Klimó György idejéből származó éremszekrény
(Fotó: Gergely Zsuzsanna)

A pénzek éremszekerényeken belüli elrendezésében mindazonáltal lehetett némi változás az 1840-es és 1870-es évek között eltelt harminc évben, ugyanis a püspöki éremtár tartalmát illetően Hampel József kiemelte, hogy az antik pénzek közül: „XLVIII. 60 római és görög, XXXII. 60 újabb Probus 80 AE.”⁸³ A római szám az éremtár 1841-ből való katalógusa⁸⁴ alapján a táblaszám (vagy más szóval fiókszám), az arab szám pedig a táblán található pénzek darabszáma lehet.⁸⁵ Az 1841-es katalógusban azonban a XXXII-es táblán nincs egyetlen Probus érem sem, azok a XXIX–XXX. táblán szerepeltek az 1840-es években.⁸⁶ Lehetséges tehát, hogy az eltelt harminc évben változott a gyűjtemény összetétele, s a gyarapodások miatt némiképp változhatott az érmek táblákon való elrendezése. Ezzel szemben a XLVIII. táblán tényleg késő római és görög feliratos bizánci érmek szerepelnek az 1841-es katalógusban,⁸⁷ így az megfelelhet az 1872-es, Hampel József által feljegyzett állapotnak. Hampel talán azért ezt a táblát jegyezte fel, mert ez volt az utolsó számozott tábla, amin még ténylegesen lehettek pénzek, azaz így rögzítette az éremtár éremszekerényekbe rendezett éremmenyiségét. Az éremszekerényeken kívül, külön ládában lévő „vagy 400 aranyak és emlék” érmekeket említett még Hampel József – talán ezek lehettek azok az érmek, amelyek nem tartoztak a klimói éremgyűjtemény megmaradt részéhez, hanem azt követően kerültek az éremtárba. A négyszáz az arany pénzek és az emlékérmek együttes száma lehet, mert csupán aranynak túl soknak tűnne, gondoljunk csak az 1841-es katalógus végén külön kiemelt 15 aranyra,⁸⁸ illetve az 1834–1865 közötti éremadományokra, melyek között 16 esetben⁸⁹ van szó

⁸³ DUOD. HUNG. 54. XVII. 21. I.

⁸⁴ Numerus Tabula XLVIII. 1841-ben 54 darab érmet tartalmazott (ez 1872-ig akár gyarapodhatott is hat éremmel), a Num. Tab. XXXII. 60 darabot tartalmazott. PEK TGYO It Ms 683.

⁸⁵ Rayman János is erre a következtetésre jutott: RAYMAN 2009. 37.

⁸⁶ PEK TGYO It Ms 683.

⁸⁷ PEK TGYO It Ms 683.

⁸⁸ PEK TGYO It Ms 683.

⁸⁹ PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64: 1837: Szokoly Lukács, plébános – 1 darab Diocletianus-féle aureus (a mai gyűjteményben nincs ilyen típusú pénz – PALLOS 2012); 1838: Bésán Mihály, táblabíró – 4 darab II. Constantius-féle solidus (1841-es katalógusban: PEK TGYO Klimó Könyvtár It ms 683.) 12-15. sorszámú aranyak – ma négy Constantius-féle aranypénnél van a Pécsi Egyházmegye numizmatikai gyűjteményben (PALLOS 2012. Érm0968-0971), – ezek közül három (PALLOS 2012. Érm0968-0970), típusát tekintve megfelel Bésán Mihály reformkori adományának, azonban nem igazolható teljes bizonyossággal, hogy a reformkori adományok és a mai állományban megtalálható érmek azonosak lennének. 1838: Literati Nemes Sámuel, régiségkereskedő – 1 darab Károly Róbert-féle aranyforint (1841-es katalógusban (PEK TGYO It Ms 683.) a 9. sorszámú – ma nem része a gyűjteménynek Károly Róbert-féle arany (PALLOS 2012); 1839: Szokoly Lukács, plébános – 1 darab velencei arany (1841-es katalógusban (PEK TGYO It Ms 683.) a 11. sorszámú – hozzá hasonló ma nem része a gyűjteménynek (PALLOS 2012)), 1840: Scitovszky János püspök – 2 darab Carolina Augusta koronázási emlékérmé (1841-es katalógusban (PEK TGYO It Ms 683.) a 6-7. sorszámú – a mai gyűjteményben is megtalálható két, ilyen típusú érem: PALLOS 2012. 0955-0956); 1843: Scitovszky János püspök – 2 darab: egy darab Nagy Lajos-féle aranyforint (hozzá hasonló pénztípus ma nem része a gyűjteménynek (PALLOS 2012) és egy II. Constantius-féle solidus (felirata alapján a mai gyűjteményben van ennek megfeleltethető példány: PALLOS 2012. Érm0971), 1844: Scitovszky János püspök – 2 darab: egy darab Zsigmond-féle aranyforint (HUSZÁR [1979. Nr.] 573 – két darab Zsigmond arany ma is része a gyűjteménynek (PALLOS 2012. Érm0959); s a kiállításban is látható egy Zsigmond-féle arany), illetve egy darab, bibliai idézettel ellátott arany emlékérem, mely feltehetően a Pallos Lajos által „Vallásos érem. Német nyelvű. Arany” lehet (PALLOS 2012. Érm0972); 1851: Vörös

aranyról, s ezek közül kilenc szerepelt az 1841-es katalógus végén is. Ráadásul az 1887 után keletkezett katalógusban is mindössze négy darab arany van⁹⁰ – nagy részük azonban áthúzottan szerepel ebben a katalógusban, így könnyen lehet, hogy nem is jutottak a gyűjteménybe.⁹¹ Hampel József feljegyzett egy Horváth Antal által készített „általános katalógust”, ez azonban eddig nem került elő. Ha azt feltételezzük, hogy a két éremszekrény tele volt, akkor maximálisan 2880 darab érem lehetett a szekrényekben, s az említett ládában még négyszáz, azaz maximálisan 3280 darab érem körül járhatott a püspöki éremgyűjtemény nagysága 1872-ben.

1873. július 13-án a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 885. szám alatt kelt leiratában arra hívta fel a város közönségét, hogy „a tudomány és művészet iránti érzéknek s így a culturalis haladásnak előmozdítása czéljából ennek egyik legfőbb tényezőjét, a nagyobb méretű gyűjteményeket, muzeumokat, a tudományos és művészeti czélú egyleteket, amennyiben már léteznének anyagilag és szellemileg támogassa, ha pedig ilyenek nem léteznének, alakításukat telhetőleg elősegítse, és kezdeményezze.”⁹² A városi közgyűlés Danits Antal vezetésével bizottságot küldött ki a leiratban foglaltak megvalósíthatóságának megvizsgálására. A következő évben a bizottság jelentése a helyi gyűjtemények kapcsán a püspöki könyvtár éremtárát is kiemeli: „...tekintve a pécsi püsp. könyvtárnak ezen, úgy éremgyűjteménybeni gazdagságát, a lyceumi könyvtárt, természet-tani gyűjteményt a főgymnasiumi természettani s természetrajzi gyűjteményt, ugyanennek érem és régiség gyűjteményét, stb. a m. kir. közoktatási ministerium által hangsúlyozott ohaj, városunkban már bő és biztos alapot talál. Minélfogva a kitűzött magasztos czélnak még biztosabb elérésére egy önálló és minden idegen befolyástól ment tudományos egylet

Mihály kanonok – 1 darab 1848-ból való magyar arany – ma van ennek megfeleltethető pénztípus a gyűjteményben (PALLOS 2012. Érm0963; PALLOS 2015. 113.); 1855: Vörös Mihály kanonok – 2 darab: egy darab Apafi Mihály-féle aranyforint, melynek ma is van megfelelő típus a gyűjteményben (PALLOS 2015. 106., 80. kép, 116., 89. kép) és Aloysius Mocenigo dózse velencei dukátja – utóbbival majdnem azonos pénztípus (a szóban forgó velencei dózse dukát mintára vert pénze) található a mai gyűjteményben, azonban ez ezüst (PALLOS 2012. Érm0582). – Összevetvén a reformkori gyarapodások által a gyűjteménybe jutott aranyakat Pallos Lajos jegyzékével kijelenthető, hogy egy II. Constantius-féle solidust (Bésán Mihály adománya), Károly Róbert és Nagy Lajos aranyforintját, és egy velencei aranyat leszámítva minden, a reformkorban a gyűjteménybe jutott pénznek, illetve érmének van megfeleltethető érem-/pénztípus a mai gyűjteményben. Így tehát a mai gyűjteményben a reformkori aranyoknak csaknem 75%-ához – Aloysius Mocenigo dózse pénze specifikus, könnyen lehet, hogy az ezüst érmét aranyként határozták meg a reformkori adományozói jegyzékben – van típusát tekintve megfeleltethető példány.

⁹⁰ PEK TGYO It 67079 = Ms 457: 43. oldal: 1 darab (Kosón statér), 52. oldal: 1 darab (Lysimachos statér) – kék ceruzával áthúzva, 71. oldal: 1 darab (III. Alexandros/Nagy Sándor statérja) – kék ceruzával áthúzva, 254. oldal: 1 darab (nem meghatározható, talán antik barbár aranypénz) – kék ceruzával áthúzva.

⁹¹ Mindazonáltal az egyik legértékesebb pénz, a Kosón statér nincs áthúzva, s bár az aranyak között a legmagasabb, de a gyűjtemény egészét nézve csak a második legmagasabb vételi ár szerepel nála. A legdrágább vételár egy kilikiai (Incerta Ciliciae) ezüst statérnál olvasható, melynek előlapján Baaltars – Tarsos istensége/Baalja -, hátlapján oroszlán volt a francia leírás szerint (PEK TGYO It 67079 = Ms 457. 194.). Ez alapján ez egy Tarsosban, Kr. e. 361–334 között vert pénz (SNG France II 426; BABELON TRAITE II-2, 2; SNG Levante 183) lehetett. Köszönet Dr. Vilmos Lászlónak a görög nevek átírásában való segítségéért.

⁹² MNL BaML PKGYJKV 370/(6950)/1873.

*alakítását látja szükségesnek.*⁹³ Bár ennek érdekében Egry József vezetésével egy újabb bizottság alakult, de az egyesület megalakulásáról később nincs adatunk. A város vezetősége az 1870-es években tehát számon tartja, s értékeli a bibliotéka éremtárát.

A 19. század végi éremtári állományról azonban részletes kimutatással, katalógussal nem rendelkezünk. Bár létezik egy – Raýman János gondos meghatározásának köszönhetően (a metrikus mértékek megjelenése alapján) – terminus post quem a 1870-es évek elejétől keltezhető, a könyvtári állományban 19. századiként meghatározott éremtári katalógus,⁹⁴ de e forrás több kérdést is felvet, melyek megválaszolása a kutatás jelen fázisában egyelőre nehézségekbe ütközik, több kijelentés egyelőre a feltételezés szintjén áll. A katalógus földrajzi egységek, római tartományok szerint csoportosítja a pénzeket, s úgy készült, hogy a további gyarapodások reményében uralkodók szerinti bontásban helyet hagytak azoknak az érmekeknek, amelyekből a katalógus készültének idején még nem rendelkeztek példánnyal. A forrás datálását finomítani lehet annyiban, hogy a katalógus végén függelék található, melyet Barclay Vincent Head 1887-ben megjelent művéből⁹⁵ másolt ki a katalógus összeállítója,⁹⁶ s mivel az érmekek földrajzi egységek szerinti csoportosítása, s főként az egyes tartományok egymásutánisága teljes mértékben megfelel a Head művében található felosztásnak, így azt mondhatjuk, hogy a katalógus terminus post quem keltezése 1887 utánra tehető. Külön érdekes, hogy az idézett numizmatikai munka ma nem található meg a püspöki könyvtár kanonoki állományában, sőt a korabeli katalógusokban, gyarapodási jegyzékekben sincs nyoma a kötetnek.⁹⁷ Lehetséges, hogy a katalógus készítője saját példányát használta a katalógus összeállítása során, esetleg az nem itt készült. Az is elgondolkodtató, hogy bár a katalógus felépítése egy angol nyelvű munkán alapult, mégis a katalógus maga, illetve a benne szereplő rövidítések, meghatározások francia nyelvűek, ami utalhat Henry Cohen munkájának⁹⁸ ismeretére, mely ugyancsak nem volt meg a pécsi püspöki könyvtár állományában. Tovább színesíti a képet, hogy az első oldalon gót betűs kézírással ez áll: *„Einige Stücke nicht eingetragen, einige (schlecht erhalten) aus der Sammlung entfernt, noch im Katalog angeführt“*,⁹⁹ azaz a katalógus nem teljes, illetve olyan pénzek is szerepelnek benne, melyek rossz állapotuk miatt eltávolítottak a katalógusban rögzített gyűjteményből. Ez azon túlmenően, hogy a katalógus nem tükrözi teljes mértékben az adott gyűjteményi állapotot, azért is fontos információ, mert megőrzött egy fontos gyűjteménykezelési módszert, miszerint a rossz állapotú érmekeket „selejtezték”, azaz tudatos, racionalizált gyűjteménykezelés/-képzés folyhatott a katalógusba felvett gyűjteményben. A kérdés, hogy vajon mire vonatkozhat ez a katalógus, melyben 591 darab érme szerepel (4

⁹³ MNL BaML PKGYJKV 52/(808)/1874.

⁹⁴ PEK TGYO It 67079 = Ms 457.

⁹⁵ HEAD 1887.

⁹⁶ RAYMAN 2009. 33.

⁹⁷ Hálásan köszönöm Schmelczner-Pohánka Évának ezt az információt.

⁹⁸ COHEN.

⁹⁹ PEK TGYO It 67079 = Ms 457.

darab arany,¹⁰⁰ 235 darab ezüst, 306 darab réz, illetve bronz pénz, s 45 darab Pot¹⁰¹ rövidítésű – minden bizonnyal potin¹⁰² – pénz, valamint egy kérdéses alapanyagú). Véleményem szerint ez nem a teljes dualizmuskori állomány – ugyanis a későbbi források is 3000–4000 darabos éremtárról szóltak a korszakban –, inkább egy elkülönített állományrész katalógusa lehetett. De vajon milyen állományrészé? Alapanyag alapján nem tudunk specifikálni, e tekintetben vegyes gyűjteményről van szó. A datálás alapján alkothatna külön gyűjteményrészt, hisz a katalógusban egyöntetűen antik pénzek találhatók. Azonban feltehetően nem a 19. század végi püspöki gyűjtemény teljes antik éremanyagát tartalmazza, hisz például a reformkori gyarapodásként a gyűjteménybe jutott, mindazonáltal a gyűjteményben típusát tekintve ma is megtalálható négy, II. Constantius-féle aranypé debatesz nem szerepel benne. Feltételezésem szerint ez a forrás esetlegesen egy nagyobb, egyben felvásárolt éremgyűjteményhez tartozó katalógus lehet, mely talán az érmekekkel együtt került a püspöki könyvtárba.

A dualizmus korszakának egyetlen, a források alapján feltételezhető nagyobb éremadományának részleteire egyelőre nem derült fény: annyit sejtethetünk, hogy az 1890-es évek elején jelentős gyarapodás lehetett a püspöki bibliotéka éremtárában, s ez ismételtelen az egyházmegye egy nagyműveltségű püspökéhez köthető. Ágh Timót 1894-ben megjelent művében ekképp tudósított erről, illetve az éremtár századvégi állapotáról: *„Legújabbban pedig 1891. évben Dulánszky Nándor dr. püspök több ezer frank értékű, szaktudósok által is ritka becsűnek elismert gyűjteménnyel ajándékozta meg ez éremtárt. Jelenleg e gyűjtemény a 4 ezret jóval meghaladja és tekintve a régi római és görög pénznemnek nagy számát és ritka példányait, nemkülönben azok korrend szerint, külön e célra készült szekrényekben való elhelyezését, hazánk hasonló éremtárai között bizonyára tekintélyes helyet vívhat ki magának.”*¹⁰³ Ágh Timót kiemelte, hogy éremszekrényekben, kronológiai sorrendben tárolták az éremgyűjteményt, azaz az érmekek megőrzésében, tárolásában a 19. század végén is a klimói hagyományokat vitték tovább. Dulánszky Nándor adománya egyelőre nem körvonalazható, a forrásokból annyit tudhatunk, hogy az nagy értékű volt.¹⁰⁴ Érdekes kiemelni, hogy Ágh Timót frankban fejezte ki az érmekek értékét, mely térségünkben mindenképpen szokatlan, elgondolkodtató. Ennek kapcsán elsődlegesen két okot feltételezhetünk.

¹⁰⁰ Belőlük hármát (Lysimachos és III. Alexandros/Nagy Sándor statérját és a nem beazonosítható, talán antik barbár aranypénzt) kihúzták a katalógusból, így egy idő után feltehetően nem voltak részei a katalógusban rögzített gyűjteménynek. Ezzel szemben nem húzták ki a Kosón statért (PEK TGYO It 67079 = Ms 457, 43. oldal), amely akár része is lehetett a pécsi püspöki könyvtár gyűjteményének, bár ma egyik aranypénznek sem található megfeleltethető pénztípus a gyűjteményben.

¹⁰¹ A 45 darab potin pénz egy viszonylag kisebb, jól körülhatárolható, specifikus gyűjteményrészt alkot, melyet behatóbban vizsgáltam, terjedelmi okokból kifolyólag ennek azonban csak konklúziója szerepel itt: a potinok jelentős része a leírások alapján beazonosítható, ezáltal kijelenthető, hogy a mai pécsi egyházmegyei gyűjteményben egy darab pénz sincs (PALLOS 2012), mely típusát tekintve megfeleltethető lenne a katalógusban (PEK TGYO It 67079 = Ms 457) szereplő potinoknak.

¹⁰² A potin az ezüst tartalmú ötvözetek, a billonok régies, francia elnevezése.

¹⁰³ ÁGH 1894. 154.

¹⁰⁴ Ágh Timót szerint: több ezer frank (ÁGH 1894. 154), a *Pécsi Napló* szerint 4000-5000 forint értékű volt a gyűjtemény (*Pécsi Napló*, 1896. március 6. 4.).

Egyrészt vagy egy francia tulajdonból, frank értéken megvásárolt éremgyűjteményről lehet szó, s ebben az esetben feltételezhető lenne, hogy a fent tárgyalt katalógus ehhez a gyűjteményi részhez tartozhatott, azaz a Dulánszky-féle 1891-es felajánlás katalógusa lehet, mely akár Franciaországban is készülhetett a gyűjteményhez. Így indokolt lenne, hogy a katalógus tényleg nem Pécsen készült, s az is miért egy olyan munka alapján, ami nem volt sosem része a hajdani klimói bibliotéka állományának, illetve az is, miért francia nyelvű maga a katalógus. Levéltári forrásokkal igazolható, hogy Dulánszky Nándor kiterjedt francia kapcsolatokkal rendelkezett,¹⁰⁵ melyből azonban egyelőre nem sikerült megragadni a feltételezett éremgyűjtemény felvásárlását. A kibővült éremtár darabszáma reálisnak tartható, hisz ha 1872-ben Hampel József adatai alapján hozzávetőlegesen 3280 darab érmet feltételeztünk, akkor húsz év leforgása alatt – melyről sajnos nem maradt fenn adományozói jegyzék – könnyedén kerülhetett annyi érem az éremtárba, hogy amennyiben a szóban forgó katalógusban szereplő 591 érem tényleg Dulánszky Nándor adománya volt 1891-ben, akkor 1894-re bőven meghaladta az éremtár a 4000 darabot. A másik, igen valószínű lehetőség az, hogy a katalógus készítője a francia numizmatikai szakirodalom alapján azonosította be a püspöki gyűjtemény egyelőre ismeretlen okból elkülönítetten kezelt pénzeit, s így keletkezett a frankban kifejezett érték. A legáltalánosabban elterjedt korabeli forrás a római érmek meghatározásához Henry Cohen hét kötetes munkája volt,¹⁰⁶ melyben szerepel is az egyes pénzek frankban kifejezett értéke, azonban ez a munka a fennmaradt könyvtári katalógusok¹⁰⁷ alapján úgy tűnik, ugyancsak nem volt megtalálható a könyvtárban. Mindenesetre a 19. század végi katalógusban szereplő 591 darab pénz értéke bizonyosan több ezer frank lehetett (ahogy Ágh Timót is utalt rá), még ha a katalógus értékesebb érmeinek egy része¹⁰⁸ talán nem is került a püspöki könyvtár gyűjteményébe. Konkrétan az is tudható, hogy mennyit értek a katalógusban feltüntetett pénzek, mert a leírás mögött az egyes pénzeknél ceruzával feljegyezték a frankban

¹⁰⁵ Dulánszky Nándor francia nyelvű levelezése (PEL PPL jegyzék 103, 144,157/1878; 85, 134/1879; 23, 80, 165/1880; 12, 17/1881; 24, 83, 99/1882; 20/1883; 63/1886; 18,65/1887; 14, 40, 76/1888; 4/1891), között találunk sok levelet Louis de Gonzague (1820-1892) premontrai rendi apáttól, s kiemelendők a könyvkiadó Alphonse Greuse levelei is Brüsszelből (134/1879; 14/1888).

¹⁰⁶ COHEN.

¹⁰⁷ A vizsgált katalógusok: cédulakatalógus az 1880-as évekből, PEK TGYO It Ms 1091/1-2; PEK TGYO Klimó Könyvtár It Ms 1217-1218; PEK TGYO It Ms 678. Hálás köszönettel tartozom Schmelczner-Pohánka Évának a katalógusokra vonatkozó információkért.

¹⁰⁸ A kék ceruzás áthúzás miatt feltételezhető, hogy az aranypénzek közül három (Nagy Sándor és Lysimachos statérja, valamint egy barbár arany pénz) valamikor kikerült a katalógusban rögzített gyűjteményből, talán épp a gyűjtemény megvétele alkalmával. Egy 1898-as francia árverési katalógus (Rollin et Feuardent 1898. május-i árverése) szerint a Nagy Sándor statér 82-105 frank, míg a Lysimachos statér 60-115 frank értékűnek meghirdetett aranyak voltak. Hálás köszönettel tartozom Torbágyi Melindának, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára vezetőjének ezért a nehezen hozzáférhető adatért. Viszont a nem áthúzott Kosón statér akár része is lehetett a gyűjteménynek, ennek értéke Henry Cohen szerint 1000 frank volt (COHEN I Brutus 3; 5). A katalógusban e pénznél becsült ár nincs feljegyezve, csak vételár. PEK TGYO It 67079 = Ms 457. 43: Cossea.

kifejezett értéket is.¹⁰⁹ Bár néhány érték helyenként hiányzik, de hozzávetőlegesen a katalógusban feltüntetett pénzek becsült értéke legalább 6200 frank lehetett.¹¹⁰ A vételárat egyelőre nem sikerült közelebbről meghatározni, mert úgy tűnik többféle pénznemben vagy címletben számol a jegyzék összeállítója.¹¹¹ Ha viszont itt készült a katalógus, akkor méltán merül fel, ki lehetett az a személy, aki egy francia nyelvű katalógust képes összeállítani efféle alapossággal és numizmatikai hozzáértéssel, ráadásul úgy, hogy Henry Cohen munkája nem volt meg a könyvtárban. Schmelczér-Pohánka Évával mindketten arra a megállapításra jutottunk, hogy a 19. század végi könyvtárban nem tudni olyan személyről, aki efféle numizmatikai jártassággal rendelkezett volna, és a kézírás sem hasonlít egyetlen, a könyvtárral kapcsolatban álló, pécsi, tudományban jártas személy kézírására sem, így feltételezhetnénk, hogy esetlegesen külső szakember munkája lehet a katalógus. Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy a katalógus bár nem pécsi szakember által, de Pécssett készült, akkor ebben az esetben elsődleges a korszak két neves numizmatikusának neve merülhet fel, akik a 19. század végén (1887 után) Pécssett jártak. Az egyik Karlo Franjo Nuber, az eszéki múzeum felügyelője, s több alkalommal is nagylelkű numizmatikai adományozója, aki 1891–1892-ben járt Pécssett – megjegyzendő, hogy Dulánszky püspök éremadományozásának éve a források szerint épp 1891 volt –, s rendezte a cisztercita gimnázium éremtárának egy részét,¹¹² így akár a püspöki könyvtárhoz tartozó, valami okból elkülönített éremgyűjteményt is katalogizálhatta. Nuber francia tudása reáliskolai végzettsége alapján feltételezhető,¹¹³ az írásképek összevetése által azonban nem valószínű, hogy a püspöki könyvtárban található katalógust ő készítette volna.¹¹⁴ A századforduló környékén pedig arra vonatko-

¹⁰⁹ A katalógus első oldalának alján jelmagyarázat található, ezek szerint a 3. adat a leírásban a „*Prix (value d' estimation selon Mionnet (frances) et les degrés de rareté (R-R) d'après le mieux – azaz az érme frankban becsült értéke és ritkasági foka (nagy valószínűség szerint Cohen munkája alapján), míg a 4. adat a „*Prix d'achete*” a vásárlási ár. PEK TGYO It 67079 = Ms 457. 1.*

¹¹⁰ Sok esetben a frankban becsült érték -től-ig adattal szerepel. Ez alapján a katalógusban rögzített gyűjtemény minimális becsült érték 6613 frank lenne, amiből levonásra kerültek a kék, illetve grafit színű ceruzával történt kihúzások, így kaptuk a 6200 frank körüli értéket. A maximális becsült érték 13.325 frank lenne, melyből, ha kivonjuk a kék, illetve szürke ceruzával kihúzott érme értékét, akkor is 12.265 frank marad a végösszeg. A fekete színű tintával kihúzott érme eleve nem szerepelnek az elemzésben, mert feltételezhető, hogy már a katalógus készületek töröltettek a jegyzékből. A kékkel kihúzott érme többnyire nagyobb értékű, sokszor aranyérmek (pl. III. Alexandros/Nagy Sándor, illetve Lysimachos statérja), melyek a vevő részéről talán magas árak, vagy az eladó részéről a különlegességükből fakadó kötődés miatt esetlegesen nem maradtak a püspöki könyvtárba jutott gyűjteményben, ha egyáltalán a katalógusban rögzített gyűjtemény tényleg a pécsi püspöki könyvtárba került.

¹¹¹ A rövidített értékek között találkozhatunk W, Wi, Or/Dr, Cl/Cb/Ob, C, Con, S, M, L (utóbbi talán a font rövidítése) rövidítésekkel is, amelyeket egyelőre nem sikerült feloldani.

¹¹² CFÉ 1891–1892. 56. 1893-ban Karlo Franjo Nuber az Rijekai Régészeti Múzeum görög és római pénzeinek kiállítását rendezte (CETINIĆ 2004. 107.), azaz van rá adatunk, hogy a korszakban több, nem eszéki gyűjtemény éremtárát is ő rendezte a tágabb térségben.

¹¹³ Rayman János szóbeli közlése nyomán.

¹¹⁴ GÖRICKE-LUKIĆ 1999. Sl. 20–21. Hálás köszönettel tartozom Marina Kovačnak és Branislav Miličićnek, az eszéki múzeum (Muzej Slavonije, Arheološki Muzej Osijek) munkatársainak a kutatásomhoz nyújtott messzemenő segítségért.

zóan van adatunk, hogy a kőtár rendezésével megbízott Gerecze Péter Réthy Lászlót, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának segédőréát javasolta az éremtár rendezésére,¹¹⁵ így akár ő is készíthette volna a katalógust, amennyiben tényleg Pécssett járt. Utóbbi lehetőség valószínűségét meglehetősen csökkenti, hogy Réthy László nem foglalkozott antik érmeikkel,¹¹⁶ és arra nézve sincs adatunk, tényleg járt-e Pécssett,¹¹⁷ vagy csak javaslat szintjén maradt Gerecze Péter felvetése. Valamelyest elbizonytalaníthat bennünket abban a feltételezésben, hogy a szóban forgó katalógushoz éremanyag is tartozhatott a püspöki könyvtárban, az a tény, hogy a pécsi püspökségen ma fellelhető numizmatikai állományban az elemzésben kiemelt aranypénzeknek (vagy legalább a jegyzékben nem kihúzottként szereplő Kosón statérnak), s az igencsak jellegzetes, s viszonylag nagyszámú potin pénzeknek nincs nyoma. Több mint 100 év alatt persze el is tűnhettek, ám a reformkori gyarapodások jelentős részének (még az aranyaknak is) van megfeleltethető éremtípus a mai állományban.

Öt évvel később azonban jóval kritikusabb hírekről értesülhetünk a püspöki éremtár kapcsán, mint Ágh Timóttól. 1899. július 14. és augusztus 20. között Gerecze Péter rendezte a püspöki múzeum kőtárát, s munkájáról napló, illetve észrevételeiről, javaslatairól egy ún. „Memorandum” is fennmaradt a püspöki levéltárban.¹¹⁸ Az 1899. augusztus 21-én készült dokumentumban az alábbiakat írta az éremtárról: „Az éremtár és a többi itteni gyűjtemény sorsát is ez a végleges rendezés döntheti el. Az előbbi egykor 1841-ben készült katalógusával értékes volt, de állítólag sok kárt szenvedett és teljesen át volna vizsgálendő. Az új rendezés a hiányok megállapítása mellett, főképp nélkülözhetetlen volna az unicumoknak megőrzésére nézve is. Az avult szekrények zárai javításra szorulnak. Mind erre nézve Réthy László nemzeti muzeumi segédőr véleménye és munkája volna igénybe vehető. Az éremtárban jelenleg elhagyatott, rendezetlen állapotban szerte heverő ásvány és technológiai gyűjtemény valamelyik tanintézetnek volna ajándékozható, mert nyilvános gyűjteményül e helyen ma már nem állhatnak meg. Épen így a szekrény praehistoriai maradvány és pár kancsó (egyik 1687-ből, jelenleg a párisi kiállításon) Szmik Antal mérnök úr közbejöttével az általa rendezendő Pécsvárosi Muzeumnak volnának átengedhetőek, esetleg a tulajdon jog fentartásával letétbe helyezhetőek.”¹¹⁹ Ez a kép nem épp egy rendezett, megfelelően biztonságba helyezett, katalógizált éremtár képét mutatta. Mindenesetre Gerecze Péter javaslata a zárható éremszekrényekre vonatkozóan arra utalhat, hogy Hetyey Sámuel püspöknek szándékában állhatott a püspöki gyűjtemény nyilvánossá tétele, ami igen jelentős lépcsőfokként értelmezhető a gyűjtemény muzealizációs folyamatában. E szándék

¹¹⁵ PEL PPL 3323/1899.

¹¹⁶ Torbágyi Melinda szíves közlése nyomán.

¹¹⁷ Legalábbis sem a püspökség egyházkormányzati protokollumaiban (1899- és az azt követő évek), sem pedig a Nemzeti Múzeum irataiban (bár a levelezés nagy része megsemmisült a VKM iratok II. világháborús vesztesége miatt), sem pedig a helyi sajtóban nincs nyoma annak, hogy Réthy László Pécssett járt volna (a *Pécsi Közlöny* is csak Gerecze Péter javaslataként említi Réthy László nevét a numizmatikai gyűjtemény rendezése kapcsán – *Pécsi Közlöny*, 1899. július 18. 2.).

¹¹⁸ PEL PPL 3323/1899.

¹¹⁹ PEL PPL 3323/1899.

majd tíz évvel megelőzte azt a kultuszminiszteri körrendeletet,¹²⁰ miszerint célszerű lenne az egyházi gyűjteményeket megnyitni a nagyközönség számára. Hetyey Sámuel lépése¹²¹ – a szakember által rendezett és katalogizált kőtár által a püspöki múzeum felállításának¹²² irányába – meghatározó fontossággal bírt. A „Püspöki Múzeumot” Gerecze Péter az *Archaeológiai Értesítő* hasábjain is bemutatta: az értékes éremtár esetében kiemelte a „revideálásra szoruló 1841-es katalógust”, s Dulánszky Nándor püspök éremadományát, melyet azonban ő sem részletezett.¹²³ Megjegyzendő még, hogy Gerecze Péter minden bizonnyal nem foglalkozott az éremtári anyaggal, mert az általa készített *Memorandum*,¹²⁴ illetve a helyi sajtó értesülései szerint is egy budapesti szakembert, Réthy Lászlót, a Nemzeti Múzeum éremtárának segédőrért ajánlotta az éremtár rendezésére.¹²⁵ Továbbá érdekes, hogy Gerecze Péter a püspöki múzeum bemutatásánál nem említette a fent tárgyalt, francia nyelvű éremtári katalógust, hanem csak a jóval korábbi, 1841-es katalógust. Egyrészt lehetséges, hogy 1899-ben nem készült még el ez a katalógus – ezért nem látta azt Gerecze Péter, s csak később állították össze. Másrészt, ha már létezett a katalógus, az is lehet, hogy Gerecze Péter azért nem tért ki a részletezésére, mert ez a katalógus nem a teljes gyűjteményt foglalta magába, hanem talán csak azt a részt, melyet Dulánszky Nándor adományozott. Az sem zárható ki azonban, hogy a benne szereplő pénzek nem képezték részét a püspöki könyvtár éremtárának. Vagy bár már létezett a katalógus az 1890-es évek végén, de Gerecze Péter – ma már ismeretlen okból – mégsem látta azt.

Ugyancsak 1899-ből származik az adatunk, miszerint a helyi sajtó a püspöki múzeum kapcsán „egy hézagos pénzgyűjteményről” írt.¹²⁶ Ez a sajtóhír azonban feltétlenül forráskritikával kezelendő, ugyanis az írás a *Pécsi Naplónak* arra a cikkére reflektált, melyben a városi múzeumnál lényegesen gyorsabban szerveződő püspöki múzeum kapcsán felvetődött az a lehetőség, hogy nem is lenne szükség városi múzeumra, hanem annak jövőbeni anyaga elhelyezhető lenne a hamarosan megnyíló püspöki múzeumban is.¹²⁷ Az erre válaszként megjelent írásban érződik, hogy a szerző a leendő városi múzeum védelmében, illetve szükségyszerűségének alátámasztása érdekében törekedett felértékelni a városi múzeum anyagát, s ennek elősegítése érdekében valamelyest csökkenteni próbálta a püspöki múzeum jelentőségét.

A következő adatunk már egy lényegesen kevesebb darabszámú gyűjteményről szól: Szilvek Lajos könyvtárőr 1901-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének felhívásának eleget téve a felügyelőség által kiadott *Magyar Minerva* című folyóirat számára összeállította a pécsi püspöki könyvtár statisztikai

¹²⁰ 110426/1906 sz. kultuszminiszteri körrendelet: PEL PPL 3059/1907.

¹²¹ KOMÓCSY 1903. 46.; KOVÁCS 2007. 42.

¹²² *Pécsi Napló*, 1899. november 3. 2–3.

¹²³ GERECZE 1899. 379.

¹²⁴ PEL PPL 3323/1899.

¹²⁵ *Pécsi Közlöny*, 1899. július 18. 2.

¹²⁶ *Pécsi Napló*, 1899. július 18. 3.

¹²⁷ *Pécsi Napló*, 1899. július 16. 4.

adatait. Eszerint a püspöki éremtár állománya 1900. december 31-én 1500 érem volt, az 1900-as évben pedig húsz darabos gyarapodást jegyzett fel.¹²⁸ Az éremtárhoz kapcsolódóan szerzeményi naplót is említ,¹²⁹ mely azonban ma nem ismert. Az éremtár felállítását 1836-ra teszi,¹³⁰ amit más forrás nem támaszt alá, sőt az 1829-es *Canonica Visitatio*, illetve az 1834-től vezetett adományozói jegyzék megcáfol. A statisztikai jegyzék szerint a könyvtárpületben lévő éremtár ugyanúgy látogatható volt a közönség számára, mint a könyvtár.¹³¹ Hogy vajon hat év alatt tényleg 2500 darab éremmel csökkent-e az állomány, vagy Szilvek Lajos tévedett az adatok tekintetében, nem dönthető el egyértelműen, mindenesetre az ezt követő években ismét 3–4000 darabos éremtárról szólnak a források. Így Rayman Jánossal egyetértünk abban, hogy Szilvek Lajos összeállítása feltehetően megbízhatatlan.

Az 1903. évi egyházmegyei schematizmus 3000 darab érmet említ a püspöki könyvtárban, s érdemes kiemelni, hogy az éremtárat a könyvtárhoz csatlakozóan tárgyalja, nem pedig a püspöki múzeumnál, mely fogalom ekkor jelenik meg először az egyházi schematizmusokban.¹³² Úgy tűnik, a püspöki múzeum meghatározás ekkor kizárólag a kőtárra vonatkozott. Az 1903–1904-ben megjelent *Magyar Minerva* nem számszerűsíti a püspöki éremtár nagyságát.¹³³

1905-ben Marosi Arnold feltehetően Ágh Timóttól veszi az információit a Dulánszky Nándor püspök 1891-es adományával több, mint 4000 darabot számláló gyűjteményről, azonban egy újabb, lényeges információt is közöl: a meghatározott, rendezett és lajstromozott gyűjtemény darabjai „*üvegszekrényekben vannak kiállítva.*”¹³⁴ Míg a ma is meglévő, s a korábbi forrásokban emlegetett két éremszekrény fiókos fa szekrények voltak,¹³⁵ így inkább a szakszerű tárolás funkcióját töltötték be, ezzel szemben az érme üvegszekrényekben¹³⁶ történő kiállítása egyértelműen a bemutatás, láttatás célját szolgálta, mely fontos momentumnak tekinthető a gyűjtemény muzealizációs folyamatában.

¹²⁸ PEL PPL 584/1901, PEL PPL 750/1901; KOVÁCS 2007. 42.

¹²⁹ PEL PPL 584/1901.

¹³⁰ PEL PPL 584/1901.

¹³¹ PEL PPL 584/1901.

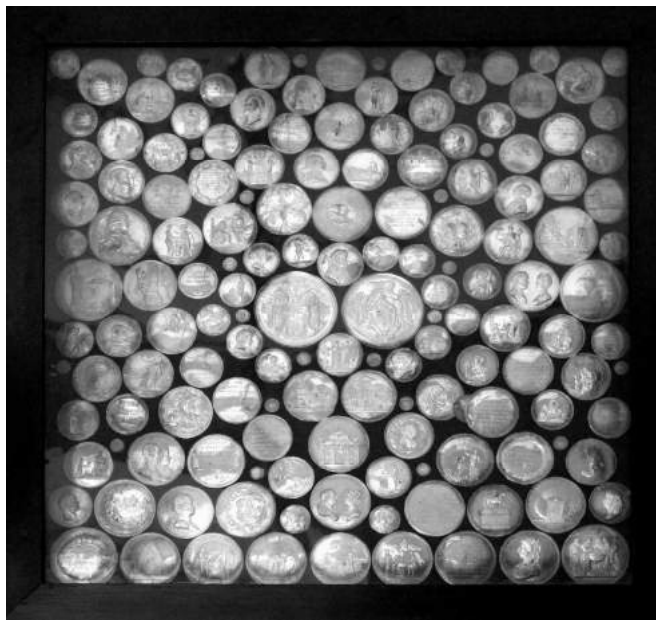
¹³² SCHEMATIZMUS 1903. 154.; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 225.

¹³³ MAGYAR MINERVA 1903–1904.

¹³⁴ MAROSI 1905. 12.

¹³⁵ Mind a Pécsi Püspöki Kincstár kiállításában, mind a Püspöki Palota látogatható termeiben látható egy-egy ilyen ilyen éremszekrény.

¹³⁶ Talán ezen „üvegszekrények” egyike lehet, a Püspöki Palotában ma Szepesy Ignác szobájaként, empire stílusban berendezett helyiség falán látható üvegezett kép, melyben ezüstérmek találhatók. Köszönöm az információt Dezső Krisztinának.

5. kép – Üveges éremtároló a Püspöki Palota empír stílusban berendezett, Szepesy Ignác szobájaként bemutatott helyiségében (Fotó: Gergely Zsuzsanna)

Bár már állítólag 1898-ban, Gerecze Péter is javasolta Hetey Sámuel püspöknek – akkor még csak a kőtárra vonatkozóan¹³⁷ –, de csak jóval később, gróf Zichy Gyula püspöksége idején merült fel érdemben annak a lehetősége, hogy a püspöki múzeum érem- és kőtárának anyagát egyesítsék a városi múzeum gyűjteményével. Az ügy előzménye a gróf Apponyi Alberttől, 1907. augusztus 29-én érkezett 110426/1906 sz. kultuszminiszteri körrendelet¹³⁸ lehetett, mely „Valamennyi róm. kath. és gör. szert. kath. egyházi főhatóságnak” címzetten az egyházak birtokában lévő ingatlan és ingó (!) műemlékek¹³⁹ védelméről rendelkezik. Ezen műtárgyak kapcsán megjegyzi a rendelet, hogy kívánatos lenne a külföldi példa követése egyházmezei múzeumok felállítására, de „amennyiben ez kivoihetőnek nem mutatkozik, az egyházi műtárgyak letét gyanánt kellő biztosítékot nyújtó vidéki profán muzeumokban is elhelyezhetők lennének.”¹⁴⁰ A rendelet célkitűzése, hogy az egyházi kincstárak megnyíljanak a „művelt közönség” számára. 1907. szeptember 23-án Szőnyi Ottó megemlítette egyik, Zichy Gyulához intézett levelében ezt a rendeletet, miszerint szükséges lenne megbeszélni a foganatosítást, s ehhez készségesen áll püspöke rendelkezésé-

¹³⁷ Pécsi Közlöny, 1898. február 24. 2.

¹³⁸ PEL PPL 3059/1907.

¹³⁹ Nagy jelentőséggel bírt ez a cselekedet, mert országos szinten csak 1929-ben születik törvény (1929. évi XI. tc. III. fejezet) az ingó műemlékek védelméről.

¹⁴⁰ PEL PPL 3059/1907.

re.¹⁴¹ Zichy Gyula miután saját tapasztalata és Szőnyi Ottó tájékoztatása nyomán belátta,¹⁴² hogy helyhiány miatt a püspöki múzeum gyűjteményei nem érvényesülhetnek kellőképp, s új helyiséget sem tud biztosítani a gyűjtemény számára, továbbá utalt egyfajta „többszörösen megnyilatkozott óhajra, hogy a püspöki múzeum tárgyai a pécsvárosi muzeumban helyeztessenek el,”¹⁴³ így ezek után 1907. december 24-én Szőnyi Ottót, a püspöki könyvtár és múzeum őrét¹⁴⁴ bízta meg a letétbe adás feltételeinek kidolgozásával.¹⁴⁵ E tervezet első pontjaként szerepelt, hogy leltár felvétele mellett lehet áttelepíteni a gyűjteményt, mely a mindenkori pécsi püspök tulajdonában marad.¹⁴⁶ Szőnyi javaslata szerint a kőgyűjtemény állványait igen, de az éremtári szekrényeket nem adták volna letétbe, mert azok addigra már nem feleltek meg a muzeális igényeknek (6. pont).¹⁴⁷ Fontos feltétel volt a miniszteri körrendeletnek megfelelően, hogy a püspök a közönség számára hozzáférhetővé akarta tenni a püspöki gyűjteményeket, így Szőnyi Ottó tanácsának megfelelően csak akkor szándékozott gyűjteményeit letétbe adni a városnak, ha az kiállítja azokat.¹⁴⁸ A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület kitűnően időzített, amikor 1908. február 6-án azzal a kéréssel kereste meg Zichy Gyula püspököt, hogy lépjen be az egyesület örökös tagjainak sorába, melynek célkitűzése „a Pécs szab. kir. város törvényhatósága által létesített s Baranyavármegye közönsége által támogatott múzeum erkölcsi és anyagi érdekeinek előmozdítása”, továbbá „a tárgyak célszerű elrendezésére és kiállítására alkalmatlan bérépület” helyett új múzeumi épület létesítésének kieszközölése.¹⁴⁹ Zichy Gyula azonnal belépett a Múzeumegylet örökös tagjainak sorába,¹⁵⁰ melyet az egylet márciusi közgyűlésén jelentettek be.¹⁵¹ Június 28-án érkezett meg a város tiszti főügyészének, Nick Alajosnak a felterjesztése a püspöki múzeumot érintő letéti szerződéssel,¹⁵² mely nagy vonalaiban megfelelt a Szőnyi Ottó által 1907-ben készített tervezetnek. Ez is leltár szerint valósította volna meg a gyűjtemény átadását (3. pont),¹⁵³ mely alapvető fontosságú forrás lehetett volna a püspöki gyűjtemé-

¹⁴¹ PEL PPL 3236/1907.

¹⁴² PEL PPL 4697/1907.

¹⁴³ PEL PPL 4667/1907. Itt feltehetően a témával kapcsolatos sajtóvisszhangokra gondolhatunk: az erre vonatkozó egyik legkorábbi felvetés még 1904 nyaráról való, amikor a megnyílása előtt álló Pécsi Városi Múzeum kapcsán felmerül a majdan kinevezendő pécsi püspökkel való egyeztetés igénye – ennek részleteiről még nem közöl konkrétumot a forrás (*Pécsi Napló*, 1904. június 29. 4.). Azonban 1905 nyarán, két évvel (!) a kultuszminiszteri körrendelet előtt, már egyértelműen a püspöki múzeumi anyag letétként a városi múzeum anyagában való integrálása merül fel a pécsi kultúrpalota ügyénél (*Pécsi Napló*, 1905. július 16. 3.).

¹⁴⁴ POHÁNKA 2011. 19, 26. lábjegyzet.

¹⁴⁵ PEL PPL 4667/1907.

¹⁴⁶ PEL PPL 4667/1907.

¹⁴⁷ Gerecze Péter feltehetően erre utalt 1899-ben az „avult szekrények zárai” jellemzéssel. PPL 3323/1899.

¹⁴⁸ PEL PPL 4667/1907.

¹⁴⁹ PEL PPL 565/1908.

¹⁵⁰ Az egylet 1908. február 15-én kelt köszönőlevele szerint Zichy Gyula püspök február 7-én elfogadta a felkérést, s belépett a tagok közé: PPL 565/1908.

¹⁵¹ PEL PPL 1149/1908, PBMÉ 1908. 88.

¹⁵² PEL PPL 2516/1908.

¹⁵³ PEL PPL 2516/1908.

nyek állományáról, de miután a kultúrpalota végül nem valósult meg, a gyűjtemények összevonása nem történt meg, így feltehetően ez a leltár sem készült el.¹⁵⁴ Zichy Gyula természetesen Szőnyi Ottónak adta ki véleményezésre a városi tiszti főügyész tervezetét, melyet június 30-án kelt levelében Szőnyi Ottó két pontban kifogásolt: egyrészt azt, hogy a gyűjteményt már a kultúrpalota felépülése előtt átvitették volna a Városi Múzeumba. Ennek kapcsán Szőnyi Ottó érzékletesen ábrázolta mindkét gyűjtemény állapotát: „... személyes tapasztalatomból állithatom, hogy a városi muzeumban nincs hely, minden zsufolva van. Hogyan képzelhető el, hogy egy jelenleg szűkös felállításában is négy termet és egy udvart betöltő nagy gyűjtemény felállítassék a városi muzeumban, mikoron az ő kevés kövük is a lépcsőházban és egy, minden muzeumi igényt ignoráló szűk és sötét oduban szorong, a tanulmánytól teljesen elvont, raktárszerű halmozásban?”¹⁵⁵ Másrészt Szőnyi Ottó kihangsúlyozta az éremtárak külön kezelésének szükségességét. Ennek kapcsán megemlítette, hogy a püspöki éremtár körülbelül 4000 éremmel rendelkezett,¹⁵⁶ azaz amennyiben hitelt adunk Ágh Timót 1894-ben megjelent adatának a 4000 darabos püspöki éremtárról, akkor az elmúlt 15 évben látványosan nem gyarapodott, de – Szilvek Lajos korábbi állításával ellentétben – nem is csökkent a gyűjtemény. Végül Szőnyi javasolta, hogy ha a város nem tud eleget tenni a gyűjtemények elkülönített kezelésének, akkor a püspöki gyűjtemények maradjanak inkább a püspöki könyvtár épületében, s ez feltehetően így is történt.

Az éremtár 1918-ban még bizonyosan a püspöki könyvtárban volt, ugyanis fennmaradt egy hevenyészett leltári jegyzék a püspöki könyvtár biztonságba helyezendő értékeiről, melynek felvételét a „háborús és bizonytalan idők minden eshetőségével” számolva Lovászy Márton,¹⁵⁷ a Károlyi-kormány vallás és közoktatásügyi minisztere rendelt el 1918. november 30-án.¹⁵⁸ Eszerint az alábbiakból állhatott a menekített éremtár:

„9 doboz, egyenkint 30 rekeszes görög és római ezüst érmekkel, 270 darab.

I zárt doboz 20 darab római és bizánci arany érmekkel.

I zárt doboz 20 darab ezüst és bronz érmekkel és plakettekkel.

2 darab szürke, zárt doboz ezüst és bronz érmekkel. 22 darab.

Janus Pannonius arcképes plakettje, rossz ezüst.

3 skatulya ezüst és bronz érmekkel. 40 darab.

16 doboz egy-egy plakettel.

Török gyűrű rossz ezüsből, vésett drágakövel.

Három utóbbi tétel és még körülbelül 30 darab érem egy eredeti helyéből kivett asztalfiókban van elhelyezve, mely annak idején a püsp. könyvtár 3. sz. termében álló asztalba lesz visszateendő, mely feketére van festve. A fiókon porcellán fogantyú van.

¹⁵⁴ Eddig legalábbis efféle jegyzék nem került elő.

¹⁵⁵ PEL PPL 2516/1908.

¹⁵⁶ PEL PPL 2516/1908.

¹⁵⁷ Hálásan köszönöm az adatot a miniszter személyére vonatkozóan kedves könyvtáros barátomnak, Bánfai Józsefnek, aki a tanulmány szöveggondozásában is hatalmas segítséget nyújtott.

¹⁵⁸ 14798/1918 sz. eln. szigorúan bizalmas irat. Másolatban lásd: PEK TGYO PPKI 9/1918.

A rejtkehelyen a tárgyak mellett 2 kódex-jegyzék és egy jegyzék az aranyérmekről van elhelyezve. Az ezüst érmek /görögök és rómaiak/ a püspöki könyvtárban őrzött, bekötött katalógusból ellenőrizhetők, mert az ezüst érmeiket mind kivettem a gyűjteményből és biztonságba helyeztem. A plakettoknál nem voltam tekintettel az anyagra, hanem valamennyit elraktároztam.”¹⁵⁹

Ha ezt összeszámoljuk, a tíz évvel korábbi forrásokhoz képest az éremtár alig tizedéről esett szó, mintegy 419 darab pénzt és plakettet említett a leltári jegyzék. Egyelőre nem dönthető el, hogy 1918-ra tényleg tizedére csökkent volna az állomány, vagy pedig Szőnyi Ottó a miniszteri rendelet értelmében a biztonságba helyezésnél csak az arany-és ezüstérmekre koncentrált volna. Utóbbi esetben a bronzérmek azért kerülhettek mégis a menekítési jegyzékbe, mert egyes esetekben esetleg együtt tároltattak a nemesfém pénzekkel. Mindazonáltal a Zichy Gyulához intézett válaszában Szőnyi Ottó is mindössze az arany- és ezüstpénzekről ír, melyek biztonságba helyezését illetően december 23-án az alábbi javaslatot tette: „*Dobozba helyezve, vagy papírborítékba rakva egy zárt szekrénybe könyvek közé tehetők.*”¹⁶⁰ Mindenesetre az 1841-es lajstromban, ahol külön szerepeltek a nemesfém érmek, az aranyak között középkori aranypénz,¹⁶¹ illetve egy velencei dukát¹⁶² is szerepelt – melyeknek ma nincs megfeleltethető példánya a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteményében,¹⁶³ viszont az 1835–1865 közötti adományozói jegyzékben feljegyzett középkori magyar,¹⁶⁴ illetve későbbi külföldi aranypénzeknek,¹⁶⁵ továbbá az arany emlékérmeknek¹⁶⁶ vannak megfeleltethető típusai ma is az egyházmegyei

¹⁵⁹ PEK TGYO PPKI 9/1918.

¹⁶⁰ PEK TGYO PPKI 9/1918.

¹⁶¹ Károly Róbert aranyforintja. PEK TGYO It Ms 683: Nummi Aurei Nr. 9. – Literati Nemes Sámuelától 1838 októbere után kaphatta a könyvtár (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64). Károly Róberttől származó aranyforint ma nincs a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteményében (PALLOS 2012; PALLOS 2015. 113).

¹⁶² PEK TGYO It Ms 683: Nummi Aurei Nr. 11. – Szokoly Lukács 1839-es adománya lehet (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64).

¹⁶³ PALLOS 2012.

¹⁶⁴ Scitovszky János adománya: 1844: Zsigmond aranyforintja (HUSZÁR [1979.] Nr. 573, UNGER I 446.) PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64. Zsigmondtól két aranyforintot is őriz ma a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteménye (PALLOS 2015. 113.).

¹⁶⁵ Scitovszky János az alábbi aranypénzeket adományozta a könyvtárnak: 1841-ben III. Ferdinánd 1646-os, Zwollében vert dukátját (DELM. 1133), melynek megfelelő típus szintén ma is része a gyűjteménynek (PALLOS 2012. Érm0961); 1843-ban: egy a katalógusban hibásan Nagy Lajosnak tulajdonított *Fortitudo et Spes Nostra* felirattal ellátott aranypénzt, mely a magyar dukát mintájára, a 16. század végén, Nyugat-Frízföldön vert dukát lehet (DELM. 833). A pécsi egyházmegyei gyűjteményben ma is megtalálható egy alabárdos alakkal díszített aranypénz (PALLOS 2012. Érm0966). 1851-ben Vörös Mihály adományozott V. Ferdinánd dukátját 1848-ból (UNGER III: 1427.a., HUSZÁR [1979.] Nr. 2091.), s ma is található típusából egy példány a gyűjteményben (PALLOS 2012. Érm0963; PALLOS 2015. 113). 1859-ben ugyancsak Vörös Mihály adományozott két aranypénzt a könyvtárnak: Apafi Mihály tízszeres aranyforintját 1673-ból (HUSZÁR 1995 Nr. 643.), melynek típusa ma is megtalálható a gyűjteményben (PALLOS 2015. 106, 80. kép; 116, 89. kép; 113.), továbbá Aloysius Mocenigo velencei dózse dukátját (PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64). Egy ennek majdnem megfelelő pénz, a szóban forgó velencei dózse dukát mintára vert ezüst pénze található ma a gyűjteményben (PALLOS 2012. Érm0582).

¹⁶⁶ Scitovszky János püspök adományozta 1840-ben Karolina Augusta királynő koronázási emlékérméit, melyeknek megfelelő típusok ma is részei a gyűjteménynek (PALLOS 2012. Érm0955-0956), majd 1844-

gyűjteményben,¹⁶⁷ az 1918-as jegyzékben azonban nem esik szó róluk. Továbbá módfelett gyanús az 1918-as jegyzék húsz darab római és bizánci aranyra vonatkozó adata, hisz az 1841-es katalógusból öt római aranyat ismerünk,¹⁶⁸ az adományozói jegyzék ezen felül egy Scitovszky János püspök által adományozott római aranypénzt említi még.¹⁶⁹ A 19. század végi francia nyelvű katalógusban is mindössze négy arany van,¹⁷⁰ melyek közül lehet, hogy a három áthúzott példány eleve nem került a gyűjteménybe, ráadásul az utóbbi négy aranyak ma nincs megfeleltethető példánya a pécsi püspökség numizmatikai gyűjteményében. Tehát a dualizmuskori állományban legjobb esetben is tíz darab antik arany pénzt feltételezhetünk a katalógusok és jegyzékek alapján, azonban bizánci aranyokról nem szól egy forrásadat sem, s a mai pécsi egyházmegyei gyűjteményben sincs egyetlen bizánci aranypénz sem.¹⁷¹

Az éremtár számszerűsített állománya

Az éremtári gyarapodásokról a fennmaradt katalógusok és egyéb források alapján nem tudunk egyértelmű kimutatást készíteni, mert a Klimó György püspök idején készült katalógusoktól eltekintve, a későbbi katalógusok feltehetően nem a teljes gyűjteményt tükrözték, hanem egy-egy gyűjteményrészről (pl. az antik érmeokről, esetleg Dulánszky Nándor éremgyűjteményéről) készültek. Mégis, ha megpróbáljuk számszerűsíteni a forrásokban megragadható püspöki éremtár második gyűjteményét, akkor a különböző korszakokból hozzávetőlegesen az alábbi adatokkal¹⁷² rendelkezünk: az 1829-es egyházlátogatás alkalmával felvett lajstromban, illetve az azt követő két bekezdésben leírtak alapján hozzávetőlegesen 4600–4800 éremről volt szó,¹⁷³ az 1841-es katalógusban¹⁷⁴ 2722 darab pénz szerepelt, majd az

ben: arany emlékérmét az alábbi bibliai idézettel: „hátlap: Wo zwey versamlet sind in meinen Namen, előlap: Da bin ich mitten unter ihnen.” (Máté 18:20) PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64 – közelebbi beazonosítása nem teljesen egyértelmű, de valószínűsíthető, hogy talán a Pallos Lajos által „Vallásos érem. Német nyelvű. Arany” meghatározású éremről lehet szó (PALLOS 2012. Érm0972).

¹⁶⁷ A bizonytalanság oka, hogy érme esetében az egyértelmű azonosság kimondása a forrásadatok eltérő jellege miatt lehetetlen.

¹⁶⁸ A Domitianus-arany (PEK TGYO It Ms 683. Nr. 10.) és a négy dunaszekcsői solidus (PEK TGYO Klimó Könyvtár It Ms 683. Nr. 12–15).

¹⁶⁹ 1843. január 4. előtti gyarapodás, a II. Constantius által Antiochiában veretett pénzek valamelyike lehet: RIC VIII 162, 165, 170 – a pénztípus ma is megtalálható a gyűjteményben (PALLOS 2012. Érm0971). PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

¹⁷⁰ PEK TGYO It 67079 = Ms 457. 43.o.: 1 darab (Kosón statér), 52.o.: 1 darab (Lysimachos statér) – kék ceruzával áthúzva, 71.o.: 1 darab (III. Alexandros/Nagy Sándor statérja) – kék ceruzával áthúzva, 254.o.: 1 darab (nem meghatározható, talán antik barbár aranypénz) – kék ceruzával áthúzva.

¹⁷¹ PALLOS 2012. PALLOS 2015.

¹⁷² Az adatokat célszerű fenntartással kezelni, Rayman János szóbeli közlése nyomán fontos szem előtt tartani, hogy az ilyen gyűjteménynél megadott háromezres darabszám sosem pontos, csak a nagyságrendet jelöli, a rendezett érmeke. Ezen felül a rendezetlen darabok, illetve duplumok által 4000–5000 darab is lehet egy efféle gyűjtemény tényleges darabszáma.

¹⁷³ 2078 darab klimói érem, 1677 darab gyanús, vagy hamisnak feltételezett, illetve különleges érem és 611 darab későbbi gyarapodás esetén 4633 éremről értesülünk, de amennyiben a 77 darab Szepesy Ignác-féle érem, és az ugyancsak Szepesy püspöknek tulajdonított 154 darab ezüstérem nem soroltatott

1834–1865 közötti gyarapodásokat tartalmazó adományozói jegyzékben¹⁷⁵ mintegy 720 érem. Utóbbiak egy része¹⁷⁶ azonban már az 1841-es katalógusban is megtalálható volt. Hampel József feljegyzései,¹⁷⁷ illetve az újonnan előkerült éremtáblák/fiókok összevetése alapján 1872 körül hozzávetőlegesen 3280 darab éremmel számolhatunk. Dulánszky Nándor püspök 1891-es adományát nem tudjuk teljes bizonyossággal számszerűsíteni – ha a francia nyelvű katalógus¹⁷⁸ tényleg ezeket az érmekeket tartalmazná, akkor 591 éremről volna szó –, de 1894-ben Ágh Timóti¹⁷⁹ tudósítása szerint a négyezres darabszámot jóval meghaladta a püspöki éremtár. 1901-ben mindössze 1500 éremről szólt Szilvek Lajos megkérdőjelezhető hitelességű jelentése,¹⁸⁰ míg 1903-ban 3000 darabról,¹⁸¹ majd 1908-ban ismételten kb. 4000 éremről tudósítottak a források.¹⁸² 1918-ban 419 érem biztonságba helyezéséről számolt be Szőnyi Ottó,¹⁸³ de nem tudható biztosan, hogy csak az értékesebbnek tartott nemesfém érmekeket jelentette ez a szám, vagy netán a tizedére csökkent éremtárat.

A püspöki éremtár anyaga sosem került a városi múzeumba feltehetően¹⁸⁴ az egykori püspöki éremtár egy része – a későbbi gyarapodásokkal egyetemben¹⁸⁵ – alkotja ma a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteményét, melynek jeles darabjai ma is megtekinthetők a püspöki kincstár kiállításában.¹⁸⁶

a 611 darabos későbbi gyarapodáshoz, akkor 4864 darab éremről tudósít az 1829-es Canonica Visitatio (PEL PPL CV 1829).

¹⁷⁴ PEK TGYO It Ms 683.

¹⁷⁵ PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64.

¹⁷⁶ Az összesen 720 darab pénz közül 1841. március 15-ig 353 darab szerepel a jegyzékben.

¹⁷⁷ DUOD. HUNG. 54. XVII. 21. l.

¹⁷⁸ PEK TGYO It 67079 = Ms 457.

¹⁷⁹ ÁGH 1894. 154.

¹⁸⁰ PEL PPL 584/1901, PEL PPL 750/1901; KOVÁCS 2007. 42.

¹⁸¹ SCHEMATIZMUS 1903. 154.; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 225.

¹⁸² PEL PPL 2516/1908.

¹⁸³ PEK TGYO PPKI 9/1918.

¹⁸⁴ Amennyiben feltételezzük, hogy a reformkori és a jelen állományban fellelhető, egymásnak megfeleltethető pénzek/érmekek között nem csak tipológiai, hanem fizikai azonosság is fennáll.

¹⁸⁵ 1920. május 4-én II. Ferdinánd 1625-ös ezüst tallérját Dr. Mosonyi Dénes apátkanonok adományozta (PEK TGYO It Ms 1216; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 322). Ferdinándtól több tallér is van ma a pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteményében (PALLOS 2012. Érm0601: „*Ferdinánd, 1696. német tallér*”, illetve Érm0906 „*II. Ferdinánd (2 darab tallér)*”). Bizonyosan gyarapodott a numizmatikai gyűjtemény a 20. században is, hisz a mai állományban sok emlékpénz 20. századi (PALLOS 2015. 107-109, 111, 113, 117.). Késmárky István könyvtárórré történt kinevezése után, 1923-ban Szőnyi Ottóhoz intézett levele arról számol be, hogy az arany és ezüstpénzeket rejtő fiókot nem találja, illetve csak néhány arany pénzt talált meg, azonban Szőnyi Ottó a helyzetet 1923. május 27-én rendezte, s az alábbiakat jegyezte meg az ügy kapcsán: „*Az érmekek a helyükön voltak. Gyalázatos állapotok!*” A levél jelzet nélküli. A pécsi püspöki könyvtár 1914 és 1922 között vezetett gyarapodási naplójában található (PEK TGYO It Ms 1216).

¹⁸⁶ A mai gyűjteményt 700 emlékérem, 700 régi pénz (300 antik és 400 magyar pénz), és 200 kitüntetés alkotja. PALLOS 2015.

A gyűjtemény - gondolatok az éremtár gyűjteményi jellegének vizsgálatáról

A gyűjtemény állományának korszakonkénti áttekintése után felmerülhet a kérdés, miként is értelmezhetjük a püspöki éremtárat: gyűjtőhelyként, mely a régi pénzek, érmek kuriozitásából, ritkaságából fakadó gyűjtési céllal (*Raritätenkammer*, *Wunderkammer*), esetleg nemesfém értéke miatt teaurálási szándékkal jött létre, vagy ennél több lehetett, egy tudományos igénnyel létrehozott (pre)muzeális jellegű gyűjtemény? Az éremgyűjtemény korszakonként eltérő funkcióinak előre megállapított szempontok – pl. a szerzeményezési folyamat, rendező elv, hozzáférhetőség, társadalmi beágyazottság – szerinti vizsgálatával kísérletet tehetünk a gyűjtemény funkcionálizálására, illetve esetleges muzeális jellegének, muzealizációs folyamatának körvonalazására.

A funkcionálizálás egyrészt a **szerzeményezési folyamat** által ragadható meg. Kezdetben, az első gyűjtemény felállításkor a gyűjteményképzés *aktora* a püspök, Klimó György személye volt, s bár az éremtárat a könyvtárban tárolták, az mégis inkább egy *magángyűjtemény* jellegzetességeit mutatta (elnevezésében is Klimó gyűjteményként volt ismert a 19. századi szakirodalomban¹⁸⁷). Magángyűjtemény volt abban az értelemben is, hogy a gyarapodása egyetlen személy személyes preferenciáin, illetve anyagi és az egyes érmékhez való hozzájutási lehetőségein múlt. A funkcionálizálás másik aspektusa a gyűjtemény **rendező elvének** vizsgálata. Megállapítható, hogy már ekkor tudományos elvek mentén rendezett, katalogizált, szakszerűen, specifikus tárolókban (éremszekrényekben) felhalmozott, teljes érem-sorozatokat felállítására törekvő gyűjteményképzés folyt, tehát a gyűjtés módja mindenképpen egy *tudományos gyűjtemény* elveinek megfelelően történt. Annak ellenére, hogy az első gyűjtemény bővelkedett nemesfém pénzekben,¹⁸⁸ a gyűjtemény tudományos jellege mindenképpen túlmutat azon, hogy pusztán a teaurálási szándékot tekintsük a gyűjteményképzés mozgatórugójának.¹⁸⁹ A tudományos funkció mellett szól az a tény is, hogy Klimó György az éremgyűjteményhez jelentős és igen értékes szakirodalmi háttéranyagot is gyűjtött a könyvtárban.¹⁹⁰ Ébli Gábor napjainkra vonatkozó, de visszamenőlegesen is érvényes megállapítása szerint egy gyűjtemény értékét a hozzá rendelkezésre álló információ határozza meg,¹⁹¹ így Klimó György e téren is igen értékes gyűjteményt létesített. Az éremtár funkciójának megállapításához további fontos szempont annak **hozzáférhetősége**. Arról egyelőre nincs információnk – mely hiány adódhat a forrásadatok szórványos jellegéből is –, hogy ebben a periódusban az éremtári gyűjtemény látható volt-e kiállításban, vagy legalábbis elérhető volt-e a könyvtárlátogatók számára. Arról sem, hogy vajon kerültek-e a könyvtárlátogatóktól, illetve a helyi lakosságtól

¹⁸⁷ SCHÖNWIESNER 1801. 33., 135., 143., 270.; RUPP 1841. xiii.

¹⁸⁸ RAYMAN 2003–2004. 91.

¹⁸⁹ Ugyancsak a teaurálási célt vonta kétségbe Rayman János is (RAYMAN 2003–2004. 106).

¹⁹⁰ RAYMAN 2003–2004. 98 skk.

¹⁹¹ ÉBLI 2005. 17.

érmek a gyűjteménybe. Társadalmi beágyazottsága emiatt nem megállapítható, így az éremtár *közgyűjteményi* jellege ebben a periódusban nem igazolható, muzeális funkciót nem tudunk kapcsolni a Klimó-féle éremgyűjteményhez. Inkább csak tudományos szinten feltételezhetünk egyfajta igen korlátozott hozzáférhetőséget e gyűjteményhez, amennyiben a Schönwisner József numizmatikai munkájában bemutatott, a Klimó-gyűjteményben megtalálható néhány magyar éremre gondolunk.¹⁹²

Ha a második gyűjtemény reformkori állományát vizsgáljuk ugyanezen szempontok alapján, lényegesen eltérő eredményekre juthatunk. Bár kezdetben a gyűjteményképzés fő aktora ugyancsak a püspök – gondoljunk csak Szepesy Ignác nagyszámú éremadományaira¹⁹³ –, azonban a fennmaradt adományozói jegyzékeknek¹⁹⁴ köszönhetően már az 1830-as évek közepén megfigyelhető, hogy a szerzeményezési folyamatban a kor társadalmának széles csoportjai váltak meghatározóvá. Ezáltal megszűnt a gyűjtemény tudatos, egy személy által meghatározott és irányított gyarapítási módszere. Immár nem azok az érmek kerültek a gyűjteménybe, amelyek hiányoztak egy-egy éremsorozatból, vagy amelyek tudományos szempontból különlegesnek, ritkának bizonyultak, hanem azok, amelyeket adományként a társadalom szélesebb rétegei felajánlottak. A laikusok általi gyűjteménygyarapítással mindenképpen csorbult a gyűjtemény tudományos jellege,¹⁹⁵ még ha a tárolás (éremszekrények, sorszámozott cédulák¹⁹⁶), feldolgozás (lásd 1841-es katalógus) és a kezelés („szakszemélyzet”¹⁹⁷) a klimói gyakorlatnak megfelelően, továbbra is a tudományos elvárásoknak megfelelően zajlott. Ezzel szemben viszont igen fontos változás történik a gyűjtemény társadalmi beágyazottságában, illetve hozzáférhetőségében, hisz az adományozói jegyzékek – s ezeknek a vendégkönyv látogatóival való összevetése – egyértelmű tanúbizonyosságát adják annak, hogy a pécsi püspöki könyvtár éremtára a reformkorban ismert volt a társadalom széles rétegei számára. Interakcióban álltak vele nemcsak egyházi, hanem világi személyek is, vagyis az éremtár közgyűjteményi jellege ebben a periódusban mindenképpen bizonyíthatónak látszik. Sőt, néhány konkrét esettel – a lelőhelyhez kapcsolható érmek/illetve török gyűrű esetében – azt is sikerült igazolni, hogy a pécsi püspöki könyvtár éremtára regionális gyűjtőhelyként a helyi régészeti leletként előkerült pénzek megőrzésének funkcióját is ellátta. Ez ugyancsak a gyűjte-

¹⁹² SCHÖNWISNER 1801. 33., 103., 122., 130., 132., 135., 143., 206., 207., 222., 270.

¹⁹³ PEL PPL CV 1829.

¹⁹⁴ PEK TGYO Kt 67016 = Ms 64; PEK TGYO It Ms 1026.

¹⁹⁵ E megállapítás élet – Rayman János észrevétele nyomán – Rupp Jakab munkájával lehet ellensúlyozni, aki az 1840-es években is egyes éremkorpusz leírásakor a Klimó-gyűjteményt adta meg forrásul. RUPP 1841. 14., 19., 48., 106., 154.; RUPP 1846. 30., 31.

¹⁹⁶ PEK TGYO PPKI 1/1829.

¹⁹⁷ PEL PPL CV 1829. A szakszemélyzet jelenlétét valamelyest kétségbe vonja, hogy bár 1841-ben katalógus készült az állományról (PEK TGYO It Ms 683) – s a katalógus összeállítójaként Haschka András szerepel, aki 1839–1843 között könyvtári segédírnok volt (SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 67, 286) –, azonban a kronológiai sorát Klivényi Jakab tanár rendezte (RAYMAN 2003–2004. 94). Mindazonáltal 1843-ban arról tudósít egy forrás, hogy Zigler József segédkönyvtáros feladata volt az éremtár elkülönített kezelése (POHÁNKA 2011. 257.; PEL PPL 2222/1843).

mény muzeális jellegét bizonyítja. Emellett, bár a könyvtárhoz kapcsolódó muzeális gyűjtemények önálló vendégekönvről nem tudni a korszakban, de a könyvtár vendégekönvve alapján a látogatók között már ekkor rendszeresen feltűnnek tanulók, akiknek csoportos jelenléte¹⁹⁸ bizonyos oktatáshoz kapcsolható funkciót is feltételezhet a püspöki könyvtár esetében. Nem jelenthető ki egyértelműen, hogy ekkor csak a könyvtárat, vagy annak különgyűjteményeit is megtekinthették-e, de ha igen, akkor mai fogalmainkkal élve, egyfajta múzeumpedagógia tevékenységet is feltételezhetünk a püspöki éremtárnál.

A második gyűjtemény dualizmuskori állományánál források hiányában nem tudjuk meghatározni, hogy a szerzeményezési folyamat miként zajlott; egyetlen adatunk Dulánszky Nándor püspök 1891-es, nagy értékű adományára utal, melynek pontos tartalmát azonban nem ismerjük. Amennyiben a korszakban más utat nem,¹⁹⁹ hanem ismételten csak az egy személy (a püspök) általi állománygyarapítást feltételeznénk, az mindenképpen lényeges visszalépés lenne a gyűjtemény és a társadalom interakciójában, gyakorlatilag a 18. század végi állapotokhoz való visszatérést jelentené a gyűjteményképzés aktorát illetően. Ekkor sem beszélhetnénk azonban magángyűjteményi jellegéről, hisz a korszakban tapasztalható legjelentősebb változás éppen a nyilvános múzeum megalapításának irányába ható püspöki szándékok megjelenése. Ez már Dulánszky Nándornál is megfigyelhető volt – feltehetően Czobor Béla indíttatása nyomán²⁰⁰ – az Egyházmegyei Múzeum felállításának céljánál,²⁰¹ majd Hetey Sámuelnél is erőteljesen tetten érhető volt, de legmarkánsabban gróf Zichy Gyulánál jelent meg. Az erős szándék jelenléte mellett mégis valamelyest visszalépésnek tekinthető a gyűjtemény muzealizációs folyamatában, hogy sem teljes katalógus,²⁰² sem pedig adományozói jegyzék nem ismert a

¹⁹⁸ Tizennyolc esetben járt 1837–1859 között egyidejűleg több tanuló a könyvtárban, melyek közül kettőt emelnék ki: 1852. április 5-én egy negyedik és hét hatodik osztályos tanuló egyidejű látogatása tűnik a leginkább úgy, hogy annak valamiféle pedagógiai célja volt. 1853. július 28-án pedig Kovachóczy Ádám „privatus educator” járt itt két tanulóval. (PEK TGYO Kt Sz.R.I.16 = Ms 581).

¹⁹⁹ Bár két adat utal arra, hogy a 20. század elején másként, nem csak a püspök személye által is gyarapodhattak a pécsi püspöki könyvtár különgyűjteményei, azonban egyik adatunk nem az éremtárra, másik pedig a vizsgált korszakunkat követő időszakból származik. Egyrészt 1913-ban a cubiculum (az 1. számú ókeresztény sírkamra) vízmentesítési munkálatai alkalmával előkerült római sírok leletanyaga – bár éremről nem tudunk, mindössze római kerámiáról – a püspökségen maradt (PEL PPL 3952/1913). Másrészt Dr. Mosonyi Dénes apátkanonok 1920. május 4-én II. Ferdinánd 1625-ös ezüsttallérját adományozta a könyvtárnak (PEK TGYO It. Ms 1216; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 322.).

²⁰⁰ CZOBOR 1882. 22.

²⁰¹ A helyi sajtó már 1883-ban ír erről: Pécs, 1883. április 21. 1. Horváth Antal levele Hampel Józsefhez 1893. november 25-én erről: „A püspök ugyan akar egy muzeumot építeni, de a templomépítés sok tulkiadással járván, jelenleg nincs még pénz, és így bizon el fog még egy pár évig tartani...” FOND VIII/2571. A mai művészettörténeti kutatás sokkal profánabb célt lát az Egyházmegyei Múzeum felállításának szándékában, semmint a középkori emlékek állagmegóvását: Szakács Béla Zsolt szerint Dulánszky Nándort a dóm reprezentatív neoromán újjáépítésének szándéka mozgatta elsődlegesen a köemelek múzeumba helyezésének tervében. SZAKÁCS 2005. 246.

²⁰² Megjegyzendő mindazonáltal, hogy az éremtár továbbra is gondozott volt, hiszen azt a forrásadatok szerint 1898-ban újrendezte az új könyvtárór, Szilvek Lajos (PEL PPL 566/1898; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 225.), s 1899-ben felmerült a Réthy László-féle rendezés lehetősége is (PEL PPL

korszakból. Mindez – amennyiben nem a források eltűnése okozza a hiátust, amelyre a katalógus esetében lehet esély²⁰³ – arra utal, hogy ebben a periódusban feltehetően sem a tudományos rendező elvek, sem pedig a társadalmi részvétel nem jellemezték markánsan az állományt. Ez mindenképpen a közgyűjteményi jelleg csökkenését feltételezné a gyűjteményben. Továbbra is lehettek világi személyektől származó adományok a püspöki könyvtár éremtárában, azonban forrás erről nem maradt fenn.²⁰⁴ Ezzel szemben több olyan adatunk is van, amelyek mégiscsak a közgyűjteményi jellege mellett szólnak: a pécsi püspöki könyvtár Buda visszafoglalásának bicentenáriuma alkalmával rendezett országos kiállításon 49 darab török kori (magyar és török) pénzt állított ki.²⁰⁵ Az, hogy a püspöki gyűjtemény egy időszaki kiállításra érmekeket kölcsönzött, egyértelmű bizonyíték a gyűjteményi anyag kiállítására (még ha csak időszakosan is), azaz a gyűjteménykezelési módszer egyértelműen a múzeumi gyakorlat irányába tolódott el. Ez igen fontos, a korábbi periódusokban nem megfigyelhető szempontnak számít a muzealizációs folyamatban. Ugyancsak e folyamat egyértelmű bizonyítékaként értelmezhető az érmeke üvegszekrényekben történő kiállítása, melyre Marosi Arnold ismertetője hívta fel a figyelmet.²⁰⁶ Ebből a periódusból sem ismert a könyvtárhoz kapcsolódó muzeális gyűjtemények önálló vendégkönyve, de a könyvtár vendégkönyve alapján a látogatók között ismét vannak tanulók, akiknek csoportos jelenléte²⁰⁷ egyfajta oktatáshoz kapcsolható funkciót is feltételez a püspöki könyvtárnál. Ebben a periódusban sem jelenthető ki egyértelműen, hogy a látogatás alkalmával csak a könyvtárat, vagy annak különgyűjteményeit is megtekintették-e, de ha igen, akkor a múzeumpedagógia tevékenység ekkor is feltételezhető lenne a püspöki éremtárnál, illetve az 1880-as évek végétől a kőtárnál. Arra vonatkozóan viszont biztos adatunk van, hogy már ekkor használták a numizmatikai szakkönyvtári álló-

3323/1899). Ezzel szemben a kőtár komoly fejlődésen ment keresztül Gerecze Péter rendezése révén (PEL PPL 3323/1899), sőt nyomtatott katalógus is készült az állományáról (SZÖNYI 1906).

²⁰³ Hampel József említi valamiféle, Horváth Antal által készített általános katalógust, mely azonban máig nem került elő (DUOD. HUNG. 54. XVII. 21. l.). Szőnyi Ottó állítólag 1906 végén folyamatosan készítette az éremtár katalógusát (PEL PPL 52/1907; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 226), maga a teljes éremtári katalógus eddig nem került elő.

²⁰⁴ Rayman Jánostól szóbeli közlése nyomán megjegyzendő, hogy Pécs városa és Baranya vármegye is több esetben adományozott letétbe a püspöki éremgyűjtemény részére emlékérmeket, köztük értékeseket is. Ezek a még nem létező Városi Múzeum hiányában az egyetlen helyre juttatták az érmekeket, ahol éremgyűjtemény volt, tehát valamelyest a helyi múzeumot is a maga módján pótolta. RAYMAN 2007. 20-21.

²⁰⁵ PEK TGYO PPKI 1/1886; SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 225., 312., Függelék 7.

²⁰⁶ MAROSI 1905. 12.

²⁰⁷ A majd egy tucat eset közül kiemelendő: 1869. május 15-én négy joghallgató keresi fel a könyvtárat, köztük Horváth Antal, aki később jeles mű- és régiséggyűjtőként elévülhetetlen érdemeket szerzett a baranyai régészeti tárgyak megmentése terén. 1869. június 11-én tizenegy könyvtárlátogatónál szerepel a teológus-hallgató megjelenés, 1883. május 22-én a pécsi római katolikus tanítóképző III. osztályából tizenkét fő látogatott a könyvtárba. 1891. december 2-án pedig Kosutány Ignác vezetésével jártak első éves joghallgatók a könyvtárban, s 1893. december 6-án ugyancsak vele látogattak joghallgatók a bibliotékába. 1910. október 22-én pedig Bodonyi Nándor sellyei tanító 30 tanítványával volt a püspöki könyvtárban (PEK TGYO Kt Sz.R.I.16 = Ms 581).

mányt,²⁰⁸ ugyanis az egyik könyvtárlátogató joghallgató, Horváth Antal „A könyvtárban olvasók nyilvántartása” szerint 1869. május 17-én (két nappal a hallgató társaival tett könyvtárlátogatás után) „*Horváth Ant. Jurista Vaillant Numismatica I. kötetét*” használta.²⁰⁹ Horváth Antal azonban ekkor már jóval több volt, mint egyszerű, a numizmatika iránt érdeklődő fiatalember, ugyanis feltehetően ő volt Vutkovich Sándornak²¹⁰ – a ciszterci rend főgimnáziumának tanárának, a gimnázium éremgyűjteménye kezelőjének – segítségére a gimnázium éremtárának rendezésénél.²¹¹

Az antik Muszeion hagyományai – bár természetesen lényegesen kisebb mértékben – már a kezdetektől fogva felismerhetők a Klimó György által megalapított nyilvános pécsi püspöki könyvtár sokrétű gyűjtőtevékenységében, mindazonáltal a különgyűjteményi részek muzealizációja – így az éremtáré is – korszakonként eltérő jellegzetességeket mutat. Megállapítható, hogy a kezdetben püspöki magángyűjteményből már a reformkorban érezhető egy markáns nyitás a közgyűjteményi jelleg felé, ugyanis a társadalom széles rétegei (helyi és nem helyi, továbbá egyházi és egyházi kötelekekbe nem tartozó donátorok) kezdték meg a püspöki gyűjtemény önzetlen, számukra anyagi haszonnal nem járó adományok általi gyarapítását. Mindennek egyik előfeltétele az lehetett, hogy a társadalom tudott az éremtár létezéséről, s bár egyértelmű adatokkal nem sikerült igazolni, hogy a könyvtárlátogatók látogatásuk alkalmával a könyvtár mellett megtekinthették-e az éremtárat is, párhuzamosságok mindazonáltal megfigyelhetők voltak a látogatók és az éremtári adományozók sorában. Így bár a gyűjtemény hozzáférhetősége, kiállítása – vagy legalább a könyvtárlátogatások során az éremszekrényekben történő bemutatása – nem igazolható, de a társadalom aktív részvétele a gyűjteményképzésben fontos lépésnek tekinthető a gyűjtőhely muzeális gyűjteménnyé válása tekintetében. A dualizmus idején pedig több püspök részéről is *expressis verbis*

²⁰⁸ RAYMAN 2003–2004. 98. skk.

²⁰⁹ PEK TGYO It Ms 556. A használt numizmatikai könyv címe: VAILLANT, Jean: Numismata imperatorum romanorum praestantiora a Julio Caesare ad Postumum et tyrannos. Vol. 1. C. Barbiellini - V. Monaldini, Romae, 1743. Jelzete: PEK TGYO KK C.VI.28.

²¹⁰ Vutkovich Sándor világi tanár volt a ciszterci rend pécsi kath. Főgymnasiumában, ahol földrajzot, természettant, magyar illetve német nyelvet oktatott. CFÉ 1866–67. 22.

²¹¹ Erre Rómer Flóris levelei világítanak rá: Az Archaeológiai Bizottság naplója szerint Rómer Flóris 1868. december 18-án levelet küldött Pécsre, melyben „*Vutkovits Sándor pécsi tanárnak numizmatikai könyveket*” ajánlott (QUART. HUNG. 2326. 174/1868.) minden bizonnyal a főgimnázium éremtárának rendezéséhez, majd 1869. január 6-i Horváth Antalhoz intézett levelében (PEK TGYO PPKI Ms 1231. 13. melléklet) megemlíti Vutkovich Sándorhoz intézett javaslatát, hogy lépjen kapcsolatba Horváth Antallal. Vutkovich Sándor bizonyosan megfogadta Rómer javaslatát, ugyanis az 1869. január 18-án kelt, s a *Pécsi Lapok*ban január 24-én megjelent, a főgimnázium éremgyűjteményének gyarapítása céljából írt felhívásában megköszönte Horváth Antal II. éves jogász úr közreműködését a gyűjtemény rendezésénél (*Pécsi Lapok*, 1869. január 24. 27. ; *Néptanoda*, 1869. február 78-79.). Horváth Antal jelentős, halálakor 4501 darabos éremgyűjteményét a Nemzeti Múzeum szakembere, Supka Géza mérte fel, s készített róla jegyzéket (MNM It 468/912). Éremhagyatékából 140 darab a Nemzeti Múzeumba (MNM ÉT LK (A napló) 133/1912; MNM ÉT LK (B napló) 42/1912), 269 darab a Pécsi Városi Múzeumba került (BMMI It ad 15/1913), a többi a Nemzeti Múzeum a vidéki múzeumok között javasolta szétosztani (MNM It 454/912). Gál Éva szerint 4090 érmet a család visszakapott (GÁL 1989. 170).

felmerült a nyilvános *múzeum* megalapításának szándéka, mely kezdetben anyagi korlátok,²¹² majd személyes ellentétek,²¹³ végül a kultúrpalota meghiúsulása²¹⁴ miatt nem teljesült, de maga a szándék mindenképpen forrásadatokkal igazolható.

A muzealizáció fokozatainak korszakonként eltérő aspektusait egy táblázat²¹⁵ segítségével is áttekinthetjük. A táblázatban a Korek József által körvonalazott három múzeumi tevékenységet²¹⁶ részben további finomítások,²¹⁷ részben pedig a pécsi püspöki könyvtár éremtárának specifikumaira hangoltan vizsgáljuk.

Múzeumi tevékenységek (Korek József)	Múzeumi tevékenységek specifikációja		Klimoféle gyűjtemény	Reformkori gyűjtemény	Dualizmuskori gyűjtemény
Gyűjtés, gyűjtőmunka	irányított		x		részben
	véletlenszerű			x	
	régészeti vonatkozás			x	?
Műtárgyvédelem	anyagmegóvás				
	nyilvántartás – katalógus		x	x	?

²¹² Dulánszky Nándor idején az egyik lepragmatikusabb indoka ez lehetett a tervezett múzeum létre nem jöttének.

²¹³ Hetey Sámuel püspöksége idején, 1898. november 6-án a városi múzeum megalapítása érdekében a törvényhatósági bizottság által felállított múzeumi bizottság értekezletén a korábban már emlegetett egykori joghallgató, immár sikeres ügyvédként városatya pozícióját betöltő Horváth Antal olyan kijelentést tett a püspöki éremgyűjtemény és a városi múzeum gyűjteményének lehetséges egyesítése kapcsán, mely évekre visszavetette a két gyűjtemény egyesítésére törekvő szándékot: „Valaki ez alkalommal szóba hozta, hogy a múzeum a püspöki könyvtárral vagy ha ez nem volna, legalább az ottani gazdag régi pénzgyűjteménnyel volna egyesítendő, a püspököt erre fel kellene kérni, ki bizonyjal teljesítené a pécsiek kérését, annál inkább, mert püspök, mint köztudomású volt, a múzeum támogatását úgy is megígérte, s mondta, hogy erre egész erejével fog dolgozni. Ez indítóánnyra felállt Horváth Antal elmondva, hogy helyesebbnek ha a múzeumot önállólag s a magunk erejéből alkotjuk; ha a püspököt ily irányban megkérnök, alig lehetne kikerülni, hogy az intéző személyek közé ne jusson pap is, ezek pedig nem értenek egy múzeum alapításához s lehetséges, hogy akadályul szolgálnának. Másnap az értekezlet leírása megjelent a P. Naplóban, mégis a papság iránti kiméletből Horváth Antal megjegyzése nélkül. A püspök azonban mégis meghallotta a történeteket s úgy látszik föllötte boszankodott rajta, mert midőn néhány napra a polgármester valami hivatalos ügyben a püspökhöz ment (mint azt nekem ő maga négyeszem közt elbeszélte) a püspök vigyori arczczal közeledett a belépő polgármester felé, minden üdvözlés nélkül mindkét öklével fűgét mutatóva neki, azt mondta: - Maguknak múzeum kell? No maguknak nem lesz múzeumuk. Így vonta vissza a püspök ígérését.” MNL BaML XV. 63. Németh Béla feljegyzései. XXII. kötet 3–34.

²¹⁴ Míkor gróf Zichy Gyula püspök a pécsi püspöki múzeum kő- és éremtárát felajánlotta letétbe a Pécsi Városi Múzeum számára, a letéti szerződés-tervezet (PEL PPL 4667/1907) kardinális kérdése volt a püspöki gyűjteménynek a Városi Múzeum anyagától elkülönített kiállítása – tehát nem raktározása –, melyet a kultúrpalota létesítésével kívántak megvalósítani (PEL PPL 2516/1908).

²¹⁵ A jelölések értelmezése: x: bizonyítható; ?: bizonytalan adat által sejthető; részben: részleges, illetve kismértékben adathozható; nincs jel: nem igazolható.

²¹⁶ KOREK 1988. 10–14.

²¹⁷ E specifikációk felállításában az alábbi muzeológiai munkák segítettek: BINNI-PINNA 1986. ÉBLI 2005. ÉBLI 2011. KOREK 1988. WAIDACHER 2011.

Múzeumi tevékenységek (Korek József)	Múzeumi tevékenységek specifikációja		Klimo-féle gyűjtemény	Reformkori gyűjtemény	Dualizmus-kori gyűjtemény
	tárolás	szak-szerű	x		x
		bizton-ságos			
	gyűjteménygon-dozás	selejte-zés		?	?
		dup-lum	?		?
	szakszemélyzet		x	x	?
Közlés/ kommunikáció	társadalmi ismertség		részben	x	x
	kiállítás			?	részben
	publikáció		részben	részben	
	múzeumpedagó-gia			?	?

1. táblázat – A muzealizáció aspektusai a pécsi püspöki könyvtár éremtárában

A táblázat rövid értelmezéseként elmondható, hogy a Klimó-féle állományban gyűjteményképzés terén a püspök által irányított gyűjtőmunka folyt, melynél a régészeti vonatkozás – a vételek, illetve tudatos gyűjteménygyarapítás miatt – nem igazolható. A műtárgyvédelem terén az anyagmegóvásra (tisztítás, konzerválás, restaurálás) nincs adatunk – bár egy ilyen igényességgel összeállított gyűjtemény-nél valószínűsíthető. A gyűjtemény nyilvántartásáról több katalógus is fennmaradt, az érmek tárolása szakszerűen, éremszekerényekben történt, mindazonáltal a biztonságos tárolás már csak az 1803-1804. évi lopás miatt is kétségbe vonható. Selejtezésekről nincs adatunk e korai periódusból, a duplumgyűjtemény létét Rayman János kutatásai²¹⁸ alapján feltételezhetjük. Szakszemélyzet esetleges létere a korszak több katalógusa utalhat. A gyűjtemény társadalmi ismertsége igen korlátozott lehetett, Schönwisner István numizmatikai munkája által azonban némiképp valószínűsíthető. A mai fogalmainkkal élve múzeumpedagógiai tevékenységnek nevezhető szerepre nem találni forrást ebből a korai időszakból.

A reformkorban ezzel szemben a társadalom széles rétegeinek részvételével a gyűjtés véletlenszerűvé vált, emiatt a gyűjtemény tudományos igényességű összeállítása bizonyosan háttérbe szorult. Ezzel párhuzamosan új – mindhárom korszakban egyedülálló – szempontként megjelent a gyűjtés régészeti vonatkozása: a gyűjtemény a helyi éremleletek befogadjává vált. Az anyagmegóváról nincs adatunk a korszakban, pedig mindenképpen izgalmas kérdés volna, hisz régészeti leletből is kerültek érmek a gyűjteménybe. Katalógus ebből a periódusból is fennmaradt. A szakszerű tárolásra nincs forrásadatunk, de feltételezhetjük, hogy az to-

²¹⁸ RAYMAN 2003–2004. 97.

vábbra is éremszekerényekben történt. A tárolásra vonatkozó adatok hiányában a biztonság kérdéséről nem lehet véleményt formálni. A selejtezésre nincs egyértelmű bizonyítékunk, mindazonáltal az éremtárban őrzött érmek darabszámára vonatkozó adatok nagy eltéréseinek egyik lehetséges magyarázata az esetleges selejtezésekben feltételezhető. Duplumpéldányokra nincs adatunk. A katalógus léte miatt, illetve az 1829-es *Canonica Visitatio* tudósítása nyomán szakszemélyzetet feltételezhetünk az éremtárban. A társadalmi ismertség az adományozói jegyzékek által egyértelműen igazolható, míg a gyűjtemény „kiállítása,” pontosabban a látogatóknak történő bemutatása csak feltételezhető a látogatói jegyzék és az adományozói jegyzék összevetése alapján. A gyűjtemény egy részét Rupp Jakab numizmatikai munkája közölte,²¹⁹ aki forrásként adta meg a Klimo-gyűjteményt egyes éremkorpusz leírásakor.²²⁰ Bizonytalan, hogy a könyvtárlátogató tanulóknak megmutatták-e az éremtárat, így múzeumpedagógiai tevékenységet csak korlátozott mértékben feltételezhetünk.

A dualizmus korszakában a táblázatban „részben irányított”-ként jelölt gyűjtőmunka alatt Dulánszky Nándor feltételezhető adománya érthető, a véletlenszerű – esetlegesen egyes személyek kisebb adományaihoz kapcsolható – gyűjteménygyarapításra egyelőre nincs forrásokon alapuló bizonyítékunk. Az anyagmegővőről ugyancsak nincs forrásadatunk a korszakban. A nyilvántartásra vonatkozó bizonytalan adat arra a francia nyelvű katalógusra vonatkozik, melynél nem sikerült minden kétséget kizáróan igazolni, hogy az Dulánszky Nándor adományát tartalmazná, s azt sem, hogy az abban szereplő pénzek egyáltalán részei voltak-e a dualizmuskori gyűjteménynek. A tárolás továbbra is szakszerűen, éremszekerényekben történhetett, sőt Marosi Arnold adatai alapján muzeológiai szempontból komoly előrelépést jelentett az üvegszekerények használata. A biztonságos tárolás viszont feltehetően ekkor sem volt megoldott, hisz 1899-ben Gerecze Péter kiemeli a zárható éremszekerények szükségességét, 1907-ben pedig a püspöki gyűjtemény letétbe helyezési szerződéstervezetében az éremszekerények nem kerültek volna a Városi Múzeum kiállításába korszerűtlenségük – feltehetően nem zárható mivoltuk – miatt. A selejtezés és a duplumok lehetősége abban a 19. század végi francia nyelvű katalógusban merül fel, amelyet azonban nem tudunk egyértelműen a gyűjteményhez kapcsolni, így ez is bizonytalan adatként kezelendő. Szakszemélyzet létezéséről csak annyi adatunk van, hogy Szőnyi Ottó elkezdett készíteni egy éremtári katalógust, ennek elkészültéről azonban nincs további adatunk, illetve kész katalógust sem ismerünk, s Szőnyi Ottó maga sem tartható numizmatikusnak.²²¹ A püspöki könyvtár éremgyűjteményének dualizmuskori társadalmi ismertsége bizonyítható: hisz pénzei országos kiállításon jelentek meg, Gerecze Pé-

²¹⁹ RUPP 1841. 14., 19., 48., 106., 154.; RUPP 1846. 30., 31.

²²⁰ Raýman János szíves szóbeli közlése nyomán.

²²¹ Pécssett egyetlen numizmatikával foglalkozó személy sem volt, aki a könyvtár teljes anyagát megnézte volna. Természetesen részletkérdéseket kutathattak, de Pécssett akkor sem, sőt a Városi Múzeumban sem volt numizmatikus, legfeljebb egészen rövid ideig. A Városi Gyűjtemény numizmatikai katalógusát vendégszakértővel /Szentgáli/ készítették el – Raýman János szíves szóbeli közlése nyomán.

ter, Ágh Timót, illetve Marosi Arnold írásai is kitértek rá, a helyi sajtóban is volt róla hír, s nem utolsó sorban gróf Zichy Gyula püspök felajánlása révén is értesülhetett létéről a művelt közönség. Saját állandó kiállítást nem tudunk forrásokkal alátámasztani, viszont az 1886-os, Buda visszafoglalása alkalmából tartott időszaki kiállításon szerepeltek a pécsi püspöki könyvtár pénzei, erre vonatkozik a táblázatban a kiállításnál a „részben” megjelölés. Az éremtár anyagáról egyáltalán nem készült szakmai publikáció, így tudományos hozzáférhetősége erőteljesen korlátozott volt. Nem tudni, hogy a könyvtárlátogatóknak megmutatták-e az éremtárat, így csak igen bizonytalan alapon feltételezhetünk bárminemű múzeumpedagógiai tevékenységet.

A táblázatból kitűnik, hogy érdekes módon épp a dualizmus korszaka az, amikor a vizsgált szempontok jóval kevésbé adatolhatók: sokkal több a bizonytalan, részleges, csak kismértékben igazolható adat, mint az általában forrasszegényebbnek tartott reformkorban és a 18. század utolsó harmadában, illetve a 19. század elején. További levéltári kutatások mindazonáltal tovább árnyalhatják ezt a képet.

A fenti táblázat értékelése által összefoglalásképpen megállapítható, hogy a pécsi püspöki könyvtárhoz tartozó éremtár muzealizációja már a felvilágosodás korában megindult a tudományos gyűjtemény felállításával, s mindössze az adatokkal alátámasztható társadalmi interakciók²²² hiánya az, ami gátolja a gyűjtemény muzeális jellegének kinyilvánítását. Ezzel szemben érdekes módon – talán csak az igen kedvező, unikális forrásadottságok miatt – a reformkor az a periódus, amikor bár a gyűjtemény tudományos jellege a véletlenszerű gyűjteményképzés által csorbult, ezzel párhuzamosan viszont a három vizsgált korszak tekintetében itt ragadható meg a legmarkánsabban a gyűjtemény muzeális, közgyűjteményi jellege. A Korek József által „közlés/kommunikációként” meghatározott múzeumi tevékenység specifikált elemei – társadalmi ismertség, kiállítás, publikáció, múzeumpedagógia – ebben a periódusban jellemzik a leginkább a gyűjteményt: a társadalommal fennálló interakció (gyűjteménygyarapítás, gyűjteménylátogatás) ekkor figyelhető meg a leghatározottabban. Bár e periódusban a muzeális jelleg az erőteljesen megfigyelhető társadalmi jelenlét miatt fokozottabban kimutatható, mint a felvilágosodás korában, ám a tudományos alapokon nyugvó, irányított gyűjteménygyarapítás, az érmek kiállításban történő reprezentációjának hiánya, illetve a műtárgyvédelemre vonatkozó igencsak korlátozott mértékű adatok miatt a korszakban mégsem beszélhetünk múzeumról. Viszont a reformkorban a társadalom határozott jelenléte a gyűjteményképzésben olyannyira jelentőségteljes – ami ráadásul több esetben a helyi régészeti leletként előkerült érmek gyűjteménybe jutásával, az enyészettől való megmentésével párosult –, hogy indokoltnak tartható a gyűjtemény „premuzeális” jellegének megállapítása. A dualizmus idején, bár a kor gyakorlatának megfelelően várható lett volna egy muzeális gyűjtemény felállítása,

²²² A társadalmi interakció fogalma alatt jelen esetben azt a kölcsönös egymásra hatáson alapuló folyamatot értem, miközben azáltal, hogy a könyvtár az érmek látogatóknak történő bemutatása által tudatja éremgyűjteménye létét a társadalom tagjaival, azok reflektálván e tényre, adományaikkal gyarapítják, létében megerősítik az éremtárat.

ez azonban három püspök szándéka ellenére sem teljesült. Ráadásul a gyér forrásadatok miatt a premuzeális jelleg is kevésbé igazolható, ugyanis a társadalmi interakciók a gyűjteményképzésben nem megragadhatók. Könyvtárlátogatók továbbra is voltak a korszakban, de arra nincs adatunk, hogy érintkezésbe léptek-e az éremtárral. Noha az egyházi munkálatok (pl. székesegyház felújítása, illetve az ókeresztény sírkamra vízmentesítési munkálatai) alkalmával, régészeti környezetből származó régi pénzek – ilyenről nincs forrásadatunk – kerülhettek volna a püspöki bibliotéka éremtárába, így a helyi éremleletek megőrzésének reformkori hagyományát a gyűjtemény valamelyest folytathatta volna, ezt azonban csak feltételezhetjük, bizonyítékunk nincs rá.

A pécsi püspöki könyvtárhoz kapcsolódó éremtár tehát a klimói alapítást követően tudományos gyűjteménynek tekinthető, mely a reformkorban – talán az ébredő nacionalizmus, a régmúlt korok hagyatékának megőrzésére törekvő korszellem miatt – premuzális gyűjteménnyé vált. Ennek jelentősége abban állt, hogy az intézményesült állami műemlékvédelem regionális szervezetének, a Pécsi Városi Múzeumnak a megalakulása előtt hetven évvel már múzeumi jellegzetességeket mutatott. Ezek után joggal várható lett volna a dualizmus korszakában a muzealizációs folyamat betetőzése, a Püspöki Múzeum megalakulása, azonban – legalábbis nyilvános formában – feltehetően mégsem következett be. A múzeumként funkcionáló, nyilvánosan látogatható éremtár gyakorlatilag csak 2015 júliusában a Pécsi Püspöki Kincstár megnyílásával valósult meg.

FORRÁSOK

BMMI It	Baranya Megyei Múzeumok Igazgatóságának Irattára
ad 15/1913	Horváth Antal hagyatékából való régiségek
DUOD. HUNG. 54.	Hampel József jegyzőkönyvei – OSZK Kézirattár
FOND VIII/2571	Horváth Antal levele Hampel Józsefhez 1893. nov. 25. OSZK Levelestár
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 57, K 19	Libri Regii: Királyi Könyvek 1527–1918.
N 24	Nádori Levéltár – József főherceg nádor iratanyaga – Általános iratok 1809-1847.
MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
PKGJJKV	Pécs város Közgyűlési jegyzőkönyve
XV. 63.	Németh Béla jegyzetei
XV. 35.	Mikrofilmár I/476. – Római katolikus születési anyakönyvek – Pécs-Belváros 1787-1837.
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
IV. 17.	Alispánok és szolgabírák előtti perek, 1761 – 1848.
MNM ÉT	Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára
LK	Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának leltárkönyve
Lsz. 1/1984	„A M. N. M. 1802-1817 közötti éremgyarapodása másolva a kéziratárban levő eredeti naplóból és évi jelentésekből”.

- MNM It Magyar Nemzeti Múzeum Központi Irattára
 454/912 „Főf-nek átadjuk a Horváth-féle gyűjtemény lajstromából a pécsi múzeumot érdeklő részt”
 468/912 „A Horváth-féle gyűjtemény lajstromai”
- MNMRTLK Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának leltárkönyve
 OCT. HUNG. 874. Hampel József: „Magyar régiséggyűjtők, gyűjtemények, Régészek és Régészet kedvelők jegyzéke. Bp. 1872.” – OSZK Kézirattár
- PEK TGYO PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya
- PEK TGYOKK PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár
 R. V. 29 MOLNÁR János Ker.: A régi jeles épületekről kilentz könyvei. Nagy-Szombatban, az Akadémiai Betókkal, 1760.
- PEK TGYOKt PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár
 67016 = Ms 64 Connotatio donorum omnium, quae in libris, scriptis memorabilibus, diversorum fossilium specie, numis, aut aliis rebus asservatione dignis bibliothecae episcopali Quinque-Ecclesiensi factae sunt ab anno 1819. (usque ad annum 1865.)
 Sz.R.I.16 = Ms 581 Följegyzése minden úri vendégeknek, kik ezen nyilvános könyvtárt meglátogatni méltóztattak 1835-ik évi Szent György hava 24-kétől kezdődvén (1958-ig). [Vendégkönyv]
- PEK TGYO It PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya Irattár
 Ms 556 Connotatio eorum, quibus libri pro lectione dati sunt e publica bibliotheca Quinque Ecclesiensi cum restitutione eorundem accurata serie deducta. Ab anno 1834. usque ad annum 1877.
 Ms 678 Legújabb [katalógus a káptalani terem könyveiről.] (A - Z, C - V.) [S. n. a.]
 Ms 683 Catalogus nummorum potissimum cupreorum Bibliothecae Episcopalis Publicae QuinqueEcclesiensis. Descriptus per Andream HASCHKA ... anno 1841.
 Ms 691 Catalogus nummorum Bibliothecae Publicae Episcopalis Quinque Ecclesiis. [S. n. l. a., XVIII. sz. vége]
 Ms 996 Catalogus nummorum Hungaricorum, qui Extant in Numophylacio ... Georgii KLIMO Episcopi Quinque Ecclesiarum. 1773. [S. n.]
 Ms 997 Consignatio nummorum aereorum, qui exstant in nummophylacio Episcopali. [s. n. l. a.] 5 fol. 41 cm. (Régi jelzet: Ms 1191)
 Ms 998 Nummi aurei. - Nummi argentei. - Nummi aerei. Franciscus NEUMAN S. C. M. a Consiliis et director. [s. l. a.]
 Ms 1026 Connotatio librorum, fossilium, numorum et aliarum rerum, quibus Publ. Episcopalis Bibliotheca Quinque Ecclesiensis decursu anni 1837. aucta habetur. [s. n.]
 Ms 1091 Katalógus-könyv. (SZÖNYI Ottó). 45x17 cm. Vásznonkötés. [1.] A-K. ms: „E katalógus könyv készült 1914. október havában. Sajnos, a háború és szerb megszállás miatt a katalógus nem készülhetett el.

1921. dec. 8. Dr. Szőnyi Ottó püspöki könyvtáros" [2.] L-Z. ms: „Készült 1914 octóber havában.”
- Ms 1216 A Pécsi Püspöki Könyvtár gyarapodási naplója 1914. április 15. – 1922. december 16.
- Ms 1217 [A "káptalani terem" betűrendes katalógusai.] Kis abc. 1. (A- Z. a-l) [s. n. l. a. post 1883.] 3. (A - Z. jj-tt) [s. n. l. a. post 1875.]
- Ms 1218 [Az ajtónyílások polcainak betűrendes katalógusai.] (A - Z, α-φ) [s. n. l. a.]
- U.I.14 = Ms 57 Catalogus Rei Nummariae. Series Num[morum] Rom[anorum]. [S. n. l. a., XVIII. sz. vége]
- 67079 = Ms 457 Catalogus [inscriptionum numorum antiquorum.] [s. n. l. XIX. sz. vége - XX. sz. eleje.]
- PEK TGYO PPKI PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Pécsi Püspöki Könyvtár Iratai
- Ms 1231 A Nyírkállói kódex peranyaga – Horváth Antal pécsi ügyvéd iratai.
- 1/1829 Szepesy Ignác könyvtárhasználati szabályzata.
- 1/1886 Jegyzéke a pécsi püspöki könyv- régiségtarába foglalt azon könyvek, érempenzék stb. tárgyakkal, melyek Budavára visszafoglalásának idejére vonatkoznak
- 9/1918 *„A pécsi püspöki könyvtár 1918. dec. 23-án biztonságba helyezett érmeiről készült leltár”*
- PEL Pécsi Egyházmegyei Levéltár
- PKL.PKGYJKV Pécsi Káptalani Levéltár Káptalani Gyűlések Jegyzőkönyvei
- PPL CV Pécsi Püspöki Levéltár, Canonica Visitatio
- PPL Pécsi Püspöki Levéltár
- 3323/1899 GERECZE Péter: „Memorandum”
- 584/1901 A Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének kérelme a "Magyar Minerva" cz. kiadvány érdekében küldött kérdőív
- 750/1901 Szilvek Lajos könyvtárőr a pécsi püspöki könyvtár állapotát föltüntető adatokat terjeszti be
- 52/1907 Szőnyi Ottó dr. betérjeszti jelentését a püspöki könyvtár állapotáról, s az ügyvitel és használat szabályzatát
- 3059/1907 A Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, A Műemlékek Országos Bizottságának szabályzatát küldi, egyben a műkincseket az egyházmegyei papság különös figyelmébe kéri ajánlani
- 3236/1907 A Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének új, módosított szabályzata
- 4667/1907 Óméltósága felhívja Szőnyi Ottó dr. püspöki könyvtárost azon feltételek és biztosítékok összeállítására, a melyek mellett a püspöki muzeum anyaga a pécsi városi muzeumnak letétbe átengedhető volna
- 4697/1907 Szőnyi Ottó dr. püspöki könyvtáros betérjeszti a püspöki muzeum letétbe helyezésére vonatkozó észrevételeit
- 565/1908 Szőnyi Ottó felterjeszti a pécsi püspöki könyvtár ügyviteli és használati szabályzatát jóváhagyás végett
- 1149/1908 A Pécs-Baranyamegyei Muzeum elnöksége köszönetet mond a püspök úrnak, hogy a püspöki muzeum anyagát a Pécs-baranyamegyei muzeumnak letétbe felajánlotta, s jelzi, hogy az egyesület örökös tiszteletbeli taggá választotta

- 2516/1908 Pécs szab. kir. város tisztii ügyészi hivatala a pécsi püspöki muzeum letétbe helyezésétől kiállítandó letéti szerződés tervezetét mutatja be
- 3952/1913 Dr. Szónyi Ottó jogtanár a pécsi őskeresztény cubiculum munkálatai alkalmával felfedezett sírok tárgyában készült jegyzőkönyvet küldi
- QUART. HUNG. 2326 „A magyar tudományos Akadémia Archaeologiai bizottságának Naplója. 1863. IX. 28.-1872. VIII. 8.” – OSZK Kézirattár

IRODALOM

- ÁGH 1894 ÁGH Timót: Emléklapok Pécs sz. kir. város multjából és jelenéből. Az orvosok és természetvizsgálók XXVII. Vándorgyűlése tagjainak felajánlja Pécs város közönsége. Pécs, Nyomatott Taizs Józsefnél, 1894. 152-153.
- BABELON TRAITE II BABELON, Ernest: *Traité des monnaies grecques et romaines*. Vol. 2. E. Leroux, Paris, 1910.
- BEMANN-SCHIERL 2005 BEMMANN, Jan – SCHIERL, Thomas: Römische Münzen im Fundkontext – drei Grabinventare mit Münzbeigabe aus Dunaszekscő, dem antiken Florentia. In: *Moneta Augusti. Römische Münzen der Kaiserzeit und der Spätantike im Akademischen Münzkabinett der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Jenaer Hefte zur Klassischen Archäologie*, 6. (2005) 332-347.
- BINNI-PINNA 1986 BINNI, Lanfranco – PINNA, Giovanni: A múzeum. Egy kulturális gépezet története a XVI. századtól napjainkig. Budapest, 1986.
- BMC Coins of the Roman Empire in the British Museum. Volumes 1-6. Ed.: MATTINGLY, Harold – CARSON, Robert Andrew Glendinnin. British Museum, Trustees, 1923-1962.
- CETINIĆ 2004 CETINIĆ, Zeljka: Arheološki odjel/Archaeology Department. In: *Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka* (2004) 78-111.
- COHEN 1859-1868 COHEN, Henry: *Description Historique des Monnaies frappées sous L'Empire Romain, communément appeles Medailles Imperiales*. Volumes 1-8. Paris – Londres, Rollin, 1859-1868.
- CFÉ 1866-67 Ciszterci rend pécsi kath. Főgymnasiumának Értesítvénye az 1866-67-ki tanévre. Pécs, Püspöki Joglyceum könyvnyomdájában, 1867.
- CFÉ 1891-1892 A zircz-ciszterci rend pécsi róm. kat. főgimnáziumának értesítője az 1891-1892-ik iskolai évről. Pécs, Nyomatott Taizs József könyvnyomdájában, 1892.
- CSAJÁGHY 1838 CSAJÁGHY Károly: Klimó György Pécsi Püspök élete. In: *Munkálatai a' pesti növendék-papság' magyar iskolájának*. V. kötet. Buda, A m. kir. Egyetem betűivel, 1838. 321-342.
- CSONTOSI 1880 CSONTOSI János: A pécsi, egri és gyöngyösi könyvtárakról. *Magyar Könyvszemle*, 5. (1880):2-3. 184-189.
- CZOBOR 1882 CZOBOR Béla: A pécsi székesegyház restauratiója. Különlenyomat az *Egyházművészeti Lapok*, 3. (1882.) évfolyamából. Budapest, 1882.
- DELM. DELMONTE, André: *Le Benelux d'argent / De zilveren Benelux / The silver Benelux*. Jacques Schulman, Amsterdam, 1967.
- DEPEYROT DEPEYROT, Georges: *Les monnaies d'or de Dioclétien a Constantin I.* (284-337). *Moneta*, Wetteren, 1995.

- ÉBLI 2005 ÉBLI Gábor: Az antropologizált múzeum. Közgyűjtemények átalakítása az ezredfordulón. Budapest, 2005.
- ÉBLI 2011 ÉBLI Gábor: Hogyan alapítsunk múzeumot? Tanulmányok a művészet nemzetközi intézményrendszeréről. [Budapest], cop. 2011.
- FORSTER 1906 FORSTER Gyula: A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban. 2. kiad. Hornyánszky V. Könyvnyomdája, Budapest, 1906.
- GÁL 1989 GÁL Éva: Dr. Horváth Antal (1848–1912). In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 34. (1989) 167–174.
- GERECZE 1899 GERECZE Péter: Pécsi Püspöki Múzeum. *Archaeológiai Értesítő*, 19. (1899):4. 379–380.
- GÖRICKE-LUKIĆ 1999 GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine: Numizmatičari Franjo Ladislav Sedlaković i Karlo Franjo Nuber – Osnivači Osječkoga Muzeja. In: *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj*. [The Founders and First Museum Curators in Croatia.] Ed.: RADIĆ, Slaven. Muzej Slavonije, Osijek, 1999. 91–104.
- HAAS 1845 HAAS Mihály: Baranya – Emlékirat, melyet a Pécsett MDCCCXLV aug. elején összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálóknak kedveskedik nagykéri Scitovszky János. Pécsett, Nyomatott a' lyceum' könyvnyomó-intézetében, 1845.
- HEAD 1887 HEAD, Barclay Vincent: *Historia numorum: a manual of Greek numismatics*. Oxford, Clarendon Press, 1887.
- HENDIN HENDIN, David: *Guide to Biblical Coins*. Amphora Books, New York, 1987.
- HOLUB 1936 HOLUB József: A pécsi ferencesek hétszáz éves története. *Dunántúl*, 1936. december 25. 31–32.
- HUSZÁR 1979 HUSZÁR Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest, 1979.
- HUSZÁR 1995 HUSZÁR Lajos: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése*. Budapest, 1995.
- KOMÓCSY 1903 KOMÓCSY István: *Hetyei Hethey [sic] Sámuel pécsi megyés püspök. 1845–1903*. Lyceum Nyomda, Pécs, 1903.
- KOREK 1988 KOREK József: *A muzeológia alapjai*. Budapest, 1988.
- KOVÁCS 2007 KOVÁCS Zoltán: *Hetyey Sámuel, a pécsi egyházmegye püspöke (1897–1903)*. Szakdolgozat. 2007. [Kézirat]
- KŐSZEGHY 1899 KŐSZEGHY Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest, Hungaria könyvnyomda, 1899.
- MADAS 1978 MADAS József: *Pécs-belváros telkei és házai*. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978 [!1979].
- MAGYAR MINERVA 1903–1904 *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. 3 (1903–1904).
- MAROSI 1905 MAROSI Arnold: A múzeumok és Pécs. In: *A cisterci rend pécsi róm. kath. főgimnáziumának értesítőnyelve az 1904/1905-ik iskolai évről*. Nyomatott Taizs József Könyvnyomdájában, Pécsett, 1905. 1–28.
- MILLER 1825 MILLER, Jakob Ferdinánd: *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici sive catalogus historico-criticus antiquitatum raritatum et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti*. [Buda] Budae, typis Regiae Literarum Universitatis Hungaricae, 1825.

- MOLNÁR 1760 MOLNÁR János, Ker.: A régi jeles épületekről kilentz könyvei. Nagy-Szombatban, az Akadémiai Betökkel, 1760.
- NAGY 1865 NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 11. kötet. Pest, Kiadja Ráth Mór, 1865.
- NÉPTANODA
PALLOS 2012 *Néptanoda*, 1869. február 78–79.: Vutkovich Sándor: Felhívás.
PALLOS Lajos: A pécsi püspökségen megtekintett és leírt numizmatikai gyűjtemények értékelése. Felmérés: 2012. november 7–8. és 14–15. [Kézirat]
- PALLOS 2015 PALLOS Lajos: A pécsi egyházmegye numizmatikai gyűjteménye. In: *A pécsi püspökség évezredes öröksége (Történet – Kiállításvezető – Érdekessegek)*. Szerk. VIRÁG Zsolt. Pécs, 2015. 106–117.
- PBMÉ 1908 Egyesületi ügyek. *A „Pécs-Baranyamegyei Múzeumegyesület” Értesítője*, 1. (1908):2 80–89.
- PESTI 1982 PESTI János: Baranya megye földrajzi nevei. II. kötet. Baranya monográfiai sorozat. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.
- PETROVICH 1974 PETROVICH Ede: A 200 éves Klimó-könyvtár történetéhez. *Magyar Könyvszemle*, 90. (1974):3–4. 315–325.
- PÉCS *Pécs*, 1883. április 21. 1–2.: Műtörténelem és archeologia a pécsi székesegyházban.
- PÉCSI KÖZLÖNY *Pécsi Közlöny*, 1898. február 24. 2.: Pécs-városi múzeum.
Pécsi Közlöny, 1899. július 18. 1–2.: Püspöki múzeum.
- PÉCSI LAPOK *Pécsi Lapok*, 1869. január 24. 27.: Vutkovich Sándor: Felhívás.
- PÉCSI NAPLÓ *Pécsi Napló*, 1896. március 6. 4.: Dulánszky Nándor püspök könyvtára.
Pécsi Napló, 1899. július 16. 4–5.: Püspöki muzeum Pécssett.
Pécsi Napló, 1899. július 18. 3.: Püspöki és városi múzeum.
Pécsi Napló, 1899. november 3. 2–3.: A pécsi püspöki múzeum.
Pécsi Napló, 1904. június 29. 4.: A pécsi muzeum sorsa.
Pécsi Napló, 1905. július 16. 3.: A pécsi kulturpalota ügye.
- POHÁNKA 2007-2008 POHÁNKA Éva: Éremlopás a Pécsi Püspöki Könyvtárban 1803 és 1804 között = Münzdiebstahl in der bischöflichen Bibliothek in Pécs zwischen 1803 und 1804. *Numizmatikai Közlöny*, 106–107. (2007–2008) 203–210.
- POHÁNKA 2009 POHÁNKA Éva: A pécsi püspöki éremgyűjtemény kirablása – A Pécsi Püspöki Könyvtár Éremtárának 1803–1804-es ellopásának története. *Pécsi Szemle*, 12. (2009):1. 58–64.
- POHÁNKA 2011 POHÁNKA Éva: Pohánka Éva: A Pécsi Püspöki Könyvtár története (1774–1945). Doktori értekezés. 2011. [Kézirat]
- PROHÁSZKA 2003–2004 PROHÁSZKA Péter: Egy elfelejtett 5. századi solidus lelet Bukovinából. *Numizmatikai Közlöny*, 102–103. (2003–2004) 147–149.
- PROHÁSZKA 2005–2006 PROHÁSZKA Péter: Régi-új 5. századi római aranypénzek a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárából. *Numizmatikai Közlöny*, 104–105. (2005–2006) 15–30.
- PROHÁSZKA 2007 PROHÁSZKA Péter: 4–5. századi solidus leletek Nógrád megyéből. In: *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 31. (2007) 195–214.
- PROHÁSZKA 2007–2008 PROHÁSZKA Péter: Híradások egy barbaricumai késő római solidus-leletről. *Numizmatikai Közlöny*, 106–107. (2007–2008) 219–222.

- PROHÁSZKA 2011 PROHÁSZKA Péter: Észrevételek Pannónia I és Valeria késő római és kora népvándorlás kori aranyérem forgalmához. In: *Studia Archaeologica*, 12. (2011) 155–169.
- PROHÁSZKA 2011–2012 PROHÁSZKA Péter: Egy államalapítás kori bizánci soliduslelet Székelyudvarhely környékéről. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából*, Új sorozat VI–VII. (XVI–XVII.) (2011–2012) 151–160.
- RAYMAN 2003–2004 RAYMAN János: Klimó György pécsi püspök éremgyűjteménye és numizmatikai tárgyu könyvei. *Numizmatikai Közöny*, 102–103. (2003–2004) 89–107.
- RAYMAN 2007 RAYMAN János: Klimó György híres éremgyűjteménye. In: „... használd ezt a könyvtárat... a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára.” Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban című konferencia a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában 2006. szeptember 26. Szerk. POHÁNKA Éva. Pécs, 2007. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 7.) 11–30.
- RAYMAN 2009 RAYMAN János: Klimó György híres éremgyűjteménye. *Pécsi Szemle*, 12. (2009):4. 30-49.
- RAYMAN–HÁGEN 2010 RAYMAN János – HÁGEN József: Az éremgyűjtés története Pécssett és Baranyában. Pécs, 2010. (Pécsi krónika.)
- RIC Roman Imperial Coinage. Volumes 1–10. Ed.: MATTINGLY, Harold et al. Spink & Son Ltd., London, 1923–2007.
- RUPP 1841 RUPP Jakab: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti s pénztudományi kútfők után megmagyarázva. Árpádi korszak. Budán, A Magyar Kir. Egyetem betűivel, 1841.
- RUPP 1846 RUPP Jakab: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti s pénztudományi kútfők után megmagyarázva. A vegyes házakbóli királyok korszaka. Budán, A Magyar Kir. Egyetem betűivel, 1846.
- SCHEMATISMUS 1839 Schematismus inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum pro anno 1839. Budaë, Typis Reg. Scient. Universitatis Hungaricæ, 1839.
- SCHEMATISMUS 1840 Schematismus inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum pro anno 1840. Budaë, Typis Reg. Scient. Universitatis Hungaricæ, 1840.
- SCHEMATISMUS 1844 Schematismus inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum pro anno 1844. Budaë, Typis Reg. Scient. Universitatis Hungaricæ, 1844.
- SCHEMATIZMUS 1903 Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis, ad Annum a Christo Nato 1903. Quinque-Ecclesiensii, Typis Lycei Episcopalis (Béla Madarász), 1903.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „*Boldog idők! Amikor az értelem intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyűjtja a következőt.*” A pécsi püspöki könyvtár története (1774–1945). Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)
- SCHÖNWIESNER 1801 SCHÖNWIESNER István: Notitia Hungaricæ rei numariæ ab origine ad præsens tempus. Budaë, Literis ac sumptibus Typographiæ R. Universitatis, 1801.

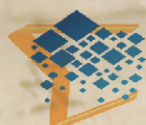
- SNG France II Sylloge Nummorum Graecorum France 2. Cabinet des Médailles. Cilicie. Ed.: LEVANTE, Edoardo. Bibliothèque Nationale, Paris – Numismatica Ars Classica, Zürich, 1993.
- SNG Levante Sylloge Nummorum Graecorum, Switzerland I. Levante-Cilicia. Ed.: Levante, Edoardo et al. Credit Suisse, Numismatique Dept., Berne, 1986.
- SNGvA Sylloge Nummorum Graecorum von Aulock. Volumes 1-18. Mann, Berlin, 1957–1968.
- SZAKÁCS 2005 SZAKÁCS Béla Zsolt: Másolás és újraalkotás: a pécsi altemplomi lejáratok domborművei. *Ars Hungarica*, 33. (2005) 241-256.
- SZŐNYI 1906 SZŐNYI Ottó: A Pécsi Püspöki Múzeum kótára. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1906.
- TÓVÖLGYI 1872 TÓVÖLGYI Titusz: A magyar ellenzék véres küzdelme: vagyis: gyász-napok a magyar nemzet történetéből. 2. kötet. Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv, 1872.
- ÜNGER ÜNGER Emil: Magyar éremhatározó. I-III. Budapest, 1997–2001.
- ÚJVÁRY 1994–1995 ÚJVÁRY András: Az ismeretlen Strázsay. In: *Baranya* 7-8. (1994–1995) 323–327.
- VITÁRI-WÉBER 2014-2015 VITÁRI-WÉBER Adrienn: Adalékok a Tolna megyei éremgyűjtés reformkori történetéhez – Simonfalvay Antal paksi káplán küldeményei a Pécsi Püspöki Könyvtár gyűjteményében. *Paksi Múzeumi Füzetek*, 7. (2014–2015). [Megjelenés alatt]
- VITÁRI-WÉBER 2016 VITÁRI-WÉBER Adrienn: Késő-római solidusok Dunaszekcsőről – adatok egy reformkori éremleletről. [Megjelenés alatt]
- W Aidacher 2011 Waidacher, Friedrich: Az általános muzeológia kézikönyve. *Metamuzeológia, történeti muzeológia, elméleti muzeológia*. Budapest, 2011.
(http://arthist.elte.hu/TAMOP_412/2_1_waidacher.pdf)
[2015.01.10.]

A kötet szerzői

Boda Miklós Borsy Judit	ny. főkönyvtáros; irodalomtörténész főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
F. Dárdai Ágnes, Prof. Dr.	egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem; főigaz- gató, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont
Egyed Emese, Prof. Dr.	egyetemi tanár, Kolozsvári Babes-Bolyai Tuda- mányegyetem Magyar Irodalomtudományi Tan- szék
Gergely Zsuzsanna	könyvtáros, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemé- nyek Osztálya
Hartvig Gabriella, Dr	egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Böl- csészettudományi Kar Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák Tanszéke
Hencz Enikő	PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar Magyar Irodalomtudományi Intézete
Jankovits László, Dr.	egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Bölcsé- szettudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtu- dományi Intézet Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
Kiss Gábor	megbízott főiskolai oktató, Pécsi Püspöki Hittu- dományi Főiskola; PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet; Ludwig Maximilians Universität Mün- chen Katholisch-Theologische Fakultät
Kocsis Éva	levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
Maczák Ibolya, Dr.	tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia-Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Monok István, Prof. Dr.	főigazgató, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
Nagy Imre, Prof. Dr.	professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv- és Iro- dalomtudományi Intézet Klasszikus Irodalomtör- téneti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Nagy János	PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
T. Papp Zsófia	ny. levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
Pókecz-Kovács Attila, Dr.	egyetemi docens; tanszékvezető, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi Tanszék
Schmelcz-Pohánka Éva, Dr.	osztályvezető; főkönyvtáros, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történelmi Gyűjtemények Osztálya
H. Simon Katalin	gyűjteményvezető; okl. informatikus könyvtáros, Szombathelyi Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár
Tegzes Ferenc, Dr.	ny. főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
Vitári-Wéber Adrienn	doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Ókortörténelmi Tanszék, Régészeti Tanszék

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 13.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

